

א/ס 107

חשה בר-אשר

מחקרים בלשון חכמים

פרקי דקדוק

משה בר-אשר
מחקרים בלשון חכמים

כרך ב

אסופות

ה

משה בר-אשר

מחקרים בלשון חכמים

כרך ב

פרקי דקדוק

מוסד ביאליק • ירושלים

התקין והכין לדפוס: אברהם בן-אמתי

מסת"ב 978-965-342-992-5

כל הזכויות שמורות למוסד ביאליק • ירושלים, תשס"ט
הפקת סדר ועימוד: האקדמיה ללשון העברית
לוחות: אופסט שלמה נתן
הדפסה: דפוס "גרפית" בע"מ

לנכדינו

נטף משה

וידיד ברוך

ולנו מה יקרו

תוכן העניינים

טו	עם הספר
יז	פתח דבר

שער א: תצורת הפועל

3	פרק א: מערכת הבניינים בלשון התנאים (עיון מורפולוגי)
3	א. כלל הבניינים
4	ב. הערות לבניינים הרווחים
6	ג. הערות לבניינים הלא רווחים
6	פֿעַל
8	נִפְעַל
12	נִפְעַל
13	פֿעַל (פֿעַל), פֿעַל (מִפְעַל), נִתְפַּעַל
14	פֿעַל
15	פֿעַל
16	נִתְפַּעַל
16	הערות לשלושת הבניינים פֿעַל (פֿעַל), פֿעַל (מִפְעַל), נִתְפַּעַל
19	פּוֹעֵל, נִתְפּוֹעֵל
19	פּוֹעֵל
20	נִתְפּוֹעֵל
23	נִתְפַּעַל
24	בניינים נוספים?
25	ד. סיכום

פרק ב: צורות הקשר וצורות הפסק בלשון המשנה (על פי מסורת כתב יד פרמה ב ועדים אחרים)

28	א. מבוא
28	[א] הטעמים בכ"י פרמה ב
32	[ב] על פיסוק הטעמים בכתב היד
34	[ג] פיסוק מדומה

35	ב. יחסי התפוצה של צורות ההקשר ושל צורות ההפסק
35	[א] הקבוצה הראשונה: שווא כנגד תנועה
35	(א) שווא לעומת קמץ
41	(ב) שווא לעומת צירי
43	(ג) שווא לעומת חולם
44	(ד) שווא לעומת סגול
47	(ה) סיכומים לקבוצה הראשונה
48	(ו) על הסטיות והחריגות מן הכלל
52	[ב] הקבוצה השנייה: תנועה כנגד תנועה
52	(א) פתח לעומת קמץ
63	(ב) פתח לעומת צירי
64	(ג) סגול לעומת קמץ
64	ג. סיכומים כוללים
64	[א] סיכום הממצאים בכ"י פר
65	[ב] בין פר למסורת הטברנית של המקרא
66	[ג] בין פר למסורות אחרות של לשון חז"ל
68	ד. דברי חתימה
69	ה. תוספת
71	פרק ג: הנסתרת בעבר בפעלי ל"י–ל"א בלשון התנאים
71	א. דברי מבוא
73	ב. הממצאים בכ"י פר
73	גזרת ל"י
73	[א] חתומות – ת
	(א) עה"פ בפתח 73 • (ב) עה"פ בקמץ 74 • (ג) עה"פ בצירי 74
74	[ב] פעתה
75	גזרת ל"א
75	[א] חתומות – ת
	(א) עה"פ בפתח 75 • (ב) עה"פ בקמץ 75 • (ג) עה"פ בצירי 76
76	[ב] פעתה/פעאה
76	סיכום
79	ג. הממצאים בכ"י ק
79	גזרת ל"י
79	[א] חתומות – ת
	(א) עה"פ בפתח 79 • (ב) עה"פ בקמץ 80 • (ג) עה"פ בצירי 81 •
	(ד) תצורה ארמית 81
83	[ב] פעתה
86	[ג] בחינת הממצאים בצורות פעתה

88	גזרת ל"א
88	[א] חתומות – ת
	(א) עה"פ בפתח 88 • (ב) עה"פ בקמץ 89 • (ג) עה"פ בצירי 90
91	[ב] פעתה/פעאה
	(א) פעתה 91 • (ב) פעאה 92
92	[ג] בחינתן של צורות פעתה/פעאה
94	סיכום
96	ד. בחינת כלל הממצאים ומסקנות
96	[א] מחקרים קודמים והבירור הזה
97	[ב] מסקנות וכללי תפוצה
98	1. –ת/–תָּה (–אָה)
102	2. יחסי התפוצה בתוך הצורות החתומות ב־ת
104	3. הצורה הדבוקה
104	ה. לגלגולן של צורות
104	[א] סיכום הנתונים
104	ל"י
105	ל"א
105	[ב] הערות אחדות בדקדוק היסטורי
108	ו. דברי חתימה
108	ז. נספח א: הממצאים בכ"י רומי 32 לספרי במדבר
108	גזרת ל"י
108	חתומות – ת
109	פעתה
109	גזרת ל"א
109	חתומות – ת
109	פעתה/פעאה
110	היתה/היית
110	סיכום הממצאים
111	ח. נספח ב: הממצאים בדפוסים
111	בפעלי ל"י
111	בפעלי ל"א
112	פרק ד: לתצורת הבינוני של גזרת ל"י בנפעל בלשון חז"ל
112	א. הערת מבוא
112	ב. מסורות הקריאה במקרא
113	ג. הממצאים במסורות לשון חכמים שנחקרו
114	ד. מסורות נוספות של לשון חכמים
114	[א] כ"י אנטונין

115	[ב] כ"י פרמה ב (פר)
116	[ג] כ"י ק, כ"י פס ודפוס ליוורנו
120	ה. סיכום
123	ו. נספח

126	פרק ה: צורות נדירות בלשון התנאים
126	א. הערות מבוא
127	ב. יסיכה
131	ג. נְתַפְעֵל – בינוני של בניין נְתַפְעֵל
137	ד. פִּעוּל – בינוני פעלי של בניין קל
137	[א] על השימוש השמני של פִּעוּל
139	[ב] השימוש הפעלי של פִּעוּל
144	ה. סיכום

145	פרק ו: זוטות בדקדוק פעלי ל"א ול"י בלשון המשנה
145	א. הערת מבוא
145	ב. הסביל של טמ"א
149	ג. בינונית הופעל ל"א
149	ד. יִקָּה – פועל שנתפס כשם
151	ה. הַכּוּה/הִכּוּה
154	ו. סיכום

שער ב: כוללות בתצורת השם

157	פרק ז: על תצורת השם בלשון חכמים
157	א. מבוא
159	ב. עניינים בתצורת השם
159	[א] משקל ומשמעות
160	[ב] בין לשון חז"ל ללשון המקרא
162	[ג] שמות שלא נקרו במקרא וגלגוליהם
165	[ד] ייחודים בתצורה
167	[ה] התיאור המשולב של משקלים
168	ג. משקלי פִּעֵל
170	[א] פִּעֵל-א
174	[ב] פִּעֵל-ב
175	[ג] פִּעֵל-ג
176	ד. סיכום

178	פרק ח: סוגיות בתצורת לשון המשנה
178	א. דברי רקע
179	ב. תצורה ארמית
179	[א] צורות שנשאלו בדרך קבע מן הארמית
182	[ב] צורות הנסתרת בעבר של בניין קל בפעלי ל"י
183	[ג] הוון
184	[ד] ימין
185	[ה] ציפון
185	[ו] הערכת התופעה
186	ג. צורות לא מוכרעות
186	[א] אַרִיחַ, חָרִיעַ
188	[ב] עֲדַר (עֲדִיר)
189	[ג] רוֹק, תוֹר, כּוּי
191	ד. מסורות חלוקות
191	[א] גָּלַד/גָּלָד
191	[ב] דִּיצָה/דִּיצָה, עִרָה/עִרָה
192	ה. דברי סיכום וחתימה
195	פרק ט: לשון חכמים ולשון המקרא: על כמה כוללות בתצורת השם
195	א. מבוא
198	ב. לשון חכמים לעומת לשון המקרא בתצורת השם
198	[א] שמות שאולים מן המקרא
201	[ב] שמות משותפים למקרא וללשון חז"ל
203	ג. סיכום
205	פרק י: על כמה ייחודים בתצורת שם העצם במשנה
205	א. ראשית דבר
206	ב. הצירוף "דפק דופקים" ודומיו
207	[א] דִּפֶּק (דִּפֶּק) דוּפְּקִים
208	[ב] גָּרַס גְּרִיסִים
209	[ג] דוֹרִי דוֹרוֹת
209	[ד] רְבּוֹא רִבִּי (רִבִּי) רִבְבוֹת
212	[ה] סוף דבר ועיקרו
213	ג. לַגֶּלֶג
215	ד. טפיח/טפי(טפית)
215	[א] הנתונים
219	[ב] משמעויות וגיזרונים
221	ה. הערות סיכום

222	ו. נספח ל-3§§-15
222	[א] ולדי ולדות
224	[ב] הצירופים של סמיכות ההפלגה

שער ג: תיאורים של משקלי שמות

227	פרק יא: משקל פֶּעַל במסורת כתב יד פרמה ב ובעדים אחרים
227	א. הערת מבוא
228	ב. משקל פֶּעַל
228	[א] הממצאים בכ"י פר
228	[ב] חומר משווה ודיון
232	ג. הערות סיכום

233	פרק יב: משקל פֶּעַל וחלופותיו (מסורת פר ועדים אחרים)
233	א. הערות מבוא
234	ב. משקל פֶּעַל
234	[א] הנתונים מכ"י פר
235	[ב] חומר משווה ודיון
241	ג. הערות וסיכומים

245	פרק יג: משקל פֶּעוּל ומה שמסתעף ממנו
245	א. מבוא
246	ב. משקל פֶּעוּל
246	[א] הערות מקדימות
246	[ב] הצגת המצאי בק ובפר
247	[ג] פירוט הממצאים בק ובפר, חומר משווה ודיון
258	[ד] שמות שבמקרא ושמות שאינם בו
262	[ה] משקל ומשמעות
263	[ו] סינכרוניה ודיאכרוניה
263	א. הבחינה הסינכרונית
264	ב. הבחינה הדיאכרונית
267	ג. הערות סיכום

269	פרק יד: משקל פְּעֻלָּת
269	א. הערות מבוא
270	ב. פְּעֻלָּת
270	[א] המצאי בק ובפר
270	[ב] פירוט הנתונים בק ובפר, חומר משווה ודיון

274	[ג] שמות שבמקרא ושמות שאינם בו
275	[ד] משקל ומשמעות
275	ג. הערת סיכום
276	ד. נספח
278	פרק טו: המשקלים פולה ופעה
278	א. הערות מבוא
278	ב. משקל פולה
278	[א] הממצאים
279	[ב] פירוט הנתונים מכ"י ק ומכ"י פר, חומר משווה ודיון
280	[ג] משקל ומשמעות
281	[ד] דיאכרוניה
282	ג. משקל פעה (פועה)
282	[א] הממצאים
282	[ב] פירוט הנתונים בק ובפר, חומר משווה ודיון
286	[ג] משקל ומשמעות
286	[ד] דיאכרוניה
287	ד. הערות סיכום
288	פרק טז: משקל פֶע (פוע)
288	א. הערת מבוא
288	ב. משקל פֶע
288	[א] הממצאים
289	[ב] כלל הממצאים
289	[ג] פירוט הממצאים, חומר משווה ודיון
306	[ד] משקל ומשמעות
307	[ה] סינכרוניה ודיאכרוניה
308	ג. דברי חתימה
311	רשימת הקיצורים
	מפתחות
333	מפתח המקורות
351	מפתח המילים
368	מפתח הדקדוק ושאר ענייני הלשון והנוסח
377	מפתח האישים והחיבורים

עם הספר

זה ארבעים שנה ויותר שאני עוסק במחקר לשון חכמים, מאז כתבתי בתשכ"ח עבודת גמר בהדרכתו של מו"ר פרופ' יחזקאל קוטשר תמ"ך; זמן מועט לאחר מכן נתפרסם ביזמתו ובברכתו מאמר המבוא על כ"י פרמה ב (הוא מוצע כאן בשינויים קלים כפרק ו בכרך א). לאחריו פרסמתי עשרות מאמרים בתחום הזה בנוסף לספר "פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה", שיצא בסדרה "עדה ולשון" ובנוסף לעיסוקי המחקריים בתחומים אחרים.

מאמריי בלשון חז"ל פזורים בבמות מדעיות רבות. עתה החלטתי לכנס מבחר גדול מתוכם באכסניה אחת, לעדכנם בכל מקום שהדבר נראה לי מתבקש וללוות אותם בפרק מבוא קצר, בביבליוגרפיה נרחבת ובמפתחות מפורטים. מניסיוני למדתי שמאמריהם החשובים של גדולי המלומדים בדור הקודם בתחום היו משתכחים והולכים כשהם שקועים בפיזורם. זה הרקע לפרסום שתי האסופות "קובץ מאמרים בלשון חכמים" שערכתי לפני שנים (כרך א – תשל"ב, כרך ב – תש"ס). כינוסם של עשרות המאמרים ומפתוחם הביאם לידיעת הרבים והפכם כלי חשוב בלימוד המקצוע ובחקירתו.

כינון הסדרה "אסופות" ב"מוסד ביאליק" בשנת תשס"ח, שנועדה לקבץ את מאמריהם של ותיקי החוקרים בתחומים שונים ומוגדרים, הוא מעשה מבורך, ויש לשבח את הוצאת הספרים עליו. סדרה זו באה בראש ובראשונה לשרת את קהל הלומדים ואת המלומדים, והיא עושה שירות חשוב גם לחוקרים שעבודותיהם מכונסות באסופות האלה; אני שמח שספריי אלו כלולים בה.

תודתי נתונה לכל המסייעים בידי בפרסום שתי האסופות הללו. הלוא המה: מוסד ביאליק המוציא את שני הכרכים בסדרה "אסופות"; אציין במיוחד את המנכ"ל מר עמוס יובל ואת גב' אורית ורטהיים-אלירז אשר על ההוצאה לאור; מר אברהם בן-אמתי שהתקין את הספר והכינו לדפוס בתבונה ובמסירות כדרכו מימים; ידידי הידענים ד"ר מיכאל ריז'יק ומר חנן אריאל שקראו בקפידה הגהה של שני הכרכים. עובדות המדור להוצאה לאור של האקדמיה ללשון העברית, ובראשם גב' ליזה מוהר ועל ידה גב' סול כהן וגב' קטי מויאל שהעמידו את הסדר ועשו מלאכה ראויה ונאמנה. ועל כולם נתונה תודתי לבני ביתי ויותר מכולם לרעייתי נחמה על תמיכתה המתמדת והמסורה בכל אשר אני עושה. יברך ה' חילה.

פתח דבר

המחקר החדש של דקדוק לשון חכמים קשור בפעלם של מלומדים סוללי דרכים.¹ ובראש כולם ניצבים משה צבי סגל, חנוך ילון, יחזקאל קוטשר וזאב בן חיים – איש איש על פי דרכו. ומחקר אוצר מיליה של לשון חכמים קשור במיוחד במפעלותיהם הגדולים של יעקב נחום אפשטיין, שאול ליברמן ואליעזר בן-יהודה. הודות לעבודותיהם של המלומדים האלה הופרכה סופית הדעה שלשון חכמים הייתה לשון מלאכותית, ונתקבלה ונשתרשה העמדה שהיא הייתה בלא כל ספק שפה חיה. ואי אפשר שלא להזכיר את פעולותיהם המבורכות של כותבי הקונקורדנציות לספרות חז"ל, חיים יהושע קוסובסקי ובניו משה ובנימין. הכלים שהם העמידו קידמו רבות גם את מחקר הלשון.

בזכות פעילותם המדעית של רוב החוקרים הנזכרים התחיל מחקר לשון חכמים להתבסס על עדים נאמנים – תעודות חיצוניות וכתבי יד משובחים ("אבות טקסטים") של ספרות חז"ל, ששמרו במידה מכרעת על גילוייה המקוריים של הלשון. הודות לחנוך ילון וטובי תלמידיו אף ניתן משקל חשוב למה שנשתמר במסורות שבעל פה. וגם זאת, שאלות רבות קיבלו מענה בזכות השימוש המושכל שהחוקרים עשו בנתונים שעלו מעדים עקיפים, כגון מגילות מדבר יהודה, כתובות עבריות, ארמיות ויווניות קדומות, מסורת השומרונים לחומש ובמיוחד מה שנשתמר במסירתו בעל פה ובכתבי חכמיהם מימי הביניים ומוסיף על אלה כתביהם בארמית, תעתיקים ביוונית ובלטינית של מילים עבריות, קווי לשון שנשמרו בפיוטים קדומים ועוד.

הדורות השני והשלישי של החוקרים העמידו עיונים שיטתיים, שעסקו בתיאורים מקיפים של מסורות שבכתב ושבעל פה, בבירור של סוגיות כוללות בדקדוק ובחיבורים נרחבים שכתבו על אוצרות מילים. מן הדור השני נזכיר ארבעה שהשיגו הישגים גדולים: גדעון הנמן, ישראל ייבין, שלמה מורג ומנחם מורשת. גם בני הדור השלישי נטלו חלק חשוב במחקר הזה. שורה של מלומדים העמידה מחקרים מקיפים וחדשניים.² אני שמח להיות שותף לבני החבורה של הדור הזה. ושמחתי גדולה שבעתיים, כשאני רואה שני דורות של ממשיכים אחרי דורנו. אף הם רשמו הישגים רבים ובני קיימה.

משבאתי לכנס בספר הזה מבחר של שלושים ואחד מאמרים שפרסמתי בחקר

1 לא אזכיר במבוא הזה פריטים ביבליוגרפיים; הלא המה מצויים ברשימת הקיצורים בסוף הספר.

2 מדובר בהרבה מלומדים; כולם מפורטים ברשימה הביבליוגרפית, ועבודותיהם מצוטטות באסופה זו בשני כרכיה מאות פעמים.

לשון חז"ל במשך כארבעים שנה, אני מבקש לומר דברים קצרים וכלליים על מה שכוונס בו. העיונים המוצעים באסופה בשני כרכיה מוגשים בשישה שערים; בכל אחד מהשערים מרוכזים פרקים המצטרפים זה לה ומשלימים זה את זה בשיתוף הנושא ובשיתוף של דרכי העיון. כבר בעיונים שבכרך הראשון אפשר לראות שעיסוקי במחקר המקצוע מתמקד זה שנים במידה שווה בשני כתבי יד חשובים של המשנה – כ"י קאופמן וכ"י פרמה ב, וצירפתי להם לעיתים קרובות ובדרך שיטה גם את עדויותיהם של כתבי יד טובים אחרים (כ"י פרמה א, כ"י קיימברידג' בהוצאת לו, כ"י אנטונין לסדר טהרות, כ"י רמב"ם לפי מהדורת הר"י קאפח וכ"י תימן לסדר מועד, כ"י פריז 328–329 וגם לא מעט קטעי גניזה), וכן נדרשתי לעיתים קרובות לעשרה ויותר (!) עדים אחרים בכל מקום שהדבר התבקש. אבוא עתה לפרט את הדברים:

כרך א מוגש בשלושה שערים:

א. בשער הראשון באים ענייני מבוא מובהקים ונידונות שאלות כוללות במחקר המקצוע; כגון שאלת אחדותה של לשון חכמים ותרומתם של המקורות העקיפים לבירור קוויה המקוריים (פרק א של כרך א).³ כמו כן מוצעים באופן מפורט שני עיונים במצב המחקר ונושאי המשנה הכרוכים בו (פרקים ב–ג), שהוצגו בשני פרקי זמן שונים בהפרש של עשרים שנה ביניהם (תשמ"ה ותשס"ה).⁴ יש להדגיש הבדל בולט בין שני העיונים הללו, הראשון מתמקד במיוחד בשאלות שנידונו במחקר ובמשימות העומדות בפני החוקרים, השני מתמקד בשאלות האלה תוך שימת לב מיוחדת לכמה דורות של חוקרים ולהדגמת התרומות שהרימו במחקר המקצוע. בשער הזה אף מוצעים בירוריהן של שאלות יסוד כוללות, כגון סוגיית הטיפוסים השונים של לשון המשנה (פרק ד; בנושא הזה נקטתי עמדה שונה מזו של מורי פרופ' יחזקאל קוטשר. כידוע, בתחילת דרכו בחקר דקדוק ל"ח הוא סבר שיש להשתית את מחקר לשון המשנה בעיקר על כ"י קאופמן⁵), וכן מידת האחדות של שתי חטיבות הלשון – לשון המקרא ולשון חז"ל (פרק ה; בעיון הזה הצעתי תפיסה שונה במידת מה מתפיסתו של מורי פרופ' זאב בן-חיים. הוא טען שדקדוקן של שתי החטיבות אחד הוא. אנוכי סבור שהוא צודק רק בעיקרון, אבל בתפוצתן של קטגוריות דקדוק רבות שתי החטיבות בדלות זו מזו הבדלים לא מעטים).

ב. בשער השני מוצעים תיאורים של מסורות הלשון המשתקפות בשלושה כתבי יד מובחרים – כ"י פרמה ב (פרקים ו–ז) וכ"י קאופמן למשנה (פרקים ח–ט) וכ"י רומי 32 לספרי במדבר (פרק י) – ומוערך משקלה של כל אחת ממסורות הלשון הנמסרת

3 פרק זה מציע מבוא מפורט לכל שאלות היסוד של לשון חכמים. שמחתי ביותר שהעיון הזה ענה לציפיותיהם של רבים; כמה מלומדים יזמו את תרגומו לשלוש שפות אחרות, וביזמתם הם הוא ראה אור שבע פעמים בכמות חשובות.

4 התאריכים האלה מציינים את השנים שכל אחד משני העיונים הוצע בהן כהרצאה מוזמנת לישיבת מליאה בקונגרסים העולמיים למדעי היהדות (העיון הראשון הוגש בקונגרס התשיעי והשני בקונגרס הארבעה עשר).

5 אך ראה מה שמובא בשמו בהערה 6 להלן.

בהם. ברוב הפרקים האלה הוצעו בירורי לשון נרחבים בעניינים של כתיב, של הגה וצורות וגם עיונים לא מעטים בענייני תחביר ואוצר המילים. בכל מקום שהדבר עלה הוצגו גם תופעות ייחודיות לכל אחד משלושת כתבי היד. אף ניתנה הדעת להבדלי מסירות בין העדים השונים של כ"י קאופמן. הערכת משקלו של כל אחד מכתבי היד הללו וחידוד ההבדלים ביניהם – בתוספת בחינה משלימה שבחנתי גם כתיב יד אחרים – הם שהביאו אותי לדבר על "אבות טקסטים" מקבילים, המייצגים מסורות דומות או מסורות לשון נבדלות ולגבש את התפיסה המדוברת על "טיפוסים שונים" של לשון חכמים. ומכאן אל ביטול הקביעה הנחרצת שיש להעמיד את תיאור לשון המשנה על פי מסירתו של "אב טקסט אחד".⁶

ג. השער השלישי מכנס בירורים של סוגיות כוללות ותופעות ייחודיות – מקיפים יותר ומקיפים פחות, כגון שאלת הנוכחות של המקרא בלשון המשנה ורישומיה של הנוכחות הזאת לא רק בלשון אלא בתכנים עצמם (פרק יב); כהדגמה לקווי לשון ייחודיים ולתופעות נדירות בכתבי יד שונים אזכיר את הדיון בשם העצם פֶקֶר, שנתגלה בעדים אחדים של המשנה ולא רק בלשון האמוראים כפי שחשבו בעבר וכפי שנכתב במילונים; הבירור הדקדוקי הסמנטי בשורש נת"ז (נָתַז, נָתַז וכו') וחשיפת גיזרוננו גם על פי גרסה ייחודית (נָתַץ) שנתקיימה בעד מאוחר למדי – כ"י פריז (ואחיו כ"י פירנצה) מסוף המאה הארבע עשרה; העיון בצירוף "עד מתי" בלשון המשנה (דוגמות אלו ואחרות נידונות בפרקים יא, יד–טו). כמו כן הוקדש עיון אחד להתחקות על שינויי המסירה של לשון חכמים ועל עיבור פניה במעבר מכתבי היד לדפוסים (פרק יג).

גם כרך ב מוגש בשלושה שערים:

בכרך הזה יש הצעה סדירה של פרקי דקדוק – פרקים בתצורת הפועל ובתצורת השם ובתוכם משולבים גם עניינים אחרים בפרטים ובכללים. בכרך זה אפשר לראות בצורה הרבה יותר מובהקת, שבמרכז מחקריי עומדים שני כתבי היד קאופמן ופרמה ב; נתוניהם מוצגים לפרטי פרטיהם. וכאמור, מצורפת להם גם השוואה שיטתית לעדויותיהם של עדים אחרים – כתבי יד עתיקים, דפוסים קדומים ודפוסים מנוקדים ומסורות שבעל פה. אבוא עתה לפירוט יתר של דבריי.

6 בעניין זה אני מבקש לדובב את שפתיו של מורי הגדול פרופ' קוטשר ז"ל. כשהמליץ בפניי לפרסם את המבוא לכתב יד פרמה ב בראשית שנת תשל"א, הוא אמר לי בערך כדברים האלה: "המחקרים של ישראל ייבין בניקוד הבבלי ושל גדעון הנמן בכ"י פרמה א ומחקרך שלך על כ"י פרמה ב לימדו אותי שאין להעמיד את תיאור לשון המשנה על כ"י קאופמן בלבד". בעצה אחת אתו תוכננו שני הכרכים של "קובץ מאמרים בלשון חז"ל" (תשל"ב, תש"ס). נכללו בהם עיונים רבים במסורת שונות – שבכתב ושבעל פה – של לשון המשנה, ובהם גם העיון שלי בכ"י פרמה ב (פרק ו בכרך א בגרסתו הראשונה משנת תשל"א). הכרך הראשון של קובץ מאמרים בלשון חז"ל הופיע לזכרו של קוטשר בחודש טבת תשל"ב, במלאות שלושים יום להסתלקותו (בכ"ד בכסלו תשל"ב).

א. בשער א מוצעים בירורים של סוגיות שונות בתצורת הפועל.⁷ הושם דגש על שאלות שלשון חכמים שבכתבי יד נבדלת בהן הבדל מכריע מהנמסר בדפוסים המהלכים. יש כאן גם בירורים משלימים לשאלות שנידונו במחקר, גם הצעה של חומרים ונתונים חדשים ובירורים, וגם הצעה של תפיסות שונות מתפיסות שהוצעו במחקריהם המצוינים של קודמיי. הנה כמה דוגמות: הוצע כאן תיאור מקיף וממצה של מערכת הבניינים של לשון התנאים (פרק א); נידונה בהרחבה סוגיית צורות ההקשר וצורות ההפסק בלשון המשנה ושאלות ההטעמה הקשורות בנושא הזה (פרק ב); נתבררה התפלגות המסורות בצורות הבינוני של בניין נפעל בשרשים מגזרת ל"י – נִפְעָה/נִפְעָה (פרק ד). נתבסס מעמדה של צורת הבינוני נִתְפַּעֵל על יד מִתְפַּעֵל או במקומה (בפרק ה); נבחנו צורות הסביל של השורש טמ"א – נִטְמָא, נִטְמָא וגם נִטְמָא – והוגדרו כללי תפוצתן (פרק ו).⁸

בתוך הבירורים הכוללניים נידונו גם הרבה פרטים שאינם שייכים לתצורת הפועל אבל עלו תוך כדי בירור ענייניה, כגון לִמְטָה, לִמְעָלָה בהטעמת מלעיל בלשון המקרא, לעומת לִמְטָן, לִמְעָלָן בהטעמת מלרע בלשון חכמים (בפרק ב). אגב העיון המפורט במערכת הבניינים נידונו צורות בבניין פֻּעַל שכיניתין צורות "פֻּעַל מדומה" (בפרק א). והנה דוגמה שלישית: בעיון קצר נידונו צורת פועל מועצמות, כגון "הִכְיָה" (נגעים יא, ה). זו אינה אלא צורת הנסתר של השורש כה"י בבניין פֻּעַל בעבר – כָּהָה (ויקרא יג 56),⁹ שניתוספה לה ה' הידיעה לפי שנתפסה כשם עצם (בפרק ו).

ב. בשער השני נידונו שאלות כוללות בתצורת שם העצם, כגון דרכי תצורתם של שמות שבמקרא לעומת שמות שאינם בו; או ההכרח לתאר תיאור משולב משקלי שמות המתחלפים ביניהם (מהם חילופים שאפשר שהתרחשו בהיות לשון חכמים לשון חיה, ומהם חילופים שהתרחשו בתהליך המסירה של הלשון במרוצת הדורות). כן הוצעו ונתבררו נושאים נוספים כמו תופעות ייחודיות בתצורת השם, וגם ענייני משקל ומשמעות. אף הובאה הדגמה מפורטת ומבוררת של כלל התופעות הנ"ל בעיון מקיף במשקלי פֻּעַל במסורתו של כ"י פרמה ב בהשוואה צמודה לממצאים בכ"י קאופמן ובעדים אחרים (פרק ז); כן נידונה תצורה ארמית סדירה ותצורה ארמית מזדמנת בכתבי היד של המשנה, וגם נידונו שמות שמשקלם נשאר לא מוכרע ושמות שהמסורות מקיימות בהם חלופות קריאה (פרק ח); בפרק אחד עיינו בהרחבה בהבדלים בין לשון המקרא ללשון חכמים תוך בחינת תצורתם של שמות משותפים לשתי חטיבות הלשון (פרק ט); כמו כן הקדשנו דיון נרחב לדרכי תצורה

7 כאן וכאן כלולים בבירורים האלה גם פרטים וכללים מחלקי דיבר אחרים (שמות עצם ומיליות), אבל העיונים מוקדשים בעיקרם לתצורת הפועל ולשימושן של צורות שלו.

8 להלן אפרט את עניינו של פרק ג בשער הזה, העוסק בצורת הנסתר בעבר של פעלים משרשי ל"י ול"א בכל הבניינים.

9 הנה הקשר רחב: "והנגע לא פשה טמא הוא... ואם ראה הפהן והנה פָּהָה הנגע" (ויקרא יג 55–56).

יִיחודיים, שנוצרו בהקשר מסויים בלבד או שנזדמנו רק במקומות בודדים, כמתואר בבירורים הנוגעים לצורת הנסמך דְּפֶק/דְּפֶק במקום דְּפֶק בצירוף "דפק דופקים" ודומיו (בפרק י').¹⁰

אף בפרקים הכלולים בשער הזה נשתלבו בבירורים בעלי ההיבט הכוללני והמקיף גם עיונים קצרים או ארוכים בהרבה פרטים, כגון העיון בצורה גוּמְדִין (כלים כט, א) – צורת הרבים של גוּמְד במסורת כ"י פרמה ב, בניגוד לצורות הרבים השונות של גוּמְד/גוּמְד (כגון גוּמְדִין, גוּמְדִין ועוד) בכל יתר העדים (בפרק ז); העיון במילים בודדות שלא כדרך הרוב, כגון יִמִין, יִמִין ליד הצורה הרגילה יִמִין במשנת כ"י קאופמן (בפרק ח); הדיון בשם לֶג – חלופה של הצורה המוכרת יותר לֶג/לוג (פרק י').

ג. השער השלישי מציע שישה פרקים בתיאור משקלי השם. יש כאן ביטוי לשני שלבים בדרכי העבודה: לפני שנים תכננתי להפריד בין תיאוריהם של שני כתבי היד ובבוא הזמן להציג תיאור נפרד של כל אחד משני כתבי היד העיקריים (בחיבור נפרד) תוך השוואה לעדים האחרים (ואכן בפרקים יא–יב הנתונים של כ"י פרמה ב, עומדים במרכז הבירור, ולידם ובשילוב אתם נעשתה ההשוואה לכ"י קאופמן ולעדים רבים אחרים). לימים החלטתי להציע דרך אחרת – להציג בכל פרק ופרק בבירור אחד את תיאור הממצאים בשני כתבי היד קאופמן ופרמה ב – כל אחד לעצמו וזה ליד זה – ואתם להביא את ההשוואה לעדים אחרים (זו הדרך המוצעת בפרקים יג–טז). בדרך הזאת יש הצגה צמודה ומקבילה באופן מלא של מסורות הלשון הניבטות משני כתבי היד.¹¹ זאת ועוד, בתיאור משקלי השם נקטתי את הדרך הסינכרונית, אך לא היסחתי את דעתי מעניינים של דיאכרוניה. ואף הקדשתי דברים לשאלת היחס בין המשקל למשמעות.

אף בשער הזה נשתלבו הרבה עניינים הנוגעים בפרטים, כגון העיון בכתיב כולם (כלים כב, י; כד, ה ועוד) במקום כלום (בפרק יג). נקדן כ"י קאופמן ניקד בטעות כמעט תמיד כולם, הגם שמדובר בחלופה של המילה כלום, כפי שהוא עצמו ניקד אל נכון במקום אחד במשנה – כולם (בבא קמא ג, ט).

כללו של דבר, גם הכרך הראשון וגם הכרך השני מציעים באכסניה אחת פרקים מקיפים וסעיפים רבים בדקדוק החדש של לשון חז"ל כשהם מבוררים בפירוט רב, ככל שהדבר עלה בידי כותב השורות הללו.

אפשר לסכם ולומר: פרקי האסופה מוקדשים למסלולים השונים, שהמחקר החדש של לשון חכמים הולך בהם; הנה העיקריים שבהם: (א) עיון בשאלות יסוד במחקר לשון חכמים; (ב) תיאור מצב המחקר מזוויות שונות ובירור הישגיו והגדרת תפקידיו;

10 ראו לציין שבסוגיה זו ובאחרות לא צמצמנו את עיוננו לממצאים במשנה או בספרות חז"ל בכלל אלא עסקנו גם בטקסטים אחרים, בעיון הזה למשל הובאה ונידונה בהרחבה הצורה רְבִי (רְבִי) בצירוף "רבי רבנות" בתפילת "נשמת כל חי".

11 השערים ב–ג העוסקים בתצורת השם מסתעפים מהעבודה המקפת על דקדוק שם העצם בשני כתבי היד קאופמן ופרמה ב, שאני עסוק בכתיבתו בשנים האחרונות.

(ג) תיאור מדוקדק ומפורט של מסורות שונות של לשון חז"ל ועיון גם בסוגיות מקיפות וגם בפרטים קטנים במסורות הללו לעצמן ומתוך השוואה לעדים אחרים. בעדיפות ראשונה נעשתה השוואה עם עדים שהוכחה מהימנותם כמוסרים של ל"ח במיטבה, אך הדעת ניתנה גם לעדים המאפשרים לעקוב אחרי השינויים שחלו בתהליכי מסירת הלשון, ויחד עם זאת אפשר לראות בהם גם יסודות לשון שעמדו בעינם בלא שינוי; (ד) תיאור של סעיפים מצמוצמים או מקיפים ושל פרקים שלמים בדקדוק לשון חכמים במסגרת המאמץ המשותף של חוקרי המקצוע.¹²

בתיאורי הדקדוק ראיתי להציג הצגה פורטנית את הנתונים בלי לפסוח על שום פרט חריג ומוקשה. הפירוט של הנתונים מכוון לתת ביטוי לכל פריט שיש לו ייחוד כלשהו או ששני כתבי היד העיקריים נבדלים בו. לפעמים ההבדל הוא בין שתיים או שלוש מסירות של כתב יד קאופמן (הסופר לעומת הנקדן, וכן מסורתו [או מסורותיו] של כתב היד העיקרי לעומת מסורתו של הסופר שהעתיק שמונה דפים בסוף כתב היד – 27), ובמקום שהדבר נדרש לא חששתי לקבוע שיש תקלות במסירתם של פרטים מסויימים בידי מעתיק או בידי נקדן. ועם כל זאת לא רק שלא הוזנח אלא הובלט מאוד העיקר, והוא הצגה מכלילה של התמונה השלמה של כל נושא שנידון, כדי להעמיד העמדה מלאה ככל האפשר את הסעיף או את הפרק המתואר.

העיונים מביאים כאמור בירורים של סוגיות כוללות, כגון הדיון בצורת הנסתר בעבר של פעלים בגזרת ל"י ובגזרת ל"א בכל הבניינים (פרק ג בכרך ב). הוכח באופן ברור שהצורות בחתימה – ת (פעת/פעאת, נפעת, פיעת וכו') הן הצורות הסדירות. לעומת זאת הצורות בחתימה – ה (פעתה, פעאה) הן מיעוט (אך אינן מיעוט מבוטל); ביקשתי להראות שצורות פעתה/פעאה הן תלויות קונטקסט או תלויות טקסט. אפרש את דבריי: בהקשרים מסויימים הן צצות מתוך גרר לפעלים שלמים; היינו ברוב מכריע של ההופעות הצורה פעתה (במקום פעת) והצורה פעאה (במקום פעאת) צצו ועלו בתהליך של גרר או של חריזה פנימית בסמוך לצורה או לצורות בדגם פעלה של הפועל השלם. ויש שהסיבה להופעתה של צורה בדגם פעתה/פעאה בלשון המשנה היא בשל זיקה שהמשנה המסוימת מגלה לטקסט מהמקרא. ובצורה מפורשת: זיקה של הלכה מסוימת לפסוק מהמקרא עשויה להיות הסיבה שצורת עֲשֶׂתָּה של דקדוק המקרא תופיע במקום מקבילתה עֲשֶׂתָּ/עֲשֶׂתָּ (בדגם פעת) הנוהגת בל"ח. אף נידונו ניקודיהן של הצורות בחתימה – ת (פעת, נפעת, פיעת ועוד) במסורות השונות. מצאנו גם פֶּעַת (בעי"ן הפועל פתוחה; זה הניקוד הנוהג בשני כתבי היד שלנו) וגם פֶּעַת (בעי"ן הפועל קמוצה במסורות אחרות); יצוין כי צורות הנסתר בבניין קל של פעלי ל"י נבדלות מהצורות של פעלי ל"א במסורותיהם של שני

12 מיותר לומר שלהוראת המקצוע בשיעורים ובסמינרים באוניברסיטה העברית ובמוסדות אחרים היה תפקיד חשוב בגיבושם של פרקי המחקר האלה. תלמידי היו שומעיהם הראשונים של הבירורים המוצעים כאן, מתגובותיהם ומשאלותיהם למדתי הרבה ויצאתי נשכר מאוד.

כתבי היד – עֶשֶׁת, בְּנֵת בעה"פ בפתח לעומת יִצְאָת, מִצָּאָת בעי"ן הפועל בקמץ. בבירורנו הצענו הסבר להבדל הזה. כמו כן הוכח שבבניין נפעל – ורק בו (!) במסירותיהם של הטובות במסורות – מתרוצצות זו ליד זו הצורות נִפְעָת/נִפְעָת בפתח או בקמץ והצורה נִפְעָת בצירי.¹³ החלוקה ביניהן במסורות שני כתבי היד היא מילונית, היינו יש פעלים הנוטים בתנועה [a] (נִפְעָת/נִפְעָת) בלבד, ויש פעלים הנוטים בתנועה [e] (נִפְעָת, נִפְעִית בכתב מלא) בלבד. אף נתאששה קביעתו של הנמן על אודות יחסי התפוצה של צורת הנסתר בבניין קל משורש הי"י: היתה (בהקשר תחבירי) / היית (בהפסק תחבירי); הנמן (בתיאורו המצוין) קובע שיחסי התפוצה הנ"ל משתקפים ברוב ההיקריות ולא בכולן. החקירה שלנו מראה שיחסי התפוצה הנ"ל הם סדירים הרבה יותר – כמעט בלא יוצאים מהכלל – בכתבי היד קאופמן ופרמה ב. כאשר באנו לסכם את העיון בסוגיה הזאת הבאנו כמובן גם את הממצאים בעדים אחרים על פי עבודות של חוקרים אחרים ועל פי בדיקות שלנו, וכך הגענו למיצוי הסעיף הזה.

כאמור, יחד עם זאת יש עיונים שנתמקדו בצורות בודדות, על פי רוב מדובר בצורות נדירות ונשכחות ובגלגוליהן במרוצת הדורות, כגון הצורה פְּדִילָה בכ"י קאופמן במשנת סנהדרין (ז, ב) כנגד פְּתִילָה בכל עדי הנוסח האחרים (וראה דוגמות נוספות בפרק ט בכרך א, ובפרק ה בכרך ב; ויש דוגמות אחרות בפרקים אחרים). לפריטים כאלה יש גם היבט דקדוקי וגם היבט לקסיקלי. כאלה הם העיונים במילה יְסִיכָה (פרק ה בכרך א), ובצורה חֲתָה/חֲתָה/חֲתָה (בפרק יד בכרך א).¹⁴ ויש שההיבט הדקדוקי המשתקף בצורה בודדת ונדירה נוגע בהכללה דקדוקית, כגון השימוש הפעיל של בניין נִתְפַּעֵל הנתון בצורה מתחמדתן (מכות ג, טו) במסורת הסופר של כ"י קאופמן; במסורת הנקדן של כתב היד ובמסורותיהם של עדים אחרים מתחמדתן הומרה בצורה מתחמדתן בבניין פֻּעַל (פרק ח בכרך א). גם הניקוד רִיקָן (עוקצין א, ה: רִיקָנָה, רִיקָנו) במסורת הסופר השני של כתב יד קאופמן מעיד על קו חשוב בדקדוק; צורה זו מצטרפת לעדויות המלמדות על קיומו של הבניין הכבד בלא ההכפלה של העיצור השני ("הכבד קל העי"ן"). הראינו שם, שבמסורתו של העד הזה בניין זה רווח יותר מאשר במסורתו של הנקדן העיקרי של כתב יד קאופמן.

* * *

חלקים חשובים של רוב הפרקים (שישה עשר מתוך שלושים ואחד פרקים) המובאים באסופה הוצגו בתחילה כהרצאות בכינוסים ובסמינרים ובימי עיון מדעיים בארץ

13 צורות בצירי בעי"ן הפועל בבניינים אחרים – כגון נתמלאת, שינית, היטית – אינן מתועדות בטובים שבעדים של ספרות התנאים.

14 הראינו כאן שהגרסה שנמצאה בדפוסים – קָצָה – לעומת חֲתָה/חֲתָה/חֲתָה בעדים הטובים היא תוצאה של תיקון רשלני על פי המקרא, שגם שיבש את הלשון.

ובחוץ לארץ,¹⁵ בשל כך יש כאן וכאן עניינים אחדים ודוגמות שהובאו פעמים אחדות במאמרים שונים. למשל הצמד משקוף (לשון המקרא) / שקוף (ל"ח) נזכר במקומות שונים, במקומות שעלה הצורך להבחין בין זיקתם של מחברי המשנה אל לשון המקרא לעומת השפעת המקרא על מוסריה ומעתיקיה של המשנה בפרט ושל ספרות חז"ל בכלל במשך דורות רבים.

ברור כי כל הפרקים הכלולים באסופה נערכו מחדש. הושמטו בהם סעיפים שחזרו בכמה מאמרים, לפי שאין להם מקום באסופה שהעיונים השונים באים בה ביחד. עם זאת, כאמור, לעתים פרטים בודדים חזרו ונשנו בשני פרקים (ורק לעתים רחוקות מאוד נשנו בשלושה פרקים שונים), שכן לא תמיד אפשר היה להשמיט פרטים חוזרים בלי לפגוע במבנה הפרק וברציפות העיון בו.¹⁶ אין צריך לומר שניתוספו גם עניינים לא מעטים, לרוב מדובר בזוטות ובפרטים, אך כאן וכאן יש גם תוספות מקיפות יותר. וגם זאת, בכל מקום שהדבר התבקש גם עודכנו הנתונים ותוקנו משוגות שונות. בעת העיון החוזר בפרקים הכלולים בספר יש עניינים שניסחתי אותם ניסוח מחודש, ויש גם מעט מקומות שראיתי להצביע מפורשות על שינוי בעמדותיי בנושא שעמד לדיון.¹⁷ אך צריך לציין שבעיקרם של הדברים לא נפרצה המסגרת שנקבעה לפרקים השונים בפרסומם הראשון. כמובן וכצפוי, גם עודכנה ואוחדה הביליוגרפיה ואף נתרחבה מאוד.

בהצעת הפרקים באסופות לא מצאתי לנכון לדבוק בסדר הכרונולוגי של הופעתם; למשל, המבוא לכ"י פרמה ב, שהוא עיוני הראשון בל"ח שראה אור בדפוס, מוצג כאן בשינויים קלים כפרק ו בכרך א בתוך השער העוסק בתיאור מסורותיהם של כתבי היד. מובן כי בשל קדימותו בזמן הוא פותח את השער השני בספר. והעיון ב"צורות נדירות בלשון התנאים", שהוא מראשוני מחקריי, מוצג כפרק ה בכרך ב, אחרי ארבעה בירורים מקיפים של נושאים כוללים. הצעת העיונים שערים שערים, כשכל שער מתמקד בנושא מוגדר ככל האפשר, נראתה לי חשובה יותר מאשר נתינת משקל של ממש לסדר הופעתם של הפרקים בדפוס. די בזה שמועד פרסומו הראשון של כל פרק מוזכר ומוכרז בהערה הפותחת אותו.

כללו של דבר, הצגת העיונים בשישה שערים באה להציע את השקפותיי בסוגיות שקודמיי ובני דורי דנו בהם על יסוד עדים אחרים או הציגו בהם דרכים אחרות. באתי

15 ציון המעמד והתאריך שההרצאה נישאה בהם בא בהערה הפותחת של הפרקים שהוצעו כהרצאות.

16 יפה כתב ח' ילון, כאשר כינס את מאמריו על מגילות מדבר יהודה הוא כותב: "מאמרים שכמות הללו, קובץ פזורים, בזמן ובמקום, אי אפשר להם בלא חזרות קלות ואי אפשר להם בלא פרצות קלות בהמשך ההרצאה" (ילון, מגילות, בפתיחה לספר בעמ' 7).

17 ראה למשל הערה 183 בפרק ו של כרך א. וגם זאת, ראוי לומר בהדגשת יתר, שהכול יודעים שיש לעתים סוגיות שברכות הימים חוקר משנה בהן את תפיסתו, וכאשר הוא בא לקבץ את חקירותיו לא תמיד הוא משכתב את דבריו או מתקנם. שהרי ציון תאריך פרסומם הראשון מעיד על השלב בעבודתו שבו נאמרו הדברים. ומה חסרון יש בדבר הזה?

להוסיף על דבריהם או לנקוט עמדה שונה משלהם, ובעיקר ביקשתי להעמיד נושאים ובירורים חדשים רבים, שעסקתי בהם כמידת יכולתי.

גמרו של דבר, מעתה הפרקים הללו, שהיו פזורים בכמות רבות, זמינים יותר הודות לכינוסם באכסניה אחת. השינויים והעדכונים שהוכנסו בהם משווים להם חזות שונה במעט או בהרבה מחזותם בפרסומם הראשון. ואין צריך לומר כי תוכן העניינים הפרטני והמפתחות הממוינים והמפורטים, המלווים את שני כרכי האסופה, עושים את הפרקים הכלולים בהם גם נגישים יותר ללומדי לשון חכמים, למלמדיה ולחוקריה.

שער א

תצורת הפועל

פרק א

מערכת הבניינים בלשון התנאים (עיון מורפולוגי)

א. כלל הבניינים

1. דקדוק לשון חכמים מכיר שורה ארוכה של בניינים בפֿעֿל. מהם בניינים ששימושם רווח והם מעמידים נטייה מלאה בכל הזמנים, ומהם בניינים לא רווחים שתפוצתם מוגבלת ביותר. בין אלה האחרונים יש צורות שחזקתן מוצקה, לפי שהן מתועדות במקורות רבים ומעידים עליהן עדים נאמנים; ויש צורות שלא נזדמנו אלא במסורות אחדות או במסורת אחת בלבד, וחזקת קדמותן – אם אכן היו צורות חיות בלשון חז"ל – טעונה אישוש רב. הדיונים פזורים באכסניות שונות, ועתים הדעות חלוקות על דרכי פירושן של כמה וכמה תופעות הכרוכות בבניינים. דומה אני, שהגיעה העת לראות את התמונה הכוללת¹ ולשוב ולהרהר ברבים מפרטיה ובפשרם. בבירורנו כאן אנו מתמקדים בעיקר בלשון התנאים. נתחיל בהצגה פורטת של כלל הבניינים, ואחר כך נבוא להעיר על כל בניין ככל שיידרש. נביאם בשתי קבוצות: ההרווחים והפחות רווחים.

2. אלו הבניינים הרווחים:

2-1	פֿעֿל (קל) – נִפְעֵל
4-3	פֿעֵל – נִתְפַּעֵל (הִתְפַּעֵל) ²
6-5	הִפְעִיל – הִפְעֵל

* פרסום ראשון: מחקרים בלשון ה-1: ספר היובל לישראל ייבין, ירושלים תשנ"ב, עמ' 123-151.

1 מטבע הדברים, המעוניין בתמונה הכוללת מבקש לקרב בין הפרטים ולנקוט גישה מכלילה. לעומת זאת הבוחן פרט אחד או מסורת אחת לעצמה, גישתו פורטנית עד דק.

2 בניינים 3-4 כוללים את הכבד הדגוש, המרובע והמוארך בשורשי ע"ו ובכפולים, ולדידי גם את "קל העי"ן" ו"המוארך השלם" (ראה §3, 30 להלן).

ואלו הבניינים הלא רווחים:

7	פֶּעַל
9-8	נִפְעַל, נִפְעַל
11-10	פִּיעַל (פֶּעַל) - נִתְפַּעַל
13-12	פֻּעַל - נִתְפֹּעַל
14	נִתְפַּעַל

ב. הערות לבניינים הרווחים

3. קבוצת הבניינים הרווחים אינה טעונה פירוט והדגמה זולתי כמה הערות קצרות להבהרה.

בבניינים הכבדים (מס' 3-4 לעיל §2) ידועות חמש סדרות מְשָׁנָה:³

(א) הכבד הדגוש: פֶּעַל (קִדַּשׁ) - נִתְפַּעַל (נִתְקַדַּשׁ).

(ב) הכבד המרובע:⁴ פִּלְפִּל, תְּרַגֵּם, שְׁחַרַר וכיו"ב - נִתְפַּלְפֵּל, נִתְרַגֵּם, נִשְׁתַּחַרַר וכיו"ב.

(ג) הכבד המוארך (בשרשים מגזרות ע"ו והכפולים): פּוֹלֵל (עוֹרֵר, *רוֹעֵעַ⁵) - נִתְפּוֹלֵל (*נִתְעוֹרֵר,⁵ נִתְרוֹעֵעַ).

שני הראשונים (הדגוש והמרובע) קיומם סדיר בלשון התנאים; השלישי (הכבד המוארך בגזרות ע"ו ובכפולים) אינו משמש למעשה בלשון זו. רוב הדוגמות שנזדמנו ממנו הן צורות מורשות מעברית המקרא,⁶ כגון מְקוֹנְנוֹת (מועד קטן ג, ט), לְרוֹמֵם (פסחים י, ה). ונציין גם את נִתְרוֹעֵעַ (כלים ג, ד; ד, ב x2); כן הוא בכתבי היד ק,⁷ פס, וכן בד"ר ובספרים שלנו (לעומת זאת בכתבי היד פר, פא ולו הגרסה היא נתרעעה על דרך השלמים⁸).

ואנו מוסיפים עליהם עוד שניים הכלולים בבניינים הלא רווחים:

(ד) הכבד קל העי"ן: פִּיעַל-נִתְפַּעַל (ראה להלן §§17-24, 30).

(ה) הכבד המוארך (השלם): פֻּעַל-נִתְפֹּעַל (ראה להלן §§25-30).

4. נִתְפַּעַל וְהִתְפַּעַל הן שתי חלופות של בניין אחד. הצורה הקדומה, הנתפעת, המשמשת בלשון המקרא, שינתה את צורתה בלשון התנאים. הה"א הומרה בנו"ן;

3 ראה סגל, דקדוק, §§262-263 בעמ' 144-146. וראה הנמן, משנה, עמ' 29-30; אף שהוא מפריד בין שלוש הסדרות (הדגוש, המוכפל, המוארך) הוא רואה אותן בעיקרו של דבר כסדרה אחת.

4 אני מעדיף את הכינוי המרובע, שהוא כוללני יותר - ומכוון לכל בעלי ארבעה עיצורי שורש - על פני פִּלְפִּל/נִתְפַּלְפֵּל, העשוי לתבנית של א-ב-א-ב (זהות גמורה של עיצורי השורש הראשון והשלישי מכאן והשני והרביעי מכאן).

5 הצורות שצוינו בכוכבית הן משוחזרות בלשון התנאים (וראה בהמשך דברינו בסעיף הזה).

6 ראה הנמן, משנה, עמ' 302-303. סגל, דקדוק, מפריד בין פּוֹלֵל/נִתְפּוֹלֵל בע"ו וע"י (עמ' 145) לבין פֻּעַל/נִתְפֹּעַל בע"ע (עמ' 148).

7 בכ"י ק התיבה כתובה כתיב מלא: נִתְרוֹעֵעַ.

8 הנמן (משנה, עמ' 208 הערה 804) סבור, שנתרועעה היא נתרעעה שחל בה המעתק $\bar{a} < \bar{o}$; לדעתו היא אינה שייכת לבניין נתפולל.

כנראה פרי היקש לבניין נפעל.⁹ בשל מעמד המקביל של שני הבניינים¹⁰ נתקרבה צורתו של זה לצורתו של זה: התפעל < נתפעל כמו נפעל.

צורת נתפעל הצעירה, שלא שימשה במקרא, הורכבה בו במקומות בודדים על כתיבים של צורת נפעל. כך מתפרשות הצורות ונוסרו (יחזקאל כג 48),¹¹ ונפפר (דברים כא 8).¹² וכן ונלחם (= ונלחם > ונלחם, דניאל יא 11) במסורת הניקוד הא"י, כפי שהיטיב לראות פ' קאלה,¹³ כנגד צורת ונלחם במסורת טבריה. ויש במסורת השומרונים לחומש הרבה כיוצא בזה, כגון nibbarrādu (בראשית י 5, 32) כנגד נפדרו במסורת טבריה.¹⁴

צורת נתפעל, שנשתלטה בלשון חז"ל, לא דחתה כליל את התפעל. עדיין יש עדויות מוצקות לקיומן של צורות כמו התודה, התנדב, השתחוה, התפלל והתקבל. הצורות הללו (לבד מן התקבל) נתפרשו לו להנמן¹⁵ חיקויים ספרותיים ללשון המקרא או פעולות תיקון של מעתיקים.¹⁶

5. בניין הופעל הוא בניין סדיר בלשון חז"ל, ובכלל זה בלשון התנאים. במשנה לבדה נזדמנו צורות הרבה, כגון הוכשר (מעשרות א, ח), הוכשרה (מעילה ב, א) ועוד; הוזכרו (גיטין א, ה ועוד שש פעמים במשנה), הוחמו (שבת ג, ד x2), הותזו (אהלות א, ו), הותר (שביעית ו, ד ועוד עשרות פעמים) ורבים כיוצא בהם. התבטאותו של ח' ילון על ה"נסיון להשליט בניין נתפעל במקום הופעל"¹⁷ נראית מוגזמת. גם דבריו של פרופ' י' קוטשר על בניין "הופעל הנדיר"¹⁸ יש להבינם נכונה; הבניין נדיר בהשוואה לבניין קל ולבניינים אחרים, אך עדיין שימושו שימוש סדיר ורווח.¹⁹

- 9 ראה סגל, דקדוק, עמ' 118.
- 10 זה וזה שימוש המקורי היה של בניין חוזר, ומאוחר יותר גבר בשניהם השימוש הסביל (נפעל – חוזר-סביל של קל; התפעל/נתפעל – חוזר-סביל של פעל).
- 11 ואכן משמשות במקרא בשורש יס"ר צורות נפעל ברורות, כגון "יסרתני ואוסר" (ירמיהו לא 17), יוסר (משלי כט 19).
- 12 ההוראה הפעילה היא בבניין פעל, כגון "וכפר... יכפר" (שמות ל 10), ובסביל מצינו גם פעל (כפר, שם כט 33), גם התפעל (יתכפר, שמואל א ג 14), וכנראה גם נפעל (< נתפעל) בדוגמה שהבאנו מספר דברים (כא 8). בן-חיים (עואנ"ש ה, סוף עמ' 85 והערה 35 שם) מניח, שאכן בעבר שימש גם בניין קל, כפר בהוראת כפר, ומכאן הסביל *נכפר כצורה שיש לה המשך במסורת שומרון (ראה בן-חיים, שם, עמ' 86 wnikkāfer נפעל [< נפעל]).
- 13 ראה P. Kahle, *Masoreten des Westens*, Hildesheim 1967 (Stuttgart 1930), p. 23*; ילון, פרקי לשון, עמ' 385.
- 14 לפירוט הדברים ראה בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 85–86; הוא הבניין המכונה "נפעל דגוש העין".
- 15 הנמן, משנה, עמ' 208–211; ברויאר, בבלי, עמ' 175–178. וראה מה שכתבה ח' נתן (ארפורט, עמ' 148–149) על שימוש הצורה התקבל (בנוסח משפטי רשמי) לעומת נתקבל (בשימוש רגיל).
- 16 עניינים כמו ניקוד עה"פ בפעלים נתקדש/נתקדש, יתקדשו/יתקדשו וכיו"ב מקומם בדיון על התצורה הפנימית של הבניינים (וזו תבוא במקום אחר).
- 17 ילון, מבוא, עמ' 129.
- 18 קוטשר, מחקרים, עמ' קו.
- 19 אין דברינו כוללים, כמובן, ציטטות או שאילות ישירות מן המקרא, כגון "כי יותן" (מכשירין א,

ג. הערות לבניינים הלא רווחים

קבוצת הבניינים הלא רווחים דורשת פירוט הן מצד הנתונים הן מצד פשרם של עניינים לא מעטים.

פֶּעַל

6. ששת הבניינים הרווחים בלשון התנאים ממשיכים סדירות שהייתה קיימת במקרא. בניין נוסף ששימושו סדיר במקרא ונעלם כמעט לגמרי מלשון חז"ל הוא בניין פֶּעַל (הסביל הפנימי של בניין פֶּעַל).²⁰ בזמנים הפעליים המובהקים – עבר ועתיד²¹ – לא נשרדו ממנו אלא דוגמות מועטות, ובחלקן מפוקפקות הן. התהליך של פליטת הסביל הפנימי, שהחל במקרא בסביל הפנימי של בניין קל, נתעצם וכמעט הושלם בלשון חכמים, בסביל הפנימי של פֶּעַל. אפילו הדפוסים של המשנה ושל יתר ספרות חז"ל מלמדים שבניין זה²² נסוג מן הלשון,²³ על אחת כמה וכמה אם נדרשים לעדים הנאמנים של ספרות התנאים.

דבר זה קדם וביררו ח' ילון.²⁴ הוא הראה, שחלק של הצורות שנתפסו כבניין פֶּעַל אינן כאלה. רק דוגמות ספורות הן אכן צורות בטוחות בבניין זה (על פי רוב במסורות הניקוד של המשנה, ואילו עדויות הכתיב אינן מכוונות בהכרח לבניין פֶּעַל), כגון "גדיש שלא לוקט" (פאה ה, א; כך ניקד ק,²⁵ ומעין זה בכ"י פא²⁵ ובכ"י אר²⁶); "חותך מן העובר שבמיעיה" (חולין ד, א בכ"י ק);²⁷ "ותעובר צורתו" (פסחים ז, ט פא; ק גורס תַּעֲבֹר בכתיב חסר. ק גורס תַּעֲבֹר גם בזבחים ה, ד,

א ועוד עשרות פעמים) מן ויקרא יא 38, או יתץ (עבודה זרה ג, ט) מפסוק 35 שם. הצורות יתן ויתץ הן צורות סביל פנימי של בניין קל (ראה הנמן, משנה, עמ' 257), אף שמבחינה סינכרונית הריהן צורות הופעל לכל דבר.

20 ראה סגל, דקדוק, עמ' 116–117; ילון, מבוא, עמ' 136–151; הנמן, משנה, עמ' 29 (הערה 110), ובמיוחד 189–197; וכן נאה, ספרא, עמ' 157–158.

21 אך ראה § 8 להלן.

22 ראה סגל, שם.

23 אבל בלשון הפייטנים יש צורות פֶּעַל לרוב, כפי שהראו חוקרים (ראה ח' ילון, לשוננו ג [תרצ"א], עמ' 354; קוטשר, מחקרים, עמ' קד; יהלום, שפת השיר, עמ' 51 ואילך; וראה גם אלדר, אשכנז ב, עמ' 362–367 – הוא מונה שם כשישים צורות בזמן "עבר"). ויש מקום לומר מילים אחדות על רמב"ם בהקשר זה. במשנתו שלו – כעדות האוטוגרף שלו (=אר) – כמעט שאין צורות פֶּעַל בעבר ובעתיד (ראה המקום הנרמז בהערה 26 להלן). אבל בכתיבתו במשנה תורה – שנכתב, כידוע (וכדבריו של רמב"ם עצמו), בלשון המשנה – משמשות צורות פֶּעַל בעבר ובעתיד, כגון: "משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה... נמצאו אלו ששולח להם הם העדים על נבואתו" (הלכות יסודי התורה ח, א-ב); "עד שירוחמו מן השמים" (הלכות תענית א, ד).

24 ילון, מבוא, עמ' 136–151.

25 ילון, שם, עמ' 137, ושם נתפרטו נתונים נוספים.

26 צורבל, רמב"ם, עמ' 116 (12.6.1.1§§). זו היא, כנראה, צורת פֶּעַל היחידה שנמצאה בכ"י אר.

27 ראה ילון, שם, עמ' 144–145.

ואילו פא גורס תעובר בלא ניקוד. אבל בשקלים ז, ג "תַּעֲבֹר צורתו" בכ"י ק, ומעין זה פא).²⁸

ויש לפקפק, כאמור, אם בכל מקום כיוון גם הכתיב לצורות פֶּעַל, שהרי אפשר לו לכתוב "תעובר צורתו" שיתפרש "תעובר" בבניין פֶּעַל (המציין שינוי במצב)²⁹ בהתגוונות התנועה $u < a$ – לפני העיצור השפתי.³⁰ גם הכתיב חותך לא נתפרש לילון מכוון לפֶּעַל, אלא בינוני של בניין קל: חותך.³¹ ונזכיר עוד שתי דוגמות: זוקקה (ק נגעים ד, ה); הבירור הראה שגרסת כל העדים האחרים – זוקקה – היא המקורית (ראה לעיל כרך א, פרק ט, § 5-9) ונקדן ק נשתבש כאן. שוּתָה (דפוס ונציה 1737 כריתות ב, ד), שוּתָה (במשנה ההיא בדפוס אמסטרדם 1646). בכל העדים הנאמנים מצויה צורה בבניין קל: שוּתָה (ק, ובלא ניקוד גם בכתבי היד פא ולו). ויש עוד כיוצא בזה.³² נראה שרוב צורות פֶּעַל ככולן מקוימות רק לפי עדויות הנקדנים.

7. פֶּעַל מדומה: ויש להרחיב את הדברים כאן על צורות פֶּעַל מדומות המזדמנות לעתים קרובות בספרות התנאים, שאינן אלא צורות פֶּעַל בטוחות. הן נראות צורות פֶּעַל בשל העובדה שנתחלפו למעתיקים יו"דין בוי"וין או בשל הפיכת a/i ל o/u בתנאים פונטיים מוגדרים. נזכיר כאן כמה דוגמות, כגון קוּבְּלָנוּ (ק עדויות ח, ג), "אם טומאתה... שכן טימאתה... תטמא" (ק שם ו, ג). והשווה "וכי מטומאה שהכתוב מטהרה" (כ"י רומי 32 לספרי במדבר, פסקה יט, מהדורת רח"ש הורוויץ עמ' 23). מטומאה בהקשר זה נתפרשה לנו "מי טומאה" (> טמאה);³³ וכן יש לראות את הצורות פורשנו³⁴ (= פֶּרְשָׁנוּ), מורחה (= מִרְחָה),³⁵ גולח (= גִּילַח)³⁶ במקומות שונים בכתב היד הנ"ל. בחלק של הדוגמות, כנראה, שגגת העתקה לפנינו: היו"ד נתארכה בטעות לוי"ו. כך נראה לפרש אל נכון את טומאתה – ליד טימאתה – בכ"י ק (עדויות ו, ג). אבל בחלק של הדוגמות הוי"ו מעידה על תנועת o/u במקום a/i לפני עיצור שפתי או לפני רי"ש ולמ"ד, כפי שהיטיב לפרש פרופ' ז' בן-חיים³⁷ את הפועל נומיתי (מן נמ"י) > נְמִיתִי ואת הבינוני האקטיבי מרובה (> מְרַבָּה); וכן פירש ח' ילון³⁸ את יפִי כפיעל של יפ"י. וכך ניתן לפרש חלק של הצורות דלעיל שהובאו

28 הנמן, משנה, עמ' 196.

29 ילון, מבוא, עמ' 160 ואילך.

30 הכתיב תעבר, שנוקד בכ"י ק תַּעֲבֹר, אינו עשוי כלל לניקוד זה, שכן בדרך כלל תנועת u נכתבת כתיב מלא וי"ו. וברור שהסופר כיוון לצורה תַּעֲבֹר, כפי שניקד נקדן ק במסכת שקלים (ז, ג). אגב האורח, אין מניעה לומר שתעובר כהווייתה היא צורת פֶּעַל: u במקום a לפני הבי"ת ופתח במקום צירי לפני רי"ש (כמו אחר). אבל נראה שהנקדן כיוון, בכל זאת, לצורת פֶּעַל.

31 ילון, שם, עמ' 144-145.

32 רבות מהן נסקרות אצל ילון, שם, עמ' 136-149.

33 ראה בר-אשר, תשל"ט [שתי תיבות], עמ' 186-190.

34 ראה לעיל כרך א, פרק י, 26.

35 ראה שם.

36 ראה שם, § 27-28.

37 בן-חיים, מבוא, עמ' 10 הערה 9.

38 ילון, מבוא, עמ' 137-140.

מכ"י רומי 32: מטומאה, פורשנו, מורחה, גולת. אך חזקתן של צורות שנזדמנו רק בכתב יד אחד, ואין עליהן מסורת ניקוד, אינה מוצקה דייה. ואפשר שיש בחלקן (או בכולן?) שגגת העתקה בלבד, שהמירה יו"ד בוי"ו. בין כך ובין כך מדובר בצורות פֶּעַל מדומה, שאינן אלא צורות פֶּעַל.³⁹

8. אבל בבינוני נתקיימו צורות פֶּעַל כחלק של נטיית פֶּעַל. כלומר, פֶּעַל מקיים נטייה סדירה בעבר, בעתיד, בציווי ובמקור, בבינוני פעיל (מִפְעֵל) ובינוני סביל (מִפְעֵל). יחס מְקַדֵּשׁ/מְקַדֵּשׁ, מְקַבֵּל/מְקַבֵּל ודומיהם הוא כיחס כֹּתֵב/כָּתוּב, שׁוֹמֵר/שְׁמוֹר וכיוצא בהם. הפֶּעַל הוא בינוני דינמי, ומצד שימוש כזמן הוא מציין הווה ועתיד; הסביל שימוש סטטי פרפקטי, והוא מציין פעולה שנעשתה בעבר ומצב בזמן הווה.

9. הערה: ח' ילון העמידנו על כמה וכמה צורות בינוני מִפְעֵל הנכתבות כתיב חסר וי"ו.⁴⁰ כשנזדמנו צורות כאלו בכתבי יד מנוקדים, הן נוקדו לעתים כצורות מִפְעֵל ולעתים כצורות מִפְעֵל. נזכיר כאן כמה מן הדוגמות שנזדמנו בכתבי יד של ספרות התנאים: מִפְּגֵלֶת (מנחות ב, ג), מִפְּגֵלִין (שם ב, ד), מִבְּקֵר (תמיד ג, ד), מחלחלת (אהלות ט, ג) – כולן לקוחות מכ"י ק. וכן בביטוי "הוא מפורש על יד יחזקאל" (תמיד ג, ז; מידות ד, ב): ק גורס מִפְּרֵשׁ, מִפְּרֵשׁ; לו מפרש (בלי ניקוד). וכן מעכב ליד מעוכב כמה פעמים בעדים שונים של התוספתא לסוטה (ד, ז) ועוד. ילון ראה לקבוע, שצורה זו "אינה אלא בינוני מִפְעֵל ע"ד הארמית".⁴¹ ואמנם היעדר הוי"ו מתמיה, שכן מדרכי הכתיב של כתבי היד של ספרות חז"ל לכתוב כתיב מלא וי"ו כדי לציין כל תנועת u (לרבות u בהברה סגורה לא מוטעמת). אבל יש להדגיש, שאין לנו אפילו עדות אחת⁴² לניקוד מִפְעֵל (מִפְעֵל).⁴³ ואין מניעה לראות בחלק של הצורות חסרות הוי"ו צורות מִפְעֵל מקוריות, כמו בביטוי "כן הוא מִפְרֵשׁ על יד יחזקאל".

נפעל

10. בניין נפעל נוהג בעיקר בשתי גזרות, פ"נ (ובכלל זה פועלי ע"ו הנוטים כמו פ"נ)

39 שינויים פונטיים "משבשים", כידוע, את המערכת המורפולוגית: צורה שהיא ביסודה דגם אחד מתחפשת בדגם אחר, כמו כמה מצורות בניין "הופעל מדומה" שנזדמנו בטקסטים של ל"ח. למשל, "הורע כחו" (כתובות ח, ד x2); כבר הראה ח' ילון (מבוא, עמ' 138-140; וראה גם הנמן, משנה, עמ' 326), שמדובר בצורת הפעיל (> הִרַע), שכן הכוונה היא שהכתוב הרע את כוחו או ייפה את כוחו של פלוני (וראה להלן הערה 188, צורת הקרא < הִקְרָא). גם הצורה מוֹעֵלִין במקום מוֹעֵלִין (מקואות ז, א; ז, ב כמה פעמים בכ"י פא) מתחפשת כבינוני של קל משורש מע"ל במקום בינוני הפעיל של השורש על"י. והדברים ידועים.

40 ילון, מבוא, עמ' 176-180.

41 שם, עמ' 176.

42 נקדן ק מגלה לעתים את מבוכתו בכתוב מעין זה. רק כך אפשר להבין את הניקוד התמוה שלו המסכן (גיטין ו, ה).

43 עדותה של עברית השומרונים שהביא ילון (שם, עמ' 178), הקוראת מִפְעֵל כנגד מִפְעֵל של הטברנית, אינה עדות, שכן מעתק u ל-a/i הוא כללי במסורת השומרונים (ראה למשל בן-חיים, עואנ"ש, ה, עמ' 148).

ופ"י, בעבר ובבינוני; ונמצאו כמה דוגמות גם בפעלים שלמים. התבנית ידועה בכתבי היד של ספרות התנאים (וספרות חז"ל אחרת) בעיקר במסורת הכתיב; חלק של צורות נופעל (בוי"ו אחרי הנו"ן) שלא הובנו כהלכה תוקנו, כפי שנראה להלן. העדויות המנוקדות באות ברובן ממחזורים ומסידורים ישנים. וכן ידועה הצורה במסורות קריאה של העדות.⁴⁴

והרי כמה דוגמות: "קנה שלזתים... נוטל בשבת" (ק, שבת יז, ג; הנקדן גירד את הוי"ו ליו"ד, וניקד נִטַּל); "שנוטל צומת הגידים" (פא,⁴⁵ חולין ד, ו [ט]. ק שְׁנִיטַּל); "נוטל מזה ומזה רביעית" (פר, אהלות ג, ה וניקד בטעות נוֹטַל; בכל העדים האחרים שְׁנִיטַּל⁴⁶); "נוטלת מן הטהור על הטמא" (ק, חלה ב, ח = נוֹטַלַת, אבל הנקדן גרס נוֹטַלַת, ובעדים אחרים ניטלת⁴⁷). עדות מפורשת נמצאת בכ"י רומי 66 של הספרא, שכתב וניקד נוֹטַלו (x2),⁴⁸ והרבה כמותה בלשון התפילה והפיוט;⁴⁹ וכן "ונוצל מידו" (x3 תוספתא ברכות א, יא כ"י ארפורט, אבל בכ"י וינה וניצל 3x3);⁵⁰ ויש עדויות לקריאה נִצַּל בפיוט.⁵¹ וכן "הנושא על גבי הזב" (= הנושא; פא, זבים ה, ב ליד הנישא⁵²). וכך גם נתן: נותנו (כ"י רומי 66 לספרא),⁵³ "נותנין לכהנים" (ביכורים ג, ה, ח בכתבי יד אחדים);⁵⁴ וכן נותנין/נותנים (בכמה כתבי יד לספרי במדבר);⁵⁵ בכל הכתיבים האלה מכוון כנראה לצורה נִתְּנִין/נִתְּנִים; ויש עדויות לקריאה נִפְעַל בפועל זה בפיוט.⁵⁶

ובפעלי ע"ו (הנוטים כפ"נ): "הנוער בלילה" (אבות ג, ד בקטעי גניזה⁵⁷ = נער

44 הברורים העיקריים – ובהם הובאו הרבה נתונים – נמצאים אצל ילון, מבוא, עמ' 152–159 ומורשת, נופעל; וראה גם קימרון, נופעל. נתונים נוספים (מועטים) מפוזרים במחקרים אחדים, כגון שבטיאל, תימן (נתפרסם כבר בשנת 1937), עמ' 212; מורג, מבוא, עמ' 204; הנמן, משנה, עמ' 260–261; נתן, ארפורט, עמ' 146; נאה, ספרא, עמ' 193; וראה גם קארה, מסורות תימניות, עמ' 34. נתונים רבים מן הפיוט, דיון בבניין וריכוז של ספרות מחקר מצויים אצל אלדר, אשכנז ב, עמ' 381–383. וראה גם לעיל כרך א, פרק י, § 35.

45 הנמן, משנה, עמ' 260.

46 גולדברג, אהלות, עמ' 28.

47 זק"ש, זרעים ב, על אתר.

48 ייבין, בבלי, עמ' 594; נאה, ספרא, עמ' 193.

49 כגון "ונוטל כבוד מבית חיינו" (תפילת "אתה יצרת" לשבת ראש חודש בסידורים ובמנהגי העדות), ויש דוגמות רבות בפיוט באשכנז: נוטל, נוטלו, נוטלה – כפי שקבע אלדר (אשכנז ב, עמ' 381).

50 מורשת, נופעל, עמ' 137; נתן, ארפורט, עמ' 146.

51 אלדר, שם, עמ' 381.

52 הנמן, משנה, עמ' 260.

53 ראה המקומות הנרמזים בהערה 48 לעיל.

54 זק"ש, זרעים, על אתר.

55 ראה לעיל כרך א, פרק י, 35.

56 השווה נתנו שהביא ילון (מבוא, עמ' 156) ממחזור איטליאני, ודוגמות אחדות אצל אלדר, אשכנז ב, עמ' 382. אבל צורת נותין (מכשירין ה, ב), שהביא הנמן (משנה, עמ' 260) כבניין נופעל, מכוונת לבינוני קל (נותין), כגרסת כתבי היד פר, ק.

57 שרביט, אבות מהדורה, עמ' 119; מורשת, נופעל, עמ' 134.

(חלופה של נַעֲוֹר);⁵⁸ "לחם שנוטח באיברים" (מכילתא ויסע ג, הורבין עמ' 167, כעדות דפוס קושטא)⁵⁹ – כלומר, נִטַח חלופה של נִטוּחַ.⁶⁰ חזקתן של צורות אלו – בגזרת ע"ו – נתמכת מעדויות הקריאה נִוֶּדֶן, נִוֶּצֶד בשורשי ע"ו בפיוט האשכנזי.⁶¹ בפועלי פ"י הבניין ידוע בלשון התנאים⁶² בעיקר במסורת תימן:⁶³ נִוֶּצֶרֶת (אבות ד, י), נִוֶּלְדָה (נגעים ד, י), ובבינוני נִוֶּלְד, נִוֶּצֶר (אבות ד, כב).⁶⁴

11. מחוץ לגזרות העלולות בפה"פ נרשמו בספרות המחקר דוגמות אחדות בגזרת השלמים:⁶⁵ "שנוגאלו בלילה" (ספרי דברים קכח, כ"י רומי 32);⁶⁶ "ולא נוחלק ר' (א)ליעזר ור' יהושע" (בקטע גניזה של תוספתא פסחים א, ה, אבל כתבי היד וינה וארפורט גורסים נחלקו); "והיו נוהגין זה עם זה" (שבת יב, ד-ה) במקום נִוֶּהֲגִין (כ"י ק גרס במשנה ד נִוֶּהֲגִין [מחק את הוי"ו], במשנה ה נִוֶּהֲגִים. פא קורא נִוֶּהֲגִין⁶⁷ [בינוני קל של נה"ג]); "נוהגין לו" (כ"י וינה לתוספתא נדרים ב, ד, אבל כ"י ארפורט: נהגין⁶⁸).⁶⁹ דוגמה אחת לפחות מאלו שהובאו כאן נתפוקקה חזקתה בבירורו המקיף של ש' נאה.⁷⁰ לדעתו, נוהגין בשבת (יב, ד-ה) אינה משקפת נופעל של הג"י, אלא צורת בינוני קל של נה"ג (כעדות כ"י פא).⁷¹

12. אפשר לכאורה לטעון, שמקצת מן הדוגמות הנזכרות לעיל (§§10–11) אינן אלא

- 58 וראה גם נתן, ארפורט, עמ' 146.
 59 מורשת, נופעל, עמ' 135 (והערה 53).
 60 זו נתקיימה בשני כתבי יד (מורשת, שם).
 61 אלדר, אשכנז ב, עמ' 382.
 62 וכבר צוין קיומו בניקוד הטברני והבבלי של המקרא: נִוֶּלְדוּ (דברי הימים א ג 5; כ 8) – כפי שקדמו וקבעו חוקרים (למשל מורג, הומוגניות, עמ' 126, וראה גם קובץ א, עמ' 187; ייבין, בבלי, עמ' 608; והספרות שהם מביאים).
 63 שבטיאל, תימן, עמ' 212; מורג, מבוא, עמ' 204; ייבין, בבלי, עמ' 609 והערה 5 (וראה גם קארה, מסורות תימניות, עמ' 34).
 64 בפיוט באשכנז מצא אלדר (אשכנז ב, עמ' 381) מוסף על נִוֶּצֶר גם נִוֶּסְדוּ/נִוֶּסְדוּ וגם נִוֶּשְׂרוּ (וראה הערתו לפועל זה שם).
 65 מורשת (נופעל, עמ' 130–134) מפריד בין הפעלים השלמים לפעלים מגזרת ל"י; לא מצאנו טעם להפרדה זו.
 66 מורשת, שם, עמ' 131.
 67 ראה ילון, מבוא, עמ' 159; הנמן, משנה, עמ' 261. הגרסה נוהגין מקוימת בעדים נוספים (ראה גולדברג, שבת, עמ' 245–246).
 68 מורשת (נופעל, עמ' 130, 132) הזכיר גם את נוכנעים ממגילה בקומראן, וציין בעקבות ילון (מבוא, עמ' 157) את "חמץ נוקשה" מן הבבלי, כנגד נִקְשָׁה שבמקרא (ישעיה ח 21). בבירור יסודי הראה ברויאר, בבלי (עמ' 275–276) שאין מדובר בצורת נופעל; זו מילה ארמית שגזרונה אינו מחזור.
 69 גם ייבין (בבלי, עמ' 504) ציין (מכתבי יד בבליים צעירים למקרא) כמה צורות נופעל בפועל השלם: נִוֶּדְפְנוּ (איכה ה 5), נִפְתַּלְתִּי (בראשית ל 8), נִשְׁקַד (איכה א 14).
 70 ראה נאה, דקדוק ומילון, פרק 1, עמ' 278–290.
 71 גם מי שלא יקבל את מסקנתו של נאה, דומה אני שישתכנע שהקביעה נִוֶּהֲגִין < נוהגין נחלש תוקפה (עיין נאה, שם).

שיבוש גרפי: יו"ד הועתקה כוי"ו. אבל עדויות הניקוד ומסורות הקריאה תומכות בקיומו של בניין נופעל. מצאנוהו בכ"י רומי 66, בלשונם של בני תימן (פועלי פ"י) בכתבי יד ובמסורת הקריאה, בפיוטים שבמחזורים עתיקים מאשכנז וממקומות אחרים; וכן בקריאת המקרא נוסח טבריה ונוסח בבל (בפועל השלם רק בכתבי יד בבליים צעירים). לפיכך אין כל הכרח להפקיע כתיבים כגון נוטל, נותנים, נושא מן הבניין הזה.

13. הדעות חלוקות באשר לעלייתה של התבנית נפעל. קשה להכחיש, שעיקר שימושה הוא בגזרות העלולות בפה"פ.⁷² לדעת ילון⁷³ היא צמחה תחילה בפועלי פ"נ. כדי להבדיל בין נטלתי (פעל) לנטלתי (נפעל) נדרשה הלשון לצורות נפעל בתנועה u.⁷⁴ המאפיינת את הבניינים הסבילים (כגון בבינוני מפעל ובבניין הופעל: הפקד, מפקד וכו'). ואמנם בפועל נטל עצמו בצד נטל בנפעל (< נטל בנפעל) מצאנו גם את הבניין הכבד: "מה כוכבים רמים ומנוטלים" (ספרי דברים מז, מהדורת פינקלשטיין עמ' 106). מנוטלים (בינוני מפעל) עדות יש בה לנטל בפעל, שנהג בלשון גם אם אינו מתועד. הוראת הבניין הקל והנפעל נטל וניטל (שענינם סילוק והרחקה) נבדלת מזו של הבניין הכבד נטל, מנטל, שענינם הרמה.⁷⁵ מורשת ביקש לראות במעבר נפעל < נפעל ציון מובהק של הפסיביות.⁷⁶ לדעתו של קימרון⁷⁷ משתקף כאן הד לבניין פסיבי קדום של נפעל; בדומה ליחס בין פעל ופעל, הפעיל והפעל, התפעל והתפעל כך יש לראות את נפעל כסביל של נפעל (שמעיקרא שימש כבניין חוזר). סברתו של קימרון נשארת בגדר השערה (רחוקה) שאין לה בסיס במציאות. נראה בעיניי צירוף דעותיהם של ילון ומורשת: נפעל < נפעל צמח בפועלי פ"נ כדי לקיים את ההבחנה בין פעל (נטלתי) לנפעל (נטלתי). ואפשר שההמרה של נפעל בנפעל נעשתה מובהקת בשל שימוש הפסיבי של נפעל, שגבר בלשון חז"ל;⁷⁸ התנועה u באה כהיקש להופעל ולבינוני פועל (מפעל), שתנועתם המובהקת היא u (o); מגזרת פ"נ נתפשטה התבנית לגזרות קרובות: לפעלי ע"ו הנוטים על דרך פ"נ ולגזרת פ"י; ואחר כך התחילה לדבוק גם בפעלים שלמים.⁷⁹ כמעט בכל דרך שנפרש את צמיחת נפעל עלינו להודות, שמדובר בחלופה של נפעל.

72 גם מ' מורשת, אחרי כל הקושיות שלו, לא יכול היה להתכחש לעובדה, ש"מרכז כובדה [של צורת נפעל] נופל שוב על גזרת פ"נ" (מורשת, נופעל, עמ' 130).

73 ילון, מבוא, עמ' 157 (קודם לכן לשוננו ג [תרצ"א], עמ' 307); וכן גינזברג, מבעד למסורת, עמ' 208 הערה 2.

74 הסברה של נ' ברגרין, שהצורה המקורית היא nofal ב-o, אין לה בסיס של ממש (ראה אלדר, אשכנז ב, עמ' 382).

75 ראה ילון, מבוא, עמ' 152–153.

76 מורשת, נופעל, עמ' 129–130.

77 קימרון, נופעל.

78 אף שמורשת לא התנסח כך, זה בעיניי תורף דבריו.

79 ואין בכך כל תמה. עצם התופעה של התפשטות תבנית דקדוקית מגזרה אחת אל המערכת

נִפְעַל

14. נִפְעַל (פה"פ דגושה ושוואית) נזדמן (מחוץ לגזרת ע"ו) רק במסורתו של כ"י פ' ורק בפועל אחד בזמן עבר: נִיטְמַאֲתִי (טהרות ה, ט x2), נִיטְמַאֲתָה (שם x2); וכבר נתפרשו הדברים בדיון קודם.⁸⁰ אבל בגזרת ע"ו (וכן בפעלים בגזרות הכפולים ובגזרת פ"נ הנוטים כע"ו) זו הצורה השלטת במסורות לשון חכמים בעבר ובבינוני. למשל, בעבר – שְׁנִילוֹשׁ (כלים י, ב), שְׁנִילוֹשָׁה (חלה ב, ב), נִעוֹרָה (גיטין ה, ב), שְׁנִיצוֹדוֹ (ביצה ג, ב); בבינוני – נִידוֹן... נִידוֹנִים (ראש השנה א, ב), נִיזוֹנָת (כתובות יא, א), נִידוֹכִין (ביצה א, ח), נִיאוֹתִין (שבת ג, ה),⁸¹ וכן נִימוֹקִים (ראש השנה ג, ח) מן מק"ק, ומפועלי פ"נ נִיצוֹלָת, נִיצוֹלִין⁸² (פרה יא, א), נִיזוֹקִים (בבא קמא ג, יג). במקרא משמשת בעיקר צורת נִפְעַל⁸³ (=נִפְעַל), כגון בעבר – נְבוֹכָה (אסתר ג 15), נָלוֹז (יחזקאל טז 7), נָסְגוּ (ישעיה מב 17) ועוד; בבינוני – נָכוֹן (שמואל ב ז 16), נָלוֹז (משלי ג 32) ועוד. אך מצויה במקרא גם צורת נִפְעַל: נָמוֹל (בראשית יז 26), נִעוֹר (זכריה ב 17), נָמוֹלִים (בראשית לד 22).⁸⁴ צורת נִפְעַל (נְבוֹךְ ואחיותיה) נעלמה מלשון התנאים בזמן עבר; ואילו בבינוני היא נשרדה במעמד מיוחד: מצינו נְדוֹן ליד נִידוֹן בשימושים נבדלים, הראשונה בהוראה שמנית והשנייה בהוראה פעלית, כפי שהעלה בירורו המצוין של הנמן.⁸⁵

צורת נִפְעַל היא דרך המלך במסורת השומרונים גם בפועל השלם; *niffāqādti*⁸⁶ וכיו"ב משקפת צורה כעין נִפְעַלְתִּי⁸⁷ במסורת טבריה (ומצויות שם גם צורות נִפְעַל רגילות, כגון *nistārā* – 'נסתרה'⁸⁸).

15. פרופ' ז' בן-חיים, בעקבות ת' נִלְדָּקָה,⁸⁹ הסביר יפה את צורות נָמוֹל, נִעוֹר ואחיותיהן בעבר ובבינוני כתולדת היקש אל העתיד; היינו נָמוֹל כמו יָמוֹל, נִעוֹרָה כמו תִּעוֹר. לכאורה אפשר לפרש כך גם את נִיטְמַאֲתִי, נִיטְמַאֲתָה שנמצאו במסורת כ"י פ'

הדקדוקית כולה ידועה יפה. נזכיר כדוגמה מובהקת את תנועת עה"פ i בבניין הפעיל (הפקיד, מפקיד, יפקיד); הורתה ולידתה בפועלי ע"ו (הקים, מקים, יקים ב-i מקורית), ומשם עברה אל הבניין הזה בגזרות אחרות.

80 ראה לעיל כרך א, פרק יא, §§ 17–21. וראה להלן גם פרק ו, §§ 2–6.

81 הנתונים כאן הם על פי כתבי היד הטובים והדפוסים כאחד.

82 בכ"י פ' גורס בעל הגיליון נִיַצְלִין (ראה לעיל כרך א פרק ז, גיליון מס' 46 בנספח).

83 מיותר להעיר, שבניין נִפְעַל נתגלגל מן נִפְעַל בהידלדלות (הידקקות) של a ל-i בהברה סגורה לא מוטעמת. צורת נִפְעַל ב-a המקורית (<ā) מתקיימת בהברה פתוחה – נָלוֹז, נָקַל – והי' שלה משתקף בדו-התנועה aw שנתכוון ל-ō: *nawda* < נודע.

84 ויש זהות בין מסורת בבל למסורת טבריה בעיקרה של סוגיה זו במקרא ובלשון חז"ל (ראה ייבין, בבלי, עמ' 642–644).

85 הנמן, משנה, 283–287.

86 ראה הטבלה אצל בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 84.

87 כידוע, יש ויש שהשווא במסורתנו מתממש במסורת השומרונים כתנועה מלאה.

88 בן-חיים (שם) מפרש את רוב צורות נִפְעַל כצורות בינוני, וקריאות כמו *niksafta* (בראשית לא 30) מתפרשות לו כגזרות מן השורש נכס"ף.

89 ראה בן-חיים, שם.

כהיקש אל אֶטְמָא. אבל צריך להודות שיש קושי בהסבר זה, שכן הסביל של טמ"א בלשון התנאים הוא לעולם בבניין נתפעל: נְטָמָא, מְטָמָא, יְטָמָא.⁹⁰ האם עלינו להניח שצורות נִטְמָאתִי, נִטְמָאתָה משתלשלות ועולות לתקופה שעדיין רוח בניין נִפְעַל בפועל זה?⁹¹ ספק רב בעיניי. או שמא אין להפליג הרבה בזמן, ונוכל להניח, שלצדו של נתפעל (נְטָמָא/יְטָמָא) המשיך להתקיים גם נְטָמָא/יְטָמָא בנִפְעַל, ונִטְמָאתִי היא תולדת היקש אל העתיד (נִטְמָאתִי < נְטָמָאתִי בעקבות אֶטְמָא). ותן דעתך לעובדה, שבמסורת כ"י ק – במשנה הנזכרת ממסכת טהרות – הגרסה היא נִטְמָאתִי, נְטָמָאתָה⁹² בנפעל. יהא אשר יהא פשר עלייתן של הצורות בפה"פ דגושה בטמ"א,⁹³ תצורתן ברורה: צורת נִפְעַל הן. ומה שהוא דרך המלך בעבר ובבינוני של פועלי ע"ו והדומים להם נודמן אך בשוליים בשורש טמ"א.

16. בסיכום הדברים, הוא בניין נִפְעַל הוא בניין נִפְעַל. כלומר, ליד הצורה הרווחת יש שתי חלופות. שתיהן קשורות מעיקרן בגזרות העלולות. התבנית נִפְעַל צצה בגזרת פ"נ, נתפשטה לגזרות הדומות לה ואחר כך הגיעה עד לשלמים; והתבנית נִפְעַל עלתה בגזרת ע"ו, נתפשטה לגזרות הדומות לה, ובמסורת השומרונים היא מקיפה ביותר. במסורות לשון חכמים שלנו יש לה שלוחה יחידה בשורש טמ"א במסורת אחת בלבד. (קיומה של התבנית בכתב יד אחד בלבד מעלה שאלות באשר למידת קדמותן של הצורות נִטְמָאתִי, נְטָמָאתָה, אך ספק אם אפשר לפקפק באותנטיות שלה.)

פִּעַל (פִּעַל), פִּעַל (מִפְעַל), נִתְפַּעַל

17. בבחינה של כלל⁹⁴ מסורות לשון חכמים עולים שלושה בניינים (כבדים) הקשורים זה בזה מצד תבניתם, והם מאופיינים בהֶעָדָר הכפלה של עה"פ ובמימוש של תנועה ארוכה (תמיד?) לפנייה. ואלה הם: פִּעַל (פִּעַל⁹⁵), פִּעַל (מצויה רק צורת הבינוני: מִפְעַל), נִתְפַּעַל.⁹⁶ מבחינת גילויים החיצוני הרי הם (כמעט תמיד) כצורות הבניינים פִּעַל, פִּעַל, נִתְפַּעַל של פועלי ע' גרונית (במיוחד ע"א) וע"ר, כגון בִּאֵר, פִּרֶשׁ (פִּרֶשׁ), אבל גם מַעֵט, נָחַם; מִשָּׁאֵר, מִטְרָף, מִבְעָר, מִרְחָק, אבל גם מִיָּחָד;

90 ראה הנמן, משנה, עמ' 432–434; ועיוני להלן בפרק ו, §§2–3 והספרות הנזכרת שם.

91 במקרא הטברני והבבלי משמש בניין נִפְעַל של טמ"א בעבר ובבינוני; בעתיד הצורות מנוקדות כנתפעל – השווה נְטָמָאתִי (ירמיהו ב 23), נְטָמָאִים (יחזקאל כ 30) כנגד יְטָמָא (ויקרא כא 1). כנראה משתקפת כאן בזמן עתיד קריאה על דרך לשון חז"ל; הצורה המקורית בלשון המקרא הייתה נִפְעַל גם בעתיד (ראה הנמן, משנה, עמ' 432 הערה 820).

92 ראה להלן פרק ו, §§5–6 והערה 20 שם.

93 במקום אחר שללנו את האפשרויות שצורות נִטְמָאתִי, נִטְמָאתָה הן מעשה כלאיים של נִפְעַל ונתפעל או הד לאתפעל < אֶפְעַל הארמי (לעיל כרך א, פרק יא, 19§).

94 בראייה מبدלת ופורטנית של כל מסורת לעצמה ניתן אולי להציג את הדברים בסעיפים אלה (§§17–24) בדרך שונה כלשהי מן הדרך שאנו נוקטים כאן. אבל אנו מבקשים להציג תמונה מכלילה ככל האפשר (וראה הערה 1 לעיל).

95 ראה להלן §18.

96 מורג, פִּעַל, מנוקד נתפעל, וייבין (בבלי, עמ' 592) מנוקד התפעל בעי"ן צרויה. ראה הערה 134 להלן.

נִסְתָּאב, נִתְאַרְסָה, מִשְׁתַּעֲרַת (עוקצין ב, ח בכ"י פר) על יד מִשְׁתַּעֲרִין (בכתב היד הזה), תְּתִיחַד. כלומר, לפנינו בניינים כבדים לא דגושים.⁹⁷ נביא תחילה כמה וכמה נתונים, ואחר כך נבוא להעיר עליהם.

פֶּעַל

18. נפתח בהערה מקדימה. במחקר מקובל להציג בניין זה כבניין פֶּעַל,⁹⁸ ואולם לא מצינו כל פועל בעבר שצורתו פֶּעַל. כל הדוגמות שנזדמנו בפה"פ קמוצה הן צורות בינוני (או עתיד?). בעבר נקרו, כצפוי, צורות בפה"פ צרויה (או חרוקה)⁹⁹ בלבד: רִקֵּן: בכ"י 27 אנו מוצאים: שְׂרִיקָנָה¹⁰⁰ (עוקצין א, ג),¹⁰¹ שְׂרִיקָנָה (שם א, ה); שְׂרִיקָנָה (שם שם). וכן מצאנו בקטע גניזה מנוקד ניקוד בבלי:¹⁰² שְׂרִיקָנָה, שְׂרִיקָנָה, שְׂרִיקָנָה... שְׂרִיקָנָה,¹⁰³ (עוקצין במשניות הנ"ל).¹⁰⁴ קִיפָה: "היין משיקפה"¹⁰⁵ אף על פי שְׂקִיפָה" (מעשרות א, ז בקטע מנוקד ניקוד בבלי¹⁰⁶).¹⁰⁷

ונראה שיש לשייך לכאן גם את כִּיפָר, כִּיפָרו (במקומות שונים בכ"י רומי 66 לספרא);¹⁰⁸ הפ"א רפה, אבל פה"פ חרוקה. כלומר רִקֵּן, קִיפָה (וכן גִּזֵּר?) בדומה לִבְאֵר וּאִירָשׁ; וכִּיפָר בדומה לנֶאֱזַץ וְנָחַם.

97 אלה נתכנו בפי בן-חיים גם "פיעל קל העין" או "פיעל חסר דגשות העין", "נתפעל קל העין" או "נתפעל חסר דגשות העין" (ראה בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 82, 87).

98 ראה למשל שבטיאל, תימן, עמ' 209 ומורג, פֶּעַל; וכן מורג, שומרון ותימן – והכול הלכו בעקבותיהם; וראה גם ייבין, בבלי, עמ' 582 – הוא כבר מציין פֶּעַל בסוגריים. (פרופ' מורג קיבל את הצעתי, והוסיף לי הערה מצוינת: צורות פֶּעַל בעבר עשויות היו להיתפס כשייכות לבניין קל [פֶּעַל/פֶּעַל]. לכן צריך לבדוק אם יש צורות בינוני מִפֶּעַל שהעבר שלהן הוא פֶּעַל/פֶּעַל [הנתפס כבניין קל].)

99 במסורת השומרונים המכירה את הבניין פיעל "קל העין" יש צורות עבר בִּא/ā אחרי פה"פ (כגון sāfər kār) [=כִּפָּר, סִפָּר במסורות היהודים] אבל גם צורות הכבד דגושות העין יש בהן a אחרי פה"פ (כגון faqqəd ולא fiqqəd [פִּקֵּד במסורות היהודים]), כפי שלימדנו בן-חיים (עואנ"ש ה, עמ' 81-82). בעברית הטברנית נשמרה לנו צורה אחת ויחידה בפתח בפה"פ: נִשְׁנִי (בראשית מא 51, ולא נִשְׁנִי בִּא < i כמקובל); מן הסתם, בזכות הזיווג לשם העצם מְנִשָּׁה בנו"ן פתוחה ("ויקרא יוסף את שם הבכור מְנִשָּׁה כי נִשְׁנִי אלהים את כל עמלי ואת כל בית אבי").

100 כ"י זה ממיר כידוע צירי בסגול.

101 אין מפיק בה"א בהופעה זו.

102 ראה ייבין, בבלי, עמ' 582.

103 אכן ייבין הביא שתי הופעות של הצורה בכינוי הנסתר אחת בלי יו"ד אחרי הרי"ש ואחת ביו"ד אחריה.

104 בכ"י פר מנוקד שְׂרִיקָנָה (x2), שְׂרִיקָנָה בבניין פֶּעַל רגיל.

105 כאן ניקד עתיד קל: יִקְפָה (ייבין, שם).

106 ק, פא: יִקְפָה... קִיפָה – צורות פֶּעַל רגילות (ייבין, שם).

107 ייבין (שם) ציין מתוך ספק (בשם גב' איילה ליונשטם המנוחה) גם את הצורות גִּזֵּר/גִּזֵּרָה (=גִּזֵּר אותה) מפירוש קראי לבראשית.

108 ייבין, בבלי, עמ' 515, בדומה לצורה פִּיִּסְתָּ (בפיוט אשכנזי – אלדר, אשכנזי ב, עמ' 384; וראה מה שהוא כותב שם).

19. בבינוני מצויות, כמצופה, צורות בפה"פ קמוצה, כגון וּמַאֲבָקִים (ק שביעית ב, ב), ¹⁰⁹ מְזַמֵּין (ק גרסת הנקדן ¹¹⁰ במכות א, ז), ¹¹¹ מְזַמֵּין (ברכות ז, א; חלה א, ח בניקוד בבלי ¹¹² ובמסורת התימנים ¹¹³), מְשִׁיר (ניקוד בבלי ¹¹³ שביעית ג, ד), מְשַׁלֵּק (ניקוד בבלי ¹¹³ מעשרות א, ה), מְזַלְפִין (שבת יט, ג). וכן מצאנו במסורת תימן: ¹¹⁴ מְחַטְפִין (סוכה ד, ה), מְעַקְדִין (תמיד ד, א), מְתַלְשִׁין (יומא ו, ד). ¹¹⁵ ואולי יש לקרב לכאן גם את הצורות בעה"פ לא דגושה אבל בפתח (ולא בקמץ) לפנייה, שנזדמנו במסורות הניקוד הבבלי: מְכַפְרִים/מְכַפְרִין, ¹¹⁶ מְקַפֵּיח. ¹¹⁷ כלומר מַאֲבָק, מְשַׁלֵּק בדומה לְמַסָּאב, מְבַרֵךְ; וּמְכַפֵּר, מְקַפֵּיח בדומה לְמַנְחָם, מְנַאֵץ.

פֶּעַל

20. צורות בבניין פֶּעַל צפויות מראש, לפי תפיסתנו, רק בבינוני: מְפַעֵל. ¹¹⁸ ואכן נמצאה לנו צורה אחת בטוחה כזאת במסורת הנקדן של כ"י ק: ¹¹⁹ "ופינה את הגחלים הֶלֶךְ וְחָתָה מִן הַמְּאוֹכְלוֹת הַפְּנִימִיּוֹת" ¹²⁰ וירדו ועירן לתוך של זהב" (תמיד ה, ה ¹²¹). ¹²² וברור שמדובר כאן בסביל הפרפקטי, (הגחלים) שֶׁנִּתְאַכְלוּ

109 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 125.

110 הסופר שכתב מזמין כיוון, מן הסתם, לצורת הפעיל מזמין.

111 ראה בר-אשר, שם. מורג (פֶּעַל; שומרון ותימן) מבדיל בין צורות פֶּעַל ונתפעל משרשים שלמים ובין פֶּעַל ונתפעל משורשי ע"ו הכפולים (ובכלל זה זמ"ן הדומה לזמ"ם בשל זהות ההגייה של מ"ם ונו"ן בסוף המילה). האחרונים מתפרשים לו חלופות של פֻּלֵּל וְנִתְפַּלֵּל ב־ā במקום ō (על דרך הארמית). כנגד זה, ייבין (בבלי, עמ' 582) כורך את כל הגזרות יחד. למעשה אין כאן מחלוקת: מורג מתחקה אחרי מוצאיהן של הצורות (גישתו דיאכרונית), וייבין (עמ' 582) מדבר על התבנית. וגם אנו עיקר ענייננו כאן בתיאור הסינכרוני, לפיכך כרכנו גם אנו את כל הגזרות יחד.

112 ייבין, שם, עמ' 582.

113 שבטיאל, תימן, עמ' 209; מורג, שומרון ותימן, סעיף 2.2.

113א ייבין, שם, שם.

113ב ייבין, שם, שם.

114 ראה מורג, שם; וגם שבטיאל, תימן, עמ' 209 וגמליאל, כ"י תימני, עמ' 42.

115 הבניין הזה מתועד במסורת תימן גם במקורות אחרים: בתלמוד, במדרש הגדול ובעברית שבדיבור (ראה מורג, שומרון ותימן, סעיף 2.2).

116 ייבין, בבלי, עמ' 520; אבל בעתיד יִכְפְּרוּ בפה"פ דגושה (שם, עמ' 527).

117 שם, עמ' 522.

118 כשם שאין פֶּעַל בעבר ובעתיד (ראה 6§§, 8 לעיל), כך אין פֶּעַל בעבר ובעתיד; וכשם שיש מְפַעֵל (מקדש, מקבל), יש לצפות לְמַפְעֵל (מֵאֲכָל).

119 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 126. אני מצר שנדפס שם בטעות בניין פֻּעֵל במקום פֻּעַל (=פֶּעַל).

120 "הגחלים שבפנים האש שנתאכלו (שנתעכלו) היטב" (אלבק בפירושו לתמיד ד, א).

121 המילים "מן המאוכלות הפנימיות" חסרות בנוסח הדפוסים (ראה אלבק על אתר).

122 אבל במקום המקביל (תמיד ד, א) ניקר נקדן ק "וחתה מן המֵאֲכָלוֹת הפנימיות" (וראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 126 והערה 2).

(שְׁנֵת־אֶפְלוֹ)¹²³ הריהן מְאוֹכְלוֹת. וכך יש לפרש את מְהוֹגֵן, מְרוֹגְזִין שהביא פרופ' מורג ממסורת תימן.¹²⁴

נִתְפַּעַל

21. גם הצורות שנזדמנו בבניין נתפעל במסורות לשון התנאים אינן מרובות. בכ"י ק ידועות לנו שתי מילים:¹²⁵ "נִיתְאֶכַל"¹²⁶ ה"בשר" (סנהדרין ו, ו [יב]); "האיברים והפדרים שלא נִיתְאֶפְלוּ מבערב" (תמיד ב, א).¹²⁷ במסורת הניקוד הבבלי מצינו¹²⁸ נִסְתַּפֵּג, מִיתְפָּוִין.¹²⁹ בכ"י דיינארד מן הגניזה שפרסם יעקב בן-טולילה¹³⁰ מצינו נִשְׁתַּפֵּה¹³¹ (גיטין ב, ו x2).¹³² גם במסורת תימן מצינו נִשְׁתַּפֵּה (גיטין שם, שם);¹³³ ויש עדויות במסורת זו לצורות נִתְפַּעַל¹³⁴ גם מחוץ למשנה, כגון נִתְפַּגְמָה (בבלי ערכין י ע"ב), מִתְאַנַּח (בבלי ברכות נט ע"ב), וגם בלשון הדיבור שלהם.¹³⁵

הערות לשלושת הבניינים פִּעַל (פִּעַל), פִּעַל (מִפִּעַל), נִתְפַּעַל
22. צורות דומות ידועות גם במסורות אחרות לעברית המקרא. בניקוד הטברני של המקרא מצינו – אולי! – את הצורה מְאֶסְפִּי/מְאֶסְפִּי¹³⁶ (ישעיהו סב 9).¹³⁷ במיוחד

- 123 ראה להלן § 21 והערה 127.
124 ראה מורג, שומרון ותימן, § 2.4 (הם הובאו שם כצורות בבניין פועל; ראה לעיל סוף הערה 119).
125 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 126; עי"ש לתוספת פרטים באשר לנתונים.
126 כידוע, הפתח באלף משקף מבטא ספרדי הממיר קמץ בפתח, כפי שמצינו במידת מה בכ"י ק (ראה להלן פרק ג, § 17 הערה 39).
127 כנגד זה במקום המקביל (תמיד ב, ה) מנוקד נִיתְאֶכְלוּ בבניין נתפעל, וכן "עד כדי שִׁיתְאֶכַל המזון (ש) במעיו" (ברכות ח, ז). והזכירני ד"ר מ' מישור את "תְּאֶכְלוּ אֵשׁ" (איוב כ 26); לכאורה צורת תִּפְעַל (מן בניין פִּעַל) העולה בקנה אחד עם נִתְאֶכַל ועם מְאוֹכְלוֹת של כ"י ק (בכולם אכ"ל הוראתו 'שרף'). ואולם מסורת הקריאה בקמץ קטן – tə'oxlehu – מובילה לראיית הצורה כגלגול של תְּאֶכְלוּ בבניין קל. ואכמ"ל.
128 ייבין, בבלי, עמ' 583.
129 ייבין שם מציין עוד צורה מסופקת: נִיטְמו.
130 בן-טולילה, לשון המשנה, עמ' 52.
131 גם כתב יד זה מחליף קמץ בפתח אהדדי.
132 בן-טולילה רואה את הפ"א הרפה בנִשְׁתַּפֵּה תולדת גרירה אל שפוי, אבל אין הדבר הזה מזוי את הצורה מבניין נִתְפַּעַל.
133 מורג, שומרון ותימן, § 2.2.
134 הניקודים נתאכל, נסתפג (ב"א אחרי עה"פ), שהובאו לעיל, עדות יש בהם לקריאה נתפעל (לא נתפעל) בזמן עבר.
135 ראה מורג, שם, שם.
136 הקריאה מְאֶסְפִּי (באל"ף פתוחה) מקוימת בכתר ארם צובא, בכ"י לנינגרד (סנקט פטרבורג) ובכתבי יד אחרים. ויש עדות פחות מוצקה לקריאה: מְאֶסְפִּי (באל"ף קמוצה) [ראה מ' ברויאר, "הנוסח ומקורותיו", בתוך ספר ישעיהו מפורש בידי ע' חכם, בסדרה דעת מקרא, ירושלים תשמ"ד, עמ' 74]. והשווה לְמִנְאֲצִי (ירמיהו כג 17) כנגד יְנֹאֵץ (תהלים עד 10).
137 הצורה נידונה אצל מורג, הומוגניות, עמ' 124–125. גם מורג, שם, עמ' 120–124 (בהרחבה)

רווחות הצורות הללו במסורת השומרונים, כגון *kāfēr* (כַּפֵּר במסורתנו), *sāfēr* (סַפֵּר), *ēkābēdāk* (אֶכְבְּדֶךָ) וכיו"ב,¹³⁸ שהן צורות "פיעל חסר הדיגוש" או "קל העין".¹³⁹

23. בניינים אלו נידונו במקומות שונים בספרות המחקר. הגדיל לעשות פרופ' ש' מורג בשני בירורים נרחבים ומעמיקים, תחילה במאמרו בתרביץ (מורג, פֶּעַל) ואחר כך בבירורו המצוין בספר היובל לפרופ' ייבין (מורג, שומרון ותימן). במחקר האחרון הוא סיכם את כלל הממצאים במסורות של העברית ושל הארמית, וחזר ועסק במוצאן של הצורות.

ואלה דבריו העיקריים: הוא מבחין בתוך פֶּעַל ונתפֶּעַל בין שתי קבוצות: (א) הפעלים השלמים (כגון מִאֲבָקִים, נִסְתַּפֵּג); (ב) פועלי ע"ו וע"ע (כגון מִחִיךְ, מִזְמֵם). אלה האחרונים הם מקביליהם הארמיים של פֻּלֵּל ונִתְפֻּלֵּל (קוֹמֵם/סוֹבֵב, הִתְבֹּנֵן/הִתְגֹּלֵל) של העברית, והראשונים הם מקביליהם של פֶּאֶעַל ונִתְפֶּאֶעַל של הערבית. הללו ידועים בעברית המקרא כצורות פועל, הִתְפֹּעֵל (ראה להלן §§ 25–29). מתחילה סבר מורג,¹⁴⁰ שמדובר במקבילה ארמית (ב־ā אחרי פה"פ) לבניינים פועל והתפועל שחדרה אל העברית; ולאחר מכן¹⁴¹ הוא ראה בהם – בשל מיעוטם היחסי בארמית של היהודים¹⁴² וריבויים היחסי בעברית של השומרונים ובמסורת תימן¹⁴³ – צורות קדמוניות של העברית, המשקפות מקבילות לבניינים פֶּאֶעַל, תִּפְּאֶעַל שלא חל בהן המעתק הקדום ā ל־ō.¹⁴⁴ בן־חיים לעומתו טען, שמדובר בחלופות בלתי דגושות לבניינים פֶּעַל והתפֶּעַל/נתפֶּעַל; כלומר, במקום שיש הכפלה בעה"פ באה לפני תנועה קצרה, ובמקום שבטלה ההכפלה בעה"פ באה לפני תנועה ארוכה.¹⁴⁵

וגם בן־חיים, עואנ"ש ה, עמ' 83 נדרשו לצורה תִּרְצָחו (תהלים סב 4). הם ראו את הדגש שלא מעיקרה של הצורה, אבל מסורות הקריאה המבחינות בין קמץ גדול לקטן קוראות *teross^chū*.

138 ראה בן־חיים, עואנ"ש ה, עמ' 82–83.

139 צורות "התפעל קל העין" מתפרשות לבן־חיים (שם, עמ' 87) מקבילות של אֶתְפַּעֵל הארמי, וצורות "נפעל קל העין" נקשרות אצלו (שם, עמ' 84) לצורת־נמול ודומותיה, כלומר נִפְּעַל (וראה לעיל §§ 14–15), ואפשר שחלקן עשויות לנתפֶּעַל בל"ח (ואין כאן המקום להאריך).

140 מורג, פֶּעַל, עמ' 96, 100.

141 מורג, שומרון ותימן.

142 אפשר שהם רווחו ביותר בניב הסורי־הא"י (=ארמית הנוצרים), אם צדקתי בדרך שפירשתי צורות בעה"פ (דל"ת או תי"ו) רפה, שנודמנו בטקסטים המאוחרים של הלהג, כגון *אֶצְטִדֶק, *אֶתְבְּדֶרו, *חַתֵּם, *אֶשְׁתַּתֵּךְ, מִשְׁתַּתֵּךְ, *יִתְיַתֵּר, *יִפְתָּח (ראה בראש, תשמ"ז [שתי תופעות], עמ' 117–124).

143 ראה מורג, שם §§ 2.2, 2.8.5.

144 ראה שם, §§ 2.8.2–2.8.4. לפי דעתו של מורג כבר כיוון לכך המדקדק השומרוני הגדול אבי־יצחק (עי"ש).

145 ראה בן־חיים, עואנ"ש ה, עמ' 83. בן־חיים מעלה שם את הסברה, שאולי "מעיקרא חל הביטול [של ההכפלה] בצורות בעלות שווא כמו מִבְּקָשִׁים [בקו"ף לא דגושה] ונתפשט לאחר מכן גם בצורות אחרות"; וכך אפשר לפרש את מִאֶסְפִּיו (ראה § 22 לעיל).

בבירורו האחרון טען מורג (שומרון ותימן, סוף 2.8.2), שאין ביטול ההכפלה סגולה מסגולותיה של מסורת השומרונים.¹⁴⁶ לפיכך ראה לקבוע, כאמור, בנימוקים כבדי משקל, שמקורן של הצורות בבניינים פִּאֲעַל, תִּפְאֲעַל, שנתקיימה בהן a מקורית במסורת שומרון ובמסורת תימן.

24. יהא אשר יהא מוצאן וגלגולן של הצורות פִּעַל (מִפְעֵל)¹⁴⁷ / פִּעַל, פִּעַל (מִפְעֵל),¹⁴⁸ נִתְפַּעֵל, במישור הסינכרוני נראה לי שיש לראותן חלופות של הצורות הדגושות. ויש לתת את הדעת לכמה נתונים:

(א) העבר של הבניין הפִּעִיל (האקטיבי), הצורות שנודמנו ממנו במסורות שלנו¹⁴⁹ הן גלגולים של פִּעַל (ולא של פִּעֵל): רִקֵּן, קִיפָה (ואולי גם גִּזַּר בעברית הקראים), וכן כִּיפָר. כולן נראות צורות פִּעַל שבטל בהן הדיגוש, וקשר אין להן עם פִּעַל (המשתלשל מן פִּאֲעַל).

(ב) בצורות שיש בהן a אחרי פה"פ (בינוני ועתיד) נודמנה גם צורה בפתח במסורת הטברנית למקרא (שאינה ממירה פתח בקמץ באופן חופשי): מִאֲסָפִּי (ישעיהו סב 9; וראה הערה 145 לעיל). זו מתייחסת לצורה מִאֲבָקִים בקמץ אחר פה"פ לעומת מִאֲבָקִים בבי"ת דגושה כיחס שבין מִנְאֲצִי לבין יִנְאֵץ (או מִבְּאֵר לעומת מִנְחָם). וכך נראה במסורת הניקוד הבבלי של לשון חכמים היחס בין מִשְׁלֵק למִכְפָּרִין, מִקְפִּיחַ. (ג) חילופים של הצורות הדגושות בצורות הלא דגושות בתוך מסורת אחת גופה או בין שתי מסורות תומכים בסברה, שבמישור הסינכרוני הצורות הדגושות (פִּעַל, נִתְפַּעֵל) והלא דגושות (פִּעֵל, נִתְפַּעֵל) הן חלופות של תבנית אחת מעיקרא. השווה חילופים כגון נִתְאֲכַל/נִתְאָכַל במסורת כ"י ק (ראה § 21 והערה 127 לעיל), מִתְלַשִּׁין/מִתְלַשִּׁין במסורת תימן,¹⁵⁰ או רִיגֵן בכ"י פר כנגד רִיגֵן בכ"י ק2 ובקטע מנוקד ניקוד בבלי (ראה § 18 לעיל והערה 104). וכשם שִׁעֲרַב, סִרְקָן, מְסָרַס, מְעַרְבִין הן חלופות של עִירַב (פר אהלות י, א), סִרְקָן (פר כלים טו, ב), מְסוּרַס (פר נידה ג, ה), מְעוּרְבִין (פר מקואות ו, ב)¹⁵¹ – כך יש לראות בצורות רִקֵּן, קִיפָה, נִסְתַּפֵּג, מִאֲכָלוֹת

146 אבל אין להתעלם מקיומם של ניגודים בהגייתן של אותן המילים במסורת השומרונים ובמסורת טבריה; המילים נבדלות זו מזו בקיום הכפלה במסורת האחת ובהיעדרה במסורת האחרת או בהיפוך הדברים, כגון יָמִין (במדבר כ 27) מכאן כנגד yammān (=יָמִין) במסורת שומרון מכאן, או אֲדִירִים (שמות טו 10) מכאן לעומת ādirām (המשקפת יחיד אֲדִיר) במסורת שומרון מכאן. ואכמ"ל.

147 מוטב לוותר מכאן ואילך על הכינוי בניין פִּעַל, שכן במסורות היהודים אין קמץ בפה"פ בעבר אלא צירי או חיריק, ועדיף במקומו הכינוי פִּעֵל (פִּעֵל/פִּיֵּעֵל). וראה דבריו של אלדר, אשכנז ב, עמ' 384.

148 למעשה, אין לנו אלא צורת בינוני סביל, ועל כן יש לכרוך אותה בבניין פִּעֵל [פִּעֵל] (ראה לעיל § 8 ולהלן § 34).

149 ראה מה שכתבנו לעיל בהערה 99 על תנועת פה"פ במסורת שומרון.

150 ראה מורג, שומרון ותימן, הערות 83, 107.

151 הצורות הדגושות מתועדות גם במסורות אחרות (ראה למשל שבטיאל, תימן, עמ' 211; כ"ץ, ג'רבה, עמ' 53–57).

חלופות של רֶקֶן, קִיפָה,¹⁵² נִסְתַּפֵּג,¹⁵³ מְאֻפְלוֹת; אלו ואלו מתועדות במסורות העברית.¹⁵⁴

פועל, נִתְפּוֹעֵל

25. בדקדוק המקרא נזדמנו כמה וכמה צורות בבניינים פועל והתפועל, שהם מקביליהם של הבניינים השלישי והשישי בערבית פִּאעַל, תִּפְאֵעַל, כגון יוֹדַעְתִּי (שמואל א כא 3), מְשׁוּפָטִי (איוב ט 15), מְלוֹשְׁנִי (תהלים קא 5 – מסורת הכתיב מכוונת כנראה לקריאה מלושן),¹⁵⁵ וִיסְעָרָהוּ/וִישְׁעָרָהוּ (במסורת הבבלית לאיוב כז 21),¹⁵⁶ יִסְעַר (הושע יג 3), וְהִתְגַּעְשׁוּ (ירמיהו כה 16), יִתְגַּעְשׁוּ (שם מו 8), מְנַאֵץ (ישעיהו נב 5 – הניקוד משקף כנראה מִתְנַאֵץ בהטמעת התי"ו).¹⁵⁷ מיעוט הממצאים במקרא מלמד, שהבניינים הללו היו בתהליך של היעלמות מן הלשון. מכל הפעלים הנזכרים לעיל אולי (אולי!) רק פִּעַל אחד נמצא במסורת אחת של לשון חז"ל: וְסוֹעָרָתוֹ (פא כלאים א, ז).¹⁵⁸

הדוגמות הבטוחות במסורות לשון התנאים (ואף מחוצה לה) לבניינים פועל ונִתְפּוֹעֵל הן מועטות ביותר. הרי הן לפנינו:

פועל

26. סוֹעַר (?): "היה עובר בכרם ונפלו ממנו זרעים... הזורע וסיערתו הרוח לאחריו מותר" (כלאים ה, ז).¹⁵⁹ הקריאה וסיערתו (סיערתו), שנתקיימה בדפוסים, נתמכת מעדי נוסח רבים, ובכללם כ"י ק (סיערתו) וכ"י לו (וסיערתו).¹⁶⁰ אבל בכ"י פא מצינו

152 ראה הערה 106 לעיל.

153 ראה למשל משנת מכשירין ב, א בכ"י ק, פר.

154 אין לבטל את האפשרות, שמקצת מן הצורות בעה"פ לא דגושה הן גרירה אחרי צורות אחרות או גזירה מהן, כגון מֵאֲבָקִים מן אֲבָק (בר־אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 70 הערה 361), נִשְׁתַּפֵּה גרירה אחרי שְׁפוּי, כפי שטען בן־טולילה (לשון המשנה, עמ' 52), בדומה להשחבץ מן שְׁבִץ והתחבר מן חֲבֵר בעברית שלנו. בכגון זה ברור, שאין לדבר על צורות פִּעַל ונִתְפַּעֵל קדמוניות בלשון. אבל מצד הדקדוק הסינכרוני הריהן משוכצות בבניינים חסרי הדיגוש, ואכמ"ל.

155 ראה ר"י בן ג'נאח, ספר הרקמה, מהדורת מ' וילנסקי (ד' טנא), ירושלים תשכ"ד, עמ' קסג. וראה בן־חיים, עואנ"ש ה, עמ' 83.

156 ראה ייבין, בבלי, עמ' 583; בנוסח טבריה וִישְׁעָרָהוּ.

157 מקצת מן הדוגמות הנ"ל נתונות במסורת הכתיב של המקרא, כפי שמעידות התיבות בוי"ו (יודעתי, משופטי, מלושן), ומקצתן נתונות רק במסורת הניקוד (ויסְעָרָהוּ, יסְעַר, והתגַעְשׁוּ/יתגַעְשׁוּ, מנאץ).

158 ראה מורג, שומרון ותימן, §2.4. את הנתון הזה קדם והביא הנמן (משנה, עמ' 157), אך הוא לא סבר שמדובר בבניין פועל (ראה להלן §26).

159 בהמשך המשנה מצינו בדפוסים: "סיערתו הרוח לפניו, ר' עקיבא אומר אם עשרים יופך..." אך הגרסה המקורית כאן היא סיעתו/סייעתו, כעדות כתבי היד הטובים של המשנה ושל התוספתא (ראה ר"ש ליברמן, תוספתא זרעים, עמ' 216, ותוספתא כפשוטה זרעים, עמ' 629).

160 ראה זק"ש, זרעים א, עמ' רסד (הוא מזכיר שם עדים נוספים).

וסוּעֶרְתּוֹ; וכן הוא בלא ניקוד בד"ר ובשלושה עדים מאוחרים.¹⁶¹ ומעין זה מצינו בכ"י ארפורט של התוספתא: והסעורתו (נראה שצריך לקרוא והסוערתו). הנמן (משנה, עמ' 157), שחשף את גרסת פא, פירשה צורת עבר של פֻעַל. לדעתו, סיערתו הפכה סוערתו בשל מעתק $o/u < i$. מורג (שומרון ותימן, § 2.4; וראה הערה 57 שם) פירשה צורה בבניין פוֹעֵל, וקשר אותה לויסערהו של איוב במסורת הניקוד הבבלי.¹⁶² ושמא וסוערתו אינה אלא גלגול מוטעה של סיערתו בהמרה של יו"ד בוי"ו,¹⁶³ והנקדן של פא הלך אחרי הכתיב.¹⁶⁴ עם זאת אין לבטל את השערתו של מורג שלפנינו צורת פוֹעֵל, שהרי בפֻעַל זה גופו יש מסורת ניקוד יסֶעַר, יסֶערהו (קריאה זו רק בניקוד הבבלי). אם יש אמת בסברה זו, לפנינו פֻעַל אחד ויחיד בבניין פוֹעֵל שמסורת אחת ממסורות לשון חכמים זהה בו למסורת לשון המקרא.¹⁶⁵

נתפועל

27. בבניין נתפועל ידועות שתיים שלוש צורות בטוחות:
 נתִּיּוֹאֵשׁ – כך גורס סופר כ"י ק בכל מקום במשנה: נתיואשו (בבא קמא י, ב x2; כלים כו, ח), מתיואשין (בבא קמא י, ב), תתיואש (אבות א, ז). הנקדן של ק מחק בשלושה מבין ארבעת המקומות הראשונים את הוי"ו לפני האל"ף, ובכולם ניקד נְתִיּוֹאֵשׁ/נְתִיּוֹאֵשׁוּ, מְתִיּוֹאֵשִׁין. אבל במסכת אבות הוא קורא תְּתִיּוֹאֵשׁ. גם קטעי גניזה למסכת אבות מכירים את הצורה תתיואש.¹⁶⁶ ויש קטעי גניזה הגורסים ניתיואשו וכו' במסכת בבא קמא;^{166א} וכבר הראה ילון,¹⁶⁷ שהצורה מתועדת בפיוט הקדום.¹⁶⁸
 נְתִירוֹקָן – "נְתִירוֹקָנָה רשות" (נדרים י, ב x2 ק, פא, פס,¹⁷⁰ וכן מצינו בניקוד הבבלי).¹⁷¹ הצורה ידועה בלא ניקוד בעדים רבים. היא מצויה גם מחוץ למשנה

161 ראה זק"ש, שם.

162 ראה § 25 לעיל.

163 ראה הנמן, משנה, עמ' 157.

164 כלום אפשר להניח, שצורת בינוני של קל בכינוי מושא לנסתר לפנינו, וסוערתו = וסוערת אותו? ניקוד פא וסוּעֶרְתּוֹ עשוי יפה גם לפירוש זה. וראה גרסת כתב יד ארפורט של התוספתא לעיל; וצ"ע.

165 דוגמה נוספת מטקסט מאוחר נמצאת במחזור רס"ג (ראה ילון, פרקי לשון, עמ' 143–144): כנגד "יאשתי ציצית מטלית" (=הרחקתי והסירותי ציצית מטלית) יש בכתב יד אחד יואשתי (וראה להלן § 27).

166 שרביט, אבות מהדורה, עמ' 70.

166א שרביט, שם.

167 ילון, קונטרסים, עמ' 35.

168 בכתבי היד האחרים של המשנה – פא, לו, פר (למסכת כלים) ועוד – משמשת הצורה נְתִיּוֹאֵשׁ (נְתִיּוֹאֵשׁ): נתיואשו, מתיואשין, תתיואש (ראה בר־אשר, תש"ס [איטליה], עמ' 30). ייבין (בבלי, עמ' 552) רומז לאפשרות של נתיואש פעם אחת (בוי"ו מחוקה), אך על פי רוב גם בניקוד הבבלי הגרסה היא נתיואש וכו'.

169 משום מה בכ"י ק נפרדה התיבה (פעמיים) לשתיים: ניתרו קנה.

170 בפס מנוקד נְתִירוֹקָנָה.

171 ייבין, בבלי, עמ' 583.

בכתיב זה: נתרוקנה (תוספתא נדרים ו, ב 2x, ג); מתרוקנת (ספרי במדבר קנג, קנה, מהדורת הורביץ עמ' 202, 203, 207; בס"ה חמש פעמים בכ"י רומי 32 ובעדים אחרים).

נתקוץ – שנינו בשביעית (ד, ב): "שדה שנתקוצה תזרע כמוצאי שביעית". שנתקוצה כלומר 'שניטלו קוציה'.¹⁷² כבר צוין שכ"י ק קורא שנתקווצה בנתפעל,¹⁷³ וכן הוא בכ"י פא שניקווצה (בהטמעת התי"ו לפני הקו"ף),¹⁷⁴ ומעין זה בעדים אחרים.¹⁷⁵ כנגד כל אלה מצאה קציעה כ"ץ במסורת ג'רבה נתקוצה.¹⁷⁶ והדבר מתועד מכבר בדפוסים מנוקדים. כן מצאתי מנוקד בדפוסים המשנה: אמ"ד [=אמסטרדם] ת"ו (1646), וינציה תס"ד (1704), מנטובה תקל"ז (1777), ליוורנו תרפ"ט (1929). וכן שמעתי מפי חכמים בני מרוקו (הדפוסים הנ"ל הילכו בקהילות צפון אפריקה, ובכללן ג'רבה וערי מרוקו). נתקוצה נראית גרירה אחרי שם העצם קוץ.¹⁷⁷ ואין אנו יודעים את שיעור קדמותה של הקריאה הזאת. האם נוצרה בתהליך המסירה (כפי הנראה), או שהיא משקפת דיבור עברי חי (בספק גדול)?

28. יש לנו אפוא שלוש צורות בטוחות של נתפועל בלשון התנאים.¹⁷⁸ ואין צריך לומר, שאינה דומה חזקתן של נתיואש ושל נתרוקן, המתועדות בעדים קדומים, לחזקתה של נתקוצה, שנמצאה בדפוסים מאוחרים ובפי מסרנים בני צפון אפריקה. בכולן נראה, שאין מדובר בצורות מורשות מתקופת המקרא: יא"ש משמש במקרא בבניין הכבד פעם אחת בלבד, בפעל, ליאש (קהלת ב 20).¹⁷⁹ הפועל ריקן/נתרוקן הוא כולו חידוש של לשון חז"ל; זהו פועל גזור שם מן ריקן (ריקם).¹⁸⁰ קשה לטעון, שבניינים שהיו בתהליך פליטה בלשון המקרא עשו פירות בלשון התנאים.¹⁸¹

172 ראה פירוש ר"ח אלבק על אתר.

173 כ"ץ, ג'רבה, עמ' 292.

174 הנמן, משנה, עמ' 207.

175 ראה זק"ש, זרעים ב, על אתר.

176 כ"ץ, שם.

177 וראה לעיל הערה 154.

178 ייבין (בבלי, עמ' 583) מזכיר גם את נתאונה מהלכות פסוקות ומהלכות גדולות, ועוד (ויש שם הפניה למילון בן-יהודה). וכתב מורג (שומרון ותימן, סוף 2.4§): "אין אנו כוללים ברשימה זאת את נתאונה... שמשמעו 'נגרמה לו הונאה', משום שבסיס הפועל נגזר משם העצם אונאה" (אך ראה הערה 154 לעיל). מורג, שעיין עיון היסטורי בבניין פועל-נתפועל (ובבניינים אחרים), פסח, בצדק, על צורה זו. אנו פוסחים עליה משום איחורה (העברית של הגאונים).

179 ועוד מספר פעמים בבניין נפעל, כגון ונואש (שמואל א כז 1).

180 ראה מילון בן-יהודה (כרך יד, עמ' 6736א). ואולי בשל היותו גזור שם מן ריקן (ריקם) נתקיימה בו צורת רקן ברי"ש צרויה והקו"ף רפה אחריה (וראה הערה 154 לעיל).

181 אם סוּערתו (לעיל 26§) היא אכן צורת פועל, נראה שהיא צמחה בהשראת סוּער של לשון המקרא ואינה המשך קדום שלה.

29. אפשר לפרש את עלייתן של הצורות נתיוֹאֵש ונתרוֹקֵן בדרך אחרת.¹⁸² כבר קדם ש' שרביט¹⁸³ והעלה את האפשרות, שהצורות משקפות מעתק $\bar{a} < \bar{o}$; וכך אמר גם הנמן¹⁸⁴ מפורשות. כלומר, משתקף כאן המעבר $\bar{o} < \bar{a}$ כחלק של תהליך כללי ($o/u < i/a$) בלשון חז"ל.¹⁸⁵ ואולם קיומו של תהליך כללי כזה עדיין טעון הוכחה; אם כי אין להכחישו בתנאים פונטיים מוגדרים, כגון לפני עיצור שפתי (מסבין < מסבין) או לפני רי"ש (קרדום < קורדום/קורדום) או למ"ד (קלגס < קולגס), בעיקר בהברה סגורה לא מוטעמת.¹⁸⁶ ונראה כי גם כאן מדובר בצורות המשקפות את השינוי $\bar{o} < \bar{a}$ בנסיבות פונטיות מיוחדות: צורת נתיוֹאֵש הפכה נתיוֹאֵש בשל העיצור הגרוני האחורי התוכף.¹⁸⁷ וכך הדברים באשר לנתרוֹקֵן. נזכיר, שיש לנו עדות מפורשת לפועל רָקֵן בלא דיגוש בקו"ף (לעיל §18); המקבילה הצפויה בבניין הסביל היא נתָרְקֵן/נתָרְקֵנָה בקו"ף פשוטה (לא מוכפלת) ובקמץ לפנייה. מסתבר ביותר שהקו"ף הנחצית גרמה להמרת הקמץ בחולם (תנועה אחורית מובהקת יותר) נתָרְקֵנָה < נתרוֹקֵנָה.¹⁸⁸

כללו של דבר, יש בידינו צורות נתפועל מועטות. אחת מהן (נתָקוֹצָה) אין ראיה שהיא קדמונית, וגם שתי האחרות אינן נראות צורות נתפועל החוזרות לתקופת המקרא (התפועל), אלא יצירה מאוחרת בתקופת חז"ל. ויותר משהן נראות צורות נתפועל מקוריות יש רגליים לסברה, שהן גלגול פונטי מאוחר של צורות נתפועל במעתק $\bar{o} < \bar{a}$; אבל הדבר עדיין טעון תוספת ביסוס.

182 נתָקוֹצָה (בדפוסים, במסורת גרבה ובמקומות אחרים בצפון אפריקה) נראית, כאמור, גרירה (מאוחרת?) אחרי שם העצם קוץ (לעיל §27).

183 שרביט, אבות לשון, עמ' 185.

184 הנמן, משנה, עמ' 208. נתרוֹקֵנָה נזכרה שם בפנים. ונתיוֹאֵש, שלא נמצאה במסורת פא, מובאת שם בהערה 804 (וגם נתרוֹעֵנָה במסורת כ"י ק נתפרשה לו [שם] צורת נתפועל < נתפועל במעתק $\bar{o} < \bar{a}$, ולא צורת נתפועל).

185 הנמן (שם, עמ' 208) מדבר על המעבר לתנועה o/u בתנועות הקצרות. כלום הוא חשב, שגם החולם של נתרוֹקֵנָה הוא תנועה קצרה (=קמץ קטן)?

186 ראה בן-חיים, מבוא, עמ' 10 והערה 9 (והספרות הנזכרת שם); קוטשר, ישעיהו, עמ' 391–392; וראה עיוני לעיל כרך א, פרק י, §24–28.

187 סברה זו טעונה ביסוס. אולי כאן המקום להעיר לתהליך מקביל שנמצא במילה אחרת שבה קמץ נעתק לחולם לפני אל"ף. שינוי בספרי במדבר "ואת האיל יעשה זבח שלמים... מה איל מיוחד שהוא בא כנדר ונדבה וטעון נסכים" (פסקה לב, מהדורת הורביץ עמ' 39). כ"י רומי 32 גורס "מה הואיל מיוחד שהוא בנדבה וטעון נסכים". הווה אומר: הָאֵיל < הוֹאֵיל ($\bar{o} < \bar{a}$) לפני אל"ף). דוגמה נוספת של מעתק a ל- \bar{o} לפני עיצור גרוני היא גרסת פא: מועלין (מקואות ז, א; ז, ב) במקום מַעְלִין שהוזכרה לעיל בהערה 39.

188 אין בידי דוגמה זהה לתהליך זה. אבל יש דוגמה ממין דומה שבה i (תנועה קדמית) הפכה \bar{o} (תנועה אחורית) לפני קו"ף. כוונתי לצורה הִקְרָא (הפעיל של קר"א על דרך ל"י) שהפכה הוֹקְרָה (יבמות יב, ו) במסורת כתבי יד ק, פא, ובלא ניקוד גם בכ"י לו (ראה הנמן, משנה, עמ' 395). ברור שהקו"ף האחורית-הנחצית גרמה למעתק $\bar{o} < i$ (\bar{a}), וגלגלה ממנה צורת "הופעל מדומה" (ראה לעיל הערה 39); אבל כאן מדובר בהברה סגורה! (ויש בידי עוד דוגמות כאלה).

30. בסיכום הדברים נוכל לומר, שהבניינים הכבדים בלשון חז"ל יש להם ארבעה או חמישה גילויים נבדלים:

הכבד הדגוש: פִּעֵל – נִתְפַּעֵל

הכבד המרובע: פִּלְפַל – נִתְפַּלְפַל¹⁸⁹

הכבד המוארך (בע"ו ובכפולים): פוֹלַל – נִתְפוֹלַל

הכבד קל העין: פִּעַל (פִּעֵל¹⁹⁰) – נִתְפַּעַל (נִתְפַּעֵל¹⁹⁰)

הכבד המוארך (השלם): פוֹעֵל – נִתְפוֹעֵל

שני האחרונים (אם יש ממש בסברה שנתפועל הוא גלגול של נתפעל) ניתן לראותם חלופות ישירות של הבניין הדגוש (אך ברור שפועל – סוערתו – אינו אלטרנטיבה פונטית של פִּעֵל. ואכמ"ל).

נִתְפַּעֵל

31. בכל ספרות התנאים אין עדות בטוחה לבניין זה אלא בפועל אחד בלבד, נִתּוֹסֵף, המצוי במשנה פעם אחת בלבד: נִתּוֹסֵפו (עירובין ז, ז). מעידים על קריאתו כתבי היד פא,¹⁹¹ פס¹⁹² ומשניות מנוקדות לרוב,¹⁹³ וכן קוראים מסרני העדות בתימן,¹⁹⁴ בג'רבה¹⁹⁵ ובאשכנז.¹⁹⁶ ומצאנוהו גם מחוץ למשנה – בלא ניקוד – כגון נתוסף (מכילתא פסחא טז, מהדורת הורביץ-רבין עמ' 59); שנתוספו (תוספתא עירובין ו, א; תוספתא סוטה ז, ה), נתוספו (תוספתא עירובין שם, שם), וניתוספו (ספרי במדבר ו, מהדורת הורביץ עמ' 10).

וכבר בירר ילון את העניין משלם;¹⁹⁷ אף הוא הראה דוגמות נוספות, רובן ככולן בפועלי פ"י מחוץ לספרות התנאים (נִתּוֹקֵד, נִתּוֹכֵח, נִתּוֹתֵר; וראוי להזכיר כאן את מִתּוֹצֵאת, העולה מן הדרשה במסכת סוטה¹⁹⁸). וברור שמדובר בבניין אֶתְפַּעֵל הארמי שנשאל אל העברית ועיבר צורתו לנִתְפַּעֵל (מתוך היקש לנִפְעֵל/נִתְפַּעֵל הפותחים בנו"ן). הבניין מקוים בארמית של התרגומים ובניבים של הארמית המאוחרת (כגון

189 ראה לעיל הערה 4.

190 סימן הרפה על העין מכוון לציין את היעדר ההכפלה.

191 ראה הנמן, משנה, עמ' 250. בק נשמטה ההברה הראשונה; כתוב שם תוספו.

192 בפס מנוקד נִיתּוֹסֵפו.

193 כן מצאתי בדפוסי אמ"ד ת"ו, וינציה תס"ד, מנטובה תקל"ז וליוורנו תרפ"ט.

194 גמליאל, כ"י תימני, עמ' 58.

195 ראה כ"ץ, ג'רבה, עמ' 263.

196 כך העיד א"ה ווייס, משפט לשון המשנה, ווין תרכ"ז, עמ' 93 (הוא הציע את התיקון נִתּוֹסֵף; וראה פירוט הדברים אצל ילון, מבוא, עמ' 127–128). וכן מצינו במשניות מנוקדות ומלוות בעברית טייטש (הוצאת לוין אפשטיין, ורשא), וכך מנקד גם קוסובסקי; מן הסתם הוא ניקד כן על פי מסורת אשכנזית.

197 ילון, מבוא, עמ' 127–135.

198 בבלי סוטה י ע"ב: "היא מוצאת היא מיתוצאת מיבעי לה". ביסודה של הדרשה עמדה ההשקפה של הדרשן (יודע הארמית), שהופעל המקראי (מוצאת) צריך להיות מומר באֶתְפַּעֵל/נִתְפַּעֵל (ראה ילון, שם, §8, עמ' 134–135).

הסורית והארמית הבבלית במזרח, ובלהגי א"י: היהודית, השומרונית והסורית של א"י.¹⁹⁹ איננו יודעים מדוע נצטמצם שימושו של הבניין בעברית לגזרת פ"י בלבד, ובספרות התנאים לפועל אחד בל ב ד²⁰⁰ (ח' ילון העיר לצורת נַתְפַּעַל בפועל השלם בעברית של הגאונים²⁰¹). נראה שהבניין אך התחיל לשמש בלשון סמוך לפסיקת הדיבור העברי, ועל כן לא הספיק להכות בה שרשים.

בניינים נוספים?

32. שְׁפַעַל/נִשְׁתַּפַּעַל? סגל הקדיש סעיף נפרד לשְׁפַעַל ונשתפעל²⁰² ופירט בו צורות אחדות, כגון שְׁחַרַר, שְׁעַבַד, נשתחרר, נשתעבד (מספרות התנאים, ועוד כמה צורות מספרות האמוראים). הדקדוק המשווה לימדנו, שצורות שפעל בלשונות שמיות אחדות (כגון האכדית) עומדות כנגד הפעיל/הפעל (אפעל) של העברית והארמית. אבל כבר סגל עצמו היטיב לציין, שאין מדובר בבניין העומד לעצמו בלשון חז"ל, "אבל באמת אבד ללשון הרגש של מושג הגורם בצורות אלו והן משמשות כפעלים פשוטים שיסודם הוא רבעי, כל[ומר] בעל ארבע אותיות". יש לראותם אפוא שרשים מרובעים שנשאלו מן האכדית דרך הארמית.

הפעל: בפועל אחד המשמש בלשון חכמים כבניין הפעיל, הלקיט, מצויה צורה מקבילה – הלקט: "ומהלקטין לתרנוגלין" (שבת כד, ג).²⁰³ אף שמבחינה פורמלית לפנינו צורת הפעל ארמית, יש לראות גם אותה, בעקבות סגל, צורה משורש מרובע, הלקט; בדומה למהקצעות (יחזקאל מו 22), שיש לראותה בינוני פועל של השורש התנייני הקצ"ע (ולא בינוני הופעל של קצ"ע) בקיום ה"א הבניין.

נתפעל: שבטיאל (תימן, עמ' 209) במאמרו על דקדוק לשון חז"ל בפי בני תימן כותב: "קיימות בפי התימנים צורות בניינים שאינן בניקוד הטברני ואלו הן: I פעל... II נתפעל... III נתפעל". מן החומר שהוא מביא שם עולה, שצורת נתפעל נוהגת רק בלשון הדיבור של בני מחוזות אחדים בתימן (כחלופה של נתפעל) ולא בלשון חז"ל.²⁰⁴

כללו של דבר, אין מקום לבניינים שְׁפַעַל/נִשְׁתַּפַּעַל, הפעל בדקדוק לשון חכמים; מדובר בצורות מרובעות. גם בניין נתפעל במסורת תימן שנהג בדיבור העברי אין לו חלק בדקדוק לשון חז"ל.

199 בארמית המקרא הוא מצוי בפועלי ע"ו/ע"י: יתזין (דניאל ד 9), יתשם (עזרא ד 21) – בשניהם במקום אֶתְפַּעַל.

200 לא מצאנו אף לא דוגמה אחת הנקראת נַתְפַּעַל החוזרת אל בניין הפעיל, שאפשר להניח לגביה קריאה קדמונית נַתְפַּעַל (ראה מישור, הזמנים, עמ' 205 הערה 173).

201 הוא מציע לקרוא נַתְחַזַק בעקבות איתחזק (כך קוראים התימנים) בארמית.

202 סגל, דקדוק, 212§, עמ' 122.

203 מהלקט = 'מאכיל עופות בידו'; מַלְקִיט = 'זורק את האוכל לארץ וגורם לעופות ללקוט אותו' (ראה סגל, שם, עמ' 123).

204 וכך אישרו בפניי פרופ' ש' מורג ופרופ' י' גלוסקא (וראה דבריו של פרופ' מורג בהספדו ליצחק שבטיאל, ספר שבטיאל – מחקרים בלשון העברית ובמסורות העדות, רמת גן תשנ"ב, עמ' יז).

ד. סיכום

33. בנייני הפעל בלשון התנאים מתחלקים לבניינים רווחים (שישה) ולבלתי רווחים (שמונה). והריהם מפורטים לעיל (§2). כל העניינים המיוחדים את הבניינים נתפרטו במקומותיהם המתאימים בדיוננו. ביקשנו לומר, שבתוך שמונת הבניינים הלא רווחים כלולים שני בניינים העומדים לעצמם: פעל, הנמצא בתהליך פליטה (במסורת הכתיב ספק אם יש ממנו יותר משתיים או שלוש צורות בטוחות, ובמסורות הניקוד מיתוספות עליהן עוד כמה וכמה דוגמות), ונתפעל, הנמצא כנראה בתהליך כניסה, אלא שפסיקת הדיבור העברי קטעה את התהליך באבו, והבניין לא עשה פרות של ממש.

יתר ששת הבניינים הלא רווחים יש לראות בהם חלופות של הבניינים הרווחים (זו אחת מן התזות העיקריות שהבאנו כאן):

נפעל הסדיר יש לו שתי חלופות – נפעל ונפעל. אלה קיומם נקשר בגזרות מסוימות: נפעל התחיל בפועלי פ"נ, ומשם נתפשט לגזרות דומות ולגזרות אחרות; נפעל עיקר קיומו בפועלי ע"ו ודומיהם, ויש ממנו עוד פעל אחד במסורת אחת שלא בגזרת ע"ו: נִיטְמָאֲתִי, נִיטְמָאֲתָה.²⁰⁵

פעל ונתפעל (בהכפלת עה"פ ותנועה קצרה לפניה) הסדירים מקיימים סדרות משנה. ליד הכבד המרובע והכבד המוארך (בפועלי ע"ו והכפולים) יש עוד שתי סדרות משנה: הכבד קל העין פעל, נתפעל (בעה"פ לא מוכפלת ובתנועה ארוכה לפניה). וכנראה גם פועל-נתפועל (הכבד המוארך השלם) הם גלגולים של הכבד הדגוש; אלו הן צורות משנה שהקמץ הפך בהן חולם בנסיבות מסוימות. מקצת מן הצורות בשתי סדרות המשנה האחרונות הן פרי גזירה או גרירה אחרי צורות שמניות בעה"פ לא דגושה, כגון מאבקים מן אבק, נשתפה בעקבות שפוי, נתקוצה מן קוץ, רקן בעקבות ריקן; אבל מבחינה פורמלית, סינכרונית הם משוכצים בבניינים הנזכרים.

הצגה זו, יותר משהיא מתחקה על גלגולן הדיאכרוני של הצורות (ובכל מקום שנדרש נתננו דעתנו גם לפן הזה), היא מבקשת להציג את הדברים במישור הסינכרוני.

34. בתוך מערכת הבינוני עומדת הסדרה על שמונה בניינים:

פועל-פעול-נפעל	(א) 3-2-1 (הקל)
מפעל-מפעל-מתפעל ²⁰⁶	(ב) 6-5-4 (הכבד)
מפעיל-מפעל	(ג) 8-7 (הגורם)

הערות: (א) בבינוני של הכבד הצביע ילון על האפשרות לקיומן של צורות פסיב

²⁰⁵ לפי שעה איננו יודעים את שיעור קדמותה של הקריאה הזאת.

²⁰⁶ ויש גם צורת בינוני הפותחת בנו"ן: נתפעל (ראה להלן פרק ה, §§10-15 והספרות הנזכרת שם; מישור, הזמנים, עמ' 193 ואילך).

במשקל מַפְעֵל (ואולי מַפְעֵל), שנשאלו מן הארמית. מסקנתו מיוסדת על כתיבים חסרי וי"ו אחרי פה"פ, אבל לא נמצאה כל עדות לכך בקרי (מסתבר יותר שמדובר בצורות מַפְעֵל בחלק של הדוגמות).

(ב) בבניינים הכבדים – בכל סדרות המשנה שלהם – מקוימות בכוח או בפועל שלוש צורות בינוני, כגון:

מגלגל–מגולגל–מתגלגל
משעבד–משועבד–משתעבד

וכך הוא גם בבניין הכבד קל העין: מצויה בידינו השלשה מַפְעֵל (מַאֲבִקִּין), מַפְעֵל (מַאֲכִלִּין), מַתְפַּעֵל (מתאנח).

35. בשמות הפעולה עומדת מערכת הבניינים על שלושה בלבד:

קל – נַפְעֵל
פַּעֵל – נַתְפַּעֵל
הַפְעִיל – הַפְעֵל

היינו בשם הפעולה, שהוא ההפשטה השמנית של הפועל, נוהגת הלשון בצמצום ובריכוז רב. שם פעולה של בניין קל הוא גם שם הפעולה של בניין נַפְעֵל; למשל, משקל שם הפעולה הנפוץ פַּעִילָה²⁰⁷ משמש שם פעולה לכל פועל בבניין קל (לרבות הבינוני הפעול) ובבניין נַפְעֵל. כך הוא למשל בשם אַכִּילָה – הוא שם הפעולה של אָכַל ואָכּוּל וְנָאָכַל; והצורה שְׁמִירָה היא שם הפעולה של שָׁמַר, שְׁמוּרָה ונִשְׁמַר. וכך הוא בכל משקל של שם פעולה של בניין קל, כגון משקל פַּעֵלָה; למשל, השם זַעְקָה הוא שם הפעולה של זָעַק ונִזְעַק, והשם תַּקְלָה²⁰⁸ הוא שם פעולה של נִתְקַל (אין הפועל הזה משמש בבניין קל). וכך הם הדברים במשקלים פַּעוּל ופַּעֵלָה,²⁰⁹ שמות הפעולה של פַּעֵל, של בינוני מַפְעֵל ושל נַתְפַּעֵל; למשל שִׁיבוּש משמש ליד שִׁיבֹש, ליד מִשְׁבֹּש וליד נִשְׁתַּבֵּש. ובדומה לזה הַפְעִיל והַפְעֵלָה²¹⁰ להַפְעִיל והַפְעֵל; הַקְטִיר והַקְטִירָה משמשים שמות הפעולה של הַקְטִיר והַקְטִירָה.

את התיאור המוצג לעיל הצעתי בשיעוריי זה שנים רבות על יסוד בדיקת הנתונים

207 קוטשר, מחקרים (עמ' קי–קלג) מציג בירור מעולה של משקלי שם הפעולה של בניין קל (הוא מונה שם 16 משקלים ועוד כמה צורות במשקלים מסופקים). בהדגמת דברינו כאן הסתפקנו בשניים מהם פַּעִילָה, פַּעֵלָה.

208 קרוב לוודאי שתַּקְלָה, המקוימת בפי בני עדות רבות ומצויה בניקודי סידורים, או תַּקְלָה שבפי התימנים הן הצורות המקוריות. הניקוד תַּקְלָה (ק ברכות ד, ב; סנהדרין ז, ד; פרה ט, ה) משקף זיווג עם תַּקְנָה, ה"עזר כנגדה" כפי שציין קוטשר (שם, עמ' קכ). ויש עוד מעברים של שמות אחרים ממשקל למשקל, ובכלל זה מעבר של שם פעולה מבניין אחד לשם פעולה מבניין אחר, כגון נִשָּׂא אישה, שבו משמש שם הפעולה נִשְׁוֹאִין במשקל פַּעוּל ברבים בשל זיווג עם צורות אחרות מן השדה הסמנטי של חיי המשפחה – אִירוּסִין, קִידוּשִׁין, גִּירוּשִׁין ועוד.

209 שרביט, שמות פעולה, עמ' 181 קובע אל נכון, שמשקל פַּעוּל נפוץ יותר מן פַּעֵלָה.

210 שרביט, שם מציין בצדק שהַפְעֵלָה נפוץ יותר מן הַפְעֵל.

במשנה.²¹¹ הבדיקה הכוללת והמצוינת של הנושא, ששרביט עשה בספרות התנאים כולה, מאשרת באופן ברור את דרך ההצגה הזאת של הבניינים באשר לשמות הפעולה.²¹²

36. חיתומו של דבר: נמצאנו מעמידים את מערכת הבניינים בלשון התנאים על ארבעה עשר, שהם למעשה שמונה בלבד; שישה רווחים (קל–נפעל, פֶּעַל–נִתְּפַעֵל, הִפְעִיל–הִפְעֵל) ולידם שישה לא רווחים, שהם חלופות וצורות-משנה שלהם (נפעל, נפעל; פעל–נִתְּפַעֵל, פועל–נִתְּפַעֵל), ועמם עוד שניים לא רווחים (פעל בתהליך פליטה, נִתְּפַעֵל בתהליך קליטה).²¹³

אם אנו ממיינים את הבניינים על פי צורות הבינוני, יש לנו שמונה בניינים רווחים; ואם אנו ממיינים אותם על פי שמות הפעולה, יש לנו שלושה בניינים רווחים.

211 כך לימדתי בשיעורי כבר בראשית שנות התשעים של המאה העשרים.

212 ראה שרביט, שם, עמ' 181 ואילך.

213 גישה פורטנית עם פרטים רבים שלא ממין העניין משתקפת במאמרו הנשכח של צ' הר-זהב "הבניינים בפֶּעַל העברי" (לשוננו ב [תר"ץ], עמ' 155–175); לא פחות משמונים ושישה בניינים הוא מונה וסופר וכולל ופורט ומגולל ברשימתו. ואין הדברים דורשים תוספת. לעומת זאת ראוי לתת את הדעת להשקפות העולות מחיבורי הדקדוק בימי הביניים בהצגתו הבהירה עד מאוד של א' אלדר (אלדר, בניינים).

פרק ב

צורות הקשר וצורות הפסק בלשון המשנה (על פי מסורת כתב יד פרמה ב ועדים אחרים)

א. מבוא

[א] הטעמים בכ"י פרמה ב

1. תיאור הממצאים ובחינת יחסי התפוצה של צורות ההקשר (=צה"ק) ושל צורות ההפסק (=צה"פ) בלשון המשנה, במעמד של הקשר ובמעמד של הפסק בתחביר, נידונו בכמה עבודות, וראשונה לכולן במניין ובבניין היא משנתו הסדורה של ג' הנמן ז"ל.¹ אך עדיין זקוקים אנו לתיאורים נוספים להרחבה, להשלמה ולהבהרה של סתומות, לאחר בירורים בכתבי יד שונים ובמסורות שונות. אחת מן המסורות שטרם תוארו משוקעת בכתב יד פרמה ב (=פר) לסדר טהרות.² משנה חשיבות יש למסורת זו לא רק מצד עצמה, אלא גם להעמדה מכוונת יותר של מסורות אחרות;³ שכן כתב יד זה מנוקד ומוטעם באופן מלא וסדיר.⁴ כל תיבה בסדר כולו מוטעמת בטעם מחבר או בטעם מפסיק, וקביעת מקומה במעמד של הקשר או במעמד של הפסק אינה תלויה בשיקול דעתנו בלבד, אלא במסורת קדמונית – מסורתו של הסופר הנקדן.

* פרסום ראשון: מחקרים בלשון ד: קובץ מוקדש לזכרו של פרופ' רפאל קוטשר ז"ל (תש"ן), עמ' 51–100.

1 ראה הנמן, משנה, עמ' 39–62.

2 כ"י פר נידון בעבר אצל גולדברג, אהלות, עמ' כד–כח; ובהרחבה לעיל כרך א, פרקים ד, ו, ז; וראה גם ייבין, טעמים, עמ' 219–220.

3 הרבה נתייגע ג' הנמן בקביעת מעמדי ההפסק ומעמדי ההקשר בכ"י פא (ראה דבריו: הנמן, משנה, עמ' 39–40 והערה 412), והשיג עליו ישראל בן-דוד (בן-דוד, שני עניינים, הערה 6 בעמ' 316–317). כללי הפיסוק של פר, אף שיש בהם כמה פרטים חורגים (ראה להלן §§11–14), אינם תלויים בשיקול דעתו של חוקר זה או זה, אלא במסורת קדמונית שהייתה בידי מעתיקו. דומה אני שאפשר להסתייע בו כדי לקבוע את מעמדי ההפסק ומעמדי ההקשר גם בכתבי יד אחרים של המשנה.

4 ראה להלן §§9–14.

2. משמש בו בכתב היד פר המקף כטעם מחבר לכל התיבות שאינן בהפסק. והתיבות הבאות בהפסק מוטעמות באחד מן הטעמים הללו: אתנח וטעמי המשנה שלו – הטיפחא, ולפניה על פי הרוב זקף; אך הזקף מצוי לעתים קרובות במישרין לפני האתנח. וכן גרש, כטעם מפסיק אחרון לפני סוף המשנה (=סמ"ש). לפני הגרש משמש לעתים קרובות המהפך - המפסיק, ולעתים הזקף ולעתים רחוקות ביותר הטפחא; לעתים רחוקות המהפך בא לפני הזקף; בסוף המשנה עצמה אין מצוי סילוק בתיבה האחרונה, והסופר הסתפק בציון נקודה בודדת לאחריה בגובה השורה.⁵ לבד מאלה משמשות המירכא הכפולה בסוף פסוקית שאלה והשלשלת בסוף משפט תמיהה, בעיקר במשפטי קל וחומר; ואם פסוק קל וחומר תותם משנה, תבוא השלשלת בסופה, וזה המקום היחיד שבו צוין טעם במילה האחרונה במשנה (בכגון זה לא מצינו את הגרש כמפסיק משני אחרון לפני סוף המשנה).

לעתים רחוקות אנו מוצאים מתג אחרי חיריק (מלא). זה המקום לציין שכבר סקר ייבין בקצרה ובבהירות האופיינית לו את הטעמים בכ"י פר,^{5א} אלא שהדברים מחייבים השלמה, הרחבה ותיקון, בעיקר מצד תיאור כללי הפיסוק לדיוקם.

3. והרי הדגמה לפיסוק הטעמים בכ"י פר:

שְׁתֵּי-צִפְרִים מְצוֹתֶנָּה שְׁהוּ-שְׁוֹת בְּמִרְאָה וּבְדָמִים וּלְקִיחָתֶנָּה כְּאֶחָת אֶף-עַל-פִּי-שְׁאִינָן שְׁוֹת פְּשִׁירוֹת לְקַח-אֶחָת-הַיּוֹם וְאֶחָת-לְמָחָר כְּשִׁירוֹת שְׁחָטָת-אֶחָת-מֶהֱן וְנִמְצְאָת-שְׁלֹא-דָרֹר יִקַּח-זֶגֶל-שְׁנִיָּה ... נִשְׁפָּךְ-הַדָּם תָּמוֹת-הַמִּשְׁתַּלַּחַת מִתְּהַ-הַמִּשְׁתַּלַּחַת יִשְׁפָּךְ-הַדָּם: (נגעים יד, ה [ו]).⁶

ב. אִם-יִשְׁלַח-לֹדֶזֶב-עוֹדֵף נִיטְמָא-אֶחָד-מֶהֱן נִיטְמָא-חֲבִירוֹ: (כלים ב, ז [ח]).

ג. זֶה-הַכֶּלֶל הַטְּהוֹר-מִמַּעַט וְהַטְּמֵא-אֵינוֹ-מִמַּעַט: (אהלות יג, ו [ז]).

ד. וְלִמָּה-הוֹזְכָרוּ-רְמוֹנֵי^{6א} בְּדָן (כלים יז, ה).

ה. שְׁמֵא-מִכָּה-הִיתָה-בֵּיךְ אִמְרָה-לוֹ-הֵינן וְחִית (נידה ח, ג).

ו. הֲרִיזָה-אוֹמֵר מִטְּמֵאִיךְ-לֹא-טִימְאוּנִי-וְאִתָּה-טִימְאַתָּנִי: (פרה ח, ב [ג]).

ז. אִמְרוּ-לוֹ לֹר' עֲקִי⁷ בְּאִיכָן מְצִינוּ-שְׁהִידִים-תְּחַלָּה-בְּכָל-מָקוֹם (ידיים ג, א).

ח. מִסְמֵר-שֶׁלֹּחַנִי טְהוֹר וּר' צְדוּקָה-מִטְמֵא: (כלים יב, ה).

ט. הַכֹּל-לִפְנֵי-מֶה-שֶׁהוּא-אָדָם קוֹמֵץ-הַמִּנְחָה וְחוֹפְנֵי-הַקֶּטֶרֶת (שם יז, יא).

4. להלן דוגמות לשימוש במתג (כולן, כאמור, בחיריק): טִיטְרוֹס (כלים ב, ו); קִינָרֶס (עוקצין א, ו); וְהִשְׁנִי (אהלות ז, ה [ו]); בְּכָל־טְהוֹר (מקואות א, ו [ז]); בְּפִי-הַפֶּלֶב

5 כגון ישפך הדם (נגעים יד, ה). בשל סיבות טכניות הסבנו את הסימן במאמר זה לנקודתיים – ישפך הדם:.

5א ראה ייבין, טעמים, עמ' 219–220.

6 מראי המקום של המשניות מובאים על פי חלוקת הפרקים בדפוסים; בסוגריים הבאנו את מספר המשנה בכתב היד במקום שהוא שונה מן הדפוסים.

6א לעתים שכח הסופר-המטעים לציין את המקף, כמו כאן אחרי המילה רְמוֹנֵי.

7 מילים שלמות או מקוצרות (כגון עקי' במשנה זו) שאינן מנוקדות אין מטילין בהן, לעתים, טעמים בכתב היד.

(טהרות ד, ג); הוֹלְכִין (מכשירין ב, ח [ט] בהופעה השנייה במשנה); בְּכִי־יִתֵּן (שם ג, א; ה, ז בהיקרות השנייה במשנה); הַמוֹצִיא (שם ה, ז); וַיִּקְנֶב (כלים טז, ב x2; טז, ג; טז, ד [ד-ה] x4); וַיִּשְׁנֶה (אהלות טז, ב [ג] בהיקרות השנייה במשנה); וַיִּשְׁנֹת (שם שם; כלים יט, ו [ז]); לִישִׁיבָה (שם כד, י); וַיִּהְלֹךְ (שם יז, ד); וַיִּרְעֶה (אהלות ח, ג); בְּיַד־אָדָם (שם ג, ז [ט]); וַיִּרְ[י]ק־חֲמוֹר (שם ח, א); וַיְהוּא (שם טז, א); וַיִּטְהְרוּ (מקואות ג, ב). בדוגמות האחרונות החיריק המתוג הוא באות שימוש (וב"ל) לפני יו"ד שוואית שנשמט שוואה. אך גם בקטגוריה זו ציון המתג הוא חלקי; פעמים הרבה אינו מצוי, כגון בִּישְׁנָה (כלים ט, ה); וַיְהִי (שם יב, ז [ט]); וַיִּשְׁייר (שם טז, ד [ה]); בְּיַד־אָדָם (שם יז, יב); וַיִּרְעֶה (אהלות ח, א).

5. להוציא את המתג, שזימונו נדיר (ומקום אין לו בפיסוק הטעמים), ואת המקף, שהוא טעם מחבר, הטעמים המפסיקים מתחלקים באופן ברור לשתי קבוצות: הזקף, הטפחא, הגרש, המהפך, המרכא הכפולה והשלשלת הם מפסיקים משניים, האתנח וסוף המשנה (אף שלא צוין סילוק בהברת הטעם של המילה האחרונה) הם מפסיקים ראשיים; ועוד נראה במה חשובה לנו חלוקה זו.⁸

6. אמת, שיטת טעמים זו היא ברורה וחד-משמעית דייה רק באשר לידיעת מעמד ההפסק ומעמד ההקשר, כלומר באשר לפיסוק התחבירי. ואולם באשר למקום הטעם במילה רק תיבה שנזדמנה בהפסק אתה יודע היכן היא מוטעמת, אבל מילה הבאה בהקשר – וכידוע וכצפוי זה רובן של התיבות בכל טקסט נתון – אינך יודע איך הוטעמה. וכך למשל אנו יודעים, שהתיבה למה ננקדה בלמ"ד פתוחה ובמ"ם קמוצה והטעמתה מלרע – למה: "אֲמָרוּ לֹא־לֵמָּה" (נגעים ט, ג). מותרים אנו להניח, שכך הוטעמה התיבה בשתי היקרויותיה האחרות שאינן בהפסק: "וּלְמָה־הוּזְכְּרוּ־רְמוֹנֵי בִדָּן"⁸ (כלים יז, ה); "וּלְמָה־אֲמָרוּ־אֶחָת־גְּדוּלָּה־וְאֶחָת־קִטְנָה" (שם שם, ט [י]).⁹

7. והנה עוד דוגמה מעניינת ביותר. צמד המיליות למעלה, למטה (מלמעלה, מלמטה) מופיע במשנה פר – כמו בכתבי יד אחרים – באחת משתי דרכים: א. כצורתן במקרא – למעלה, למטה – בעיקר כאשר המילה התוכפת היא המילית מן השימוש, כגון "זו למעלה מזו וזו למעלה מזו" (מקואות א, א); "למעלה מהם נבילה ומי חטאת" (כלים א, ב), ועוד 13 הופעות. וכן 3 פעמים למטה מן: "למטה מנחותו שלתנור" (כלים ח, ג; ט, ג x2). פעם אחת בלבד מצאנו את המילית מלמעלה כתואר פועל רגיל שלא לפני מן השימוש: "תיק סומפניה בזמן שהוא נותנו מלמעלה טמא" (שם טז, ח [ט]); וכן גורסים כתבי היד ק, פא: מלמעלה.¹⁰ במקום האחרון

8 ראה להלן מקומות שונים ב-§§ 15-73, ובמיוחד §§ 74-101.

א8 איש לא יניח, שכל שלוש התיבות המוקפות הן נטולות הטעמה.

9 ניקוד זה – למה – מצוי גם בכ"י ר של הספרא, כפי שכבר קבע ייבין (בבלי, עמ' 1138); אף הוא רמז שם לעדות אפשרית להטעמת מלרע במילה.

10 בכ"י פס מצינו מלמעלה' (בסוף שורה); במקום זה גורס כ"י לו מלמטן.

נזדמנה התיבה בפר בהפסק והטעמתה מלעיל (כדרך מה שמצאנו בהטעמת המקרא): מלמעלה. ולפי שמדובר בהפסק משני, המ"ם בפתח ולא בקמץ, כפי שנראה בהמשך.¹¹

ב. הדרך השנייה – צורות בנו"ן סופית (הסוגרת את ההברה); צירוף ההופעות של שתי המיליות מגיע ליותר מ-90.¹² מהן יותר מ-70 היקרויות באות בהפסק והטעמתן היא תמיד מלרע, כגון ולמטן... ולמעלן... מלמעלן (כלים ה, ו); למטן... למעלן (אהלות יד, א); ועוד ועוד. ודוק, המ"ם נקודה לעולם בפתח ולא בקמץ, לפי שאינה מצויה בהברת הטעם.¹³ נמצאנו למדים, שבמסורת זו של פר משתקפים "כללי הטעמה מקובלים":¹⁴ לפי שהמילה נחתמת בעיצור ותנועתה קמץ (תנועה בינונית),¹⁵ הטעם נעתק (יורד) מהברת המלעיל להברת המלרע; ואם מסורת קדמונית לפנינו, העולה לימי חיותה של הלשון, עדות יש כאן שהמילה נחתמה בנו"ן ולא בתנועה מאונפפת.¹⁶ ואפשר שכ"י פר לא רק על עצמו מלמד, אלא הוא יצא ללמד על מסורות אחרות, שהמילים למעלן, למטן חתומות נו"ן הן, ולא חתומות בתנועה מאונפפת. אבל אל נהא מושכים ממנו מכתב היד שלנו יותר ממה שיש בו.

8. מה שאמרתי על מקום הטעם במילה צריך הדגשה, היינו, בכל מקום שהמילה באה בהפסק יודעים אנו את הטעמתה. דומה אני שבאלפי המילים המוטעמות כמעט שלא נפלה בהן שגיאה בהטעמה זולתי במקומות בודדים. למשל, התיבה היכל נקריית בהפסק חמש פעמים והטעמתה באה בהברה הסופית בארבעה מקומות: ההיכל (כלים א, ט¹⁷ [יג]; נגעים ז, ב); ההיכל (נגעים שם, שם); להיכל (כלים א, ט [יד]). במקום אחד בא הטעם בהברת המלעיל – ההיכל (נגעים א, א); הסופר נשתבש במקום זה בלבד. ועוד דוגמה: התיבה אחת נקריית בהפסק משני או בהפסק ראשי למעלה מ-50 פעמים, ובכולן, בדרך שיטה, הטעם מוטל בהברה האחרונה, כגון אחת (כלים כט, ב); ואחת (טהרות י, ז). במקום אחד מצינו אחת (על יד אחת במשנה אחת: נגעים יב, ג), ואף כאן ברור שנשתבש הסופר בהטלת הטעם במקומו הנכון.

11 ראה להלן § 75 וכן § 98.

12 וזו חלוקתן: למטן/מלמטן יותר מ-40x, למעלן/מלמעלן 50x.

13 כידוע, במקרא בהפסק משני נוהגת הצורה במ"ם פתוחה: למעלה (כגון שמות כה 20). בהפסק ראשי משמשת צורה במ"ם קמוצה – למטה ... למעלה: (ראה למשל ישעיהו לז 31).

14 במונח זה – "כללי הטעמה מקובלים" – אנו מכוונים לכללי ההטעמה הטברנית; מילה שההברה הסופית שלה היא הברה סגורה ותנועתה אינה תנועה קצרה, לא תיתכן בה הטעמת מלעיל.

15 הקמץ והפתח במסורת פר הן שתי מהויות שונות, הן פונטית הן פונולוגית (ראה להלן § 76).

16 כלומר המילים היו נהגות l^e mattān, l^e ma'lān ולא l^e má'lā, l^e máttā כפי שהניח ז' בן-חיים (ראה בן-חיים, מסורת השומרונים, עמ' 233 = קובץ א, עמ' 48). על למעלן/מעלה קדם והעיר "י"בין (ללא הבאת מראי מקום) בדברי הקונגרס השישי למדעי היהדות, ד, ירושלים תש"ם, עמ' 220.

17 לעתים אתה מוצא רישול-מה בהטלת סימני הניקוד בכתב היד במקומם הנכון. כאן למשל מנוקד ומוטעם ההיכל; הקמץ והטפחא הוטלו מתחת ליו"ד ולא מתחת לכ"ף. אפשר שחספוס או פגם אחר בקלף הוא שגרם להסתת סימני הניקוד ממקומם במילים מסוימות.

[ב] על פיסוק הטעמים בכתב היד

9. בתיאור יחסי התפוצה של צורות ההקשר ושל צורות ההפסק בכ"י פר אנו מייסדים את דברינו על פיסוק הטעמים של כתב היד. פיסוק זה מגלה סדירות גבוהה וכמעט מוחלטת.¹⁸ היינו, סימני ההפסק (הטעמים המפסיקים) באים בדרך שיטה במקום שמתבקש הפסק, והמקף (הטעם המחבר) בא בדרך שיטה במקום שמתבקש הקשר. האתנח וסוף משנה חותמים יחידות גדולות יותר, ויתר הטעמים המפסיקים חותמים יחידות קטנות¹⁹ יותר (במידה מסוימת מתקרבים לאתנח ולסמ"ש המירכא הכפולה והשלשלת). נסתפק כאן בדוגמה ממשנה אחת (דוגמות נוספות ניתן לראות לעיל ב-38, וכן להלן ב-118):

כיצד-בוצרין-בית-הפרס מזין-על-האדם-ועל-הכלים ושונין ובוצרין ומוציאין-
חוץ-לבית-פרס ואחרים-מקבלין-מהן ומוליכין-לגת ואם-נגעו-אילו-באילו
טמאין כדברי בית-הלל בית-שמאי-אומ' אוחז-את-המגל-בסיב או-בוצר-בצור
ונותן-לתוך-כפישה ומוליך-לגת אמ' ר' יוסי במה-דבר' אמ' בכרם-הנעשה-
בית-פרס אבל-הנוטע-בית-פרס ימכר-לשוק: (אהלות יח, א).

10. עם זאת ניתן לגלות במקומות מסוימים סטיות מן הסדירות של כללי הפיסוק. סטיות אלו יש בהן (לענייננו כאן) כדי להסביר תמיהות בניקודן של צורות הקשר או של צורות הפסק שלא במקומן הצפוי. ויש סימן פיסוק אחד, הגרש, שלפעמים כל השימוש בו כסימן הפסק הוא שימוש מדומה. שיבוצו פה ופה נובע מכורח השיטה להטיל גרש כסימן פיסוק אחרון לפני סוף משנה. אדגים תחילה את עניין הסטיות מכללי הפיסוק, ואחר כך אצביע על השימוש בגרש כסימן פיסוק מדומה.

11. לא ראיתי דרך טובה להדגים את עניין הסטיות מאשר העמדה מעמתת של משניות החוזרות במקומות שונים בסדר טהרות,²⁰ וכן הקבלה של משניות ומשפטים בתוך משניות שהן בעלות מבנה דומה. כידוע, גם משניות חוזרות וגם משניות בעלות מבנה דומה מצויות לרוב, אך אני מסתפק כמובן בהדגמה קצרה בלבד.

18 הדברים מוצעים כאן בקצרה; נושא זה, פיסוק הטעמים בכ"י פר, דורש הצגה מפורטת ודיון נפרד לעצמו, ואין זה מקומו.

19 גם מינוחים אלה – יחידות גדולות, יחידות קטנות – דורשים הרחבת יתר, ולא כאן מקומה. לעת הזאת נאמר, שיחידות קטנות הן, על פי הרוב, חלקי משפט; ויחידות גדולות מעמידות, על פי הרוב, פסוקית שלמה. ואכמ"ל.

20 פלא בעיניי, שלא נמצאה בשום מקום רשימה של משניות (או חלקים שלהן) החוזרות במקומות שונים בששת הסדרים (או בסדר אחד). העמדתם של קטעים כאלה זה כנגד זה חשובה לא רק לחקר הנוסח וההלכה, אלא גם לחקר הלשון. נתון חשוב זה במחקר המשנה ובתיאור לשונה לא ניתנה עליו הדעת עד כה.

משניות חוזרות

כלים ב, א

כלי-עץ כלי-עור כלי-עצם כלי-זכוכית
 פשוטיהן טהורין ומקבליהן טמאין
 נשברו טהרו
 חזר-ועשה-מהן-כלים מקבלין-
 טומאה מיכן-ולבא

כלים יג, ז (ח)

הכדומים-האשקלונים-שנשברו-ואנקלי-
 שלהן-קיימת הרי-אילו-טמאין המעבד
 והמזרה והמגוב וכן-מסרק-שלראש-
 שניטלה-אחת-משיניהן ועשאן-שלמתכת
 הרי-אילו-טמאין ועל-כולן אמ' ר' יהוש'
 דבר-חדש-חידשו-סופרין ואין-לי-מה-
 אשיב:

פרה ח, ח (י)

כל-הימים כמקוה שנא' ולמקוה-המים
 קרא-ימים דברי ר' מאיר ר' יהודה-
 או' הים הגדול כמקוה לא-נאמר-ימים
 אלא-שיש-בו-מיני-ימים-הרבה ר' יוסי
 או' כל-הימים מטהרין-בזוחלין
 ופסולין-לזבים-ולמצורעין ולקדש-מהן-
 מי-חטאת:

כלים טו, א

כלי-עץ כלי-עור כלי-עצם כלי-זכוכית
 פשוטיהן טהורים ומקבליהן טמאין
 נשברו טהרו
 חזר-ועשה-מהן-כלים מקבלין-
 טומאה מיכן-ולבא

טבול יום ד, ו

הכדומין-האשקלונים שנשברו ואונקלי-
 שלהן-קיימת הרי-אילו-טמאין המעבר-^{א20}
 והמזרה והמגוב וכן-מסרק-שלראש
 שניטלה-אחת-משניהן ועשאן-שלמתכת
 הרי-אילו-טמאים ועל-כולן אמ' ר' יהושע
 דבר-חדש-חידשו-סופרים ואין-לי-מה-
 אשיב:

מקואות ה, ד (ה)

כל-הימים כמקוה שנ' ולמקוה-המים
 קרא-ימים דברי ר' מאיר ר' יהודה-
 או' הים הגדול כמקוה לא-נאמר-ימים
 אלא-שיש-בו-מיני-ימים-הרבה ר' יוסי
 או' כל-הימים מטהרין-בזוחלין
 ופוסלין-לזבין-ולמצורעין ולקדש-מהן-
 מי-חטאת:

12. יש פרטים קטנים המבדילים בין הקטעים החוזרים, בעיקר בכת"ב (כגון טהורין/טהורים בדוגמה הראשונה, הכדומים/הכדומין בשנייה) ובטעמים (כגון ועשה-מהן-כלים / ועשה-מהן-כלים בדוגמה הראשונה; ההבדל הוא בטעם המפסיק, אבל כאן וכאן יש הפסק). אבל קריאת המילים זהה בכול, זולתי מקום אחד בדוגמה ממסכת פרה ח, ח (י) ומקואות ה, ד (ה), שיש בו הבדל בדקדוק הצורות – כאן ופסולין וכאן ופוסלין. לענייננו הדבר החשוב ביותר הוא הזהות בקריאת המילים. וזו הרי הייתה נתונה ונמסרת במשך דורות עוד לפני שניקד והטיל את הטעמים מעתיק כ"י פר. בכל זאת יש לפחות הבדל אחד הטעון הדגשה בהקשר זה: בדוגמה השנייה בשתי ההופעות נמסרת הקריאה "שנשברו"; אלא שבכלים יג, ז המילה מוטעמת במקף, ובטבול יום ד, ז היא מוטעמת בזקף. עתידים אנו לראות, שהטעמת טבול יום עיקר, ולא זו שבכלים.²¹

²⁰ א כאן גרס המעבר ברי"ש.

21 ראה להלן § 71.

מבנים דומים

13. גם במבנים דומים אתה מוצא לעתים משפטים שלא פוסקו בדרך שווה. נדגים את הדבר בקצרה:

כלים ג, ח (ט)	כלים ג, ג (ד)
חבית שניקבה ועשאה בזפת יתיר-מצרכה הנוגע-בצורכה טמא	חבית שניקבה ועשאה בזפת ונשברה אם-יש-במקום-הזפת-מחזיק-רביעית טמאה

כלים ד, ב	כלים ג, ד (ה)
חבית שנתרעעה ואינה יכולה להיטלטל- בחצי-קב-גרוגרות טהורה	חבית שנתרעעה וטפלה-בגללים אף-על-פי-שהוא-נוטל-את-הגללין- וחרסין-נופלין טמאה ... נשברה ודיבק-ממנה-חרסין ... טהורה

עינינו הרואות: מבנים שקריאתם זהה פוסקו בדרכים שונות. כאן "חבית שניקבה-ועשאה-בזפת-ונשברה", וכאן "חבית שניקבה ועשאה-בזפת..."²². בראשון "שניקבה" באה בטעם מחבר, ובשני היא באה בטעם מפסיק. והם הם הדברים בפועל הפותח את המשפט הראשון בדוגמה השנייה (כאן שנתרעעה-במקף, וכאן שנתרעעה בזקף; ותן דעתך, שגם בהמשך המשנה השנייה אנו מוצאים ונשברה בטעם מפסיק – זקף – לפני "ודיבק ממנה"). עתידים אנו לראות, שדרך פיסוק אחת היא עיקר בכתב היד, והדרך השנייה היא דרך חורגת; המפסק לא פיסק כדבעי.²²

[ג] פיסוק מדומה

14. כבר אמרנו, שהיחידה האחרונה בכל משנה מתחלקת בדרך שיטה לשתיים, כשהראשונה מסומנת בגרש; בדרך כלל החלוקה התחבירית הגיונית וסבירה, והשימוש בגרש כמפסיק מתבקש מאיליו; למשל:
"ניטמא-תוכו כולו-טמא:" (כלים כה, ו [ז]);
"מתה-המשתלחת ישפך-הדם:" (נגעים יד, ה [ו]);
"ודבר-שאינו-מקבל-טומאה כשר:" (פרה ו, ד [ה]);
"אלא-משליכין והחיה-גוררתן:" (נידה ז, ד [ג]).

על פי הרוב היחידה שבין הגרש לסמ"ש היא יחידה תחבירית קצרה – מילה אחת או שתיים (או שלוש מילים; רק במיעוט המקרים היא ארוכה יותר). כורח זה לחלק את היחידה האחרונה על ידי גרש, והיותה של יחידת המשנה הבאה אחרי הגרש (וחותמת את המשנה) קצרה ביותר, מזמנים פיסוק בתוך יחידה תחבירית אחת שאין ראוי לפסקה. למשל:

"אין-המחשבה פוסלת-בפרה:" (פרה ד, ג);
"שאיין-דוחין-נפש מפני-נפש:" (אהלות ז, ו [ז]);

"אין־זו באה־לבית:" (פרה ב, ג);
 "אין־צריך למרח־מן־האמצע:" (כלים י, ו);
 "פרשו־ללכת־בדרכי־ישר' הרי הן כיש' ... עד־שיפרשו־ללכת בדרכי־אבותן:" (נידה ד, ב).

בדוגמה האחרונה רואים בבירור, שבמשפט הראשון – "פרשו־ללכת־בדרכי־ישר' [=ישראל]" – ארבע המילים הן יחידה רצופה, ואין הפסק בין "ללכת" ובין "בדרכי ישראל"; ובשני, החותם את המשנה, "עד שיפרשו ללכת בדרכי אבותן", כורח השיטה הביא להצבת גרש במילה "ללכת" לפני "בדרך אבותן". אף פיסוק מדומה זה, המזדמן פה ופה, יש בו כדי להסביר כמה מן החריגים בתפוצת צורות ההקשר וצורות ההפסק, כפי שנראה להלן.²³

ב. יחסי התפוצה של צורות ההקשר ושל צורות ההפסק

15. נבוא עתה לברר את בדיקת יחסי התפוצה של צה"ק ושל צה"פ במעמדי ההקשר ובמעמדי ההפסק בכ"י פר. בתוך זוגות הצורות של צה"ק וצה"פ יש לנו שתי קבוצות עיקריות המתחלקות כל אחת לקבוצות משנה.

הקבוצה הראשונה – צורת ההקשר יש בה עיצור שוואי (בדרך כלל ע' הפועל בצורות פועליות ופ' השורש בשמות עצם) והיא מוטעמת מלרע, וצורת ההפסק יש בה תנועה כנגד השווא שבצה"ק והטעמתה היא מלעיל, כגון פָּעֵלוֹ כנגד פָּעָלוֹ. הקבוצה השנייה – צורת ההקשר העיצור הפותח בה את הברת הטעם מנוקד בתנועה (המשקפת תנועה) קצרה היסטורית, וכנגדה באה צורת הפסק בתנועה אחרת, תנועה המכונה "בינונית" בדקדוק הטברני. בקבוצה זו בדרך כלל אין הבדל בהטעמה בין צה"ק לצה"פ (להוציא מילים בודדות), כגון טָבַל כנגד טָבֵל.

[א] הקבוצה הראשונה: שווא כנגד תנועה

16. בקבוצה הכוללת צה"ק בשווא כנגד צה"פ בתנועה אפשר לנסח כלל יציב למדי: במעמד הקשר שולטות צורות הקשר, ובמעמד הפסק שולטות צורות הפסק גם כשהפסק הוא פסק מ שני. אנו מוצאים מספר סטיות מועט, המתבארות בחלקן ביאור מקומי, פרי שינוי מיוחד שחל בהקשר מסוים או סטיות הנוגעות לקטגוריה מסוימת הסוטה בדרך קבע. ויש לעתים רחוקות גם טעויות בהטלת סימני ההטעמה במקומם הנכון. נפרט תחילה את הנתונים לפי קבוצות משנה.

(א) שווא לעומת קמץ

17. נציין כאן שבע או שמונה קטגוריות בולטות: צורות הנסתר והנסתרים בבניינים קל, ²⁴ נפעל, נתפעל והופעל בעבר, וכן צורות נסתרים בעתיד בבניינים קל (אפעל) ונתפעל, וגם צורת נסתר עבר של בניין קל בפועל היה.

23 ב־72.

24 בשל ריבוי היקרויותיה של צורת הנסתרים אָמְרוֹ/אָמְרוּ וייחודים מסוימים שיש בה הפרדתי את

1. נסתרת-נסתרים של בניין קל עבר
 18. במעמד הקשר.²⁴ מצינו 204 צורות פֶּעֶלָה-פֶּעֶלָה (צה"ק) כנגד 5 צורות פֶּעֶלָה-פֶּעֶלָה. כגון: "בְּטָלָה-הַטְּפִלָּה"²⁵ (כלים יט, ט [י]); "הִרְגָּה-מֵאֲכֹלֶת" (נידה ח, ב); "שִׁנְתָּנָה-מַעוֹת... וַיִּרְדֵּה-וַיִּטְבֹּלָה" (מקואות ח, ה); "שִׁנְשָׁרוּ-שִׁפְתוֹתֶיהֶן" (כלים כ, ב); "פִּסְקוּ-גַשְׁמִים" (מקואות א, ד); "שָׂרְכְּבוּ-עַל-גְּבִי-בֵהמָה" (זבים, ג א).
 ואלה 5 צה"פ שנזדמנו בהקשר: "כִּנְסָה-וּפִסְתָּה אוֹ-פִסְתָּה-וְכִנְסָה" (נגעים ד, ז); "הָאִשָּׁה שִׁשִּׁימָשָׁה-אֶת-בֵּיתָהּ-וַיִּרְדֵּה-וַיִּטְבֹּלָה-וְלֹא-כִיבְדָה-אֶת-הַבֵּית כִּאִילוּ-לֹא-טְבִלָּה" (מקואות ח, ד); "סִפְקָן-נִפְלֹא-סִפְקָן-לֹא-נִפְלֹא-וְאִילוּ-נִפְלֹא" (שם ב, ג).

19. במעמד הפסק²⁵

מצינו 65 צורות פֶּעֶלָה-פֶּעֶלָה כנגד 3 צורות פֶּעֶלָה. כגון "כֹּל-שֶׁכָּרָה אֵין-לֹאבִיָּה-בֵּה-רְשׁוֹת:" (נידה ה, ז); "כִּבְרִי-חֲזָרוּ" (ידים ד, ד [יב]); "וְשָׂאֲבוּ כֹל-שֶׁשָּׂאֲבוּ בְכִי-יִתֵּן" (מכשירין ג, א) – בס"ה 45 פעמים בהפסק משני. וכן "ר' יהודה או' בְּטָלוּ" (פרה ט, ה); "הִרְגָּה" (נידה ח, ב); "וְטַנְנוּ:" (מכשירין ג, ה); "פִּרְשׁוּ:" (טהרות א, ח [יב]) – בס"ה 20 פעמים באתנח ובסוף-משנה.
 וכנגד זה מצינו 3 צורות פֶּעֶלָה, ואלו הן: שתיים בהפסק משני – "נִמְנוּ-וְגִמְרוּ"²⁶ עֲמוּן-וְמוֹאֵב מַעֲשֵׂר-עֲנִי-בִשְׂבִיעִית" (ידים ד, ג [ט]); "אִמ' לֹא-נִמְנוּ-וְגִמְרוּ"²⁶ עֲמוּן-וְמוֹאֵב, מַעֲשֵׂר-עֲנִי-בִשְׂבִיעִית" (שם שם, ג [י]). ואחת בהפסק ראשי: "לִמְעַלָּה-מֵהֶן מִיִּתְמָצִיּוֹת שֶׁלֹּא-פִסְקוּ"²⁷ (מקואות א, ו).

2. צורת אָמְרוּ / אָמְרוּ

20. במעמד הקשר מצינו 29 הופעות של צה"ק אָמְרוּ כנגד 7 פעמים צה"פ אָמְרוּ. 23 הופעות של אָמְרוּ לפני מילת יחס, מהן 19 פעמים בצירוף "אָמְרוּ-לוֹ" (כגון כלים ח, א; אהלות א, ג [ד]; מכשירין ו, ח [ט] x2; ידים ד, ו [יד] ועוד). וכן "אָמְרוּ-

הדיון בה מכל יתר צורות הנסתרת והנסתרים של בניין קל בפעלים אחרים (פֶּעֶלָה/פֶּעֶלָה, פֶּעֶלָה/פֶּעֶלָה).

24 א יושם נא לב שבתיאור הממצאים כאשר אנו אומרים "במעמד הקשר" או "במעמד הפסק", אנו מתכוונים לפיסוק שבכתב היד עצמו; כלומר צורות שהוטעמו במקף הריהן "במעמד הקשר", ואלה שהוטעמו בטעם מפסיק הריהן "במעמד הפסק" (משני או ראשי בהתאם לטעם שהוטל בהן). אבל יש מקומות שהטעמות כתב היד אינן תואמות את כללי התחביר (וראה להלן §§ 67–73).

25 מכאן ואילך ציטטות שיובאו מכתב היד ינוקדו בהן בעיקר הצורות שנוגעות לסעיף הנידון; יתר המילים אפשר שיובאו בלא ניקוד. גם הטעמים (מקף והמפסיקים) בציטטות שנביא מכתב היד לא יצינו אלא אם הם דרושים לעניין הנידון.

25 א ראה לעיל הערה 24 א.

26 גם כ"י ק 2 גורס "וְגִמְרוּ" x2 (נזכיר שבמקום זה החומר הוא מעשה ידיו של המעתיק השני, שהשלים את הדפים החסרים בסוף כתב היד: 27).

27 בק מנוקד (כנראה) פִּסְקוּ; כלומר, הוא קורא צורת הפסק במעמד של הפסק; אבל בכ"י א פִּסְקוּ בהטעמת מלרע (בלא ניקוד בסמ"ך); כנראה עדותו זהה לעדות פִּסְקוּ (אלא שאצלו יש זקף ולא אתנח).

29 ראה § 23 להלן; אבל שם אין כל מילה חוצצת בין "אמרו" בטעם מפסיק ובין "אלא" הפותחת את הפסוקית התוכפת.

אָמְרוּ בַקֹּטֶן־שֶׁל־רֹפְאִין (אהלות ב, ג); "לֹא־כֹךְ־וּלֹא־כֹךְ־אָמְרוּ" (מקואות ג, ג); "בּוֹ־בִיּוֹם־אָמְרוּ כָּל־הַזֹּבְחִין־שֶׁנִּזְבְּחוּ" (ידים ד, ב); "בּוֹ־בִיּוֹם־אָמְרוּ" ²⁹ עֲמוֹן־וּמוֹאֲבֵ־מֵה־הַן־בְּשִׁיעִית (שם שם, ג). וראה גם כלים כח, ז; נגעים ה, ה; יב, ו (ז); מקואות ב, י; מכשירין ג, ב – בס"ה 25 הופעות בהפסק משני; ועוד הופעה אחת בהפסק ראשי: "וְעוֹד־כָּל־אֲחֵר־אָמְרוּ כָּל־הַנִּישָׁא־עַל־גְּבִי־הַזֵּב טִמָּא" (זבים ה, ב).

23. כנגד זה מצאנו 4 הופעות של צה"ק אָמְרוּ במעמד הפסק, כולן במבנה "לא אָמְרוּ אלא", והמילה אָמְרוּ מוטעמת במפסיק משני. ואלו הן: "אִמ' ר' יוֹסִי לֹא־אָמְרוּ אֵל־אֲ־לִידִים־הַטְּהוֹרוֹת־בְּלִבָּד:" (כלים כה, ז [ח]); "לֹא־אָמְרוּ אֵל־בִּקְפִּיפָה־מִצְרִית" (שם כו, א); "שֶׁל־אָמְרוּ אֵל־שְׁלוֹשֶׁת־לֹוֹגִין־שֶׁנִּפְּלוּ:" (מקואות ו, ד; שם שם, יא).

3. נסתרת – נסתרים של נפעל עבר

24. במעמד הקשר מצינו 99 צורות נִפְעָלָה־נִפְעָלוּ (צה"ק) כנגד 7 צורות נִפְעָלָה־נִפְעָלוּ (צה"פ).

כגון: נִבְלָעָה־בַּכֶּסֶת (אהלות ג, ב [ג]); נִסְדָּקָה־סְרִידָה (כלים ט, ז); נִיקְבָה־מִלְמֶטֶן (פרה ה, ז); נִפְרָצוּ־זֶה־לְתוֹךְ־זֶה (מקואות ו, ט); שֶׁנִּהְרְגוּ־בָה (אהלות טז, ה [ו]); שֶׁנִּכְנְסוּ־לְתוֹךְ־הַבֵּית (טהרות ז, ו); ועוד 93 הופעות.

וכנגד זה מצינו 7 צורות הפסק, ואלו הן: "חֲבִית־שֶׁנִּיקְבָה־וְעִשָּׂא־בִּזְפֹת־וְנִשְׁבְּרָה" (כלים ג, ג [ד]); "חֲבִית־שֶׁנִּיקְבָה־וְסִתְמָה־שְׁמֵרִים" (כלים י, ו); "נִיכְנְסוּ־לֵאֱהֹל־הַמֶּת נִיטְמָאו" (שם ט, ו); "הַכְּדוּמִים־הָאֲשֶׁקְלוֹנִין־שֶׁנִּשְׁפְּרוּ־וְאֲנִקְלִי־שֶׁלֶּהֶן־קִימַת הַרִי־אֵילֹו־טִמָּאִין" (שם יג, ז [ח]); "כָּל הַמִּטְמָאִין־בְּאֵהֶל־שֶׁנִּחְלְקוּ־וְהַכְּנִיסֶן־לְתוֹךְ־הַבֵּית ר' דוּסָא־בֶן־הֶרְכִּינֵס מִטְהַר" (אהלות ג, א); "אִם נִשְׁאָלוּ־זֶה־בְּפָנֵי־עֲצֻמוֹ־זֶה־בְּפָנֵי־עֲצֻמוֹ טְהוֹרִין אִם־נִשְׁאָלוּ־שְׁנֵיהֶן כֹּאחַת ר' יוֹסִי אוֹ בֵּין־כֹּךְ־וּבֵין־כֹּךְ טִמָּאִין:" (טהרות ה, ה); "אִם־נִשְׁאָלוּ־זֶה־בְּפָנֵי־עֲצֻמוֹ־זֶה־בְּפָנֵי־עֲצֻמוֹ טְהוֹרִין וְאִם־נִשְׁאָלוּ־שְׁנֵיהֶם כֹּאחַת טִמָּאִין ר' יוֹסִי אוֹ בֵּין־כֹּךְ־וּבֵין־כֹּךְ טִמָּאִין:" (שם שם, ו); בשני המקומות מצאנו נִשְׁאָלוּ לפני נושא פרוט, ליד "נִשְׁאָלוּ" לפני נושא רגיל [מסכס].

25. במעמד הפסק מצינו 60 צורות נִפְעָלָה־נִפְעָלוּ (צה"פ) כנגד 2 צורות נִפְעָלוּ־נִפְעָלָה (צה"ק), כגון "הֵילֶךְ־בְּאֶחָד־מֵהֶן־וְעִשָּׂה־טְהוֹרוֹת־וְנִאֲכָלוּ" (טהרות ה, ג); "מִי־שֶׁהִיתָ־בּוֹ־בֵּהֶרֶת־וְנִקְצָצָה" (נגעים ז, ה); "עֲרִיכַת־הַרְגָלִים... שֶׁנִּסְדָּקָה" (ידים ד, א); "הַכְּדוּר וְהָאִמּוֹן וְהַקְמִיעַ וְהַתְּפִלָּה־שֶׁנִּקְרָעוּ" (כלים כג, א); "וְעַל־מֵה־נִּחְלְקוּ" (זבים א, א [ב]). כל 60 הדוגמות הן בהפסק משני.

כנגד זה מצינו, כאמור, שתי צורות נִפְעָלוּ־נִפְעָלָה בהפסק (משני): "מִקּוֹם־עֲדָשָׁה אַרְבַּע־שַׁעֲרוֹת נִמְצְאוּ שְׁלִשִּׁים־וּשְׁש־שַׁעֲרָה:" (נגעים ו, א); "אֶשֶׁת־עַם־הָאָרֶץ־שֶׁנִּכְנְסָה־לְתוֹךְ־בֵּיתוֹ־שֶׁל־חֶבְרִי־לְהוֹצִיא־בָנוֹ־אוֹ־בֵּיתוֹ טְהוֹר מִפְּנֵי־שֶׁנִּכְנְסָה שֶׁלֹא־בִרְשׁוֹת:" (טהרות ח, ה [ו]).

²⁹א תחילה כתב הסופר "אמרו לו", אבל לפני הטלת הניקוד העביר שני קווים (למחיקה) על גבי המילה לו.

4. נסתרת – נסתרים של נתפעל עבר

26. במעמד הקשר מצינו 31 צורות נתפעלה–נתפעלו (לרבות צורות בפועלי ל"א) כנגד 2 צורות נתפעלה. כגון: "שלא-נתיאשו-הבעלים" (כלים כו, ח [ט]); "נשתברו-חדשות" (שם יט, ו); "שנתערבו-קרבותיהם" (נגעים יד, יג [טו]); "ונתעסקה-בכתמין" (נידה ח, ב); "ניטמאו-שניהם" (פרה ח, א); "נתמעטה-והלכה-לה" (נגעים ו, ה); "וכל-מי-שנטרפה-דעתה" (נידה ב, א).

ואלו שתי צה"פ שבמעמד ההקשר: "חבית-שנתרעעה-וטפלה-בגללים" (כלים ג, ד [ה]); "עיסה-שנידמעה או-שנתחמצה-בסאור שלתרומה אינה-(מפסלת) [ניפסלת]"³⁰ בטבול-יום" (טבול יום ג, ד).

27. במעמד הפסק מצאנו 26 צורות נתפעלה–נתפעלו, ואף לא צורת הקשר אחת נתפעלה–נתפעלו במעמד הפסק.

כגון: רובע-עצמות-שנידקדקו (אהלות ב, ז [ו]); נתחסמו (כלים כ, ב); נתמעטה (נגעים ו, ב); ונתפזרה... שנתמעטה (שם א, ה); ונתכנסה (שם שם, ו); בס"ה 24 פעמים בהפסק משני. ועוד 3 פעמים בהפסק ראשי: "אחד-כשר-ואחד-פסול שנתערבו" (פרה ח, י [יב]); "ניכנסו-לאהל-המת ניטמאו הסיטן-הזב ניטמאו" (כלים ט, ו).

5. נסתרת – נסתרים של הופעל עבר

28. במעמד הקשר מצינו 8 צורות הפסק, הופעלה–הופעלו בלבד, ואלו הן: "הוחלטה-האמצעית" (כלים ו, ג [ד] x2); "הותזו-ראשיהם" (אהלות א, ו [ז]); "הוזכרו" (כלים יז, ה x2; כה, ב [ג]; טהרות ו, ו); "שהכשרה-במשקה" (טבול יום ג, ד).

29. במעמד הפסק מצאנו 3 צורות הפסק הופעלו בלבד, ואלו הן: אחת בהפסק משני – "לא-הוזכרו אלא-מפני-השב-אבידה:" (כלים כז, יב [טו]) – ושתיים בהפסק ראשי: "לכך-ולכך-הוזכרו" (כלים יז, ה); "לא-הוטבלו:" (מקואות ה, ו).

6. צורות עתיד נסתרים של קל (אפעל)

30. במעמד הקשר מצינו 6 צורות הקשר בלבד, ואלו הן: "שלא יאמרו-שחורה שחטו... שלא-יאמרו-שתיים-שחטו" (פרה ג, ז [ח]); "עד-כמה-ירחקו-ויהיו-טהורין" (טהרות י, ב); "שיתפחו-המים" (מקואות ז, ז [י]); "תאמרו-בחלב-שתחלתו-וסופו-משקה" (מכשירין ו, ח [ט]); "תאמרו-בעבדי-ובאמתי-שישב-הן-דעת" (ידיים ד, ז [ט]).

31. במעמד הפסק מצינו צורת הקשר אחת, יפעלו בלבד: "עד-מקום-שיצמחו"^{30א} שלושה-כרשנין-זה-בצד-זה" (אהלות יז, א).³¹

30 תחילה כתב מפסלת, אחר כך נמחקה הצורה הזאת ותוקן בגיליון: ניפסלת (ראה לעיל כרך א, פרק ז, 28, וכן גיליון 76 בנספח א).

30א בגיליון הוצעה חלופה בבניין פעל שהיא צה"פ (במעמד של הפסק): שיצמחו (ראה לעיל כרך א, פרק ז, גיליון 34 בנספח א).

31 במסורת הגיליון מצינו פעם אחת יפעלו במעמד הפסק. בפנים מצינו שימתקו (עוקצין ג ד);

7. צורות עתיד נסתרים של נתפּעֵל

32. במעמד הקשר מצינו שתי צורות יתפּעֵלו בלבד, ואלו הן: "משיתחברו-שלושה זה-לזה" (טהרות ט, א); "ובלבד שלא-יתמעטו-מכשיעור:" (נגעים ו, ד).

33. במעמד הפסק מצאנו שתי צורות יתפּעֵלו בלבד, ואלו הן: "עד-שיתחסמו" (כלים כ, ב); "משיתלבנו" (נגעים יא, ח [ט]).³²

8. צורת נסתרת של הפועל "היה" בעבר של בניין קל

34. במעמד הקשר לעולם משמשת רק היתה. מצאנו 109 הופעות, כגון: "היתה-מוטה-על-צידה" (כלים ד, ג); "היתה-טמאה" (שם יח, ז x3); "היתה-מרובעת" (נגעים א, ה); "והיתה-עליה" (שם יג, ג [ד]); "ובמה-היתה-טומאתו" (ידים ג, א [ב]); "היתה-יתירה על שלמשה... היתה-יתירה עליה חצי אצבע" (כלים יז, ט); "היתה-כלי וחיברה... שהיתה-בירושלם והיתה-נקובה" (מקואות ד, ה); "היתה-טלית" (זבים ד, ז [ח]); "אם היתה-כמין כובע" (טבול יום ג, ב).

35. במעמד הפסק במעמד זה משמשת לעולם צורת היית בלבד. כולן מזדמנות בהפסק ראשי, ואלו הן: "הרי היא כמות שהיית" (נגעים ד, ז; ה, ב הופעה א; מקואות י, ח); "הרי היא כמות שהית" (ביו"ד אחת! נגעים ד, ז הופעה א; ה, ב הופעה ב). וכן "הרי היא כמות שהיית:" (שם ה, ב הופעה ג); "עד שתחזור בהרתו לכמות שהיית:" (שם ח, א). נעיר שגם צורת הנסתרת היחידה של הפועל חיה (חי"י), שנזדמנה בסדר כולו – ובהפסק ראשי – זהה בצורתה: "אמר לה שמא מכה היתה בין אמרה לו הין וחית" (נידה ח, ג).³³

בעל הגיליון הציע חלופה – שימתקו (לעיל כרך א, פרק ז, מס' 81 בנספח א, אבל זו אינה מסורתו של פר).³⁴

32 בכ"י פר נטיית בניין נתפּעֵל בעתיד בצורות שאינן מסתיימות בתנועה היא בצירי בעי"ן הפועל, כגון שתתמעט-בהרתו (נגעים ח, א); שלא-תתמעט (שם ד, ז); עד-שתתגלגל (טבול יום ד, ז). אבל כאשר מדובר בצורה בעלת תנועה סופית ועי"ן הפועל היא בתנועה (צה"פ!), התנועה היא קמץ. מצאנו שתי דוגמות – יתחסמו, יתלבנו שהובאו בפנים – כמו במקרא (נוסח טבריה), למשל תתימרו: (ישעיהו סא 6); יתחזקו: (יחזקאל ז 13); יתחבאו (איוב לח 30). בלשון המשנה אנו מכירים את מסורתו של פא; הנמן (משנה, עמ' 221) רשם בפועל השלם צורות בצירי/סגול, כגון יתארסו/יתארסו: יצטרפו, וצורה אחת בקמץ, ייתחלקו. בכתבי יד אחרים טרם נחקרה התופעה. בבדיקה מזדמנת בכ"י ק מצאתי כמה צורות בצירי/סגול: משיתלבנו (נגעים יא, ח); יתאריסו (יבמות ד, י, מקום ראשון במשנה, ונמחקה היו"ד. נראה לי שהשווא הוסב מסגול; בהיקרות השנייה באותה משנה יתארסו, ונראה שגם כאן הרי"ש הייתה מנוקדת תחילה בסגול; ללמדך, הן הכתיב הן הניקוד הכירו צורת יתפּעֵלו); בדוגמה אחת שמצאתי אגב אורחא בכ"י א הניקוד הוא בקמץ, משיתלבנו (נגעים שם, שם) כמו בכ"י פר. ויש צורך בבדיקה שלמה של פרט זה בשני כתבי היד הנזכרים – א, ק.

33 לא כאן המקום לפרט את הממצאים באשר לצורת הנסתרת בעבר בגזרת ל"י בבניינים השונים. נסתפק כאן בציון העובדה, שהצורה השלטת (כמעט תמיד) היא פַּעַת בכל מעמד, כגון "ראת-משקין" (טהרות ב, א בהקשר!); "פרשה וראת" (נידה א, ב בהפסק משני); "משעה שראת:"³⁵

36. נסכם את דברינו בטבלה:

ממעמד הקשר	ממעמד הפסק	צה"ק/צה"פ
5 / 204	65 / 3	פָּעֵלוֹ (פְּעֻלָּה) / פָּעָלוֹ (פְּעֻלָּה)
7 / 29	26 / 4	אָמְרוּ/אָמְרוּ
7 / 99	60 / 2	נִפְעָלוֹ (נִפְעֻלָּה) / נִפְעָלוֹ (נִפְעֻלָּה)
2 / 31	26 / –	נִתְפָּעֵלוֹ (נִתְפֻּעֻלָּה) / נִתְפָּעֵלוֹ (נִתְפֻּעֻלָּה)
8 / –	3 / –	הוּפְעָלוֹ (הוּפְעֻלָּה) / הוּפְעָלוֹ (הוּפְעֻלָּה)
– / 6	– / 1	יִפְעָלוֹ/יִפְעָלוֹ
– / 2	2 / –	יִתְפָּעֵלוֹ/יִתְפָּעֵלוֹ
– / 109	7 / –	הִיטָה/הִיטָה
29 / 480	189 / 10	

(ב) שווא לעומת צירי

37. נציין כאן ארבע קטגוריות: נסתרת ונסתרים של פֶּעַל עבר, נוכחים ונסתרים בעתיד ובציווי של בניינים קל (משקל אֶפְעַל), נפעל ופֶּעַל. בחלק של הדוגמות, שאנו מוצאים בהן צירי בהברה פתוחה מוטעמת, מצוי כתיב מלא ביו"ד. במסורתו של פר אין הפרש בין מסורת הכתיב למסורת הניקוד. מכל מקום אנו מביאים בסוף הפרק את פירוט הממצאים גם על פי הכתיב.

1. נסתרת-נסתרים של בניין פֶּעַל בעבר

38. במעמד הקשר מצינו 16 צורות פֶּעַל-פֶּעָלוֹ כנגד צורה אחת פֶּעֻלָּה. כגון "שְׂבִיטָלוֹ-אֶת דְּבָרִי עֲקִבְיָה" (נגעים ה, ג); "שְׁשִׁימָשָׁה-אֶת בֵּיתָה..." ולא כִּיבְדָה-אֶת הַבֵּית" (מקואות ח ד); "חִידְשׁוֹ-סוֹפְרִין (סופרים)" (כלים יג, ז [ח]; טבול יום ד, ז); ועוד 11 דוגמות. וכנגד זה צה"פ אחת: "נֶאֱמַנִין עַל הַבְּהֵמָה אִם-בִּיכִירָהּ-וְאִם-לֹא-בִיכִירָהּ" (נידה ז, ה [ד]).

39. במעמד הפסק מצינו 7 צורות פֶּעֻלָּה-פֶּעָלוֹ (3 מתוכן בכתיב מלא יו"ד) כנגד 2 צורות פֶּעָלוֹ. ואלה הדוגמות: "עַד-שֶׁלֹא-פִּירִיעָה טָמֵא מִשְׁפִּירִיעָה טָהוֹר:" (כלים כא, א); "וְטָבְלָה לְעֶרֶב וְשִׁימָשָׁה... וְשִׁימָשָׁה-אֶת בֵּיתָה... וְטָבְלָה לְעֶרֶב וְשִׁימָשָׁה..." (נידה ז, ה); "נִידָה י, ח"; בִּיכִירָה (נידה ז, ה [ד]); נִיטְפוֹ (מכשירין ה, יא) – 5 דוגמות בהפסק משני ו-2 בהפסק ראשי.

(שם, שם בהפסק ראשי). רק במקום אחד מצאנו פֶּסְתָה x2 (פעם אחת בהקשר ופעם אחת בהפסק משני; ראה לעיל 18§). אבל שתי דוגמות אלו של פֶּסְתָה כל צמיחתן היא כנראה תולדת היקש לצורה פֶּעֻלָּה בפועל השלם שנודמנה אתן: פֶּנְסָה x2 (ראה להלן 68§ והערה 43). פה ושם מצאנו גם צורות בצירי, כגון וְנִעֲשֶׂת (נגעים א, ה x2). הנושא כולו נידון לאחר מכן בהרחבה (ראה להלן פרק ג בכרך זה).

וכנגד זה 2 צה"ק, שתיהן בהפסק משני: "כל פריחת ראשי אברין שבפריחתם טיהרו³⁴ טמא... כל חזירת ראשי אברים שבחזירתן טימאו³⁴ טהור" (נגעים ח, ד).

2. נוכחים ונסתרים בעתיד ובציווי של בניין קל (משקל אפעל)
40. במעמד הקשר מצינו 12 צורות הקשר, 10 בעתיד ו-2 בציווי, ואלו הן: "עד שיצאו ממנו" (מקואות ג, א); "שיצאו הראשונים" (שם ה, א); "שיצאו מכולו:" (מכשירין א, ב; א, ה); "שיצאו עם הצואה" (שם ה, ו); "עד שירדו לתחתון" (מקואות ו, ח); "עד שירדו גשמים" (שם ז, ג [ה]); "שירדו עליהן גשמים" (מכשירין ד, י [יג] x2); "אל תתנו מקום למינים לרדות" (פרה ג, ג). וכן "צאו והביאו שלג" (מקואות ז, א); "ותנו לאשתי" (טבול יום ד, ה).

41. במעמד הפסק מצינו צה"פ אחת: "הרי אילו יכתבו ויתנו" (טבול יום שם, שם).

3. נסתרים של נפעל בעתיד

42. במעמד הקשר מצינו 3 צה"ק יפעלו בלבד: "משיצרפו בכבשן" (כלים ד, ד); "ישאלו הבדדים" (טהרות ט, ח); "לא ילקחו בכסף מעשר" (עוקצין ג, ה).

43. במעמד הפסק מצינו 2 צורות הפסק יפעלו בלבד, ושתיהן בהפסק (בסוף משנה): "הראשונות תלויות והשניות ישרפו:" (טהרות ה, ג; ה, ד).

4. נוכחים ונסתרים בעתיד ובציווי של בניין פעל

44. במעמד הקשר מצינו 8 צה"ק בלבד, ואלו הן: "שיעכבו זה את זה" (נגעים י, ט); "ישמשו את הבית השני" (שם יג, ה [ו]); "שינגבו את פיהן... שילחכו את לשונם" (טהרות ג, ח); "שינגבו את רגליהן" (שם י, ב); "עד שיהלכו רוב אדם" (מקואות א, ד); "ויטהרו העליונים את התחתונים" (שם ג, ב); "בואו ותקנו את הפקחות:" (נידה ו, יד [טז]).

45. במעמד הפסק מצינו 2 צורות הפסק, אחת בהפסק משני ואחת בהפסק ראשי: "ובגדים שהטבילן מכובסין עד שיבעבעו הטבילן נגובין עד שיבעבעו" (מקואות י, ד).

46. למסורת הכתיב. כל 39 הצורות שבהקשר כתובות ללא יו"ד אחרי עי"ן הפועל, כגון ביטלו, יצאו, יצרפו, ישמשו; גם שתי צה"ק שבהפסק (טיהרו, טימאו) כתובות ללא יו"ד אחרי עי"ן הפועל. כנגד זה 13 צורות ההפסק, 4 מתוכן כתובות כתיב מלא – ביכירה (x2), פיריעה, פריעה – לעומת 9 צורות בכתיב חסר: שימשה (x3), ניטפו, יתנו, ישרפו (x2), יבעבעו (x2). מן הכתיב החסר הסדיר בצורות ההקשר (x39) ניתן ללמוד, שגם במסורות הכתיב לא נהגו צה"פ במעמד הקשר. מן הצורות המשמשות בהפסק היחס 4 (אחת מתוכן צה"פ במעמד הקשר) בכתיב מלא כנגד 9

34 גם ק קורא כאן טיהרו, טימאו; א קורא טיהרו, נטמאו.

בכתיב חסר אין בו לסתור את מסורת הניקוד שמדובר בצורות הפסק, שכן צירי עשוי להיכתב כתיב חסר בהברה פתוחה מוטעמת.

47. נביא טבלה מסכמת:

מַעֲמַד הַקֶּשֶׁר	מַעֲמַד הַפֶּסֶק	צה"ק/צה"פ
1 / 16	7 / 2	פָּעֵלוֹ (פִּעֻלָּה) / פִּעֵלוֹ (פִּעֻלָּה)
– / 12	1 / –	יִפְעֵלוֹ (פִּעֻלָּה) / יִפְעֵלוֹ
– / 3	2 / –	יִפְעֵלוֹ/יִפְעֵלוֹ
– / 8	2 / –	יִפְעֵלוֹ/יִפְעֵלוֹ
1 / 39	12 / 2	

(ג) שווא לעומת חולם

48. נציין כאן שתי קטגוריות שמצאנו: צורות נוכחים–נסתרים של בניין קל במשקל אָפֶּעַל ושמות על משקל פָּעִי–פָּעִי. אף כאן נעיר בסוף דברינו על מסורת הכתיב, הגם שאין בכתב היד דידן סתירות בין המסורת המשתקפת בכתיב לזו המשתקפת בניקוד.

1. נסתרים בעתיד ונוכחים בציווי של בניין קל (אָפֶּעַל)
49. במעמד הקשר מצאנו 6 צורות הקשר, ואלו הן: "וַיִּחְזְרוּ־מֵרְאִיָּהּ לִמְרֹאֶה הַמַּיִם... עַד שִׁיחְזְרוּ־מֵרְאִיָּהּ לִמְרֹאֶה הַמַּיִם:" (מקואות ז, ג [ה]); "כְּדִי שִׁיעֲבְרוּ־הַמַּיִם לַחֲבִית" (פרה ו, ד [ה]); "עַד שִׁיפְרֹשׁוּ־לִלְכַת בְּדֶרֶכִּי אֲבוֹתַי:" (נידה ד, ב); "פְּתַבּוּ־גִט וְתָנוּ לֵאשֹׁתִי הִרִי אֵילֹו יִכְתְּבוּ־וִיתָנוּ" (טבול יום ד, ה).
וכן צה"פ אחת: "הַמְּנִיחַ זֹתִים בְּכּוֹפֶשׁ שִׁמְתָּנוּ שִׁיהוּא נֹוֹחִין לִכְתוֹשׁ הִרִי אֵילֹו מֹוֹכְשֵׁרִין שִׁמְתָּנוּ־³⁵ וְשִׁמְלַחַם בֵּית שְׁמַאי אֹוֹמ' מֹוֹכְשֵׁרִין וּבֵית הַלֵּל אֹוֹמ' אֵינָן מֹוֹכְשֵׁרִין" (טהרות ט, ה).

50. במעמד הפסק מצינו 8 דוגמות של צה"פ, ואלו הן: שתיים בהפסק משני – שִׁמְתָּנוּ (טהרות שם, שם בהיקרות הראשונה), שִׁמְתָּנוּ (מכשירין ו, ב) ו־6 בהפסק ראשי: עַד שִׁיטְבֹּלוּ (x2) ... עַד שִׁיטְבֹּלוּ: (טהרות י, ג); מְשִׁימְתָּנוּ (עוקצין ג, ח) שִׁמְתָּנוּ³⁶ (שם ג, ד); וְיִשְׁטֹפוּ (מקואות א, ה).
בהפסק משני מצאנו שתי צורות הקשר, ואלו הן: "אֶף־עַל־פִּי־שִׁחְזְרוּ־לֵהוּיֹת־כִּסְלַע־וְכִסְלַע שְׁנִי־הֵן־טְמֵאִים עַד־שִׁיחְזְרוּ לֵהוּיֹת כְּגָרִים" (נגעים ה, ה); "כֹּל־פְּרִי־חֵטֵא־רֹאשִׁי־אֲבִירִין־שֶׁב־פְּרִי־חֵטֵא־טִיהֵרוּ טְמֵא כְּשִׁיחְזְרוּ טְמֵאִים" (שם ח, ד). יושם נא לב שבשני המקומות באה הצורה יִחְזְרוּ בטפחא (ראה להלן §72).

35 הקריאה "שימתנו ושימלחם" מצויה גם בכתבי יד ק, א (בא השי"ן פתוחה: שִׁמְתָּנוּ); בלו מופיעה רק ההיקרות הראשונה: שימתנו (והשנייה חסרה בשל השמטת מספר מילים). כנגד זה פא ופס גורסים פעמיים שימתנו.

36 ראה לעיל הערה 31.

2. משקל פְּעִי – פְּעִי

51. במשקל זה כל הצורות המשמשות במעמד הקשר ובמעמד הפסק שקולות במשקל פְּעִי (וכתובות תמיד באות וי"ו).

52. במעמד הקשר מצינו 9 הופעות, כולן פְּעִי: "בדם הַשׁוֹפִי־הַקֵּל... שהקל בדם-הַשׁוֹפִי־אִינוֹ-דִין..." (נידה ד, ו). וכן צורת הנסמך עובי (x7): "בְּעוֹבֵי־הַמֵּרְדֵּעַ" (כלים יז, ח; אהלות טז, א x2); "עוֹבֵי־הַרְגָלִים וְעוֹבֵי־לִזְבִּיזִין... שְׁעוֹבֵי־הַרְגָלִים... וְעוֹבֵי־לִזְבִּיזִין" (כלים יח, א).

53. במעמד הפסק כל 6 הדוגמות הן בהפסק משני. מצינו:

ח ו ל י – וּבַחֲוֵלִי (זבים ב, ב).

נ ו א י – לְנוֹאֵי (כלים יד, ב), לְנוֹאֵי (שם שם, ה); לשון נאה, כלומר חלופה של נוי.^{36א}

נ ו א י – הַזּוֹב וְהַנּוֹאֵי³⁷ (נידה ז, א); ליחת הזב היוצאת על ידי שיעול או ליחת החוטם.

ק ו ש י – הַקּוֹשִׁי... הַקּוֹשִׁי (נידה ד, ו).

54. למסורת הכתיב. צורות הפועל הבאות בהקשר כתובות ללא וי"ו אחרי עי"ן הפועל, בס"ה 6 פעמים (יחזרו וכו', וכן צורת הציווי כתבו). ולפי דעתי, קריאתן היא בשווא גם לפי מסורת הכתיב; שכן אילו היה שם חולם הוא היה מצוין בוי"ו. 8 צורות הבאות בהפסק וכן צורה אחת הבאה בהקשר (שימתוני-) כתובות בוי"ו; כנגד זה שתי צורות הבאות בהפסק-משני כתובות בלא וי"ו – יחזרו (ראה לעיל §50). כל השמות השקולים במשקל פְּעִי כתובים בוי"ו בכל מעמד (לרבות צורות בנסמך), בסך הכול 15 פעמים.

55. נביא טבלה מסכמת:

ממעמד הפסק	ממעמד הקשר	צה"ק/צה"פ יפעלו/יפעלו פְּעִי/פְּעִי
8 / 2	1 / 6	
6 / –	9 / –	
14 / 2	10 / 6	

(ד) שווא לעומת סגול

56. יש בידינו קטגוריה אחת: שמות על משקל פְּעִי/פְּעִי; יצוין שהסגול מסומן לעתים לא מעטות על ידי יו"ד. מיון כלל החומר במשקל זה מגלה שלושה דגמים, ואלה הם:

57. דגם 1 – פְּעִי בכל מעמד: בהקשר, בהפסק משני ובהפסק ראשי.

36א באמרנו חלופה של נוי לא אמרנו שנוי קדם לנואי; ואפשר שנואי קדם לנוי, כפי שהיטיב להעיר ד"ר מ' מישור.

37 בגיליון מוצעת חלופה: והנועי (ראה לעיל כרך א, פרק ז, גיליון 63 בנספח א).

כך נוהג השם גמי: בהקשר (x1) גמי – "סירגן בגמי-או-במשיחה" (כלים כב, ט [יא]); בהפסק משני (x2) גמי – שלגמי (כלים י, ד), שלגמי (טהרות י, ח [ט]); בהפסק ראשי (x1) גמי – "ושל גמי"^{37א} (כלים ט, ד).

58. דגם 2 – פְּעִי בהקשר ובהפסק משני, פְּעִי בהפסק ראשי; כך נוטה השם פְּלִי. בהקשר (x42) כְּלִי – כגון: "שלא בטל-שם-פְּלִי-מעליה" (כלים ג, ג [ד]); "פְּלִי-בפני-עצמה" (שם יא, ח [ט]); "פְּלִי-שהוא-מחזיק..." (עוקצין ג, יב [יג]) ועוד ועוד.

הערה: ואין צריך לומר שכך נוהג הנסמך (יותר מ-25 הופעות), למשל "כל-כְּלִי-עץ" (כלים טז, א), ועוד.

בהפסק משני (x4) פְּלִי – "מכלי-לְכְּלִי" (טהרות ד, ד; טבול יום ב, ז [ח]); "אחד בְּכִלִּי... זה שקיבל בְּכִלִּי..." (נגעים יד, ח [ט]). אך פעם אחת מצינו פְּלִי (אהלות ט, יג [טו]) על יד כְּלִי. נראה שיש כאן גררר לשני המקומות הסמוכים, שבהם נוקדה התיבה כְּלִי בהפסק ראשי (כמובא מיד בהמשך דברינו); אבל אפשר שגם כאן (אהלות ט, יג [טו]) ראויה הייתה התיבה להיות מוטעמת באתנח. ואכמ"ל.

בהפסק ראשי (x8) פְּלִי – כגון "בזמן שהיא כְּלִי" (אהלות ט, יב [יג]; ט, יד [טז]); "כִּילִי... כְּלִי:" (פרה ה, ז). יושם נא לב, פעם אחת – מתוך השמונה – הכתיב הוא מלא יו"ד.

59. הערות:

א. בשני שמות אין הכרע, אם הם שייכים לדגם הראשון או לדגם השני, שכן מצאנו בהם צורות בהקשר ובהפסק משני בלבד, ואלה הם:

1. דְּלִי בהקשר (x4) – דְּלִי: "דְּלִי-גדול" (כלים יד, ג; מקואות י, ה); "דְּלִי-שהוא-מלא" (שם ו, ב); "הספוג-והדְּלִי-שהיו" (שם שם, ד). בהפסק משני (x1) – דְּלִי: "הדְּלִי כדי-למלאות-בו" (כלים יד, א).

2. טְנִי בהקשר (x3) – טְנִי: "כסוי-טְנִי-שלמתכת" (כלים יב, ג [ד]; יב, ו [ח]; יד, ו). בהפסק משני (x1) – טְנִי: "כסוי טְנִי והמכבש-שלחרש" (כלים טז, ז [ח]).

ב. השם כרי מצוי רק בהקשר, וגם לגביו אין ידוע אם שייך הוא לדגם הראשון או לשני. זו הדוגמה שנמצאה ממנו: "כְּרִי-לתבואה" (אהלות טו, ז). משם זה מתועדת דוגמה זו בלבד.

60. דגם 3: פְּעִי בכל מעמד. מצאנו שלושה (וכנראה שישה) שמות אלו: קְרִי בהקשר (x3): "הרואה-קְרִי-ביום-השלישי" (זבים א, ב [ג]); "בַּעַל-קְרִי-החולה" (מקואות ג, ד); "בַּעַל-קְרִי-שטבל" (שם ח, ד). בהפסק משני (x5) – קְרִי: "הרואה קְרִי... שראה קְרִי" (זבים ב, ג [ד] ועוד 3 פעמים). בהפסק ראשי (x2) – קְרִי: "כרואה קְרִי" (זבים א, ב [ג]); "כבַּעַל-קְרִי" (שם א, א).

^{37א} בכתב היד המילה ושל באה בסוף שורה, גמי פותחת את השורה הבאה אחריה.

רָאִי בַהקֶּשֶׁר (x1): "בֵּית־הָרָאִי־שֶׁאִינוּ מִקְבֵּל מִשְׁקִין" (כלים יז, ב). בַּהפֶּסֶק מִשְׁנֵי (x2) – רִיאִי: "וְהָרִיאִי"³⁷ (מִכְשִׁירִין ו, ז); "הָרִיאִי" (כלים יז, ב). בַּהפֶּסֶק רִאשִׁי אֵין עֲדוּת.

שְׁתֵּי (שְׁתֵּי) בַּהקֶּשֶׁר (x9) – שְׁתֵּי (שְׁתֵּי): "הַשְּׁתֵּי־וְהָעֶרֶב ... שְׁתֵּי־וְהָעֶרֶב" (נִגְעִים יא, ח [ט]; וְרָאָה גַם כָּלִים יז, ב; כֹּא, א; נִגְעִים יא, ט [י] x2; יא, י [יא] x2; אֵהְלוּת יג, ו). בַּהפֶּסֶק מִשְׁנֵי (x3) – שְׁתֵּי: "הַשְּׁתֵּי... כֹּלָה שְׁתֵּי"³⁸ (נִגְעִים יא, ח [ט]); "לְשְׁתֵּי" (מִקְוֹאוֹת ו, ט). בַּהפֶּסֶק רִאשִׁי (x1) – שְׁתֵּי: "שְׁלֹשֶׁתִּי" (כלים יז, ב). 3 מִתּוֹךְ 13 הַהוֹפְעוֹת כְּתוּבוֹת כְּתִיב חֶסֶד (כלים יז, ב x2; אֵהְלוּת יג, ו; שְׁתֵּי מִהֵן בַּהקֶּשֶׁר וְאַחַת בַּהפֶּסֶק רִאשִׁי), 10 כְּתוּבוֹת כְּתִיב מִלֵּא יו"ד.

כֵּן נוֹהֲגִים לִפִּי דָגָם זֶה, כְּנִרְאָה, גַּם שְׁלוּשָׁה שְׁמוֹת שֶׁלֹּא מִצָּאנוּ מֵהֶם אֵלֶּא הוֹפְעוֹת בַּהפֶּסֶק מִשְׁנֵי: גָּבִי – "לְתוֹךְ הַגִּבִּי"³⁹ (פֶּרָה ו, ה [ו]); לָחִי – "מִן הַפֶּרֶק שֶׁלֹּא"³⁹ לָחִי (נִגְעִים י, ט); שְׁחִי – "לְשְׁחִי" (שֵׁם ב, ד); "וּבֵית־הַשְּׁחִי" (שֵׁם ו, ח; מִקְוֹאוֹת ט, ג [ד]). גַּם כֹּאן יֵשׁ לָנוּ בִּשְׁתֵּי פַעֲמִים מִתּוֹךְ הַחֲמֵשׁ כְּתִיב מִלֵּא יו"ד.

61. הַעֲרוּת:

א. אִפְשָׁר לִהְיוֹת, שֶׁאֵם הַצּוּרָה הִיא פְּעִי בַּהפֶּסֶק מִשְׁנֵי, דִּין שְׁלוּשָׁת הַשְּׁמוֹת גָּבִי, לָחִי, שְׁחִי כְּדִין קָרִי, רִאִי וְשְׁתֵּי.

ב. הַשֵּׁם חֲצִי אֵינוֹ מוֹפִיעַ אֵלֶּא בְּנִסְמָךְ – עֲשֻׁרוֹת פַּעֲמִים – וְנִיקּוּדוֹ לְעוֹלָם חֲצִי, כְּגוֹן "חֲצִי־טַפַּח מִיכָן" (אֵהְלוּת ה, ו); "בְּחֲצִי־לֹוֹג... בְּחֲצִי־לֹוֹגִין" (כלים ב, ב); "מִחֲצִי־לֹוֹג" (יָדִים א, א).

ג. הַשֵּׁם טַפִּי שְׁקוֹל בְּמִסּוּרַת פֶּר בְּמִשְׁקַל פְּעִי: "וְטַפִּי שֶׁהִתְקִינוּ לְעֹנְבִים" (כלים ב, ג); "הַפֶּן וְהַטַּפִּי שִׁיעוּרֹן בְּשִׁמֹן" (שֵׁם ג, ב).⁴⁰ אֲבָל הַצּוּרָה בְּכִינוֹי טַפִּי⁴¹ (נִגְעִים יב, ה [ו]) מַעֲדִידָה עַל קִיוְמָה שֶׁל צוּרָה סְגוּלִית נוֹסֶפֶת: טַפִּי/טַפִּי.⁴²

62. נִסְכָּם בְּטַבְלָה:

הַקֶּשֶׁר	הַפֶּסֶק מִשְׁנֵי	הַפֶּסֶק רִאשִׁי
דָּגָם 1 גָּמִי	גָּמִי	גָּמִי
דָּגָם 2 כָּלִי	כָּלִי	כָּלִי
דָּגָם 1 או 2 דָּלִי	דָּלִי	?

37 ב נִרְאָה שֶׁהַיּו"ד נִמְחַקָּה בְּכֹתֵב הַיָּד (רָאָה לְעִיל כֹּרֶךְ א, פֶּרֶק ז, גִּילּוֹן 72 בְּנִסְפַּח א; וְכֵן הָעֵרָה 37 לְעִיל) יִצוּיִן שְׁבִגִּילּוֹן הוֹצָעָה חֲלוּפָה: וְהַנּוּעִי.

38 תַּחֲלִילָה הוֹטַעְמָה כֹּאן הַמִּילָה בְּמִקָּף, אֲךָ הוּא בּוֹטֵל עַל יְדֵי הַטִּיפָחָא.

39 בְּדַפּוּסִים מִצִּינוּ הַגָּבִים, אֲבָל כְּתָבִי הַיָּד גּוֹרְסִים צוּרַת יַחֲדָה, כְּמִתְפָּרֵט: ק הַגָּבִי, א הַגָּבִי, פֹּא, לוּ הַגָּבִי (בִּלֵּא נִיקּוּד); פֶּס הַגָּבִי!

39 א שֶׁל בָּאָה בְּסוּף שׁוּרָה, לָחִי פּוֹתַחַת אֶת הַשׁוּרָה הַבָּאָה אַחֲרֶיהָ.

40 ק גּוֹרֵס בְּשְׁנֵי הַמִּקְוֹמוֹת שְׁבִמְסַכַּת כָּלִים וְטַפִּי/וְהַטַּפִּי (צוּרָה בְּמִשְׁקַל פְּעִל).

41 וְכֵן מַעֲדִידָה צוּרַת הַכְּתִיב בְּכ"י ק: תִּיפּוּ (בְּתִי"ו), וְתוֹקְנָה לְתִפּוּ (הַיּו"ד נִמְחַקָּה). גַּם א קוּרָא כְּגֵרֶסֶת הַיָּד הָרִאשׁוֹנָה שֶׁל ק: תִּפּוּ (בְּתִי"ו).

42 בְּפֶרָה ו, ג – "הַמִּקְדָּשׁ בְּשׁוּקַת וְהַטַּפִּי בְּתוֹכָהּ" (גֵרֶסֶת הַדַּפּוּסִים) – גֵרֶסוֹת כְּתָבִי הַיָּד הֵן: פֶּר וְהַטַּפִּי, ק וְהַטַּפִּי (הוֹעֵבֶר קו עַל גָּבִי הַיּו"ד לְמַחֲקָה), א וְהַטַּפִּי, וְכֵן לוּ (לֵלֵא נִיקּוּד), פֹּא

הקשר		הפסק משני	הפסק ראשי
טני	טְנִי	טְנִי	?
כרי	כְּרִי	?	?
קרי	קְרִי	קְרִי	קְרִי
ראי	רְאִי	רְאִי	–
שתי	שְׁתִּי	שְׁתִּי	שְׁתִּי
גבי	–	גְּבִי	–
לחי	–	לְחִי	–
שחי	–	שְׁחִי	–

(ה) סיכומים לקבוצה הראשונה

63. בארבע קבוצות המשנה שולט באופן ברור הכלל שהכללנו – צה"ק נוהגת במעמד הקשר וצה"פ נוהגת במעמד הפסק, הן הפסק משני והן הפסק ראשי. חורגות מן הכלל הזה באופן ברור שלוש תבניות: צורות הופעל (הפעלה וכו') ושמות ממשקל פְּעִי–פְּעִי – באלה לעולם צה"פ, בכל מעמד תחבירי; וחלק ממשקל פְּעִי–פְּעִי (יש מהם שמות שצורת פְּעִי נוהגת בכל מעמד ויש מהם שצורת פְּעִי נוהגת בכל מעמד, אבל יש מהם צורות שפְּעִי נוהגת בהקשר ובהפסק משני ופְּעִי בהפסק ראשי).

בכמה מן התבניות האחרות מתגלות סטיות מעטות; נדון בהן להלן לאחר טבלות הסיכום.

שווא כנגד תנועה
64. [א]

מעמד הפסק צה"ק/צה"פ		מעמד הקשר צה"ק/צה"פ			
65 / 3	(פִּעֵלוֹ)/*/פִּעֵלוֹ	5 / 204	פִּעֵלוֹ/(פִּעֵלוֹ)	1. קמץ	
26 / 4	(אִמְרוֹ)/*/אִמְרוֹ	7 / 29	אִמְרוֹ/(אִמְרוֹ)		
60 / 2	(נִפְעֵלוֹ)/*/נִפְעֵלוֹ	7 / 99	נִפְעֵלוֹ/(נִפְעֵלוֹ)		
26 / –	–/נִתְפַּעֵלוֹ	2 / 31	נִתְפַּעֵלוֹ/(נִתְפַּעֵלוֹ)		
– / 1	(יִפְעֵלוֹ)*/–	– / 6	יִפְעֵלוֹ/–	קל אפעל	
2 / –	–/יִתְפַּעֵלוֹ**	– / 2	יִתְפַּעֵלוֹ/–		
7 / –	–/הִיִּית**	– / 109	הִיִּית/–		
7 / 2	(פִּעֵלוֹ)/*/פִּעֵלוֹ	1 / 16	פִּעֵלוֹ/(פִּעֵלוֹ)	2. צירי	
1 / –	–/יִפְעֵלוֹ**	– / 12	יִפְעֵלוֹ/–	קל אפעל	
2 / –	–/יִפְעֵלוֹ**	– / 3	יִפְעֵלוֹ/–		

והטפית, גם פס גורס והטפית. (עניינו של השם טפי/תפי נידון בהרחבה להלן בפרק י, §§ 20–28; עיי"ש.)

מעמד הקשר		מעמד הפסק	
צה"ק/צה"פ		צה"ק/צה"פ	
	יפֿעֿלוֹ/–	– / 8	– / יפֿעֿלוֹ
3. חולם	קל אפֿעֿל	יפֿעֿלוֹ/יפֿעֿלוֹ (1 / 6)	יפֿעֿלוֹ/יפֿעֿלוֹ (8 / 2)
4. סגול	פֿלִי/		– / כֿלִי**
סיכום ההופעות באחוזים		23 / 525 4.5% / 95.5%	206 / 14 93% / 7%

הערות לטבלה

1. המובא בסוגריים מזדמן לעתים רחוקות.
2. מה שסומן בכוכבית אחת * נמצא בעיקר במעמד של הפסק משני (זולתי דוגמה אחת: פֿסקו).
3. המסומן בשתי כוכביות ** מתועד בעיקר בהפסק ראשי (זולתי דוגמה אחת: כֿלִי).
4. הסיכום במספרים כולל רק את צורות הפועל; השמות פֿלִי/כֿלִי וכיו"ב לא נכללו בו.

65. [ב]

מעמד הקשר		מעמד הפסק	
צה"ק/צה"פ		צה"ק/צה"פ	
1. קמץ	– / הופֿעֿלוֹ	– / הופֿעֿלוֹ	
2. חולם	– / פֿעִי	– / פֿעִי	
3. סגול	– / שְׁתִי וכיו"ב	– / שְׁתִי וכיו"ב	

בתבניות אלו מצינו צורות הפסק בלבד בכל מעמד תחבירי.

66. [ג]

מעמד הקשר		מעמד הפסק	
גְּמִי וכיו"ב / –		גְּמִי וכיו"ב / –	

בתבנית זו מצינו צורות הקשר בלבד בכל מעמד תחבירי (כולל הפסק ראשי).

(ו) על הסטיות והחריגות מן הפלל

67. בחטיבה [א] לעיל (הטבלה בסעיף 64) מצאנו, שבמעמד הקשר משמשות 95.5% צה"ק ורק 4.5% צה"פ, ובמעמד הפסק משמשות 93% צה"פ ורק 7% צה"ק. ממצאים אלה דִּים להציב כלל איתן כפי שניסחנו. ואם נתבונן היטב בצורות הסוטות, נראה שחריגותן מוסברת ברוב ההיקריות ומצמצמת עוד יותר את שיעור הסטיות. ניתן להסביר חלק מן הסטיות באחת משתי דרכים:

א. הסבר מקומי. כלומר, הדבר כרוך בהקשר שבו מזומנת הצורה, אם כתולדת היקש וגררה שבחלקם נובעים משיקולי מקצב וחריזה פנימית, אם כתוצאה מתהליך סגנוני אחר.

ב. סתירה בין פיסוק קדמון המשתקף בקריאה הנתונה בכתב היד ובין כללי הפיסוק של המִפְסֵק שיש בהם לעתים רחוקות צד משובש או מוקשה. נפרט דברינו ונדגים אותם:

גרות והיקשים

68. מי שיתבונן בארבע מחמש הדוגמות הסוטות בעבר של בניין קל (נסתרת ונסתרים), שצה"פ משמשות במעמד הקשר, ופן בצורה הבודדת בִּיפִּיָּה ובצורה הבודדת יִמְתּוּנו, המשמשות במעמד הקשר, יגלה שיש להן הסבר מקומי: "כְּנִסָּה-וּפְסָתָה אוּפְסָתָה-וְכִנְסָה" (נגעים ד, ז); "סִפְקָן נִפְלוּ-סִפְקָן-לֹא-נִפְלוּ-וּאִפִּילוּ נִפְלוּ" (מקואות ב, ג); "אִם-בִּיפִּיָּה-וְאִם-לֹא-בִיפִּיָּה" (נידה ז, ה [ד]); "המניח זתים בכופש שִׁימְתּוּנו... שִׁימְתּוּנו-וְשִׁימְלַחם..." (טהרות ט, ה; עיין לעיל §50). ניתן לראות בבירור, שבשלוש המשניות הראשונות יש לנו תבניות מקבילות ושוות מעמד:

כְּנִסָּה וּפְסָתָה // אוּפְסָתָה וְכִנְסָה⁴³
סִפְקָן נִפְלוּ // סִפְקָן לֹא נִפְלוּ // ואִפִּילוּ נִפְלוּ⁴⁴
אִם בִּיפִּיָּה // ואִם לֹא בִיפִּיָּה⁴⁵

המקצב הפנימי זימן חריזה פנימית, והוא שגרר, לדעתי, את זיהוי המוחלט של הצורות שבהקשר עם אחיותיהן שבהפסק; ומסתבר שהתהליך הזה לא קרה במסורתו של פר בלבד, אלא משותף הוא לכתבי יד שונים של המשנה, עדות למסורת קדמונית משותפת.⁴⁶

43 קריאתו של פר מתאשרת גם מקריאתם של כתבי יד אחרים: פא "כנסה ופשתה או פשתה וכנסה"; א "כְּנִסָּה וּפְשָׁתָה אוּפְשָׁתָה וְכִנְסָה"; וכן גורס לו (בלא ניקוד): "כנסה ופשטה או פשטה וכנסה" (נראה שהשינוי תי"ו < טי"ת מעיד, שהמעתיק לא הבין את הצורה פשתה). ומעין זה יש לומר על הטקסט העיצורי בכ"י פס: "כְּנִסָּה וּפְשָׁתָה אוּפְשָׁתָה וְכִנְסָה" (הניקוד מעיד שהמנקד לא עמד על הגרסה לדיוקה). ולמעשה כך מצינו בדפוסים, החל מד"ר ועד לדפוסי ימינו: "כנסה ופשטה או פשתה וכנסה"; בכ"י ק נשמטה מילה (גם לאחר התיקון): "כנסה ופשטה וכנסה" – ותוקן: "כְּנִסָּה [או] פשתה וְכִנְסָה". כללו של דבר, אף שיש הבדלים בניקוד, הטקסט העיצורי זהה (או כמעט זהה) ברוב העדים החשובים. ומסתבר שכל שימושה של הצורה פְּסָתָה ולא פְּסָת הרגילה (ראה לעיל הערה 33, ובמיוחד להלן פרק ג, §55, 9) הוא תולדת היקש לְכִנְסָה, ושתי הצורות שבהקשר הוקשו אף הן לצורות ההפסק, בגלל מבנה הצלעות הזהה.

44 גם כ"י א קורא: "סִפְקָן נִפְלוּ סִפְקָן לֹא נִפְלוּ ואִפִּילוּ נִפְלוּ". יושם נא לב, שהוא הטיל טעם מפסיק גם בשתי ההופעות הראשונות של נפלו. לפי מסורתו יש כאן 3 צה"פ במעמד של הפסק, כלומר הצלעות המקבילות נקראות זו כנגד זו, ואחרי כל אחת מהן יש הפסק; אבל ק קורא 3 פעמים נפלו.

45 ק קורא: "אִם בִּיפִּיָּה אִם לֹא בִיפִּיָּה"; העדות לצה"פ עולה באופן חד-משמעי רק מן הניקוד. א "אִם בִּיפִּיָּה ואִם לֹא בִיפִּיָּה" (במקום הראשון לא דייק בהטלת הטעם במקומו; הוא הטיל את הזקף על הרי"ש). כן הוא גם כ"י פס: "בִּיפִּיָּה" (x2). העדות היא חד-משמעית ממסורת הכתיב בשני כתבי היד הללו. בכתבי היד פא לו ביכרה x2; אין ניקוד, והכתיב אינו מציב בהכרח צורת הפסק.

46 בהרהור שני נראה לי שיותר מכוון לומר, ששתי הדוגמות האחרונות (מקואות ב, ג "סִפְקָן נִפְלוּ"

69. גם הדוגמה של צורת "יפעולו" בהקשר יש לה הסבר מקומי. כוונתי למשנת טהרות ט, ה: "המניח זתים בכופש שִׁמְתוֹנו שיהוא נוחין לכתוש הרי אילו מוכשרין שִׁמְתוֹנוֹ וְשִׁמְלָחַם בית שמאי אומ' מוכשרין ובית הלל אומ' אינן מוכשרין". בהיקרות הראשונה שימתונו היא צורת הפסק במעמד הפסק כדין, בהיקרות השנייה הצורה באה בהקשר, ודין היה שתהא שִׁמְתוֹנו; אבל נראה כאילו המשנה ציטטה את ההיקרות הראשונה "שימתונו" והוסיפה עליה תנאי נוסף "ושימלחם"; מאחר שמדובר (כאילו) בציטטה, באה התיבה כצורתה "במקור" (היינו, כצורתה בהיקרות הראשונה במשפט שברישא⁴⁶).

70. אבל בדרך כלל כשאין מתקיימים התנאים הנזכרים – מקצב וחריזה פנימית בצלעות מקבילות או "צורות מצוטטות" – אין סיבה להיקשים שיפגעו בכללי הדקדוק, די להזכיר כמה דוגמות מני רבות המראות שהסדירות הדקדוקית אינה פרוצה להיקשים; למשל "מאמתי היא טהרתן בית שמאי אומ' משירכו וְיִשְׁטוּפוּ בית הלל אומ' רבו אף על פי שלא שִׁטְפוּ ר' שמע' או' שִׁטְפוּ אף-על-פי-שלא רבו כשרין לחלה" (מקואות א, ה): בהפסק שִׁטְפוּ, בהקשר שִׁטְפוּ. וכן "וטבלה לערב וְשִׁמְשָׁה... וְשִׁמְשָׁה את ביתה... וטבלה לערב וְשִׁמְשָׁה... טבלה ביום שלאחריו וְשִׁמְשָׁה" (נידה י, ח): וְשִׁמְשָׁה 3 פעמים בהפסק, אבל "וְשִׁמְשָׁה-את-ביתה" בהקשר. והוא הדין "בְּלָעוּ-מִשְׁקִין טמאין... על המשקין שְׁבֻלָּעוּ" (מכשירין ד, י [יג]): בְּלָעוּ בהקשר, בְּלָעוּ בהפסק. וכן "ר' יהודה או' בְּטָלוּ... ר' יהודה אומ' בְּטָלוּ-במעיה" (פרה ט, ה); הדוגמה מפורשת דִּיָּה.

חריגות פיסוק בכ"י פ

71. אמת, כללי הפיסוק בכ"י פ הם סדירים ויציבים, אבל פה ופה אנו מוצאים מקומות שבהם נזדמנו סימני פיסוק הנראים נוגדים את מסורת הקריאה שקיבל (הסופר) הנקדן של כתב היד. אפשר בהחלט, שכמה מצה"פ שבאו בטעם מחבר ראוי היה להן לבוא בטעם מפסיק. נדגים דברינו בשלוש דוגמות שכבר הבאנו לעיל (ב"12–13). "הכדומים האשקלונים שְׁנִשְׁפְּרוּ" (כלים יג, ז); זו באה בכ"י פ בטעם מחבר. ונראה לי שנשתבש בהטעימו את המילה במקף, בניגוד לפיסוק המשמש באותה משנה בהיקרותה השנייה, "הכדומין האשקלונים שְׁנִשְׁפְּרוּ" (טבול יום ד, ז), בזקף. גם הפיסוק במשניות שלהלן – "חבית שְׁנִיקְבָּהּ-ועשאה-בזפת" (כלים ג, ג); "חבית שְׁנִתְרַעְצָה-וטפלה בגללים" (שם שם, ד [ה]) – שבהן באה צה"פ במעמד הקשר, עומד בסתירה למקבילות אחרות: "חבית שְׁנִיקְבָּהּ ועשאה בזפת..." (שם ג, ח [ט]); "חבית שְׁנִתְרַעְצָה ואינה יכולה להטלטל..." (שם ד, ב). נראה שהמקומות שבהם נוהג טעם מפסיק הם עיקר; והמקומות שבהם הוטעמו המילים במקף הם נגד

וכו', ונידה ז, ה: "אם-בִּפְיָהּ" הן בעצם צורות הפסק במעמד של הפסק, אלא שהמפסק בכ"י פ טעה וסימנן בטעם מחבר (וראה הערות 44–45).

46 א וייתכן גם פתרון אחר, שהצורה היא צה"פ במעמד הפסק, ובעל הטעמים בפר טעה בהטעימו אותה במקף.

מסורת הקריאה (אין מניעה להניח שמסורת הקריאה הקדומה, שקיבל המפסק מרביתו, נהגה בצורות אלו בהטעמת הפסק). ויצוין שבכל המקומות הללו משמשות גם בכ"י ק צורות הפסק: נִישְׁפְּרוּ (גם בכלים יג, ז וגם בטבול יום ד, ו), נִיקְבָּה (כלים ג, ג [ד]; ג, ח [ט]), וכן נִתְרֹעֶצָה (כלים ג, ד [ה]; יד, ב).

גם שבע הדוגמות של אָמְרוּ (שָׁאֲמְרוּ) שהוטעמו במקף (טעם מחבר) נראות לי משוגת פיסוק של פר. במבנים דומים, כגון "הרימונים שָׁאֲמְרוּ" (כלים יז, ד) ועוד הרבה דוגמות כאלה (ראה פירוט הנתונים לעיל §22), נוהג כ"י פר (בצדק!) להטעים בטעם מפסיק; ולפיכך אפשר לטעון שצורות הפסק אלו, שהוטעמו בטעם מחבר, שלא כדין הוטעמו כך (ראה פירוט הדברים לעיל §21).

ועוד הערה: צה"פ אלו כולן אינן באות לעולם במעמד הקשר מובהק. למשל, הן אינן באות לפני מילת יחס: שם תמצא תמיד רק צה"ק, כגון "אָמְרוּ-לו" (כלים ח, א); "נִבְלָעָה-בכסות" (אהלות ג, ב [ג]), ועוד. גם בזה יש כדי לחזק את ראייתן (של הצורות שנשפְּרוּ, שניקְבָּה, שאָמְרוּ ואחיותיהן, שהוטעמו במקף) כצורות הפסק במעמד של הפסק, אלא שהמפסק טעה והטיל בהן מקף.

72. גם כמה מצורות ההקשר בהפסק – כולן לבד מאחת (פָּסְקוּ, מקואות א, ו) נזדמנו בהפסק משני – חריגותן ניתנת להסבר. הן מוטעמות בטעם מפסיק מכורח השיטה, ולא דווקא בשל דרישת הלשון (התחביר) שתהא שם צורת הפסק. כך למשל יש להסביר דוגמות אלו: "מפני-שנִכְנְסָה שלא ברשות:" (טהרות ח, ה [ו]); "נִמְצָאוּ שלשים ושש שעה:" (נגעים ו, א). נראה שהצורך להטיל גרש כטעם מפסיק אחרון לפני סמ"ש הוא שגרם לצורות אלו להימצא בהפסק, ולמעשה לפנינו הפסק מדומה. וכן נראה לי לבאר גם את הדוגמה "אף-על-פי-שחזרו-להיות-כסלע-וכסלע שניהן-טמאים עד-שיחזרו להיות-כגרים" (נגעים ה, ה): לפנינו משפט אחד ששני חלקיו מפוסקים באתנח. בחלק הראשון אין חציצה (טעם מפסיק) בין שחזרו לבין להיות, והטעם המפסיק המשני של האתנח (שבמילה טמאים), כלומר הטיפחא, בא במילה וכסלע. בחלק השני, שסומן כאמור אף הוא בסופו באתנח (כגרים), הצורך בהטלת מפסיק משני (הטיפחא) בתוך הפסוקית כולה – "עד שיחזרו להיות כגרים" – גרם לחלוקה מלאכותית של הנשוא, "שיחזרו להיות". הצורה שיחזרו הופרדה מן להיות. ולמעשה, שיחזרו היא צורת הקשר במעמד הקשר ורק הפיסוק מטעה. בדרך זו נראה לי לפרש גם את הצורה יִצְמָחוּ: "עד מקום שִׁיִּצְמָחוּ שלשה כרשנין זה בצד זה" (אהלות יז, א – ראה לעיל §31). הכורח להטיל טיפחא לפני האתנח גרם את ההפרדה בין הנשוא "שיצמחו" לבין הנושא "שלשה כרשנין".⁴⁶ ואולם אין כאן הפסק אמתי (ותינתן הדעת לעובדה שגם בכ"י ק מנוקדת צורת הקשר שִׁיִּצְמָחוּ בפֶּעֶל).⁴⁷

⁴⁶ והזכירני פרופ' י' ייבין [ז"ל], שתופעה דומה של פיסוק מדומה מצויה גם במקרא הטברני. כורח השיטה להטיל טפחא לפני סילוק ולפני אתנח מביא לפיסוק שאינו במקומו; השווה "ילידי הענק" (במדבר יג 22).

73. אבל דבר ברור הוא, שאין אנו יכולים ליישב את כל הסטיות, ואין להשתמש לשם כך בפירושים מאולצים כדי לבטל את כל החריגים. למשל, השימוש בצורה "ניכנסו"⁴⁸ לאהל המת" (כלים ט, ו) הוא שימוש של צה"פ במעמד של הקשר ברור; ואין לטעון שלפנינו צה"פ בהפסק, שהמפסק בכתב היד טעה וצינו בטעם מחבר. על כורחנו נמצאנו מודים, שחלק מן הסטיות בעינן עומדות. מכל מקום, חלק גדול שלהן מתבארות ביאור זה או זה: תולדות היקש וגררה פרי מקצב פנימי, או סטייה כלשהי מכללי הפיסוק הקבועים, פרי טעות או מכורח השיטה. ובוזה יש כדי להראות, שהחריגים מן הכללים שהצבנו הם מצומצמים עוד יותר ממה שהעלינו בבירורינו לעיל וממה שמשקף בטבלאות המסכמות שהבאנו.

[ב] הקבוצה השנייה: תנועה כנגד תנועה

74. הקבוצה השנייה כוללת זוגות מילים שיש בהן צה"ק בתנועה קצרה בהברת הטעם, וכנגדה בצה"פ יש תנועה "בינונית" בהברת הטעם ללא שינוי בהטעמה (להוציא מילים אחדות שיש בהן שינוי בטעם). בקבוצה זו יש שלוש קבוצות משנה, ולכל אחת כללי תפוצה משלה; הן באות להלן כל אחת במקומה.

(א) פתח לעומת קמץ

75. בקטגוריות רבות ובמספר מילים מועט שצה"ק שלהן יש בה פתח (על פי הרוב בהברת הטעם⁴⁹), צה"פ שלהן יש בה קמץ. כאן יש להדגיש שצה"ק באה במעמד של הקשר או במעמד של הפסק משני, וצה"פ באה במעמד של הפסק ראשי (אבל יש הבדל בין אתנח לסמ"ש). דבר זה סותר את מה שנאמר בעניין זה במחקר חשוב.⁵⁰

76. נקדים ונציין, שבמסורת פר פתח וקמץ הן שתי תנועות מובדלות כמהויות פונטיות ופונולוגיות שונות.⁵¹ הדבר מתחייב משורה של נתונים:

א. סדירות הופעתן של התנועות במבנים קבועים התואמים בדרך כלל את הממצאים במקרא הטברני, ואין למעשה עירובים וחילופים ביניהן. כגון: צורות פֶּעֱלָתִי, אֶפְעַל; המשקלים פֶּעֱל, פֶּעַל, פֶּעַל; צורות נקבה בקמץ – טוֹמָאָה, רִאשׁוֹנָה וכיוצא בהן; והנסמך בנקבה בפתח – כִּירָת, טוֹמָאת, ועוד ועוד.

48 אבל כ"י ק קרא "ניכנסו לאהל המת" – צה"ק במעמד של הקשר.

49 יוצאות מכלל זה המיליות אתה, מעתה (ראה להלן §99).

50 ראה בן-דוד, שני עניינים, במיוחד בעמ' 322: "שתי מידות בהלכות הפסק. אחת, תנועות מלאות ומוטעמות (מלעיל) בהפסק, כנגד חצאי תנועות (שוואים ותנועות חטופות) שאינם מוטעמים בהקשר. ואחת, תנועות בינוניות (קמץ וצירה) בהפסק, כנגד קטנות (סגול ופתח) בהקשר. לא נטלה לשון חכמים אלא מידה הראשונה... ולא נזקקה למידה השנייה" (וכבר הקדים י' בן-דוד וכתב את הדברים בטקסטוס כרך יא, ירושלים תשמ"ד, ראשית עמ' סא). הממצאים של פר בסוגיית פתח/קמץ וגם בסוגיות פתח/צירי (כגון שֶׁלַח/שָׁלַח, ראה להלן §§102-105) אינם מאשרים קביעה זו.

51 סוגיה זו אין לחפש לה מקבילות בכתבי יד שניקודם הוא א"י-טברני (המשקפים הגייה הידועה כספרדית), שכן אלה אינם מבחינים, כידוע, בין פתח לקמץ.

רק לעתים רחוקות יש שיבושים הבטלים בשישים ובמאה ושישים הפוגעים בסדירות, כגון "היה מוטל" (אהלות יא, ה); "ומותר בחולין" (פרה יא, ה); "זיעת כל הבית" (מכשירין ב, ב); "תחלת-נדה" (נידה ו, יד [טו]); "לפסח" (שם י, ו [ז]).⁵²

יש לציין שיש בידינו חילופים אחרים בין פתח לקמץ העשויים לכאורה להעיד על חוסר אבחנה בין שתי התנועות. ולא היא; בחלקם ניכרת קביעות בחילוף, המעידה על מסורת לשון אחרת המשתקפת בכ"י פר. למשל, השם מיחם מנוקד בכל מקום בקמץ: "מיחם-שטפלו" (כלים ג, ז [ח]); המיחם (שם יד, א); המיחם (שם כח, יז); "המיחם... המיחם:" (פרה יב, י [יב]); "כסוי המיחם-" (שם שם, שם); "משלמיחם:" (כלים יד, ג). כתב היד נוהג בשם זה כפי שהוא נוהג בשמות אחרים שעיצורם האחרון מוכפל בנטייה: צורת הנפרד שלהם נקודה בקמץ בהברה האחרונה. כך הוא למשל בניקודו של השם גלגל בשני המקומות שנזדמנו בסדר טהרות: שלגלגל (כלים יא, ג; יד, ה).⁵³ וכאן אפשר להוסיף ולומר שאולי המ"ם השפתית התוכפת גרמה להמרת הפתח בקמץ.^{53א}

ב. יש בידינו עדות חד-משמעית שבכ"י פר נהגה הגייה אחורית של הקמץ, כנראה a, בשונה מן הפתח שנהגה a. דבר זה משתמע בבירור מן הניקוד אפילו⁵⁴ (למשל כלים ח, ז; פרה ב, ה x3 ליד אפילו x2⁵⁴); ואפילו⁵⁵ (למשל טהרות ו, ד x4). העיצור השפתי פ"א הוא שדימה אליו את התנועה ליהגות תנועה מעוגלת אחורית a (אף אילו < אפילו < אפילו).⁵⁶

ג. גם ניקודן והטעמתן מלרע של המיליות למעלן, למטן,⁵⁷ עדות יש בהם שהקמץ היא תנועה מובדלת מן הפתח. שכן כך ניתן להסביר את הטעמת המלרע בהברה סגורה: הברה סגורה סופית שתנועתה בינונית דורשת הטעמת מלרע.⁵⁸

52 גם התנועות סגול וצירי מובחנות היטב זו מזו בכ"י פר; רק לעתים רחוקות אתה מוצא סטיות מן האבחנה. כגון: תעלה (אהלות י, ו); מרובה (נידה ט, יא); לכאורה, מדובר בסגול שנשכחה הנקודה התחתית שלו. אבל יש לזכור שגם במקרא הטברני נזדמנו דוגמות של צירי במקום סגול, כגון: תעשה (בראשית כו 29; יהושע ז 9). וראה מה שכתב מ' מישור בחיבורו מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג, עמ' 94.

53 אראה מה שאנו אומרים בהמשך על הניקוד אפילו.

53 נטייתו של פר לנקד משקלים מסוימים בקמץ כנגד הניקוד בפתח שיש במסורת הטברנית של המקרא כבר נידונה במקום אחר (ראה שם מה שנכתב לעיל בכרך א, פרק ו, §§ 37-38 על משקל פֶּע [*pa^ע'] ועל שמות המסתיימים בעי"ן, כגון אֶצְבָּע).

54 אכן כתב היד מכיר גם צורה שנייה באל"ף חטופה: אפילו (כלים ט, ה; ט, ח [יא] x2; נגעים ח, ד ועוד). זו אינה התיבה היחידה שמסורת פר מקיימת בה שתי דרכי קריאה שונות (ראה מה שנכתב לעיל בכרך א, פרק ו, § 19 על צורותיהם של השמות קרדום ותרוד).

55 הניקוד של ו' החיבור בשווא לפני קמץ – ואפילו – עדות חותכת יש בו, שאין הקמץ חלופה חופשית של חטף-פתח (או פתח), שאם לא כן, הייתה הווי"ו נקודה בפתח: ואפילו (= ואפילו).

56 השפעת העיצור השפתי ידועה גם בארמית של א"י: המילית אף הפכה אוף (בתנועה o/u).

57 ראה לעיל § 7.

58 ראה שם.

נפרט עתה דגמים שונים – ולא את כל הדגמים – שיש בהם פתח בהקשר ובהפסק משני כנגד קמץ בהפסק ראשי.

1. נסתר של בניין קל עבר

77. במעמד הקשר משמשות כאן לעולם הצורות פֶּעַל, כגון "פֶּרֶשׁ־מִמְנוֹ־אֲבָר" (כלים א, ה [ח]); "אֲבָד־חֲצִיָּה" (שם יח, ט); "שָׁחַט־אֶת־אֶחָת־מֵהֶן" (נגעים יד, ה [ו]); "חֲזַר־לְקִדְרָה" (טהרות ב, א); "שֵׁלֵא־טָעַם־כָּלֹם" (נידה ט, ז [ח]); "כָּרַע־הַזֵּב" (זבים ד, ה); "שָׁשַׁמְע־מִרְבוֹ" (ידיים ד, ג [יא]). ספרתי 430 צורות, למעט שתי צורות שנוקדו בקמץ – פֶּעַל: "אָמַר־לֵהֶן" (ידיים ד, ז [טו]); "שָׁמַן שֶׁהוּא צָף עַל גְּבִי הַיֵּין וְנִגַּע טָבֹל יוֹם בְּשָׁמֶן לֹא פָּסַל־אֶל־אֵלֶּה שָׁמֶן" (טבול יום ב, ה [ו]). במקום האחרון – פָּסַל יש גם טיפחא בסמ"ך, ולא רק מקף (נראה שבתחילה הטיל מקף; אחר כך הבין שזו צורה בהפסק, ועל כן הטעים אותה בטפחא וביקש לבטל את המקף).

78. בהפסק משני נוהגת כאן דרך שיטה הצורה פֶּעַל, כגון "פֶּרֶשׁ הָעוֹר טָמֵא מִדָּרֶס" (כלים כב, י [יב]); "אִם הֶפְךָ טָמֵא וְאִם לֹא הֶפְךָ טָהוֹר" (שם ט, י [יא]); "נִכְרִי שָׁחַרְשׁ" (אהלות יז, ג); "וְשׁוֹרֶף מֵה שֶׁקָּרַע" (נגעים יא, ה [ו]); "וְאִם נָעַר בְּכִי יִתֵּן" (מכשירין ה, ח); "פֶּרֶשׁ מִטָּמֵא אֶחָד וּפּוֹסֵל אֶחָד:" (זבים ה, ב). מצינו בס"ה 84 צורות, כולן פֶּעַל. פעם אחת בלבד מצאנו פֶּעַל: "וּסְדִּין וּמִפְץ... וּמִכּוֹנוֹת חִיָּה וְהַעוֹף שֶׁשָּׁכֵן וְהַעוֹשֶׂה מְקוֹם לְבִנָּה"⁵⁹ בשבלין... (אהלות ח, א). מצד הפיסוק אכן מתבקש כאן זקף (טעם לציון הפסק משני), שכן ברשימה של פרטים (חלקים של משפט כולל) כל פריט בתוך הרשימה מוטעם בזקף (וכאמור גם פֶּסַל, שהובאה בסוף הסעיף הקודם, הוטעמה לבסוף במפסיק משני).

79. בהפסק ראשי כשהמפסיק הראשי הוא אתנח משמש לעולם פֶּעַל. מצאנו בסך הכול 7 צורות, ואלו הן: "כִּיּוֹן שֶׁנִּתֵּן בּוֹ אֶת הָאֲזִמִּיל טָהוֹר"⁶⁰ (כלים כו, ט); "הַחֹשֶׁב עַל מִי חֲטָאת לְשִׁתּוֹתֶן ר' אֱלִיעֶזֶר אוֹ פֶּסֶל" (פרה ט, ד); "לְעוֹלָם הוּא בְּטוֹמֵאֲתוֹ עַד שִׁיּוּדֵעַ שְׁטֵהָר" (מקואות ב, ב, על יד 6 פעמים טָבֵל בהפסק משני כדין במשניות א–ג של הפרק ההוא!); "כִּלִּי שֶׁהִטְבִּילוּ דֶּרֶךְ פִּיּוֹ כֵּאִילוּ לֹא טָבֵל" (שם י, א); "כִּלִּי שֶׁהוּא מֵלֵא מִשְׁקִין וְהִטְבִּילוּ כֵּאִילוּ לֹא טָבֵל" (שם שם, ו); "ר' יְהוּדָה אוֹ אִיפְשָׁר שֵׁלֵא לְשִׁמוּחַ אֶל־אֵם עֶמֶד" (מכשירין ג, ה); "סִפְּק נִגַּע סִפְּק לֹא נִגַּע" (ידיים ב, ד [ה]), על יד 7 פעמים נִגַּע בהקשר ושלוש פעמים נִגַּע בהפסק משני כדין במשנה זו (עצמה).

כשההפסק הוא בסמ"ש מצינו לעולם פֶּעַל; יש בס"ה 4 צורות, ואלו הן: "ר' אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה פּוֹסֵל אֶל־אֵם פֶּסֶק:" (מקואות ג, ב); "הַחֹבֵל שֶׁהוּא קָשׁוּר בְּקוֹפֶה אֵינוֹ חֵיבוֹר אֶל־אֵם תִּפְר:" (שם י, ה); "ר' יוֹסִי אוֹ אִפִּילוֹ כִּלִּי מַחְזִיק כּוֹרִיין וְאֵין בּוֹ

59 יש גורסים "מְקוֹם לְבִנָּה" ויש גורסים "מְקוֹם לְבִנָּה", כפי שציין גולדברג, אהלות, עמ' 61. וכבר העמיד על כך שבערוך (וממנו אל מלאכת שלמה) נידונו שתי הגרסות.

60 תחילה היה כתוב טָהוֹר, ותוקן כנראה בידי הסופר עצמו לְטָהָר; התיקון חזר ונשנה גם בגיליון. וכבר צוין הדבר לעיל בכרך א, פרק ז (ראה שם בנספח א ו־ב, גיליון 26 ותיקון 13).

אלא רביעית כאילו לא טבל: (שם שם, ו); "ואם חיבץ כל מקום שהילך השמן פסל: (טבול יום ב, ד).

2. נסתר של בניין נתפעל עבר

80. בהקשר מצינו לעולם נתפעל, בס"ה 25 צורות, כגון "שנשתמשה" (כלים ט, ה); "נשתירבה" (שם יג, ד); "שנתערב באחרים" (נגעים יא, יב [יג] x2); "נתכונן לרבות" (מקואות ג, ד x2); "ונימלך" ונטל" (ידיים ב ג x2).

בהפסק משני יש שתי דוגמות, ושתייהן בפתח: "שניתמעט" (כלים כז, ח [יא]); "ונתגיר" (נגעים ז, א).

בהפסק ראשי מצאנו דוגמה אחת, גם היא בפתח: "וירד וטבל ועלה ונסתפג" (פרה ג, ח [י]). בתצלום שיש בידי מדף זה דהוי ביותר ניקודן של האותיות תי"ו ופ"א, ובקושי רואים את הפתח באות פ"א (ושמא בכל זאת התנועה היא קמץ).

3. נסתר של בניין הופעל עבר

81. בהקשר משמש לעולם פתח, 8 דוגמות: "שהוסק-פיו" (כלים ג, ב [ג]); "שהוסק-מאחוריו או שהוסק-שלא לדעתו שהוסק-מבית האומן" (שם ה, ד); "והוסק מכל מקום" (שם ה, ו; וכן שם ט, ה); "שהונח ברשות" (טהרות ח, ג); "שהכשר במשקה" (טבול יום ד, א).

בהפסק משני: "שנפל לתנור והוסק" (טהרות ג, ב) – זו הדוגמה היחידה שמצאתי.

בהפסק ראשי יש דוגמה אחת בקמץ בסוף משנה: "ואינו צריך להסיקנו שכבר הוסק: (כלים ה, ט [י]).

4. צורות המדבר, המדברים והנוכח בעבר בבניינים שונים

82. בהקשר לעולם מצאנו רק צורות בפתח, כגון "שאלתי-את רבן גמל'... שמענו-עד שלא בא... התחלתי-מביא" (נגעים ז, ד); "שקיימתה-דברי חכמים" (שם ט, ג; וכן שם יא, ז [ח]); "הילכתי-במקום... אם נגעתי-ואם לא..." (טהרות ד, ג); "נכנסתי-לאותה השדה" (שם ו, ה); "נכנסנו-אבל לא..." (שם ז, ו); "לשם-מי-נדרנו-ולשם מי..." (נידה ה, ו x2); "שנכנסת-בטומאה" (כלים ל, ד [ה]). מצאנו ס"ה 21 דוגמות. בהפסק משני גם כן משמשות רק צורות בפתח. מצאנו 8 דוגמות, ואלו הן: "לא שמעתי" (פרה א, א [ב]; נידה א, ג; ידיים ג, א [ב]); "נגעתי" (טהרות ה, ב); "לא-נגעתי" (שם ד, ג); "נכנסתי" (שם ו, ה); "הקדשנו" (נידה ה, ו x2).

בהפסק ראשי מצאנו 8 דוגמות שהוטעמו באתנח, כולן בקמץ, ודוגמה אחת בסמ"ש בפתח. וזה פירוט הנתונים: "לא שמעתי" (נגעים ט, ג; יא, ז [ח]); "נגעתי" (טהרות ו, ו x2); "לא-שמענו" (נגעים ז, ד); "לא-נגענו" (טהרות ט, ח; י, ב); "לא קברנו" (נידה ז, ד); ופעם אחת בסוף משנה בפתח: "לא-נגענו" (טהרות ז, ו).

5. צורות יפעל, לפעל

83. כמובן, אנו כוללים כאן צורות במשקל אפעל שאינן נחתמות בתנועה, וכן צורות מקור לפעל.

בהקשר לעולם בפתח; מצאנו בס"ה 16 דוגמות, למשל "כְּשִׁיפְתָּח-אַרְבַּעָה" (אהלות ז, ד); "וְיִטְהַר מִמֶּנּוּ... עַד שֶׁתִּפְרַח בְּכוֹלוֹ" (נגעים ז, ד); "נִלְמַד-מִן-הַשָּׁעַר" (שם י, א); "שֶׁתִּקְבַּע-לָהּ" (נידה ט, ח [ז]); "תִּמְהַעֲצֹמֶךָ" (מכשירין א, ג); "יִקְחָהּ-זֶוּג" (נגעים יד, ה x2); "לֹא-כָל-מִבְשָׁרָה" (פרה ד, ג); "לִידַע-מַה-הִיא-מִבְשָׁלָתָהּ" (טהרות ז, ט [יא]); "גִּמְרֵ-מִלִּיקָח-אַבְל-עֲתִיד-לָלוֹת" (שם ט, ב). פעם יחידה מצאנו צורה בקמץ דווקא בפסוק מצוטט מן המקרא: "שֶׁנִּי הִיקְבַּע-אָדָם אֱלֹהִים" (ידיים ד, ג [ח]) לטעמי, זו מן הטעויות המעטות שנתחלף בהן פתח בקמץ (ראה § 76 א לעיל).

84. בהפסק משני לעולם בפתח. מצאתי 17 דוגמות, כגון: "וְלִיטְהַר" (טהרות ד, ז); "מִלֹּא-כָל" (שם ז, ח [ט]); "עֲתִיד לִיקָח" (שם ט, ב); "לִיטְהַר" (עוקצין ב, ט).

85. בהפסק ראשי מצאנו בס"ה 6 דוגמות. אחת באתנח בקמץ: "וְלִיגַע" (טהרות ז, ד); 5 בסמ"ש, 3 מתוכן מנוקדות בקמץ, ואלו הן: "וְאִין דִּרְכוּ לִיגַע:" (טהרות ה, ב); "לִפְשׁוּט אֶת יָדֶן וְלִיגַע:" (שם ז, ג; ז, ד). 2 מנוקדות בפתח, ואלו הן: "לִפְשׁוּט אֶת יָדֶן וְלִיגַע:" (טהרות שם, ב); "בֵּית שְׁמַאי אָמַר מְשִׁיבָה:" (כלים כ, ו).

6. נסתרת עבר ויחידה בבינוני בכינוי הדבוק לנסתר ולנסתרת

86. בהקשר לעולם ל' הפועל בפתח. מצאנו 13 דוגמות; ואלו הן: "שֶׁאֲכַלְתָּו-מִלַּחַת" (אהלות ג, ז [ט]; יג, א); "שֶׁתִּחַתְּתָו-הָרוּחַ" (שם יג, ד); "פִּינְתָו-לְכִלֵּי-אַחֵר" (שם ה, ד); "הִפְכָּתָו-הַבְּהֵרֶת" (נגעים ד, ו x2); "מַעֲטָתָו-חֲלָתָו" (פרה א, א [ד]); "וּמַצָּאתָו-עוֹמֵד" (טהרות ז, ט [י]); "וּגְמַלְתָּו-אוֹמֵת" (נידה א, ד); "הֶעֱלָתָו-כָּל-שֶׁהוּא" (מכשירין ד, ו [ט]); "וּמִנְחָתָהּ-בְּכַפִּישָׁה" (טבול יום ד, ב); "מְכִירְתָו-שֶׁהוּא-אוֹכֵל" (טהרות ה, ח). הפתח ברי"ש נראה קמץ, ולא היא); "הִיתָה-פּוֹשְׁטָתָו-וּמִתְכַּסֶּה" (נידה ח, א).

בהפסק משני מצינו 6 דוגמות, כולן בפתח: וְהֶעֱלָתָו (מקואות ז, א); הֶעֱלָתָו (שם ז, ב [ד]); מְסַעֲדָתָו (פרה יב, י [יד]); מְדִיחָתָו (מכשירין ד, ו [ט]); מְקַפָּתָה (נגעים ו, ה); בטעות הוטל כאן מפיק בה"א); וּמְפַרְשָׁתָה (טבול יום ד, ב).

בהפסק ראשי מצאנו 5 דוגמות, כולן באתנח – 2 בפתח ו-3 בקמץ – ואלו הן: "וְיִטְיִמְאָתָו" (פרה ה, ב [ד]); "מְטַהֲרָתָהּ" (טהרות א, ג); כנגד "מְטַהֲרָתָהּ... מְטַמְּאָתָהּ" (כלים כז, יב [טו]); "וְיִטְיִמְאָתָו" (מקואות י, ח).

7. שמות סגוליים וצורות בינוני במשקל שער, שומעת וכיו"ב

87. בהקשר לעולם אנו מוצאים פתח בהכרת הטעם, בס"ה 142 דוגמות (חלקן בנפרד, וחלקן – 55 מספרן – בנסמך), כגון: "בֵּין-בִּבְעֵץ-בֵּין-בְּזֹפֶת" (כלים ל, ג); "לְנַחֲל-אוֹ-לְשִׁלּוּלִית" (אהלות טז, ה [ו]); "מִחֹט־שֶׁהִיא-נִתּוּנָה" (פרה יב, ב); "מִסְפַּחַת-עֶזֶה" (נגעים ז, ב); "שְׁנֵי-תוֹלַעֲתֵי-זֶוּ" (פרה ג, י [יב] x2); "נִיטְעַת-כָּל נֹטֵעַ..."

נִזְרַעַת־כָּל זֶרַע" (אהלות יח, ב; יח, ג); "נִזְרַעַת־בְּמִים" (מקואות ז, ו); "בְּעַל־הַבֵּית" (כלים כו, ח); "תַּחַת־שְׁתִּים" (נגעים יב, ו [ז] x2). פעם אחת בלבד מצאנו צורה בקמץ: "בְּקֶרֶת־וּבְגַבְחַת" (שם ד, ג).

88. בַּהֲפָסֶק מִשְׁנֵי מִצְאָנוּ 36 דוגמות בפתח וכנגדן שתיים בקמץ, כגון הַמֶּחֶץ (כלים ב, ג); בַּבֶּעַץ (שם י, ב); הַצֶּעַר (נידה ד, ד); וְשִׁלְשָׁעַם (כלים יד, ה); מְרֻבָּעַת (אהלות יב, ח); וְשׁוֹפָעַת (נידה ט, ח [ז]); "אִיזוֹ־הִיא־קֶרֶת... אִיזוֹ־הִיא־גִבְחַת" (נגעים י, י). וכנגדן, כאמור, שתי צורות בלבד בקמץ, ואלו הן: "אִיזוֹ הִיא קֶרֶת" (נגעים שם, שם, על יד קֶרֶת); "נִטְלָ עֵץ אֲרֻז וְאֲזוּב וְשֵׁנִי תוֹלַעַת" (פרה ג, י [יב]) – הַצִּירֹף כּוֹלוֹ, "עֵץ אֲרֻז וְאֲזוּב וְשֵׁנִי תוֹלַעַת", לקוח מספר במדבר (יט 6), ושם מנוקד תוֹלַעַת. אפשר שהפסוק גרס; אף שבכתב היד הצורה מוטעמת בזקף, המשיך הנקדן לדבוק בצורה כקריאתה במקרא.⁶²

89. בַּהֲפָסֶק רֵאשִׁי מְזוּמְנוֹת לִנּוֹ 8 דוגמות באתנח, ואחת בסמ"ש. שש מתוך אלה שהוטעמו באתנח נקודות בקמץ, ואלו הן: מְקוֹפַחַת (אהלות טז, א); הַמִּשְׁתַּלַּחַת (נגעים יד, ה [ו]) – אֲבָל אֲחֻתָּהּ, שהוטעמה במפסיק משני, מנוקדת באותה משנה בפתח: הַמִּשְׁתַּלַּחַת; מְשׁוּבַּחַת (נידה ב, א); וְהַצִּפְחַת (מכשירין ה, ט); מְדַמַּעַת (טבול יום ד, ז). וכנגדן שתיים בפתח, ואלו הן: מְדַמַּעַת (טבול יום שם, שם, במשנה שבאה בה הצורה בקמץ!); דִּלְעַת (עוקצים א, ו). הדוגמה היחידה שבאה בסמ"ש מנוקדת אף היא בפתח: "אֲפִילוֹ מֵאָה פַּעַם:" (נגעים ח, ד).

8. שְׁמוֹת בַּמִּשְׁקָל פִּיל וְצוּרוֹת כִּי"ב

90. בַּהֲקֶשֶׁר מִצִּינוּ 376 דוגמות, כולן בפתח, כנגדן 3 בקמץ במילה אחת (מים), כגון "מִים־חַיִּים" (כלים א, ה [ו]); "יָדִים־וֹרְגָלִים" (שם א, ט [יג]; א, ט [יד]); "בְּעֵיִן־שֶׁלְכּוֹפֶחַ" (שם ח, ז); "אֲחֻרֵּי־וְתוֹךְ" (שם כה, ט [י]); "הַבֵּית־טֶמֶא" (אהלות י, ג x3); "יְרוּשָׁלַם־וְחֻצָּה־לְאֲרֵץ" (נגעים יב, ד); "שְׁתֵּים־תַּחַת־אֶחָת" (שם שם, ו [ז]); "אֲדִין־הַמַּחְלוּקֶת־בַּמְּקוֹמָה" (מקואות ד, א); "הַלֵּילָה־אוֹ־מִקְצָתוֹ" (טהרות ח, ג); "הֵיִין־שֶׁבֶכֶף" (מכשירין ה, יא). רק בשלושה מקומות מצינו, שבהקשר נוקדה התיבה בקמץ: "שֶׁהַמִּים־מְעוֹרְבִין" (מקואות ו, ה); "מִים־כֹּלְשֶׁהֵן" (מכשירין ו, ג); "בִּיאַת־מִים־חַיִּים" (זבים א, א). לכאורה המ"ם השפתית גרמה שהפתח ייהגה קמץ; אך אין להבין מדוע בעשרות מקומות אחרים לא נוקדה התיבה בקמץ. לפיכך נראה לי להסביר את החריגים כפליטות קולמוס. [ואם נקבל את ההסבר שהמ"ם גרמה, נצטרך להניח שיש כאן התרוצצות בין ניקוד על פי הדקדוק במ"ם פתוחה, לעומת הניקוד על פי ההגייה למעשה במ"ם קמוצה].

91. בַּהֲפָסֶק מִשְׁנֵי מִצִּינוּ 323 דוגמות, כולן בפתח בלא כל חריג; כגון הַבֵּית ... הַחֵיל (כלים א, ח [יא]); שְׁנַיִם (אהלות א, א); וְהַמִּים וְהַיֵּין (מכשירין ו, ד); וְהַדִּישׁ (שם

62. אך ראה מה שכתבנו להלן ב-98§ ג על הניקוד של המילה הַבֵּית (וראה גם הערות 68–69 להלן).

ג, ח); לשנים (אהלות ב, ז); הכנפים (כלים יז, יד [טו]); בלילה... בלילה (פרה יב, יא [יד]); טלפים (נגעים ו, ט [יא]).

92. בהפסק ראשי מצינו 76 מילים שהוטעמו באתנח, 72 מתוכן מנוקדות בקמץ ו-4 בפתח; כגון ליין (כלים ט, ח [י]); במים (שם ג, ב); לבית... כזית (נגעים יג, ד); לשנים (כלים יב, ו [ח]); טלפים (נידה ו, ט [יא]); בגפיים (אהלות ז, ד; ז, ה), ועוד ועוד.

וכנגד זה ארבע מילים נוקדו בפתח: כרעים (כלים יח, ה); המים (פרה ג, ג); בחיל (שם שם, יא [יג]); בידים (טהרות א, ז [יא]).

מן המילים שבאו בסמ"ש במשקלים הנזכרים יש לנו 32 דוגמות. 8 מתוכן נוקדו בקמץ, ואלו הן: ורגלים: (כלים א, ט [יג]); לשירין: (שם ד, ב; כה, ב [ג]); למים: (טהרות ג, ח); המים: (מקואות ז, ג [ה]); פמים: (מקואות י, ז); הידים: (ידיים ג, ה [ו]); הבית: (נידה ב, א). וכנגד זה 24 מילים נוקדו בפתח, כגון: אחורין: (כלים ב, ג); אחוריים: (שם כז, א); איל: (פרה א, ג [ו]); כמים: (מקואות ז, א); המים: (שם ח, ה); הלילה: (נידה ב, ד).

93. להבלטת הסדירות בניקודים הנזכרים (ב-§§90–92) נציין זוגות של תיבות שנודמנו זו ליד זו. להלן מספר דוגמות לניגוד בין הקשר והפסק משני לבין הפסק ראשי:

"שאין שירין-לשירין": (כלים ד, ב); "לשנים... לשנים" (שם יב, ו [ח]); "מדות היין-ביין" (שם יד, א); "עשו שתים-שתים" (פרה ג, ה [ו]).
וכן בולט ההבדל בין אתנח (על פי הרוב) – קמץ, וסמ"ש (על פי הרוב) – פתח בדוגמות אלו: "המים... המים" (מקואות ח, ה); "ידיים... ידיים" (ידיים ג, א; ג, א [ב]); ג, ג [ד]; ד, ו [יד] ועוד).

9. נסתר של בניין נפעל בעבר

94. בהקשר מצאנו 114 דוגמות של צורות נפעל עבר בהקשר. 108 מתוכן מנוקדות בפתח, כגון "ניפסק-עקיבו ניטל-חוטמו או שנהלק-לשנים" (כלים כו, ד); "עד שלא נזקק-לטומאה משנזקק-לטומאה" (נגעים ה, ד); "נשבר-מקופו... שניטל-עושפו... ניטל-בית ביקועו... נשבר-מקופו" (כלים יג, ג); "נפרץ-ממקום אחד" (נגעים י, ו x2); "נולד לו" (שם י, ח).

וכנגד זה 6 צורות הבאות בהקשר נקודות בקמץ, ואלו הן: "שנהלק-לשנים" (כלים טז, א); "שנקרע-רובה" (שם כח, ח); "נכנס-לבית-הכנסת" (נגעים יג, יב [יג] ליד "נכנס-ראשון" באותה משנה); "ונחלק-לשנים" (מקואות ג, א); "עד-שלא-נזקק-לזיבה... משנזקק-לזיבה" (זבים ב, ב).

95. בהפסק משני מצאנו 27 דוגמות של נפעל עבר נסתר בהפסק משני (לא נמצאה אפילו דוגמה אחת בהפסק ראשי). 22 מתוכן נקודות בפתח, כגון "כופח שנהלק" (כלים ז, ג); "ניקב... ניסדק" (שם ה, יא [יב]); נפשט (שם כו, ב); ונגפש (מקואות ד, ג); נכנס... נכנס (טהרות ו, ג); ונפרק (כלים יא, ט [י]); ונולד (נגעים ז, א);

שְׁנֵתָּלֶשׁ (מקואות ה, ו); שְׁנֵפֶרֶס (טבול יום ג, א [בכתב היד שנפרם]); שְׁנֵתָּפַח (עוקצים ב, ח).

וכנגד זה חמש צורות נקודות בקמץ, ואלו הן: נִפְגָּם (כלים ה, יא [יב] – על יד נִיָּב, נִסְדָּק); "חרחור שְׁנִיפָּגֶם" (שם יג, ג); "דינר שְׁנִיפָּסֶל" (שם יב, ט); "האכוף שְׁנִקָּרַע" (שם כג, א); "שלשה על שלשה שְׁנִקָּרַע" (כלים כז, יב [טו]). כל הדוגמות מוטעמות בזקף.

96. הערה: רק בקטגוריה האחרונה – נסתר של בניין נפעל עבר – מצאנו חריגים רבים למדי, שבהם בהקשר ובהפסק משני יש קמץ במקום פתח; 6 מתוך 114 (5%) בהקשר ו-5 מתוך 27 בהפסק משני (כ-20%). מה הסבר יש לדבר?

אפשר לטעון, שבחלק גדול של הצורות העיצור התוכף גרם למימוש הפתח (a) כתנועה אחורית (קמץ – a); בהקשר מצאנו נְחָלֶק (x2), נִזְקֶק (x2), נִקָּרַע (x1) – 5 מתוך 6 חריגים; בהפסק משני מצאנו נִיפָּגֶם (x2), נִקָּרַע (x2) – 4 מתוך 5 חריגים. עיצור שפתי (מ"ם בְּנִיפָּגֶם) או אחורי (לועי [עִי"ן], נחצי [קו"ף]: נִקָּרַע, נִזְקֶק, נְחָלֶק) עשוי לגרום למעבר $\text{a} < \text{a}$. אך מה הסבר יימצא לצורות נִכְנֶס, וְנִיפָּסֶל?

ברם ייתכן פתרון אחר. צורות אלו משקפות מסורת אחרת שבה נודהו צורות העבר והבינוני. דבר זה ידוע יפה מהמסורת של הניקוד הבבלי,⁶³ ובמיוחד מן הספרא כ"י ר⁶⁴ וממסורת הקריאה של בני תימן בלשון חז"ל.⁶⁵ לפי שמסורת כ"י פר, כמסורות אלו, שייכת לטיפוס המזרחי של לשון המשנה,⁶⁶ נראה שמשקף כאן בכ"י פר קו מזרחי,^{66א} אך רק באופן חלקי. כלומר, בקטגוריה זו אנו מוצאים עירובי מסורות: מצד אחד נִפְעַל בפתח – הן בהקשר הן בהפסק משני, כמו המסורת הטברנית של המקרא; מן הצד האחר צורות נִפְעַל (בשיעור מצומצם, אך לא מבוטל), המשקפות מסורת אחרת (המשקפת בטיפוס המזרחי של לשון המשנה, על פי עדות הניקוד הבבלי ומסורת תימן).

97. נסכם בטבלה את הממצאים בתשע הקטגוריות הנזכרות לעיל (ב-§§ 77–96). (נשוב ונעיר, שלא הבאנו כאן את כל הקטגוריות אלא את רובן. גם מילים בודדות שיש בהן פתח בהקשר ובהפסק משני וקמץ בהפסק ראשי לא נכללו כאן, שכן גם כך כבר נתרחה היריעה ביותר).

63 ראה ייבין, בבלי, עמ' 498. אף הוא מציין שניקוד זה רווח במיוחד אחרי ש' הזיקה (ונעיר, שגם חלק מן החריגים דלעיל בכ"י פר הם צורות שבאות אחרי ש' הזיקה). ויש מה לומר על כך, ואכמ"ל.

64 ראה נאה, לשון התנאים, פרק ב, סעיף 2.

65 ראה שבטיאל, תימן, עמ' 208.

66 הן הניקוד הבבלי הן מסורת תימן וכמוהם כ"י פר הם נציגים של הטיפוס המזרחי של לשון המשנה (ראה לעיל כרך א, פרק ד, § 9). ובזה אנו מוסיפים עוד קו לטיפוס הלשון המזרחי של לשון המשנה (ראה שם, §§ 245–37).

66א ברם יש לזכור, שעירובי צורות בינוני ועבר בנפעל נמצאים לעתים רחוקות גם בכתבי יד מן הטיפוס המערבי; למשל, מצאנו צורות כגון נִהָיָה, בבינוני (וראה להלן פרק ד בכרך זה).

פתח כנגד קמץ

הפסק ראשי		הפסק משני ⁶⁷	הקשר
סמ"ש	אתנח		
פֶּעַל: 4 -	פֶּעַל - 7	פֶּעַל - 84	א. פֶּעַל - 430
		פֶּעַל - 1	פֶּעַל - 2
		נִתְפַּעַל - 2	ב. נִתְפַּעַל - 25
	נִתְפַּעַל - 1		
הוֹפְעַל: 1 -		הוֹפְעַל - 1	ג. הוֹפְעַל - 8
	נִפְעִלְתִּי - 8	נִפְעִלְתִּי - 8	ד. נִפְעִלְתִּי - 21
נִפְעִלְתִּי: 1 -			
יִפְעַל:/לִפְעַל: 3 -	לִפְעַל - 1	יִפְעַל/לִפְעַל - 17	ה. יִפְעַל/לִפְעַל - 16
יִפְעַל:/לִפְעַל: 2 -			
	פִּעֲלָתוּ - 3	פִּעֲלָתוּ - 6	ו. פִּעֲלָתוּ וְכִיּו"ב - 13
	פִּעֲלָתוּ - 2		
	שַׁעַר - 6	שַׁעַר - 36	ז. שַׁעַר וְכִיּו"ב - 142
שַׁעַר: 1 -	שַׁעַר - 2	שַׁעַר - 2	שַׁעַר - 1
פִּיל: 8 -	פִּיל - 72	פִּיל - 323	ח. פִּיל וְכִיּו"ב - 376
פִּיל: 24 -	פִּיל - 4		פִּיל - 3
		נִפְעַל - 22	ט. נִפְעַל - 114
		נִפְעַל - 5	נִפְעַל - 6
			סיכום:
32	9	499	פתח 1145
12	97	8	קמץ 12
			פתח/קמץ
27% : 73%	91% : 9%	1.5% : 98.5%	1% : 99%

סיכום הסוגיה (פתח-קמץ)

98. הנתונים שנתפרטו בתשע הקטגוריות שלעיל מראים בבירור כמה מסקנות:
 א. צה"ק (טבל, מים, שַׁעַר וְכִיּו"ב) משמשות בהקשר (1145 פתח כנגד 12 בקמץ, רובן נִפְעַל) ובהפסק משני (409 פתח כנגד 8 בקמץ, רובן נִפְעַל); צה"פ משמשת במעמד של הפסק ראשי (97 קמץ כנגד 9 פתח באתנח, אבל רק 12 קמץ כנגד 32 פתח בסמ"ש).

אין בידי הסבר לציון החלקי של הקמץ בסוף משנה (כ-27% בלבד!). האומנם העובדה, שלא הוטל סימן סילוק בתיבה הסופית, היא שגרמה לרישול בציון הקמץ במקום פתח? אין דבר זה מתקבל על הדעת, שכן אין מדובר בנקדן רשלן. מדובר

67 בטבלה זו הטעמתי בזקף את כל הצורות בהפסק משני (והוא מייצג של כל המפסיקים המשניים בכתב היד: זקף, טפחא, גרש, מהפך ועוד).

בנקדן קפדן שרק לעתים רחוקות יוצאות מתחת ידיו משוגות. אם יש לכך טעם בלשני, לפי שעה איני יכול להצביע עליו.

ב. בנפעל עבר נסתר שיעור הסטיות לכיוון צה"פ גם בהקשר וגם בהפסק משני (6 מתוך 114 בהקשר, 5 מתוך 27 בהפסק משני, ובסך הכול 11 מתוך 141) הוא גדול, ואין לראות בהן שגיאות או סטיות בעלמא. לכאורה יש להן הסבר מקומי פונטי, אך נראה יותר שיש כאן עירוב של מסורות שונות (ראה לעיל פירוט הדברים ב-96§). ג. שימוש סדיר זה של פתח בהקשר ובהפסק משני כנגד קמץ בהפסק ראשי (בעיקר באתנח) אפשר שיש בו כדי להסביר את ניקודן של כמה תיבות בכ"י פר שלא כדרכן במקרא הטברני, אף שמדובר כאן במילים מקראיות:

1. המובאה מויקרא (יד 38) "ויצא הכהן מן הבית אל פתח הבית". הבית (ההיקרות השנייה) במקרא באתנח, אבל כאן בכ"י פר, "אל פתח הבית" (נגעים יב, ו [ז]), כיוון שהמילה הוטעמה בטיפחא,⁶⁸ היא נוקדה בפתח.⁶⁹

2. התיבה הלאה משמשת פעמיים במסכת פרה (א, ד [ז]); וזה נוסח כ"י פר: "חטאת הציבור ועולותיהם חטאת היחיד ואשם נזיר... מיום שלשים והלאה... נדרים ונדבות הבכור והמעשר והפסח כשרים מיום השמיני והלאה אף ביום השמיני: ". משנה זו מיוסדת על הפסוק בויקרא (כב 27) "ומיום השמיני והלאה ירצה"; וזו שאילה ברורה מלשון המקרא בלשון חכמים. במקרא (הטברני)⁷⁰ המילה מנוקדת לעולם בה"א קמוצה בכל מעמד, אפילו בטעם מחבר "מהלאה לדמשק" (עמוס ה 27); נראה שנקדן פר נהג במילה לשיטת מסורתו, כיוון שהיא באה במפסיק משני הוא המיר את הקמץ של המקרא בפתח. לפענ"ד, אין להניח שיש כאן מעשה שרירותי שנבע משיקול דעת, אלא עדות יש בו למסורת עצמאית.

תוספות

99. נביא כאן שתי מילים נוספות שההבדל בין פתח לקמץ בצורות המקבילות שלהן גורר גם שינוי בהטעמה.

א. אתה

הכינוי אתה מזדמן 26 פעמים בסדר טהרות, וזה סדר תפוצתן במעמדים השונים: בהקשר (x21) לעולם אתה, כגון "מטמאיך לא טימאנוני, ואתה-טימאתני" (פרה ח, ב-ז [ג-ט] x7); "אם אתה-אומר... וכשאתה-אומר רבעי" (פרה א, א [ג]) ועוד. מותרים אנו להניח, שבמעמד זה הוטעמה המילה מלרע.

68 אבל "כנגע נראה לי בבית:" (ויקרא יד 35), גם בפר בבית (נגעים יב, ה); הן במקרא הן במשנת פר מדובר בהפסק ראשי. וכן "וצוה הכהן ופנו את הבית" (ויקרא יד 36; התיבה הוטעמה ברביע), בפר הבית (נגעים שם, ה [ו]); המילה הוטעמה בזקף) – הן במקרא הן בכתב היד משמש מפסיק משני (כל מפסיק שאינו אתנח כאן וכאן קרוי בפינו מפסיק משני). וראה גם "ועפר אחר יקח וטח את הבית:" (ויקרא יד 42), אף בפר – "וטח את הבית" (נגעים יב, ו [ז] x2) – בשניהם הטעם הוא מפסיק ראשי.

69 אבל הנקדן (פר) לא נהג כך לגבי תולעת שהזכרנו לעיל (בסוף 88§), שם הוא דבק בניקוד המקרא.

70 וכן הוא במסורת הניקוד הבבלי (ראה ייבין, בבלי, עמ' 1127); אבל ייבין מעיר שם על קיום הצורה הלאה פעם אחת: "והיה ביום השמיני והלאה" (יחזקאל מג 27).

בה פסק מ שני (x2) אתה בהטעמת מלעיל, ואלה הדוגמאות: "אמר לו חכם גדול אתה שקיימתה דברי חכמים" (נגעים ט, ה); "אמר לו חכם גדול אתה שקיימתה דברי חכמי" (שם יא, ז [ח]).

בה פסק ראשי (x1) אתה בהטעמת מלעיל, ופתח הופך קמץ: "אמר לו רבן גמל' אסור-אתה-לבוא אמר לו ר' יהוש' מותר אתה" (ידים ד, ד [יב]). ובכן, שלוש צורות כמו במקרא⁷¹ (הטברני).⁷²

ב. מעתה

מילה זו מזדמנת פעמיים במסורתו של פר בקטע אחד: "ר' עק' או' אכל כל מאכל בין רע [בין]⁷³ יפה שתה כל משקה אמרו לו אין כן זבים מעתה"⁷⁴ אמר להן אין אחריות זבין מעתה"⁷⁵ (זבים ב, ב).

המילה אינה מזדמנת בהקשר. שימושיה בהפסק זהים למסורת המקרא: בהפסק משני – מעתה – מלעיל ועין פתוחה; בהפסק ראשי – מעתה – מלעיל ועין קמוצה.

100. מה שקבענו לעיל – הגיית קמץ במקום פתח במעמד של הפסק ראשי – כוחו יפה לרובן הגדול של הקטגוריות, אבל לעתים רחוקות אתה מוצא שהפתח נשאר בעקיבות גם בהפסק ראשי. ואין כניקודה של התיבה אחת/כאחת כדי להבליט את הדבר.

בהקשר המילה מנוקדת לעולם בפתח – אחת; מניתי 111 היקרויות, כגון "אחת-מרגליו" (כלים כב, ב); "אחת-לבנה ואחת-שחורה...אחת-ארוכה ואחת-קצרה" (נגעים א, ה); "אחת-טמא ואחת-טהור" (ידים ב, ד [ה]).

בהפסק משני לעולם בפתח. מניתי 41 היקרויות, כגון ואחת (כלים יא, ח [ט]); אחת (נגעים ד, י [יב]); כאחת (טהרות ה, ה); כאחת (נגעים ג, א).

בהפסק ראשי מניתי 10 דוגמות באתנח ו-3 בסמ"ש. 9 מתוך הדוגמות באתנח נקודות בפתח, ואלו הן: אחת (אהלות ב, ג; נגעים יב, ג; פרה ג, ח [י]; טהרות י, ז; זבים א, א [ב]); ומאחת (פרה ג, ה); כאחת (נגעים יד, ה [ו]; יד, ט [י]); וכן אחת (שם יב, ג), אלא שכאן נשתבש מקום הטעם.⁷⁶ וכנגדן דוגמה אחת בלבד בקמץ: "ולא שתים תחת אחת" (נגעים יב, ו [ז]).

בסוף המשנה 3 דוגמות, כולן בפתח: "אחת:" (כלים טז, ג; פרה ג, ה [ו]; טהרות ח, ג [ד]).

ובכן, כאן לא מצינו אחת אלא פעם אחת ויחידה, אף לא מצינו מעולם את

71 ראה ברגשטרסר, דקדוק, עמ' 289; ז'ואון, דקדוק, עמ' 81 (במקרא מצאנו גם אתה בהטעמת מלרע בהפסק משני; עיין שם ושם).

72 ממצאים דומים יש גם בניקוד הבבלי במקרא ובלשון חכמים (ראה ייבין, בבלי, עמ' 1103 ועמ' 1144).

73 מילה זו נשמטה בכתב היד והושלמה בגיליון.

74 כתב יד א מטעים מעתה מלרע! (התיבה עצמה אינה מנוקדת בו בכ"י א).

75 כתבי היד האחרים (ק פא א לו פס וכן ד"ר) גורסים במקום זה עליכם ולא מעתה: "אין אחריות זבים (זבין) עליכם" (ד"ר: "עליהם"). גרסת פר כאן עומדת לפי שעה בבירורה.

76 ראה לעיל סוף 85.

הניקוד אחת בהפסק כדקדוק המקרא הטברני. בפרט זה בולטת בדלותו של פר מעברית המקרא.

101. טבלה מסכמת:

הקשר	הפסק משני	הפסק ראשי
אַתָּה־	אַתָּה	אַתָּה
	מַעֲתָה	מַעֲתָה
אַחַת־	אַחַת	אַחַת

(ב) פתח לעומת צירי

102. בצורות שונות של פעלים מגזרת ל"ג בבניינים נפעל, פִּעַל וּנְתַפְּעַל קיימות צה"ק שעי"ן הפועל שלהן נקודה בפתח, וכנגדן צה"פ שעה"פ שלהן צרויה ולפני ל"ג יש פתח גנובה, כגון שִׁלַּח כנגד שִׁלַּח.

103. במעמד הקשר שולטות צה"ק; מצינו בס"ה 18 דוגמות, וכנגדן רק פעם אחת נזדמנה צה"פ. וזה פירוט הנתונים:

בנפעל – שִׁינֹדַע (מקואות ב, ב); מִשִּׁינֹדַע (נידה א, ד); שְׁתִּינֹדַע (שם ט, ה [ד]).
בפִּעַל – אִירַע (פרה ד, ד x2); מִירַח (כלים י, ד x2; י ו); קִינַח (פרה ג, ט [יא]);
שִׁמְרַח (כלים י, ו x3); אֶקַּח (אהלות טז, א); לְגַלַּח (נגעים יד, ב [ג]); לְמַרַח (כלים י, ו); לְשַׁלַּח (נגעים שם, ב).
ופעם אחת צה"פ בהקשר: לְקַנַּח־בו (כלים כח, ב).
בנתפִּעַל – לְהִיגַלַּע^{76א} (נידה ח, ב x2).

104. במעמד הפסק

מצאנו ארבע צורות הפסק כנגד שתי צורות הקשר. ואלה הנתונים:
צה"פ: שִׁמְרַח (כלים י, ד); לֹא־תִדְמַע (טבול יום ד, ז; אין פתח גנובה בעי"ן) – שתיהן בהפסק משני; לְטַפִּיחַ (טהרות ג, ח); לְמַתַּח (מקואות י, ד) – שתיהן בהפסק ראשי.

צה"ק: שִׁיקָצַע (כלים כ, ד; כז, ה [ז]) שתיהן בהפסק ראשי.
הערה: בשם הפועל מצויות צורות ההפסק בכל מעמד (לְקַנַּח־בו, לְטַפִּיחַ, לְמַתַּח).

105. נסכם בטבלה:

מעמד הקשר	מעמד הפסק	
צה"ק/צה"פ	צה"ק/צה"פ	
3 / -	- / -	בניין נפעל
13 / 1	2 / 4	בניין פִּעַל
2 / -	- / -	בניין נתפִּעַל
18 / 1	2 / 4	סיכום
5% / 95%	33% / 67%	באחוזים (בקירוב)

76א בהטמעת התי"ו בגימ"ל (ראה לעיל כרך א, פרק ו, §42).

במעמד הקשר הממצאים תואמים את הממצא בעברית המקרא (הטברני), ושיעור הסטיות קטן. והוא הדין במעמד הפסק: אלא שכאן שיעור הסטיות גדול יותר.

(ג) סגול לעומת קמץ

106. צה"ק בסגול שיש כנגדן צה"פ בקמץ הידועות לנו (במקרא הטברני, ובמידה מצומצמת מאוד גם במסורות לשון חז"ל),⁷⁷ כגון שָׁמֶן כנגד שֶׁמֶן, עוֹמֶדֶת מול עוֹמֶדֶת וכיו"ב, אינן נוהגות למעשה בכתב יד פר. בכל כתב היד כולו נמצאו שלוש דוגמות בקמץ, אחת בהפסק ראשי, אחת בהפסק משני ואחת בהקשר, ואלו הן: "שֵׁאִין דּוּחִין נִפְשׁ־מִפְנֵי־נֶפֶשׁ:" (אהלות ז, ו [ז]); "בִּזְמַן־שֶׁהִיא־רוֹצֶצֶת" (טהרות ה, ב על יד "אם־אינה־רוֹצֶצֶת" במשנה זו ממש); "וְכֵן בַּחֲצֵר שֶׁהִיא מוֹקֶפֶת־אֲכִסְדֶּרֶה:" (אהלות יד, ד, אם אמנם סימן הניקוד שרואים בדוגמה האחרונה כקמץ בקו"ף הוא קמץ ולא סגול). אבל "מוֹקֶפֶת־צִמִּיד־פְּתִיל" (כלים ט, ב; אהלות טו, ט).

לשם הדגמה נציין, שבחמישים הפרקים הראשונים של הסדר (כלים א–ל, אהלות א–יח, נגעים א–ב) נמצאו כ־700 מלים סגוליות – בכל מעמד תחבירי; מהן למעלה מ־400 בהפסק, ובכלל זה כ־100 בהפסק עיקרי – וכולן בשני סגולים, כגון "כֹּלִי חֶרֶשׁ וְכֹלִי נֹתֵר... מְכֹלִי חֶרֶס" (כלים י, א); "שְׁבֻדָּלֶת... טַפַּח" (אהלות יג, ד).

107. הערה: במקומות מסוימים מצאנו, שצורות פֶּעַל נקודות בהפסק – פֶּעַל (צירי וסגול) – כגון: בְּשִׁלְחָרֶס (כלים ג, ח [ט]); "טוֹמַאת עֶרֶב... טוֹמַאת עֶרֶב... טוֹמַאת עֶרֶב" (כלים יח, ז; על יד "טוֹמַאת עֶרֶב" באותה המשנה); וכן עֶרֶב (שם יט, ה; על יד עֶרֶב, עֶרֶב, עֶרֶב באותה המשנה); וכן עֶרֶב: (שם שם, ו על יד עֶרֶב במשנה ההיא); וגם חֲמַת על יד חֲמַת (שם כח, ה). ומצינו חילופים בין סגול לצירי במשקלים פֶּעַל/פֶּעַל גם בשמות אחרים; לעתים אפילו במשנה אחת, כגון "וְאָבֵר מִן הַמֶּת וְאָבֵר מִן הַחִי" (אהלות ב, א).⁷⁸

ג. סיכומים כוללים

[א] סיכום הממצאים בכ"י פר

108. השלב הראשון בבירור הנוכחי הוא הצגת הממצאים בכ"י פר ופירושים. לשם כך פרשנו יריעה רחבה של נתונים, כדי לאשש את הכללים שניסחנו. החומר נתמין לשתי קבוצות, הכוללות זוגות של צה"ק/צה"פ (ובשתי מילים – אֶתָּה, מַעֲתָה – מצאנו שלשות: צה"ק בהקשר / צה"פ בהפסק משני / צה"פ בהפסק ראשי).

77 ראה להלן §114, והספרות הנרמזת שם בהערות 88–90.

78 חילופי פֶּעַל/פֶּעַל במקרא (נוסח טבריה) נידונו בהרחבה במאמרו של י' בן־דוד, "משקל פֶּעַל/פֶּעַל", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 232–247. אחרי תיאורו המדויק והבהיר כל כך של בן־דוד יש מקום לשאול: כלום סגול וצירי היו שתי תנועות מובחנות בכל מעמד פונולוגי בעברית הטברנית, או שמא בהברה פתוחה מוטעמת הן הפכו אלופונים, או שמא חילופים מורפולוגיים לפנינו? בירור שאלה זו הוא עניין לעצמו, ולא באנו לקבוע כאן הלכה. מכל מקום נושא זה יידון אי"ה בתצורת המשקלים פֶּעַל ופֶּעַל בחיבורי על תצורת השם במשנה.

קבוצה א: שווא לעומת תנועה

109. צורות הקשר באות במעמד של הקשר (כגון פֶּעֶל, נִפְעֵלָה, הִתְהַלַּךְ) וצורות הפסק באות במעמד של הפסק, הן הפסק ראשי הן הפסק משני (כגון פֶּעֶל, נִתְפַּעֵל, הִיִּית; בדוגמה האחרונה [הִיִּית] כל ההופעות הן בהפסק ראשי). הסטיות מועטות ובחלקן הן מוסברות, אם כתהליך של אנלוגיה בשל טעמי סגנון אם כפרי שיבוש בפיסוק או בשל הפסק מדומה.

בשלוש קטגוריות מצאנו שמשמשת רק צה"פ הן בהפסק הן בהקשר. ואלו הן: הוֹפְעֵלָה/הוֹפְעָלוּ, פְּעִי וחלק של משקל פְּעִי (כגון שְׁתִּי). בקטגוריה אחת – שם אחד במשקל פְּעִי/פְּעִי – מצינו, שמשמשת רק צה"ק הן בהקשר הן בהפסק משני וראשי (רק בשם גְּמִי).

קבוצה ב: תנועה לעומת תנועה

110. פתח/קמץ: מצאנו צה"ק (בפתח) הן בהקשר הן בהפסק משני, וצה"פ (בקמץ) בהפסק ראשי, בסדירות גבוהה כשהטעם הוא אתנח (92%), אבל בסדירות נמוכה כשהצורה באה בסמ"ש (רק 27%), כגון: טָבַל, טָבַל, טָבַל/טָבַל. בשתי מילים מצאנו שלשה של צורות (אַתָּה בהקשר [בהטעמת מלרע], אַתָּה, מַעֲתָה⁷⁸ בהפסק משני, אַתָּה, מַעֲתָה בהפסק ראשי). לעתים אנו מוצאים מילים שאין נוהגת בהן אלא צה"ק בכל מעמד (כגון אַחַת-, אַחַת, אַחַת).

פתח/צירי: מצאנו צה"ק במעמד של הקשר (18 מתוך 19, כגון מִירַח-), וצה"פ במעמד הפסק, הן הפסק משני הן הפסק ראשי – 4 פעמים מתוך 6 (כגון יִמְרַח, לְטַפֵּחַ, אבל גם יִקְצַע).

סגול/קמץ: אין למעשה אלא צורות הקשר בלבד (לעולם פֶּעֶל, פּוֹעֵלַת וכיו"ב⁷⁹).

[ב] בין פר למסורת הטברנית של המקרא

111. קרבת מסורתו של פר למקרא (הטברני)⁸⁰ גלויה ושקופה דייה. בקבוצה הראשונה – שווא כנגד תנועה – יש זהות כמעט מלאה בין מסורת פר למקרא, צה"ק בהקשר וצה"פ בהפסק.⁸¹ בולטת בחריגותה הקטגוריה הוֹפְעֵלָה/הוֹפְעָלוּ, שבה משמשת בפר – כמו במסורות אחרות של לשון חז"ל שנחקרו⁸² – צה"פ בכל מעמד.

78 א מותרים אנו להניח שאילו נודמנה המילה מעתה בהקשר, היא הייתה מוטעמת מַעֲתָה בהטעמת מלרע.

79 שלוש הדוגמות נֶפֶשׁ, רוֹצֵצַת, מוֹקֶפֶת שנזכרו ב-106§ לעיל בטלות במאות רבות של צורות בכתב היד כולו.

80 ההשוואה למקרא הטברני מבוססת על תיאורי הדקדוקים המצויים (כגון ברגשטרסר, דקדוק וז'ואון ומוראוקה, דקדוק). הסוגיה כולה נבחנה בידי בן-דוד, צורות הקשר.

81 עניין אורכן של היחידות התחביריות במקרא כנגד אלו שבמשנה ראוי גם הוא לבחינה מיוחדת, ואין כאן המקום לדון בזה.

82 ראה סוף 113§ להלן, והספרות המתפרטת בהערה 87א.

גם הגיית המשקלים פָּעִי וּפְעִי (הכוונה לאותן צורות שנהגות כך בכל מעמד, כגון שְׁתִּי) שונה מעברית המקרא (נ"ט). אבל אפשר לומר שהדבר חופף את דקדוק המקרא, בזה שצורות אלו הוקשו לצורות השלמות פָּעַל וּפְעַל שבהן שולט הדגם המלעילי בכל מעמד, שהרי צורות כמו פָּעַל וּפְעַל בסגוליים קיומן הוא שולי במקרא הטברני. מסורת שהמירה את פָּעִי וּפְעִי (בחלקו) בפְּעִי ובפְּעִי השוותה את המידות.

בקבוצה השנייה, בזוגות הבנויים על הניגוד פתח/קמץ זהות מסורתו של פר למקרא היא מכרעת (אם כי בולטת כאן העובדה התמוהה, שבסמ"ש כוח הפתח חזק מכוח הקמץ). רק לעתים רחוקות אין משמשות כלל צה"פ, כגון התיבה אַחַת שצורתה היא אַחַת בהקשר, בהפסק משני ובהפסק ראשי. שלא לדבר על היעדר גמור של צורת ההפסק אַחַת; במקום היחיד שנמצאה הקריאה בחי"ת קמוצה אַחַת,⁸³ האל"ף מנוקדת בפתח ולא בסגול.

גם בזוגות הבנויים על הניקוד פתח/צירי מסורתו של פר תואמת את מסורת המקרא הטברני. כנגד זה בדגם פָּעַל/פְּעַל, פּוֹעֵל/פּוֹעֵל בדלה מסורת פר ממסורת המקרא בדלות מובהקת.

אף בניגודים שיש בהן שלשות (אַתָּה, מַעֲתָה) הזהות בין פר למקרא מדברת בעד עצמה. וגם בעניינים אחרים מתגלה זהות בין פר למקרא. דוגמה יפה לכך הן צורות ההפסק בעתיד של נתפעל: יִתְחַסְמוּ, יִתְלַבְּנוּ (ראה לעיל §33). כתבי יד אחרים מכירים (גם) צורות יִתְפַּעֲלוּ (ראה הערה 32 לעיל).

112. אמור מעתה, פר מייצג מסורת לשון חכמים הקרובה קרבה מכרעת למסורת הטברנית של המקרא. ואומר דברים מפורשים: אין אני חושב שמדובר בכתב יד שהושפע מן המקרא, אלא מסורת קריאה שנהגה בקריאת המשנה – בסוגיה הגדולה שאנו עוסקים בה כאן: צורות הקשר וצורות הפסק – בדרך קרובה לקריאת המקרא הטברנית. אין מניעה להניח, שהיו קיבוצים יהודיים שקראו את המקרא ואת המשנה בדרכים קרובות (אם לא זהות) כמסורת מקורית מימים ימימה. לפי שעה אין בידינו כתב יד המייצג מציאות זו הצגה מובהקת ככ"י פר.^{83א}

[ג] בין פר למסורות אחרות של לשון חז"ל

113. בקבוצה הראשונה – שווא כנגד תנועה – פתוחה ההשוואה למסורתו של כ"י

83 ראה §100 לעיל.

83א וראה דברים מקבילים אצל ז' בן-חיים במאמרו החשוב "ועוד עיון להערכת הכרונולוגיה בלשון" (בן-חיים כרונולוגיה, עמ' 25–41). ובמיוחד פסקה זו: "הלא מסורת הקריאה של המקרא, ככל שהיא משמרת תכונות קדמוניות מאוד, נמסרה לנו – בניקוד – מפי מסרנים שהעברית על דרך לשון חכמים שגורה על פיהם... ברי שנקראו צורות לשון שונות של המקרא ונקדו כדרך שנקראו בספרות חז"ל... זהו בלא ספק גורם חזק מאוד למראה היציבות והשוויון במערכת הצורנית של שתי חטיבות הלשון..." (שם, עמ' 25).

פא על פי תיאורו המצוין של הנמן.⁸⁴ למעשה, יש זהות בין הממצאים בפא לממצאים שהעלינו מפר. דומה אני ששיעור החריגים בפר מצומצם יותר בכמה קטגוריות. בולטים כאן במובהק הממצאים בפרשת היתה/היית, הסדירות בפר היא מוחלטת, לא מצינו היית בהקשר ולא היתה בהפסק, מה שאין כן בפא.⁸⁵ למעשה, בקבוצה זו (שווא כנגד תנועה) בכללותיה וגם בפרט האחרון (היתה/היית)⁸⁶ תואמים הממצאים בפר גם את ממצא כ"י ר של הספרא.⁸⁷ יותר מכול בולטת הזהות של כל מסורות לשון חכמים בקטגוריה הופעלה/הופעלו. כתבי היד ק פא פס, הניקוד הבבלי (כולל כמובן כ"י ר), פר, וכן מסורות התימנים והספרדים (כולן) מקיימים צורות הפסק לא רק בהפסק אלא גם בהקשר.^{87א}

114. גם בסוגיית סגול/קמץ (פפעל/פפעל) מסורתו של פר קרובה לזו של פא; בזה ובוזה נוהגות למעשה רק צורות פפעל בכל מעמד. אם כי מצאנו בו – בפא – צורות בודדות בבינונית: פועלת בהפסק ובהקשר, כגון "ההוֹנֶנֶת לו", "שהיא כוֹבֶשֶׁת", ותוזכר כאן גם הצורה כוֹהֶנֶת;⁸⁸ צורות כאלו מרובות עוד יותר במסורת כ"י פס, כגון טוֹחֶנֶת, בּוֹגֶרֶת, נוֹהֶגֶת, פּוֹרֶמֶת, כוֹהֶנֶת (צורה זו מצויה גם בכ"י ק) – רובן קיימות קיום חלקי ליד פועלת.⁸⁹ למעשה, אין לך כמעט מסורת שאינה מספקת דוגמות בודדות של צורות בקמץ במסורת לשון חכמים, כדוגמה שהעלתה ת' צורבל מאוטוגרף הרמב"ם למשנה: כָּסֶת (ברכות ח, ד), צה"פ במעמד של הפסק.⁹⁰

ונזכיר ממצאים נוספים העולים מן האוטוגרף של הרמב"ם; למשל, גמי "תמיד צורת ההקשר גם בהפסק תחבירי".⁹¹ ממצא זה תואם את הממצא בפר.⁹² וכן "קרי בכל ההיקריות מופיעה צורת ההפסק", וכן "שתי... בהקשר תחבירי".⁹³ הממצאים האלה זהים לממצאי פר.⁹⁴

115. בסוגיות פתח/קמץ ברור שיש לערוך השוואה רק עם מסורות שמקיימות אבחנה

84 ראה הנמן, משנה, עמ' 39–62.

85 גם בכ"י פא קיימת ההבחנה: היתה בהקשר / היית בהפסק (ראה הנמן, שם, עמ' 345–347), אבל יש בו כמה וכמה חריגים; הנמן מצביע שם על הייתה (כתיב מלא!) והיתה בהפסק.

86 סברה מעניינת העלה י' בלאו באשר למוצא הצורה היית, המשמשת בהפסק בלשון חכמים. לטעמו, אין מדובר בהכרח בצורת פֶּעַת (pa'ayat) קדומה, אלא אפשר שהיית נתקצרה מן היתה (צורת ההפסק הרגילה), בשל שימוט התנועה הסופית (ראה בלאו, נסתרת; בלאו, הית).

87 ראה הנמן, משנה, עמ' 346.

87א ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קד (שם הובאה עדותו של ש' מורג על מסורות העדות); הנמן, עמ' 50; בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 65; ייבין, בבלי, עמ' 570; נאה, לשון התנאים, פרק ב, סעיף א, 1; וכן שבטיאל, תימן, עמ' 209–210; וראה גם כ"ץ, ג'רבה, עמ' 250–251.

88 ראה הנמן, משנה, עמ' 81.

89 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 66–67.

90 ראה צורבל, סגוליים, עמ' 298.

91 ראה שם, עמ' 302.

92 ראה לעיל § 57.

93 ראה צורבל, שם, עמ' 302.

94 ראה § 60 לעיל.

בין שתי התנועות. ועל כן בנושא זה פוסקת ההשוואה של פר לפא (או לפס). כנגד זה מתבקשת השוואה למסורת הניקוד הבבלי או למסורת תימן. במסורת כ"י ר של הספרא קובע יפה ש' נאה, שלא מצאנו צורות פֶּעַל וכיו"ב בהפסק. ואין להגדיר את המצב "מטשטוש האבחנה בין ההפסק וההקשר... היסוד המכריע של 'ההפסקיות' במסורת זו הוא השינוי בהטעמה, ושינוי התנועה נגרר אחר השינוי בהטעמה. רק צורות המשנות את הטעמתן בהפסק נתונות להשפעת המעמד התחבירי, ואילו צורות המוטעמות ממילא בהברת עה"פ נתפסות כצורות 'הפסק ממילא'..."⁹⁵. הווה אומר: אף אם הגה נקדן כ"י ר של הספרא טָבַל בהפסק, לא תמיד הקפיד לציין זאת בכתב. לא כן נהג נקדן פר, כיוון שהגה טָבַל בהפסק, כך גם ניקד. ראוי להבלטה עוד פרט אחד, קיומן הלא-מועט של צורות נִפְעַל בהפסק משני ועוד יותר בהקשר במסורת פר.⁹⁶ פרט זה בדין שנקרב אותו למסורות שהצורה נִפְעַל (בקמץ) היא הצורה השלטת בהן בכל מעמד, הן בהפסק, הן בהקשר (הניקוד הבבלי,⁹⁷ וראש לכולם כ"י ר של הספרא⁹⁸ ומסורת תימן⁹⁹). אך גם כאן הקו הכללי בפר – עפ"ר נִפְעַל – הוא כמו העברית (הטברנית) של המקרא.

ד. דברי חתימה

116. כל שאמרנו כאן בסוגיית ההשוואות לא יצא מגדר ראשי פרקים. בכל אופן ראוי לציין, שכמעט בכל הקווים שכ"י פר נבדל בהם ממסורת המקרא נוסח טבריה (כגון הוּפְעַלָה/הוּפְעַלוּ, ריבוי יחסי של נִפְעַל בהפסק משני ובהקשר, הִיָּתָה/הִיָּית, היעדר כמעט מוחלט של צורות פֶּעַל) ממצאיו תואמים את הממצא במסורות אחרות של לשון חכמים. והעיקר, שימושי צה"ק במעמד של הקשר כנגד צה"פ במעמד של הפסק המגלים סדירות גבוהה בזוגות שיש בהם שווא כנגד תנועה (כגון פֶּעַלוּ/פֶּעַלוּ, יִפְעַלוּ/יִפְעַלוּ) מתאשרים גם ממסורתם של שני חיבורים חשובים שכבר נחקרו: פא וכ"י ר של הספרא. ההנחה, שנהגו בלשון חכמים צורות הפסק גם במעמד של הקשר¹⁰⁰ (המתאשרת רק בצורות הוּפְעַלָה/הוּפְעַלוּ ברוב

95 ראה נאה, לשון התנאים, 2.2§.

96 ראה 94§§–96 לעיל.

97 ראה ייבין, בבלי, עמ' 498.

98 ראה נאה, לשון התנאים, 2.1.1.2§.

99 ראה שבטיאל, תימן, עמ' 208.

100 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קד: "בלשון חז"ל היו הצורות הקרויות 'צורות הפסק' הצורות הנורמליות שבקונטקסט. בדפוסים נמחקו למעשה כל הצורות האלה, כיון שהיו סותרות את ניקוד המקרא. אך כ"י, וכן מסורות העדות, קיימו אותן בשפע". השערתו החריפה של מורנו הגדול, פרופ' קוטשר ז"ל, לא נתאשרה בבדיקתם של שלושה כתבי היד הללו – פא, פר, ר (וראה גם ייבין, "הצורות 'יקטולנו', 'יקטולנו' במגילות מדבר יהודה...", המקרא ותולדות ישראל, תל-אביב 1972, עמ' 267–268). אמת יש עדויות להטעמת מלעיל בעברית, כמו ההגייה האשכנזית המטעימה מלעיל, כגון נִשְׁמַר (nišmar) ואחיותיה. וכן יש לתת את הדעת לקיומן של צורות כגון אִמְרוּ, אֹמְרִין (בעה"פ בשווא נח ובהטעמת מלעיל) ואחיותיהן

המסורות),¹⁰¹ לא נתאשרה בבדיקה של שלושה עדים אלו (פא, כ"י ר של הספרא ופר).

אם מותר לסיים במשאלה, הריהי זו: חקירתם של עדים נוספים שבכתב ומסורות שבעל-פה היא צורך חשוב. שכן לימוד של כל מקור חדש יש בו גילויים של ממש בעניינים כוללים ובפרטים רבים. וכך נמצאנו מוסיפים נדבכים בבניין דקדוקה של לשון חכמים.

ה. תוספת

117. יש מקום להוסיף דברים קצרים בעניין שלוש הקטגוריות שבהן (ורק בהן!) מתקיימת סדירות בשימוש צורות ההפסק בכל מעמד תחבירי,¹⁰² הלוא הן, כאמור, (א) הצורות חתומות התנועה בבניין הופעל – הפעלה, הפעלו; (ב) משקל פְּעִי (פְּעִי/פְּעִי), כגון חוּלִי, נוֹאִי, קוֹשִׁי; (ג) חלק של השמות במשקל פְּעִי (פְּעִי) כגון שְׁתִּי.

בשלוש הצורות דחתה צורת ההפסק את צורת ההקשר גם בהקשר תחבירי לא בשל הטעמת מלעיל כללית; שהרי הטעמה כזאת לא נהגה בלשון חכמים, כפי שהוכח בכמה וכמה מחקרים.¹⁰³ דומה אני, שחריגותן של שלוש הקטגוריות הנזכרות מוסברת בהתנהגות "פרטית" שלהן. פעלו בהן היקשים לצורות אחיות (כוחו של היקש לעקור תופעות דקדוק סדירות ממקומן ולהמירן בתבניות אחרות אינו טעון הוכחה).¹⁰⁴

118. וזה פירוש הדברים:

א. צורות הפעלה, הפעלו נראות תולדת היקש לאחיותיהן בבניין הפעיל, כלומר בבניין הפעיל. בבניין זה שולטת בצורות חתומות התנועה צורת מלעיל בכל מעמד תחבירי: הפְּקִידָה, הפְּקִידוֹ, תְּפְקִידִי וכיו"ב.¹⁰⁵ לעומת זאת הבניין הסביל קיים בשלב אחד צורות מלרע במעמד הקשר (הפעלה, הפעלו) וצורות מלעיל במעמד הפסק

במסורות הספרדים (ראה למשל מורג, בגדאד, עמ' 101 ואילך; וראה גם כ"ץ, ג'רבה, עמ' 160). ואף זאת, הטעמת מלעיל היא דרך המלך במסורת השומרונים בעברית ובארמית (ראה בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 48 ואילך). ואולם מסורות הקריאה הניבטות מכתבי היד המנוקדים של ספרות חז"ל אינן שייכות למסגרת כללי ההטעמה הללו.

101 ראה המקומות הנרמזים בהערה 87א לעיל.

102 ראה פירוט הדברים לעיל ב-§§ 28–29, 51–55, 60, 65, 109, ובראשית § 111 וסוף § 113.

103 ראה לעיל § 116 והספרות הנרמזת בו.

104 כל השפות כולן מלאות דוגמות לאנלוגיות בכל תחומי הלשון; והמפורסמות אינם צריכים ראיה.

105 קטגוריה זו עצמה – בחיריק (מלא) מתקיים בעה"פ בפעל השלם – היא כידוע תולדת היקש לפועלי ע"ו. כלומר *הפעלה, *הפעלו (hip'īlā, hip'īlū) הוקשו להקִימָה, הקִימו (hēqīmā, hēqīmū) ואחיותיהן ב-ī (תנועה ארוכה מתקיימת); ואכמ"ל.

(הַפְּעֵלָה, הַפְּעֵלוּ). במשך הזמן צורות העזר-כנגדן בבניין הַפְּעֵל הקישו אליהן את הצורות הסבילות, ואלו משמשות עתה בכל מעמד בצורות המלעיל בלבד.¹⁰⁶

ב. גם במשקל פְּעִי (> פְּעִי/פְּעִי) ובמשקל פְּעִי (> פְּעִי) בחלקו שימשו מעיקרא לפחות בחלק של השמות צורות מלרע בהקשר או בהפסק משני וצורות מלעיל בהפסק ראשי, כגון חָלִי (ירמיהו ו 7); חָלִי (דברים כח 61) כנגד חָלִי (שם ז 15). בְּשָׁבִי (יחזקאל ל 17); שָׁבִי (איכה א 5), לעומת שָׁבִי (במדבר כא 1).¹⁰⁷ נראה שהיקש לשמות (הגזורים משרשים שלמים) במשקל פְּעֵל ופְּעַל המשמשים בצורת מלעיל בכל מעמד תחבירי בלשון חז"ל¹⁰⁸ הוא שדחה את הצורות במלרע; במשקל (פְּעִי/פְּעִי <) פְּעִי ההיקש היה מוחלט. ובמשקל (פְּעִי <) פְּעִי הוא פעל רק באופן חלקי. כללו של הדבר, אין לפנינו צורת הפסק בתוך הקשר אלא צורות הפסק מתוך היקש גם בתוך הקשר.¹⁰⁹

106 יש מקום לברר, כיצד צמחו צורות אחרות שיש בהן סדירות מועטה או מרובה בשימוש צורות ההפסק גם במעמד תחבירי. למשל, כיצד צמחו צורות נִכְנָסָה, נִכְנָסוּ המשמשות בהקשר בסדירות-מה במסורות מסוימות (אבל בכתבי היד הטובים נכנסה ונכנסו הן הצורות העיקריות בהקשר תחבירי)? ודוגמה נוספת: כיצד עלו צורות הפסק בבניין פְּעַל – פְּעֵלָה, פְּעֵלוּ, המשמשות בסדירות בלשון הפיוט (ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קד)? כלום צורות הַפְּעֵלָה, הַפְּעֵלוּ, המושרשות כל כך בכל המסורות של לשון חכמים שבכתב ושבעל פה, הן שהשפיעו בשמשן בניין אב לצורות החדשות? כלומר, הַפְּעֵלָה, הַפְּעֵלוּ הקישו אליהן גם צורות בבניינים סבילים אחדים. נדגיש שֶׁאֵלָה כְּאֵלָה יש בהן פתח בהברה סגורה: נִפְעַל–נִפְעֵלָתִי, פְּעַל–פְּעֵלָתִי כמו הַפְּעַל–הַפְּעֵלָתִי, ומכאן גם נִפְעֵלוּ, פְּעֵלוּ כמו הַפְּעֵלוּ. וצ"ע.

107 במקום זה המילה נמצאת בסוף פסוק ולא באתנח.

108 כידוע, אין צורות פְּעַל בל"ח (ראה לעיל §§106–107).

109 הפתרון המוצע כאן לשלוש הקטגוריות שבהן שולטות צורות ההפסק בכל מעמד תחבירי כבר נרמז בקצרה לעיל ב-§111.

פרק ג

הנסתרת בעבר בפעלי ל"י-ל"א בלשון התנאים

א. דברי מבוא

1. כבר מזמן הובעה המשאלה שייכתב דקדוק חדש של לשון חכמים, לפחות של לשון התנאים, שישקף את ההישגים והתפיסות של שני הדורות האחרונים במחקר המקצועי.¹ ואכן כבר היו התחלות מרשימות ומקיפות בכיוון זה, כגון סעיפי (או פרקי) דקדוק לשון חכמים בחיבורו הגדול של ייבין על מסורות הניקוד הבבלי,² תיאור מערכת הפועל בכ"י פא בידי הנמן³ ועבודות נוספות מקיפות יותר ומקיפות פחות.⁴ אבל עדיין רחוקים אנו מכתובת הדקדוק הכולל והשלם; שכן פרקים שלמים טרם נתבררו כל צורכם, ולעתים סעיפים אחדים וקטעי סעיפים עוד לא נחקרו כדבעי הן באשר להעמדת הנתונים הן באשר לגלגוליהם והתגבשותם של הנתונים עצמם. בירורם המוקדם של סעיפים וסעיפי משנה בדקדוק לשון חכמים, למזער בלשון התנאים, הוא אפוא צורך חשוב ודחוף של המקצוע. סעיף אחד מאלה שנחקרו במידה ניכרת אך טרם נתברר בירור כולל וממצה הוא צורת הנסתרת בזמן עבר ("פעל") בפעלי ל"י ובפעלי ל"א.

2. אמת, דברים חשובים כבר נאמרו בסוגיה זו במחקרים אחדים; הבולטים שבהם הם בירוריהם של ייבין במסורת הניקוד הבבלי⁵ בכלל ושל נאה בכתב יד הספרא בניקוד בבלי (וטיקן 66) בפרט,⁶ וכן של הנמן בכ"י פא⁷ וצורבל בכ"י

* פרסום ראשון: מחקרי תלמוד: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים מוקדש לזכרו של פרופ' אליעזר שמשון רוזנטל, ירושלים תשנ"ג, עמ' 39-84.

1 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קה (פסקה ראשונה); וראה גם כרך א, פרק ב לעיל, §§ 45-46.

2 ייבין, בבלי.

3 הנמן, משנה.

4 הביבליוגרפיה בסוף הספר הזה מפרטת את כולן.

5 ראה הסעיפים המתאימים אצל ייבין, בבלי, פרקים לג-לד, עמ' 659-742.

6 ראה נאה, ספרא, עמ' 249-253.

7 ראה הנמן, משנה, פרקים 37-38, עמ' 342-351, 395-397.

אר⁸ (ועוד נידרש לכולם). אבל טרם הוצגו הממצאים בשניים מן המשובחים (אם לא המשובחים ביותר) שבכתבי היד של המשנה – כ"י ק וכ"י פר.

נבוא להעמיד את הנתונים בשני כתבי היד הנזכרים (וכמובן, בכל הנוגע לק תינתן הדעת להבחנה בין הידיים השונות בכל מקום שהדבר מתחייב), ונברר וננתח את כל אחת משתי המסורות בפני עצמה ולעומת רעותה. אחר כך נצרף את הממצאים בשני כתבי היד לממצאים שהעלו קודמינו ממסורות אחרות כדי להציע תמונה כוללת של הסוגיה.⁹ אגב הצעת הנתונים משני כתבי היד הנזכרים נוסיף פרטים גם מעדים אחרים של המשנה (כגון לו, פס, ד"ר ועוד) ונביא נספחים ובהם ממצאי כ"י ר32 של הספרי והממצאים בדפוסים המהלכים).

3. קווי הדמיון והזהות בין גזרת ל"י לגזרת ל"א בסעיף זה, כבסעיפים אחרים, מזמנים את שתיהן לאכסניה אחת. ואולם בשל קווים מסוימים שהגזרות נבדלו בהם נפריד ביניהן לפחות בשלב הצגת הנתונים, כדי לעמוד ולהעמיד על העניינים החוצים ביניהן; דבר שיאפשר לנו להסבירם ולבררם כל צורכם.

4. בתיאור הממצאים ראינו להפריד בין שתי הקבוצות העיקריות של צורות הנסתר העולות מן הטקסט העיצורי: חתומות – ת והצורות שעל דרך השלמים פעתה/פעאה (פעאה רק בפועלי ל"א); כמו כן ראינו לקיים בתוך הצורות השונות את ההבחנות העולות ממסורת הניקוד בלבד, שהבולטות שביניהן הן פֶּעַת (עה"פ בפתח) לעומת פֶּעַת (עה"פ בקמץ), נִפְעַת לעומת נִפְעַת.

ההבחנה בין פתח לקמץ מקוימת היטב בכ"י פר, וחשיבותה מרובה לקביעת העובדות ולבירורן. אבל גם בכ"י ק, שבו מיטשטש ההבדל בין פתח לקמץ במידה ניכרת (אך לא מכרעת!), מצאנו טעם להבחנה בין שתי התנועות (גם אם יש בה עמעום, היא עומדת בדמיונה לאבחנה העולה מכ"י פר). באלה (ההבחנות בתוך הטקסט העיצורי) ובאלה (ההבחנות הנתונות במסורת הניקוד לבדה) יש טעם וצורך להעמיד על המעמד התחבירי שבו נקריט הצורה, אם מעמד הקשר הוא או מעמד הפסק (ובכ"י פר יש, כידוע, עדות בכתב – בתוך מערכת הטעמים – להבחנה בין הפסק משני להפסק ראשי).¹⁰

8 ראה צורבל, רמב"ם, הסעיפים המתאימים בפרקים 19–20 בעמ' 153–177.

9 יש יסוד להאמין, שמחקר כתבי היד של התוספתא ושל חיבורי תנאים אחרים ומחקר לשון האמוראים בארץ ישראל ובבבל (על פי כתבי יד) יוסיפו מעט הבהרות גם בסוגיה זו. חומר מועט מן העברית של אמוראי ארץ ישראל נשתקע בעבודתו של סוקולוף, ב"ר, עמ' 293. הוא אומר שם: "פועלי ל"א, ל"ה". [למעשה קיימת רק גזרה אחת והיא נוטה ע"ד ל"ה. יש לזקוף את המיזוג על חשבון הארמית בה נוטות שתי הגזרות כאחת. ההשפעה הארמית בולטת בנסתרת עבר". הוא מדגים את דבריו, בלי להדגיש שבפועלי ל"י (לפחות על פי הנתונים שהוא מביא!) יש רק צורות בסיומת –ת, רצת, זינת, ליוות, נשתנת ועוד, ושכפועלי ל"א יש שלוש צורות: (א) –ת: יצאת, נשאת, קינת; (ב) –תה: ויצאתה; (ג) –א (> –אח): יצא (> יצאה), נתמלא (> נתמלאה).

10 ראה לעיל פרק ב בכרך זה.

ב. הממצאים בכ"י פר

גזרת ל"י

[א] חתומות - ת

(א) עה"פ בפתח¹¹

5. קל בהקשר: שְׁעֶלֶת¹² (נגעים ט, ג); שְׁעֶשֶׁת¹³ (נידה ט, ט [ח] x2); וּפְסֶת־ (נגעים ד, ח; ד, ט; ט [י]; ד, י [יא]); רְאֵת־ (טהרות ב, א; נידה א, ד; א, ו; ח, א x2; י, א); רְבֶת־ (נגעים ו, ב x2; ו, ג x2); שְׁנֵת־ (כלים יז, יד [טו]); שְׁפֶת־... שְׁשֶׁפֶת־ (נידה ד, ד); שְׁתֶּת־ (פרה ט, ג); שְׁשֶׁת־ (שם ט, ה). מצינו בסך הכול x22 בהקשר. בהפסק משני: כָּלֶת (נגעים ו, ה); פֶּסֶת (שם ה, ד); רְאֵת (נידה י, ח), וְרֵאֵת (שם א, ב). מצאנו בסך הכול x4.

בהפסק ראשי¹⁴ הפתח הופך קמץ, בדרך שיטה, כשהטעם הוא אתנח¹⁵: שְׁהִיִּת (נגעים ד, ז; ה, ב; מקואות י, ח); שְׁהִיִּת (נגעים ד, ז; ה, ב); וְחִיִּת (נידה ח, ג). בסוף משנה, כאמור, פעמים שהפתח הופך קמץ ופעמים שהוא עומד בעינו: שְׁהִיִּת¹⁶ (נגעים ה, ב; ח, א) אבל שְׁרֵאֵת: (נידה א, ב). מצאנו בסך הכול x9, בשמונה מתוכם הומר הפתח בקמץ.

נפעל בהקשר: שְׁנִיכוֹת־ (כלים ח, יא [יב]) - דוגמה יחידה. פֶּעַל בהקשר: קִישֶׁת־ (נידה ד, ד); שִׁינֶת־ (שם ט, י x2, בהיקריות השנייה והשלישית במשנה זו) - והן x3.

הַפְּעִיל בהקשר: שְׁהַעֲלֶת־ (כלים יג, ה [ו]); זו הדוגמה היחידה.

11 בכ"י פר (ולא רק בו) ההבחנה בין צורת הקשר לצורת הפסק במעמדי ההקשר ובמעמדי ההפסק עושה הבדלים בלשון (וכבר תוארו הדברים בהרחבה לעיל בפרק ב בכרך זה). בכל הנוגע לפתח בהברת הטעם אין הבדל בין צורה במעמד הקשר לצורה במעמד הפסק משני (פֶּסֶל־/פֶּסֶל); לעומת זאת, בהפסק ראשי הפתח הופך קמץ דרך שיטה באתנח, אבל בסוף משנה פעמים שהוא הופך קמץ ופעמים שהוא עומד בעינו (פֶּסֶל, פֶּסֶל:/פֶּסֶל:). ברם הגם שאין הבדלים בניקוד בין פֶּעַת במעמד הקשר לפֶּעַת בהפסק משני, ראינו להפריד בין שלוש הקטגוריות (הקשר, הפסק משני והפסק ראשי) בשל ההבדל במעמד התחבירי ביניהן, הגורר לעתים הבדלים מסוג אחר (כגון היתה בהקשר, היית בהפסק ראשי), כפי שנראה להלן.

12 המקף משמש בכתב יד זה טעם מחבר יחיד לכל התיבות הבאות בהקשר (ראה לעיל פרק ב, 2§§-3).

13 נזכיר שאנו מוותרים על ציון סימן הרפה על גבי התי"ו (ועל גבי אותיות אחרות). בכתב היד הוא מצוי בדרך כלל: עֲלֶת, עֲשֶׂת וכיו"ב.

14 לקטגוריה זו שייכות התיבות שהוטעמו באתנח או שבאו בסוף המשנה. התיבות שהוטעמו בטעמים מפסיקים אחרים שייכות למעמד ההפסק המשני (ראה לעיל פרק ב, 2§§-3).

15 כל הצורות שיש בהן קמץ במעמד של הפסק ראשי, ובהקשר ובהפסק משני יש בהן פתח, מתפרשות לנו כמנוקדות מעיקרא בפתח, שהוסב לקמץ.

16 בכתב היד אין כל ציון של טעם בתיבה הנקריית בסוף משנה; אחרי התיבה עצמה יש נקודה אחת בגובה השורה: שְׁהִיִּת; אנו הסבנו אותה לנקודתיים, כמקובל, שְׁהִיִּת:.

(ב) עה"פ בקמץ

6. קל, הפעיל ובנינים אחרים – אין כל דוגמה.

פעל בהקשר: שינת (?), בהיקרות הראשונה מתוך שלוש במשנת נידה ט, י), אבל אין ביטחון גמור בגרסה שינת.¹⁷

(ג) עה"פ בצירי

7. בבניין נפעל בלבד מצאנו צורות בצירי (כולן במעמד הקשר), ואלו הן: ונעשת- (נגעים א, ה x2; ד, ז x2); ונעשת- (שם א, ו בהופעה השנייה במשנה; ז, ב x2, ההופעה השנייה והשלישית); ונעשית (שם ז, ב, בהיקרות הראשונה); ונעשת (שם א, ו, בהיקרות הראשונה).

נעיר, כי איכות התנועה [ē] מובעת בכתיב (על ידי יו"ד) רק פעם אחת: ונעשית (שם ז, ב, שהובאה לעיל). אבל נראה, שאין לפקפק בקריאה נפעת גם כשהכתיב חסר יו"ד; אף בצורת הבינונית נכתבת התנועה על פי הרוב בלא יו"ד.¹⁸

[ב] פעתה

8. (א) פעתה מזדמנת דרך שיטה כצורת הקשר של הנסתר של השורש הי"י במעמד הקשר. מצאנו: במעמד הקשר – היתה – x109; בהפסק ראשי – הית (הית) x7.

והרי דוגמות מספר לצורת ההקשר: היתה-מוטה (כלים ד, ג); היתה-קטנה (שם ו, ג); היתה-מהלכת (אהלות ז, ד [ה]); היתה-ביך (נידה ח, ג); ועוד x105. ממצאי הית/הית נתפרטו לעיל ב-58.

9. (ב) כן מצינו את צורת פעתה פעם אחת בהקשר ופעם אחת בהפסק משני בפועל אחד במשפט אחד ובנסיבות תחביריות מיוחדות. שנינו (נגעים ד, ז): "בהרת ובה מחיה ופיסיון... כנסה-ופסתה או פסתה-וכנסה ר' עקי' מטמא וחכמ' מטהרין". צורה זו – ופסתה/פסתה – עומדת בחריגותה כנגד כל צורות הנסתר בל"י שלא נמצאו בהן אלא צורות חתומות – ת (הצורה היתה מוצאת כאן מכלל זה). היא כבר נידונה בהרחבה במקום אחר,¹⁹ לפיכך נאמר כאן קיצור דברים בלבד: המקצב במשפט הוא שזימן את הצורה פסתה במשנה זו. ברישה של פסוק התנאי יש לנו שתי צלעות מקבילות: כנסה ופסתה // או פסתה וכנסה.בסופי הצלעות שהם מעמדי הפסק תחביריים באות בכ"י פר, בדרך שיטה, צורות הפסק, וכך כאן בסוף הצלע השנייה באה וכןסה כדין;²⁰ בסוף הצלע הראשונה הייתה

17 בתצלום שבידי סימן הניקוד מתחת לנו"ן נראה קמץ, אבל הוא שונה בצורתו מן הקמץ הרגיל בכתב היד (שצורתו היא פתח ומתחתיו נקודה, כך: -).

18 ואלה הממצאים בבינונית של נפעל בפועל ל"י בכ"י פר: בכתיב חסר – נראת (נגעים ב, א; ב, ב x2); היתה נעשת (פרה ג, ז [ט]; ד, א); היתה נעשת (שם ג, יא [יג]); בסך הכול x6. בכתיב מלא – והיא נראית (נגעים ד, ד); היתה נראית (אהלות ו, ה); בסך הכול x2.

19 ראה לעיל פרק ב, § 68.

20 ראה לעיל פרק ב, §§ 16–66 וסיכומיהם (ב-§§ 63–66).

צפויה הצורה ופסת (ראה לעיל § 5 – צורות כלת, פסת, ראת בהפסק משני); אבל זיווגה עם וְכַנְסָה שבסוף הצלע השנייה גרם לה שתהא בצלמה כדמותה: ופסתה.²¹ ועוד זאת, המקצב הפנימי (או החריזה הפנימית) בתוך הצלעות גרם, שכל אחת מצורות הפועל שבסופי הצלעות תגרור גם את בת זוגה שבהקשר לקבל את תבניתה, וכך גם צורות ההקשר כַּנְסָה, פַּסְתָּ הפכו צורות הפסק כַּנְסָה-, פַּסְתָּה-. לשון אחר, המשפט כַּנְסָה ופַּסְתָּ // או פַּסְתָּ וְכַנְסָה עיבר צורתו למבנה כַּנְסָה ופַּסְתָּ // או פַּסְתָּ וְכַנְסָה בשל גורמי מקצב וחריזה פנימיים (הממצאים בכ"י פר עולים בקנה אחד עם הממצאים ברוב כתבי היד, ומלמדים שלפנינו תופעה אותנטית במשנה זו).²²

גזרת ל"א

[א] חתומות – ת

(א) עה"פ בפתח

10. קל בהקשר: מצאנו פעם יחידה: שִׁצַּת (טהרות ג, ג, בהופעה השלישית במשנה).

נפעל בהקשר: נִשְׁאֵת-לכהן (נידה ב, ד), דוגמה יחידה! בהפסק משני: וְנִשְׁאֵת (שם י, א, בהיקרות השנייה במשנה), גם כאן יש רק דוגמה יחידה.

פֶּעַל: מצאנו רק צורות דבוקות כינוי (כגון טִימָאָתוֹ: [נגעים יג, ח]; טִימָאָתוֹ [פרה ח, ב (ד)]; טִימָאָתוֹ [מקואות י, ח]²³).

נתפעל בהקשר: נִטְמָאֵת-אחת (כלים ב, ז, הופעה שנייה במשנה; ו, ב [ג]; ו, ג [ד]; טהרות א, ז [יא]); נִטְמָאֵת-אחת (כלים ב, ז, הופעה ראשונה במשנה; טהרות א, ט [יג]); נִטְמָאֵת-הכירה/החצר (כלים ז, ג x4); נִטְמָאֵת-במשא (טהרות ג, ג, הופעות שנייה ושלישית x2); נִטְמָאֵת בכביצה (טהרות ג, א; י, ה).

בהפסק משני: נִטְמָאֵת (פרה ה, ג; ח, ב [ד]). בהפסק ראשי: נִטְמָאֵת (נגעים יג, ח); הפתח נעתק לקמץ באתנח, בסוף משנה הוא עמד בעינו²⁴ – נִטְמָאֵת: (כלים ח, יא [יב]).

(ב) עה"פ בקמץ

11. קל בהקשר: שִׁבָּאֵת (נידה ח, ג; ידים ג, א [ב]); שִׁצַּאֵת (טהרות ג, א; ג, ב; ג, ג, בהיקרות השנייה במשנה; י, ה); וִיצַאֵת (שם ז, ט [י]; עוקצין ב, ט); מִצַּאֵת (נידה ט, ד); וּמִצַּאֵת (טהרות ז, ט [י]; נידה ט, ה [ו]; י, ב x4; י, ב [ג] x2). בלא אל"ף: שִׁצַּת (טהרות ג, ג, היקרות ראשונה במשנה). מצינו בסך הכול x18. בהפסק משני: שִׁצַּאֵת (שם ז, ט [י]), דוגמה אחת.

21 וראה להלן, § 25, 35.

22 ראה לעיל פרק ב, § 68 הערה 43.

23 זו אחת מן הדוגמאות מני אלף שפתח בהקשר נעתק לקמץ בהפסק ראשי (ראה לעיל פרק ב, § 75-98).

24 ראה לעיל הערות 11, 15.

נפעל בה פסק משני: וְנִשְׁאַת (נידה י, א, היקרות ראשונה), דוגמה אחת ויחידה! נתפעל בה קשר: נִטְמָאת־בכביצה (טהרות ג, ב; ג, ג, הופעה ראשונה במשנה). נמצאו רק שתי היקרויות אלו.

(ג) עה"פ בצירי

12. בבניין נפעל בלבד מצאנו צורות בצירי (כולן במעמד הקשר), ואלו הן: נִמְצָאת־יתירה (כלים יז, ט); נִמְצָאת־טומאה (זבים ה, ה [ו]); וְנִמְצָאת־רגלו (אהלות י, ב); וְנִמְצָאת־שלא־דרור... וְנִמְצָאת־טריפה (נגעים יד, ה [ו]); שְׁנִמְצָאת־בכבשן (כלים ב, ו); שְׁנִמְצָאת־טומאה (טהרות י, ב); שְׁנִמְצָאת חלודה (שם ג, ה), והן x8. נעיר, כי כל צורות ל"א – פרט לשתי היקרויות (שִׁצַּת/שִׁצָּת) – כתובות באל"ף היסטורית: יצאת, נמצאת, ניטמאת ועוד.

[ב] פעתה/פעאה

13. לא מצינו בכ"י פר אפילו צורה אחת מפועלי ל"א על דרך פְּעָתָה – יָצָתָה/יָצָאתָה – לא בבניין קל ולא בבניינים אחרים. אף לא נמצאה כל צורה על דרך השלמים – יָצָאָה, נִמְצָאָה וכיו"ב; להוציא צורה בבניין הפעיל, הִבִּיאָה (נידה ה, ט);²⁵ בניין שבו נוהגים פועלי ל"א כשלמים לכל דבר: הִבִּיא, הוֹצִיא, מִבִּיא, מוֹצִיא, יָבִיא, יוֹצִיא; לְהִבִּיא, להוֹצִיא; וכך גם הִבִּיאָה, הוֹצִיאָה.²⁶

סיכום

14. להלן טבלה מסכמת של הממצאים בכ"י פר, ובהמשך נבוא לנסח את כלליהם.

חתימות -ת		פעתה	
עה"פ בפתח	עה"פ בקמץ	עה"פ בצירי	פעתה
ל"י	קל	בהקשר	פַּעַת x22
		הפסק משני	פַּעַת x4
		הפסק ראשי	פַּעַת: x1
	נפעל	בהקשר	נִפְעַת x1
		פיעל	פַּעַת־x3 (?4)
	הפעיל	בהקשר	הִפְעַת־ x1
			פַּעַת־ x1 (?)
			נִפְעַת (נפעית) x9
			הִיָּתָה־ (x109)
			פַּסְתָּה־ (x1)
			פַּסְתָּה (x1)

25 ראה להלן §§33, 47.

26 במקרא דווקא מצינו צורה בהפעיל ל"א על דרך ל"י: הִחְבֵּאתָה (יהושע ו 17 על יד הִחְבִּיאָה, שם שם 25). ניקוד זה נתפרש לברגשטרסר, דקדוק (§29e, עמ' 598) שיבוש. ברם אפשר לפרשו כמשקף את צורת הִחְבֵּאתָה שנתממשה בה האל"ף מימוש משני, כדרך שנתפרשו הצורות יָצָאת, יָצָאת כגלגול של יָצָאת במימוש האל"ף במסורת הניקוד הבבלי ובמסורות אחרות! (ראה ייבין, בבלי, עמ' 420, 660; וראה להלן §§54, 60 ס"ק ו).

פעתה	חתומות -ת				
	עה"פ בפתח	עה"פ בקמץ	עה"פ בצירי		
ל"א	קל	בהקשר	פעת- x1	פעת /	
				פעת x18	
		בהפסק משני		פעת x1	
נפעל	הקשר	נפעאת- x1	נפעאת x8		
		נפעאת x1			
פיעל	הפסק משני	נפעאת x1			מצאנו רק צורה דבוקת כינוי: טמאתו
נתפעל	הקשר	נתפעאת x14	נתפעאת- x2		
	הפסק משני	נתפעאת x2			
	הפסק ראשי	נתפעת x1			
הפעיל		נתפעאת: x1			
					הביאה וכיו"ב היא הצורה הסדירה (ואינה כלולה בספירה)
סיכום	x61 (? 62)	x23 (? 22)	x17	x109 (+x2)	

15. הטבלה ב-148 עדות ברורה יש בה, שספירה של גרסאות שאין עמה שקילה עלולה להטעות. אפרש דבריי: למעשה אין כאן תפוצה מקרית או חופשית של הצורות.

(א) בעיקרו של הדבר בכל מעמד שולטות הצורות חתומות ה-ת, ורק בפועל היה שולטת צורת פעתה בהקשר; צורת פסתה חריגותה נתבארה במקומה, ואינה טעונה עוד כל הסבר.

16. (ב) בתוך הצורות חתומות ה-ת התפוצה של כל אחת משלוש הצורות -ת, -ת, -ת היא סדירה, ומופיעה בתנאים מוגדרים. וזה סיכום הדברים:

א. עה"פ בפתח היא הצורה הרגילה והבסיסית בכל הבניינים בל"י ובל"א בהקשר ובהפסק משני; בהפסק ראשי יבוא קמץ במקום פתח, כדין כל פתח מוטעם שבא בהפסק (המעבר פתח < קמץ סדיר לחלוטין באתנח, ופחות סדיר בסוף משנה). ואכן 43x בהקשר, 7x בהפסק משני, 9x קמץ בהפסק ראשי (ועוד 2x בפתח בסוף משנה) משקפים סדירות זו באופן מובהק.

בכל אלה אולי יש חריג אחד: שינת- (בהקשר); אם אמנם יש קמץ בנו"ן.²⁷ אם אכן כך הוא, נראה שהדוגמה שייכת לאותן צורות מועטות (!) שבהן יש משוגות ניקוד, שהפתח והקמץ מומרים זה בזה אהדדי.²⁸

ב. עה"פ בקמץ היא הצורה הסדירה בבניין קל של גזרת ל"א: באת, יצאת, מצאת

27 ראה לעיל §6 והערה 17.

28 ראה לעיל פרק ב, חלק א של §76.

בכל מעמד תחבירי; מצינו בסך הכול 19x (מהן 18x בהקשר! ²⁹). נראה, שמלכתחילה גם כאן נהגה צורת פִּעָא/פִּעַת בפתח בעה"פ, אלא שפעל היקש לפרדיגמה כולה: יִצְאָתִי, יִצְאָתָּ, יִצְאָתָּ, יִצְאָנוּ, יִצְאָתָם/ן, ³¹ וכמובן גם הנסתר יִצָּא. בבניינים אחרים תנועת עה"פ בגזרת ל"א אינה קמץ בגופי המדבר והנוכח (נִישָׂאֲתִי, נִישָׂאֲתָּ וכו'); מִלָּאֲתִי, מִלָּאֲתָּ וכו'); שם לא פעל ההיקש הנזכר, והפתח נתקיים בצורת הנסתרת (נִישָׂאֲתָּ, נִישָׂאֲתָּ).

על יד 19x פִּעָא בבניין קל נמצאו שלושה חריגים בקמץ בבניינים אחרים: נִישָׂאֲתָּ (x1), נִישָׂאֲתָּ־2x (בהקשר), וכנגד זה צורה אחת יִצָּת (בהקשר) בפתח. הללו אפשר שיתפרשו צורות מעטות שבהן יש חילופי פתח וקמץ, פרי משוגות ניקוד. ³² ואפשר לפרשן פירושים מקומיים אחרים. למשל נִישָׂאֲתָּ, שמא הזקף גרם למעתק פתח < קמץ; אמנם אין מעתק כזה נוהג בטעם מפסיק משני בכ"י פ, ³³ אבל לעתים רחוקות הוא מזדמן, כגון שִׁשְׁכָן (אהלות ח, א) במקום שִׁשְׁכָן. ³³ הצורה שִׁצָּת־ (בפתח) אפשר שהכתיב חסר האל"ף הכשיר את העברתה בקלות ובהיסח הדעת אל אחיותיה מפועלי ל"י הננקדות דרך שיטה בפתח (עֲלָת־, עֲשָׂת־ וכיו"ב). ועוד אפשרות, אולי הצורות בקמץ [שִׁנָּת (?), נִישָׂאֲתָּ, נִישָׂאֲתָּ־2x] הן תצורה ממסורת אחרת שבה נהג קמץ בעה"פ של הנסתרת בפועלי ל"א/ל"י. ³⁴ בין כך ובין כך חריגים מועטים לפנינו, והכלל עומד בסדירותו.

ג. עה"פ בצירי: רק בבניין נפעל בשתי הגזרות מזומנת הצורה יִצָּת. הממצאים כפי שהוצגו לעיל מראים לכאורה, שזו הצורה הסדירה בבניין נפעל: 17x נִפְעַת (נעשית)/ נִפְעָאֲתָּ (נִפְעָאֲתָּ) כנגד 4x נִפְעַת (נִפְעָאֲתָּ) (נִפְעָאֲתָּ). ³⁵ אבל הספירה עשויה להטעות; מתברר, שבכתב היד הזה (ולא רק בו ³⁶) ההתפצלות היא מילונית, כלומר יש שרשים (שְׁנִים) הבאים בחתימה יִצָּת ויש שרשים (שְׁנִים) הבאים בחתימה יִצָּת.

29 לפי שהצורות באות בהקשר אין לדבר, כמובן, על המעבר פתח < קמץ!

30 בסדר טהרות מצאנו עדות לצורת הנוכחת בלבד: "אֲשֶׁרֶךְ כָּלִים שְׁנִכְנִסְתָּ בְּטוּמָאָה וְיִצָּאֲתָּ בְּטָהֳרָה" (פר כלים ל, ד [ה]); כשם שנכנסת היא צורת נוכחת, כך גם יִצָּאֲתָּ צורת נוכחת היא (אך ראה להלן הערה 108). אם עדות פר משקפת מסורת קדמונית החוזרת לתקופת לשון חכמים החיה, יש להניח שההיקש של הנסתרת ליתר הגופים – בבניין קל של פועלי ל"א – פעל בתוך דיבור חי שנוהגת בו פרדיגמה שלמה.

31 הדברים מכוונים, כמובן, לפעלים שלא חל בהם המעבר לפועלי ל"י. ואכן לא מצאנו יִצָּתִי, יִצָּתָּ וכו"ב. (בשורש מצ"א ידועה צורת המדברים על דרך ל"י: מְצִינִי, וביחיד מְצָאֲתִי, מְצָאֲתָּ וכו').

32 ראה לעיל פרק ב, §76א.

33 ראה שם, §§75; 78.

34 מסורת כזאת היא מסורת הניקוד הטברני למקרא, שבה מעט הצורות חתומות ה־ת־ מנוקדות בקמץ, כגון וְעֵשֶׂת (ויקרא כה 21), הַגִּלָּת (ירמיהו יג 19). במסורת הניקוד הבבלי ללשון חכמים הניקוד יִצָּת עיקר והניקוד יִצָּת טפלה (ראה להלן §52). וכידוע שכ"י פר מזמן עירובי מסורות בסעיפי דקדוק שונים (ראה על עניין זה לעיל פרק ב, §96).

35 לרבות צורות נִפְעָאֲתָּ אחת בקמץ (נִישָׂאֲתָּ) שנידונה זה עתה (בסעיף הקודם).

36 ראה ממצאי כ"י ק להלן §41.

ל"י	ת-	ת-
(כו"י): ניכּוּת x1	(עש"ה) נעשׂת x9	
(נש"א) נשׂאת ³⁷ x3	(מצ"א) נמצאת x8	

ג. הממצאים בכ"י ק

גזרת ל"י

[א] חתומות -ת³⁸(א) עה"פ בפתח³⁹

17. קל בהקשר: ⁴⁰גבת⁴¹ (כתובות ד, א); זכת (שם ט, ג; בבא מציעא א, ד x3); שחנת (עירובין א, ח [ז]); עלת (סוכה ג, ו; יבמות טז, ד; נזיר ג, ו; זבחים ו, ז [ח]; ז, ב; ט, ד; יב, ב [ג]; מנחות ג, ג x3); ועלת (ערכין ה, א); שעלת (זבחים יב, ב; נגעים ט, ג); עשת (כתובות ה, ג [ד]; ט, ו [ז] x2; ערכין ד, ד [ט]); שעשת (נידה ט, ט [י]); ופסת (נגעים ד, ח; ד, ח [ט]; ד, ט [י]; ד, ט [יא]); ראת (נדרים ט, ט; ⁴²טהרות ב, א; נידה א, ד; א, ו; ח, א x2; י, א); וראת (שם ט, א); שראת (ברכות ג, ו); שהת (יבמות יא, ו [ז]; גיטין ה, ו [ז]; חולין ג, ג [ו]; בכורות ח, א [ד]); ושהת⁴³ (סוטה א, ב); וששהת (נדרים י, ה); שוות (כריתות ב, ד [ו]); שנת (מנחות ב, א; כלים יז, יד [טו]); שתת (פרה ט, ג); [ו]ששתת (חולין ג, ה [ח]); תלת⁴³ (סוטה ח, ה [ט]); שתלת (שם ג, ה). ⁴⁴בסך הכול x50.

37 לרבות נשאת (x1), כאמור לעיל.

38 ההבחנה בין צורות המשנה בתוך הצורה החתומה -ת (ת, ת, ת, ועוד) מיוסדת, ברוב ההיקריות, על מסורת הנקדן. רק במיעוט המקרים גילה הסופר את דעתו בכתב, בכתוב מלא המעיד על -ת, כגון נשבת (ראה להלן בהמשך דברינו ב-198). לעומת זאת, במסורת פר הוא הסופר הוא הנקדן.

39 דבר ידוע הוא, שנקדן ק עשוי להחליף פתח וקמץ אהרדי, אבל סדירות הופעתם כדרכי הניקוד הטברני במקרא היא עיקר אצלו. בסעיפים רבים שבדקתי מגיעה הסטייה ל-10%-15% (שבהם אתה מוצא פתח במקום קמץ או קמץ במקום פתח, ובהם משתקפת מסורתו הספרדית). ואף על פי שאין הוא דומה בזה (כבתופעות נוספות) לכ"י פר, ראינו להפריד בין פעת ואחיותיה לפעת ואחיותיה בהצגת תפוצת הצורות בכתב היד כדי לעמוד במדויק על המסורת שביקש נקדן ק למסור.

40 גם בלא מערכת טעמים ניתן לקבוע את מעמד ההקשר ברוב ההיקריות בלא כל קושי, כגון בפסוקיות שהפועל (הנשוא) בא במישורין לפני הנושא, "עלת חזית על רובו" (סוכה ג, ו), או בפסוקיות (הרבות עד מאוד!) שתיאור או מושא (הללו מילת יחס מקדימה אותם על פי הרוב) עוקבים אחרי הפועל (הנשוא), כגון "שעשת בתוך הווסת" (נידה ט, ט [י]); "ראת על חלוקה" (שם ח, א); "עלת לארץ" (נזיר ג, ו); בכל אלה ובשכמותם הפועל בא במעמד של הקשר תחבירי.

41 ראה לעיל הערה 13.

42 במקום זה יש רי"ש דגושה: מה ראת.

43 כאן יש פתח במקום קמץ בפ"א הפועל.

44 לא נכללו כאן שתי היקריות של שפת (נידה ד, ד) שנמצאו בכ"י ק2.

בה פסק: ⁴⁵ גִּבְתָּ (כתובות ד, א [ג]); זָכַת (שם י, ה); וְחַיִּית (נידה ח, ג); כָּלַת (נגעים ו, ה); לָקַת (כתובות ד, ט; בבא מציעא ט, ז); עָלַת (סוטה ט, ו; זבחים ט, א; ט, א [ב]; ט, ב); שָׁעַלַת (תרומות ה, ב); עָשַׂת (בבא מציעא ט, ה); פָּסַת ⁴⁶ (נגעים ה, ד ⁴⁷); רָאָת (נידה י, ח); וְרָאָת... שָׁרָאָת (שם א, ב). ⁴⁸ מצינו בסך הכול x16.
נפעל בהקשר: שְׁנִיכּוּת (כלים ח, יא [יב]); נִמְחַת (תענית ג, ח). והן x2.
בה פסק: שְׁנִיפָדַת (כתובות ג, ב); זו דוגמה יחידה.
פִּעֵל בהקשר: וְגִילַת (בבא קמא ח, ו); וְנוֹמַת (יבמות טז, ז); ⁴⁹ קִישַׁת (נידה ד, ד); וְשִׁינַת... שִׁינַת (שם ט, י [יב]). והן x5.
בה פסק: שְׁזִינַת (סנהדרין ז, ב); ⁵⁰ וּמִצָּאָת (תרומות יא, ח); ⁵¹ זֶה הַפּוֹעֵל הַיְחִיד מְגֻזֶּרֶת ל"י, שְׁתַּנוּעַת a צוּינָה בּוֹ בְּכַתִּיב מֵלֹא אֶל"ף). ⁵² מצינו בסך הכול x2.
הפעיל בהקשר: וְשִׁהִיכַת (נדרים ג, ב); שְׁהַעֲלַת (כלאים ב, ה); שְׁהַעֲלַת (כלים יג, ה); והן x3.

(ב) עה"פ בקמץ

18. נמצאו בסך הכול שלוש דוגמות של ת־ת, כולן במעמד הקשר: קל – "וְעָלַת שלשמן" (נזיר ה, ב); "שִׁשְׁתָּת מִי חֲטָאָת" (פרה ט, ה). פיעל – "שִׁינַת שלשה פעמים" (נידה ט, י [יב]).

45 לא ראינו להבחין במסורת ק בין הפסק משני להפסק ראשי, שכן בהיעדר מערכת טעמים בכתב היד תלויה אבחנה זו בשיקול הדעת בלבד. מכל מקום, על יסוד ההקבלה לכ"י פר (ראה לעיל §5, 10-11) ועל יסוד בחינות תחביריות מוצקות ניתן להבחין, ברוב המכריע של ההופעות, בין מעמד הפסק משני למעמד הפסק ראשי. הנה למשל דוגמה אחת מני רבות: "בהרת כגריס... ואין ידוע באי זה מהן פסת בין באיש אחד בין בשני אנשים טהור" (נגעים ה, ד). ברור שהתיבה פסת עומדת בהפסק, אבל גם ברור שכוח ההפסק של הפסוקית שהיא חותמת קטן מכוח ההפסק של המשפט כולו, שהמילה החותמת אותו היא טהור. ואכן בכ"י פר מובחנות התיבות בטעמיהן: פָּסַת (בזקף, מפסיק משני), טהור (באתנח, מפסיק ראשי). הדבר בולט עוד יותר בדוגמה זו: "פרשה וראת היא טמאה וכולן טהורות אף על פי שאמרו מטמא מעת לעת אינה מונה אלא משעה שראת" (נידה א, ב). שראת חותמת את המשנה כולה, ואין לך הפסק ראשי גדול מזה. וְרָאָת חותמת את הרישה של פסוק התנאי (הקִיָּם), אבל מעמד ההפסק שהיא נמצאת בו הוא משני לעומת ההפסק הראשי, הנמצא בסוף הפסוקית (המילה טהורות). השווה אל פיסוקו של כ"י פר, המטעים: וְרָאָת (זקף, טעם משני)... טְמִיָּאָה (טפחא, טעם משני)... טהורות (אתנח, טעם ראשי).

46 ראה לעיל הערה 43.

47 ראה מש"כ בהערה 45 לעיל על דוגמה זו.

48 ראה לעיל סוף הערה 45.

49 נומת היא, כנראה, גלגול של נמת: בהשפעת העיצור השפתי הומרה התנועה i ב־u (ראה סגל, דקדוק, עמ' 155; וכן בן־חיים, מבוא, עמ' 10; אך ראה הנמן, משנה, עמ' 335).

50 ועוד דוגמה שלא כללנו כאן: בסנהדרין ט, ג מצינו בק "לא ניתנה לבת כהן [שזינת]"; התיבה באה בתוך השלמת השמטה ובלא ניקוד.

51 הרי המשפט בשלמותו: "הירכינה ומצאת, הרי זו תרומה". אבל במקבילה נוקדה התיבה בבניין קל (על דרך הארמית) ומצאת (ראה להלן §20).

52 אל"ף בכתוב מלא לתנועת a באמצע התיבה מצויה לעתים בכ"י ק, כגון שִׁאֲרָא (עירובין א, ח [ז]; א, י [ט] x2), כאן [הזהב] (יומא ה, ג); כאן [השני]... כאן אחד (שם שם, ד).

(ג) עה"פ בצירי

19. בבניין נפעל בלבד מצינו צורות בעה"פ צרויה.
 בהקשר: נעשת (חלה ג, ו); ונעשת (נדרים ט, י x3); נעשת (שבועות ב, ב); ונעשת (נגעים א, ה x2; א, ו x2; ד, ז x2; ז, ב x3; כתובות ו, ד⁵³). והן x15.
 בהפסק: נהנת (בבא קמא ב, ב [ג]); שנהנת (שם שם x4; שם, ו ב); נשבת (כתובות ד, ט, ניקוד הבי"ת אינו ברור דיו; בתצלום שלפניי רואה אני רק את הנקודה השמאלית של הצירי); נישבת (קידושין ג, ח [ט]); שנישבת (עדויות ג, ו [ח]); שנישבית (כתובות ב, ה [ו]). מצינו בסך הכול x10.
 איכות התנועה, [ē], מובעת בכתיב (על ידי יו"ד) רק בדוגמה אחת מתוך עשרים וחמש: שנישבית; בכל זאת נראה שאין לפקפק בעדות הנקדן שניקד צירי בכל מקום, שכן במסורת הסופר צירי בהברה סגורה מוטעמת נכתב על פי רוב כתיב חסר⁵⁴; גם בצורת הבינונית נפעת הכתיב הוא על פי רוב חסר יו"ד⁵⁵.

(ד) תצורה ארמית

20. בשלושה פעלים נוקדה צורת הנסתרת של בניין קל על דרך הארמית (הדוגמה הראשונה שבהן היא בעצם צורת פֿעל ארמית):
 א. הוות: "ר' יוסי אומ' אף לא ירקות בימות הגשמים מפני] שהנבייה נושרת והוות הנאה להם לזבל"⁵⁶ (עבודה זרה ג, ח [יג]).
 ב. מצאת: "הירכינה ומצאת הרי שללוקיח" (בבא קמא ה, ח [יא]), אבל במקבילה ניקד צורת פֿעל עברית: "הירכינה ומצאת הרי זו תרומה" (תרומות יא, ח)⁵⁷.
 ג. רבת: "רבת הבהרת ט(ו)מאה ניתמעטה טהורה רבת המחיה טמאה ניתמעטה טהורה" (נגעים ו, ב); "רבת הבהרת טמאה ניתמעטה טהורה רבת המחיה טמאה ניתמעטה ר' מאיר מטמא וחכמ' מטהרין" (שם שם, ג).

21. קריאותיו אלו של נקדן ק (על דרך הארמית) מיוחדות לו בלבד, וכמעט שלא נמצאו להן תימוכין, לפחות לעת הזאת, מכל מקור אחר. נעיר כאן כמה פרטים על גרסות ק בקיצור נמרץ.

א. הגרסה והוות היא נטיעה ארמית לא רק מצד ניקודה אלא גם מצד כתיבה. קיומו של הו"י בעבר של בניין קל בעברית הוא שולי, ונראה שהצורות המעטות שנזדמנו

53 במשנה זו הו"ו נוספה בידי הנקדן: [ו]נעשת.

54 כגון חצר (מעשרות ג, ה; ג, ו x2 ועוד פעמים הרבה). וראה ההערה שאחרי זו.

55 בדקתי את כלל צורות הבינונית בנפעל בארבעה מפועלי ל"ל בכ"י ק (על פי מראי המקום של אוצר לשון המשנה לרח"י קוסובסקי), ואלה הממצאים: נהנת (נדרים ב, ה; ג, ב; ג, ד [ה]; ז, ט [יא]; ז, ט [יב]; ח, ז [יב] x2; יא, יא [יב] x2; שבועות ג, ד [ה]), שהן x10; נעשת (זבחים ו, ב; ו, ד; ו, ה; פרה ג, ז [ט]; ג, יא [יג]; ד, א), שהן x6; ניקנת (קידושין א, א x3; א, ד x2), שהן x5 – לעומת נראית (אהלות ו, ה; נגעים ד, ד), שהן x2. בסך הכול x23 חסר, x2 מלא.

56 המשפט "שהנבייה נושרת והוות הנאה להם לזבל" על נסחיו השונים הוצג במהדורתו של רוזנטל (עבודה זרה, עמ' 53), ונתברר בירור מפורט ומעמיק במבואו (עמ' 237–240); עי"ש.

57 ראה לעיל §17 ובהערה 51.

בו⁵⁸ הן שאילות מן הארמית. מכל מקום, גרסת ק (אם אכן זו גרסת היד הראשונה בכתב היד)⁵⁹ נתמכת מגרסת האוטוגרף של פירוש המשניות לרמב"ם (אר), שגרס אף הוא "והוות"⁶⁰ להן את הזבל⁶¹.

ב. השורש מצ"י נוהג במקרא בבניין קל ובנפעל⁶². בלשון חז"ל הוא נמצא בעיקר בבניינים הכבדים⁶³, אבל עדיין משמש גם בבניין קל: "ומוצה את דמה" (ק, זכחים ו, ה); "וּמָצָה עליו... וּמָצָה עליה" (ק, פרה יב, ב) ועוד⁶⁴. ומעיד עליו גם כ"י פא בצורת הנסתרת עבר במסכת תרומות (יא, ח): "הירכינה וּמָצָה"⁶⁵. ובלא ניקוד (בפא) גם בבבא קמא (ה, ח): "הירכינה ומצת"^{65א}. גם בארמית נודמנו דוגמות של מצ"י בבניין קל⁶⁶ ובבניין הכבד⁶⁷.

ג. קיומו של רב"י בקל בעברית ידוע ומתועד למכביר⁶⁸, ורווח גם בארמית; למשל, צורת נסתרת של בניין קל "ורבותך רבת ומטת לשמיא" (דניאל ד 19). קריאת הוות

58 בקונקורדנציה ובמאגרים של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית הובאו צורות אלו (מן העבר של בניין קל): (א) והוות שאנו דנים בה; (ב) "הוה כותב חמשה ששה שמות" (תוספתא ברכות ג, כב; ר"ש ליברמן ההדיר היה, ולא ציין כל חילוף נוסח); (ג) שהו (ה) לכו לדבר אחר" (ספרא מילואים א, א).

59 כלום לא נכתב תחילה והוה (=והוה, צורת בינונית; ראה להלן סוף הערה 61) ותוקן לקרוא והוות?

60 ראה רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 237, וצורבל, רמב"ם, עמ' 212.

61 אבל ניקודה בכ"י אר הוא והוות (בוי"ו סגולה), כפי שקבעה צורבל (שם, עמ' 212), גרסה המתקיימת גם בכ"י פריס 330 (=פירוש המשנה לרמב"ם בתרגום עברי), "והוית", כפי שציין רוזנטל שם. והיא היא גרסת כ"י פס (=פירוש המשנה לרמב"ם, גם כן בתרגום עברי). אבל נקדן פס לא ניקד את המילה, כדרכו במילים נדירות ובגרסות מוקשות (ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 9–10, 53). [לצורה הוות/הוית ראה להלן §§55–56].

ולא כאן המקום לדון בשימושה התחבירי של והוות (והוית), צורת פֶּעַל במקום בינוני בהוראת עתיד. מכל מקום ראוי לציין, שכתבי יד שונים גורסים כאן צורת בינונית. פא וכ"י ליידן לירושלמי קוראים "והוה להן לזבל", כלומר וְהוּוּה. וממנה נתגלגל כנראה הנוסח והוא בא בלו ובד"ר (והוא בא = וְהוּוּה בחילופי וי"ו ובי"ת); גם בתוספתא עבודה זרה (ז, י) מצינו "והוה להן לזבל" (לפירוט הנתונים ובירורם ראה, כאמור, רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 237–240).

62 כגון "שְׁתִית מִצִּית" (ישעיהו נא 17); "וּנְמָצָה" (ויקרא א 15).

63 ראה, למשל, "מיצה דם הראש ולא מיצה דם הגוף" (ק זכחים ו, ו); "שירי הדם היה מתמצה" (ק שם שם, ד).

64 ממצאים אלו, שלא באו אצל קוסובסקי, נעלמו מעיניו של גלוסקא, ארמית, עמ' 702.

65 וכבר ציין הנמן, משנה, עמ' 342 את הנתון הזה.

65א צורת פֶּעַל הייתה נכתבת בפא ומיצת.

66 ראה מילון יאסטרוב בערכו וכן מ' סוקולוף, מילון א"י (עמ' 325), שהביא דוגמות מן התרגום השומרוני, מתרגום נאופיטי (פְּנִים וגיליון) ומתרגום הקטעים. גלוסקא, ארמית (עמ' 702) ציין לבניין קל רק מן הסורית.

67 ראה יאסטרוב בערכו וגלוסקא שם. [ולא כאן המקום להרהר בהצעתו של גלוסקא לראות בשימוש הבניין הכבד בפֶּעַל זה בלשון חכמים השפעה ארמית].

68 ראה הנמן, משנה, עמ' 332–334, ובהרחבה הנמן, האחדה, עמ' 8–14.

כצורה ארמית (ולא הוות כצורה עברית) מובנת כמעט מאיליה, אך מהו רקען של הקריאות מִצָּאת וּרְבָת (במקום מִצָּת, ⁶⁹ רְבָת ⁷⁰)?

[ב] פעתה

גם כאן יש לחלק בין השורש הי"י ובין כל יתר הפעלים.
22. (א) פֶּעֶתָה משמשת, דרך שיטה, כצורת הקשר של הנסתרת בעבר של הי"י: הִיתָה כנגד הִיִּית (הִיִּיתָה) כצורת ההפסק. וזה פירוט הנתונים:

בהקשר: "הִיתָה אֲשֶׁתּוֹ" (ברכות ט, ג [ד]); "הִיתָה דֶּרֶךְ הָרִבִּים" (עירובין ב, ד); "הִיתָה לוֹ" (נזיר ד, ו); "הִיתָה שִׁפְחָה" (בבא קמא ה, ד); "הִיתָה נֶעֱשֶׂת" (זבחים ו, ב); "הִיִּתָה נִרְאִית" (אהלות ו, ה). מצינו בסך הכול 301x. ⁷¹ ועוד צורות אחדות בכתיב מלא: "הִיִּיתָה עֲבוֹדַת הַלְוִיִּים" (שבת יא, ב); "הִיִּיתָה שִׁלְקָשׁ" (עירובין א, ה); "שֶׁהִיִּיתָה דֶּרֶךְ רַחוּקָה" (יומא ז, ב [א]); "וְהִיִּיתָה כְּתוּבָתָהּ" (נדרים ט, ה); "הִיִּיתָה שְׁנַת שְׁדִפּוֹן" (עירובין ט, א); "הִיִּיתָה עֲלֵיָּה אַחַת" (אהלות ז, א), שהן 6x בכתיב מלא. כלל צורות הִיִּיתָה/הִיִּיתָה ⁷² 307x.

במקום אחד בלבד מצאנו צורת הִיִּיתָה בהקשר, ויש דברים בגו. שנינו במשנת תמיד (ה, ה): "ובשבת כופה עליה פסכת ופסכת היתה כלי גדול מחזקת לתך" (זה נוסח הדפוסים). להלן שינויי הנוסח של שלוש מילים בקטע זה:

דפוסים	פסכתר	ופסכתר	היתה
ק	(ו) פסקטר	ופסקתר	הִיִּיתָה(ה) [ת]
פא	פסכתר	ופסקתר	היתה
לו, ד"ר	פסכתר	ופסכתר	היתה
פס	פסכתר	ופסכתר	היה

גלוי שלפנינו צורת ההקשר של הי"י, "היתה (היה) כלי גדול"; ורואים שהמין הדקדוקי

69 השווה מִצָּת (= מִצָּת) בכ"י פא שצוינה לעיל.

70 כך קורא, למשל, כ"י פר: רְבָת (x4, כפי שצוין לעיל ב-58). כ"י פס ניקד רְבָת (x4); בהרכיבו את ניקוד גזרת ע"ע (רב"ב) על גבי גזרת ל"י (רב"י) נמצא מקיים את החתימה -ת בנסתרת של גזרת ע"ע. ונראים הדברים שאין כאן מסורת אלא שיבוש (ראה בר-אשר, תש"ס [איטליה], עמ' 57-58). בדפוס ליוורנו (ובדפוסים אחרים) רְבָתָה הבהרת, רְבָתָה המחיה, כדרך לשון המקרא. נעיר שבתוספתא שנינו: "רבתה בהרת... רבתה מחייה... רבתה מחייה" (נגעים ב, ח). כלום גרסה זו היא גלגול של "רבת הבהרת... רבת המחיה... רבת המחיה", כלומר ה' הידיעה בתיבה התוכפת הודבקה לצורת הנסתרת? (והדבר אירע שלוש פעמים?) אבל בתוספתא זבחים ז, ז מצינו: "ועולת העוף שרבת" (המילה שרבת חסרה במהדורת צוקרמנדל, אבל הובאה שם בחילופי הנוסח כגרסת כ"י וינה; ראה ליברמן, תוספת ראשונים, ב, עמ' 209, הרואה בגרסת כ"י וינה עיקר).

71 בכשלושים מ-301 ההופעות יש פתח בה"א (או בתי"ו) במקום קמץ, כגון: "הִיתָה אותה הפאה" (תרומות ה, א); "הִיתָה בתו" (יבמות א, ה); "הִיתָה חלוטה" (ערכין ט, ד) ועוד [וראה לעיל, הערה 39].

72 נוסף על אלה יש 4x בכ"י 27: "הִיתָה במחבה" (נידה ד, ז); "הִיתָה טלית (זבים ד, ז); "הִיתָה כמין כובע" (טבול יום ג, ב); "הִיתָה טומאתו" (ידים ג, א).

של השם פסכתר (פסקטר וכיו"ב) הוא נקבה, כעדות הפועל מחזקת, והשם כלי מינו זכר ("כלי גדול"). במסורת הסופר של ק ובכ"י פס נגרר האוגד אחרי מינו של כלי (היה); מי שתיקן את היה בכ"י ק להית קירב את גירסתו להיתה שבכתבי היד האחרים ובד"ר, אבל תיקן תיקון חלקי בלבד; הוא הסתפק בהסבת הה"א לתי"ו – הית – במקום לכתוב את היתה התקנית.

בה פס ק: בשלושה עשר מקומות באה הצורה היית (הית), ובשלושה הייתה (היתה). וזה פירוט הנתונים:

"אמרו לו קיימת היית⁷³ ומתה הוולד הראשון ממזר" (יבמות י, ד [ט]); "שדה זה שלאביך היית ולקחתיה ממנו" (כתובות ב, ב); "משלהן היית ושביעית היית" (קידושין ב, ז); "ליכמות שהיית⁷⁴ אינה נבנית אבל נעשת היא גנות ופרדסים" (סנהדרין י, ו [י]); "אינו חושש שמא בנה שלאחרת היית" (בכורות ג, ב [ג]); "הרי היא (כסלע) [כמות שהיית]" (נגעים ד, ז); "הרי היא כמות שהיית" (שם ה, ב); "הרי היא כמות שהיית" (ה) [ת] (שם שם); "לכמות שהיית" (שם ח, א). ובכתיב חסר: "הרי היא כמות שהיית" (שם ה, ב; י, ה x2⁷⁵) [דרך אגב נעיר, שבשלוש מתוך שלוש עשרה ההופעות נוקדה היו"ד בקמץ]; "הביאוהו לבית הפרווה ובקודש הייתה" (יומא ג, ו [ז]); "הרי היא כמות שהייתה" (נגעים ד, ז; מקואות י, ח).⁷⁶

וזה סיכום הממצאים בנסתרת של הי"י (בבניין קל) בק: בה ק שר היתה (הייתה) x307; בה פס ק: היית/היית (הית) x13, הייתה (היתה) x3.

23. (ב) בפעלים אחרים מצאנו 14 היקרויות של 'פעתה' (כנגד 113 היקרויות של הצורות חתומות – ת לכל סוגיהן),⁷⁷ וזה פירוטן:

73 במקום זה המילה עומדת בהפסק משני בדרגה שנייה, לעומת סוף פסוקית הרישה ומתה, שהוא הפסק משני בדרגה ראשונה; ואכמ"ל.

74 אף כאן נראה לי, שהתיבה עומדת בהפסק משני: הביטוי "ליכמות שהיית" הועבר ממקומו בסוף הפסוקית ("אינה נבנית לכמות שהיית") אל ראש המשפט לשם הדגשה, ובהיותו מודגש ומובלט מתחייבת אחריו גם במעמד זה הפסקה בדיבור, ומכאן צורת ההפסק.

75 במשנה זו יש דיטוגרפיה: הפסקה הפותחת במילים "החליטו בפסיון" עד שתי המילים "כמות שהיית", החותמות את המשנה (ועד בכלל), הועתקה פעם נוספת (רוב הקטע החוזר לא נוקד); בקטע החוזר כתובה התיבה שהיית בשתי יו"דין.

76 יש מקום לציין גם את הממצאים בכתבי היד פא ולו במעמד הפסק. פרטי הנתונים הובאו אצל הנמץ, משנה (עמ' 345, 346), ושם צוין קיומן של צורות היית (יבמות י, ד [ט]); כתובות ב, ב; נגעים ח, א; מקואות י, ח), שהן x4; הייתה/היתה (קידושין ב, ז x2; סנהדרין י, ו [י]; יומא ג, ו [ז]; נגעים ד, ז x2), שהן x6; בבכורות ג, ב [ג] גורס פא היתה. ההפרש במספר ההיקרויות בין פא לק (שיש בו x13 היית/הית, x3 הייתה) מוסבר גם בעובדה, שבמשניות אחדות (נגעים ה, ב x3; י, ה x2) גורס פא צורת זכר: "והרי הוא כמות שהיה". בכ"י לו מצינו היית (יבמות שם; נגעים ד, ז, הופעה ראשונה; ה, ב, הופעה שנייה; ח, א; מקואות י, ח), שהן x5. הייתה/היתה (כתובות שם; קידושין שם x2; סנהדרין שם; יומא שם; נגעים ד, ז, הופעה שנייה; ה, ב, הופעה ראשונה ושלישית במשנה), שהן x8. בשלושה מקומות (בכורות שם; נגעים י, ה x2) גורס כתב היד צורת זכר: היה.

77 דהיינו ת, ת, ת, ת והצורות שעל דרך הארמית פעת.

ק ל

(א) חִיְתָה: "ריפוי היכהו חייב לרפותו עלו בו צמחים אם מחמת המכה חייב ושלל מחמת המכה פטור חִיְתָה וְנִסְתָּרָה חִיְתָה וְנִסְתָּרָה חייב לרפותו חִיְתָה כל צרכה אינו חייב לרפותו" (בבא קמא ח, א [ב]);⁷⁸ אבל בנדה (ח, ג) וְחִיְתָה בַּה פ ס ק, כפי שצוין לעיל ב-17§).

(ב) עֲלָתָה: "עֲלָתָה לראשי ה(י) צוקים וְנִפְלָה הרי זה אונס" (בבא מציעא ז, י [יא]),⁷⁹ כנגד עֲלָת (x13) בַּה ק ש ר, עֲלָת (x5) בַּה פ ס ק (ראה לעיל 17§).

(ג) עֲשֵׂתָה: "הלני אמו עֲשֵׂתָה נפרשת שלזהב... ואף היא עֲשֵׂתָה טבלה שלזהב" (יומא ג, י);⁸⁰ "עֲשֵׂתָה לפני הפסח מותר לאוכל" (נדרים ז, ח [ט]); "עֲשֵׂתָה לפני הפסח אסור לאוכל" (שם שם, ח [י])⁸⁰ – כנגד עֲשֵׂת (x5) בַּה ק ש ר (ראה לעיל 17§).

(ד) פִּסְתָּה: "כִּנְסָה (ו) או פִּסְתָּה וְכִנְסָה" (נגעים ד, ז) כנגד פִּסְתָּה (x4) בַּה ק ש ר, (x1) בַּה פ ס ק (ראה לעיל 17§). וכבר הראינו במקום אחר, שהנוסח המקורי נתקיים בכתבי יד אחרים: פר פא לו.⁸¹ לעיל (9§) הובא נוסח פר: "כִּנְסָה וּפִסְתָּה או פִּסְתָּה וְכִנְסָה".

נ פ ע ל

נעשתה: "ונזכר עד שלא נַעֲשֵׂתָה חבורה פטור" (שבת יא, ו);⁸² כנגד נעשת x15; כולן בַּה ק ש ר.

פ ע ל

גִּלְתָּה: "במידה שאדם מודד בה מודדין לו, היא קישטה את עצמה לעבירה והמקום ניוולה היא גילתה את עצמה והמקום גילה עליה" (סוטה א, ז),⁸³ כנגד "וגילת את ראשה" (בבא קמא ח, ו [ט])⁸⁴.

78 גם בעדים אחרים מצינו גרסות זהות. פא: חייתה (x3); לו: חיתה... חייתה (x2); פס: חיתה (x2); ההופעה הראשונה נשמטה מחמת הדומות; ד"ר: חיתה (x3). וכן מצאה צורבל, רמב"ם (עמ' 153) באר: חיתה (x2), חייתה.

79 גם פא לו פס ד"ר גרסו כאן עלתה.

80 אף פא לו פס וכן ד"ר גורסים עשתה ביומא (x2) ובנדרים (x2), וכן רשמה צורבל, שם (עמ' 153) מכ"י אר.

81 ראה פירוט הדברים לעיל פרק ב, 68§ הערה 43, וכן לעיל 9§.

82 גם פא לו פס גורסים נעשתה. בד"ר מצינו "עד שלא נעשת חבורה", ומשם אל דפוס ראם וילנה "עד שלא נעשית חבורה" (=אלפסי קושטא רס"ט). בכ"י ליידין לירושלמי מצינו "שלא נעשית החבורה" (חלק של הנתונים נתפרטו אצל גולדברג, שבת, עמ' 228). וראה להלן 26§ והערה 96.

83 גם פא לו גרסו גילתה. ובכתיב חסר יו"ד גם ד"ר ופס: גלתה (פס טעה [?]) וניקד בבניין קל: גִּלְתָּה; גם אר: גלתה (ראה צורבל, רמב"ם, עמ' 165).

84 במשנה זו גם פא לו פס קוראים גילת/וגילת, וכן ד"ר (כלי יו"ד): גלת. דווקא אר קורא כאן וגלתה (ראה צורבל, שם).

נתפצל

שלוש היקרויות בבניין נתפעל נזדמנו במשנה כולה, כולן בהפסק וכולן צורתן נתפעתה:

- (א) נתגלתה: "חבית שלזהב... מניחה בלשכה נשפכה או נתגלתה היה ממ[לה] מן הכיור" (סוכה ד, י [ט]). וכן הוא בכל עדי הנוסח: "נשפכה או נתגלתה".⁸⁵
- (ב) נתפתתה: "נערה שנת[פת]תה בושתה ופגמה וקנסה שלאביה" (כתובות ד, א), וכן מצינו בעדי הנוסח האחרים.⁸⁶
- (ג) נשטטתה: "פיקח שנשא פיקחת ונתחרשה אם רצה יוציא ואם רצה יקיים [נשטטתה]⁸⁷ לא יוציא" (יבמות יד, א). עדי הנוסח חלוקים בפרט זה במעט או בהרבה.⁸⁸

[ג] בחינת הממצאים בצורות פעתה

24. סדירותה של הצורה חתומת ה--ת אינה מוטלת בספק (113x). רק מיעוט קטן, אבל ניכר (14x, כלומר 11%) של הפעלים באים בצורה פעתה. העיון מלמד, שרובן המכריע של היקרויות אלו הן סטיות מן הסדיר כתוצאה של היקשים וגרירות בתוך הקונטקסט שלהן; ויש שסיבת הסטייה היא אחרת. רק דוגמות ספורות נותרות בלא הסבר לעת הזאת. נפרש דברינו:

25. גררות. "חיייתה ונסתרה חיתה ונסתרה... חיתה כל צרכה". הצורות נסתרה הבאות בסופי הצלעות ברישה של משפט התנאי גררו אחריהן את צורות חייית⁸⁹

85 פא ניקד: נשפכה... נתגלתה. בפס רק הצורה הראשונה נוקדה כצורת הפסק: נשפכה... אך נתגלתה. מ"צ פוקס, במהדורה הביקורתית של משניות מסכת סוכה (פוקס, סוכה, עמ' 153), לא ציין כל חילוף נוסח במשנה זו. אף הוא הזכיר (שם, עמ' 154) את המקבילה הלשונית: "מי שהיו לו עשר חביות... וראה אחת מהן שנשפכה או שנתגלתה" (תוספתא דמאי ח, יא, מהדורת ר"ש ליברמן, עמ' 103).

86 פא שנתפתתה. פס ניקד צורת הקשר, שניתפתתה; וללא ניקוד שניתפתתה (לו וקטע גניזה שפרסם כץ, גנזי משנה, עמ' סג), שנתפתתה (ד"ר וקודם לכן אר; ראה צורבל, שם, עמ' 167).

87 קריאה זו היא גרסת היד השנייה שסילקה את קריאת הסופר הראשון. בהמשך המשנה מצינו, שגרסת היד הראשונה לא תוקנה. ושם כתוב: "נתחרש הוא או נשטה אינו מוציא עולמית". כלום היד הראשונה גרסה גם ברישה צורת נפעל נשטתה? – דבר שיש עליו עדויות מהימנות: "נישטתה... נישטה" (לו), "נשטתה... נשטה" (ד"ר), אבל פא: "נשטתה... נשטה" (בצורה האחרונה הטי"ת השנייה דגושה).

88 גרסת פא זהה, כאמור (בהערה 87), לגרסת היד השנייה בק: "ונתחרשה... נשטתה". גם לו וד"ר מקיימים צורת -תה, אלא שהפועל השני בא (כאמור בהערה 87) בבניין נפעל: "וניתחרשה (ונתחרשה)... נישטתה (נשטתה)". אבל בפס מצינו "ונתחרשה... נשטתת" (אך בהמשך המשנה: נשטתה). גם באר נשטתת (צורבל, רמב"ם, עמ' 167); ליוור: נשטתת (ובהמשך נשטתה); בדפוסים מאוחרים: נשטתית (ובהמשך נשטתה). [ולא כאן המקום לדון בהמרת תי"ו הבניין בטי"ת (גרסת פא והיד השנייה בק) או בחילופי המקום בין תי"ו הבניין לעה"פ טי"ת בכ"י פס, בדפוס ליוור ועוד].

89 ברור לי, כי הצורה וחייית (נידה ח, ג בכתבי היד ק פא ועוד) היא הצורה הסדירה.

לעבר את צורתן לחִתָּה, ולפי שצורות נסתרה באות במעמד הפסק וצורתן צורת הפסק (נִסְתָּרָה) גם הנגזרות אחריהן באו כצורתן (חִתָּה). ההיקרות השלישית, "חיתה כל צרכה" (במקום "חיית כל צרכה"), יש לראותה גררה אחרי קודמותיה.⁹⁰ לטעמי גם עֲלָתָה (ולא עֲלָת) ⁹¹ במשנת בבא מציעא ז, י, "עלתה לראשי הצוקים ונפלה הרי זה אונס", מתפרשת משלם כגררה אחרי וְנִפְלָה הסמוכה לה. עניין פְּסָתָה במשנת נגעים ד, ז נתפרש כבר לעיל (§9, 23) בדרך דומה.

אף גילתה (במקום גִּילָת) במשנת סוטה א, ז היא תולדת גררה והיקש; המקצב והחריזה הפנימית מזמנים אותה כצורה מוכרחת: "במידה שאדם מודד בה מודדין לו / היא קִישָׁטָה את עצמה לעבירה והמקום ניוולה / היא גִּילָתָה את עצמה והמקום גילה עליה". שני המשפטים האחרונים (הפותחים ב"היא") זהים לחלוטין במבנם;⁹² צורת הפועל השלם קִישָׁטָה היא שגררה את גִּילָת להיות גִּילָתָה.

גם שתיים מצורות נִתְפַּעֵל תולדת גררה הן: "נשפכה או נתגלתה". מסתבר שצורת הפועל השלם נשפכה בחתימה – היא שגררה את נתגלת להיות נתגלתה. וכך מתפרשת, לטעמי, גם נשטטתה (וביד הראשונה נשטתה?⁹³): "פיקח שנשא פיקחת ונתחרשה – אם רצה יוציא אם רצה יקיים; נשטטתה – לא יוציא". שתי צורות הפועל נמצאות במבנה זהה, וסביר להניח שתהיינה זהות בתבניתן.⁹⁴ הווה אומר: שמונה מתוך ארבע עשרה הצורות הן תולדת הגררות המתוארות לעיל. קדמותן של הגררות מוכחת מן העובדה, שכל עדי הנוסח מקיימים אותן.⁹⁵

26. תְּקַלָּה בַּמִּסִּירָה. דומה אני, שצורת נעשתה (שבת יא, ו), במקום נעשת הרגילה (x15), היא תולדת שיבוש בהעתקה בתקופה קדומה מאוד. המשפט "ונזכר עד שלא נעשתה חבורה פטור" היה כתוב כנראה "ונזכר עד שלא נעשת החבורה", ונדבקו שתי תיבותיו האחרונות זו לזו. משהופרדו הועברה ה' הידיעה של חבורה אל נעשת: "נעשתה חבורה".⁹⁶

27. שאילה מקורית מן המקרא. עשתה (פעמיים) מזדמנת במסכת יומא ג, י בקטע קדום ("משנה ראשונה"): "הלני אמי עשתה נפרשת שלזהב... ואף היא עשתה

90 וראה מה שכתבנו על צורת שימתונו בהקשר בעקבות שימתונו בהפסק במשנת טהרות ט, ה בכ"י פר (לעיל פרק ב, §69).

91 עלת היא, כאמור, הצורה הסדירה והרווחת (ראה לעיל §17).

92 גם מספר האיברים בשני המשפטים הוא זהה.

93 ראה לעיל הערה 87.

94 גם הגורסים פועל בבניין נפעל – נשטתה וכיו"ב (ראה לעיל הערות 87–88) – יש להם צורה בעלת חתימה זהה [תה] לצורה השלמה נתחרשה. אבל יש כמה עדים (הבולט שבהם הוא אר) המעידים על צורה בחתימה –ת בלא גררה (ראה לעיל הערה 88).

95 להוציא את צורת נשטתת/נשטתית בעדים ספורים (ראה לעיל הערות 88, 94).

96 הצעה זו כבר הביאה הנמן, משנה (עמ' 347 הערה 136), אבל אין זו סתם השערה, שכן היא נתמכת בעדויות נוסח: "נעשת (נעשית) חבורה", כאן נשמטה ה' הידיעה לפני החי"ת (ראה ילון, מבוא, עמ' 46; בר-אשר, תש"ס [איטליה], §115, עמ' 103), "נעשית החבורה" (לפירוט הנתונים ראה לעיל בהערה 82).

טבלה שלזהב".⁹⁷ הרקע לשימוש בצורה עֲשֶׂתָה (במקום עֲשֶׂת) במשנה זו הוא נטייתן של משניות קדומות להעדיף צורות (ומילים) מקראיות⁹⁸ על פני צורות מלשון חכמים; כגון החלו – במקום התחילו – במסכת תמיד.⁹⁹

נמצינו מבארים 11 מתוך 14 צורות פעתה (כולן קדמותן אינה מוטלת בספק), ורק 3 (עשתה x2 במסכת נדרים ז, ח; נתפתתה בכתובות ד, א, וגם הן מקוימות בכל עדי הנוסח¹⁰⁰) נותרו בלתי מבוארות.¹⁰¹ מוסף על אלה צורות הִיתָה המהוות פרשה בפני עצמה.¹⁰²

גזרת ל"א

[א] חתומות – ת

(א) עה"פ בפתח

28. קל בהקשר: באת (יבמות טו, א, הופעה ראשונה ושלישית במשנה); שִׁבֵּאת (נידה ח, ג); יִצֵּאת (בכורות ו, ו¹⁰³); וְיִצֵּאת (טהרות ז, ט [י]); שִׁיִּצֵּאת (יבמות יג, ה; כתובות ב, א; ב י [יא]; קידושין ד, י; טהרות ג, א; ג, ב; ג, ג x3; ז, ט [י]; י, ה); וּמִצֵּאת (טהרות ז, ט [י]). בסך הכול x17.

בהפסק: שִׁיִּצֵּאת (מעילה א, א).

נפעל בהקשר: שְׁנִיטָמַת (זבחים ז, ה [ז]; בכורות ה, ה¹⁰⁴).

נתפעל בהקשר: נִיטָמַת (טהרות א, ט; ג, ג x2); [ו]נִיטָמַת (תרומות ה, ב); נִיטָמַת (חלה ב, ז x2; חגיגה ג, ב; סוטה ג, ו; מנחות ב, ב; כלים ב, ז x2; ו, ב; ו, ג; ז, ג x4; טהרות א, ז; י, ה); שְׁנִיטָמַת (שקלים ח, ד x2); וְנִתְמַלֵּת (פסחים ה, ה); נִתְמַלֵּא[ת] (מעילה ג, ו); נִיתְמַלֵּאת (שם שם; בבא קמא ה, ח x2). מצינו בסך הכול x26.

בהפסק: נִיטָמַת (נזיר ג, ו; סוטה ו, ד x8); וְנִיטָמַת (עירובין ג, ד); וְנִיטָמַת (סוטה ב, ו¹⁰⁵; בבא קמא ט, ב; פרה ה, ב); שְׁנִיטָמַת (ביצה ג, ה; סוטה ו, ב); וְשְׁנִיטָמַת (זבחים יא, ב; מעילה א, א¹⁰⁶). בסך הכול x17.

97 כך הוא בכל עדי הנוסח (ראה לעיל הערה 80).

98 במקרא מצאנו עֲשֶׂתָה/עֲשֶׂתָה x29 כנגד וְעֲשֶׂת x1.

99 ראה אפשטיין, תנאים, עמ' 15–58. ולעניין החלו/התחילו ראה שם, עמ' 27; וראה לעיל כרך א, פרק ה, §§ 26–28.

100 ראה לעיל הערות 80, 86.

101 מה אנו יודעים על תקופת ניסוחן של משניות אלו (נדרים ז, ח; כתובות ד, א)? כלום מדובר במשניות קדומות? העובדה שנתפתתה (לא התפתתה) אינה באה במקרא (שם מצינו בבניין הכבד רק פִּעַל/פִּעַל), אין בה כל קושי; ואכמ"ל.

102 ראה להלן §§ 49–50.

103 במקום זה אפשר לראות את הצורה כעומדת בהפסק משני (עי"ש).

104 במשנה זו מצאנו שְׁנִיטָמַת; שתי האותיות האחרונות כתובות על גבי גרד.

105 יש לראות את התיבה כעומדת בהפסק (משני): "ניסתרה לאחר וְנִיטָמַת ואחר כך החזירה לא היה מתנה עימה". הפסוקית הראשית של משפט התנאי בנויה משתי צלעות: "ניסתרה לאחר וְנִיטָמַת, ואחר כך החזירה".

106 "איזו היא [ש]הִיָּה [לה] שעת הכֶּשֶׁר שֶׁלָּנָה וְשְׁנִיטָמַת ושיצאת" (זבחים יא, ב; ומעין זה גם

(ב) עה"פ בקמץ

29. קל בהקשר: באת (פאה ו, ט; יבמות י, ד [ה]; ¹⁰⁷טו, א x2; טו, ח [יא]; סוטה ט, ז; עבודה זרה ג, ד; כריתות ו, ב [ד]); ובאת (יבמות טו, ו [ז]; נדרים ט, ה; בבא קמא ח, ו); שבאת (סנהדרין ז, ד [ט]; ט, ד [ו]); משבאת (בכורות ח, א [ג]); יצאת/ויצאת/שיצאת/משיצאת (פסחים ה, ז x2; ה, י; יבמות טז, א; נדרים יא, ט [י]; מכות ב, ב [ו]; כלים ל, ד [י] ¹⁰⁸); קראת(ה) (יבמות יב, ג, הופעה שנייה במשנה ¹¹⁰; כמובן במקום זה רק במסורת הנקדן הצורה היא קראת). מצינו בסך הכול x22.

בהפסק: יצאת/ויצאת (שבת ו, א; ¹¹¹ו, ג; בבא מציעא ב, ה [ו]; זבחים יא, ב);

במעילה). כל אחד מפסוקי הזיקה הפותחים בש (שלנה, ושניטמאת, ושיצאת) עומד לעצמו, ויש לראותו כעומד במעמד של הפסק משני.

107 במשנה זו נמצאת התיבה באת על גבי גרד.

108 גרסת הסופר במשנה זו שונה מגרסת הנקדן. וזה הממצא בכ"י ק: "אשריך כלים שניכנסת(ה) בטומאה ויצאת בטהרה". כלום כיוון הסופר לצורות נוכח (זכר!): אשריך... שניכנסתה... ויצאת (בדומה למה שמצינו בכ"י פס: אשריך... שניכנסת... ויצאת)? אם כן, אין להבין למה לא כתב ויצאתה בה"א סופית כדרכו בכל מקום בכתב הנוכח בעבר. מכל מקום, הנקדן הבין את שתי צורות הפועל שבפסוק הזיקה כצורות נסתרת: נכנסת... ויצאת. ונמצא מגלגל על צורה בפעל שלם (כנ"ס) את החתימה -ת, כלומר, הפועל השלם נגרר כאן אחרי הפועל בגזרת ל"א. (מיותר להעיר, שהניקוד שניכנסת מלמד שויצאת הובנה צורת נסתרת ולא נוכח!) גרסת פא: "אשריך... שניכנסת... ויצאתה" אינה חד-משמעית. אפשר שויצאתה היא צורת נוכח (ויצאתה); אם כן, גרסת פא שווה לקריאה המשתקפת בניקודו של פס שהובאה לעיל; ואולי כך הוא גם במסורת הכתיב של ק. אבל אפשר שהכתיב ויצאתה מכוון לנסתרת (ויצאתה), ואזי גם שניכנסת תתפרש צורת נסתרת, כקריאת נקדן ק. נזכיר שפר הבין את שתי צורות הפועל כצורות נוכחת (אשריך... שניכנסת... ויצאת). [המסורת הקוראת אשריך... שניכנסת... ויצאת ידועה גם מעדים אחרים. מצאתיה בדפוס ליוור וכן ניקד קוסובסקי באוצר לשון המשנה; והעירני ד"ר מ' מישור, שכך מצא במהדורה עממית של משניות אשכנזיות].

נדגיש, שגרסת נקדן ק – אשריך כלים שניכנסת בטומאה ויצאת בטהרה – מעמידה משפט מורכב, שביטוי הפנייה שבו (הפסוק העיקרי) מובע בגוף שני (אשריך), אבל בפסוק הזיקה מוסבים הפעלים (המשמשים בו נושא/נשוא) לגוף שלישי. מבנה זה מקביל לחלוטין למטבע של ברכות "ברוך אתה" (נוכח), "אשר קידשנו" / "אשר בחר בנו" / "אשר נתן" וכו' בגוף שלישי; ואכמ"ל.

109 ומצאנו פעם אחת ויצאת (עוקצין ב, ט [י]) במסורת הניקוד של ק2 (וראה ייבין, בבלי, עמ' 420; ולהלן §54).

110 וזה הנוסח המלא של הטקסט בכ"י ק: "חלצה ורקקה אבל לא קראת(ה) חליצתה כשירה קראת(ה) ורקקה אבל לא חלצה חליצתה פסולה חלצה וקראתה אבל לא [רקקה] (ה) ר' אליעזר או' חליצתה פסולה" וכו'. קיומה של קראתה (x3) מתועד גם בכתבי יד אחרים; הנה נתוניהם: פא: קראתה... קראתה... וקראתה (זוהי גרסת היד הראשונה, אבל בשלוש ההופעות נגרדו הקמץ האחרון, התי"ו והה"א). לו: קראתה... קראתה... וקראתה. וכן הוא בד"ר (כפעם השלישית בלא וי"ו החיבור). וכן ציינה צורבל, רמב"ם (עמ' 169) מכ"י אר: קראתה (ולא ציינה את מספר ההיקרויות). וכך גם פס: קרתה... קרתה... וקרתה (או וקרתה; הניקוד ברי"ש בהופעה האחרונה מטושטש מעט בתצלום כתב היד).

111 במקום זה לבדו מנוקד יצאת (בתי"ו שוואית).

קראת(ה) (יבמות יב, ג, הופעה ראשונה במשנה,¹¹² על פי מסורת הנקדן). מצינו בסך הכול x5.

נעיר, כי במקום אחד מצאנו בהקשר את צורת הנסתרת חטאת, אבל הנקדן ניקדה כשם עצם: "אם אדם חטא מה חטאת הבהמה" (סנהדרין ז, ד [ט]); וכן עשה גם נקדן כ"י רומי 66 לספרא (ראה נאה, ספרא, עמ' 252).

(ג) עה"פ בצירי

30. בבניין נפעל – ורק בו – מצאנו צורות בעה"פ צרויה.

בהקשר: נִטְמֵאת (טהרות ג, א; ג, ג); נִטְמֵת (שם ג, ב);¹¹³ נִמְצֵאת/נִמְצֵאת/נִמְצֵאת/נִמְצֵאת (תרומות ג, א x3; שקלים ז, ד; ח, ג x2; יבמות ד, א; ד, ב; נזיר ג, ו; גיטין ח, ז; בבא בתרא ה, ו x2;¹¹⁴ ח, ו; עדויות ב, ג x2; זבחים יג, ח; מנחות ז, ג x2; בכורות ו, ו; תמורה ד, א; ד, ב; ד, ג x4; מעילה א, ב; ג, א; מידות ב, ו; ג, ז; כלים ב, ו; יז, ט; אהלות י, ב; נגעים יד, ה x2; טהרות ג, ה; י, ב);¹¹⁵ נִשְׁאֵת/נִשְׁאֵת/נִשְׁאֵת/נִשְׁאֵת¹¹⁶ וכיו"ב (תרומות ו, ב; ז, ב;¹¹⁷ יא, י; יבמות א, ב; ד, יג, בהיקרות השנייה במשנה;¹¹⁸ ז, ב; ז, ג; ז, ה x2; ו, ט x2; ה x3; ט, ו x3; י, א, בהיקרות השנייה; י, ב; יג, ד x2; יג, ה; כתובות יב, א; נדרים יא, ט; סוטה ג, ז x2; גיטין ג, ג; ד, ח; ה, ה; ח, ז; בבא מציעא ו, ג;¹¹⁹ עדויות ז, ט; ח, ב). בסך הכול x72.¹²⁰

בהפסק: נִטְמֵת (נגעים יג, ח [ו]); נִשְׁאֵת/נִשְׁאֵת/נִשְׁאֵת וכיו"ב (יבמות י, א, בהיקרות הראשונה במשנה; י, ג x2; יא, ו; טו, ד x3; כתובות ב, ה; ד, ד; ח, א x3;

112 ראה לעיל ראשית הערה 110.

113 על שימושו של נפעל בשורש טמ"א ראה הנמן, משנה, עמ' 432–434, וכן להלן פרק ו, §§ 4–5 והספרות הנזכרת שם בראשית §5.

114 במקום זה ניתן לראות בבירור, שמדובר בצורת עבר (ולא בינונית): "מכר לו חטים יפות ונימצאו רעות... רעות ונימצאו יפות... שמתית ונימצאת לבנה לבנה ונימצאת שמתית...". מה בלשון רבים הצורה היא עבר (נסתרים: נימצאו) כך גם בלשון יחיד הצורה היא עבר (נסתרת: נימצאת).

115 ויש עוד דוגמה אחת במסורת ק2: "נמצאת טומאה נכנסת" (זבים ה, ה).

116 בהופעות רבות אין רואים דגש בסי"ן בכתב היד.

117 בהיקרות השנייה במשנה זו כתוב נושאת, והנו"ן מנוקדת בחיריק (בלא כל ניקוד בוי"ו! הכתיב מכוון לצורת נופעל?).

118 ההופעה הראשונה נמצאת בתוך השלמה של השמטה, ונוקד נשאת (השווה אל יצאת לעיל הערה 109 ולהלן §54).

119 במשנה זו נשאת משמשת כפשוטה בהוראת הרמה ונטילה, נישאת ממש (ולא לשון נישואין): "שכר את החמור והיבריקה או שנישאת [ב]אינגריא אומ' לו הרי שלך לפניך". ומצאנו שנישאת/שנשאת גם בפא, בפס, בד"ר; אבל בדפוסים המהלכים "שנעשית אנגריא", וכבר בלו מצינו "שנעשית לאנגריא", וכן הוא בדפוס ליוור (אך העיר שם לנוסח אחר: שנשאת). עניינן של שתי הגרסות אחד: 'שנלקחה לעבודת המלך' (פירוש ר"ח אלבק על אתר) [וראה מש"כ לעיל בכרך א, פרק יד, §§ 10–12].

120 ויש דוגמה אחת בק2: "נישאת לכהן" (נידה ה, ד).

יב, ב; גיטין ט, ד x2; בכורות ח, א; נידה י, א x2; נקראת (יומא ה, ב ?¹²¹). מצינו בסך הכול x20 x19¹²²).

נציין, כי מתוך 183 כלל ההיקריות של הצורות החתומות – ת בפועלי ל"א (185) אם נכלול גם את הצורה חטאת [שננקדה כשם: חטאת] והצורה נקראת) נמצאו רק 9 דוגמות שנכתבו בלא האל"ף ההיסטורית (ניסמת x2; ניטמת x4; ונתמלת x1; ניטמת x2).

[ב] פעתה/פעאה

31. כנגד 183 הופעות של צורות חתומות – ת בפועלי ל"א נמצאו 20 הופעות של צורות פעתה/פעאה במסורתו של כ"י ק.¹²³ נביא תחילה את הנתונים.

(א) פעתה

32. קל בהקשר: יצאתה/יצתה: "ולא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאתה"¹²⁴ נשמתו"¹²⁵ (שקלים ו, ב); "הכונס צאן לדיר ונעל בפניה כראוי ויצתה והזיקה פטור... ויצתה והזיקה... ויצתה והזיקה..." (בבא קמא ו, א); "...ויצתה והזיקה" (שם ו, ב);¹²⁶ "יצאתה זו שהיא ראויה להיות שדה אחוזה" (ערכין ז, ה).¹²⁷

מצאתה/מצתה: "בדקה אחת מהן ומצתה טהור היא טהורה ושתיים טמאות" (נידה ט, ד; ט, ה¹²⁸); "נידה שבדקה עצמה... ומצתה טהור... בדקה ומצאתה טמא... בדקה עצמה... ומצאתה טמא... בדקה ומצתה..." (שם י, ב); "בדקה ומצאתה... בדקה ומצתה" (שם י, ב [ג]).¹²⁹

121 אם אמנם מדובר בצורת עבר ולא בצורת בינונית. וזה הקונטקסט: "אכן היתה שם מימות הנביאים הראשונים ושתייה נקראת" (יומא ה, ב). גם פא נקראת, וכן לו (בלא ניקוד); פס ואחרים "היתה נקראת", במבנה של היה + בינוני.

122 אם נגרע את נקראת (ראה ההערה שלפני זו).

123 לא כללנו כאן צורות הפעיל – הביאה, הוציאה – שהן הצורות הסדירות בכל מסורות הלשון (ראה להלן §47).

124 גם פא לו ד"ר גורסים שיצתה, וכך גורס גם אר (ראה צורבל, רמב"ם, עמ' 169); דווקא פס גרס שיצת.

125 בכתב היד נוספה בטעות המילה בצפון לפני נשמתו, ונמחקה.

126 גם כתבי יד אחרים גורסים בארבע ההופעות ממסכת בבא קמא (ו, א–ב) יצתה/יצאה (ולא יצאת/יצת). והרי הנתונים; פא: יצאה, ויצתה (x3); לו: יצאה (x4), בפעם הרביעית ללא וי"ו החיבור; ד"ר: ויצתה (x4); פס: ויצאתה (x1), ויצתה (x2); נשמטה הופעה אחת מבין שתי הראשונות).

127 יצוין, שבמקום זה אין תימוכין לגרסת ק מכתבי היד הידועים. לו פס יצאת; ד"ר (ומשם לדפוסים אחרים) יוצאת. בפא יש השמטה מחמת דומות.

128 כאן מנוקדת המ"ם בפתח: ומצתה.

129 עדי הנוסח אינם זהים בגרסות שבמשניות ממסכת נידה. פר גורס בכל שמונה ההופעות ומצאת. וכן הוא, למעשה, בד"ר: ומצאת (הופעות א, ב, ג, ו, ז); ומצא' (הופעות ה, ח), ומצא (הופעה ד). מותרים אנו להניח, שגם בשלוש ההופעות האחרונות הוא כיוון לצורה ומצאת (=ומצא'; בהיקרות ד נשמט, כנראה, הגרש אחרי האל"ף). כנגד זה בפא ומצאתה (x7), הופעות א–ז, ומצאה (הופעה ח), לו ומצאה (x8), וכן פס ומצאה (x8), בניקוד ומצאה [x6] אבל x2 [הופעות ב, ו] ומצאה; ניקוד כזה ודומיו נידונו בספרי בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 82–83).

קראתה: קראת(ה) (יבמות יב, ג, הופעה שנייה במשנה על פי מסורת הסופר¹³⁰); "חלצה וקראתה"¹³¹ אבל לא [רקקה] (יבמות שם, שם). בסך הכול x2. [בספירה לעיל ספרנו שתי צורות קראת(ה) פעמיים: קראת x2 במסורת הנקדן, קראתה x2 במסורת הסופר].

(ב) פעאה

33. קל: אין כל דוגמה לפעאה בכ"י ק (אבל נמצאה דוגמה אחת במסורת 2ק: "מעשה באשה אחת שפאה¹³² לפני אבא" – ידיים ג, א [ב]).¹³³ נפעל: נטמאה: "ועידה מעידין אותה שלא נסתרא ושלא נטמאה... האמינו שלא נסתרה ושלא נטמאה ואם אין אתם מאמינים שלא נסתרה ושלא נטמאה אל תאמינו שהורחנה" (עדויות ח, ב).¹³⁴ הפעיל: בבניין זה נתקיימו הצורות על דרך השלמים בכל הזמנים ובכל הגופים בכל מסורות לשון חכמים,¹³⁵ וכך הוא גם בק: הביאה (כלאים ה, ז ועוד x10); הוציאה (יבמות טז, ז; כתובות ט, ט).

[ג] בחינתן של צורות פעתה/פעאה

34. גם בפועלי ל"א הצורות חתומות – ת עיקר (x183), וצורות פעתה/פעאה הן מיעוט (x20; x17 בקל ו-3 בנפעל).¹³⁶ היחס הוא 10%/90%. [אבל אם ניתן דעתנו לבניין קל נגלה, שהיחס המספרי הוא אחר: פעאת x45 / פעתה x17 (27%/73%)]. ואף על פי כן אין להסיק, ששתי הצורות משמשות זו בצד זו באופן חופשי – אחת נפוצה יותר ואחת נפוצה פחות. צורת – ת היא הצורה הסדירה, ואילו הופעותיהן של צורות פעתה/פעאה כרוכות בנסיבות מיוחדות שבהן נשתנתה צורת פעאת. 35. א. גררות. חמש עשרה מתוך שבע עשרה ההיקריות בבניין קל וכל שלוש הצורות בבניין נפעל (כלומר 18 מתוך 20!) הן תולדת גררה והיקש בתוך הקונטקסט שבו הן נתונות. והרי פירוש הדברים: ארבע ההיקריות של יצתה נודמנו במסכת בבא קמא ו, א–ב: "יצתה והזיקה". יצתה באה בדיבור אחד עם הזיקה; מסתבר, שצורת הזיקה בחתימה – ה של הפועל השלם (נז"ק) היא שזימנה את יצתה¹³⁷ (במקום

130 ראה המובאה בשלמותה לעיל הערה 110.

131 התיבה וקראתה חותמת את הצלע הראשונה ברישה של משפט התנאי, לפיכך יש לראותה כעומדת במעמד הפסק (משני).

132 פר פא לו פד"ר שבאת (כדרכו של ק בכל מקום, כפי שצוין לעיל ב-28§, 29).

133 בכתבי יד אחרים נמצאו דוגמות של פעאה (ראה למשל לעיל הערות 126, 129).

134 גם פא לו פס גורסים נטמאה (x3); בד"ר נטמאת (x1, הופעה א), נטמאה (x2, הופעות ב–ג).

135 במקרא דווקא נמצאה גם צורה על דרך ל": החבאתה (ראה לעיל הערה 26, ולהלן §60, ס"ק ו).

136 בדגם פעאה נמנו כאן רק צורות קל ונפעל. צורות בניין הפעיל – הביאה, הוציאה – שאין בהן כל חריגות אינן כלולות בדיון זה.

137 בכתבי יד אחרים יש גם צורות יצאה (ראה לעיל הערה 126); זו וזו – יצתה ויצאה – זהות לעניין זה, ששתיהן חתימתן – ה, המתאימה במבנה שלה להזיקה.

יצאת). וכך מתפרשת מִשְׁלֵם גם צורת מִצְתָּה/מִצְאָתָה¹³⁸ (x8) במסכת נידה (ט, ד–ה; י, ב), הנמצאת מזווגת עם הנסתרת בפועל השלם בְּדָקָה. ואף קראת (x3)¹³⁹ במסכת יבמות יב, ג מזווגת עם צורות נסתרת מן הפועל השלם חלצה, רקקה ("חלצה ורקקה אבל לא קראתה... קראתה ורקקה אבל לא חלצה... חלצה וקראתה אבל לא [רקקה]"); סביר שהצורה קְרָאָתָה (!) במקום קְרָאָת עלתה מתוך היקש לאחיותיה. כאן אמורים הדברים רק במסורת הסופר; הנקדן לא קיים את הגררה כאשר קרא קְרָאָת (x2), וגם לא כאשר קרא קְרָאָתָה (צורת הפסק), הבאה באותה צלע עם חֲלָצָה וְרָקָה (צורות הקשר). גם שלוש ההיקריות בבניין נפעל נִטְמָאָה (x3) במסכת עדויות ח, ב הריהן פרי הזיווג עם נִסְתָּרָא/נִסְתָּרָה.¹⁴⁰ ויש להדגיש שבצורות יצתה (בבא קמא), קראתה (יבמות), נִטְמָאָה (עדויות) עדות ק עולה בקנה אחד עם עדויותיהם של כל¹⁴¹ עדי הנוסח. מה שאין כן באשר למִצְתָּה/מִצְאָתָה במשניות ממסכת נידה; באלו המסורות חלוקות: ק פא לו פס מקיימים את הגררה מצתה/מִצְאָה¹⁴² לְבָדָקָה; כנגד זה פר ואתו גם ד"ר, הגורסים מִצְאָת, ¹⁴² אינם מקיימים את הגררה הנזכרת.

36. ב. רק שתי היקריות נוספות של יִצְאָתָה (שקלים ו, ב; ערכין ז, ה) טעונות הסבר נוסף.

ת ק ל ה ב מ ס י ר ה: צורת יִצְאָתָה במשנת ערכין ז, ה: "יצאתה זו שהיא ראויה להיות שדה אחוזה" נראית מפוקפקת; נראה שסופר ק נשתבש בהעתקה. בעדי הנוסח האחרים מצאנו יצאת/יוצאת (ראה לעיל הערה 127).

ש א י ל ה מן ה מ ק ר א (?): כלום נוכל לפרש את הצורה ממסכת שקלים ("עד שִׁיִּצְאָתָה נשמתו") כדרך שפרשנו (לעיל 278), את צורות עֲשֶׂתָה במסכת יומא? משנת שקלים היא קדומה ("משנה ראשונה"),¹⁴³ וזו יש בה נטייה להעדיף שימושי לשון המקרא על פני לשון חז"ל. אלא שלא רק יִצְאָת של לשון חכמים אינה מזדמנת בלשון המקרא, גם יצאתה/יצתה אינה מצויה שם, אם כי יש בה בלשון המקרא צורות ל"א על דרך ל"י, כגון נרפתה (ירמיהו נא 9) במקום נרפאה, נפלאתה (שמואל ב א 26) [וגם נפלאת] במקום נפלאה,¹⁴⁴ ומי שכתב יצאתה בשקלים, ולא יצאת, דבק בדרכי לשון המקרא (צ"ע).

138 ויש גורסים מִצְאָה (ראה לעיל הערה 129); גם מִצְתָּה (מִצְאָתָה) גם מִצְאָה תואמות בתבניתן לְבָדָקָה.

139 x3 במסורת הסופר, x1 גם במסורת הנקדן (ראה לעיל הערה 110, וכן סוף 328 לעיל).
140 הנמן, משנה (עמ' 396) ראה בִּנְטָמָאָה שאילה ישירה מן המקרא (על פי במדבר ה 13: "וְנִסְתָּרָה וְהָיָא נִטְמָאָה"). אף שאין להכחיש את זיקת לשון המשנה לפסוק זה, הזהות בין הצורות במשנה (שתיהן צורות הפסק) נראית יותר תולדה של היקש.

141 ראה לעיל הערות 126 (יצתה/יצאה), 110 (קראתה), 134 (נטמאה); אין לייחס משקל רב לגרסה המבודדת בד"ר, המביא במקום אחד נטמאת).

142 ראה לעיל הערה 129.

143 ראה אפשטיין, תנאים, עמ' 25–27.

144 וכן החֲבָאָתָה שהוזכרה לעיל בהערות 26, 135; וראה להלן סעיף 60, ס"ק ו.

סיכום

37. להלן מובאת טבלה מסכמת של הממצאים בכ"י ק. בסעיפים שאחריה (§§38-42) נביא סיכום של הממצאים האלה.

חֲתוּמוֹת – ת		תְּה – ת	אָה – ת		
ע"ה פ	ע"ה פ	ע"ה פ	תצורה		
בפתח	בקמץ	בצירי	ארמית		
ל"י (כלל הפעלים)					
קל	בהקשר	פֶּעַת x50	פֶּעַת x2	פֶּעַת x5	פֶּעַתָּה x6 / חִתָּה x3
בהפסק		פֶּעַת x16		פֶּעַת x1	
נפעל	בהקשר	נִפְעַת x2	נִפְעַת x15		נִפְעַתָּה x1
בהפסק		נִפְעַת x1	נִפְעַת x10		
פֶּעַל	בהקשר	פֶּעַת x5			פֶּעַתָּה x1
בהפסק		פֶּעַת x2			
הפעיל	בהקשר	הִפְעַת x3			
בהפסק					
התפעל	בהקשר				
בהפסק					
ל"י	(קל, הי"י)	בהקשר			נִתְפַּעֲתָה x3 הִיָּתָה x307
בהפסק		הִיָּת x10	הִיָּת x3		הִיָּתָה x3
ל"א	קל	פֶּעַתָּה x17	פֶּעַתָּה x22		פֶּעַתָּה (פֶּעַתָּה) x16 קִרְאָתָה x1
בהפסק		פֶּעַתָּה x1	פֶּעַתָּה x5		
נפעל	בהקשר	נִפְעַת x2	נִפְעַתָּה x72		
בהפסק			נִפְעַתָּה x20 (x19)		נִטְמָאָה x3
נתפעל	בהקשר	נִתְפַּעֲתָה (א) x26			
בהפסק		נִתְפַּעֲתָה x17			
הפעיל	הקשר/הפסק				זו הצורה הסדירה [הביאה וכיו"ב]
סיכום					
(הקשר) (הפסק)					
x142	x30	x117 (x116)	x6	x24	x10
	x295 (x294)				x34
x152	x33				
x308 (x307)					x342
(ללא היית/היתה)					
(כולל היית/היתה)					

38. (א) בכלל פועלי ל"י ול"א (זולת השורש הי"י) שולטות הצורות החתומות – ת בכל מעמד בהקשר ובהפסק x295 (x294) כנגד x34 צורות פעלה/פעאה (בל"י ובל"א) כלומר, 10%/90%. דומה אני שהוכח, שאין לפנינו שתי צורות סדירות, אחת נפוצה ואחת נדירה. יש רק צורה סדירה אחת, והיא הצורה חתומת – ת. כל צורות פעתה (פעאה) הן סטיות, שחריגותן הוסברה ברוב המכריע של ההופעות. כ־25 היקרויות מדובר בצורות פעת/פעאת שהפכו פֶּעַתָּה/פֶּעַתָּה (פעאה) בשל גררות

והיקשים לצורות פְּעֻלָּה של הפועל השלם. בשני מקומות הצבענו על האפשרות של תקלה במסירה ("נעשת החבורה" < "נעשתה חבורה"; יצאתה בק כנגד יצאת/יוצאת בכתבי יד אחרים); במקומות אחדים (2 או 3 היקרויות) הצבענו על האפשרות של שאילה מן המקרא. רק דוגמות ספורות (3 או 4!) נותרו לא מוסברות.

39. (ב) בהי"י התמונה שונה: יחסי היתה/היית מותנים במעמד התחבירי. היתה בהקשר (x307), היית בהפסק (x13), אך גם הִיְתָה (x3). למעשה, צורת היית אינה טעונה כל הסבר: היא תואמת את כלל הממצאים בפועלי ל"י/ל"א, שבהן הצורה הסדירה היא חתומת –ת. צורת ההקשר הִיְתָה ומעט צורות הִיְתָה בהפסק הן הטעונות הסבר (ראה להלן §50). עד כאן הדברים מבוססים על מסורת הסופר.

40. (ג) בתוך הצורות החתומות –ת מצאנו ארבע קבוצות משנה, על פי מסורת הנקדן.

א. הניקוד –ת עיקר (x142 + x10 הִיְתָה) בשתי הגזרות בכל הבניינים.
 ב. הניקוד –ת נמצא בעיקר בבניין קל של ל"א (x27), ועוד מעט דוגמות (x6) בצורות אחרות של ל"י. המעמיד את הצורות החתומות –ת מול אלה החתומות –ת מגלה בבירור ממצאים קרובים לאלה של כ"י פר. הניקוד הבסיסי הוא –ת בשתי הגזרות בכל הבניינים. כנגד זה בקל של ל"א יש נטייה בולטת ל–ת (פְּעֻלָּת x27, כנגד פְּעֻלָּת x18: 40%/60%). אפילו בכ"י ק, שאינו טברני, אלא מחקה את הניקוד הטברני במידה מרובה,¹⁴⁵ משתקף התהליך המתואר לעיל (ב-§16, ס"ק ב) בכ"י פר. בקל של ל"א נתרשש, כנראה, היקש לפרדיגמה כולה יִצְאָת < יִצְאָת (כמו יִצְאָתִי, יִצְאָתְךָ, יִצְאָת [נוכחת], יִצְאָנו, יִצְאָתְךָ¹⁴⁶). לשון אחר, המסורת הנמסרת בפר מוצאת לה גם בסעיף זה מקבילה בק (אם כי לא במידת הזהות שנמצאה ביתר הבניינים בכל הגזרות); אבל סטייה של 40% של צורות פְּעֻלָּת אין לייחסה לחילופי קמץ/פתח, שהרי כבר ציינו, שאין לדבר על חילוף חופשי של שתי התנועות בשיעור כזה בק.¹⁴⁷ כלום יש כאן הד למסורת שבה לא פעל ההיקש המתואר בקל של גזרת ל"א, וצורות פְּעֻלָּת בפתח (יִצְאָת ואחיותיה) משתלבות בניקוד הבסיסי של החתומות –ת בפתח? אם כן, עדות יש כאן לעירובי מסורות בתוך ק.¹⁴⁸ לעומת זאת, x6 פְּעֻלָּת שלא בקל של ל"א (עֲלָת, שְׁתָת, שִׁנָת, הִיְתָת) כנגד 89 צורות בפתח נראות פרי החילוף המתואר של קמץ ופתח המזדמן בשיעור מועט בכתבי יד ק בכל הקטגוריות.

41. ג. –ת נוהגת רק בבניין נפעל: נְפַעֲלָת/נְפַעֲלָת x117 (x116) על יד נְפַעֲלָת (רק x5). אבל גם כאן עלינו להיזהר מללכת שולל אחרי הספירה בלבד. אין להסתפק בקביעה

145 ראה לעיל הערה 39.

146 ראה לעיל הערה 30.

147 ראה לעיל הערות 39, 71.

148 עירוב מסורות אצל נקדן ק הוא תופעה ידועה. וכבר העמיד עליה ילון, מבוא, עמ' 30–31, 56. וראה גם בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 55 והערה 262; כגון כְּפַל/כְּפַל, ועוד (בתיאור משקלי השם בק אנו עתידים לראות שפעי דוגמות לעירובים הללו).

(המטעה) ש-ַת רוב ו-ַת מיעוט בבניין נפעל. מתברר שיחסי התפוצה תלויים בשורש, כלומר יש התפצלות מילונית. שרשים אחדים באים בעה"פ פתוחה, ואחרים בעה"פ צרויה:

ל"י	ל"א	ת-ַ	ת-ַ
(כו"י)	(סמ"א)	נְכוּת	נְהַת
(מח"י)	(מצ"א)	נְמַחַת	נְעִשַׁת
(פד"י)	(קר"א)	נְפִדַת	נְשַׁבַת (נְשַׁבִּית)
			נְטַמַת (נְטַמִּית)
			נְמַצַּאת
			נְשַׁאת
			נְקַרַּאת (צורת עבר?)

עיקרון זה נתגלה גם בכ"י פר: ¹⁴⁹ בשלושה פעלים מתוך ארבעה המתועדים בשני כתבי היד יש זהות בקריאה (נְכוּת; נְעִשַׁת, נְמַצַּאת). לעומת זאת בשורש נש"א הם חלוקים: פר נְשַׁאת, ק - נְשַׁאת.

42. ד. הצורות של דרך הארמית נידונו לעיל (ב-20§§-21), וכבר ציינו לייחוד של ק בשלושת הפעלים הנזכרים (הוּות, ¹⁵⁰ מְצַאת, רְבַת).

ד. בחינת כלל הממצאים ומסקנות

[א] מחקרים קודמים והבירור הזה

43. בהצגת הממצאים במחקרים קודמים יש להבחין בכמה שלבים עיקריים. הנזקק לסגל (דקדוק, עמ' 150-155) יגלה, שהוא מציין שהצורות החתומות -ת ואלה החתומות -תה (-אה במידה מועטה בפעלי ל"א) משמשות זו ליד זו ללא העדפה. ועל פי הנתונים שהוא מביא יש בנינים ש-תה היא הצורה העיקרית שלהם; אם כי מן הדוגמות שהוא מציין בסוגריים שלא מן הדפוסים (בעיקר מכתבי היד ק לו, ¹⁵¹ ומד"ר ¹⁵²) גדל משקלן של הצורות ב-ת (ראה למשל את הנתונים שהוא מביא מבניין קל של ל"י בעמ' 152). אף הוא מדגיש את שימושה של -ת כצורה יחידה בבניין נפעל (ראה עמ' 153: "הנסתרת דומה בצורתה לבינונית. שתיהן מסתיימות ב[ית]" ; וראה קודם לכן את הממצאים שהוא מביא מגזרת ל"א בעמ' 151).

אצל פורת (ל"ח) מתגלה כבר שלב חדש: הוא מצייר תמונה שניכר בה, בבירור,

149 ראה לעיל 16§, ס"ק ג.

150 בטקסט העיצורי יש עדות לצורה זהה מכתבי היד של פירוש הרמב"ם, הוות (כ"י אר), אך קריאתה שונה, הוות או הווית, כעדות כתבי היד פס ופריס 330 (ראה לעיל הערה 61).

151 זה מסומן אצל סגל, כידוע, מדב"מ (=מתניתא דבני מערבא, על פי השם שנתן ו"ה לו למהדורתו לכ"י קיימבריג').

152 מסומן אצל סגל ד"נ (=דפוס נאפולי).

ש–ת עיקר ו–תה טפלה לה (ראה, למשל, קל נסתרת של ל"א בעמ' 36–37, ושל ל"י בעמ' 37). ואין פלא בדבר: עבודתו מושתתת כולה, כידוע, על "מסורות בבליות שבכתבי יד ישנים".

שלב שלישי, המשקף מחקר שיטתי יותר וממצה יותר, נעשה רק בדור האחרון. כאן אנו מוצאים הצגה מפורטת ומלאה של הנתונים, וגם תיאור יחסי התפוצה של שתי הצורות. בולטים יותר מכולם הם בירוריהם של ייבין במסורת הניקוד הבבלי¹⁵³ והנמן במסורת כ"י פא.¹⁵⁴ אחר כך באו בירוריהם של צורבל במסורת אר (צורבל, רמב"ם) ושל נאה במסורת כ"י רומי 66 לספרא (נאה, ספרא).

44. המחקר הזה מבקש להציע שלב נוסף, שיש בו כדי להשלים הרבה מן החסר בתמונה הכוללת הן בהעמדת הכללים הן בבירור היוצאים מהם,¹⁵⁵ ואף לעמוד ולהעמיד על קווי ייחוד. לשם כך ראינו להתמקד בכמה נושאים המנויים להלן.

(א) תיאור הממצאים בכתב היד פר וק. דומה אני, שכבר בהצגת הנתונים בשני כתבי היד – עם נתינת הדעת להפרדה בין מסורות הכתיב ובין מסורות הניקוד בכל מקום שהדבר נדרש ונתאפשר – יש תוספת רבת משמעות לבירור כלל הפרטים, לניסוח מחודש של כללים ולהבנת הופעתם של חריגים (על החומר שהובא משני כתבי היד הוספנו לעיל¹⁵⁶ ואנו מוסיפים להלן חומר מכתבי יד אחרים, מד"ר ומדפוסים אחרים).¹⁵⁷ משהושלמו התיאורים הללו אנו באים להוסיף עליהם:

(ב) צירוף של כלל הממצאים שנחקרו בעבר עם הממצאים העולים מפר ומק למסכת אחת, עם הדגשת המשותף לכלל המקורות או לחלק שלהם ועם בחינה של ייחודי מסורות. ומכאן אנו באים לנסח מחדש את כללי התפוצה של הצורות החתומות – ת (ובתוך זאת לעמוד על קבוצות המשנה: ת, ת, ת, ועוד) ושל הצורות החתומות – תה (–אָה). הרבה ממה שנאמר עד כה טעון תיקונים והשלמות, ויש פרטים וכללים הדורשים הצגה שונה בתכלית.

(ג) הערות אחדות על גלגולי הצורות. אף שעיקר הבירור היא העמדה סינכרונית של הממצאים, אנו רואים להעיר הערות קצרות בתחום הדקדוק ההיסטורי.

[ב] מסקנות וכללי תפוצה

45. קודם לכול יש לומר, ששתי הגזרות מגלות קרבה רבה (אם לא זהות ממש) בעיקרי הממצאים, במיוחד בכל הנוגע ליחסי התפוצה של שתי הצורות: ת–תה

153 כבר בעבודת הדוקטור שלו משנת 1968, ואחר כך כמובן בספרו (ייבין, בבלי).

154 לראשונה בעבודת הדוקטור שלו משנת 1972, וכמובן בספרו (הנמן, משנה).

155 גם הנמן, המדקדק המעמיק, הותיר את רוב היוצאים מן הכלל בלא הסבר מתקבל על הדעת (ראה הנמן, משנה, עמ' 351, סוף §139).

156 ראה, למשל, הערות 70, 76, 78–80, 82–88, 108, 110, 119, 121, 124, 126, 127, 129, 132, 134.

157 ראה למשל להלן §56 (והנספח בסוף המאמר, §§64–70; עיקר תרומתה של התוספת ב–§72 היא במעקב אחרי גלגולי הצורות בדפוסים).

(א-). ההבדלים העיקריים בין שתי הגזרות באים לידי ביטוי בכתיב. בגזרת ל"א נשמרת האל"ף ההיסטורית, הגם שבכרוב המסורות אין לה מימוש בהגייה (להוציא צורות כגון יצאת, נמצאת וכיו"ב, שהן גלגולי משנה של צורות באל"ף נחה: יצאת, נמצאת¹⁵⁸); דבר זה משותף לרוב המסורות אם לא לכולן, וההפרש במידת ההשתמרות של האל"ף בכתיב בין העדים השונים הוא ממועט (בפר נזדמנו רק שתי היקרויות של שיצת בלא אל"ף;¹⁵⁹ כנגד זה בכ"י רומי 66 של הספרא מרובות יותר הצורות חסרות האל"ף¹⁶⁰). הבדלים נוספים בין שתי הגזרות מוצאים את ביטויים במקצתן של המסורות בלבד, בעיקר בשני פרטים: (א) ניקוד תנועת עה"פ – ת לעומת – ת החוצץ בין ל"י לל"א בבניין קל, כפי שהעלינו באשר למסורות פר וק (ראה לעיל §16, 40). (ב) הפקת האל"ף בצורות ל"א שכבר צוינה זה עתה (יצאת, יצאת, נמצאת וכיו"ב) במסורות אחדות.

46. נסכם תחילה את יחסי התפוצה של – ת כנגד – תה (א-). המבוססים על מסורות הכתיב, ואחר כך נבוא לסכם את יחסי התפוצה בתוך הצורות החתומות – ת המבוססים בעיקרם על מסורות הניקוד (רק – ת מוצאת לעתים גם ביטוי גרפי בכתיב מלא יו"ד – ית):¹⁶¹

1. – ת / – תה (א-)

47. הכלל הראשון: צורת היסוד הן בפעלי ל"י הן בפעלי ל"א היא הצורה חתומת ה- – ת בכל מעמד תחבירי בהקשר ובהפסק. בצד הצורה הסדירה (– ת) קיים מיעוט קטן של צורות פעתה (פעאה) המזדמנות בכל מעמד תחבירי בהקשר ובהפסק. [בהפעיל של ל"א צורת – אה היא הצורה הסדירה בכל מעמד: הַבִּיָּאָה, הוֹצִיָּאָה]. אבל אין לדבר על שתי צורות (– ת; – תה [א-]) המשמשות בכפיפה אחת (או בערבוביה), אחת רווחת ונפוצה ואחת נדירה. לדידי, הצורה הסדירה היחידה היא, כאמור, – ת, וכל ההיקרויות של פעתה (פעאה) – זולתי הפעיל של ל"א – הן חריגות מקומיות שנקרו בשל סיבות מקומיות הקשורות בקונטקסט או בטקסט המסוים. דהיינו, בקונטקסט מסוים עשויה פעת הסדירה לעבר צורתה לפעתה (או פעאה) בשל זימונה עם צורת פעלה מן השלמים. סיבות של מקצב וגרירות של שכנות מקרבות בין הרחוקים (רובם המכריע של החריגים במשנה שייכים לקטגוריה זו!). כך יש להסביר, למשל, את גילת < גילתה בהשפעת קישטה במשנת סוטה א, ז בכל עדי הנוסח (וכבר תוארו הדברים לעיל ב-§9, 25, 35).¹⁶² לעתים רחוקות

158 ראה ייבין, בבלי, עמ' 420, 660, 673.

159 ראה לעיל סוף §12.

160 ראה נאה, ספרא, עמ' 251–253; כגון יצת, ניכרתה, ניטמת, נמצת, ניתמלת (השמטת האל"ף ההיסטורית או קיומה בכתיב היד השונים אינה מוגבלת, כמובן, רק לצורות הנסתרות).

161 כתיב באל"ף לציון תנועת עה"פ אינו חד-משמעי. מצינו שהכתיב נישאת נהגה נישאת (ק; ראה לעיל §30) ונהגה נשאת (פר; לעיל §10), ומצינו שהכתיב נתמלאת נקרא נתמלאת (למשל ק; לעיל §28) ונקרא נתמלאת (פס; בבא בתרא ה, ח x2 ועוד).

162 דברים חשובים בסוגיה זו של שינויים בתצורה ובתבנית המילה בשל גורמי מקצב וגרירות של

הקונטקסט המסוים מזמן גם תקלה במסירה הגורמת, שהצורה פעת תהפוך פעתה (כגון ההעתקה המשובשת "נעשתה חבורה" במקום "נעשת החבורה").¹⁶³ ויש מקומות שטקסט מסוים הוא המזמן צורת פעתה במקום פעת, כגון זימונה של הצורה עשתה (x2) במקום עשת במשנה קדומה, המקיימת זיקת לשון למקרא ("עשתה נפרשת שלזהב... עשתה טבלה שלזהב..."; יומא ג, י).¹⁶⁴ נדגיש שרובן המכריע של הצורות החורגות מקוימות בכל עדי הנוסח הטובים.¹⁶⁵ דבר זה מעיד על האוטנטיות שלהן, ומלמד על תהליכים שפקדו את הטקסט המקורי¹⁶⁶ של המשנה.

48. הופעתן של צורות פעתה בכתבי יד של המשנה העסיקה מכבר חוקרים אחרים, ויותר מכולם את הנמן, שהתחבט הרבה בניסיון לברר.¹⁶⁷ הוא חתם את דיונו במילים: "נראה שיש לחכות למקורות מעולים נוספים ולסיכומים חדשים לפני שנוכל לעמוד על התנאים או הסיבות לשימוש צורות מקראיות אלה בתוך ספרות ל"ח (תקופות או ניבים? סגנון ספרותי או אישי)".¹⁶⁸ דומה אני, שבעקבות בירורינו מצאו רובן המכריע של צורות פעתה את הסברן. שפע הנתונים העולים¹⁶⁹ מכתבי היד ק פר

מילים שכנות למיניהן כתבו שני חוקרים (ראה ברוורמן, מצלול; נאה, לשון התנאים; ראה במיוחד נאה שם, עמ' 283–286, על "סיכה ומעוט").

163 ראה לעיל הערה 82 ו-26§§, 36.

164 ראה לעיל 27.

165 לעתים יש הבדלים בין המסורות; למשל הגרסה מצאת בכ"י פר ובד"ר מכאן, מצאתה/מצתה/מצאה בק ובעדים אחרים מכאן (ראה לעיל §32 והערה 129). דבר זה מלמד, שתהליך הגררה לא פעל בכל המסורות, ויש מסורת שקיימה את פעתה המקורית. ולעתים רחוקות יש חריגים, כגון עלתה בכ"י אר: "סאה שנפלה היא סאה שעלתה" (תרומות ה, ב כעדוטה של צורבל, רמב"ם, עמ' 153); שעלת נגרת אחרי הפועל השלם שנפלה והפכה שעלתה (וכן הוא בד"ר, אבל ק פא לו ופס גרסו שעלת).

166 הדוגמות שבהן נתרחשה שגגת ההעתקה (נעשת החבורה < נעשתה חבורה, יצאת/יוצאת < יצאתה; ראה לעיל §26, 36) שייכות לשינויים שאירעו בתהליך המסירה עצמו (נראה שהשיבוש המשתקף בדוגמה הראשונה הוא קדום ביותר).

167 הנמן, משנה (עמ' 350–351) ניסה להתחקות על כלל צורות –תה (–אה) בל"י ובל"א בכ"י פרמה א (פא; ובמידת מה במשנה בכלל). הוא דחה, בצדק, את האפשרות, שאלה הם תיקונים על פי דקדוק לשון המקרא; במיוחד לאור העובדות שיש צורות פעתה שהן מועטות כל כך במקרא ובכל זאת השפעתן הייתה גדולה ביותר, ויש צורות פעתה "כגון חנתה, גילתה, נתפתתה, נשטטתה [ש]אין להם כלל דוגמה מן המקרא", ולאור העובדה שרוב צורות פעתה מצויות ברוב עדי הנוסח. אף הוא הציע לבדוק את הסברה "שמא משמשות הצורות המקראיות כצורות הפסק לנסתרת, שכן הצורות המשנאיות, כמות שהן, אין בהן מקום ליצירת צה"פ [=צורות הפסק] כבשאר הפעלים" (סוף הפסקה הראשונה בעמ' 351). אך הוא עצמו הסתייג מן ההצעה, שכן "אף כאן נמצא שוברו של הסבר זה בצידו: הרבה צורות –תה באות גם שלא בהפסק" (שם בהמשך הדברים).

168 ראה דבריו בסוף §138, בעמ' 351.

169 נאה, ספרא, עמ' 251, שצמצם עצמו למסורת כ"י רומי 66 לספרא, קבע, שמצא פעתה בהפסק ופעת בהקשר (והיפוך הדברים בה"י בבניין קל: פעתה בהקשר, פעת בהפסק). הוא עצמו כבר ציין, שהממצאים שהוא העלה הם ממועטים, וקשה להסיק מהם מסקנות חותכות. הוא מצא

פא ובמידה לא מבוטלת גם מכ"י אר¹⁷⁰ והעמדתם זה מול זה וזה ליד זה¹⁷¹ משמשים בסיס לכלל הראשון שניסחנו ומאפשרים לנו להסביר את החריגים. יש להדגיש שבעניין זה חזקת פר עולה על חזקת כל כתבי היד האחרים. כל הממצאים שבו הם חד-משמעיים: פעת בכל מעמד (הקשר, הפסק משני והפסק ראשי). נמצאו בו שני חריגים בלבד, פֶּסְתָה (x2, אחת בהקשר ואחת בהפסק משני), שהן פרי גררה בשל מקצב וחריזה פנימית.¹⁷² והם הם הדברים במידה מכרעת גם באשר לכתבי היד ק פא; באלה נותרנו עם 3-4 היקרויות של פעתה (מתוך 34) בלא הסבר. בכל היתר הצורה חתומת – ת היא הצורה הסדירה בכל מעמד.

49. הכלל השני: בנסתרת של הי"י בבניין קל נוהגים יחסי תפוצה אחרים. פֶּעַת (היית) שהיא הצורה הסדירה בלשון חכמים נתקיימה רק בהפסק, ובהקשר שולטת צורת פֶּעַתָּה (הייתה). זהו המצב לדיוקו בשני כתבי יד: פר של המשנה¹⁷³ ורומי 66 של הספרא.¹⁷⁴ תמונה זוהי כמעט נשתמרה גם בכ"י ק: בהקשר תמיד הייתה (הייתה) x307, כנגד היית (הית) x13 אבל גם הייתה (x3) בהפסק. בפא כבר נשתבשה המסורת במעמד הפסק: היית (x4), ועוד היתה (x4).¹⁷⁵ צירוף ממצאי פא לאלה של ק לו¹⁷⁶ ורומי 66 לספרא הביא את הנמץ להסיק, שמעיקרא היית שימשה להפסק והיתה להקשר. הוא הדגיש את העובדה, שהייתה נכתבת ביו"ד אחת לעומת היית/הייתה בשתי יו"דין. הוא היטיב לראות בהייתה צורת היית שתוקנה על ידי הוספת ה"א.¹⁷⁷ דומה שאין לפקפק בעובדה, שיחסי התפוצה של היתה/היית, המתגלים בכתבי היד השונים, משקפים נוהג אותנטי בלשון חכמים (כך הוא, כאמור, במוחלט במסורות פר וכ"י רומי 66, וכך נשמר במידה מכרעת בק ובמידה פחותה בפא ולו).

50. צירופם של שני הכללים אומר: פעת היא הצורה הסדירה בכל מעמד – הפסק

פעתה x5 בהפסק, x1 בהקשר ("נברתה מן הארץ"). אלא שחלק מצורות פֶּעַתָּה אינן מזומנות בהפסק ממש: בביטוי "יִרְאָתָהּ רְאָתָהּ נְטָתָה" שתי הצורות הראשונות הריהן במעמד הקשר, שנגררו אחרי הצורה האחרונה שבהפסק. ולצד שני יש צורת פעת אחת (מתוך 4/3) העומדת בהפסק ממש ("שמה חוץ לקלעים יצאת"). ואכן הוא היטיב להשאיר את הדברים בצ"ע.
170 הגם שאין סיכום של הממצאים באר אצל צורבל, אפשר לראות את הדמיון ביניהם לממצאים בכתבי היד האחרים.

171 ייבין, בבלי, שריכוז את הנתונים מכתבי יד רבים, כמעט לא עסק בשאלת החריגים ומעמדיהם התחביריים (הקשר או הפסק). מכל מקום, גם אצלו הצורות ב"ת עיקר, והצורות ב"ת-תה ו-אה הן מיעוט קטן. (ראוי גם שם להתחקות על הדוגמות השונות של תה-אה, כדי לראות את טעם חריגותן אם ישנו טעם כזה.)

172 ראה לעיל 9§.

173 ראה לעיל 8§.

174 ראה נאה, ספרא, עמ' 251.

175 לפירוט הדברים ראה הנמן, משנה, עמ' 345-346.

176 אפילו בסדר טהרות, שהיה נתון פחות לתיקונים בכתבי היד הטובים (ובדפוסים), חלו תיקונים בסוגיה הנדונה – היית < היתה/היתה – בכתבי היד ק פא לו.

177 ראה הנמן, שם, עמ' 346.

והקשר. כך הם הדברים בכל הפעלים ובכל הבניינים, להוציא חריגים שכבר הוסברו, וכך הוא בקל של הי"י רק בהפסק. מה הביא לשינוי היית < היתה בהקשר? במקרא מצינו שפעי צורות היתה בהקשר (x205), וכנגד זה x3 היתה בהפסק. כלום אפשר לומר, שבמעמד ההקשר השפיעה לשון המקרא על כותבי ספרות חז"ל ועקרה את היית? כלומר, צריך להניח שפעת נתקיימה בעדים הטובים בכל מעמד, כולל היית במעמד ההפסק, ורק במעמד ההקשר היה כוחה של לשון המקרא חזק כל כך כדי להשפיע על כותבי הטקסטים עצמם (ולא רק על המעתיקים בדורות מאוחרים¹⁷⁸) לכתוב היתה. לו היה ממש בהשערה זו, אין להבין מדוע נצטמצמה השפעת המקרא לפועל הזה בלבד. והרי צורת פעתה (הקשר) / פעתה (הפסק) היא הצורה הסדירה במקרא, ודין היה, שתשפיע בכל הפעלים גם בהקשר וגם בהפסק. ודי להזכיר, שיש שרשים שצורת הנסתרת בהם מצויה ביותר במקרא, כגון עש"י: עשתה (x29), על"י: עלתה (x16), ומדוע באלה לא דחתה עשתה את עלתה ועלתה את עלת לפחות בצורות ההקשר?¹⁷⁹

פתרון אחר הציע פרופ' י' בלאו. הוא העלה בזהירות השערה חריפה, שלפיה אין להניח, שצורת פעת הסדירה בלשון חכמים משקפת מצב קדום (כטענת פרופ' י' קוטשר) שקדם לזה המשתקף במקרא (פעתה). אלא בלשון חכמים נהגה מלכתחילה פעתה בהקשר / פעתה בהפסק, כמו במקרא. אבל בצורת ההפסק פעתה נשלה התנועה הסופית הבלתי מוטעמת בשל גורמים שונים.¹⁸⁰ זה המצב המשתקף בהיתה/היית. בשאר הפעלים הוא מניח, שפעת של ההפסק נתפשטה גם אל ההקשר. וכבר טען בצדק נאה (ספרא, עמ' 249), שאין להבין מדוע ביתר הפעלים פעל היקש של צורות ההקשר לצורת ההפסק, ולא בפועל היתה. כנגד זה טען בלאו, שיש להניח, שבמילים רגילות (כוונתו להיתה) כוח ההיקש חלש יותר.¹⁸¹ ובכל זאת, האין שרשים נוספים כגון עש"י ועל"י שהיו אף הם שכיחים? ובעיקר, צורת פעת בעה"פ פתוחה (שהיא הצורה הסדירה במסורות פר ק, ונוהגת גם במסורת הניקוד הבבלי) מכחישה את התהליך של נשילת הסופית – פעתה < פעת. אין נראה, שאחרי שנשלה התנועה הסופית הפך הקמץ לפתח (פעת < פעת). מסתבר, שצורת פעת היא צורה קדמונית שנשרדה בלשון חכמים (ראה להלן §60, ס"ק ב).

בשלב זה נראה לנו, שיש להסתפק בקביעת הנתונים¹⁸² – ואין לך עיקר גדול מזה; הסברם נשאר, לפי שעה, בצ"ע.¹⁸³

178 על אשר אירע בדפוסים ראה להלן נספח ב.

179 בדפוסים נשתלטה צורת פעתה (כנראה בהשפעת המקרא) בכל הפעלים (ראה להלן נספח ב).

180 בלאו, נסתרת מציין כמה גורמים שחברו יחד: (א) התופעה של נשילת תנועה סופית;

(ב) הסיומת ה-ה הייתה יתרה, כי הנסתרת סומנה במידה מספקת על ידי -ת; (ג) -ת היא

הסיומת השלטת בארמית (ראה שם, עמ' 159).

181 ובלשונו של בלאו, שם: "מלים שכיחות מושפעות פחות מהיקשים" (עמ' 159).

182 בשל אורכה של הערה זו היא מוצגת כנספח ב בסוף הפרק כ"72§.

183 ושם יש לחפש את ההסבר במעמד התחבירי של היתה: בהיותה אוגד במעמד פרוקליטי הועדפה הצורה חתומת התנועה על פני היית שנשארה משמשת במעמד אנקליטי בלבד. אך

2. יחסי התפוצה בתוך הצורות החתומות ב"ת

51. א. ההבחנה בין פֶּעַת לפֶּעַת אפשרית רק בעדים שאין מסורת הקריאה שלהם ארץ-ישראלית/ספרדית. משום כך בפא ובאר (הממירים פתח בקמץ זה בזה) אין לחפש הבחנה בין פֶּעַת לפֶּעַת. אבל במסורת הניקוד הבבלי ובכ"י פר יש בסיס מוצק להבדיל בין שתי הצורות. וכך הם הדברים במידה רבה גם בק.

52. ב. במסורת הספרא (כ"י רומי 66) עה"פ בקמץ (פֶּעַת, פֶּעַת וכיו"ב) היא הרוב (68x, שהן 82%), ועה"פ בפתח (פֶּעַת, פֶּעַת וכיו"ב) היא מיעוט (15x, שהן 18%),¹⁸⁴ ואין כל התניה ביחסי התפוצה. לטעמי אין משקל לעובדה, שבפיעל (ל"י) מצאנו רק ת, זינת, קישת, ובנתפעל ל"י רק ת: ניתגנת, ניתרבת (בל"א מצינו גם ניתמלאת וגם ניתמלת).¹⁸⁵ הגם שאין סיכומים מספריים אצל ייבין, מי שיזדקק לסעיפים המתאימים בשתי הגזרות בכל הבניינים יגלה, ש-ת רוב ו-ת מיעוט במסורת הניקוד הבבלי בכללותה, ולא רק במסורת כ"י רומי 66 לספרא.

53. ג. בפר ובק משתקפת מסורת אחרת. ת היא הצורה הסדירה בשתי הגזרות בכל הבניינים, ו-ת מצטמצמת לגזרת ל"א בבניין קל: יצאת, מצאת וכיו"ב. תמונה זו נשמרת בטהרתה בכ"י פר. נראה שצורות יצאת, מצאת היו אף הן צורות פֶּעַת – יצאת, מצאת, אלא שפעל בהן היקש לפרדיגמה כולה, שבה משמשת קמץ בעה"פ בכל הנטייה (יצאתי, יצאת וכו'; ראה לעיל §16, ס"ק ב). גם בק ת עיקר בשתי הגזרות ובכל הבניינים (ראה לעיל §40), אבל בקל של ל"א פֶּעַת רוב (60%) ופֶּעַת מיעוט (40%; ראה לעיל §40, וכבר הצענו [שם] הסבר לשימושן של שתי הצורות בכ"י ק). חריגים מועטים נוספים שנזדמנו בשני כתבי היד נתבארו במקומם לעיל, ב-§16 וב-§40.

54. ד. במסורת הניקוד הבבלי (ובמידה מועטה גם במסורות אחרות) יש לצורות פֶּעַת/פֶּעַת בפועלי ל"א צורות משנה: ליד יצאת יש גם יצָאָת וגם יצָאָת, ליד יצאת יש גם יצָאָת וגם יצָאָת, וליד נמצאת מצינו גם נמצָאָת.¹⁸⁶ וכבר דן ייבין בדרכי צמיחתן של צורות משנה אלו.¹⁸⁷

דברים אלה טעונים עיון נוסף לשם פירוש והרחבה (וראה נאה, ספרא, עמ' 249, שניסה להסביר את העדפת היית על היתה בהיותה אוגד החותם את המשפט; ושאלה היא מה סדיר ומה נשתנה מן הסדיר). ואולי כדאי להזכיר, שבמגילת ישעיהו השלמה מקומראן משמשת הצורה היית פעמיים בהקשר (יז 1; יט 17, כפי שציין קוטשר, ישעיהו, עמ' 264). עדות יש כאן במסורת אחת של העברית (שאינה רחוקה מלשון חז"ל) לקיומה של היית במעמד הקשר (וראה גם §70 להלן).

184 ראה נאה, ספרא, עמ' 251.

185 ראה פירוט הדברים אצל נאה, שם, עמ' 249–251.

186 מצאנו צורות כאלה במסורת כ"י פס, כגון נִישָׂאת (יבמות ט, ה 4x, ט, ו 2x ועוד) ליד נִישָׂאת (שם ד, יג 2x ועוד), ונמצאת (תרומות ג, א 2x) ועוד (וראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 46–48). ומצאנו כזאת גם בכ"י ק: יצָאָת (לעיל הערה 109), ובגיליון כ"י ק: נִישָׂאת (ראה לעיל הערה 118).

187 ראה ייבין, בבלי, עמ' 420; וראה להלן §60, ס"ק ו.

55. ה. החתימה –ת שימשה מעיקרא רק בבניין נפעל, כגון נעִשְׂת, נמצאת וכיו"ב. ויש לראות את הופעתה כתולדת היקש של הנסתרת בעבר אל הבינונית.¹⁸⁸ בכל המסורות ממשיכה לשמש לידה בנפעל גם צורת –ת (בפא ואר –ת/–ת); במסורת פר וק החלוקה בין נפעל לנפעל (בשתי הגזרות) היא מילונית: יש שרשים הבאים ב–ת בלבד (נעִשְׂת, נמצִאת), ויש שרשים הבאים ב–ת בלבד (נָכוֹת ועוד) [אבל שני כתבי היד חלוקים בקריאת נישאת: ק קורא נִשְׂאת, פ קורא נִשְׂאת]. אך יש מסורות שיש בהן חילופים בין שתי הצורות בפועל אחד, כגון נִשְׂבַּת/נִשְׁבַּת, נִשְׂאָת/נִשְׁאָת בכ"י פא,¹⁸⁹ נמצִאת/נמצִאת, נעִשְׂת/נעִשִׂית במסורת הניקוד הבבלי.¹⁹⁰

56. להשלמת הממצאים נוסיף שני נתונים:

(א) בדרך כלל בחומר שבדקנו –ת נכתבת כתיב חסר: נעִשְׂת, נִשְׂבַּת וכיו"ב. אבל מצאנו מעט דוגמות שבהן היא נכתבת כתיב מלא: נעִשִׂית, נִשְׁבִּית.¹⁹¹ (ויש כתבי יד שבהם רווח הכתיב המלא ביו"ד, כגון נעִשִׂית עבר נסתרת x2 בכ"י וינה של התוספתא כנגד x2 נעִשִׂת.¹⁹²)

(ב) יש עדויות להתפשטות הסיומת –ת גם מחוץ לבניין נפעל, מהן דוגמות אחדות בעדים (פחות טובים?) של ספרות התנאים. בכ"י אר מצאנו הִוֹת (קרי זה מתאשר מן הכתיב הווית בשני כתבי יד של פירוש המשניות לרמב"ם¹⁹³), שָׁנַת (מנחות ב, א; ק שָׁנַת¹⁹⁴) בבניין קל, וּמִיצַת (תרומות יא, ח¹⁹⁵) בפיעל.¹⁹⁶ ויש עדויות לקיום הצורה בבניין נתפעל, נשתנית (כ"י וינה, תוספתא פסחים א, י); ויש נוספות בדפוסי המשנה, כגון נשתטית (יבמות יד, א בדפוס ליוור ועוד); ורגילה הצורה בפועלי ל"א, כגון נתמלֶאת (פסחים ה, ה; בבא קמא ה, ח x2, מעילה ג, ו) בכ"י פס וגם בדפוס ליוור (פסחים שם ובבא קמא שם x2, אבל במעילה גורסים דפוס זה ודפוסים אחרים נתמלֶאה x2).¹⁹⁷ ויש להתחקות על שרשיה של הסיומת –ת מחוץ לנפעל; כלום לפנינו היקש מקורי שפעל בלשון הַחֲיָה או שמא מדובר בתפתחות מאוחרת.¹⁹⁸

188 ראה סגל, דקדוק, עמ' 153, §279. וכבר הצביע הנמן, משנה (עמ' 343, הערה 132א) גם על היקשים הפוכים של הבינונית אל העבר.

189 ראה הנמן, שם, עמ' 343–344.

190 ראה פורת, ל"ח, עמ' 55–56.

191 ראה לעיל §7, 19.

192 הנתונים לקוחים מן הקונקורדנציה ומהמאגרים של המילון ההיסטורי של הלשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, כגון "ונעשית גרוגרת" (תוספתא תרומות ז, טו) ועוד x21, כנגד "שנעשת על גבי בשר" (תוספתא מעשר שני א, ט) ועוד x1.

193 ראה לעיל הערה 61.

194 ראה צורבל, רמב"ם, עמ' 153 הערה 1, אך היא מציינת שהדוגמה מסופקת.

195 ראה צורבל, שם, עמ' 165.

196 הממצאים בכתבי היד ק ופא צוינו לעיל 20–21.

197 ויש מה להוסיף בעניין זה. ואכמ"ל.

198 שימושי צורות –ת/–ית בבניינים שונים של פועלי ל"י ידועים גם בעברית המאוחרת. למשל, במשנה תורה לרמב"ם: הקנית (הלכות אישות כד, ג דפוס רומי ודפוס פרדס; אבל במהדורת ש' פרנקל הקנת), הודית (שם כד, כה דפוס רומי ודפוס פרדס), ועוד. הדבר רווח גם בעברית

57. (ג) תצורה ארמית נמצאה רק בשלושה פעלים במסורת ק, אחת מהן במסורת הסופר(?) ושלושתן במסורת הנקדן הוות, מִצָּאת, רִבַּת. מהו הרקע לצמיחתן של הצורות הארמיות? נראה שצורות אלו חדרו בתקופת הדיבור הארמי בארץ ישראל, זמן רב אחרי חתימתה של ספרות התנאים, ומצאו את דרכן למסורתו של נקדן ק.

3. הצורה הדבוקה

58. כל שנאמר בבירורינו עד כה נוגע בנטיית הנסתר הפרודה על כל צורותיה ובנות צורותיה. הצורה הדבוקה היקרויותיה מעטות: בבניינים הנגזרים אין בה בדרך כלל כל ייחוד, כגון העֲלָתוֹ (מכשירין ד, ו פר; ק העֲלָתוֹ בקמץ במקום פתח); טִימָאָתוֹ (נגעים יג, ח פר), טִימָתוֹ (שם שם ק). ביסודן עומדת צורת הפֶּעַת, פִּיעַת שנדבק לה כינוי. בבניין קל פעמים שמצאנו צורה הזזה לשלמים – במבנה תלת-עיצורי (יו"ד או אל"ף כעיצור שלישי): פְּדִייתָה (3x, חלה ג, ג במסורת ק ובכתבי יד אחרים¹⁹⁹) או פְּדָאָתָה/פְּדָאָתָה²⁰⁰, כמבנה הידוע בפועל ל"א: וּמָצָאָתוֹ (טהרות ז, ט על פי ק פר ועוד); מִצָּאָתָה (ק נזיר ו, יא). ופעמים שמצאנו צורה בלא עיצור שלישי: ששתתן (תוספתא מקואות ז, יא), כמו במקרא עֲשָׂתָנִי (איוב לג 4), רָאָתָךְ (שם מב 5).

ה. לגלגולן של צורות

[א] סיכום הנתונים

59. העברית מכירה מגוון של צורות בנטיית הנסתר עבר של פועלי ל"י ול"א; את הממצאים שהעלו אחרים והעלינו אנו מלשון חכמים פירטנו בפרקים הקודמים. נסקור בקצרה את הממצאים בלשון המקרא (נוסח טבריה ונוסח בבל [נ"ב]²⁰¹).

ל"י

א. הצורה הסדירה על דרך השלמים: פֶּעַתָּה (פֶּעַתָּה בהפסק). מצויות מאות הופעות, כגון קִשְׁתָּה/קִשְׁתָּה; נִבְנָתָה, בִּנְ"ב מצינו נִבְנָתָה (בתנועת עזר) וגם נִבְנָתָה (בלי התנועה);²⁰² נִגְלָתָה; אוֹתָה, וכן בִּנְ"ב;²⁰³ גִּלְתָּה/נִכְתָּה; הִפְנָתָה, ובִּנְ"ב (בתנועת עזר ובלעדיה) הִפְנָתָה, הִרְבָּתָה;²⁰⁴ הִשְׁקָתָה; הִכְתָּה/הִעְלָתָה.

של חכמי צפון אפריקה, למשל במעשה בנערה הצדקת שפרסם ר' דוד עובדיה (פאס וחכמיה, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 83–84): הטיית, שינית, עינית (ומצויה שם גם הצורה הכיתה לנסתרת).

199 וכן הוא בכ"י פא (בחילופי פתח/קמץ). פס זהה לק/פא רק בטקסט העיצורי: הוא ניקד פְּדִייתָה. בכ"י לו מצינו ופדיתה בהיקרות השנייה (בהיקרות הראשונה קרא ופדית, ובשלישית פדיה).

200 כך גורס בלא ניקוד ד"ר. הניקוד פְּדָאָתָה הוא ניקודו של קוסובסקי; הניקוד בשלושה קמצין נמצא בדפוס ליוורנו.

201 הממצאים בנוסח בבל מובאים, כמובן, על פי ייבין, בבלי.

202 ראה ייבין, שם, עמ' 716.

203 ראה שם, עמ' 722.

204 שם, עמ' 732.

ב. הצורה פֶּעַת באה לעתים רחוקות בלבד: וַעֲשֵׂת (ויקרא כה 21); וְהִרְצָת (שם כו 34, וכן הוא בנ"ב);²⁰⁵ הִגְלַת (ירמיהו יג 19 x2); ובכינוי דבוק עֲשֵׂתָנִי, רִאֲתָךְ. ג. צורות על דרך השלמים – דוגמה אחת בלבד: חֲסִיָּה (תהלים נו 2).

ל"א

א. הצורה הִסְדִּירָה זהה לצורת השלמים. מצויות הופעות רבות: חֲטָאָה/חֲטָאָה, וכן הוא בנ"ב (בשווא בעה"פ ובלעדיו) מִלְאָה/טִמְאָה;²⁰⁶ יִרְאָה/יִרְאָה; נִטְמָאָה/נִטְמָאָה; הִחְפִּיאָה; הוֹצָאָה; הִטְמָאָה.

ב. כפועלי ל"י (שעל דרך שלמים):

1. בלא זכר לאל"ף, דוגמה אחת: נִרְפְּתָה (ירמיהו נא 9).
2. במימוש (תנייני²⁰⁷) של האל"ף: נִפְלְאָתָה (שמואל ב א 26); הִחְבֵּאתָה (יהושע ו 17).
- ג. פֶּעַת כגזרת ל"י (פֶּעַת). יש לנו שלוש דוגמות: וְקָרַאת (ישעיהו ז 14²⁰⁸); נִפְלְאָת (תהלים קיח 23); הוֹבֵאת (בראשית לג 11).
- ד. נִפְעָאת – היקש של צורת העבר לבינונית. מצאנו דוגמה אחת: נִשְׂאת (דברי הימים א יד 2)²⁰⁹.

[כ] הערות אחדות בדקדוק היסטורי

60. נציין בקיצור כמה פרטים הנוגעים בגלגוליהן של הצורות ושל צורות המשנה:
א. הצורה המקורית pa'ayat מיוצגת בעברית בדוגמות בודדות בלבד: חֲסִיָּה²¹⁰ בלשון המקרא, פְּדִיתָה²¹¹ בלשון חז"ל.²¹²
ב. הצורה pa'ayat הפכה pā'āt בשל התהליך²¹³ ā < aya (פֶּעַת); אבל בהברה סגורה נתקצרה ה-ā ל-a (פֶּעַת).²¹⁴ אך בשל היקש של הנסתרת לנסתר (פֶּעַה) עשויה פֶּעַת לחזור להיות פֶּעַת.²¹⁵

205 שם, עמ' 732.

206 שם, עמ' 659.

207 ראה להלן § 60, ס"ק ו, 1.

208 יש להבין את וְקָרַאת כצורת נסתרת (ת"י: ותקרי), כנגד א' אבן-שושן (בקונקורדנציה שלו), שהבין את הצורה כצורת נוכחת.

209 מצינו במקרא נִשְׂאת בבינונית: "והנה ככר עופרת נִשְׂאת" (זכריה ה 7).

210 היחס בין ḥasayat לחֲסִיָּה הוא כיחס בין samarat לשְׁמָרָה/שְׁמָרָה.

211 החלופה פדאתה (ראה לעיל § 58) כרוכה בחילופי יו"ד ואל"ף שבין תנועות.

212 מובן כי בזה איננו אומרים שצורת pa'ayat נתקיימה בעינה מקדמת דנא בצורות חֲסִיָּה, פְּדִיתָה.

213 נעיר שתי הערות בעניין זה: (א) בפעלי ל"ו המעבר היה ā < awa (אבל לענייננו ל"ו ול"י הריהם גזרה אחת – ל"י). (ב) בבניינים הנגזרים יש צורות שהרצף היה iya וכו' (ולאו דווקא aya); בין כך ובין כך אם התנועה הסופית ברצף היא a התוצאה היא תמיד ā (> iya, aya) ועוד; ראה בלאו, הגה וצורות, עמ' 57, 182 ועוד.

214 התהליך של התקצרות תנועה ארוכה בהברה סגורה ידוע בעברית רק באופן חלקי, כגון שלשתם החוזרת אל שלוש (ב-ā מקורית: talāt); תקמנה (> taqūmna) אבל תקומו ב-ū. וראה מש"כ ב"ל, ארמית (סעיף 47k, עמ' 154): hauat < hauāt < hauaiat (< הוֹת); וראה רייט, ערבית (א, עמ' 80).

215 בדומה למה שאירע בארמית המקרא הוֹת < הוֹת, מְטָת, בְּנָת, רִבָּת (ראה ב"ל, ארמית, סעיף

כלום פֶּעַת במסורות העברית (וְעֶשֶׂת, הַגִּלָּת במקרא; פֶּעַת שהיא דרך הרוב במסורת הניקוד הבבלי של לשון חכמים) משקפת שלב שבו $pa'ayat < pā'a't$ בלא התקצרות התנועה, או, מה שמסתבר יותר, שהיה שלב נוסף $pā'at <$ (פֶּעַת) בהתקצרות התנועה בהברה סגורה, והקמץ חזר מתוך היקש אל הנסתר? פֶּעַת במסורת פר ובמסורת ק (וצורת המיעוט בנ"ב) בלשון חכמים משקפת את התהליכים הנ"ל בלא ההיקש אל הנסתר (שהחזיר את פֶּעַת).

צורת פֶּעַת בל"א בבניין קל של לשון חכמים במסורת פר (ובמידה רבה במסורת ק) משקפת תהליך היקש אחר. יִצָּאת ואחיותיה הפכו יִצָּאת בהשפעת הפרדיגמה כולה: יִצָּאתי, יִצָּאת וכו'.

אין נראה לי, שפֶּעַת הובאה מן הארמית. התנועה הקצרה a קיימת בארמית באופן סדיר רק בנסתרת של הפועל השלם (כתבת, אכלת וכיו"ב). בל"י (ובל"א שנזדהתה בארמית עם ל"י) משמשת ברוב מסורות הארמית צורת at (רבת, מטת, הות וכו'); כך הוא בארמית המקרא, ²¹⁶ בסורית ובתרגום אונקלוס, אך ידועים גם ניקודים בפתח: הות. ²¹⁷ וכך מצאנו במסורת כ"י ק (הצורות הארמיות שנמצאו בו נקודות בעה"פ פתוחה: הות, מצאת, רבת). ²¹⁸

ג. הצורה פעתה משקפת היקש כללי של פעת (יהא ניקודה אשר יהא: פעת או פעת) לשלמים. ובזה בעצם נזדהו פעלי ל"י בנטיית הנסתרת עם פעלי ל"ת (והשלמים): שבתה (מן שב"י) = שבתה (מן שב"ת). ²¹⁹ היקש זה פעל בדרך שיטה בעברית המקרא, אבל במסורות לשון חכמים הוא מצוי רק כפרי של היקשים מקומיים וכיו"ב. ד. בפועלי ל"א במקרא נשמר, בדרך שיטה, הדגם של הפועל השלם, פֶּעַת (מִצָּאָה, נִטְמָאָה, הַחֲבִיאָה), להוציא דוגמות ספורות (ראה ס"ק ה, ו להלן בסעיף זה). בלשון חכמים נשמר דגם זה בעקיבות רק בבניין הפעיל (הִבִּיאָה, הוֹצִיאָה). בבניינים אחרים הוא נעלם כמעט לגמרי; הוא עולה לעתים רק במקומות מסוימים בשל סיבות שבקונטקסט (כגון נִטְמָאָה בעקבי נִסְתָּרָה). [בכתבי יד של לשון חכמים

(471); וכן הוא דרך שיטה בסורית ובתרגום אונקלוס: פעת. דעה אחרת הביע לאחרונה בלאו, השמטה, § 6 (עמ' 5–6), לדידו, בפעת נתקיים הקמץ ולא נתקצר מעולם ל-a וממילא לא הייתה צריכה להיקש כדי לשוב ולהיות פעת, "מפני שבאותו הזמן מבנה ההברות העברי (בניגוד לזה של הערבית הקלאסית) אפשר תנועות ארוכות בהברות סגורות".

216 אין לערב כאן את הצורות בבניינים הנגזרים בארמית (כגון בְּנִית, אֲגִלִּית וכיו"ב), שנתקיימה בהם היו"ד כעיצור שלישי.

217 ראה ב"ל, ארמית (סעיף 47k); וכן הנ"ל, דקדוק, סעיף 57r-u, עמ' 410–411. אלו הן צורות מיעוט גמורות (מ' ברויאר במהדורת המקרא שלו, תורה נביאים וכתובים, ירושלים תשמ"ט, ניקד דרך שיטה פעת, וכן מנוקד בכ"י לנינגרד).

218 ראה לעיל § 20.

219 כאילו אמרנו, שיש תפוצה משלימה בין פעלי ל"ת (השלמים) ובין פעלי ל"י: ל"ת בגופי הנסתרת בעבר כנגד ל"י בכל יתר הגופים (והזמנים). מכל מקום ברור, שזו אמירה טכנית (תאורטית) בעלמא: לא מצאנו שצורות כעין קנתה, נבנתה תיתפסנה כצורות ל"ת שתובלנה את הדוברים (או את הכותבים) שאינם ילדים ליצירת צורות מעין קְנָתִי/קְנָתְנוּ, נְבָנָתִי/נְבָנָתְנוּ.

מתקופת האמוראים נמצאו צורות כגון **מָצָא** (>מצאה), כגון **יָצָא** (>יצאה), נתמלא (>נתמלאה) בכ"י וטיקן 30 של בראשית רבה.²²⁰

ה. ההתקרבות בין ל"א לל"י, המוצאת את ביטוייה כבר במקרא, הצמיחה בל"א צורות זהות לל"י: **נִרְפְּתָה** (מן רפ"א) כמו **נִגְלְתָה** (מן גל"י); **קָרָאת** כמו **עָשָׂת**. בלשון חכמים נשתלט הדפוס האחרון: **יצאת** (וגם **יצת**), **נתמלאת** (וגם **נתמלת**) ועוד. וכבר הערנו, שצורות כגון **יָצָאתָ/יָצְתָה**, **נִטְמְאָה** מזדמנות בלשון חכמים רק בקונטקסטים מסוימים בשל סיבות מקומיות מובהקות.

ו. יש תבניות בפעלי ל"א, באלה שנזדהו עם פועלי ל"י, שבהן נכתבת האל"ף ההיסטורית שחזרו והתגלגלו בהם מימושים משניים של האל"ף:

1. במקרא הטברני **הַחֲבֹאתָה**, **נִפְלֹאתָה** הן בעיקרן צורות **הַחֲבֹתָה**, **נִפְלֹתָה** (כצורות ל"י לכל דבר), אלא שנתפתחה בהן בהברה מוטעמת התפצלות התנועה **a** לשתי הברות: **niflātā < niflaātā < nifla'ātā < nifl'ātā** (נִפְלֹאתָה).

2. במסורות מסוימות של לשון חכמים אירע תהליך דומה גם בדגמים **יָצָאת/יָצְאת** < **יָצָאת/יָצְאת**, **נִמְצָאת** < **נִמְצָאת** (בדומה לזוג **שָׁאת/שָׂאת**), והם הדברים באשר לצורות **יָצָאת** < **יָצָאת**, **יָצָאת** < **יָצָאת**.²²¹

ז. הצורה **נִשְׁאת** מעידה על היקש של הנסתרת בעבר אל הבינונית. במקרא מצאנו פעם אחת במסורת הניקוד **נִשְׁאת** (דברי הימים א יד 2). מצד הכתיב נשאת עשויה גם לנִשְׁאת (כמו **נִפְלֹאת**, תהלים קיח 23), כמו שמצאנו במסורות לשון חכמים (**נִשְׁאת** בפתח בפר²²² ובמסורת פא²²³). תהליך ההיקש של הנסתרת אל הבינונית רווח ביותר במסורות לשון חכמים; בל"א (**נִמְצָאת**, **נִשְׁאת** ועוד) ובל"י (**נעִשְׂת**, **נִהַנְת** ועוד; ויש לו ביטוי גם בכתיב: **נעִשִׂית**, **נשְׁבִית**). האם הוא קדום ונתרחש כבר בתקופת המקרא, או שמא יש כאן הרכבת צורה מאוחרת על טקסט קדום? [ומצאנו עדויות גם להיקשים הפוכים: **נִקְרָאת** במסורת פא בבינונית (ראה הנמן, משנה, עמ' 343 הערה 132א) כמו הנסתרת בעבר].

ח. תהליך ההתרחבות של ית מחוץ לנפעל מזדמן פה ופה, כגון הוות, **מִיצָת**, **נִתְמַלָּאת**, נשתטית. כנראה מדובר בתהליך מאוחר שהתרחש בתהליך המסירה של ספרות חז"ל.

ט. לעתים רחוקות משמשת במסורות לשון חכמים הצורה הארמית ממש: הוות (מסורת ק, מסורת אר), **רִבַּת**, **מִצָּאת** (בכ"י ק).

61. בתוך כלל הצורות וצורת המשנה יש להפריד, כמובן, בין הווה לשאינו רווח, בין צורות שעדיהן מרובין ובין כאלה שעדיהן מועטים, בין צורות שנזדמנו בעדים נאמנים ובין צורות העולות רק בדפוסים מאוחרים, בין צורות הנראות משקפות נטיות

220 ראה לעיל הערה 9 ומראה המקום שהוזכר שם. (מישור, הזמנים, עמ' 68–69 והערה 104 דוחה את האפשרות שצורת ונמצא בכ"י ק משקפת ונמצאה.)

221 ייבין, בבלי, עמ' 420 העלה גם את האפשרות שיצָאת בנויה על יצָא + ית.

222 ראה לעיל §10.

223 ראה הנמן, משנה, עמ' 344 (ליד נִשְׁאת/נִשְׁאת).

שצמחו בתוך לשון הדיבור ובין נטיות שעלו בתהליך המסירה. כבר רמזנו לכל דבר במקומו, לפיכך נסתפק בהדגמה קצרה. אין לנו סיבה לפקפק בצורת פִּעָאָת במקרא (קִרְאָת, נִפְלָאָת), הגם שהופעותיה מעטות. לעומת זאת אין לראות בצורות רִבָּת, מִצָּאָת, הִוּוּת הנמסרות בכ"י ק צורות קדמוניות החוזרות לתקופת הדיבור העברי. עִדּוּת ק עומדת בבידודה. קיומה של הצורה יִת מחוץ לנסתרת של נפעל מזדמן אך מעט ורק בעדים מדרגה שנייה, לפיכך רשאים אנו לקבוע, שהתהליך התרחש אחרי שלשון חכמים חדלה להיות לשון מדוברת.

ו. דברי חתימה

62. בבירור שהצענו ביקשנו לשוב ולברר סעיף בדקדוק לשון חכמים. תיאור הממצאים בכתבי היד פר וק העלה פרטים חשובים ובלתי ידועים (כגון יחסי ת־תָּ/ת־תָּ, יחסי ת־תָּ/ת־תָּ בבניין נפעל, הצורות שעל דרך הארמית בכ"י ק), גם הובהר מעמדן של רוב צורות פעתה (פעאה) כמקרים פרטיים התלויים בהקשר או בטקסט מסוים, ולא כצורה רגילה שסדירותה נמוכה. צירפנו את ממצאינו לממצאים במחקרים קודמים כדי לקדם במעט (ואולי בהרבה) את בירור הסוגיה.

63. לסיכום, סעיף זה כסעיפים אחרים בדקדוק משקף את התהליכים המתגלים בכל מערכת לשונית. מצד אחד פועלים חוקי דקדוק סדירים, ומצד אחר מתרחשות אנלוגיות (היקשים) או השפעות חוץ הפוגעות בסדירות החוקים. אף כאן שני חוקים פונולוגיים סדירים הם שהביאו לצמיחת הצורה פעת, וזו נשתנתה שינויים אחדים בשל תהליכי היקש אחדים. ופעמים שנתגוונה בשל חוק פונולוגי אחר או בשל השפעת הארמית.²²⁴

ז. נספח א: הממצאים בכ"י רומי 32 לספרי במדבר

גזרת ל"י

חתומות – ת

64. ק ל ה ק ש ר: נאת: "זו נאת ביופיה ונאת במעשיה" (פסקה צט, מהדורת הורוביץ עמ' 99²²⁵ שורה 11); פרת: "שפרה שפרת"²²⁶ ורבתי (פס' עח, עמ' 74 שורה 25); ראת: "שראת את שלמה" (שם, שם, שורה 20); "שראת את צפרה" (פס' צט, עמ' 98

²²⁴ הדברים כבר נתפרטו לעיל.

²²⁵ מראי המקום צוינו על פי מהדורתו של רח"ש האראוויטץ (=הורוביץ), ספרי דבי רב, ספרי על ספר במדבר וספרי זוטא, לייפציג תרע"ז (מהדורת צילום, ירושלים תשכ"ו). אבל הנתונים הם, כמובן, על פי המהדורה הפקסימילית של כ"י רומי 32 (מהדורת מקור, ירושלים תשל"ב). ואין צריך לומר כמה נבדלו גרסותיו של כתב יד זה מן המהדורה של הורוביץ. הדברים אמורים גם באשר למידת הדיוק של המהדיר בהבאת גרסותיו של כ"י רומי 32 (וראה להלן הערה 229).

²²⁶ נראה כי זה המקום היחיד שבו נזדמנה צורת פִּרְת (=פִּרְתָּה) בכל ספרות התנאים.

שורה 6); שרת: "בו ביום שרת שכינה בבית" (פס' מד, עמ' 49 שורה 16); שתת: "פרה ששתת מי חטאת" (פס' קכד, עמ' 158 שורה 12); תלת: "אלא שתלת להן זכות" (פס' ח, עמ' 15 שורה 13). בסך הכול x8.
קל הפסק: נאת: "צפו וראו מה נא(ה)[ת]" (פס' צט, עמ' 99 שורה 19); רבת: "שפרה שפרת ורבת" (פס' עח, עמ' 74 שורה 25), שהן x2.
פֶּעַל הפסק: "בת כהן שזינת" (פס' קלא, עמ' 169 שורה 12).

פעתה

65. קל הקשר: עשתה: "הרי שנדרה וביטלה בליבה והלכה ועשתה מזידה" (פס' קנג, עמ' 202 שורה 15), שהיא x1.
נפעל הקשר: נהייתה: "אני מביא עליכם מכה שלא נהייתה בעולם" (פס' פח, עמ' 88 שורה 4), שהיא x1.

גזרת ל"א

חתומות – ת

66. קל הקשר: באת: "ועמדה ובאת לבית מדרשו" (פס' קטו, עמ' 129 שורה 8); "ומכלל בגרות לא באת²²⁷ מכלל" (פס' קנג, עמ' 200 שורות 13–14); יצאת/יצת: "יצאת עלת העוף" (פס' קז, עמ' 107, שורה 11); "כיון שיצת לפיתחה שלמדינה" (פס' קלא, עמ' 171 שורות 15–16); "יצאת מכלל קטנה" (פס' קנג, עמ' 200 שורה 14); "יצאת שנתארמלה" (שם, עמ' 201 שורה 7); "שיצת מרשות אביה" (פס' קנד, עמ' 204 שורה 26 ועמ' 205 שורה 1; x2), שהן x8.
קל הפסק: יצאת: "אחרי שיצאת א' לה המתן"²²⁸ (פס' קלא, עמ' 171 שורות 16–17).

נפעל הקשר: ניסת (>נישאת): "ניסת מרים לכלב" (פס' עח, עמ' 75 שורה 7); "וניסת לזה...; וניסת לזה" (פס' קנד, עמ' 205 שורה 1); נמצאת: "ונמצאת עלייתן שלא לשמן" (פס' פט, עמ' 90, שורה 21) – שהן x4.
נפעל הפסק: נישאת: "נישאת אביה מיפר נדריה" (פס' קנג, עמ' 203 שורה 10²²⁹).
נתפעל הקשר: "נטמאת עיסתה שוגגת... ניטמאת מזידה" (פס' קי, עמ' 115 שורות 15–16), שהן x2.
נתפעל הפסק: "וסכין לא נטמאת" (פס' קסא, עמ' 222 שורה 14).

פעתה/פעאה

67. קל הקשר: יצתה: "מפני שהיתה בכלל יצתה לידון בדבר חדש... מפני [שהיתה] בכלל יצתה בדבר חדש" (פס' יט, עמ' 24 שורות 2–3).
קל הפסק: באתה: "ממקום שבאתה" (פס' קכג, עמ' 154 שורה 7).

227 במהדורת הורוביץ נקריית הצורה באת בהפסק.

228 כך גורס כתב היד (ולא "המתיני").

229 בפנים של מהדורת הורוביץ הגרסה היא "ניסת אין האב מיפר את נדריה".

הַתַּפְעֵל פִּסְק: "גְּרוּשָׁה אַחֲרֵי אֲשֶׁר הוּטְמָאָה" (פס' ז, עמ' 12 שורות 14-16).²³⁰
הַפְעִיל: "הוֹצִיָּאָה לוֹ כְּתָב" (פס' קטו, עמ' 129 שורה 10).

היתה/היית

68. בהקשר מצינו $47 \times$ היתה. כגון "שפחה כורכמית משוחררת היתה בירושלם" (פס' ז, עמ' 11 שורה 3); "שאם היתה עקרה נפקדת" (פס' יט, עמ' 23 שורה 18); "כך היתה ברייתו שלמן" (פס' פט, עמ' 89 שורה 14). ומצינו שתי היקרויות של היית/הית, בהקשר ואלו הן: "היית קופלת את כל הרוח והולכת" (פס' פו, עמ' 85 שורה 19 על יד "והיתה קופלת בהן", שם, עמ' 85 שורה 6); "כך צפרה הית משונה יותר מכל הנשים" (פס' צט, עמ' 98 שורה 21; "יצוין, שיש קרע גדול בדף ובגללו יש רוח גדול בין הית למילה התוכפת משונה, אבל יש מקום להוסיף ה"א אחרי הית ולכתוב היתה, אך הדבר לא נעשה).

בהפסק מצינו פעם אחת היית ופעמיים הייתה, ואלו הן ההופעות: "מרחם אמנו היית אלא שכינה הכת'" (פס' קה, עמ' 103 שורה 17); "וכי כשיה היתה והלא מדיינית היתה" (פס' צט, עמ' 98 שורה 20).

סיכום הממצאים

69. בכלל הפעלים מצינו $28 \times$ צורות חתומות – ת ($11 \times$ בל"י, $17 \times$ בל"א) בהקשר ובהפסק, וכנגדן $7 \times$ צורות פעתה/פעאה. 6 מבין 7 ההופעות הללו מתבארות כל אחת בהקשרה:

הצורה עשתה (לעיל § 65) היא תולדת היקש לשכנותיה (נִדְרָה, בִּיטְלָה, וְהִלְכָה) חתומות ה־תָּה. וכך יש להסביר את יצתה בשתי היקרויותיה (לעיל § 67) כגורה אחרי היתה הקודמת לה.

הצורה הוֹצִיָּאָה בהפעיל אינה טעונה הסבר.

צורת הַטְמָאָה מופיעה בקטע של פסוק מן המקרא "אחרי אשר הטמאה" (דברים כד 4) [יושם נא לב למילה אשר המקראית הבאה לפנייה]. גם נהייתה, בנפעל של הי"י (לעיל § 65) שאינו רגיל בלשון חכמים, יש לראותה מובאה מן המקרא (כמו שמות יא 6; דניאל יב 1; שופטים יט 9). רק שבאתה (לעיל § 67) נותרה בלתי מוסברת, ויש לראותה צורה לא מקורית (הורביץ על אתר מביא את הגרסה שבאת).

70. בפועל הִיָּה מציאותן של צורות היתה בהקשר ($42 \times$) תואמת את הממצאים בכתבי יד אחרים של ספרות התנאים. גם היית ($1 \times$), היתה ($2 \times$) בהפסק אינן מפתיעות; היית משקפת את המצב המקורי, והיתה היא תיקון מן היית (הית). לעומת זאת, שתי ההופעות של היית (הית) בהקשר הן מפתיעות. האם מותר לראות בהן שריד למצב קודם, שבו שימשה היית בכל מעמד, כלומר גם בהקשר?

71. כללו של דבר, ממצאיו של כ"י רומי 32 תואמים כמעט בכול את הממצאים בכתבי היד שתוארו עד כה. הצורה הסדירה היא חתומת – ת, וההיקרויות של פעתה/

פעאה מוסברות רובן ככולן בהקשרן. והם הדברים באשר לצורות היתה/היית. אלא שכאן יש שתי הופעות מפתיעות של היית/הית בהקשר. זהו גבול יכולתו של כתב יד שאין בו מסורת ניקוד.

ח. נספח ב: הממצאים בדפוסים

72. התמונה המתוארת לעיל ב-§§ 47-50 בכלל א ובכלל ב, המיוסדת על הממצאים בעדי הנוסח המשובחים והטובים, לא נתקיימה בדורות מאוחרים. בדפוסים המהלכים נעקרה צורת פעת (להוציא את בניין נפעל, שנתקיימה בו צורת -ת/-ית), וברוב המכריע של ההיקריות נשתלטה צורת פעתה (פעאה בפועלי ל"א). בבדיקה שערכה הגב' נאוה גלזר (בעבודת תרגיל בקורס עיונים בדקדוק לשון חכמים, באוניברסיטה העברית בשנת תש"ן) היא העלתה את הממצאים הללו מתוך דפוסים המשנה המצויים (לא יצוינו כאן מראי מקום):

בפעלי ל"י

קל: גבתה (x1), זכתה (x5), חיתה (x4), חנתה (x1), לקתה (x2), עלתה (x20), עשתה (x7), פשתה (x6), ראתה (x13), רבתה (x4), שהתה (x6), שותה (x1), שפתה (x2), שתתה (x1), תלתה (x2) כנגד שתת (x3). ואין צריך לומר, שנמצאה רק היתה בכל מעמד.

פֻעַל: גילתה (x2), זינתה (3x), קישתה (x1), שינתה (x3). הפעיל: הפתה (x1), העלתה (1x). נתפעל: נתגלתה (x1), נתפתתה (x1), אבל נשתטית (x1). נפעל: כאן נשמרת תמיד -ת/-ית: נהנית (x6), נכות (x1), נמחית (x1), נסמית (x2), נעשית (x15), נפדית (x1), נשבית (x4).

בפעלי ל"א

קל: באה (x6), יצאה (x11), מצאה (x2), קראה (x3), וגם יצתה/יצאתה (x10), מצאתה (x5), אבל גם באת (x11), חטאת (x1), יצאת (x12), מצאת (x1). נפעל: נטמאה (x13), נמצאה (x1), אבל גם נטמאת (x24), נמצאת (x33), נשאת/ניסת (x29).

נתפעל: נתמלאה (x2), אבל גם נתמלאת (x3). הפעיל: כמובן דרך שיטה - הביאה, הוציאה. נעיר, שיש לא מעט הבדלים בין הדפוסים לק (ולכתבי יד אחרים) שמקורם אינו בחלופות של צורת הנסתרת (פעת/פעתה) אלא בהבדלי גרסה. כגון "אם מבפנים היא כלת" (ק פר נגעים ו, ה), לעומת זאת בדפוסים כלה (נסתרת עבר מול בינונית); או "מה שנת כנף העוז" (ק פר כלים יז, יד [טו]) כנגד נשתנה בדפוסים; "מה שנת זו" (ק מנחות ב, א) כנגד "מה שנה" בדפוסים (נסתרת כנגד נסתר של נתפעל או של קל; הצירוף מופיע כביטוי סתמי "מה נשתנה/מה שנה"). ויש עוד הרבה כיוצא באלה.

פרק ד

לתצורת הבינוני של גזרת ל"י בנפעל בלשון חז"ל

א. הערת מבוא

1. בבירור המוגש כאן אנו מצמצמים עצמנו לצורת היחיד של הבינוני בבניין נפעל בגזרת ל"י. אפילו פריט בודד זה בדקדוק לשון חז"ל יש בו גילויים מעניינים המשתקפים בכתבי היד ובדפוסים של המשנה וטרם נחשפו ותוארו כדבעי. החקירה מלמדת, שמסורות כתבי היד והמסורות שבעל פה אינן אחידות בקריאותיהן; עולים מתוכן ממצאים מעניינים וייחודיים. נפתח בידוע ונבוא אל שאינו ידוע.

ב. מסורות הקריאה במקרא

2. בשתי המסורות העיקריות למקרא, בניקוד הטברני ובניקוד הבבלי,¹ שולטת הצורה בסגול^א בעה"פ – נִפְעָה, כגון נִבְּזָה (תהלים טו 4), וְנִקְלָה (שמואל א יח 23), וכן הוא בניקוד הבבלי: ונבֿזָה, הנֿרָאָה.² אך בשתי המסורות אתה מוצא לעתים גם צורות בקמץ בעה"פ – נִפְעָה, כגון הַנִּלְוָה (ישעיה נג 6); הַנִּרְאָה (מלכים א יא 9; דניאל ח 1); נִרְאָה אתה ה' (במדבר יד 14) וכן ונִקְלָה (תהלים לח 8), נסֿפָה בנ"ב ועוד.³ הצורה המקורית היא הצורה בסגול (כדין כל צורות בינוני בכל הבינונים); זו מומרת לעתים בקמץ, כתוצאה של היקש של הבינוני אל העבר. ואין כאן המרה של הזכר בנקבה כפי שניתן להבין מדבריו של ייבין.^{א3} התופעה היא חלק של תהליך מוכר

* פרסום ראשון: כלשנות עברית (כתב עת לבלשנות עברית, תיאורית חישובית ויישומית) 33–34–35: ספר היובל לפרופ' גב"ע צרפתי (תשנ"ב), עמ' 39–51 © הוצאת אוניברסיטת בר-אילן.

1 וראה להלן נספח, § 23 והערה א.

א1 בניקוד הבבלי משמש כידוע סימן אחד כנגד הפתח והסגול הטברני, והוא נהגה a.

2 ראה ייבין, בבלי, עמ' 717 (המרתי את הניקוד הבבלי בטברני).

3 ראה ייבין שם, ובכלל זה חומר שהביא מן המקרא הטברני (בהערה 39).

א3 ראה שם.

של הזדהות הבינוני עם העבר בפעלים עומדים ובבניינים סבילים, כפי שהראה ז' בן-חיים.⁴ (ופעמים שצורת העבר היא הצורה המוקשת אל צורת הבינוני, ובוזה מושגת הזהות בין שני הזמנים. למשל היקש כזה פעל באופן סדיר בבניין נפעל של הפעל השלם במסורת הניקוד הבבלי,⁵ במסורת תימן⁶ ובמידת מה גם במסורתו של כ"י פו לסדר טהרות.⁷ נפעל היא צורת העבר כבינוני.)

3. יש להעיר, שהמדקדקים החדשים למקרא פקפקו במקוריותן של הצורות בקמץ בבינוני. כך למשל סבורים גזניוס⁸ וז'ואון⁹ בדקדוקיהם באשר לצורות הנלוה, הנראה שהובאו לעיל. לפי דעתם אלו הן צורות עבר מוטעות במקום צורות הבינוני הסדירות: הנלוה, הנראה. וכבר קדמום ראשונים בתפיסה זו, כגון ראב"ע. אבל הוא לא טען לטעות, אלא ביאר את התיבות בקמץ כצורות עבר תקינות ולא צורות בינוני בקמץ. למשל, בביאורו לפסוק "אחרי הנראה אלי בתחילה" (דניאל ח 1) הוא אומר: "אחרי הנראה – אשר נראה, כמו 'העיר ההוללה',¹⁰ 'ההלכו אתו'.¹¹ כלומר הבין את הנראה צורת עבר סדירה, שיש לפניה ה' הזיקה.¹² אבל אין לנו הכרח בביאור זה, אם אנו נותנים דעתנו להיקף התופעה במסורות לשון חז"ל (ראה להלן §§ 4, 6, 7), ואם נראה נכוחה שיש כאן קו לשוני שהוא, כאמור, חלק של התהליך הכולל שבו הוקשה צורת הבינוני אל העבר.

ג. הממצאים במסורות לשון חכמים שנחקרו

4. מסורת הניקוד הבבלי לל"ח מכירה את שתי הדרכים, כפי שהראה ייבין.¹³ נראה וגם נראה, במיוחד אמורים הדברים באשר למקורות צעירים יותר.¹³ מסורת כ"י פא מקיימת רק את הטיפוס הראשון, כלומר בעה"פ סגולה¹⁴ – נפעה:¹⁵ נכסה, ניפדה,

- 4 ראה בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 139; וכן להלן פרק ה, § 13.
- 5 ראה ייבין, שם, עמ' 498, ובמיוחד דבריו המפורשים של נאה, ספרא, עמ' 126.
- 6 ראה שבטיאל, תימן, עמ' 208.
- 7 ראה לעיל פרק ב בכרך זה, § 96.
- 8 ראה גזניוס, דקדוק, § 138k, עמ' 447.
- 9 ראה ז'ואון, דקדוק, § 145e, עמ' 448.
- 10 "איך אבדת נושבת מימים העיר ההללה" (יחזקאל כו 17).
- 11 "אנשי המלחמה ההלכו אתו" (יהושע י 24).
- 12 וראה דבריו של ראב"ע במקומות אחרים: "אשר עין בעין נראה אתה ה'" (במדבר יד 14) – "נראה פעל עבר וטעמו נראת אתה ה' וכו'". וכן "אשר אין נעשה פתגם מעשה הרעה מהרה" (קהלת ח 11) – "בעבור שלא נעשה דבר נקמה ותשלום ותגמול על מעשה הרעה מהרה". הסב את "אשר אין נעשה" ל"שלא נעשה".
- 13 ראה ייבין, בבלי, עמ' 717. לאור מחקרו של ש' נאה יש לסייג דברים אלו כאשר מדובר בכ"י רומי 66 לספרא. שכן הלה מחליף קמץ/פתח (סגול) חילופים חופשיים בקטגוריות שונות של ל"י, ועל כן אין כל משמעות לחילופי שתי הדרכים בכ"י זה (ראה נאה, ספרא, עמ' 60, 243). עדות מובהקת לחילופי נפעה/נפעל בנ"ב יש אפוא רק במקורות צעירים.
- 14 כתבי היד פא, אר ממירים, כידוע, סגול בצירי ופתח בקמץ באופן חופשי.
- 15 ראה הנמן, משנה, עמ' 358, § 213. הדוגמה היחידה שנזדמנה לו בפתח (=קמץ), נהיה

נִרְאָה, נְתָלָה, נִהְיָה, הִנְעָשָׂה.¹⁶ תמונה דומה עולה גם ממסורתו של אוטוגרף הרמב"ם (=אר) למשנה, כפי שהראתה ת' צורבל:¹⁷ וְנִכְפָּה, נִפְדָּה, נִרְאָה, נְתָלָה, נִהְיָה. אבל היא העירה, שבפירוש המשניות שבכתב היד נודמנה צורה אחת בקמץ: הִנְהָה.¹⁸ מסורת תימן מכירה, כנראה, רק את הצורה בקמץ, כפי שקדם וקבע י' שבטיאל:¹⁹ נִרְאָה, נְתָלָה, נִפְדָּה, נִהְיָה. וכך העליתי בבדיקה מקפת של כ"י תימן (ת); כ-40 דוגמות שאספתי משלושת הסדרים הכלולים בתצלום כתב היד המצוי בידינו מנוקדות כולן בקמץ: נִאֲפָה, נִגְלָה, נִהְיָה, נִכְסָה, נִכְפָּה, נִעָשָׂה, נִפְדָּה, נִרְאָה, נְתָלָה.²⁰ וכן נוהגת בדרך קבע גם מסורת ג'רבה, כתיאורה של ק' כ"ץ:²¹ נִפְדָּה, נִרְאָה, נְתָלָה, נִהְיָה.

ד. מסורות נוספות של לשון חכמים

5. בירור עניינה של הצורה הזאת בלשון חז"ל פסח עד כה על הממצאים בכתבי יד חשובים של המשנה ובראשם ק, פר וא, ומוסף עליהם כ"י פס.²² בדיקת הממצאים בכתבי היד האלה ובדפוס ליוורנו²³ שבה ומגלה, עד כמה מגוונות היו דרכי לשון חז"ל. ולטעמי, בחלק גדול של הממצאים מדובר במציאות לשונית אותנטית, ולא בחידושים שנתחדשו בתהליכי המסירה בימי הביניים.

[א] כ"י אנטונין

6. כ"י א (לסדר טהרות) מזומנות בו רק דוגמות מעטות, עשר בלבד; ורק שבע מהן מנוקדות. על פי הנתונים מתגלה יחס כמעט שקול בין שתי הדרכים נִפְעָה ונִפְעָה.

במטבע הברכה "שהכל נהיה בדברו", מתבארת לו להנמן צורת עבר (ראה דבריו בהערה 210 בעמ' 357).

- 16 לעניין ניקוד תיבה זו (הנעשה) ראה להלן §17.
- 17 ראה צורבל, רמב"ם, עמ' 161.
- 18 ראה שם, עמ' 161. וראה דבריה החשובים של צורבל, שם (עמ' 11-16) בפרק "בין נוסח הפנים לנוסח הביאור בא"ר".
- 19 ראה שבטיאל, תימן, עמ' 213.
- 20 והרי פירוט הנתונים שמצאתי בכ"י תימן: נִאֲפָה (מנחות יא, א; יא, ט); נִגְלָה... נִכְסָה (סנהדרין ב, א); נִהְיָה (בבא קמא ט, י; בבא מציעא ד, ח; כריתות ג, ט; מעילה ה, א; ה, ב); נִכְפָּה (בכורות ז, ה); נִעָשָׂה (סנהדרין ח, א; ח, ב; ח, ג; ח, ד x3; עבודה זרה ג, ג; ד, ד); הִנְעָשָׂה (שבועות א, ג; א, ו; א, ז [בשבועות א, ב כתוב שנעשה במקום הנעשה שבנוסחאות אחרות, ואפשר שהצורה תתפרש נסתר עבר]; אהלות יח, א); וגם בפרק קנין תורה שבכתב היד: וְנִעָשָׂה (אבות ו, א); נִפְדָּה (מנחות י, ד; ערכין ח, א; מעילה ו, ב); נִרְאָה (בכורות ג, ד x2; ערכין ב, ב; נגעים ב, ד x3; מקואות י, ח x2); הִנְרָאָה (נגעים יא, ד; פרה ב, ה); במקואות ז, ה גורס כתב היד הִמְרָאָה כנגד הִנְרָאָה שבכתבי היד העתיקים (ראה להלן §7); נְתָלָה (סנהדרין ו, ד x2; זבים ב, ד x2). וכן מנוקדת הדוגמה הבודדת שמצאתי בכ"י ת-מועד: הִנְעָשָׂה (יומא ז, ג).
- 21 ראה כ"ץ, ג'רבה, עמ' 312-313.
- 22 כ"ץ, שם (עמ' 313) העירה משהו על ממצאי ק, אך ראה §§10-11 והערה 40 להלן.
- 23 מוסף עליהם עתה גם דפוס אמ"ד (ראה להלן §22 בנספח).

נִפְעָה: ²⁴ הַנִּרְאָה (פרה ב, ה [ז]); נִרְאָה (נגעים ב, ד x3) – בסך הכול 4 דוגמות.
 נִפְעָה: ²⁴ הַנִּרְאָה (שם יא, ד); וְנִתְלָה... נִתְלָה (זבים ב, ד [ה]) – בסך הכול 3 דוגמות.
 הנראה (מקואות ז, ה [ז]); נראה... נראה (שם י, ח) באות ללא ניקוד.
 לא נמצאה כל התניה לתפוצת שתי הצורות. ²⁵ נראה שהן חלופות חופשיות;
 באותו הביטוי עצמו "הכל הולך אחרי הנראה" (נגעים יא, ד; פרה ב, ה [ז]) נודמנו
 שני הניקודים: הַנִּרְאָה (נגעים), הַנִּרְאָה (פרה).

[ב] כ"י פרמה ב (פר)

7. אחת עשרה צורות בינוני נפעל מפועלי ל"י נקרו בסדר טהרות. מסורת פר מקיימת
 אף היא את שתי דרכי הקריאה נִפְעָה והיא דרך המיעוט (x3); נִפְעָה, והיא דרך הרוב
 (x8); אבל אין כאן הפרש כמותי בלבד. נפרט תחילה את הנתונים:
 (א) נִפְעָה: "הכל הולך אחר הַנִּרְאָה" (נגעים יא, ד; פרה ב, ה [ז]; מקואות ז, ה [ז]).
 נעיר כבר בשלב זה, שלפחות במקואות יש עדויות (מאוחרות) לקריאה אחרת: "הכל
 הולך אחר הַמִּרְאָה" (במקום הנראה); כן גורסים כ"י ת, ליוורנו וכל הספרים שלנו. ²⁶
 אבל כתבי היד העתיקים גורסים בכל שלושת המקומות הנראה (כך הוא בכתבי היד
 ק, פא, לו, א). ²⁷
 (ב) נִפְעָה; וזה פירוט הדוגמות:

כיצד בוצרין בית הפרס, מזין על האדם ועל הכלים ושונין ובוצרין ומוציאין
 חוץ לבית פרס... אמר ר' יוסי במה דבר' אמו', בכרם הַנִּעְשָׂה בית פרס, אבל
 הנוטע בית פרס ימכר לשוק (אהלות יח, א).
 כיצד ראיית הנגע האיש נִרְאָה כעודר וכמוסג זתים... כשם שהוא נִרְאָה לנגעו
 כך הוא נִרְאָה לתגלחתו (נגעים ב, ד).
 חץ שהוא תחוב באדם בזמן שהוא נִרְאָה חוצץ אם אינו נִרְאָה טובל ואוכל
 בתרומתו (מקואות י, ח).
 הזב מטמא את המשכב בחמישה דרכים... עומד יושב שוכב נִתְלָה ונשען...
 עומד יושב שוכב וְנִתְלָה ונשען במגע ובמשא (זבים ב, ד [ה]).

8. המתבונן בהקשרים שבהם נקרו כל צורות הבינוני של נפעל ל"י בכ"י פר שנתפרטו
 לעיל, יגלה שיש התניה לתפוצתן של שתי הדרכים. במקום שהבינוני הוא שמני
 נוהגת דרך הנטייה הקדומה, בסגול (נִפְעָה), ובמקום שהבינוני הוא פעלי נוהגת
 הנטייה בקמץ (נִפְעָה).
 במשפט "הכל הולך אחרי הַנִּרְאָה", צורת הבינוני משמשת שימוש שמני. לפנינו

24 גם בכ"י א יש חילופים חופשיים של צירי וסגול ושל קמץ ופתח.

25 שלא כמתואר להלן (ב-§§ 7 ואילך) באשר למסורות פר, ק, פס וליוורנו.

26 כן מצאתי בכל הדפוסים המהלכים.

27 וכך גורס אפילו כ"י פס.

צורת פסיב, כלומר צורה סטטית שהפכה למעשה לשם עצם. ועל כן אפשר להבין את המרתה בשם העצם מִרְאָה²⁸ בכמה וכמה עדים.²⁹

ביתר הדוגמות שנזדמנו בפר צורות הבינוני משמשות שימוש פועלי מובהק. כך הם הדברים באשר לנִרְאָה (3x בנגעים ב, ד, 2x במקואות י, ח); נִתְלָה (2x בזבים ב, ד [ה]). אף במשנת אהלות (יח, א), "בכרם הנִעֲשֶׂה בית פרס", הבינוני נִעֲשֶׂה הוא בינוני דינמי ולא סטטי, כלומר שימוש הוא פעלי.³⁰

9. המציאות המתוארת בכ"י פר מתייחדת בשניים: א. הצורה הנפוצה ביותר בבינוני היא דווקא הצורה בקמץ (נִפְעָה) – יותר מ-72%. ב. העניין השני, והוא העיקר: משתקפים כאן יחסי תפוצה מותנים; צורת הבינוני הקדומה נִרְאָה משמשת שימוש שמני, ואילו הצורה הצעירה נִרְאָה ואחיותיה משמשות שימוש פעלי.

ממצאים אלו תואמים את שהעלה המחקר באשר לכפולות בינוני אחרות. הכוונה למה שהסיק ג' הנמן באשר לצורות הבינוני רב, חי, נִדּוֹן (צורות הבינוני הקדומות יותר) כנגד רבה, חִיָּה, נִדּוֹן³¹ (צורות הבינוני הצעירות יותר). וראה מה שכתב מ' מישור על יחסי נִזְק וְנִזּוֹק וכיו"ב.³² הנטיות הראשונות נדחו מן המערכת הפעלית ומשמשות צורות שמניות (שמות עצם או שמות תואר), והאחרונות (הצעירות יותר) הן הן המשמשות שימוש פעלי. אבל יש להדגיש שבסוגיה שלנו יחסי התפוצה והשימוש בין נִפְעָה (נִרְאָה) לבין נִפְעָה (נִרְאָה) מקוימים, לפי שעה, רק במסורתו של כ"י פר. ואף שכתב יד מהימן לפנינו, שחזקת קדמות מסורתיו אינה מוטלת בספק, כל תופעה בלשון שרבו עדיה מקוריותה בטוחה יותר.

[ג] כ"י ק, כ"י פס ודפוס ליוורנו

10. בבדיקה מקפת בכ"י ק הכוללת כ-70 דוגמות,³⁴ מתברר שהצורה הרווחת היא

- 28 ראה לעיל ראשית §7.
- 29 אפשר כמובן לטעון שכל עצמה של גרסה זו – הִמְרָאָה במקום הנראה – הוא תולדת המרה גרפית של האותיות ני (נו"ן ויו"ד) ב"מ (מ"ם), ניראה < מראה (זו תופעה המזדמנת בכתבי יד עתיקים; ראה למשל אפשטיין, מבוא, עמ' 1255, 1308). אם אכן קרה החילוף הגרפי הזה, יש להודות שהגרסה הִמְרָאָה נסבלת (בכמה וכמה עדים), מפני שאין מדובר בהמרה של פועל אמתי (בינוני פעלי) בשם עצם אלא של שם בשם. דבר שעשוי היה לקרות, אבל לא היה מתקיים בעדים לא מעטים כשהבינוני הוא פעלי, כמו למשל בדוגמה "האיש ניראה כעודר וכמוסק זתים" (נגעים ב, ד). כאן אפשר שניראה (אילו המילה נכתבה בכתב מלא ביו"ד) תיהפך למראה, אבל טעות כזאת לא הייתה ממשיכה להתקיים בדרך קבע בעדים שונים בלי שתחוקן.
- 30 מיותר להעיר שהה"א שלפני הבינוני (הנעשה) במשנה זו היא ה' הזיקה ולא ה' הידיעה שלפני סתם שם או לפני שם תואר.
- 31 ראה הנמן, משנה, עמ' 332-334. וביתר פירוט במאמרו, האחדה, עמ' 8-14. נעיר שהבדיקה בכ"י פר מגלה, שגם בו נהגו יחסי התפוצה המתוארים בידי הנמן.
- 32 ראה הנמן, שם, עמ' 283-287.
- 33 ראה מישור, הזמנים, עמ' 164-177, ובמיוחד מעמ' 172 ואילך.
- 34 החומר לא נאסף באופן ממצה ושיטתי בקריאה רצופה של כתב היד, אבל יש לי יסוד להאמין שרובן של צורות הבינוני ביחיד של גזרת ל"י בנפעל כלולות כאן.

נִפְעָה. וזה פירוט הנתונים: נִאֲפָה (מנחות יא, א; יא, ט); נִיגְלָה³⁵ ... נִיגְלָה³⁶ (סנהדרין ב, א); נִהְנָה (תרומות ג, ח); נִהְנָה (נדרים ג, יא x5³⁷, ועוד x11 במקומות שונים במשנה); נִיכְפָה (בכורות ז, ה [ו]); נִיפְדָה (מעשר שני ג, ו; ג, י x2³⁸; ערכין ח, א; מעילה ו, ב); נִפְדָה (מנחות י, ד); נִקְנָה (קידושין א, ב; א, ג); נִיקְנָה (שם א, ב); נִרָאָה (כלאים ה, א; ה, ג; נגעים ב, ד x3; יא, ד ועוד x8); נִרָאָה (כלאים ב, ז; ג, ג); נִתְלָה (סוטה ג, ח), נִתְלָה (סנהדרין ו, ד x2)³⁹ – מצינו בס"ה 50 דוגמות של נִפְעָה.

11. אבל בפועל אחד – ורק בו! – נוהגת בק תמיד עה"פ בקמץ: נִפְעָה, בשורש עש"י. ואלה הממצאים: שהוא נִעֲשָׂה (נדרים ט, ב x2); כל הִנְעֲשָׂה (קידושין א, ו); הוא נִעֲשָׂה (סנהדרין ח, א; עבודה זרה ג, ג); אינו נִעֲשָׂה (סנהדרין ח, ב; ח, ג; ח, ד x2; עבודה זרה ד, ח); שֶׁעִיר הִנְעֲשָׂה (שבועות א, ב; א, ג; א, ו; א, ז); ושֶׁעִיר הִנְעֲשָׂה (יומא ז, ג); בכרם הִנְעֲשָׂה (אהלות יח, א) – מצינו 16 דוגמות; כולן, כאמור, בסי"ן קמוצה.⁴⁰

12. ממצאי כ"י פס תואמים כמעט לחלוטין את ממצאי כ"י ק (כפי שתיארנום לעיל): ונאֲפָה⁴¹ (מנחות יא, א); נגְלָה (סנהדרין ב, א⁴²); נהְנָה (תרומות ג, ח), נהְנָה (נדרים ג, יא [ט] ועוד x15⁴³); נִפְדָה (מעשר שני ג, י x3); נִפְדָה (ערכין ח, א x3⁴⁴); נִקְנָה (קידושין א, ב x2; א, ג); נִרָאָה (כלאים ב, ז; נגעים ב, ד x2⁴⁵ ועוד x12); נִתְלָה (סוטה ג, ח; סנהדרין ו, ד x2) – מצינו בסך הכול 46 דוגמות של נִפְעָה (נִפְעָה).

35 אפשר שהלמ"ד מנוקדת בצירי (גם בק מצויים, כידוע, חילופי סגול/צירי וחילופי פתח/קמץ במידה מועטה אך לא מבוטלת).

36 גרסת הספרים שלנו וגרסת כתבי יד מדויקים (כגון פא) היא "הן נכסין והוא נגלה הן נגלין והוא נכסה" (סנהדרין ב, א); בק נשתבשו הדברים: "הן נכסים והוא ניגלה הן ניכ(נ)סין והוא ניגלה".

37 בהיקרות האחרונה במשנה זו המילה נהנה נוספה ביד שנייה בגיליון.

38 בהופעה השלישית במשנה זו המילה ניפדה נותרה בלא ניקוד.

39 אבל סופר 27 שכתב וניקד את הדפים האחרונים של ק (ומסורתו שונה במעט או בהרבה ממסורת הנקדן העיקרי של ק) קורא נִתְלָה (x2, זבים ב, ד); וראה להלן § 24 ס"ק ב.

40 כ"ץ, ג'רבה (עמ' 313) קבעה: "בכ"י קאופמן מצויות צורות בקמץ, כגון: ... הִנְעֲשָׂה (קידושין א ו) ... הִנְעֲשָׂה (יומא ז ג) בצד צורות בסגול, כגון נִקְנָה (קידושין א ב) ... נִהְנָה... (נדרים ג יא) ... וְנִיפְדָה (מעשר שני ג ד)". ספק אם מן הדוגמות המעטות שכ"ץ העלתה היא יכולה לחשוד, שהבינוני נִעֲשָׂה עומד לעצמו והבינוני של כל הפעלים האחרים עומד לעצמו.

41 בשל החילופים הרבים בין סגול לצירי ובין שניהם לחטף-סגול בכ"י פס נסתפק בציון תנועת עה"פ בלבד, הגם שכמעט כל הצורות המובאות כאן מנוקדות ניקוד מלא בכתב היד.

42 גם בכ"י פס קרתה תקלת העתקה במשנה זו בסנהדרין (ב א). הוא גורס "והם נכנסין והוא נגלה" (ראה הערה 36 לעיל). הוא נשתבש בפועל נכסין, והשמיט את המשפט השני "הן נגלין והוא נכסה".

43 בכריתות ג, ט (יא) ננקד: כְּנִהְנָה (יושם נא לב לנו"ן שוואית במקום סגולה!).

44 במעילה ו, ב נשתבש פס וגרס "שההקדש נפדית בכסף ובשוה כסף"; נפדית במקום נפדה.

45 במשנה זו נשמטה בטעות ההיקרות הראשונה של נראה; במקום "האיש נראה כעודר וכמוסק" נכתב "האיש כעודר וכמוסק".

רק בשלושה מקומות מצינו עה"פ קמוצה שלא בשורש עש"י, ואלה הם: נִאָפָה (מנחות יא, ט [יא]); הִנְהָנָה (מעילה ה, א); נְתָלָה (זבים ב, ד⁴⁷).⁴⁸

בשורש עש"י צורות הבינוני מנוקדות לעולם בקמץ (פתח), כגון נִעְשָׂה... נִעְשָׂה (נדרים ט, ב), הִנְעָשָׂה (יומא ז, ג), הִנְעָשָׂה (שבועות א, ג) ועוד 13 פעמים.⁴⁹

13. גם הנמסר בדפוס ליוורנו תואם במידה מכרעת את הממצאים בק ובפס:⁵⁰ נִגְלָה (x1), נִהְנָה (x18), נִכְסָה (x1), נִכְפָה (x1), נִקְנָה (x3), נִפְדָה (x4), נִפְדָה⁵¹ (x1), נִרְאָה (x14), נְתָלָה (סנהדרין ו, ד x2; זבים ב, ד x2).⁵² בס"ה 47 פעמים בסגול בשמונה שרשים שונים.

בשתי היקרויות בודדות של שניים מן הפעלים הנ"ל מצינו קמץ: הִנְרָאָה (נגעים יא, ד),⁵⁴ נְתָלָה (סוטה ג, ח). בשני פעלים נוהג דרך שיטה קמץ: וְנִאָפָה (מנחות יא, א), נִאָפָה (שם שם, ט);⁵⁵ נִעְשָׂה (יומא ז, ג; אבות ו, ב⁵⁶ ועוד x17).

14. למעשה, בכ"י ק שולטת הצורה בסגול ב-9 פעלים (כ-50x) ובשורש עש"י נוהג בדרך קבע הניקוד בקמץ: נִעְשָׂה. שני העדים הנוספים זהים לו כמעט, הן באשר לרוב הפעלים הן באשר לנעשה. בפס מצינו 3 צורות חורגות – נִאָפָה (x1 מתוך x2); נִהְנָה (x1 מתוך x18); נְתָלָה (x1 מתוך x4); בליוורנו מצינו 4 דוגמות חורגות: נִאָפָה (x2 מתוך x2); נִרְאָה (x1 מתוך x15); נְתָלָה (x1 מתוך x4).⁵⁷ ונראים הדברים שאלו הן סטיות מאוחרות מן המסורת המגובשת המשתקפת בכ"י ק; מסתבר, שמתגלה בשני העדים המאוחרים יחסית עירוב ממסורות אחרות,⁵⁸ שבהן נהגה הצורה נִפְעָה ולא רק בפועל נעשה.

- 46 כלום היד הראשונה היא שניקדה קמץ מתחת לנו"ן השנייה?
47 המשפט, הכולל את ההיקרות השנייה במשנה זו, נשמט בכ"י פס.
48 הצורה נכפה (בכורות ז, ה) נותרה בלא ניקוד בכ"י פס. ודבר ידוע הוא, שתיבות נדירות עשויות לא להתנקד בכתב יד זה; עדות כלשהי לרפיון המסורת שבידיו (ראה מה שכתבתי על כך בספרי בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 53 ואילך).
49 לפירוט מראי המקום ראה §10 לעיל. נעיר שגם במקום הנוסף שבו נודמנה צורת הבינוני נעשה בכתב היד (והוא פרק ו של אבות, פרק קניין תורה) מנוקדת התיבה בקמץ: "ונעשה כמעין המתגבר" (ו, ב).
50 לפירוט מראי המקום ראה §10 בחומר שהובא מכ"י ק. במקום שיש ייחודים נעיר עליהם.
51 כך מנוקד – בצירי – במעילה ו, ב.
52 אבל יש פעם אחת נִרְאָה (ראה להלן).
53 אבל מצאנו פעם אחת נְתָלָה (ראה בהמשך).
54 מסורת ליוורנו חלוקה אפוא בשלושת המקומות שבהם נודמן הביטוי "הכל הולך אחר הנראה": בנגעים יא, ד הִנְרָאָה; בפרה ג, ה הִנְרָאָה; במקואות ז, ה הִמְרָאָה.
55 מן ההקשר ברור לחלוטין, שמדובר בצורות בינוני ולא בצורת עבר (למשל במנחות יא, א: "שתי הלחם נלושות אחת אחת ונאפות אחת, לחם הפנים נלוש אחד אחד ונאפה שנים שנים").
56 ראה הערה 49 לעיל.
57 תן דעתך לעובדה, שיש זהות בפס ובליוורנו בשניים מתוך הפעלים נִאָפָה, נְתָלָה (אבל אין זהות במראי המקום שהצורה נודמנה בהם).
58 אין פלא בדבר שבעדים מאוחרים מתרבים עירובי המסורות.

נשוב אל העיקר. הניקוד הקבוע בק (ובמידה מכרעת ומובהקת גם בפס ובליוורנו) הוא נִפְעָה, ורק בשורש עש"י משמשת נִעְשָׂה (נִעְשָׂה) בדרך קבע. מה טעם יש לדבר?

15. ברי, שאין להניח שרק בפועל זה נתרשש ההיקש של הבינוני לנסתר בעבר. אילו הוקש הבינוני אל העבר, אין להבין מדוע הוקש רק שורש זה ולא פעלים אחרים (ותינתן הדעת לכך שבכ"י ק אפילו בפועל אחד – זולתי נעשה – לא נמצאה צורת בינוני בקמץ). לטעמי, יש לחפש את סיבת הדבר בייחודו של שורש זה (עש"י) דווקא. לדעתי, מתגלה כאן עדות נוספת לנטייתו של עש"י כפועל מפועלי ל"א; היינו נִעְשָׂה⁵⁹ כמו נִבְרָא, נִמְצָא, נִקְרָא.

16. ואכן יש כמה וכמה עדויות ממקורות ל"ח, שהפועל הזה נהג בח ל ק של הנטייה שלו כל"א.⁶⁰ נזכיר בהקשר זה את הצורות:

העשי (כ"י וינה, תוספתא פסחים ח, ה x2; כ"י ארפורט רק בהיקרות השנייה); העשיא... העסיא (שם, כ"י לונדון), וכן שהעסיא (כ"י לונדון שם ח, ד).⁶¹ וכן כְּמַעֲשֵׂיָאֵיהֶם בניקוד הבבלי (ייבין, בבלי, עמ' 683).

והעיקר, זה הפועל היחיד שבו נטיית גופי הנסתר של בניין קל בעבר בכינוי המושא נוהגות בכל כתבי היד של ספרות חז"ל כצורות ל"א: עֲשָׂא, עֲשָׂאָה, עֲשָׂאָן, עֲשָׂאוֹהוּ, עֲשָׂאוֹהָ כמו מִצָּא, נִשָּׂא, מִצָּאָה וכיו"ב;⁶² ולא מצאנו בספרות חז"ל כל עדות לקריאות עֲשִׂי, עֲשִׂיָה, עֲשִׂין וכיוצא בהן.⁶³ ותינתן הדעת לעובדה שבכתבי היד המעולים אין נוהגות בפועלי ל"י אלא צורות ביו"ד, כגון דִּחִי (מכשירין ה, א); טְלִיָּה (כלים כז, ו [ח]); כְּפִיָּה (פרה ז, ח); קְנִיָּה (נידה ה, ד).⁶⁵

אמור מעתה, גם נעשה במסורת ק, פס וליוורנו הריהי צורת ל"א. ואל יטעה אותנו הכתיב בה"א לא לראות שלפנינו צורת ל"א.⁶⁶ הווה אומר: בשני כתבי היד ק, פס

59 ויעוין בהערה 69 להלן.

60 וזאת לדעת, גזרת ל"א לא נספגה בגזרת ל"י בלשון חכמים, וחלק נכבד של נטיית ל"א נחקיים בעינו, כפי שכבר הראה הנמן, משנה (עמ' 431–442); וכפי שנתברר לי עוד יותר מתיאור מסורתו של פר (הדברים עדיין לא נדפסו, אבל כבר נעשה בהם שימוש בכמה מחקרים).

61 אבל כ"י וינה שהעשה (כמו שהעשו, תוספתא סנהדרין ב, יא), וכ"י ארפורט שעשה.

62 אפשר שהצורות העשיא, מעשיאיהם נתקיימו בעינן משום שאין כמותן במקרא (הפעיל של עש"י אינו מצוי בו כלל), ותפוצתו הרבה של הטיפוס עֲשָׂא/עֲשָׂאָן בל"ח עמדה לו שלא יידחה. בכלל, במקרא בגזרת ל"י משמש הדגם עֲשָׂה, עָשָׂם וכיו"ב (וראה להלן הערה 70).

63 ואם יטען הטוען שהאל"ף בצורות עֲשָׂא, עֲשָׂאָה היא הגה מעבר, ויו"ד היא שנתחלפה באל"ף (ראה למשל מה שכתב שרביט, שתי תופעות, עמ' 57–58), הוא נמצא עוסק באטימולוגיה או בתהליך פונטי, ואנו עניין לנו בתוצאה, במציאות הפונולוגית. וזו עניינה אחד: עיצור השורש השלישי הוא אל"ף, ונמצאת עֲשָׂא כמו מִצָּא, וְעֲשָׂאָה כמו נִשָּׂא, והפועל בקטגוריה זו משויך לפועלי ל"א.

64 נתונים אלו לקוחים מכ"י פר; בכל פועלי ל"י משמשת יו"ד כעיצור שלישי של השורש.

65 בכ"י ק יש מעט חריגים באל"ף בפועלי ל"י, כגון בנאו (עדויות ז, ט). לפירוט העניין ראה לעיל כרך א, פרק ה, §8.

66 אין אני חושב שכך יש לבאר, למשל, את הצורה החורגת נִתְלָה, שנזדמנה בכ"י פס ובדפוס

ובדפוס ליוורנו (בשני האחרונים במידה פחותה קמעא) נוהגים כל פועלי ל"י בצורת הבינוני של נפעל בנטייה נפְּעָה, זולתי השורש עש"י, שבו נוהגת נפְּעָה כבינוני של ל"א.

17. יש להעיר, שבכ"י פא (אחיהם של ק, פס ודפוס ליוורנו למוצא הגאוגרפי מאיטליה) המצב שונה במשהו באשר לבינוני נעשה. בפא נוהגים כל הפעלים בעה"פ סגולה – נפְּעָה.⁶⁷ מדבריו של הנמן, משנה (עמ' 358) אתה למד, שגם הבינוני של עש"י נטייתו נעֶשֶׂה בלבד. ברם הדברים מחייבים ניסוח מחודש ומכוון יותר; מתוך 17 הופעות של הבינוני נעשה, 14 באות בחלקים הלא-מנוקדים של כתב היד, ורק שלוש הופעות מנוקדות. הנמן הביא בסעיף על הבינוני של נפעל ל"י (שם) רק אחת מהן, והיא אכן מנוקדת כפי שקבע שם: הַנְּעֶשֶׂה (יומא ז, ג). שתי האחרות הן: "שהוא נעֶשֶׂה סופר... שהוא נַעֲשֶׂה בית כנסת" (נדרים ט, ב). אלה הובאו אצלו בדיון על פועלי פ"ג (עמ' 125). ודוק, הוא מציין בפירוש שהסגול בהיקרות הראשונה "מתוקן, בלי ספק מק/פ [=מקמץ/פתח], ובסיפא היה מנוקד נעֶשֶׂה". נמצאנו למדים, שבשתיים משלוש הדוגמות המנוקדות הבינוני היה נעֶשֶׂה/נעֶשֶׂה, כמסורתם של ק,⁶⁸ פס וליוורנו. ולא נתחוור לי למה הסתפק הנמן, כשהוא דן בצורות הבינוני של נפעל ל"י (בעמ' 358), בציון הדוגמה הבודדת הנעֶשֶׂה בסגול. סיכום הדברים: ביד הראשונה יש נעֶשֶׂה (x2), נעֶשֶׂה (x1), ובניקוד היד השנייה היחס הוא הפוך: נעֶשֶׂה (x1), נעֶשֶׂה (x2).

ה. סיכום

18. נסכם דברינו בכפליים: סיכום וסיכום אחר סיכום. ארבע שיטות עיקריות מתגלות בכל מסורות לשון חכמים, באלו שנחקרו בעבר ובאלו שנתבררו ונחקרו במחקר זה. א. שימוש סדיר של נפְּעָה בכל הפעלים. כך נוהגים ק, פא, אר (אבל בפירוש המשניות שבכתב יד זה, המשקף כנראה מסורת אחרת, יש פעם אחת נפְּעָה), פס

ליוורנו (ראה לעיל §§ 12–13), והיא הצורה הנוהגת במסורת הסופר השני של ק (ראה לעיל הערה 39). אף על פי שיש עדויות במקרא למעבר (תל"י <) תל"א בגזרת ל"א: תלְאום (צורת הקרי בשמואל ב כא 12); תלְואים (דברים כח 66; הושע יא 7) אין להניח כך לגבי מסורות הקריאה בל"ח בלא שתהיינה בידינו ראיות נוספות לקיום השורש תל"א בל"ח. מסתבר יותר שנתְלָה במסורות אחדות של ל"ח כצורות אחרות היא תולדת עירוב ממסורות אחרות, שנהגו בהן צורות בינוני נפעל של ל"י בקמץ בכל הפעלים (ראה לעיל § 4, וראה גם להלן § 24 סוף ס"ק א, וס"ק ב להלן).

67 ראה לעיל § 4.

68 בתיאורנו כאן פסחנו על כ"י לו, שכן אין בו ניקוד. הכתיב לבדו מקיים בעקיבות צורות בה"א: נאפה, נגלה, נהנה וכו' – ואין בו כדי ללמד דבר. במקום בודד צוינה התנועה הסופית באל"ף: נהנא (תרומות ג, ה). כלום כיוון בה לקמץ (=נהנא), או שמא יש כאן אל"ף המציינת e (=נהנא)?

וליוורנו (גם שני האחרונים יש בהם חריגים מועטים שנוקדו נִפְעָה). שלושה מן העדים – 7, פס וליורנו – מבחינים במובהק בין הבינוני של עש"י, נעֲשֶׂה (בקמץ), ובין הבינוני של הפעלים האחרים. נראה שפֶּעַל זה נתפס בקטגוריה זו כפֶּעַל מגזרת ל"א, נעֲשֶׂה⁶⁹ (=נעֲשֶׂא), כמו נִמְצָא, נִקְרָא;⁷⁰ וגם בכ"י פא יש עדות (2 מתוך 3

69 בשולי הדיון רואה אני להעיר דברים אלו:

במקרא הטברני יש פעם אחת צורת בינוני בסגול – "ואשר היה נִעֲשֶׂה ליום אחד" (נחמיה ה 18). ויש לא מעט צורות נִעֲשֶׂה שהן צורות נסתר בטוחות של זמן עבר, כגון "כי לא נִעֲשֶׂה כפסח הזה..." (מלכים ב כג 22; וראה גם פסוק 23 שם). וכן "מה שֶׁהָיָה הוא שיהיה ומה שֶׁנִּעֲשֶׂה הוא שיעשה" (קהלת א 9). ויש גם נִעֲשֶׂה צורת בינוני נקבה: "וכל מנחה אשר תאפה בתנור וכל נִעֲשֶׂה במרחשת... לכהן המקריב אותה לו תהיה" (ויקרא ז 9), כפי שהיטיב לבאר ראב"ע "וכל נעשה שם התואר לשון נקבה כמו 'אין אבן נראה' (מלכים א ו 18) כי לשון זכר, 'אשר היה נעשה ליום אחד'". וכך קדם והבין תרגום אונקלוס בויקרא (שם) "דתתאפי... דתתעביד". וכן תרגם הגאון (עיין שם).

אבל לבד מכל אלה יש עשר היקרויות של נִעֲשֶׂה בקהלת הראויות לדיון קצר. יעוין בפסוקים אלו: א 13; ב 17; ד 3; ח 9, 11, 14, 16, 17; ט 3, 6. אחת מהן היא צורת בינוני, כעדות מילת השלילה אין: "אשר אין נִעֲשֶׂה פתגם מעשה הרעה" (ח 11). חרף דבריו של ראב"ע (ראה הערה 12 לעיל) נראה שזוהי צורת בינוני בטוחה. וכך הבינוה הקדמונים; למשל תרגום קהלת ("דלא מתעביד"), הפשיטתא ("דלא מתעבדא"), אבל לא רס"ג ("ולמא לם ינפד" – עיין בביאורו של ר"י קאפח לתפסיר הגאון). א' כהנא בפירושו נדחק והבינה צורת נקבה, וניקב לצורך זה את שם העצם פתגם. יתר ההיקרויות מה טיבן? למשל, "כי רע עלי המעשה שֶׁנִּעֲשֶׂה תחת השמש" (ב 17); תרגום קהלת והפשיטתא נקטו צורת עבר, דאתעביד (דאתעבד), אבל רס"ג תרגם "אלדי יעמל", וכיוון מן הסתם לבינוני. ועוד יותר "וחלק אין להם עוד לעולם בכל אשר נִעֲשֶׂה תחת השמש" (ט 6); הפשיטתא מתרגמת דמתעבד, רס"ג מא יעמל, וכן מצאנו בתרגום קהלת מהדורת א' שפרבר: דמתעביד (אבל מהדורת הר"י קאפח: דאתעביד); כולם גילו את דעתם שהבינו את נִעֲשֶׂה כאן צורת בינוני (אבל יש כמה וכמה מקומות שכל התרגומים הנ"ל נוקטים לשון עבר; יעוין שם).

יושם נא לב, שבגופי הרבים שזמן הפועל הוא חד־משמעי מצאנו בקהלת פעם אחת צורת עבר, "המעשים שנעשו תחת השמש" (א 14), ופעם אחת צורת בינוני, "ואראה את כל העשוקים אשר נעשים תחת השמש" (ד 1). בקיצור, מי שירצה לפרש את צורות נִעֲשֶׂה הנזכרות צורות עבר יש לו על מה שִׁיִּסְמָךְ, ומי שירצה לפרש לפחות את חלקן צורות בינוני יש לו על מה שִׁיִּסְמָךְ. כלום תפוצה מרובה כזאת של נִעֲשֶׂה במקרא הטברני העשויות להיתפס צורות בינוני היא שהשפיעה על ניקוד התיבה הזאת בסדירות נעֲשֶׂה בכתבי היד השונים של ל"ח? (למעשה רק בכ"י פא יש פעם או פעמיים נעֲשֶׂה בסגול). מי שיחשוב כך מניח, שנקדן ק תלוי כל כולו בניקוד המקרא ואין לו מסורת עצמאית משלו. אם כך נסבור, נמצאנו מסיגים את מחקר ל"ח אחורנית. לדידי, חזקת מסורתו העצמאית של ק יפה בעיניי. עומד כאן ספק פרשנותה של מסורת הניקוד הטברני, כעקיבה בניקוד הבינוני בקמץ נִעֲשֶׂה (ואל נשכח שיש נִעֲשֶׂה בפסוק מנחמיה, כפי שכבר קבע ראב"ע), מול ודאי עצמאותה של מסורת ניקוד ק בצורות בינוני בטוחות המנוקדות בקמץ. (אפשר היה להרחיק לכת ולומר, אם אכן כל צורות נִעֲשֶׂה הנזכרות מקהלת הן צורות בינוני שמשתקף בהן מה שמשתקף בכ"י ק ובכתבי היד הדומים לו, הרי לפנינו גם כאן מסורת ששורש עש"י נוהג בה כגזרת ל"א. ומי שיאמר כך לא נמצא מרחיק לכת ביותר, זו וזו מסורות קריאה מאוחרות – קרובות בזמן – של טקסט קדום [קהלת והמשנה]. אלא שאין לנו צורך בכל ההשערות הללו, שהרי עדיין חזקת צורת העבר שמורה לחלק מצורות נִעֲשֶׂה בקהלת.)

70 יש לראות בצורות העשי/העשיא, מַעֲשִׂיָאָהֶם, עֲשָׂאוּ/עֲשָׂאן וכיו"ב, נִעֲשֶׂה (=נעֲשֶׂא) איים

הופעות בניקוד היד הראשונה) לקיום הקריאה נעשה. אין אנו יודעים איך נהג אר בבינוני נעשה, שכן לא נודמנה כנראה דוגמה מנוקדת ממנו.⁷¹

ב. שימוש סדיר של נפֿעה בכל הפעלים נוהג רק במסורת תימן⁷² ובמסורת ג'רבה. ג. שימוש מעורב של שתי הצורות נפֿעה ונפֿעה מסור לנו בכ"י א וידוע גם ממסורת הניקוד הבבלי של ל"ח, בעיקר במקורות צעירים.⁷³ במסורת הניקוד הבבלי נפֿעה עיקר ונפֿעה מיעוט.⁷⁴ אבל בכ"י א התפוצה שקולה: 4x נפֿעה, 3x נפֿעה (כמובן, יש לנהוג זהירות כאשר מדובר במספר מצומצם של הופעות והתיעוד אינו רחב דיו).⁷⁵

ד. גם פר משמשות בו שתי הדרכים נפֿעה ונפֿעה. אבל כאן תפוצתן מותנית: נפֿעה משמש שימוש שמני ונפֿעה שימוש פעלי, בדומה לכפולות בינוני אחרות שנתפלג שימושן (רב, חי, נדון, נזק לשימוש שמני מכאן, רבה, חיה, נדון, נזק לשימוש פעלי מכאן).

19. עכשיו מתבקש סיכום אחר הסיכום.

כתבי היד מן הטיפוס המערבי⁷⁶ 7, פא, פס וליוורנו מייצגים מציאות שבה ממשיכה להתקיים הצורה הקדומה בסגול נפֿעה בלבד; וקריאתו של הבינוני נעשה היא מקרה פרטי, הכרוך בתהליך לשוני ייחודי, מעבר של הפועל מגזרת ל"י אל גזרת ל"א. (בפס וליוורנו המאוחרים עולה לעתים צורת נפֿעה בפעלים אחרים, כנראה כתולדה של עירוב ממסורות אחרות, המשתקף בהם גם בתופעות לשוניות אחרות; בפא יש היסוס באשר לשורש עש"י, אך בניקוד היד הראשונה נעשה x2, נעשה x1.)

כתבי היד מן הטיפוס המזרחי⁷⁶ מייצגים מציאות המכירה את שתי הדרכים נפֿעה ונפֿעה. כך נוהג כ"י א וכך מעידים כתבי יד של הניקוד הבבלי, ובכללם משניות מנוקדות.⁷⁷ כ"י פר משקף שכלול מסוים שחל בעניין זה בלשון: ניצול שתי הצורות

לתופעה שהייתה מקפת יותר, של מעבר עש"י (ל"י) לעש"א (ל"א); אפשר שתפוצתו העצומה של עש"י במקרא (למעלה מ-2600 היקרויות) והמסורת הספרותית של העברית, שלא נשתחררה מעולם מן הנורמה של עברית המקרא, קיפחו את קיומן של קטגוריות נוספות בנטיית הפועל בל"ח שבהן משתקף המעבר לל"א בפועל זה (וראה גם הערה 62 לעיל).

71 ראה צורבל, רמב"ם, עמ' 161; היא לא הביאה אלא צורות מנוקדות מפעלים אחרים.

72 מוסף על תיאורו של שבטיאל הוספנו כאן, כזכור, את עדותו העקיבה של כ"י תימן (ראה פירוט הממצאים שהובאו לעיל בהערה 20).

73 כבר הערנו, שאין משמעות לעירוב הצורות נפֿעה/נפֿעה בספרא כתב יד וטיקן 66, כפי שהיטיב לקבוע ש' נאה (ראה הערה 13 לעיל). אנו מכוונים כאן, כאמור, לעדים צעירים בניקוד בבלי ובכללם כתבי יד בנ"ב של המשנה, המוסרים את שתי הדרכים.

74 כך משתמע מדבריו של ייבין, בבלי (עמ' 717).

75 עירוב צורות יש גם בניקוד הטברני וגם בניקוד הבבלי של המקרא: בצד דרך הרוב נפֿעה יש גם מיעוט נפֿעה (ראה §§2-3 לעיל). העירוב מצוי במידת מה גם בעדים של המשנה, שעיקר קריאתם היא נפֿעה ומוסרים לעתים גם נפֿעה (כפי שמצאנו בפס וליוורנו וכן בדפוס אמ"ד; ראה להלן §22).

76 לעניין זה ראה לעיל כרך א, פרק ד, §§8-9, 24-46.

77א ראה ההערה שלפני זו.

77 תן דעתך למה שכתבנו לעיל בהערות 13, 73 על ספרא כ"י וטיקן 66.

לבידול סמנטי. המסורות המזרחיות החיות, מסורת תימן ומסורת ג'רבה [וכן הוא במסורות מרוקו], משקפות שלב שבו נפעה הצעירה דחתה כליל את נפעה הקדומה.

20. אין לנו סיבה לפקפק בקדמותן של המסורות שנחשפו. ובפרט אותן שמגלות סדירות מפתיעה, ק מכאן ופר מכאן. האם מותרים אנו להניח, שמלכתחילה נהגו שתי הדרכים בלשון החיה זו בצד זו – האחת, הקוראת תמיד נפעה (להוציא את הבינוני נעשה, הנתפס כשייך לגזרה אחרת), והאחת, ששימשו בה שתי הצורות נפעה ונפעה תחילה בלא הבחנה, וזו אף הבשילה במקום מסוים עד כדי יצירת בידול סמנטי (כפי שמשתקף בכ"י פר?). כלום ההשתלטות הגמורה של נפעה (כעדות מסורת תימן, מסורת ג'רבה ומסורת מרוקו) נתרחשה בתהליך המסירה בימי הביניים בתקופת הגאונים (לפניה או לאחריה), או שאף היא חוזרת לתקופת הדיבור של לשון חז"ל? מכל מקום מציאותה של נפעה במסורות המזרח כווריאנטה של נפעה (ניקוד בבלי, כ"י א, פר) או כצורה בלעדית (תימן, ג'רבה ומרוקו) נותנת אותותיה במסורות שינקו ממנה. כך במסורת פירוש המשניות בכ"י אר וכך בכ"י פס וליורנו.⁷⁸

21. ובחתימת הדברים נאמר: סוגיה זו כסוגיות רבות בדקדוק הלשון יוצאת ללמד על עצמה, שלשון חז"ל ככל לשון חיה לא הייתה אחידה; ונמצאת מלמדת על הכלל כולו. ריבוי פנים בלשון – במיוחד כשמתגלות בו עקיבות וסדירות בתפוצה ובשימוש – הוא עדות לגיוונה של המערכת הלשונית: גיוון שבמקום (מעין השתקפות של דיאלקטים שונים) וגיוון שבזמן (שכבות שונות או רבדים שונים) של לשון חיה, ולא מעשה (מתוחכם?) של מסרנים. אף אם השלבים שהצענו לעיל (בסעיף הקודם) בגלגול שתי הדרכים נותרים בגדר השערה, הגיוון עומד בעינו כפסיפס מסודר ולא כמעשה ערבוביה מקרי.

ו. נספח

22. בדקתי את הממצאים גם בדפוס אמסטרדם (=אמ"ד) של המשנה (שנדפס בשנת ת"ו/1646), ואלה הנתונים: נגלה (x1); נהנה (x18); נכסה (x1); נכפ' (=נכפה, x1); נפדה (x6); נקנה (x3); נראה (x13), ובכלל זה "הכל הולך אחר הנראה" – נגעים יא, ד; פרה ב, ה; אבל במקואות ז, ה הוא גורס "אחר המראה", ראה לעיל 78); נתלה (x4 – סנהדרין ו, ד x2; זבים ב, ד x2).

78 כלום כ"י אר הולך בעניין זה כטיפוס הראשון, ורק מקרה הוא שנוסף לחמש הדוגמות המנוקדות (נפעה) אין לנו ניקוד נעשה? צריך גם כאן לנהוג זהירות בשל מיעוט הנתונים והמידע החלקי העולה מהם. מכל מקום, הניקוד נהנה שנמצא בפירוש המשניות (ראה לעיל 48) עשוי גם הוא להעיד במשהו על שיוכה של המסורת הלשונית המשתקפת בפירוש המשניות לטיפוס הלשון שיש בו קווים שנתפשטו במזרח (יעוין במיוחד כמה שכתבה צורבל, רמב"ם, 0.58, עמ' 11–16), ואלה קוראים נפעה/נפעה או רק נפעה.

אבל נֶאֱפָה (x2 – מנחות יא, ט); נִתְּלָה (x1, סוטה ג, ח: "האיש נִתְּלָה ואין האשה נתלית"); ובדרך שיטה נַעֲשֶׂה (x17 ובכלל זה הברייתא מאבות ו, ב – ראה לעיל הערה 49).

התמונה זהה כמעט בכל פרטיה לממצאי כ"י פס ודפוס ליוורנו (ראה לעיל §§12–13): כל השרשים באים בנִפְעָה, והשורש עש"י הבינוני שלו הוא במשקל נִפְעָה, נַעֲשֶׂה; גם נֶאֱפָה (פְּעֻמִּים כמו בדפוס ליוורנו; בפס רק פעם אחת), נִתְּלָה (פעם אחת באותה המשנה שנוקדה כך גם בדפוס ליוורנו); הניקוד נִתְּלָה נמצא גם בכ"י פס (משנת זבים ב, ד x1, ראה לעיל הערה 47), והיא היא גרסת הסופר השני של כ"י ק שכתב וניקד את מסכת זבים (ראה לעיל הערה 39). כל שהיה לומר על חריגותן של הצורות כבר נאמר לעיל. כללו של דבר, ממצאי כ"י ק ממשיכים להתקיים בסטיות קלות בפס (משנת 1400), בדפוס אמ"ד (משנת 1646) ובדפוס ליוורנו (במאות התשע עשרה והעשרים).

23. מבקש אני להוסיף שתי הערות לא על מה שנמצא אלא על מה שנעדר:
 א. לא מצאתי כל עדות לצורת בינוני נפעל בפועלי ל"י, בתעתיקים היווניים והלטיניים של העברית, בחיבורים שעסקו בחומר זה.
 ב. הקריאות של כתבי היד הקדומים ושל הדפוסים הישנים עולות רק ממסורת הניקוד. שכן מצד הכתיב הצורה נפעה עשויה לנִפְעָה ועשויה לנִפְעָה. בדיקת הכתיב מגלה שלא נודמנה, לפי שעה, כל צורת בינוני של נפעל ל"י ביו"ד בספרות התנאים. כלומר לא מצאנו כתיבים כמו נגלי (=נִגְלָה), נקני (=נִקְנָה) וכיוצא בהם, שעדותם היא חד-משמעית לצד נִפְעָה. סקירת כל ההיקריות של הבינונים נאפה, נגלה, נהנה, נכסה, נכפה, נפדה, נקנה, נראה, נתלה ונעשה במאגרים של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית – הן בחומר מן ספרות התנאים הן בחומר אחר הכלול בה, כגון מגילות קומראן – העלתה שכולם נכתבים בה"א (מדובר בעשרות רבות של צורות מן הפעלים הנזכרים). יש להדגיש, שגם צורות אחרות של בינוני בבניינים אחרים נכתבות כמעט תמיד בה"א (עושה, מראה וכיו"ב). על פי רוב, הצורות הנכתבות ביו"ד שנודמנו, לפי שעה, היו"ד מציינת בהן את התנועה צירי; כגון מוכי (=מוֹכִיָּה) שחין (כתובות ז, י בכ"י ק ובכ"י פא ועוד; ראה ילון, מגילות, עמ' 33), וכן הרבי (=הִרְבֵּה; בכ"י רומי 32 לספרי במדבר, ראה לעיל כך א, פרק י, §8). אבל לעתים רחוקות מזדמנות גם צורות ביו"ד המציינת סגול, כגון יבני (=יִבְנֶה; ראה שם), וכן "האשה לא תִּשְׂרִי את המורסן" (=תִּשְׂרֶה; פסחים ב, ז כ"י ק, ראה ילון שם). ובכלל זה כמה צורות בינוני בבניינים אחדים: המדלי (ק, ⁷⁹כלאים ו, ג x2; ו, ד). בכל העדים האחרים מצינו הַמְדָּלָה; וכן הוֹי (נדרים ה, ג), שווי (ראש השנה ג, ה) – שניהם בכ"י ק.⁸⁰

79 אני מודה לידידי ד"ר מרדכי מישור, שהזכירני את הדוגמה הזאת.

80 ראה זק"ש, זרעים א, במשניות הנ"ל ובחילופי הנוסח; וכבר קדם והעיר על גרסות ק אפשטיין, מבוא, עמ' 1251.

24. ועוד שתי הערות באשר לייחודי הצורות שעלו בבירורנו.

א. לכאורה, אפשר לטעון שהבינוני נעשה (כך מנוקד בק, בפס ובדפוס אמ"ד, אבל בדפוס ליוורנו הבינוני הוא נעשה⁸¹) הוא תוצאה של דסימילציה של תנועות; דהיינו נעשה בתנועה זהה [e] – שלוש פעמים רצופות – ne^ese – הפכה נעשה ne^esā מתוך דסימילציה. אם כך, מדוע התהליך לא נרחש גם בצורות נהנה (neh^enē), נאפה (ne^epē) כמסורתו העקיבה של כ"י ק, שלא נמצאה בו אפילו צורה אחת נהנה, נאפה?⁸² אמנם בעדים האחרים יש צורות בודדות כאלה: בפס יש פעם אחת נהנה (כנגד x17 נהנה – נהנה⁸³!) ופעם אחת נאפה (כנגד x1 נאפה);⁸³ ובדפוס אמ"ד וליוורנו יש נאפה פעמיים ואין נאפה,⁸⁴ אבל לא פעם אחת נהנה (x18 רק נהנה⁸⁴!). ברם אין בסטיות אלו המשך למסורת קדומה (באיטליה), וכ"י ק יוכיח שאינו מכיר אלא נהנה, נאפה. לפיכך נראה לי לדבוק בהסבר שהצעתי, כלומר נעשה עומדת לעצמה,⁸⁵ והסטיות הקלות נאפה, נהנה הן תולדה של עירובי מסורות המזדמנים לעתים בעדים מאוחרים; במסורתם המקורית של פס ודפוס אמ"ד וליוורנו נאפה, נהנה עיקר כמו נגלה, נפדה ודומיהם; אלא שחדרו לתוכם צורות בודדות מן הטיפוס המזרחי, כגון נאפה, נהנה, נראה (בדפוס ליוורנו⁸⁶), נתלה (בסוטה ג, ח בשני הדפוסים⁸⁷).

ב. והעירני מר נתן ברוורמן הערה של טעם על הניקוד נתלה שנזדמן במסכת זבים (ב, ד), במסורת הסופר השני של כ"י ק⁸⁸ ובמסורת כ"י פס.⁸⁹ זימונו של הבינוני נתלה במשנה אחת ברצף אחד עם הבינוני נשען ("נתלה ונשען") עשוי לגרור זיווג צורני זהה, נתלה ונשען. בדומה למרובה (במקום מרובה) בסמוך לממועט⁹⁰ במסורת כ"י פא. ואכן אין לבטל את האפשרות של הסבר מקומי כזה בהקשר שלנו במסכת זבים, אבל רק בהקשר זה. עיוננו שלנו בא לדון בכלל הממצאים בעדים השונים.

81 נעשה כמו במסורת פר במקום הבודד שבו נזדמן בינוני זה: הנעשה (ראה לעיל §7, ס"ק ב), ואפשר שיש כמותה במקרא הטברני (ראה לעיל הערה 69). מסורות שאינן מבחינות בין סגול לפתח אינן עניין לכאן.

82 ראה לעיל §10.

83 ראה לעיל §12.

84 ראה לעיל §§13, 22.

84א ראה ההערה שלפני זו.

85 הפתרון הוצע ב-§§15–16 לעיל.

86 ראה §13 לעיל.

87 ראה לעיל, §§13, 22.

88 ראה הערה 39 לעיל.

89 ראה §12 והערה 47 לעיל.

90 ראה הנמן, משנה, עמ' 357; הוא ראה בניקוד מרובה טעות, ולא חשב על האפשרות שיש כאן גרירה: מרובה בעקבות ממועט.

פרק ה

צורות נדירות בלשון התנאים

א. הערות מבוא

1. חוקרי לשון חכמים בדור הקודם ובדורנו העמידונו על תחומים רבים המבדילים אותה הבלדה של ממש מלשון המקרא. שימת לב מיוחדת ניתנה לסוגיות של כתיב ולתקלות של כתב שנשתקעו במקורות לשון חז"ל. חוקרי הכתיב הבליטו הבלטה מרובה את הנטייה הגוברת למילוי הכתיב המאפיינת את כתבי היד של ספרות התנאים והאמוראים. במיוחד מושכות את הלב התופעות שאין להן זכר או מקבילה של ממש בלשון המקרא, כגון שיקבל¹ (ק, פאה ב, ו x2) ביו"ד אחרי ש' השימוש; או שיארא (ק, עירובין א, ח; א, י x2), מיאשא (פס, פאה ב, ו) באל"ף באמצע התיבה לציון התנועה ²a ועוד כהנה רבות. גם תקלות גרפיות מן הסוג של חילופי אותיות דומות זכו לתשומת לב מרובה, כגון חילופי כ/ב, למשל חבורות (ק, ביכורים א, ב ועוד) במקום חבורות; או זי"ן ונו"ן סופית, לדוגמה האורן (ק, חלה ג, ז) במקום האורז. וידועים ביותר חילופי סמ"ך ומ"ם סופית, כמו ליסטים/ליסטים, אוצר בלום / אוצר בלום. דברים אלה ושכמותם מזדמנים למכביר במחקרים העוסקים בכתבי יד ובדפוסים של ל"ח. אלא שאף כאן ניכרת נטייה להכללה ולהפרזה. תופעות רבות שהן ענייני הגה או תצורה ייחודיים ללשון חכמים נתפרשו אף הן תקלות גרפיות או צורות מקראיות רגילות בכתיב מלא שבמלא. תחת ידי מצויים כמה וכמה עניינים מסוג זה, שהבירור הבלשני מלמד שהם מן הסוגיות המבדילות הבדלת מהות בין לשון המקרא ללשון חכמים, ואינן עניין טכני חיצוני בלבד של כתיב וכתב.

2. אייחד את דבריי לתיבה אחת ולשתי צורות דקדוקיות נדירות מלשון התנאים

* פרסום ראשון: לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 83-102 (=קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ב, ירושלים תש"ם, עמ' 123-142).

עיקרי הדברים המוצעים ב-§§ 10-15 הוצעו בהרצאה בערב הזיכרון החמישי לפרופ' יחזקאל קוטשר ז"ל בכסלו תשל"ז.

1 הנקדן של ק מחק את היו"ד שאחרי השי"ן והוסיף יו"ד תלויה אחרי קו"ף: ש(י)ק"בל.

2 על דבר זה עמד אפשטיין, מבוא, עמ' 1234. וראה גם בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 16.

שנשתכחו. מדובר בתופעות שלא רק בדפוסים מאוחרים אין להן זכר, אלא גם בכתבי יד טובים רבים נפקד מקומם, ורק במובחרים שבעדים אתה מוצא את עקבותיהן ורישומן. אירע להן לצורות אלו מה שאירע אפילו לצורות רגילות ושגורות. העובדה שלא תאמו את דרכי לשון המקרא כבר היה בכוחה לסכן את קיומן בספרות חז"ל. ואם נזכור שאף בעדים של ל"ח היו נדירות, נוכל להבין, מדוע כבר בדורות ראשונים לא היו מחוורות דיין למעתיקים. אבוא עתה לפרט את הדברים.

ב. יסיכה

3. המילה סיכה מזדמנת י"ב פעמים במשנה, שמונה פעמים צורות נפרד הן, וארבע פעמים צורות הנסמך הנה. שמונה הראשונות באות לעולם כשאות שימוש ב או ל קודמות להן, דהיינו בסיכה, לסיכה; וארבע צורות הנסמך באות בצירוף קבוע, "כדי סיכת קטן" (כלים ב, ב x2) או "כדי סיכת אבר קטן" (עדויות ד, ו x2).

4. כנגד בסיכה, לסיכה שבכתבי יד מאוחרים ובדפוסים אנו מוצאים בעדים משובחים יו"ד בין אותיות השימוש ל או ב לבין הסמ"ך: ביסיכה, ליסיכה. וזה פירוט הנתונים: ליסיכה – "מנין ליסיכה שהיא כשתייה" (שבת ט, ד); כן גורסים ק, לו וקטע מגניזת קהיר.³

וליסיכה – שביעית ח, ב; ק פא לו; ופעמיים במשנת מעשר שני א, ז, וכן שם ב, א בכתבי יד ק פא לו ובשני קטעי גניזה.⁴ וכן גרס גם כ"י ליידן של הירושלמי (לפי עדות מהדורת זק"ש, זרעים ב, עמ' רנה, אבל תוקן ולסיכה).

וביסיכה (יומא ח, א; תענית א, משניות ד, ה, ו בשלושת כתבי היד הנזכרים; במקום אחד בלבד יוצא מכלל זה ק: חסרה בו משנה ה של פרק א במסכת תענית, והיא מעשה השלמה של מעתיק מאוחר, שכתב ובסיכה).

ואף מחוץ למשנה מצאנו כתיבים דומים: ביסיכה (ספרא כ"י וטיקן 66, מהדורת א' פינקלשטיין, עמ' תנג), וכן וביסיכה (ספרא, כתב היד הנ"ל, עמ' שנה).⁵

5. חלק מן הדוגמות שהבאתי לעיל מן המשנה מוזכרות במבוא לנוסח המשנה למהרי"ן אפשטיין (עמ' 1244), ושם הן מתפרשות לו צורות בכתב מלא לציון תנועתן של אותיות השימוש ב, ל (כתיבים הרווחים במיוחד בק), כמו פִּיסימֶיִן (בבא בתרא ז, ג⁶), בִּיצֵד (עדויות ב, ח⁶), לִירְצוֹן (מכשירין א, א⁶).⁷ ונראה, שכך ראה את

3 זה הקטע Camb. T.S. EI 43, 1.

4 האחד הוא קטע מאוסף זולצברג בסמינר התאולוגי בניו יורק, JTS, מס' 138; והשני הוא Camb. T.S. E 1, 31 (מידע זה לקוח ממהדורת זק"ש, זרעים ב, על אתר).

5 הניקודים המשמשים בכתבי היד השונים מובאים להלן ב-8§.

6 בשלוש הדוגמות המובאות כאן נמחקה היו"ד על ידי נקדן ק.

7 מהרי"ן אפשטיין כורך בסקירתו צורות שיש בהן יו"ד כנגד חיריק – לִישְׁכִּיכָה (סוכה א, יא), בִּיצְדִים (ראש השנה ג, ג); כנגד סגול – שְׁלִיעָלִים (טהרות י, ה); וכנגד שווא בִּיצֵד, לִירְצוֹן (כפי שציננו). אבל אל נטעה לחשוב שתפוצתן של שלוש הקבוצות זהה.

הדברים גם פרופ' קוטשר במאמרו "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל"; אמנם אין הוא אומר את הדברים במפורש, אבל מכללא יוצא, שכל הכתיבים מתפרשים לו צורות שונות של שם הפעולה סיכה משורשי ע"ו.⁸

6. דעה אחרת עולה מדבריהם של כמה מדקדקים בימי הביניים. רבי יונה אבן-ג'נאח הספרדי בדיונו בפועל יִסֵּף (שמות ל 32 – "על בשר אדם לא יִסֵּף") נוטה לקבוע, שלפנינו צורת עתיד קל של יס"ך מפועלי פ"י (היינו יִסֵּף⁹ כמו יִישֶׁן, יִינֵק ודומיהם). ובאחד מכתבי היד של ספר השרשים נוספה ההערה:¹⁰ "וכבר נהגו במשנה יסיכה במקום סיכה, כפי מה שנהגו במקרא יִסֵּף, הפך מן סוך".¹¹ מן החדשים בן-יהודה¹² וסגל¹³ הם היחידים שהכירו בצורה יסיכה שבמתניתא דבני מערבא, הלוא היא מהדורת לו.

7. מהרי"ן אפשטיין (שם), שהזכיר את אבן ג'נאח ואבן פרחון,¹⁴ קובע שהם טעו בהניחם קיום שורש יס"ך. והנה אם נדקדק בדבר, אפשר שבשאלת יס"ך שבשמות (ל 32) לא נוכל להגיע להכרעה חד-משמעית, שהרי צורה זו מתפרשת יפה צורת הופעל של ע"ו,¹⁵ כמו "וַיִּשֶׁם בארון במצרים" (בראשית נ 26), כשם שכבר קבעו כמה מן הפרשנים.¹⁶ אבל באשר לכתיבים ליסיכה, ביסיכה, וליסיכה, וביסיכה אין כל ספק, שלפנינו עדות ברורה לקיום הצורה יסיכה משורש יס"ך. דבר זה יוצא בבירור מכמה וכמה נתונים ועל יסוד שיקול דקדוקי חד-משמעי:

(א) הנוהג לציין באם קריאה את תנועתן של אותיות השימוש ב, ל בכ"י ק, בכתבי היד הקרובים לו אין לו קביעות אף לא באחד מן השמות שהזכיר מהרי"ן

למעשה מצויות ביותר (ואף כאן בדרגת שכיחות נמוכה) רק הצורות שיש בהן יו"ד כנגד חיריק.

- 8 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קיא.
- 9 במקרא מנוקד יִסֵּף (בסמ"ך קמוצה), מפני שהתיבה מוטעמת בטעם מפסיק (זקף).
- 10 ראה מהדורת ב"ז באכער, ברלין תרנ"ו, עמ' 198.
- 11 ומעין זה מצינו אצל רש"י בפירושו על אתר, ואצל ר' שלמה אבן פרחון במחברת הערוך בערך יס"ך. וכן הביא רד"ק כדעה ראשונה בספר השרשים בערך יס"ך, אבל שלושתם לא נדרשו לצורות מן המשנה.
- 12 ראה ערך יִסֵּכָה במילון בן-יהודה, עמ' 2704.
- 13 ראה סגל (דקדוק, עמ' 70 הערה 1), הרומז בקופיה לצורה זו. בהיכל המשקלים ל"י אבינרי (תל-אביב תשל"ו) מצאתי (בעמ' 253 ו-259), שאף הוא הכריע בעקבי אבן-ג'נאח ועל פי הכתיב בכתבי היד ק לו, שיש לפנינו יסיכה. מכל מקום תודגש העובדה שלא מצאנו את הצורה הגרודה יסיכה, אלא צורות ביסיכה, ליסיכה באותיות השימוש: וכנגדן עומדת טענתו של אפשטיין, שיש כאן כתיב מלא יו"ד לציין תנועת הבי"ת והלמ"ד (כפי שצוין לעיל ב-58), ואיש מן החוקרים החדשים לא ניסה להפריכה.
- 14 ראה לעיל הערה 11.
- 15 נוסח השומרונים קורא יוסך, וקריאתם היום היא yuwwāsāk, העשויה הן להופעל של ע"ו והן להופעל של פ"י (ראה עואנ"ש ה, עמ' 132).
- 16 ראה למשל רשב"ם לבראשית על אתר. אבל אף כאן היו שראו את ויישם צורה מן יש"ם (כך למשל ראב"ע לבראשית שם).

אפשטיין,¹⁷ זולתי התיבה הנדונה, ביסיכה, ליסיכה. הנה, למשל, כנגד בִּיסימִנִין (x1) שצוינה לעיל מכ"י ק מצינו בכ"י זה בִּיסימִנִין, בִּיסימִנִים (x3);¹⁸ וכן לִירְצוֹן (x1) לעומת לִרְצוֹן, בִּרְצוֹן (x20);¹⁸ בִּיצֵד (x1) לעומת בִּצֵד, לִצֵד (כ-50x).¹⁸

(ב) זאת ועוד אחרת, מעולם לא מצאנו בכ"י ק (ובכתבי יד הדומים לו) כתיב מלא יו"ד אחרי ב, ל בצורות אחיות של התיבה סיכה, היינו בשמות פעולה של שורשי ע"ו, כגון "בֵּין בִּיאָה לְבִיאָה" (יבמות ו, א), "לְמִיתָה חמורה" (כריתות ג, א), "לְמִיתָתוֹ" (מכות ב, ו); כמובן, לא כללתי בבדיקתי צורות מעין בטיחה ("מיטפל עימו בטיחה", נגעים יב, ו), בלינה ("לא יפסלו בלינה", מנחות ז, ד), למיתה ("ועמדוהו [ואמדוהו] למיתה", נזיר ט, ד), ועוד. שכן צורות אלו עשויות להיות מיודעות ותנועת הבי"ת והלמ"ד היא פתח, ואין להן צורך ביו"ד; ואמנם רובן ככולן נתפסו בידי נקדן ק (ונקדנים אחרים) צורות מיודעות: בִּטיחה, בִּלינה, לְמִיתָה.¹⁹

(ג) אבל עיקר ההוכחה תלוי למעשה בשיקול חד-משמעי: היו"ד בתיבות ליסיכה (שבת ט, ד ק לו וקטע גניזה), ביסיכה (ספרא, כ"י וטיקן 66) עשויה בכל זאת להתפרש אם קריאה לציון תנועת השווא הנע של הלמ"ד והבי"ת כמו היו"ד של לִירְצוֹן, בִּיצֵד שהזכרנום לעיל. אבל מה יהא על הכתיבים וליסיכה, וביסיכה? שהרי אם מדובר בצורות שיש בהן ו' החיבור לפני בי"ת (או למ"ד) השימוש, בהצטרף ו' החיבור לפני הבי"ת (והלמ"ד) נסגרת ההברה, ואין עוד חציצה של תנועה ביניהן לבין הסמ"ך (היינו השווא הנע הופך שווא נח, כפי שהראנו מן ברור ח' ילון²⁰) ואין כל צורך ביו"ד. לשון אחר, אם לפנינו סיכה באותיות השימוש בי"ת ולמ"ד, מן הדין שנמצא בִּסִיכָה b^esikā, אבל ובִּסִיכָה ub^sikā; לְסִיכָה l^esikā, אבל ולְסִיכָה ulsīka. והנה, לו באמת הייתה לפנינו הצורה סיכה, לא היינו מוצאים בקביעות במשנה בשבעה מקומות שונים שמעידים עליהם כמה וכמה עדים נאמנים וביסיכה/וליסיכה, אלא ובסיכה/וליסיכה. ועתה, משמצאנו בעקיבות צורות וביסיכה, וליסיכה, משמע שהיו"ד מקורית היא ואינה אם קריאה. וברור שלפנינו צורת יְסִיכָה מן יס"ך, כמו יְצִיאָה, בִּיצִיאָה, וּבִיצִיאָה וזולתן.²¹

8. לעדויות הכתיב שנתפרטו לעיל מצטרפות עדויות הניקוד; אנו מוצאים בק ובפא

17 והדברים אמורים הן כשהיו"ד מצינת חיריק הן כשהיא מצינת שווא (וראה מש"כ לעיל בהערה 7).

18 כל הנתונים והמספרים האלה מבוססים על הממצא בכ"י ק; את מראי המקום ניתן למצוא בעזרת הקונקורדנציה.

19 גם צורות מעין וּבִמִיתָת־ (קידושין א, א x2; א, ב) אינן שייכות לענייננו, שהרי הבי"ת מנוקדת בשווא נח, ואין לה צורך כלל באם קריאה. [וראה להלן בסעיף זה, ס"ק (ג).]

20 ראה ילון, קונטרסים, עמ' 16-19.

21 במקום אחד מצאנו בק יו"ד אחרי למ"ד, הצריכה להיות נקודה בשווא נח (היינו כשהיא סוגרת הברה): וליסיכוך (סוכה א, יא [יג]). הנקדן קרא וְלִיסיכוך (ומחק את היו"ד), אבל הסופר נתכוון כנראה לקרוא וְלִיסיכוך - צורה בלתי מיודעת, כשם שקרא לִישְכִיכָה באותה משנה. ונראה שהיו"ד המיותרת אחרי הלמ"ד בתיבה וליסיכוך באה מתוך אשגרה מן המילה לישכיכה, המופיעה פעמיים, לפנייה.

כמעט תמיד וְלִי־סִיכָה, וְכִי־סִיכָה.²² וכן מנוקד בשני המקומות המובאים לעיל מן הספרא, כ"י וטיקן 66. ומצאנו ראייה לקריאה זו אפילו במקום שלא נכתבה היו"ד אחרי הלמ"ד – לִסִּיכָה^{22א} – בקטע גניזה מנוקד ניקוד בבלי.²³ דומה אני שהנתונים והשיקולים שפירטנו מאשרים את דבריהם של אבן-ג'נאח ובן-יהודה ואחרים, שטענו לקיום הצורה יסיכה.

9. מסתבר שלצד של הפועל סָךְ ושם הפעולה סִיכָה, מגזרת ע"ו, נתקיימו גם צורות יִסֶךְ, יִסִּיכָה מפ"י. ודבר זה כשלעצמו אין בו כל תמה. מצטרפת כאן דוגמה נוספת לשורה של שרשים הבאים בשתי הגזרות, כמו קו"ץ/יק"ץ, עי"ף/יע"ף, יט"ב/טו"ב, יש"ב/שו"ב.²⁴

ונראה שצורות יסך ויסיכה נדחו כבר בתקופה קדומה ממקורות לשון חכמים, שכן לא תאמו את דרכי לשון המקרא, שמשמש בה, למעשה, רק סָךְ מע"ו. אפשר שהדבר נשתמר רק בכתבי היד המובחרים בזכות השימוש הרווח יחסית ביו"ד כאם קריאה לתנועותיהן של אותיות השימוש ב', ל'. וכשם שהכתיבים ביסיכה, ליסיכה נתפרשו לחוקרים אחרונים כתיבים מלאים לציון תנועותיהן של אותיות השימוש, כך נתפרשו הדברים למעתיקים ראשונים. ואכן כך ראינו בבירור שהבין נקדן כ"י ק במשנת שבת (לִי־סִיכָה).²⁵ לא כן הדבר בצורת הנסמך סיכת- (שבצירופים "סיכת קטן", "סיכת אבר קטן"), שאין לפנייה אותיות שימוש. אפשר שמלכתחילה הייתה לנו צורה על דרך ע"ו (סִיכָה-), ואפשר שהייתה זו צורת פ"י (יִסִּיכָה קטן וכיו"ב) שתוקנה, מאחר שלא עלתה בקנה אחד עם דקדוק לשון המקרא.²⁶ העדים האחרים – כתבי יד מאוחרים ודפוסים – שלא הכירו עוד את השימוש באמות הקריאה לאותיות ב, ל שתנועתן היא שווא נע, אין בהם זכר לצורה יִסִּיכָה, לא כשהיא גרודה ולא כשיש לפנייה אות שימוש.

22 (א) רק במקום אחד יש בכ"י ק סתירה בין הסופר לנקדן. במשנת שבת ט, ד מצינו: לִי־סִיכָה; כאן פירש הנקדן את היו"ד אם קריאה. והייתי מופתע ממש לו נקדן ק היה מגלה עקיבות בפרט זה, שהרי אין לך במסורתו של זה משהו יותר עקיב מחוסר העקיבות. (ב) במקום הנ"ל (ממסכת שבת) הכתיב והניקוד של כ"י פא מכוונים אף הם לצורה משורשי ע"ו (ע"י) – לִי־סִיכָה.

22א המרתי את הניקוד הבבלי בניקוד טברני.

23 זה הקטע Camb. T.S. E. 1, 47, שפרסם י' ייבין בספרו אוסף קטעי הגניזה של המשנה בניקוד בבלי, ירושלים תשל"ד, עמ' 95.

24 וראה דיונו המפורט של ז' בן-חיים בסוגיה זו (בן-חיים, עואג"ש ה, עמ' 162 ואילך).

25 ראה לעיל הערה 22.

26 תצוין העובדה שבצירופים "כדי סיכת קטן", "כדי סיכת אבר קטן" המילה כְּדִי הקודמת לסיכת מסתיימת ביו"ד. לפיכך אפשר היה לכאורה לטעון, שבסימוך כדי יסיכת (kēdē-y'sīkat) עשויה להיבלע היו"ד (של יסיכת) במבטא, ומכאן כדי סיכת. אך מסופקני ביותר אם יש לייחס לטענה זו משקל של ממש (וראה מש"כ על סימוך אחר בספרי, בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 21 הערה 108).

ג. נְתַפְעֵל – בינוני של בניין נְתַפְעֵל²⁷

10. דבר ידוע הוא, שבל"ח משמש בניין נְתַפְעֵל²⁸ כנגד הַתְּפַעֵל/הַתְּפַעֵל של לשון המקרא. קורבת התפקידים של התפעל ונפעל הייתה, כנראה, הגורם להעברת הנו"ן בדרך ההיקש מנפעל להתפעל²⁹ (ורק בפעלים בודדים עדיין משמשת ה' הבניין המקורית, כגון השתחוה, התנדב, התפלל, התוודה ועוד³⁰). אולם בבינוני ממשיכה מתקיימת הצורה המקורית הפותחת במ"ם – מתפעל: מתפלל, מתמלא, מסתפג וכיו"ב. תהליך ההיקש של התפעל לנפעל לא היה אפוא תהליך מושלם.³¹ אבל כבר העיר צ' הר-זהב³² על קיומן של דוגמות ספורות שיש בהן נו"ן במקום מ"ם בבינוני, ואלו הן: נתרפין (ירושלמי ברכות א, א, [ב סוף ע"ג]), נתאחין (ירושלמי כלאים א, ב, [כז תחילת ע"ב]), ניתוספת (בבלי שבת קנב ע"א x2; כן הוא בדפוסים, אבל בכ"י מינכן הגרסה היא מיתוספת).³³ כל שלוש הצורות הנ"ל מספרות האמוראים הן.

חכמים אחרים שנתקלו בצורות מעין אלה לא ייחסו להן משקל של ממש, או ביטלו אותן ביטול גמור. כך נהגו מהרי"ן אפשטיין וג' הנמן ואחרים.³⁴ מקצת מן הדוגמות נתפרשו להם שייכות לזמנים אחרים ולא לבינוני, או שראו בהן שיבושי מעתיקים שהחליפו מ ב-ני בגלל דמיון הגרפי.³⁴

11. בחינה לשונית של העניין מלמדת, שלפנינו צורות מקוריות שנהגו בלשון חכמים במלוא חיותה. מי שיידרש לכתבי היד הטובים של המשנה ושל מדרשי ההלכה יגלה שראשיתה של התופעה כבר בספרות התנאים, ויתברר לו שהיא אינה מצומצמת, כפי שמשמע מדבריהם של הר-זהב וסגל. לפני שנפרש דברינו נפרט את הנתונים: דוגמות א–ב – שנינו בפרק אנדריגינוס,³⁵ משנת ביכורים ד, ב: "כיצד שווה (האנדריגינוס) לאנשים, מיטמא בלובן כאנשים זוקק ליבום כאנשים, ומתעטף ומסתפר כאנשים, ונושא אבל לא נישא כאנשים, וחייב בכל מצות האמורות בתורה כאנשים".

27 את עיקרי דבריי בסוגיה זו השמעתי בהרצאה בקורס "לשון חכמים" במכללה לבנות בירושלים בחורף תשל"ו.

28 ראה ילון, מבוא, עמ' 15 ואילך.

29 ראה סגל, דקדוק, עמ' 118.

30 העניין נידון על ידי הנמן, משנה, עמ' 208–211; וראה גם בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 20–21. [וכן ברויאר, בבלי, עמ' 175–178].

31 ראה סגל במקום המרומז לעיל בהערה 29.

32 לשוננו ב (תרפ"ט), עמ' 162.

33 הדוגמות הללו מצאו את דרכן לדקדוקו של סגל (עמ' 118 הערה 2 ועמ' 140 והערה 2 שם).

34 ראה פרטי הדברים להלן §12.

35 פרק זה בחלקו הגדול הוא פרק ב (הלכות ג–ז) בתוספתא ביכורים, שנכנס למשנה כפרק ד בכמה כתבי יד (כגון ק פא וקטעים מן הגניזה) ובד"ר נאפולי רנ"ב (ראה מהר"ש ליברמן, תוספת ראשונים, חלק א, זרעים ומועד, ירושלים תרצ"ז, עמ' 115–116, ותוספתא כפשוטה, זרעים, חלק ב, ניו יורק תשט"ו, עמ' 836–837; וכן זק"ש, זרעים ב, עמ' תמא–תמב).

והנה באחד מקטעי הגניזה שפרסם א"י כץ³⁶ מצאנו: וניתעטף וניסתפר.³⁷ ומצינו עדים הגורסים שרק הצורה הראשונה בנו"ן: ונתעטף; כן הוא בכ"י פא ובקטע גניזה שפרסם ייבין.³⁸ ונראה שכן גרס הסופר של ק, אלא שיד אחרת מחקה ותיקנה: ומתעטף³⁹ (הוי"ו והנו"ן נגרדו – וניכרים כיום קצותיהן התחתונים של שתי האותיות – ובמקומן נכתבו וי"ו ומ"ם זעירות⁴⁰).

ג. בספרי במדבר (פסקה יז, מהדורת ח"ש הורביץ עמ' 21 שורות 16-17) מצינו "המים נשפכים והמנחה מתפזרת אבית הדשן", אבל כ"י אוקן (בודליאנה 151) גורס נתפזרת במקום מתפזרת.⁴¹

ד. במשנת גיטין ד, ח שנינו: "אילו דברים אמרו מפני דרכי שלום, כהן קורא ואחריו לוי ואחריו ישראל מפני דרכי שלום, מערבין בבית ישן מפני דרכי שלום, בור שהוא קרוב לאמה מתמלא ראשון מפני דרכי שלום". הסופר של ק גורס כאן ניתמלא במקום מתמלא. הדבר ניכר בבירור, אלא שהנקדן שלח ידו במלאכת רעהו והסב את ניתמלא למתמלא, אבל מעשהו של הסופר הראשון עדיין ניכר היטב.

ה. בספרי במדבר (פסקה מ, מהדורת ח"ש הורביץ עמ' 51 שורות 3-4) מצאנו: "כך אמרו נשיאים, יתנדבו ציבור מה שמתנדבין ומה שמחסרין הן, אנו משלימים"; אבל בכ"י 32 (דף 48 ע"א, עמ' 95 במהדורת מקור, ירושלים תשל"ב) הגרסה היא כדלהלן: "כך אמ' נשיאים, יתנדבו ציבור משנתנדבין מה שמחסרין אנו משלימין". משנתנדבין⁴² = מה שנתנדבין.⁴³

ו. "הטהור מתוך הסגר פטור מן הפריעה ומן הפרימה מן התגלחת ומן הצפרים. מתוך החלט – חייב בכולן, זה וזה מטמאין בביאה" (נגעים ח, ה); וכן: "בית המוסגר – מטמא מתוכו; והמוחלט – מתוכו ומאחוריו, זה וזה מטמאין בביאה" (שם יג, ד). במקום מטמאין שבדפוסים מצינו בכתבי היד העתיקים צורות סביל:⁴⁴ מִיטְמָאִין/

36 כץ, גנזי משנה, עמ' כט. לכתב יד זה נתכוון פורת, ל"ח, עמ' 168.

37 בשתי הצורות מנוקדת עה"פ בפתח: ניתעטף, ניסתפר (וראה להלן §14).

38 ראה ייבין, אוסף קטעי משנה (ראה לעיל הערה 23), עמ' 145. בתצלום זה מצאתי ונתעטף ומשתפר, ואין שחר למה שמובא במהדורת זק"ש, שכתב היד גורס ונשתפר בנו"ן.

39 בכ"י פא ובכ"י ק הטי"ת מנוקדת בצירי; בקטע הגניזה הנ"ל (ראה ההערה שלפני זו) הטי"ת פתוחה. וראה להלן §14.

40 ד"ר גורס ומתעטף ומסתפר. בכתבי היד וינה וארפורט של התוספתא מצינו נעטף ומספר (ראה מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 290), ומעין זה בתוספתא סוטה ב: "האיש נעטף ומספר ואין האשה נעטפה ומספרת" (וראה להלן סוף §14).

41 פרט זה למדתי מפיו של ידידי רבי מנחם כהנא.

42 גרסה זו של כ"י רומי, הטוב שבכתבי היד של הספרי, מקומה נפקד ממהדורת הורביץ, כקודמתה (נתפזרת במקום מתפזרת) מכ"י אוקספורד.

43 הנטייה לכתוב את המילה מה באות אחת בלבד כאשר היא דבוקה לתיבה התוכפת ידועה לנו מכתבי יד של ספרות חז"ל; כגון משכתוב = מה שכתוב, משנהנת = מה שנהנת (ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1217).

44 ולא כאן המקום לעמוד על החילופים המרובים בין צורות מִטְמָא, מִטְמָא בתוך הדפוסים, בתוך כתבי היד ובין אלה ואלה אהדדי.

מִטְמֵאִין (כ"י פר), מִיטְמִין (כ"י פא בשני המקומות), מִיטְמֵאִין/מִיטְמִים (כ"י לו), וכן גרס סופר ק במקום השני (יג, ד) מִיטְמִין.⁴⁵ והנה במקום הראשון (ח, ח) גורס הסופר של ק ניטמין, והמתקן (הנקדן) הוא שהסב, ואף כאן בחוסר הצלחה בולט, את הנו"ן והיו"ד למ"ם. וברור שלפנינו צורת נתפעל מקורית ניטמין (> ניתמין). ואין לטעון, שהסופר כיוון לצורה נִטְמִין בבניין נפעל, שהרי בלשון חכמים, למצער בלשון המשנה (בניגוד ללשון המקרא), צורות הסביל של טמא באות כמעט לעולם בבניין נתפעל ולא בבניין נפעל. ובעיקר חשוב לקבוע כי כך הוא תמיד בבינוני, היינו מִטְמֵא, מִטְמֵא וכו' ולא נִטְמֵא, נִטְמֵאת וכו', כפי שחזר והראה בבירור מעמיק ג' הנמן.⁴⁶ רק במקומות ממועטים מצינו צורות עבר של בניין נפעל, רובן ככולן מתוך זיקה שקופה למקראות מצוטטים או נידונים במשנה. דבריו של הנמן, שנקבעו על יסוד מסורתו של כ"י פא, תואמים לחלוטין את הממצאים העולים ממסורת הסופר של ק, ורק הנקדן הוא המשנה אותה לעתים ומשווה לה פנים של מסורת מקראית.⁴⁷

בכל שש צורות הבינוני בדגם נתפעל שהובאו לעיל ברור לחלוטין שמדובר בבינוני ולא בצורות מזמנים אחרים; במילים נתנדבין, ניטמין מעידה על כך חתימת הריבוי –ין; במילה מתפזרת/נתפזרת הדבר ניכר מחתימת הנקבה –ת. בשלוש הדוגמות הראשונות הדבר משתמע בבירור מן ההקשר; הן מופיעות בתוך שורה של צורות בינוני: (א) מִיטְמֵא, זִקְקָה, מִתְעַטֵּף/נִתְעַטֵּף, מִסְתַּפֵּר/נִסְתַּפֵּר, נושא וכו'; (ב) קִוְרָא, מערבין, מתמלא/ניתמלא.

45 הנקדן תיקן וקרא מִיטְמִין בפיעל, כדרכו במקומות רבים (כגון כלים ה, ג x2; ז, ד; ז, ה x2). בחלקם הוא מוחק את היו"ד שאחרי המ"ם, ובחלקם הוא משאירה על כנה, גם כשניקד מ"ם שוואית.

46 ראה הנמן, משנה, עמ' 432–434; וראה בירורי להלן פרק ו, §§2–6 בכרך זה.

47 להלן סקירה קצרה על הממצאים של נקדן ק באשר לצורת הסביל של טמא: בעבר: כ-160 פעמים נתפעל, כגון נִטְמֵא (פסחים ז, ה), נִיטְמו (כלים כה, ד), כנגד 22 פעמים נפעל, כגון נִיטְמֵאתי (x2), נִטְמִית (סוטה ב, ה). בתשע מתוך 22 הצורות מתגלה זיקה ברורה לפסוק מקראי, כגון הדוגמות שהובאו כאן מסוטה ב, ה. והוא הדין באשר לשלוש דוגמות נוספות (שם ה, א): כולן קשורות קשר ברור לצורה נִטְמֵא/נִטְמֵאת (במדבר ה 27, 29); ואפשר שבאלה אין הבדל בין הסופר לנקדן.

בעתיד ובמקור: מצינו 25 פעמים נתפעל, כגון נִיטְמֵא (פרה ה, ג), לִיטְמֵא (חולין ט, ג), כנגד 5 פעמים נפעל, כגון לִטְמֵא (טהרות ה, ז x2), אִטְמֵא (סוטה ב, ה); במקום זה מופיעה הצורה ליד נִיטְמֵאתי שצוינה לעיל, והקשורה, כאמור, בנטמאה שבפרשת סוטה במקרא).

בבינוני: במקום שההוראה סבילה מצינו על פי רוב נתפעל (כ-80 x), כגון מִטְמֵא (כלאים ט, א), מִטְמִין (נגעים יא, ט). ואין צריך לומר, שכן הוא כאשר הכתיב מלא יו"ד אחרי מ"ם, כגון מִיטְמֵא (שם שם, יא), מִיטְמֵאות (טהרות א, ב). אבל ניכר כאן ההיסוס האמור לעיל: כ-40 צורות נתפעל מובהקות, ובכלל זה צורות שנכתבו ביו"ד אחרי מ"ם (מיטמא, מיטמין), מתפרשות לו לנקדן ק צורות בבניין פִּעֵל (מִטְמֵא, מִטְמִין). כפי שכבר הערנו לעיל בהערה 45.

עיקרו של דבר, גם הנקדן של ק מקיים על פי רוב מסורת זהה לזו של הסופר שהכיר למעשה רק את צורת נתפעל (נִיטְמֵא, מִיטְמֵא וכו'), אבל בכל זאת סטיותיו של הנקדן אינן מועטות. ואין כאן אלא עניין אחד מני רבים המלמדים על הפער הבולט בין מסורת הסופר לנקדן של ק.

ויש עמנו עוד 3 דוגמות לנתפצל מספרות התנאים, שאף הן צורות בינוני הנה:
 ז. שנינו בסוטה ט, ו: "הכהנים אומרים: 'כפר לעמך ישראל אשר פדית ה' ואל תתן
 דם נקי בקרב עמך ישראל'. לא היו צריכים לומר 'ונכפר להם הדם' אלא רוח הקודש
 מבשרתן, אימתי שתעשו ככה, הדם מתכפר להם". ק גורס כאן ניתכפר, והנקדן שינה
 כדרכו וקורא מתכפר; וגם כתב יד מאוחר יחסית ככ"י פס גורס נתכפר. וברי שאף
 כאן לפנינו צורת בינוני ולא צורת עבר,⁴⁸ שכן בכל משפטי הזמן הדומים למשפט
 שלפנינו משמשות בסיפה – בעברית (ובארמית) – צורת בינוני או צורת עתיד וציווי
 ולא צורת עבר, כגון "אימתי שאירצה, אני נותן בה דמים ונוטלה" (תוספתא בבא
 מציעא ד, ד), או "אימתי שירצו, יחזור הדבר לכמות שהיה" (מעשר שני ה, ב) ועוד
 כהנה.

דוגמות ח-ט: "המביא גם בארץ-ישראל אינו צריך שיאמר בפניי נכתב ובפניי
 נחתם"⁴⁹ אם יש עליו עוררין יתקיים בחותמיו, המביא גט ממדינת הים ואינו יכול לומר
 בפניי נכתב ובפניי נחתם"⁴⁹ אם יש עליו עדים יתקיים בחותמיו" (גיטין א, ג). במקום
 יתקיים, הנקריט פעמיים במהדורות הדפוסים, החל מדפוס ראשון נפולי (ד"ר), מצינו
 בכתבי יד עתיקים צורות אחרות:

(א) כ"י לו וכ"י פס ואחרים גורסים פעמיים צורת בינוני במקום עתיד – "מתקיים
 בחותמיו".

(ב) ככ"י פא, במשנת הירושלמי ובקטע גניזה מאוסף אנטונין, שפרסם א"י כץ,⁵⁰
 מצינו בפעם הראשונה "נתקיים"⁵¹ בחותמיו, ובפעם השנייה "מ(י)תקיים"⁵⁰
 בחותמיו.

(ג) בק מצינו פעמיים "נתקיים"⁵¹ בחותמיו.

וברור שהגרסה נתקיים מכוונת לצורת בינוני בנו"ן, ולא לצורת עבר. הבדיקה
 התחבירית מלמדת שבמבנה זה של משפטי תנאי משמשות צורות בינוני או עתיד
 נשוא של המשפט העיקרי,⁵² והחילופים מתקיים / נתקיים (בינוני) / יתקיים תואמים
 את דרכי השימוש בלשון חכמים.⁵³

48 נקדן פס שקרא כאן צורת עבר נתכפר, לא עמד על מהותה של הגרסה; וראה להלן §14.

49 בכתבי יד אנו מוצאים, על פי רוב, נתחתם במקום נחתם (ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1255).

50 ראה כץ, גנזי משנה, עמ' עז; בפעם השנייה אנו מוצאים בקטע זה "תקיים בחותמיו (במ"ם
 תלויה; האם תוקן מנתקיים?).

51 הניקודים של פא, של קטע הגניזה ושל ק נידונים להלן ב-§14.

52 כוונתנו למבנים מעין אלה (כל החומר מובא על פי ק): "אם יש לו פרנסה ממקום אחר,
 מוציא לפי חשבון" (חלה ג, ה); "אם יש עליו בשר כראוי, מטמא במגע" (כלים א, ה);
 "אם יש תחתיהן עפר קברות, מטמאין במשא" (אהלות ב, ד); "אם יש בה מלוא בוצר
 וסלו מיכן, תיזרע" (עדויות ב, ד). כלומר, כאשר הנושא של הסיפה הוא הכינוי הנרמז בנשוא
 שברישא, לעולם תבוא צורת בינוני או עתיד (יפעל) כנשוא של הסיפה. ולא מצאתי חריג לכלל
 זה!

53 צורות הבינוני והעתיד (ובמידה רבה גם המקור) – כלומר הצורות שאינן עבר – מקבילות (אך
 לא זהות) בשימושיהן בלשון חכמים.

12. ובכן מנינו כאן תשע דוגמות בטוחות של צורת נתפעל בבינוני,⁵⁴ כולן מספרות התנאים. נבוא עתה לפרש את התופעה, אבל נסכם תחילה את דברי החוקרים. חלק קטן מן הדוגמות שסקרתי הובאו במחקרים קודמים, אך כאמור הן נתפרשו פירוש מוזר או לא יוחס להן משקל של ממש. מהרי"ן אפשטיין (מבוא, עמ' 1255), שגילה את התיבה נתקיים במסכת גיטין בחלק מן העדים שפירטנו לעיל, חש שלפנינו צורה חריגה ולא צורת עבר, והציע פתרון משלו: לדידו יש כאן נו"ן במקום יו"ד (נתקיים במקום יתקיים), כשם שמצינו בארמית. נראה שכוונתו לצורות המשמשות בארמית המזרחית, נקטול במקום יקטול; אבל ברור שאין לקבל סברה זו. יש כאן קירוב רחוקים, ולא מצינו צורת נקטול לא בלשון חכמים ולא בכל מסורת אחרת של העברית בא"י ואף לא בארמית של א"י. ר"ש ליברמן מזכיר (תוספתא כפשוטה, זרעים, עמ' 838 הערה 21) את הדוגמות ניתעטף, נסתפר שבקטע גניזה למסכת ביכורים; הוא סבור שיש כאן תקלה טכנית, "ונפרדה שם המ"ם לנו"ן יו"ד". גם הנמן (משנה, עמ' 216–217), שדן בצורות נתעטף, נתקיים בכ"י פא, מצטרף, אמנם מתוך היסוס, לדעה שיש כאן התחלפות גרפית בין מ לבין נ.

13. אין ספק שהפתרון הזה, חילוף בין אותיות דומות, עשוי להיות יפה למקום אחד או שניים, אבל ריבוי היחסי של הדוגמות – נתעטף, נסתפר, נתפזרת, ניתמלא, נתנדבין, ניטמין, נתכפר, נתקיים (בכפליים) – והעובדה שכמה וכמה עדים נאמנים מעידים על קיומן, ובכללן מצויות דוגמות שיש עליהן שני עדים ויותר שאינם תלויים זה בזה, מבטלים את האפשרות הזאת. זאת ועוד אחרת, מן הדין שתינתן הדעת לעובדה, שלא בכל מקום נכתב יו"ד אחרי נו"ן, שהרי מצינו גם נתפעל (בלי יו"ד!) במקום מתפעל: נתעטף (בחלק מן המקורות), נתפזרת, נתנדבין, נתכפר (בכ"י פס), נתקיים (בכל כתבי היד שהוזכרו מופיעה תיבה זו בלא יו"ד אחרי הנו"ן). ובכלל, ריבוי של טעויות גרפיות במילים ובקטגוריה כל כך רגילה – מתפעל – אינו מסתבר. התופעה של המרת נו"ן ויו"ד במ"ם מזדמנת ממש רק במילים נדירות, כגון החילוף מקרצת/ניקרצת, שהוזכר על ידי מהרי"ן אפשטיין (מבוא, עמ' 1255, 1308), אבל בצורות רגילות כצורת הבינוני מתפעל או במשקל מִפְעֵל ודומיהם לא מצאנו כמעט צורות בנו"ן ויו"ד תחת המ"ם. ולהפך, כמעט שלא מצינו מִפְעֵל במקום נִפְעֵל בבינוני של נפעל.⁵⁵ לפיכך, אין ספק שמדובר בצורות נִתְפַּעֵל מקוריות לבינוני, כפי

54 כנגד זה הצורה ניטמאת (נזיר ג, ו) שהביא פורת (לעיל הערה 36), עמ' 76, בסעיף על הבינוני, כגרסת ודאי – צורת עבר היא, כפי שהיטיב לראות ייבין (בבלי, עמ' 681), המביא את הצורה בניקוד מכוון יותר – נִיטְמָאֵת. וגם ניתנמנם (מגילה ב, ב, נכתב תחילה מתנמנם, ותוקן על גבי השורה), שהביא הנמן (משנה, עמ' 216) מכ"י פא, מתפרשת יפה צורת עבר, כפי שהקשר מלמד: "קראה סירוגין וניתנמנם יצא", היינו 'אם קראה סירוגין או נתנמנם, יצא' (ואף בק מצינו צורת עבר: נתנמנם).

55 ידועה לי רק דוגמה אחת בטוחה של תקלה כזאת בכ"י ק: "החרשת והשוטה והסומה וכל מי שִׁמְטָרְפָה דעתה" (נידה ב, א). הצורה מִטְרָפָה נשתבשה כאן מִנִּיטְרָפָה, ואין לטעון שהסופר כיוון לצורה מִטְרָפָה, שהרי בבינוני של נתפעל (בפועל השלם) נוהגת בל"ח חתימת הנקבה – ת: מִטְרָפָת. מכל מקום, זה חריג מקומי ולא תופעה נפוצה בכתב יד זה (או בכתבי יד אחרים).

שכבר חשו הר-זהב וסגל.⁵⁶ לדעתו של האחרון (דקדוק, עמ' 118 הערה 2) אלו הן דוגמות להמשך התהליך שנתרחש בעבר, וכשם שהתפעל הפך נתפעל מתוך היקש לנפעל, כך גם החלו עולות בבינוני צורות נתפעל בהשפעת הבינוני נפעל.

לנו נראה שמדובר בתהליך שונה. כבר לפני שנים לימדנו פרופ' ז' בן-חיים,⁵⁷ שיש זיקה ברורה בתצורה בין צורות הבינוני לצורות העבר בפעלים עומדים ובבניינים סבילים, כגון חָפֵץ (בינוני) ליד חָפֵץ (עבר), יָכוֹל ליד יָכָל; וכך מתבארות צורות בינוני של פעלי ע"ו שרובם המכריע פעלים עומדים הם: קָם ולא קוּם (כמתחייב מן המעתק a ל-ō), בדומה לצורת העבר קָם, וכן דָן ולא דוֹן כמו העבר דָן.⁵⁸ עד כאן באשר לפעלים עומדים, והוא הדין בבניינים סבילים: מצינו אֶכֶל (שמות ג 2), יוֹלֵד (שופטים יג 8), לָקַח (מלכים ב ב 10) צורות בינוני פעול של בניין קל בצלמה ובדמותה של צורת הסביל של העבר בבניין קל, פָּעַל: אֶכְלוּ (נחום א 10), יָלַד (בראשית ד 26), לָקַח (שם ג 23⁵⁹). וכך מתפרשות משלם צורות נִפְעַל⁵⁹ במקום מנפעל במ"ם הבינוני כמקובל בכל הבניינים הנגזרים וכפי שמלמד הדקדוק המשווה.⁶⁰ ודבריו המאלפים של בן-חיים מבוארים הם: קורבת השימוש של הבינוני לעבר בפעלים עומדים ובפעלים סבילים (בשני הזמנים יש הבעת מצב וסטטיות) הכשירה את ההיקש של זה לזה.

ונראה שכך יש לבאר את צמיחת צורות נִתְפַּעֵל בלשון חכמים: הבינוני משך את הנו"ן מן העבר. ומעידה על כך גם מסורת השומרונים, המקיימת צורות בינוני בנו"ן בבניין נתפעל/נפעל.⁶¹ אלא שתהליך זה, שהיה תהליך מוגמר בבניין נפעל בכל מסורות העברית ובבניין נתפעל/נפעל במסורת שומרון, היה בלתי מושלם בבניין נתפעל במסורת היהודים.

14. צורות אלו, נִתְפַּעֵל על יד מִתְפַּעֵל בבינוני, הלכו ונשתכחו, וברובן לא הובנו על ידי הנקדנים ועל ידי המעתיקים כבר בדורות ראשונים. מי שהמיר את הבינוני נתקיים בצורות מתקיים או יתקיים⁶² לא חטא לשימוש הלשון,⁶³ ורק המיר את הנדיר והבלתי ידוע בתדיר ובידוע. אבל מי שניקד את עה"פ של הבינוני בפתח, נִתְפַּעֵל – ניתעטף, ניסתפר (כך מנוקד בקטעי הגניזה לביכורים; ראה לעיל דוגמות א–ב ב-11§), נתכפר

56 ראה לעיל, 10§.

57 שמעתי ממנו את הדברים לראשונה בחורף תשכ"ה בשיעור "הדקדוק ההיסטורי של העברית המקראית". אף הוא חזר על הדברים בהזדמנויות אחרות.

58 רק בפעלים בודדים חל המעתק של a ל-ō, כגון קוּמִים (מלכים ב טז 7) בלשון המקרא, מוֹלִין (ק פא לו ועוד, שבת יט ה), חוֹלוֹת בפרמים (ק פא ועוד, תענית ד ח) בלשון חכמים (ראה ילון, מבוא, עמ' 171 ואילך).

59 ההבדל בתנועת עי"ן הפועל בין העבר, פתח (לָקַח, נִפְעַל ועוד), לבין הבינוני, קמץ (לָקַח, נִפְעַל ועוד), אינו מטשטש את הדמיון העיקרי שבין שתי התבניות.

60 השווה אל מִנְפַּעֵל בערבית.

61 ראה עואנ"ש ה, עמ' 143. ושם רמז בן-חיים לצורת נתפעל שבל"ח, אבל ציין כהר-זהב וסגל רק דוגמות מספרות האמוראים.

62 ראה פרטי הנתונים לעיל ב-11§, דוגמות ח–ט.

63 ראה מש"כ לעיל בסוף 11§.

(כך נוקד בכ"י פס במסכת סוטה, לעיל דוגמה ז), נתקיים (כך מנוקד בק ובאחרים במסכת גיטין, לעיל דוגמות ח–ט) – מי שנהג כך חטא לדקדוק ולשימוש הלשון בשבצו צורות עבר במקום צורות בינוני.⁶⁴ אולי הוא נמצא מכוון למציאות הלשונית של הצורות בהיותן חיות, כשהבינוני והעבר נזדהו (כלומר צורה אחת – נתפַעַל – לבינוני ולעבר, כמו קם לבינוני ולעבר); אבל מסתבר שניקוד זה בפתח – ניתפַעַף וכיו"ב – הוא פרי שיקול מוטעה: הכתיבים בנו"ן הובנו בטעות צורות עבר, ולא צורות בינוני.

ואפשר שהייתה דרך תיקון נוספת: מי שהבין את הכתיבים נתפַעַף, נתנדבין אל נכון צורות בינוני, אבל לא הכיר את הצורה נתפעל לזמן זה, עשוי היה להחליף את הבניין, היינו נפעל במקום נתפעל, ולא לשנות את הזמן. לפיכך ייתכן שהכתיבים נעטף (נעטפת) שמצאנו בכתבי יד של התוספתא⁶⁵ הם תולדת נתפַעַף: מי שמצא נתפַעַף בנו"ן, והצורה נתפרשה לו נפעל, המירה בנעטף.⁶⁶

15. ועוד הערה אחת בשולי הדברים: אם יש לדבר על תיקונים ותקלות גרפיות מן הסוג של המרת נו"ן ויו"ד במ"ם ולהפך, יש לדבר עליהן, כאמור, בצורות נדירות ולא בצורות נפוצות;⁶⁷ היינו כיוון השינוי הוא מן הנדיר לתדיר (מן ניתפעל למתפעל ולא להפך ממתפעל לניתפעל). אפשר שכמה צורות ניתפעל שלא הובנו כהלכה הומרו במתפעל הנפוץ יותר. ופעולתו של המתקן בכ"י ק, שהסב את ניתמלא, ניתכפר, ניטמין לצורות מתמלא, מתכפר, מיטמין, תוכיח. מכל מקום מסורתו של הסופר כמסורתם של כתבי יד אחרים היא המשמרת את הצורה הקודמת שנהגה בל"ח בהיותה לשון חיה: נתפעל, נתפעלת, נתפעלין, נתפעלות.

ד. פֶּעוּל – בינוני פעלי של בניין קל

[א] על השימוש השמני של פֶּעוּל

16. זה מכבר הכירו חוקרים אחדים בקיומו של משקל פֶּעוּל (pā'ōl) בקמץ מתקיים בלשון המקרא. מדובר במשקל שנועד בעיקרו לציין "בעלי מלאכה או בעלי עסק או תכונה קבועה",⁶⁸ כגון פָּחוֹן (ירמיהו ו 27), חָמוֹץ (ישעיהו

64 ויושם נא אל לב, שתנועת עה"פ בבינוני הרגיל של בניין נתפעל היא צירי, כפי שמלמדים כתיבים מעין מתכוין (פא בבא קמא ה, ו) ביו"ד והניקודים של כתבי יד מהימנים (והנמן, משנה, עמ' 217).

65 ראה לעיל הערה 40.

66 האפשרות שהייתה כאן הידמות של התי"ו לעי"ן – נתפַעַף < נעטף – כמקובל בארמית של א"י, רחוקה היא ביותר.

67 ראה לעיל, § 13.

68 ראה סגל, דקדוק, עמ' 74–75, וכן סגל, חלום, עמ' 154–156; ילון, פרקי לשון, עמ' 15 (נתפרסם פרסום ראשון בהצופה לחכמת ישראל, תרפ"ד, עמ' 343 ואילך). יצוין שהדבר נתעלם מעיניהם של הרבה מדקדקים שעסקו במשקלי השמות, כגון ב"ל, דקדוק; ז'ואון, דקדוק; וכן ד' ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי עם משקלי השמות בלשון העברית,

א 17), ⁶⁹ עֲשׂוֹק (ירמיהו כב 3), צָרוֹף (שם ו 29), בְּגוֹדָה (שם ⁷⁰ ג 7; ג 10) ועוד.⁷¹ צורות אלו קשורות קשר ברור לבניין קל, כמשתקף למשל בפסוק זה: "בַּחֹן נַתְתִּיךָ בַעֲמִי מִבְּצָר וַתִּדְעַ וּבַחֲנָתָה אֶת דְּרָכָם" (שם ו 27). למעשה לפנינו בן זוג לבינוני הפועל הרגיל, כפי שמתברר מכמה מקראות מקבילים. "והצילו גזול מיד עֲשׂוֹק" (שם כב 3) לעומת "והצילו גזול מיד עוֹשֵׁק" (במקום סמוך, שם כא 12), או "בְּגוֹדָה אַחֻתָּה יְהוּדָה" (שם ג 7; ג 10) כנגד "בְּגִדָה יְהוּדָה" (שם ח 11). גם בלשון חכמים מצינו שורה ארוכה של שמות ממשקל פֻּעוֹל המציינים "בעלי מלאכה או בעלי תכונה קבועה", כגון לְעוֹז, לְעוֹזוֹת (פא וכתבי יד אחרים למגילה ב, א ⁷²), סְרוֹק (כלים כו, ה), סְרוֹקוֹת (שם יב, ב), לְקוֹחוֹת (כתובות ח, א), מְשׁוֹחוֹת ⁷³ (עירובין ד, יא) ועוד כהנה, כפי שכבר הראו סגל⁷⁴ וחוקרים אחרים⁷⁵. אפשר שדוֹהֶעֶרְכִּיּוֹת של הבינוני

ירושלים תש"ה. ק' ברוקלמן קובע, שהמשקל נמצא רק בארמית ובערבית (ראה *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*, I, Berlin 1907 עמ' 343).

69 ראה הדעה הראשונה שהביא ש' קרויס (סדרת הפירושים למקרא בעריכת אברהם כהנא) בפירושו לישעיה על אתר.

70 דוגמות רבות ממשקל זה מזדמנות בספר ירמיהו, ואין זה מקרה בעלמא. וכבר עמדתי על כך בהרצאתי "על ייחודי לשון בספר ירמיהו" באוניברסיטת באר-שבע בחורף תשל"ו (וראה לעיל כרך א, פרק ה 24§).

71 מדבריהם של כמה חוקרים משתמע, שהעברית שאלה משקל זה מן הארמית (ראה למשל קוטשר, מחקרים, עמ' קפז, ושם צוינה דוגמה ראשונה מארמית המקרא: כְּרוֹז); ועדיין יש מקום לבירור מפורט של טענה זו (וראה דבריו של סגל, דקדוק, עמ' 75).

72 במקום זה בכ"י ק צורת היחיד לְעוֹז היא מעשה ידיו של מתקן מאוחר. אבל גם בכתב יד זה רווחת ביותר הצורה פֻּעוֹל, והדוגמות המובאות כאן מל"ח מצויות גם בו.

73 ליד הצורות הנפוצות בחתימת הריבוי – וֹת (לְקוֹחוֹת, מְשׁוֹחוֹת וכיו"ב) מצינו לעתים גם צורות בחתימת הריבוי לזכר: לְקוֹחִין (ק חגיגה ג, ה, אבל במקורות אחרים הגרסה היא לְקוֹחִין/לְקוֹחִים); ותוזכר גם עבדין (דברים רבה, מהדורת מהר"ש ליברמן, עמ' 22).

74 ראה את הספרות שהובאה לעיל בתחילת הערה 68. בדקדוקו מונה סגל 16 דוגמות מספרות התנאים; בדיקת הממצא והניקודים בכתבי היד הטובים מאשרת את קביעותיו.

75 וראה קוטשר במקום שנרמז בהערה 71 לעיל, וכן קוטשר, מצב המחקר, עמ' 98–99.

76 קביעתו של סגל (דקדוק, עמ' 75; ע"ש), שמשקל זה מציין גם כלי מלאכה, כגון תְּקוֹעַ (מלשון המקרא), דְּקוֹר, חֲגוֹר, מְחוֹק (מלשון חכמים), אינה מבוססת דייה, לפי שאין ראיית ממש שלפנינו קמץ מתקיים בצורות המציינות כלי מלאכה. הדוגמה היחידה שהוא מציין והעשויה להעיד על קמץ מתקיים – סְמוּכוֹת (שבת ו, ח) – אינה ראייה. במקורות מהימנים שבכתב ובמסורות שבעל פה מצינו את הניקוד סְמוּכוֹת. כן הוא בכ"י ק (שבת ו, ח x2; כלים טז, ז; אמנם ההיקרות השנייה במסכת שבת נמצאת בתוך השלמה בגיליון, אבל נראה שמעשה הניקוד הוא מידיו של הנקדן שניקד את הפנים), בכ"י פא (שתי פעמים במסכת שבת; בכלים יש רק ניקוד חלקי – סְמוּכוֹת, ואין כל ניקוד בסמ"ך), בכ"י פר (למסכת כלים), בכ"י פס (בכל שלוש היקרויותיה של התיבה). וכן במקורות מאוחרים: בדפוס אמסטרדם (שנת ת"ו), דפוס מנטובה (תקל"ז), ליוורנו (תרי"ז, תרפ"ט), וכן מצאתי בכ"י ת (במסכת כלים: וסְמוּכוֹת, ואין שווא בסמ"ך, אבל ברור שהנקדן נתכוון לנקד וסְמוּכוֹת, כפי שמלמדת ו' החיבור השרוקה). וכן קוראים יהודי בבל (בגדאד) וארם-צובא (חאלב שבסוריה) ובצפון אפריקה (במראכש, במכנס ובתאפילאלת; למדתי מידע זה מפי גיסי, מר ניסים ברכי ז"ל, שחזר ובדק למעני משניות מוקלטות מפי מסרנים ספרדים מן המקומות הנ"ל).

הרגיל (פועל), היינו שימוש שמני ושימוש פעלי כאחד,⁷⁷ היא שהצמיחה צורה נפרדת חדשה (פעול) לתפקיד השמני לשם אבחנה מהצורה הרגילה (פועל), ששימושה העיקרי הוא פעלי.⁷⁸ מכוח שימושה השמני נתכנתה הצורה פעול "שם הפועל" (nomen agentis).⁷⁹ אבחנה זו מקוימת יפה גם בניבים ארמיים רבים,⁸⁰ – פעל (מקבילו של פועל העברי) משמש בינוני פעלי, ופעול (פעולא⁸¹) הוא בינוני שמני. הדבר בולט בלשון אונקלוס ויונתן לנביאים,⁸² בארמית המזרחית ובארמית של א"י.^{83 84}

[ב] השימוש הפעלי של פעול

17. ההבחנה בין שני המשקלים, אחד שמני ואחד פעלי, לא נתבססה ולא נתחדדה מעולם. ולא רק שפועל העברי (ופעל הארמי) ממשיך בשני שימושיו הקודמים, פועל ושם, אלא שגם הצורה הצעירה יותר,⁸⁵ פעול, נדבקה בתכונת קודמתה ואף היא מתחילה לשמש שימוש כפול: ליד השימוש השמני עולה גם שימוש פעלי. דבר זה

ולא נתברר לי על מה נתייסד הניקוד סמוכות שהביאו סגל (דקדוק) וילון (במשניות המנוקדות שלו).

77 שימוש הכפול של הבינוני אינו מוגבל, כידוע, לבינוני של בניין קל בלבד. התופעה ידועה גם מבניינים אחרים: שמות רבים שקולים במשקלים מפעל, מתפעל ודומיהם (ראה למשל סגל, דקדוק, עמ' 80–82).

78 ההבדלה בשני משקלים שונים בין הבינוני השמני לבינוני הפעלי יש לה אחיזה בכמה קטגוריות ובכמה שרשים בלשון חכמים. ראה את תוצאות בירוריו המצוינים של הנמן: (א) בצורות הבינוני של נפעל בשורשי ע"ו – משקל נפול (נדון, נצוק, נרוק) בינוני שמני, כנגד משקל נפול (נדון, נדוף, נזון, גלוש) בינוני פעלי; (ב) בצורות הבינוני של הפעלים חיי/חיה, רב/רבה בבניין קל: חי, רב – צורות שמניות; חיה, רבה – צורות פעליות (ראה הנמן, משנה, עמ' 283–287, 317–318; וכן הנמן, האחדה).

79 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קפז, וברוקלמן במקום הנרמז לעיל בהערה 68.

80 ראה לעיל הערה 71.

81 פעולא היא צורת הנפרד בניבי הארמית המזרחית; באלה משמשת, כידוע, צורה אחת לנפרד ולמידע.

82 ראה דלמן, דקדוק, עמ' 154. רוב צורות פעול/פעולא שהוא מביא יש כנגדן צורות פעל בינוני פעלי. דלמן כורך שם מעט צורות של שמות עצם כלליים (כגון דרום) עם צורות שהן שמות פועל אמתיים.

83 ראה הדקדוקים השונים לניבים הנ"ל; וכבר ציין זאת קוטשר, מחקרים, עמ' קפז.

84 וראה בן-חיים, עואנ"ש ג, ס"ב, עמ' 109. וכאן המקום לציין דוגמה מאלפת שהוא מביא: "הב לן מד לית יהוב (yā'ob) יהב (yā'ab) אלא אתה" (= "תן לנו מה שאין נותן אלא אתה"). וראה הערתו (שם): "סמיכות שתי צורות הבינוני של יהב מלמדת כאן יפה שתכונתו השמנית של קטול מרובה על של קטל, ר"ל שקטול יותר שם של פועל מן הבינוני הרגיל"; וראה דוגמות נוספות (עבוד-עבד, זאון-זאן) שבן-חיים רומז להן שם (אך ראה להלן, § 17 והמקום המרומז בהערה 91).

85 מסתבר ביותר שהופעתה של פעול מאוחרת לפועל (פעל בארמית), כפי שכבר העיר סגל (דקדוק, עמ' 74).

התרחש בשלושת ניבי הארמית של א"י ובעברית של השומרונים; והרי מבחר דוגמות:

"דיהוון רברבני דיהודאי קיומין קודמיי בצפרא (בחד) בחד בשובא (כצ"ל)" (בראשית רבה פרשה סג, כ"י וטיקן 30 [=86]), כלומר, 'שיהיו רבני היהודים עומדים (=שיעמדו) לפניי בבוקר יום ראשון'. במקורות אחרים מצינו קיימין (=קִימין, בינוני רגיל); גרסת כ"י ו קיומין (פְּעוּלִין) מלמדת על השימוש הפעלי של הצורה.⁸⁷ ובסורית של א"י: "אנא אמור לכוּן" – 'אני אומר לכם' (כ"י C של האוונגליאר הסורי הא"י, מרקוס יא 24), כנגד "אנא אמר לכוּן" (בכ"י BA), אִמּוֹר, אִמּוֹר מתחלפות כאן כבמקומות אחרים בסורית של א"י חילוף חופשי.⁸⁸ או "מרא בשומא עתד מיתוביתה ומלכות[ה] על כולא הי מרויא" (תהלים קג 19 מתוך כתב היד של ההורולוגיון הסורי-הא"י) – 'ה' בשמים הכין כיסאו, ומלכותו על הכול היא מושלת'.⁸⁹ מרויא (קרי מְרוּיָא) היא צורת בינוני של מר"י בבניין קל, שעניינו להיות אדון, לשלוט; היא מתרגמת כאן את δεσπάζει (מושלת). ואין מרויא אלא בן זוג חופשי של מריא (קרי מְרִיָא), המזדמנת בפרק זה ובפסוק זה גופו במקום אחר בכתב היד הנזכר.⁹⁰

החומר ממסורת השומרונים (עברית וארמית) נתפרט בחיבוריו הרבים של מו"ר פרופ' ז' בן-חיים.⁹¹

18. דומה אני שיש בדינו להוכיח, ששימוש זה של פְּעוּל, בינוני פועלי של קל, נהג גם בלשון חכמים⁹² כבר בלשון התנאים. נשרדו ממנו בדינו צורות מועטות בכתבי יד מובחרים. להלן כמה דוגמות:

שנינו במשנת שבת יג, ו-ז: "צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב... הא למה זה דומה לְנוֹעַל ביתו לשמרו ונמצא צבי שמור בתוכו". כנגד לְנוֹעַל שברוב כתבי היד ובדפוסים⁹³ מצינו בכ"י ק: לנעול (זו גרסת הסופר; הנקדן תיקן, וקרא לְנוֹעַל⁹⁴). ונראה שהסופר כיוון לומר: "למה זה דומה לְנוֹעַל ביתו לשמרו" וכו'. ואין צריך

86 ראה ל' סוודלונד, מבחר קטעים בארמית הגלילית [על פי אבות טכסטים], הוצאת אקדמון, ירושלים תשכ"ז, עמ' 28.

87 וראה קוטשר, מחקרים, עמ' קפז.

88 הסוגיה נידונה בפירוט ובציון מראי המקומות בספרי, בר-אשר, תשל"ז [סוא"י], עמ' 291-295.

89 הפסוק הסורי-א"י הוא תרגום של השבעים. נוסח המסורה גורס, כידוע, בחלקו השני של הפסוק "ומלכותו בכל מְשָׁלָה".

90 ראה מש"כ במקום המצוטט בהערה 88 לעיל. יצוין שהשימוש הפעלי של משקל פְּעוּל – כתופעות רבות אחרות בסורית של א"י – לא הוכר עד היום הזה.

91 ראה למשל עואנ"ש ה, עמ' 139 ועוד.

92 מו"ר פרופ' י' קוטשר העלה אפשרות זו בגדר שמא (לשוננו כו [תשכ"ב], עמ' 17) מבלי לציין אפילו דוגמה אחת.

93 ראה גולדברג, שבת, עמ' 258.

94 הנקדן מחק את הוי"ו והטיל חולם על הנו"ן.

לומר שאין מקום להניח שהוא כיוון לצורת המקור לנעול, דבר שאינו מסתבר מצד התחביר, שכן אין פועל שורר לפני הצורה לנעול (כגון "למי שכיון לנעול", או "למי שביקש לנעול" וכיוצא באלה).⁹⁵

"וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה" (ראש השנה ג, ח); כן גורסים רוב כתבי היד והדפוסים, אבל בכ"י ק מצינו שבורות (אבל הנקדן מתקן – שְׁבוּרוֹת⁹⁶). אף כאן מסתבר שהסופר כיוון לצורה שְׁבוּרוֹת בהוראה פעלית רגילה.⁹⁷

ליד אוֹסֵר, הנפוצה ביותר במשנה ובכלל זה במסורתו של ק, מצינו בכתב יד זה פעמים אחדות את הכתיב אסור (כשאינן הכוונה כמובן לבינוני הפעול אֶסוּר⁹⁸): (א) "לא יאמר אדם לחבירו הלוויני כור חיטין ואני נותן לך לגורן אלא אומ' לו עד שיבא בני או עד שאמצא מפתח, הלל אסור (הנקדן: אֶסוּר⁹⁹), וכך היה הלל [אומ']¹⁰⁰ לא תלוה אשה ככר לחברתה" (בבא מציעא ה, ט). (ב) "הדר עם הנכרי בחצר או מי שאינו מודה בעירוב הרי זה אוסר עליו רבי אליעזר בן יעקב או' לעולם אינו אסור (הנקדן: אֶסוּר)¹⁰¹ עד שיהו שני ישרא' אוסרין זה על זה" (עירובין ו, א). (ג) דוגמה נוספת מזדמנת במסכת עריות (שהיא פרק ראשון מדרך ארץ רבה), שנוספה בכ"י ק וחותמת את סדר נשים: "המקדש את האשה הרי זה אסור (נקדן: א[ו]סוּר⁹⁹)¹⁰² שבע עריות אמה ואם אביה" וכו' (עריות א, א). אף בשלוש אלה מסתבר שהסופר כיוון לצורת פֶּעוּל, אֶסוּר – בינוני פועלי רגיל.¹⁰³

ויש להעיר על שתי דוגמות נוספות מתוך כ"י אוקספורד 366: (א) "הנוטל שאור מעיסת חטים ונותן לתוך עיסת אורז, אם יש בה טעם דגן חייבת בחלה, ואם לאו פטורה. אם כן למה אמרו הטבל אוסר כל שהוא? מין במינו, ושלא במינו בנותן טעם" (חלה ג, י). הגרסה אוסר מקוימת בכל כתבי היד והדפוסים (ראה זק"ש, זרעים ב, על אתר), אבל כ"י אוקספורד הנ"ל גורס "הטבל אסור כל שהוא". כוונת העניין ברורה: "הטבל אוסר דבר היתר שנתערב בו, במינו – כל

95 אבל במקומות אחרים גורס הסופר של כ"י ק נועל, נועלין וכיו"ב (ראה למשל מעשרות ג, ה; עירובין י, ח-ט; תענית א, ו; כלים יב, ה ועוד).

96 הנקדן מחק את הוי"ו הראשונה וניקד את השי"ן בחולם.

97 ברם במקומות אחרים מצינו בכ"י ק צורת שובר (שבת כב, ב), שוברים (ביצה ד, ה) ועוד.

98 ראה להלן 19§ (ג).

99 הנקדן הוא שמחק את הוי"ו והטיל חולם באל"ף.

100 תיבה זו נשמטה, והושלמה בגיליון.

101 הנקדן תלה וי"ו חלומה אחרי האל"ף, ומחק את הוי"ו שאחרי הסמ"ך.

102 הנקדן/המתקן בכ"י ק, שהסב את הכתיבים נעול, שבורות, אסור (x2) לצורות פֶּעַל – נַעַל, שְׁבוּרוֹת, אֶסֶר (במקום אחד הוא הוסיף וי"ו) – נמצא חוטא לדרכי הכתיב של סופר ק. הסופר כותב בדרך כלל את צורות הבינוני הפועל – פֶּעַל – בכתיב מלא וי"ו, זולתי מילים שגורות מאוד בלשון המקרא (כגון כהן, הנכתבת אצלו ואצל אחרים לעולם בכתיב חסר). ואם מצאת אצלו כתיבים חסרים שלא בתיבות שגורות מאוד בלשון המקרא, יש דברים בגו; על פי רוב מדובר בצורות במשקל פֶּעַל (ראה לעיל כרך א, פרק ח, 29§).

103 ויעוין כמה שנכתב להלן 19§ (ג).

שהוא, ושלא במינו – אם נותן בו טעם; לפיכך אין להניח שגרסת כ"י אוקספורד מכוונת לצורה אָסור¹⁰⁴ אלא לצורה אָסור¹⁰⁵, שהיא חלופה של אוֹסר. (ב) והוא הוא העניין במשנת ערלה ב, יא: "שאור של חולין ושל תרומה שנפלו לתוך עיסה, לא בזה כדי לחמץ ולא בזה כדי לחמץ נצטרפו וחמצו. ר' אליעזר אומר אחר האחרון אני בא, וחכמים אומרים בין שנפל איסור בתחילה בין בסוף לעולם אינו אוסר עד שיהא בו כדי לחמץ". כן הוא בכל כתבי היד והדפוסים ראשונים ואחרונים, ומעין זה מצינו גם במשנה יב שם. שיעורו של המשפט האחרון במשנה הוא זה: 'לעולם השאור של תרומה אינו אוסר את העיסה עד שיהא בו כדי לחמץ'. בכ"י אוקספורד הנ"ל מצינו (במשנה יא) "לעולם אינו אסור עד שיהא בו כדי לחמץ" (ראה זק"ש, שם, על אתר). ואף כאן ברי שאין מקום לבינוני הפועל אָסור, אלא לבינוני הפועל אָסור. ונראה לי שאף הדוגמה שלהלן שייכת לכאן: "גדול השלום שאפילו ישראל עובדין עבודה זרה ושלום ביניהם, כביכול אמר המקום אין השטן נוגע בהן" (ספרי במדבר, פרשת נשוא, פסקה מב, מהדורת ח"ש הורוביץ עמ' 46). בכ"י 32ר (דף 47 ע"ב, עמ' 94 במהדורת מקור, תשל"ב, שורות 6–7) מצינו "אין השטן נוגע בהן";¹⁰⁶ ולא מן הנמנע שכיוון כאן לצורה נָגוּעַ (אך ראה להלן § 19 (ב)).

19. בסיכומו של העניין מתבקשות הערות אחדות:

(א) לכאורה, ניתן לפתור את שבע-שמונה הדוגמות שהובאו לעיל ב-§ 18 במשפט אחד: יש כאן טעויות סופרים שנכשלו בהצבת הוי"ו במקומה הנכון במילה. סופר עשוי לשגות ולכתוב את הוי"ו של נועל אחרי העי"ן (נעול). דבר זה מתחזק במיוחד בדוגמה אסור, שהובאה לעיל ממסכת עירובין ו, א (עי"ש), שכן מצאנוה ליד אוסר (x2). אבל זה פתרון קל מדי, ומציאותן של כמה וכמה דוגמות בכתב יד אחד (לפי שעה ציינו חמש דוגמות מכ"י ק; ותן דעתך גם לדוגמה לקוחין במקום לוקחין, שהוזכרה לעיל בהערה 73) ושימושו הרווח של פֶּעוּל כבינוני פעלי במקורות מארץ ישראל בעברית¹⁰⁷ ובארמית מרחיקים את הפתרון, שלפנינו טעויות סופרים.¹⁰⁸ אין ספק שהחיפוש הנמשך בעדים מהימנים של ספרות חז"ל עשוי להביא לנו דוגמות נוספות.¹⁰⁸

104 שלא כדוגמות המובאות להלן ב-§ 19 (ג), ששם יש מקום מצד העניין ומצד הלשון לקריאה אָסור (עי"ש).

105 המהדירים במהדורת זק"ש, שקבעו שלפנינו טעות סופר, בחרו להם פתרון קל, שכן לא עמדו על כוונת העניין.

106 על דבר זה העמידני ידידי רבי מנחם כהנא. פרט זה אין לו זכר במהדורת ח"ש הורוביץ.

107 לבד מן המקורות שנתפרטו לעיל אפשר שגם באיגרות בר-כוכבה מזדמנת פֶּעוּל בהוראה פעלית; ראה מה שכתב פרופ' י' קוטשר על הצורה אמור ("שלא תהי אמור") באיגרת השמינית (לשוננו כו [תשכ"ב], עמ' 17 [=קוטשר, מחקרים, עמ' סד]).

108 בכלל, מתכון זה – "טעויות סופר" – יפה הוא לתקלה מקומית זו או אחרת, אך משחזרה הסטייה ונשנתה פעמים הרבה, ראוי לבדוק אם אין לפנינו ביטוי למציאות לשונית שלא ידענוה (ראה מש"כ לעיל בראש § 13).

108א דוגמה בטוחה שאין לחשוב שהוי"ו נעתקה בה ממקומה היא זאת שמצאתי בכ"י 32ר לספרי

(ב) יושם נא לב שכל הדוגמות שצוינו לעיל (ב-18§), זולתי האחרונה (נגוע), צורות של פועל יוצא הנה. ואין לטעון שלפנינו בינוני פעול במקום בינוני פועל. קביעותיו המכוונות של פרופ' י' בלאו (בינוני, עמ' 67 ואילך), שהבינוני הפעול עשוי לשמש שימוש אקטיבי (כידוע מלשון המקרא וכרווח בלשון חכמים), אמורות בעיקר לגבי פעלים עומדים; בפעלים יוצאים התופעה מוגבלת לפעלי לבישה ונשיאה (עי"ש).

(ג) במקומות רבים במשנה וביתר ספרות התנאים מצאנו חילופים בין אסור לבין אוסר; התופעה מחייבת הבהרה והארה. נביא תחילה מספר דוגמות: "אילו אוסרין ולא מקדשין – מותר חרבן הכרם, מותר מחול הכרם, מותר פסקי עריס" וכו' (כלאים ז, ג), דהיינו 'אלו [מותר חרבן הכרם וכו'] אוסרים באכילה ואין מקדשים לאסור בהנאה' (ראה פירושו של ר"ח אלבק על אתר). כנגד הגרסה אוסרין שבכמה כתבי יד ודפוסים מצינו בכמה כתבי יד אסורין/אסורים (כן הוא בכתבי היד ק פא לו פס וקטע גניזה ועוד; ראה זק"ש, זרעים א, עמ' רעז). בגרסה זו מתבאר המשפט: 'אלו [מותר חרבן הכרם וכו'] אסורים לזריעה' וכו' (ראה אלבק שם, בתחילת ד"ה אוסרין).

והנה עוד דוגמה: "הנודר מן הבשר, מותר ברוטב ובקיפה. ורבי יהודה אוסר. אמר רבי יהודה מעשה ואסר עלי רבי טרפון... שהנודר מן הדבר ונתערב באחר אם יש בו בנותן טעם – אסור" (נדרים ו, ו); הגרסה אסור מקוימת ברוב כתבי היד ובדפוסים. וזו כוונת המשפט – 'אם יש בדבר הנודר בכדי ליתן טעם בדבר ההיתר שנתערב ונתבשל עמו, הרי גם דבר ההיתר אסור' (ראה אלבק על אתר). אבל בכ"י ק מצינו את הגרסה "הרי זה אוסר", כלומר "הדבר הנודר אוסר את דבר ההיתר שנתערב ונתבשל עמו".

בשתי הדוגמות הנ"ל ובשכמותן אפשר להבין בפשטות את החילוף בין אוסר לאסור; במקום שיש נושא פעיל אנו מוצאים אוסר, ואם הנושא אינו פעיל אנו מוצאים אסור. אך שמא יש מקום להרהר, לאור המקורות הגורסים לעיל בכלאים ובנדרים אוסר/אוסרין (בינוני פועל), ולאור מציאותן של צורות פעול בהוראה פעלית (ובכלל זה אסור) במקומות אחרים, אם לא כיוונו המכוונים (בכלאים ובנדרים ובדומיהם) בכתב אסור, אסורין לקרי אסור, אסורין. אלא שצורות אלו, שלא היו נפוצות דיין, נדחו מפני צורות הבינוני הפעול אסור–אסורין השגורות, מבלי שנתקפחה כוונתם העיקרית של הדברים הן מצד העניין והן מצד הלשון; וצ"ע. מכל מקום, בדוגמות שהובאו לעיל (ב-18§) מדובר בצורות פעילות (מפעלים יוצאים), ולפיכך הכתיב אסור מכוון ככל הנראה לצורה אסור.

במדבר: "והיו יש' [=ישראל] אוכלין ושתויין" (פסקה קלא, הורוביץ עמ' 170 שורות 21–22). הפועל הראשון אוכלין מלמד שגם הפועל השני שתויין הוא בינוני פעיל ולא בינוני פעול. הכתיב ושתויין מכוון לצורה ושתויין. אילו הייתה זו צורה במשקל פועל (ושותין) שהי"ו והתי"ו החליפו מקום, לא היינו מוצאים שתי יו"דין (ראה לעיל כרך א, פרק י, §42.1).

ה. סיכום

20. עסקנו בבירור עניינן של תיבה אחת ושתי תופעות נדירות בל"ח. מסתבר ביותר, שהצורות הנדונות – יְסִיכָה, נְתַפְעֵל בינוני של נתפעל, ופְעוֹל בינוני פעלי של בניין קל – לא הגיעו לשימוש רווח בל"ח; לידן שימשו הצורות הקדומות יותר – סִיכָה, מְתַפְעֵל ופּוֹעֵל. ואלה האחרונות היו שגורות ביותר או, למעשה, שגורות יותר. שכיחותן הבלתי גבוהה של הצורות הנדונות בספרות חז"ל והעובדה שלא תאמו את דרכי לשון המקרא הן שגרמו במרוצת הדורות שתשתכחנה. במקום יְסִיכָה עלתה סִיכָה, נְתַפְעֵל הומר במתפעל או יתפעל או בצורות מבניין נפעל,¹⁰⁹ פְעוֹל הוחלפה בפועל הנפוצה יותר או נתפסה צורת בינוני פְעוֹל.¹¹⁰ נראה כי זה הרקע המסביר את תהליך דחיקתן של צורות נדירות אלו מהעדים של ספרות חז"ל ומלשונם.

21. ויותר משיש כאן לימוד על הפרטות יש מקום להעלאת כללות. דרכי כתיב חורגות אפשר להן שתהיינה ביטוי לכתיב מלא או לכתיב חסר,¹¹¹ ואפשר שצורה מוזרה תהיה תולדה של תקלה גרפית כלשהי במילה נדירה או במילה שכיחה; אבל הישנותה של סטייה במקור אחד וקל וחומר במקורות שונים מחייבת בחינה מעמיקה של החומר מתוכו ומתוך הרקע הלשוני שלו.

ובענייננו, הופעתו החוזרת של חריג כלשהו בכתב יד אחד או בכמה כתבי יד של ספרות חז"ל מחייבת לבדוק אותו לאור חומר מקביל, כלומר לאור מסורות אחרות של העברית (ובעיקר מסורת השומרונים, מגילות מדבר יהודה ותעתיקים של מילים עבריות לשפות אחרות) ולאור הארמית של א"י. ויותר משיש בין כל המקורות הללו קורבת זמן יש ביניהם קורבת מקום, וזו מכרעת יותר. נמצאת אומר, תביעתם של מוריני הגדולים,¹¹² שדקדוק לשון חכמים ומילונה יהיו נתבססין על מקורות מהימנים ועל בחינה משווה לחומר מקביל מארץ ישראל, נתחזקת ונתעצמת בכל בדיקה מחודשת.

109 ראה לעיל, סוף §14.

110 ראה מש"כ לעיל בסוף §19.

111 ראה דרך משל הכתיב משנתנדיבין, שצוין לעיל ב-§11 דוגמה ה, וראה הערה 43 שם.

112 ובראשם עומדים מהרי"ן אפשטיין, מהר"ש ליברמן, ר"ח ילון ופרופ' קוטשר. וכל הפרטים שבהם השגנו עליהם אינם אלא זוטות, שאינם גורעים מאומה ממפעליהם הגדולים, והם פועל יוצא של השיטות שנתגבשו בבית מדרשם.

פרק ו

זוטות בדקדוק פעלי ל"א ול"י בלשון המשנה

א. הערת מבוא

1. הבירור הזה מבקש להציע בקצרה ארבעה סעיפים שונים בדקדוק הפועל בלשון המשנה. בארבעתם אנו פורשים את הממצאים בכתבי היד הקדומים של המשנה ובעדים מאוחרים יותר. מקום מיוחד תופס כאן כתב יד פר, בשל כמה קווי ייחוד שנמצאו בו בחלק של הסעיפים הנידונים. אבל בעיקרם של הדברים אין נפגמת ההצגה הכוללת של החומר. כל אחד מארבעת הדיונים המוגשים כאן מנסה להוסיף נדבך לתיאור דקדוקה של לשון חכמים בכללותו ובייחודי מסורותיו.

ב. הסביל של טמ"א

2. למעלה מ-250 צורות של טמ"א בבניין סביל מופיעות בכ"י פר לסדר טהרות. אף לא אחת מהן באה בבניין נפעל. כולן, פרט לארבע, באות בנתפעל; הארבע הנותרות נוטות בבניין נפעל (פה"פ דגושה ושוואית). וזה ריכוז הנתונים:¹

נפעל	עבר	מדבר:	ניטמאתי (x2) ²
		נוכח:	ניטמאתה (x2) ³
נתפעל	עבר ⁴	נסתר:	ניטמא (x45)

* פרסום ראשון: שי לחיים רבין – אסופת מחקרי לשון, בעריכת מ' גושן-גוטשטיין, ש' מורג וש' קוגוט, ירושלים תשנ"א, עמ' 55–66.

1 כדי לפשט את רציפות הדיון מובא סיכום הנתונים בפנים ללא מראי מקום. הדגמה מופיעה בהערות 2–7 להלן.

2 כולן נמצאות במשנה אחת: "עד או' ניטמאתה והוא או' לא ניטמאתי טהור שנים אומ' ניטמאתה והוא או' לא ניטמאתי ר' מאיר מטמא וחכ' אומ' הוא נאמן על ידי עצמו" (טהרות ה, ט).

3 ראה ההערה שלפני זו.

4 הרי כמה דוגמות לגופי הנסתר בעבר: ניטמא (כלים ב, ז [ח]; פרה ח, א x2); ניטמאת (טהרות

נִתְפַּעֵל (המשך)	נסתרת:	נִיטְמָא/נִיטְמָאֵת (x18), נִטְמָאֵת (x2)
	נסתרים:	נִיטְמָאוּ (x10), נִטְמָאוּ (x3), נִיטְמָאוּ (x3), נִיטְמָאוּ (x5)
עתיד: ⁵		שְׁתִּיטְמָא (x1)
מקור: ⁶		לִיטְמָא (x12)
בינוני: ⁷		מִיטְמָא (x23), מִטְמָא (x23)
		מִיטְמָאֵת (x2), מִיטְמָא (x5), מִטְמָא (x13)
		מִיטְמָאִין (x37), מִיטְמָאִים (x1)
		מִטְמָאִין (x17), מִיטְמָאִין (x13), מִטְמָאִין (x4)
		מִיטְמָאוֹת (x8), מִטְמָאוֹת (x8), מִיטְמָאוֹת (x1)

3. ממסורת הכתיב בכ"י פר נראה, שאין לנו כאן צורת נפעל. רובן המכריע של צורות העבר נכתבות ביו"ד לציון החיריק שלפני הטי"ת: (נִתְפַּעֵל <) נִפְעֵל (נִיטְמָא, נִיטְמָאֵת וכו') x81, נִפְעֵל (נִיטְמָאֵת, נִיטְמָאֵת) x4. רק 5 דוגמות נכתבו בלא יו"ד (נִטְמָאֵת x2, נִטְמָאוּ x3). סדירות גבוהה כזאת של כתיב מלא יו"ד בהברה סגורה נוהגת רק כשהחיריק בא בהברה סגורה במכפל, כגון חִישַׁב, קִיבֵּל ודומיהם.⁸ כנגד זה, כאשר ההברה סגורה שלא במכפל יש העדפה לכתיב חסר לציון החיריק, כגון נִשְׁכְּרוּ, נִסְדָּקָה וכיוצא בהם.⁹ לפיכך ברור, שמצד הכתיב הצורות נִיטְמָא, נִיטְמָאוּ

ג, א; נִיטְמָאֵת (נגעים יג, ח), ובכתיב חסר יו"ד נִטְמָאֵת (כלים ג, ג x2); נִיטְמָאוּ (שם ב, ז x2); נִיטְמָאוּ (שם ו, ד [ה]); נִיטְמָאוּ (זבים ה, יב), ובכתיב חסר יו"ד נִטְמָאוּ (כלים כה, ה [ו]); כה, ו [ז]; כה, ח [ט].

5 שְׁתִּיטְמָא (פרה ה, ג).

6 לִיטְמָא (נגעים ח, ה x2; פרה י, א x2 ועוד שמונה פעמים); בכולן בלא הה"א של הבניין.
7 הרי מספר דוגמות לצורת הבינוני: מִיטְמָא (כלים כז, א); מִטְמָא (שם ד, ג x8). מִיטְמָאֵת (שם יח, ט); מִיטְמָא (נידה ה, ג x2); מִטְמָא (כלים ה, ג). מִיטְמָאִין (שם יד, ז); ומִיטְמָאִים (נגעים ג, ח); מִטְמָאִין (כלים ה, ג x2). מִיטְמָאִין (שם ב, א); מִטְמָאִין (נגעים ג, ז). ומִיטְמָאוֹת (שם ג, ו x2); מִיטְמָאוֹת (נידה ה, א); מִטְמָאוֹת (עוקצין ג, י).

תמוה ריבוי היחסי של הצורות חסרות היו"ד בבינוני – מִטְמָא, מִטְמָא – לאור הנאמר להלן (ב-3§) על מסורת הכתיב של פר; שכן כאשר החיריק בא לפני עיצור מוכפל ישנה נטייה לצינון בעקיבות גדולה בכתיב מלא יו"ד. ושם יש דברים בגו. החסרת היו"ד בחלק של צורות אלו (מִטְמָא, מִטְמָא) מקורה בעובדה שהן מכוונות לצורות של פֶּעַל – מִטְמָא, מִטְמָא וכו' (ראה לפי שעה מה שכתבתי לעיל בפרק ה בכרך זה, 11§, ס"ק ו הערות 44, 47). לענייננו כאן חשוב לציין, שלא נמצאה כל צורת בינוני סביל הפותחת בנו"ן (וראה סוף 3§ והערה 12 להלן).

8 למשל, חִישַׁב (כלים כו, ט; אהלות ז, ג [ד]) ועוד שמונה פעמים כנגד חִישַׁב (x3, מכשירין ג, ח, הופעה ראשונה במשנה; ד, ז; ו, א); קִיבֵּל (פרה ד, א), וְקִיבֵּל (שם ג, ט), שְׁקִיבֵּל (x2), וְקִיבֵּלוּ (נגעים יד, ח). וכן וְכִיפָה (פרה ו, א); שְׁמִיחָה (ידים א, ד), רִיבָה... שְׁרִיבָה (טהרות א, ד); וְרִיבָה (מקואות ה, ג x2); שִׁנְתָּה (x2). שִׁנְתָּה (נידה ט, י), חִפֵּן (כלים כא, ג); פִּנֵּן (אהלות ה, ד); טִימָאֵהוּ (כלים ה, י [יא] ועוד ארבע פעמים) ועוד דוגמות רבות.

9 למשל נִשְׁכְּרוּ (כלים יג, ג); נִסְדָּקָה (שם ט, ז); נִשְׁתְּכְּרוּ (שם יט, ו [ז]); נִתְמַעֵטָה (נגעים ו, ב) ועוד שפעי דוגמות; רק במיעוט המקרים מצאנו כתיב מלא כשהחיריק נמצא בהברה סגורה שלא במכפל, כגון שְׁנִיכְנְסוּ (טהרות ז, ו [ז]); וְנִיגְלָה (נגעים ז, א).

וכיו"ב עשויות לבניינים שפה"פ שלהם דגושה, כלומר נְתַפְעֵל (<נִפְעֵל) או נִפְעֵל, ולא לִנְפְעֵל. אילו הייתה זו צורת נִפְעֵל, הכתיבים חסרי היו"ד אחרי הנו"ן היו עיקר. בבנייני הצורות חד-משמעיות הן לחלוטין. כולן פותחות במ"ם, מִיטָמָא, מִיטָמָא וכו', ואלו עשויות לִנְתַפְעֵל בלבד. אין לנו צורות בינוני הפותחות בנו"ן נטמא, נטמאין וכו', העשויות לִנְטָמָא, נְטָמָאין (או נְטָמָאין)¹⁰ בבניין נִפְעֵל.¹¹

רק צורות העתיד (שתיטמא) והמקור (ליטמא) עשויות מצד כתיבן גם לִנְתַפְעֵל וגם לִנְפְעֵל. עם זאת אין (הכרח) להניח, שהעבר והבינוני יינטו בִּנְתַפְעֵל (נִיטָמָא, מִיטָמָא) והעתיד והמקור יינטו בִּנְפְעֵל (תִיטָמָא, לִיטָמָא).¹²

מסורת הניקוד בפר היא חד-משמעית ועקיבה, אין בה אפילו עדות אחת לצורת נִפְעֵל; כל ההיקרויות (יותר מ-250) מנוקדות בטי"ת דגושה. ורובן (לבד מן הארבע שבבניין נִפְעֵל) גם עה"פ (המ"ם) שלהן דגושה; כלומר צורות נִתַפְעֵל הן: נִיטָמָא, תִיטָמָא, לִיטָמָא, ואין צריך לומר מִיטָמָא, מִיטָמָא.¹³

4. צורות בניין נִפְעֵל (פה"פ דגושה ושוואית), העולות רק ממסורת הניקוד, נמצאות בתפוצה משלימה עם צורות נִתַפְעֵל:

בגוף ראשון ושני: נִפְעֵל (נִיטָמָא, נִיטָמָא).
בגוף שלישי: נִתַפְעֵל (נִיטָמָא, נִיטָמָא, נִיטָמָא/נִיטָמָא).

עדותו זו של פר על קיום נִפְעֵל עומדת בשלב זה בייחודה. לא נמצא לה עד כה רע בכתבי היד האחרים של המשנה או של חיבור אחר מספרות חז"ל. ברם הבניין ידוע מן העברית של השומרונים, כפי שכבר ראינו בעיון אחר.¹⁴ מדובר בצורת מְשָנָה (חלופה) של בניין נִפְעֵל, שהיא, כנראה, תולדת היקש של צורות עבר של נִפְעֵל אל העתיד, שיש בו הכפלה בעה"פ.¹⁵

5. הממצאים של פר בסוגיית הבניין הסביל של טמ"א תואמים את אשר העלה הנמן

10 לא מצאנו בפר צורות בינוני רבים נִפְעֵל אלא בשורש מצ"א, וכולן נקודות בצד"י שוואית: הִנְמָצָאין (טהרות ד, ה; נידה ז, ד); הִנְמָצָאִים (שם שם, שם).

11 אילו מצאנו צורות בינוני בנו"ן (ניטמא, ניטמין) אפשר היה, כמובן, לפרשן צורות נִתַפְעֵל בינוני, נִיטָמָא, נִיטָמִין, כגון זו שנמצאה בגרסת היד הראשונה בכ"י ק: נִיטָמִין (נגעים ח, ה) – ולא בהכרח בינוני של נִפְעֵל (עיין לעיל פרק ה, § 11 ס"ק ו). אבל גם מן הדבר הזה אנו פטורים, שכן לא מצינו בפר צורות בינוני של טמ"א הפותחות בנו"ן.

12 בניקוד המקרא הטברני משמשות, כידוע, צורות סביל של טמ"א בעבר ובבינוני בבניין נִפְעֵל, ובעתיד נוהגת צורת הִתַפְעֵל (ראה הנמן, משנה, עמ' 432 הערה 820). סופלציה זו נתבארה יפה בידי הנמן (שם) כתולדת חדירת מסורת לשון חכמים לקריאת המקרא. העתיד בִּנְתַפְעֵל (שהיה נוהג בלשון חכמים) אפשר היה להרכיבו על הכתיב המקראי (כתיב: תטמא, קרי: תִטָמָא וכיו"ב). לעומת זאת, בעבר ובבינוני הכתיב בצורות הפותחות בנו"ן קיים את הבניין הסביל המקורי, הִנְפְעֵל, שכן צורת נִתַפְעֵל אינה נוהגת למעשה בלשון המקרא. (נעיר, שגם בניקוד הבבלי מצינו נִפְעֵל בעבר ונִתַפְעֵל בעתיד, ראה ייבין, בבלי, עמ' 682–672).

13 אך ראה סוף הערה 7 לעיל.

14 ראה לעיל כרך א, פרק יא, § 17–21.

15 כלומר נִפְעֵל <נִפְעֵל בהיקש לעתיד יִפְעֵל, כמו נְדוּשׁ <נְדוּשׁ בהיקש לִידוּשׁ (ראה ההפניה בהערה הקודמת להערה זו).

(משנה, עמ' 432-434) באשר למסורת פא, את אשר העליתי אני לגבי מסורת ק¹⁶ ואת אשר הסיקה ת' צורבל¹⁷ באשר לכ"י אר, וכן עולה בבירור ממסורת הניקוד הבבלי.¹⁸ בכל העדים הללו הבניין הסביל הוא נְתַפְעֵל (נִיטְמָא), אלא שבכתבי היד הנזכרים מצינו במיעוט המקרים גם נִפְעֵל (נִטְמָא). באשר לכ"י פא הראה הנמן, שצורות נִפְעֵל המעטות שהוא מניח את קיומן מגלות זיקה לפסוק מן המקרא, ושימושן אינו מכוון למשמע של טומאה במובנה ההלכתי הרגיל, אלא לטומאת עריות, כגון "ועידה מעידין אותה שלא נסתרה ושלא נטמאה" (עדויות ח, ב).¹⁹ באשר לניקוד ק הדבר אינו רק בגדר הנחה, אלא עובדה מפורשת היא שיש בו נִפְעֵל, כגון נִטְמִיתִי (סוטה ב, ה).

יש לציין, שחלק של צורות נִפְעֵל שנמצאו בכ"י ק (ולא רק בו) אינן מגלות כל זיקה לפסוק מן המקרא שנקרית בו צורת נִפְעֵל, ושימושן אינו מציין דווקא טומאת עריות וכיוצא בה, אלא טומאה במובנה ההלכתי המקובל. למשל בטהרות (ה, ט) הוא קורא נִטְמֵאתָה/נִיטְמֵאתָה, נִיטְמִיתִי (x2).²⁰ אבל כל הדוגמות הללו הן מיעוט גמור בק (ובכתבי יד אחרים).

6. כללו של דבר, ברוב מסורות לשון חז"ל שנחקרו הבניין הסביל של טמ"א הוא בעיקרו של דבר נְתַפְעֵל; אבל יש להדגיש, שמסורת פר מתייחדת בשניים שהם שלושה:

- א. אין בה כל צורת סביל של טמ"א בבניין נִפְעֵל.
- ב. 1. בצד הצורה העיקרית נְתַפְעֵל, המתועדת בכל הזמנים (בסדירות מופלגת), בארבע הופעות מזומנת הצורה נִפְעֵל בזמן עבר.

- 16 ראה לעיל פרק ה בכרך זה, הערה 47.
- 17 ראה צורבל, רמב"ם, עמ' 175-177.
- 18 ראה ייבין, בבלי, עמ' 680-682.
- 19 הנמן, משנה (עמ' 433) לא מצא בכ"י פא צורה מנוקדת של נִפְעֵל; אבל הוא קובע, בצדק, שנטמאה (למשל בדוגמה הנזכרת ממסכת עדויות ח, ב) היא צורת עבר נסתר של נִפְעֵל, בעקבות פסוק מן המקרא. וכך סבורה גם צורבל (רמב"ם, עמ' 172); כך הבינה גם היא דוגמה זו בכ"י אר.
- 20 ראוי להעיר, שכל ההיקריות של גוף ראשון ושני בעבר בבניין סביל באות בכ"י ק בנִפְעֵל (הן במשמעות של טומאה רגילה הן בטומאה אחרת). בגוף המדבר שש פעמים, ואלו הן: שתי הדוגמות שהובאו בפנים ממסכת טהרות, וכן נִיטְמֵאתִי (סוטה ב, ו x2), נִיטְמִיתִי (שם שם, שם), נִטְמֵאתִי (שבועות ב, ד); בגוף הנוכח שלוש פעמים, ואלה הן: שתי הדוגמות שהובאו בפנים ממסכת טהרות, וכן נִיטְמִיתָה (תרומות ח, ב). ללמדך, שגם במסורת ק יש תפוצה משלימה בין גופי המדבר והנוכח (נִפְעֵל) ובין גופי הנסתר (נְתַפְעֵל). דרך אגב נעיר, שהניגוד הזה מוצא את ביטוייו במקומות סמוכים; למשל בטהרות ה, ט ליד נִפְעֵל (ק), נִפְעֵל (פר) בגופי המדבר והנוכח מצאנו צורות נְתַפְעֵל בגופי הנסתר: נִיטְמָא (x8) בהמשך אותה המשנה, וכן מצאנו נִיטְמִיתָה, נִיטְמָת (במשנה אחת ברצף אחד, תרומות ח, ב בכ"י ק).
- אפשר שיש קשר בין מסורת הניקוד בק הקוראת נִפְעֵל בגוף ראשון ושני (נִטְמֵאתִי, נִטְמֵאתָה) ובין מסורת פר הקוראת נִפְעֵל בגוף ראשון ושני (נִטְמֵאתִי, נִטְמֵאתָה) ולא צורת נְתַפְעֵל. האם נשכחה במסורת הנקדן של ק הקריאה הקדומה והבלתי רגילה שנשתמרה בפר, קריאה שבה מוכפלת הטי"ת?

2. בתוך זמן עבר תפוצת נִפְעַל ונִתְפַּעַל היא מותנית: בגופי המדבר והנוכח – נִפְעַל, בגופי הנסתר – נִתְפַּעַל. סדירות זו²¹ אינה יכולה להיות מעשה מחוכם של מסרן, אלא נראית משמרת שימוש עתיק ומקורי; ואפשר ששימוש זה משקף את תקופת הדיבור העברי בעוד לשון חכמים לשון חיה.

ג. בינונית הופעל ל"א

7. במקום אחד ויחיד נזדמנה במשנה צורת בינונית של ל"א בבניין הופעל: "אמר רבי שמעון אמתי בזמן שהיא כעדשה מובאת" וכו' (נגעים ו, ו). רוב כתבי היד מקיימים צורה ב־ā אחרי הבי"ת: מוב־את (כ"י ק), מוב־את (א, פס), מוב־ת (פר).²² וכן מצינו בספרא:²³ מוב־את.²⁴

8. מסתבר שניקוד המקרא (טברני ובבלי²⁵) מוצ־את (בראשית לח 25; גם במקרא מדובר בצורה יחידאית) בצד"י צרויה משקף צורה קדומה יותר. הניקוד מוב־את שנמצא במקורות לשון חז"ל מוסר צורה מאוחרת יותר; זו נראית לנו תולדה של היקש לפרדיגמה כולה, כלומר התנועה ā המשמשת ביתר צורות הבינוני (מוב־א, מוב־אים, מוב־אות) הועברה בדרך ההיקש גם אל צורת הנקבה.²⁶ ולמעשה, ā היא התנועה השולטת בעה"פ בכל הזמנים (כולל הופ־לה, הופ־לו).

ד. כֶּהָה – פועל שנתפס כשם

9. הצורה כֶּהָה מזדמנת במשנה אחת עשרה פעמים, ופולן במסכת נגעים. שש מתוכן הן צורות נקבה של שם התואר כֶּהָה. ואלו הן (הממצאים מובאים על פי כ"י פר):

בהרת עזה נראת בגרמני כֶּהָה וְהִכְהָה בכושי עזה (נגעים ב, א); לפי שְׂכָהָה נראת עזה... לפי שעזה נראת כֶּהָה (שם שם, ב); היתה עזה ונעשת פֶּהָה או כֶּהָה ונעשת עזה (שם ד, ז).

- 21 ראה ההערה שלפני זו.
- 22 הכתיב חסר האל"ף מזדמן לעתים בפועלי ל"א נוספים בכ"י פר. השווה מְקִי (פרה ט, ג) = מְקִיא; הִבְרִי (כלים ג, ה [ו] וכן שם כז, יא [יד]; פרה ד, ז [ה]) על יד וּבְבִרְיָא (מקואות ח, ד). כמובן מדובר כאן באותן צורות שלא נזדהו עם פועלי ל"י (כגון טִימוֹ, נִיטְמוֹ וכיו"ב).
- 23 נעיר שדפוס ליורנו ניקד מוב־את, שהיא חלופה של מוב־את (בדומה לניקודים כֶּאֱן = כֶּאֱן, לֶאֱו = לֶאֱו שנמצאו בכ"י פס ובמקורות אחרים. ראה בר־אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 47).
- 24 ראה נאה, ספרא, עמ' 209; וראה ערוך השלם, ערך "מבת". ונמצא גם הכתיב מוֹת (קרי מוֹת = מוב־את) בתוספתא נגעים ג, ח (ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1225, וקודם לכן הר"ש ליברמן, תוספות ראשונים, חלק שלישי, ירושלים תרצ"ט, עמ' 174); אף הוזכרה שם הקריאה מתובאית/מתובאת = מתוב־את (סוטה י ע"ב בדרשה על בראשית לח 25: "היא מוצ־את – היא מתוצאת מיבעי ליה").
- 25 ראה ייבין, בבלי, עמ' 684.
- 26 ת מנקד כניקוד השלמים: מוב־את (= מוב־את); ר"ח ילון ורח"י קוסובסקי ניקדו כניקוד המקרא מוב־את, על פי מוצ־את (בראשית לח 25); בכ"י פא ובכ"י לו אין, כידוע, ניקוד: מוב־את.

יתר חמש ההיקריות ראויות לעיון קצר. נביא תחילה את פירוט הנתונים:

העומד בראשון יכבס ויסגיר, העומד בשיני ישרף, הפוסה בזה ובוזה ישרף, הִכִּיָּהָ כתחלה, ר' ישמע' או' יכבס ויסגיר... הִכִּיָּהָ בראשון יכבס ויסגיר, הִכִּיָּהָ בשני קורעו ושורף מה שקרע וצריך מטלית... (שם יא, ה [ה-ו]). עשרה בתים הן, הִכִּיָּהָ בראשון וההולך לו קולפו והוא טהור, הִכִּיָּהָ בשני וההולך לו קולפו והוא טעון צפרין, הפוסה בראשון חולץ וקוצה (שם יג, א).

10. המתבונן בחמש ההופעות האחרונות רואה, שההקשר מחייב צורה דקדוקית המציינת שינוי (כלומר פועל ולא שם תואר), בדומה לצורות הסמוכות העומד, הפוסה, ההולך; גם כאן נתבקשה צורה שעניינה 'הנעשה כִּהָּה'. זאת ועוד: לא נתברר מדוע העומד, הפוסה, ההולך נאמרו בלשון זכר, והִכִּיָּהָ בלשון נקבה.²⁷ ונראה שלשונות הכתוב הן המהדהדות כאן: "והנגע לא פשה... והנה כִּהָּה הנגע" (ויקרא יג 55-56). המשנה מצטטת את לשון הפסוק עם שהיא נוהגת בצורה כִּהָּה כצורות הבינוני הסמוכות.²⁸ והיידוע המשמש בצורות הבינוני העומד, הפוסה, ההולך משמש גם לפני כִּהָּה – הִכִּיָּהָ (זה אשר נעשה כִּהָּה).²⁹ ומעתה לפנינו צורת עבר נסתר שנתפסת כבינוני (בשימוש שמני), לפיכך מינה הדקדוקי (הבלתי שקוף) הוא זכר.

11. הערות:

א. נדגיש, שהסופר של פר הקפיד לכתוב כִּהָּה זו ביו"ד – בכל חמש היקריותיה – כשם שהוא כותב צורות פִּעֵל של עבר נסתר של ל"י ביו"ד אחרי פה"פ: כִּסָּה, מִיָּחָה.³⁰ לעומת זאת כל צורות שם התואר בנקבה (כִּהָּה) נכתבו (שש פעמים!) בכתיב חסר: כהה.³¹

ב. כבר מצאנו צורת פועל בעבר מן המקרא שנתפסה כשם עצם בספרות ההלכה של חז"ל. הפועל הוֹדַע שבפסוק "או הוֹדַע אליו חטאתו אשר חטא" (ויקרא ד 23, 28) נתפס שם עצם לכל דבר: "כל המביא על הודעו חטאת, מביא על לא הודעו אשם" (תוספתא כריתות ד, א); "חייב על זדונו כרת, ועל שגגתו חטאת, ועל לא הודעו אשם" (שם פסחים א, ט). ומצאנוהו עוד כמה וכמה פעמים בספרא במקומות שונים. ג. ממצאי פר תואמים את אשר מצאנו בחלק של כתבי היד. גם בכתבי היד ק (x5),

27 ייבין, בבלי (עמ' 964), שפגש צורה דומה בספרא, ראה בה צורת זכר בחילוף קמץ/פתח, המצוי בספרא בקטגוריות נוספות.

28 קדם וניסח את הדברים נאה, ספרא, עמ' 243-244.

29 ונחלקו הפרשנים, אם כִּהָּה במקרא היא פועל או שם (כפי שציין נאה שם).

30 כגון וְכִסָּה (פרה ו, א); שְׁמִיָּחָה (ידים א, ד); מִיָּצָה (פרה יב, ב x2); רִיבָה (טהרות א, ד); שִׁינָה (כלים ט, ו [ז]). מיותר לציין, שבכל אלה תנועת פה"פ היא ו.

31 בכ"י ק אין חלוקה כזאת בכתיב; מתוך אחת עשרה ההופעות (הנוכחות בסעיף 9 לעיל) תשע כתובות כתיב חסר, כִּהָּה, ורק שתיים (מתוך שמות התואר לנקבה ולא צורת הפועל בעבר) כתובות ביו"ד: "כִּהָּה... הכִּהָּה" (נגעים ב, א).

פס (x5) מצאנו הִכָּה³², אבל עדים מאוחרים שיש בהם ניקוד נתקשו בעניינה של צורה זו (פועל בעבר שנתפס שם ונספחה לו ה"א הידיעה). כ"י ת ניקד חמש פעמים הִכָּה (כלומר הִכּוּהָ). הנקדן של כתב היד השווה את המידות: הוא התאים את הקריאה ליתר צורות הבינוני – העומד, הפוסה, ההולך;³³ אבל ברור שהכתיב חסר הוי"ו מכוון להביע את הצורה הִפָּה; והנקדן של כ"י ת ניקד נגד מסורת הכתיב שלו.³⁴ דפוס ליוורנו ניקד בפרק יא הִכָּה (x3). אף הנקדן הזה נתקשה בכתיב הכהה, וגלגל ממנו צורת עבר של הפעיל, השומרת על מין זכר. זו תואמת את יתר צורות הבינוני במין הדקדוקי (זכר!): העומד, הפוסה, ההולך; אבל ככל הנראה אינה משקפת מסורת קדומה ומקורית. עם זאת, בפרק יג קרא הִפָּה (x2),³⁵ בדומה לפר, ק, פס.³⁶ ר"ח ילון ניקד (x5) הִפָּה, בזכר, ובזה נפתרו כל הקשיים...³⁷

ה. הַפּוּה/הַכּוּה

12. שנינו בנגעים ז, ד: "התולש סימני טומאה והכוה את המחיה עובר בלא תעשה". משנה זו הובאה בבבלי שבת צד ע"ב, ונחלקו המסורות בקריאתה של התיבה והכוה. יש קוראים צורת בינוני של קל, ויש קוראים צורת עבר נסתר של הפעיל. וכך מתפלגות העדויות:

א. וְהַפּוּה היא קריאת פר, והיא היא קריאת כ"י א וְהַפּוּה (בכתב יד זה מתחלפים צירי וסגול זה בזה); וכן קוראים במסורת תימן: וְהַכּוּה (כ"י ת) = וְהַכּוּה. והיא קריאתו של הרב י' עמר בשבת צד ע"ב.³⁸ ונראה שכך גרס הרמב"ם במשנה תורה, הלכות טומאה צרעת י, א: "התולש סימני טומאה בין כולן בין מקצתן, או הכוה את המחיה כולה או מקצתה או הקוצץ הנגע כולו מבשרו".³⁹ סדרת הפעלים התולש, הכוה, הקוצץ מכוונת, מן הסתם, לצורות בינוני.

32 כ"י א (אנטונין לסדר טהרות) גורס: הכהה (x3 בפרק יא), הכהה... כהה (בפרק יג). רק בהיקרות הראשונה יש ניקוד מלא, הִכָּה (נראה כאילו היה מנוקד הִכָּה?).

33 נעיר, שהקריאה הכוהה היא קדמונית; היא מצויה כבר בתוספתא (נגעים ו, ח), כפי שהעיר נאה, ספרא, בעמ' 243.

34 צורות בינוני במשקל פועל נכתבות בכ"י ת בעקיבות בוי"ו: פועל (שלמים), פועה (ל"י).

35 איך נתפרש לו לנקדן ליוורנו הניקוד הִפָּה במשנה זו?

36 השימוש הזה של צורת הפועל פִּיהָ (המצוטטת מן המקרא) כשם עצם, שנמצא במשנה, יש לו אחים במדרש הספרא, כגון "ומנ' לכהה בשיני וההולך לו גולפו והוא טעון צפרים" וכו' (כ"י וטיקן 66, עמ' שח); דבר שקדם והעלהו וביארו כהלכה נאה, ספרא (עמ' 243-244).

37 בדרך כלל בסדר טהרות נתן ילון את דעתו למסורות כתבי היד, ובראשם ק, אבל כאן נראה שלא מצא טעם בגרסת ק.

38 ראה הרב יוסף ב"ר אהרן עמר הלוי, תלמוד בבלי שבת, מנוקד על פי מסורת יהודי תימן, ירושלים ה'תש"ם, דף צד ע"ב; מופיעה שם הנוסחה "והכוה המחיה", ובשוליים תיקן לקרוא "את המחיה".

39 זה הנוסח בדפוס רומי ר"מ, הוצאת הרב י"ל מימון, ירושלים תשט"ו, עמ' תעט. נוסח זה מתקיים בדפוסים המהלכים של משנה תורה. לפי שלא נשתמר לנו סדר טהרות מן אוטוגרף הרמב"ם למשנה, אנו נסמכים כאן על עדות עקיפין זו.

ב. וְהִכּוּהָ היא קריאתם של כתבי היד ק' ופס'. והיא הקריאה שנמצאה בדפוסים נודעים, כגון דפוס אמ"ד (שנת ת"ו/1646), קושטא (שנת הקד"ש/1649), ונציה (שנת הנצנים נראו 1737) וליוורנו, הקוראים כולם וְהִכּוּהָ.⁴⁰

לסיכום הנתונים: נראה שבמזרח (פר, א, מסורת תימן, וכנראה גם העדות העקיפה של הרמב"ם) שולטת הקריאה וְהִכּוּהָ, ובאיטליה (ק, פס) ובדפוסים איטלקיים (ונציה, ליוורנו) ודפוסים המשקפים מסורת של גולי ספרד (אמ"ד וקושטא) נתקיימה הקריאה וְהִכּוּהָ.⁴¹ לפנינו אפוא שתי מסורות קריאה מוצקות.

13. ראוי להן לשתי הקריאות – וְהִכּוּהָ, וְהִכּוּהָ – שתיבחנה בחינה נוספת. שורש זה, כו"י, משמש במקרא בצורת הסביל בלבד, וזו באה בבניין נפעל: תְּכֹה (ישעיהו מג 2), תְּכֹינָה (משלי ו 28). בלשון התנאים מצינו את הצורה הפעילה בקל ואת הסבילה בנפעל: כְּוִי/כְּוֹא⁴² (בבא קמא ח, א),⁴³ פוה (=כְּוֹה, תוספתא נגעים ג, ג 2x), ובנפעל נִכְוֶה (נגעים ט, א), שְׁנִיכוֹת (כלים ח, יא [יב]) ועוד אחת עשרה פעמים. לא מצאנו כל עדות חד-משמעית לצורה בבניין הפעיל, זולתי קריאת העדים הנ"ל בנגעים ז, ד: וְהִכּוּהָ/וְהִכּוּהָ.⁴⁴ אמנם מצאנו שבניין הפעיל ישמש במקום קל בלשון חז"ל,⁴⁵

40 מאחד הדפוסים האלה נתגלגלה הקריאה הִכּוּהָ גם לאחרונים, כגון בעל "משנה אחרונה" (רבי אפרים יהושע מפרעמישלא): "והכוה את המחי – ומשהכוה נעשית מכוה ואין זה בשר חי"; בלשון הפירוש שלו ומשהכוה משתקפת קריאתו (הִכּוּהָ). וכן קוראים בן-יהודה ויאסטרוב במילונייהם. וראה גם בעל ערוך השלם (ערך "כו"). אבל ילון ניקד וְהִכּוּהָ, ומשם נתגלגלה גרסתו, מן הסתם, למילון א' אבן-שושן. מפי ידידי ד"ר מ' מישור למדתי, שהקריאה וְהִכּוּהָ הייתה ידועה באשכנז. היא נמצאת במשניות עם עברי-טייטש, הוצאת אורה, ניו יורק תש"ו (מהדורת צילום). על חשיבות הניקודים במהדורה זו "המשקפת מסורת של מזרח-אירופה" עמד מישור, אשכנז, עמ' 87-127; ראה במיוחד עמ' 93. אף הוא הודיעני שגם בחק לישראל, מהדורת האחים לוין-אפשטין, ווארשא (ללא ציון שנת הדפסה), נמצאת הקריאה וְהִכּוּהָ (המשנה מנגעים כלולה בקריאה ליום שישי של פרשת נצבים). זו אפוא עדות נוספת של מסורת אשכנזית התואמת את הקריאה הנראית לנו עדיפה (ראה להלן סוף 158).

41 כ"י לו וכ"י פא, שאין בהם ניקוד, נשארה גרסתם – והכוה – דוממת. יצוין שהנמן לא הביא את הצורה לא בבינוני של קל ולא בעבר של הפעיל.

42 כ"י ק קורא כְּוִי (נראה שתחילה היה כתוב כזיו); פא כווי. כ"י לו כוואו, ובדפוס ראשון נאפולי (ד"ר) מצינו כואו.

43 וכן מצינו כואו: "כואו על צפרניו" (מכילתא דר"י, נזיקין, פרשה ח; ראה מהדורת ר' ח"ש הורוביץ וי"א רבין, עמ' 278).

44 מילון בן-יהודה (ומשם אל מילון אבן-שושן) מציין דוגמה אחת של הפעיל בפיוט, ביוצר לשבת רביעית של פסח (ראה סידור י' בער, עבודת ישראל, רעדעלהיים 1868, עמ' 740): "חֲדָשִׁים שְׁנִים עָשָׂר הַכוֹת כָּל סַרְבָּנִים". האם הַכוֹת הוא הניקוד המקורי, ושמא יש עדויות להַכוֹת? מכל מקום נציין, שהקריאה הִכּוּהָ (מן הסתם בעקבות המשנה מנגעים, המצוטטת בבבלי שבת צד ע"ב) מוצאת לה הדים בעברית החדשה (כגון הִכּוּהָ, וְהִכּוּנִי שהובאו במילון אבן-שושן). דוגמות נוספות מן העברית החדשה בהפעיל ואחת בהופעל הובאו בידי י' כנעני, אוצר הלשון העברית לתקופותיה השונות, תל אביב תשכ"ה, בערכיהן.

45 ראה מורשת, הפעיל.

לפיכך אפשר לטעון שגם קריאה זו של העדים הנ"ל – וְהָכֹהֶן – מעידה על החילוף הזה. ואל תהיה קריאתם של עדים רבים, ובכללם נקדן כ"י ק, קלה בעינינו.

14. אלא שלא רק תורת הצורות מדברת כאן.⁴⁶ יש קושי מצד התחביר לכלכל את הקריאה הַכֹּהֶן. שכן במבנה שלפנינו כיוון שפתח בבינוני אין סיבה שיעבור לעבר. כלומר, במשפט "התולש סימני טומאה והכווה את המחיה עובר בלא תעשה" כיוון שמדובר בשתי פעולות שונות ובשני פועלים שונים, מאחר שפתח בבינוני, התולש, אין סיבה שיעבור לצורת העבר הַכֹּהֶן. אמנם מצאנו במערכת הזמנים של לשון התנאים שמשפט מעין זה יפתח בבינוני ויעבור לעבר, אבל הדבר מתממש בנסיבות ברורות, כקביעתו של מ' מישור:⁴⁷ "מסגולותיו של דגם זה [הפותח בבינוני], שאם יש בהגדרת המקרה משום עלילה, ההמשך בא בלשון פעל. הבינוני בראש סדרת הפעולות מציין מעין עובדה של רקע: המניח את הכד ברשות הרבים ובא אחר וניתקל בה ושיברה..." אבל במשנתנו מדובר בפעולות שונות של פועלים שונים, ובאלה תבוא סדרת הפעלים בזמן אחד. אם הפועל הראשון הוא בבינוני, גם השני יהיה בבינוני; וכך היטיב הרמב"ם לנסח דבריו בהלכה במשנה תורה: 'התולש... או הכוה... או הקוצץ' (ראה לעיל §12).

15. הווה אומר: הכתיב והפווה משקף לפחות שני הומוגרפים – וְהַכֹּהֶן, וְהַכֹּהֶן; וגם מצד תורת הצורות אפשר להן לשתי הקריאות שתתקיימנה. אבל מצד התחביר הקריאה הראשונה עשויה יותר להקשר מן הקריאה השנייה. מדובר בצורה נדירה ביותר (זו הצורה היחידה של בינוני של בניין קל משורש כו"י שנזדמנה בכל ספרות התנאים), ועלה לה מה שעלה לצורות דומות (אפילו) בכתבי יד קדומים מדויקים. בדומה לקריאה זִקְקָה במקום זִקְקָה (נגעים ד, ה) וקריאות אחרות כיוצא בה במשנת כ"י ק.⁴⁸ ראינו שצורות נדירות מועדות לשיבוש ולמשוגה בפי מסרנים, וגם נקדן ק בכלל זה.

עם זאת אין להתעלם מן העובדה, שהקריאה וְהָכֹהֶן הכתה שרשים באיטליה וגם חוצה לה בדפוסים עתיקים; אפשר שדבר זה עשוי ללמד על קדמותה היחסית. והיא הפכה להיות קריאה מסורה ומגובשת באיטליה ובמקומות אחרים בתקופה קדומה, (אפשר) אפילו לפני זמנו של נקדן ק. ואף על פי כן נראה, שזו קריאה שכולה תלויה בכתיב לא חד-משמעי, היוצא לצורות שונות; ובגלל משוגה שיצאה מתחת ידיו (או מפיו) של מסרן מסוים, הועדפה הקריאה הלא מכוונת. ולא נשוב לדון בעניין זה כאן, מאחר שהוא כבר נתברר בהרחבה במקום אחר.⁴⁹

46 אעיר כי מ' מורשת (ראה בהערה שלפני זו) לא ציין בין החילופים שנזדמנו לו בספרות חז"ל את הַכֹּהֶן במקום כֹּהֶן.

47 ראה מישור, הזמנים, עמ' 168.

48 יעוין לעיל כרך א, פרק ט, §§5–9 (בין זיקה לזוקק), 20–21 (ערה/הערה), וכן §§37–40 (דברי הסיכום). ותינתן הדעת להערה 85 שם.

49 ראה המקומות הנרמזים בהערה שלפני זו, וכן בפרק ח של כרך א לעיל.

כללו של הדבר, שתי קריאות מבוססות לפנינו, זו שבמזרח וזו שבאיטליה ובקיבוצים של יוצאי ספרד; אבל מבחינת האמת של הטקסט חזקת האחת עדיפה על זו של חברתה.

ו. סיכום

16. בארבעת הדיונים שהצענו חשפנו מספר סעיפים לא ידועים בדקדוק לשון חכמים במעט או בהרבה: נתונים שבכתיב, פרטים שבתצורה ועניינים שבשימוש הצורות. ליקוטם של פריטים אלו ורבים כמותם וצירופם אחד אל אחד מרימים תרומה להכרת דקדוקה של לשון חכמים,⁵⁰ הן בתופעות הכוללות, המשותפות לכל המסורות, הן בתופעות ייחודיות, המציינות מסורת מן המסורות.

שער ב

כוללות בתצורת השם

פרק ז

על תצורת השם בלשון חכמים

א. מבוא

1. כבר נאמר פעמים אחדות בעבר, כי העיסוק בתורת הצורות של לשון חכמים נתמקד בעיקרו בתצורת הפועל; כנגד זה אך מאמץ מחקרי מועט הוקדש לתצורת שם העצם. עם זאת אין להתעלם מן המחקרים הלא מעטים שעסקו בתחום זה. הרי הדוגמות הבולטות: מאמרו של יחזקאל קוטשר על משקלי שם הפעולה של בניין קל;¹ בירוריו המקיפים של ישראל ייבין במסורת המשתקפת בניקוד הבבלי, הכוללים גם תיאור שיטתי של הממצאים במשנה ובספרא;² מחקרו החשוב של בן-ציון גרוס בסוגיית המשקלים חתומי –ן במקרא ובלשון חז"ל לרבדיה;³ מאמרו של יצחק גלוסקא על משקל מַפְעֵל;⁴ מאמרו החשובים של חיים א' כהן על משקלים הפותחים במ"ם ובתי"ו;⁵ מאמר שכתבה תלמה צורבל על המשקלים הסגוליים;⁶ עבודתו של צמח קיסר על שורת משקלים במסורות תימן מתוך זיקה לכתב יד קאופמן ולכתבי יד אחרים;⁷ עבודתה המקפת של אסנת דמרי על משקלים הפותחים במ"ם;⁸ מאמרו של שמעון שרביט על משקלי שמות הפעולה;⁹ ואף אנוכי הצעתי בירורים בשמונה משקלים בארבעה ממחקריי.¹⁰

- * פרסום ראשון: מחקרים בשומרוניות, בעברית ובארמית מוגשים לאברהם טל, בעריכת מ' בר-אשר ומ' פלורנטיין, ירושלים תשס"ה, עמ' 189–212.
- עיקרי הדברים שב-§§ 19–18 הוצעו בהרצאת מליאה בקונגרס השלושה עשר למדעי היהדות באוניברסיטה העברית, בכ"ה באב תשס"א (14 באוגוסט 2001).
- 1 ראה י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל (לפי כתב יד קאופמן)" (=קוטשר, מחקרים, עמ' קח–קלד); רובו של המאמר עוסק במשקלי שמות הפעולה של בניין קל במשנה (שם, עמ' קי–קלא).
 - 2 ייבין, בבלי.
 - 3 גרוס, משקלים.
 - 4 גלוסקא, מַפְעֵל.
 - 5 כהן, שמות עצם; שמות בתחילית ת'; שמות זכריים.
 - 6 צורבל, סגוליים.
 - 7 ראה בייחוד קיסר, מסורות.
 - 8 ראה דמרי, שמות, ולאחרונה גם דמרי, כ"י ק-2, בפרקים על שם העצם.
 - 9 שרביט, שמות פעולה, ולאחרונה שרביט, הפעיל.
 - 10 משקל פְּעִי–פְּעִי לגלגוליו ומשקל פְּעִי נידונו לעיל בפרק ב, §§ 51–65; משקל פֶּעַ נידון תחילה

2. אולם המחקר מצפה לתיאור שיטתי וכולל של תצורת השם בכללותה ובעיקר לתיאור שיטתי של כלל המשקלים על פי המסורות המהימנות ביותר של עדי הנוסח, ובראשם תיאור הממצאים במשנה. את המשימה הזאת נטלתי על עצמי. בתוך העבודה על העמדת המבואות לדקדוק לשון חז"ל שאני עסוק בה אני מבקש לתאר תיאור מפורט את תורת ההגה ואת תורת הצורות הניבטות מכתבי היד ק ופר. בשנים האחרונות אני מקדיש את עיקר מאמצי לתיאור שיטתי של תצורת השם בכל אחד משני כתבי היד. משגמרתי לתאר תיאור ראשוני את כלל המשקלים בכל אחד ואחד משני כתבי היד הנזכרים, החילותי בתיאור משווה של רוב¹¹ הממצאים בשני כתבי היד אל הנתונים בעדים נוספים. כוונתי לכתבי יד עתיקים אחרים: א, פא, לו, פס; ועמם קטעי הגניזה שתוארו בידי ד"ר גבריאל בירנבאום¹² ובידי אחרים,¹³ וכן הדפוס הראשון של המשנה (=ד"ר) ודפוסים מנוקדים כדפוסי קושטא, ונציה, אמסטרדם וליוורנו. כן ניתנת הדעת למסורות שבעל פה ובייחוד למסורת תימן (על פי נתונים שאספתי מכתבי יד ת-מועד ות¹⁴ ועל פי נתונים שנשאבו מן המסורת שבעל פה). אף נותן אני את דעתי לממצאים בעדים אחרים – ישירים ועקיפים – בעלי ערך ומשקל רב, כעדויות המשתקפות בתוספתא ובסוגיות שבשני התלמודים, כנתונים הבאים בפירושים קדמוניים ובראשם פירוש הגאונים לסדר טהרות על פי מהדורת הרי"ן אפשטיין,¹⁵ ספר הערוך, פירוש הר"ש ופירוש המשניות לרמב"ם. מובן שהדעת ניתנת גם לממצאים במסורת השומרונים, בתעתיקים יווניים ולטיניים ובמסורות שבפיוט. יש משקלי שמות שיריעת ההשוואה כוללת מאות עדויות מחמישה עשר ויותר עדים, ויש שההשוואה מצומצמת; הכול כפי שנראה לי מתבקש והכרחי.

3. אין צריך לומר, שפעולת ההשוואה מובילה למסקנות שונות; יש שהיא מבססת את איתנותם של ממצאים רבים, ויש שהיא מחלישה את כוחם של נתונים מסוימים; פעמים שהיא מגלה את ריבוי פניה של המציאות הלשונית שהילכה בהיות לשון חז"ל לשון דיבור חיה בהציעה חלופות צורה רבות, המבטאות מגוון לשוני או מגוון דיאלקטי, ופעמים שהיא רומזת לריבוי צורות שנתגלגלו במהלך מסירתה של לשון חז"ל.

בקצרה אצל בר-אשר, תשנ"ו [תיאור המשקלים]. כן קדמו ותוארו המשקלים הנידונים להלן בפרקים יא-יב, ולאחריהם באו העיונים המוצעים להלן בפרקים יג-טז.

11 אין נתון הנוגע לשם מן השמות במשקל מן המשקלים שאינו נבדק בדיקה משווה במחקריי, אבל נתונים רבים שהם מובנים מאליהם או שאין בהם כל חידוש אינם כלולים בחומר המשווה שאני מתכוון להציע בתיאורי המשקלים.

12 בירנבאום, גניזה.

13 ראה למשל נ' אלוני, "קטע משנה עם ניקוד ארץ-ישראלי", בתוך י"ל הכהן מימון, א' וויס וא"א הלוי פינקלשטיין (עורכים), ספר היוכל לרבי חנוך אלבק, ירושלים תשכ"ג, עמ' 30-40.

14 אי אפשר להפריז בחשיבותו של כ"י ת-מועד; יש בו גרסאות שנעלמו ממסורות תימן במאות השנים האחרונות.

15 אפשטיין, פיה"ג.

מובן מאיליו כי העיסוק המשווה מעכב את פרסומן הסופי של תוצאות מחקריי בשני כתבי היד המתוארים, אבל שכרו הרב של העיסוק הזה בצדו, אם חותרים אנו להצגת תמונה כוללת של דקדוק לשון המשנה ולא לתיאור של שתיים ממסירותיה בלבד. מכל מקום, אף שהתיאור המשווה טרם הושלם, דומה אני שאפשר כבר עכשיו להציע כמה מסקנות כוללות שביסוסן אינו מוטל בספק. לא אטעה אם אומר, כי לכשיושלם הבירור המשווה רוב הדברים שאומר כאן יעמדו בעינם, וכל שישתנה ייגע בפרטים בלבד.

ב. עניינים בתצורת השם

4. אבוא עכשיו להציע כמה מן המסקנות של הבירורים שנעשו עד כה על יסוד מה שאמרו אחרים ובעיקר על יסוד בירורי שלי. מסקנות אלו מתמקדות בחמישה תחומים:

(א) שאלת המשקל והמשמעות; (ב) משקלי השם בלשון המשנה לעומת לשון המקרא על פי שתי מסורותיה העיקריות – מסורת טבריה ומסורת בבל; (ג) תצורתם ומסירתם של שמות שלא נקרו במקרא; (ד) ייחודים בתצורה; (ה) דרך התיאור של משקלי השם (או התיאור המשולב של משקלים). אגב ההצעה של חמשת הנושאים הללו אגע פה ופה בעניינים נוספים ככל שהדבר יידרש. אחר כך אבוא לעיין במשקלי פֶּעֶל.

[א] משקל ומשמעות

5. העיסוק במשקלי השם כרך מאז ומתמיד את התיאור הצורני בבירורים סמנטיים. גם בכמה מן המחקרים שהוקדשו למשקלי השם בלשון חכמים ושהזכרנו לעיל¹⁶ בחנו חוקרים את הקשר בין משקל למשמעות. כך עשינו גם אנחנו עכשיו אגב התיאור של כל משקלי השם בלשון המשנה. ודאי הוא שניתן לקבוע אל נכון, שיש גם יש שמות שיש בהם קביעות או אוטומטיות (מִמְלָאוֹת בלשונו של פרופ' זאב בן-חיים) בין משקלו של השם למשמעו. יחס קבוע כזה ניכר היטב במשקלים המציינים את הפועל (ה-agent), כגון פעלן/פועלן או פֶּעֶל. כמו כן ניכר הדבר היטב במשקלי שמות הפעולה; למשל, משמצאת דְּרִישָׁה או סְקִילָה, נמצאת למד שאלו הם שמות המציינים את שם הפעולה או את פרי הפעולה של דָּרַשׁ ונִדְרָשׁ, סָקַל ונִסְקַל בקל ובנפעל.

6. אולם מיותר להעיר, כי הבירור הכולל של כלל המשקלים מראה כי ברבים מהם אין יחס קבוע ואוטומטי (מִמְלָאִי) בין המשקל למשמעות. לא מעטים הם המשקלים שנתלכדו בהם משמעויות רבות. למשל, משקל פֶּעֶל בקמץ לא מתקיים – כוונתי

לפעל שאינו מציין בינוני של פעלים עומדים אלא שמות עצם רגילים – כורך בתוכו הוראות שונות; הרי כמה מהן:

א. שמות אחדים מציינים שם פעולה או פרי פעולה של בניין קל בלשון הכללית, כגון עֲדִיר (כלים כט ז) במסורת פר וק, המציין את פעולתו של העוֹדֵר; או תִּפֵּר (שם כג, א; כח, א) ב"י פר ואולי גם בפא,¹⁷ המביע שם פעולה או פרי פעולה של תִּפֵּר, מה שמכונה בעברית שלנו תְּפִיֶּרָה ותִּפְּרָה. וביתר הבלטה מצויים כאן שמות פעולה ופרי פעולה של בניין קל בתחום המשפט: גִּזַּל, גָּנַב, הִרְג, חָנַק וכפֶּל.¹⁸

ב. יש שמות המציינים אבר מאברי הגוף, כגון עֵקֶב, כָּרֶס.¹⁹

ג. שם של בעל חיים: רָחֵל.

ד. המרחב והמקום: גֵּדֶר, חֲצֵר.

ה. שם של כלי או של חלק ממנו: יָתֵד, חֲרֵר (במסורת פר ופא²⁰) – 'חור המחט'.

ו. שם של חומר: יוֹן (טיט טובעני), בָּצֶק.

מובן כי משקל המציין שורה של הוראות, אין לדבר בו על יחס קבוע בין משקל למשמעות. כך הם הדברים באשר לרוב המכריע של המשקלים.²²

[ב] בין לשון חז"ל ללשון המקרא

7. נוכל לומר בצורה ברורה וחד-משמעית, כי כל משקלי השם שנמצאו בלשון המשנה, הנתונה לנו בשני כתבי היד ק ופר ובעדים אחרים, מצויים בלשון המקרא; או בניסוח מהופך, כל משקלי השם המצויים במסורת טבריה ובמסורת בבל של המקרא מצויים גם במסורות הלשון של המשנה. לשון אחר, מצד המצע המורפולוגי לשון המקרא ולשון חז"ל מייצגות מערך זהה במשקלי השם. אבל בתוך המערך הזה מתגלים גם הבדלים לא מעטים. ואלו שני ההבדלים העיקריים:

א. הבדלים בכמות. יש משקלים המתועדים במקרא במידה מצומצמת, ובלשון חז"ל נתרחב שימושם ביותר; למשל, משקל פעלן/פועלן, המציין את שם הפועל (ה-agent), מתועד במקרא בשם רַחֲמָנִיּוֹת²³ (איכה ד 10) בלבד, אבל בלשון חז"ל

17 בפר הניקוד מלא, שֶהִתְפַּר (x2), אבל בפא מצאנו ניקוד חלקי בלבד: שֶהִתְפִּיר (x2). ואין מניעה להניח, שגרסתו זהה לזו של פר.

18 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קכב-קכג.

19 ומצויה גם חלופה סגולית, פָּרֶס, כגון הַכָּרִי (מסורת הנקדן של כ"י ק חולין ג, א; תמיד ד, ב), וכן הוא בפס ובדפוס ליורנו, הַפָּרֶס (x2 שם ושם); וגם בפיוט האשכנזי מצאנו כָּרֶס (ראה אלדר, אשכנז ב, עמ' 96).

20 ראה להלן § 9 (א).

21 מיותר לומר, כי חומר משמש כאן במשמעות כללית ולא כהוראתו בפי כימאים.

22 ויש מה לומר על הצד השווה של מעט המשקלים שיש בהם יחס קבוע בין משקל למשמעות, אך עניין זה קובע מקום לעצמו.

23 לכאורה אפשר לטעון, כי רַחֲמָנִיּוֹת חוזרת אל צורת יחיד רַחֲמָנִי (זכר), רַחֲמָנִית (נקבה); אולם אין מקום לטעון כך אחרי בירורו המצוין של גרוס (ראה גרוס, משקלים, עמ' 97-98): הוא מראה היטב כי צורת פעלן/פועלן, צורת הנקבה שלה היא פעלנית/פועלנית. גרוס הולך ומונה שם (עמ' 68-138) עשרות צורות נקבה; כולן – נִית (ביחידה), – נִיּוֹת (ברבים). ואכמ"ל.

נסתעף שימושו ביותר: ביישן/בוישן, גדפן/גודפן, גזלן/גוזלן, עבדן/עובדן הן אך דוגמות ספורות ממשקל רב היקף.²⁴ וכך אפשר לומר על אודות משקל פִּעִלָּה. כבר ציין קוטשר את קיומו של המשקל הזה בלשון המקרא, כגון אֲכִילָה (מלכים א יט 8), שְׂרִיקוֹת עֲדָרִים (שופטים ה 16) ועוד. שימושו נתרחב מאוד בלשון חז"ל, ובמשנה לבדה הוא מצא בו כמאה ושלושים שמות.²⁵ אף האוטומטיות בגזירתו (או בנטייתו) כחלק מבניין קל ומבניין נפעל מתמסדת רק בלשון חז"ל.²⁶ גם משקל פִּעִלָּה, המציין אדם בעל עיסוק מתמיד או מקצוע או מי שיש לו תכונה קבועה, מרובה שימושו בלשון חז"ל.²⁷

ב. ברמת הפרטים יש לומר, שרוב מכריע של השמות המצויים גם במקרא וגם במשנה שקולים בשני הרבדים במשקל אחד. כמעט אמרתי שטבעי הדבר, שהשם בִּצֶק, הנמצא במקרא (למשל ירמיהו ז 18), בא בכל העדים המנוקדים של המשנה בכל שלוש עשרה הופעותיו כדרך ניקודו במקרא. הניקוד החרגי, שנמצא פעם אחת בכ"י ק – בִּצֶק (כלים ט, א) ליד בִּצֶק (פעמיים במשנה זו גופה) – אין בו כדי להעיד על מעבר של המילה ממשקל פִּעִלָּה אל פִּעִלָּה; לפי טעמי אין זו אלא פליטת קולמוס.²⁸ עם זאת צריך לציין שיש לא מעט שמות שנקרו גם במקרא וגם בלשון חז"ל, ואתה מוצא בהם מעבר למשקל אחר בצד קיומה של הצורה הזוהי ללשון המקרא. כגון אָהֶל (אהלות ג, ז [ט] בכ"י פר) המשמשת כך במקרא ובלשון חז"ל, ובצדה מצאנו גם את אָהֶל (למשל כלים יח, ב פר). ויש עוד לא מעט שמות כיוצא בזה. ומצאנו גם שמות שצורתם בלשון חז"ל שונה מזו של לשון המקרא (בניקוד המסורה), כגון שָׁכִין (משלי כג 2) לעומת סָכִין ברוב כתבי היד המשובחים של המשנה (כגון כלים יג, א).²⁹ וגם כאן אפשר להצביע על דוגמות נוספות לא מעטות.

24 ראה גרוס, שם, עמ' 57 ואילך. ויש מקום לומר כי לעתים (!) הזהות בין לשון המקרא ללשון חז"ל במשקלי השם נוגעת בעיקר לרובד הפחות קדום של לשון המקרא. למשל, פעלן/פועלן מתועד במקרא רק במגילת איכה, חיבור שנכתב לאחר חורבן הבית הראשון, לא לפני אמצע המאה השישית לפסה"נ; גם בקומראן עדיין מצומצם שימושו של המשקל (מצאנו שם גדפן, זידן ועוד צורה אחת או שתיים), ועוד נידרש לעניין זה בבוא העת.

25 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קי (דוגמות מן המקרא), קיג ("הרשימה הזאת, הכוללת כ-130 שמות...").

26 זו דעתו המפורשת של מ"צ סגל (דקדוק, עמ' 73): "קִטְלָה רגילה עד מאד במשנית כשם הפעולה של בנין פִּעִלָּה... ואפשר ליצור שמות פעולה בצורה זו מכל פעל ופעל".

27 ראה להלן §§22, 23 הערה ט. הובאו שם רק הנתונים מסדר טהרות במסורת פר. אילו הרחבנו את הרשימה למשנה כולה היו מיתוספים שמות רבים אחרים, כגון הָרָג, חָרַם ("נודרים לְהַרְגִים וְלִחְרָמִים" – נדרים ג, ד במסורת ק; אך מסורת פא מכוונת אל הָרָג וְחָרַם במשקל פִּעִלָּה בקמץ לא מתקיים [כמו חָכַם-חֲכָמִים]; לְהַרְגִים וְלִחְרָמִים).

28 ואולי בִּצֶק/bāseq היא הגייה תניינית של בִּצֶק/bāseq ובה תנועה קצרה בהברה סגורה ממירה את הקמץ בהברה פתוחה.

29 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' תמט. וכן לעיל כרך א, פרק ו, §24 (טז).

[ג] שמות שלא נקרו במקרא וגלגוליהם

8. מקום מיוחד בתיאור תצורת השם בלשון חז"ל תופסים מאות השמות שלא נקרו במקרא והופעתם הראשונה מתועדת בספרות חז"ל. חלק ניכר מן המאמץ המחקרי של תצורת השם מתמקד בהם. בירור עניינם הדקדוקי של שמות אלו כרוך תחילה בבירורים פילולוגיים בשביל קביעת הנוסח המדויק ובשביל הצעת הפירוש הנכון של השמות הללו ושל ההקשרים שהם נתונים בהם, בירורים שהם השלב הקודם לכל ניתוח דקדוקי. הספקות גדלים שבעתיים כאשר מדובר בשמות מעוטי תפוצה – וכאלה יש מאות רבות – שנקרו בסדרים ובמסכתות שלא הכול היו בקיאים בהן.

9. אדגים את העניין בעיון קצר בשתי הלכות ובשני שמות שנזדמנו בהן. שנינו במשנת כלים יג, ה "מחט שניטל חרירה או עוקצה טהורה ... של סקיים שניטל חרירה טמאה". העדויות חלוקות באשר לשם העצם שנקרה כאן פעמיים. אלו הממצאים:

א. חרירה (פעמיים); כך הוא בכתבי היד ק פר פא לו, רמב"ם (מהדורת הר"י קאפח), וכך הוא בד"ר, וכך קרא הערוך (ערך "חרר" ב).

במנוקדים שבעדים הנ"ל מצאנו שתי קריאות נבדלות:

– חרירה (כ"י פר; ומעין זה מצאנו גם בפא: חרירה בלא ציון המפיק בה"א).³⁰ כלומר, לפנינו השם חרר במשקל פֻעַל כמו יָתַד.

– חרירה (כ"י ק; וכן קרא דפוס ליוורנו בהופעה הראשונה; ולמעשה לכך כיוון גם בהופעה השנייה, אלא שטעה שם וגרס חרירה, בהמירו את הרי"ש בדל"ת). כלומר, לפנינו השם חריר במשקל פֻעִיל, כמו עָבִיט.

ב. פס קרא פעמיים חררה³¹ (=חררה); נוסח זה (בלי ניקוד) ידוע גם מכתב יד אחד שהביא הר"י קאפח בחילופי הנוסח למשנת פירוש המשניות לרמב"ם.³² וכן מצאנו בדפוס הבבלי במסכת שבת קכג ע"א; הובאה שם משנתנו ממסכת כלים. הווה אומר: לפנינו השם חרר במשקל פֻעַל, כמו חָלַל, או חָרַר במשקל פֻעַל, כמו חָצַץ.

ג. חרורה (=חרורה) פעמיים בכ"י ת, וכן הביא הרב קאפח מכתב יד תימני אחר.³³ לפנינו חרור במשקל פֻעוֹל, כמו לָשׁוֹן, או חָרַר (חרור) במשקל פֻעוֹל, כמו בָּרוּשׁ.

ד. חורה (=חורה, חר שלה); כן מצאנו בדפוס הבבלי במסכת שבת נב ע"ב; שם הובאה משנתנו ממסכת כלים. וכבר ציין הר"ן אפשטיין (פיה"ג, עמ' 31 הערה 19),

30 יצוין כי גם בשם השני אין מפיק בפא; מצאנו שם עוקצה (בקו על גבי הה"א המבטל את המפיק). אך אין לבנות על סימון הרפה בכתב יד זה כפי שהראה הנמן, משנה, עמ' 17–18, שכן נקדני כתב היד מרבים להחליף בינו לבין סימן המפיק. מכל מקום מן ההקשר ברור, שמדובר בשני שמות בכינוי הנצמד לנסתרת (חרר שלה, עוקץ שלה).

31 בפתח במקום חטף-פתח בחי"ת, כמקובל בכ"י פס (ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 36–37).

32 כך גורס כתב יד אחד בהיקרות השנייה של המילה. זה כתב היד המסומן בידי הר"י קאפח באות א, והוא כתב היד של הרמב"ם עצמו.

33 זה כתב היד שסומן ק בידי הר"י קאפח; הוא גורס: "חרורה... חרורה".

שהגרסה הזאת נמצאת בכתבי היד של הבבלי.³⁴ כלומר לפנינו השם חר [חור] במשקל פֶּע (כמו דב, חק וכיוצא בהם) בתוספת כינוי הנסתר. ה. חדידה; זו הגרסה שהביא הר"ש בפירושו,³⁵ וזו כנראה גרסתו של בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות.³⁶ בהיעדר ניקוד אין בידינו לקבוע את צורת היחיד לדיוקה (חֲדִיד או חָדִיד ועוד).

ו. חודה, היא הגרסה בתוספתא כלים בבא מציעא ג, ט, וכן גורס כ"י מינכן בבבלי שבת קכג ע"א. לפנינו השם חד [חוד] במשקל פֶּע (כמו דב, חק וכיו"ב) בתוספת כינוי הנסתר.

ז. חודדה, כך מצאנו בכ"י מינכן לבבלי שבת (שם) כפי שהעיר הרי"ן אפשטיין (פיה"ג, שם). כלום מדובר בצורת יחיד חוד, וחודדה היא חלופה גרפית של חדה (חודה), שהדל"ת הדגושה שבה צוינה באות כפולה?³⁷

ונחלקו הפירושים אם מדובר ב"ראש המחט החד שבו עושים חורים, ועוקצה [של המחט] הוא הראש השני שבו מכניסים את החוט". פירוש זה יאה לגרסות המביאות צורה בדל"ת (חדידה, חודה וכו'), אבל יש מי שפירש שמדובר ב"חור שבו מכניסים את החוט, והחלק החד מכונה עוקצה [של המחט]";³⁸ פירוש זה תואם את הגרסות ברי"ש.

נקל לטעון שהצורות בדל"ת נתגלגלו מן הצורות ברי"ש או להפך, כלומר רי"ש הפכה דל"ת או דל"ת היא שהפכה רי"ש בשל דמיון הגרפי.³⁹ אבל מעבר לאמת ההיסטורית קיימת האמת הטקסטואלית, המקיימת זו בצד זו גרסות חלופיות שעדיהן מהימנים. מכל מקום ראוי להעיר, ששבעה עדים מובחרים של "סדר המשנה" מקיימים צורה מן השורש חר"ר ויו"ד בין שתי הרי"שים; אלא שקריאותיהם חלוקות – חֲרִירָה או חֲרִירָה. בתיאור מסורת פר תבוא המילה במשקל פֶּעֶל, ובתיאור מסורת ק היא באה במשקל פֶּעִיל.⁴⁰

10. ושנינו במשנת כלים ד, ג:

"שולי קורפיות ושולי קוסים הצידונים,⁴¹ אף על פי שאינם יכולים לישב שלא מסומכין, טמאין; שלכך נעשו מתחילתן". מדובר כאן בשני סוגי כלים (קורפיות,

34 "בנוסחאות שם: חורה".

35 "ואית דגרסי חדידה מלשון 'תחתיו חרודי חרס [חרש]' (איוב מא 22; ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 31 סוף הערה 19).

36 "אבל הגאון גורס כנראה: חדידה" (אפשטיין, שם, עמ' 32 הערה 3).

37 ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 1258-1259; בר-אשר, תשמ"א [כתיבים], עמ' 85-92.

38 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 32 הערות 3-5.

39 ושתי רי"שין הפכו שתי דל"תין (חרירה < חדידה), או שתי דל"תין הפכו שתי רי"שין (חדידה < חרירה) בשל משוגת מעתיקים?

40 ואכן לא מעט שמות משתבצים במשקלים שונים בשני כתבי היד המתוארים.

41 הנוסחאות חלוקות אם מילה זו באה בלא וי"ו החיבור, הצדניין/הצדניים/הצידונים/הצידנים (כך הוא בכתבי היד ק לו, בפירוש גאונים לסדר טהרות ובערוך), או שיש בה וי"ו החיבור (=הפירוש): והצדניין/והצדניים (כך הוא בכתבי היד פר פא).

קוסים) שחלקם התחתון חד, ואינם יכולים לשבת אלא אם כן משעינים אותם על חפץ אחר.⁴² לענייננו נתמקד כאן בקצרה בשם העצם קוסים/קוסין, שנקרה במשנה כולה פעם אחת בלבד כאן במשנתנו. הרי העדויות שבידינו:

א. הקוסין היא הגרסה בפרק פא ת, וכן הוא בדפוס ליוורנו. וכך הוא בלא ה"א הידיעה (ובלא ניקוד) בלו ובד"ר. וזו גרסת "יש שונין" בפירוש הגאונים לסדר טהרות (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 14): קוסין. וכן גרס הערוך (ערך "קסס", ה, ט).

ב. קוצין, כעדות מפורשת בפירוש המשנה לרמב"ם ("יש כותבים בצד"י").⁴³ ג. פוסים. כך גורס בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות (אפשטיין, שם: "הכוסים הצידונים"), וכן הביא הרמב"ם בפירושו למשנה על אתר ("יש במקצת נוסחאות שכותבים כוסים");⁴⁴ וזו גרסת כ"י פס: פוסים.

ופירש הרמב"ם: "כוסות של חרס, בעלי שוליים חדים כמו קוץ, לפיכך נקראו קוסים, ואף על פי שהוא נכתב בסמ"ך ויש כותבים בצד"י".⁴⁵ וכתב בעל הערוך "קוסין – פ' כוסות ממש, הן כ' בק' מתחלפין", ומעין זה הביא הרי"ן אפשטיין (פיה"ג, שם, סוף הערה 24) בשם בעל ספר המליצה ("קוסין הם שוליים שעושים לקורפאות, כדי ששימו עליהם הכוסות, נקראו כוסין והם כני הכוסות").

אם אמנם מדובר בריבוי של השם פוס, הוזה אומר: שימשו בלשון שתי צורות ריבוי של השם – כוסות וגם פוסים – בהבדל הוראה ביניהן. כוסות הם כוסות באשר הם. פוסים הם כוסות בעלי צורה מיוחדת חדי בסיס כקוץ (כדעת הרמב"ם), או כני הכוסות (כדעת בעל ספר המליצה).

לסיכום, הגרסות חלוקות בטקסט העיצורי של השם: קוס, קוץ או כוס. אם הכתיב קוץ משקף צורה מקורית, משמע קוץ וכוס הם שני שמות נבדלים שגיזרונם שונה, ואם קוץ הוא קוס הוא כוס, עדות יש כאן לניחוח משני של עיצורים לא נחציים בשם ששורשו עברי.⁴⁶

מצד הניקוד כל העדים המנוקדים גורסים וי"ו חלומה, וזו הקריאה העולה מפירושיהם של הראשונים שהובאו לעיל, שחיברו את קוס לקוץ או לכוס. משמע לפנינו שם במשקל פול בחולם מתקיים, כמו דוד, סוד ואחיהם.

11. כלל של דבר, שמות רבים המופיעים בספרות חז"ל בכלל או במשנה בפרט נקרו לראשונה רק ברובד לשוני זה. במקרים אלו, כאמור, תיאורם הדקדוקי של מאות שמות פרוץ תחילה בבירור פילולוגי ובמאמץ פרשני מוקדם. הבירור מראה כי במאות שמות מעוטי תפוצה מתגלה מגוון של ממצאים, ועולים בידינו גרסאות מתחלפות וניתוחים צורניים נבדלים.

42 ראה הר"ח אלבק על אתר.

43 ראה מהדורת הר"י קאפח על אתר.

44 ראה ההערה הקודמת לזו.

45 ראה הערה 43 לעיל.

46 בדרך כלל חילופים בין עיצורים נחציים למקביליהם הלא נחציים מתגלים בלשון חז"ל רק במילים ממוצא זר (יווני או לטיני). ואכמ"ל.

12. רוצה אני להוסיף ולהעיר, כי יש גם שמות מרובי תפוצה שנזדמנו לראשונה רק בלשון חז"ל ומתגלה בהם מציאות לשונית מעניינת; כזה הוא השם סַפֵּק, שנקרה לראשונה בספרות חז"ל, ומספר הופעותיו במשנה לבדה עולה על מאתיים. מי שיידרש לדפוסים שנוקדו בדורות אחרונים עשוי אולי למצוא תמונה פשוטה: כל צורת נפרד מנוקדת סַפֵּק וכל צורת נסמך מנוקדת סַפֵּק,⁴⁷ והכול אתי שפיר. אבל מי שיידרש לממצאים בכתבי היד ימצא שני פרטים בעלי עניין: (א) מגוון בצורות הנסמך, (ב) שימוש ייחודי של צורת הנסמך. והרי פירוט קצר של הדברים:

א. אנו מוצאים שלוש צורות נסמך: שתיים בחיטוף הקמץ, כמצופה על פי כללי הדקדוק: סַפֵּק כמו עֶקֶב, צורת הנסמך של עֶקֶב, או סַפֵּק כמו יִתְד, צורת הנסמך של יִתְד. וצורת נסמך שלישית זהה לצורת הנפרד בקיום הקמץ כתולדת היקש: סַפֵּק – כמו שְׁלִיחַ ציבור, יֵין נֶסֶךְ, שמות שצורת הנסמך שלהם הוקשה לצורת הנפרד. נעיר כי לפעמים שתי צורות נסמך באות בכתב יד אחד; למשל, בכ"י א מצאנו סַפֵּק טומאתם (טהרות ד, ה) על יד סַפֵּק ביאה / סַפֵּק ספיקות (טהרות ו, ד; ו, ג). בפר מצאנו על פי רוב סַפֵּק, כגון סַפֵּק נגעים (נגעים ה, א), אבל גם סַפֵּק חמש לידות (טהרות ד, יג – אך הצירי תוקן לפתח). ובכ"י פא מצאנו סַפֵּק העירוב (עירובין ג, ד) ליד סַפֵּק אשת אחיו (יבמות יא, ד), וכן בניקוד הבבלי מצאנו סַפֵּק לקט ליד סַפֵּק לקט.⁴⁸

ב. כן מצאנו בכתבי היד דוגמות רבות לשימוש של הנסמך במקום הנפרד, כגון סַפֵּק נֶגַע... (ניקוד בבלי ידים ב, ד);⁴⁹ סַפֵּק הוא שם סַפֵּק אינו שם, סַפֵּק חי סַפֵּק מת, סַפֵּק נכרי סַפֵּק ישראל (פא יומא ח, ז). ומצאנו דוגמות רבות במסורת תימן; למשל כך מנוקד במשנה הנ"ל במסכת יומא בכ"י ת־מועד; וכך מצוי לרוב בכ"י ת, כגון סַפֵּק נֶגַע סַפֵּק לא נֶגַע (עדויות ב, ז). ריבוי הדוגמות מלמד, שאין מדובר במשוגת ניקוד אלא בתופעה מקורית.⁵⁰

לסיכום, רוב מכריע של השמות בלשון המשנה שלא באו בלשון המקרא מגלים מגוון גדול בענייני תצורה.

[ד] ייחודים בתצורה

13. מן הבירור של מאות רבות של שמות בתוך כלל המשקלים ניבטות גם תופעות ייחודיות לרוב. כוונתי לצורות שנקרו אך פעם אחת בעד אחד, ואתה תוהה לעתים אם שגיאה לפניך, כפי מה שאמרנו על הניקוד בַּצֵּק שמצאנו פעם אחת בכ"י ק.⁵¹ אבל יש גם יש שנקרית בידינו צורה ייחודית שבירורה מעלה ממצא בעל חשיבות, שכן לא מיעוט העדויות קובע את משקלה של צורה, אלא אחיזתה במציאות הלשונית שבה נתונה לשון חכמים היא הקובעת את משקלה; מה שנקרה בטקסטים

47 כך ניקד ר"ח ילון וכך מנוקד במהדורת רבי פינחס קהתי – סַפֵּק, סַפֵּק (ראה למשל נגעים ה, א).

48 ראה ייבין, בבלי, עמ' 924.

49 ראה שם.

50 לשימוש ייחודי זה של סַפֵּק יוקדש בירור נפרד בתיאור הכולל של משקל פֶּעַל בעבודתנו.

51 ראה לעיל § 7 ב, אך ראה הערה 28 לעיל.

שלנו אך פעם אחת עשוי להיות צורה רגילה במסורת אחרת של העברית או בטקסטים חיצוניים או בלשונות קרובות מוצא או קרובות מגע כארמית ללהגיה. כבר הצבעתי על קיומה של צורת נפעל בכ"י פר ורק בו, בשורש טמ"א (ניטמאתה, ניטמאתי), העולה בקנה אחד עם הממצאים בעברית נוסח שומרון;⁵² וכיום אין מי שיערער על מהימנותה של הצורה נפעל (חלופה של נפעל). כדבר הזה נקרה לנו גם בכמה וכמה שמות עצם. אצביע כאן על דוגמה אחת כזאת, ואפרט במקצת את עניינה.

14. מתכוון אני לשם עצם יחידאי גם במקרא וגם במשנה. רוב העדים במשנה גורסים בו צורה כצורה המוכרת לנו מנוסח המסורה הטברני למקרא, אבל כ"י פר מקיים בו במשנה צורה ייחודית, שאין לפקפק במהימנותה. הרי פרטי הדברים: "ויעש לו אהוד חרב, ולה שני פיות גמד ארכה" (שופטים ג 16). הביאור המקובל של גמד הוא אמה או אמה מצומצמת, כדעת הקדמונים: "גרמידא אורכה" (תרגום יונתן על אתר). ומשם לפירוש רד"ק: "גמד – שיעור אמה, וכן ת"י גרמידא". ורלב"ג: "לא היה ארכה כי אם אמה". אבל רש"י אומר: "גומד ארפה – אמה גדומה". וראויים לכאן דבריו של רשב"ם בבבלי בבא בתרא ק ע"א: "גמדין – אמות קטנות מפרקו עד אצבעותיו, ויש אומרים אמות שלמות דקרא כתיב 'גמד ארכה'". וכבר השבעים מדברים על אמה מצומצמת: $\sigma\pi\theta\alpha\mu\eta$; $\sigma\pi\theta\alpha\mu\eta\varsigma\ \tau\omicron\ \mu\eta\kappa\omicron\nu\ \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$ עניינה כמחצית אמה או שלושת רבעי פסיעה.

15. מילה זו נזדמנה במשנה פעם אחת; שנינו במשנת כלים כט, א: "נימי כיפה של זקינה והגומדין של ערביין". כל כתבי היד והדפוסים המנוקדים גורסים וְהַגּוֹמְדִין (ק ת וכן דפוס ליוורנו⁵³) / הַגּוֹמְדִין (פס), שהיא צורת הרבים של גמד, על דרך פותלין/ כותלין מן כותל; כלומר לפנינו הריבוי השלם, המכונה "הריבוי הארמי". התיבה מתבארת "בגד שהוא אמה על אמה ונותנין אותו הערבים על פיהם ועל אפיהם ... מרוב הקור, וגומד פ[ירוש] אמה כדכת[יב] 'ולה שתי פיות גומד אורכה', ומתרגם רב יוסף גרמידא" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 75); ובגיליון כ"י פא מצאתי הערת פירוש זו: "חתיכת בגד אמה ארכה נותן אותה על חוטם מפני הקור".

16. כ"י פר – ורק פר לבדו – גורס וְהַגּוֹמְדִין (במ"ם דגושה!). צורה זו אינה צורת הרבים של גמד, אלא של גמד. גמד תואמת את המקבילה הארמית בעלת ארבעת העיצורים: גרמידא של ת"י ושל הארמית הבבלית, garmida של המנדאית, ועוד יותר גורמידא של הסורית, ובמידת מה גם גורמייזא, הצורה השנייה שנמצאה

52 ראה לעיל כרך א, פרק יא, 17§§–21; ולאחר מכן לעיל פרק א בכרך זה, 16§.

53 יש לדייק ולומר, כי ק מנקד [ו]הגומדין (בדל"ת רפה); וכך הוא גם בדפוס ליוורנו, והגמדין (בקבוץ בגימ"ל), אבל ת מנקד והגומדין (בדל"ת דגושה). ומעין זה ניקודו של ר"ח ילון והגמדין, אבל רח"י קוסובסקי (מהדורה ב!) הביא צורת ריבוי עברית: והגמדין (במהדורה א של אוצר לשון המשנה הביא והגומדין/והגמדין).

במנדאית.⁵⁴ מיותר להעיר כי המ"ם עשויה לגרור צורה כעין גַמֵד, שתהגה גַמֵד בתנועה שפתית לפנייה. ואפשר שהרי"ש בארמית תניינית היא וחוזרת אל שלב שבו צורה כעין גַמֵד או גַמֵד נתממשה בה הכפלת המ"ם במבנה דסימילטורי $rm < mm$, כלומר גַמֵד/גַמֵד (גוֹמֵד) < גרמֵד/גורמֵד.⁵⁵ מסתבר אפוא, כי מסורות העברית הכירו שתי צורות של המילה בשני משקלים נבדלים: גַמֵד הסגולית ולידה גַמֵד (גוֹמֵד), כשם שמצאנו את שֶבֶט הסגולית ולידה את שֶרְבִיט, המתגלגלת מן ברור מן הצורה šabbīt (אכדית šabbītu).

דוגמה זו (ויש אחרות שכמותה) מלמדת עד כמה רבים החידושים בתצורת השם בלשון חז"ל העולים מתיאור כתבי היד העתיקים, אבל רובי החידושים אינם כוללות אלא בפרטים.

[ה] התיאור המשולב של משקלים

17. בתיאור משקלי השם אין מנוס מהצגה פורטת שלהם – כמקובל בכל תיאור דקדוקי – משקל אחר משקל מן הראשון עד האחרון. עם זאת צריך לומר, שמשקלים רבים אחוזים זה בזה בשל גורמים התלויים במציאות הלשונית בזמן שהעברית הייתה לשון חיה או בתהליכי מסירתה וגלגוליה בעל פה ובכתב במהלך ימי הביניים. לאור זאת ברור לחלוטין, שהבא לתאר את משקלי השם צריך שיציג משקלים קרובים זה עם זה, כדי לתת את הדעת לכל מה שמחבר ביניהם ולכל מה שמבדילים זה מזה.

18. כבר הראיתי במקום אחר, שארבעה משקלים המציינים בעיקר שמות תואר וצורות בינוני אחוזים זה בזה.⁵⁶ כוונתי למשקלים אלו: (א) פֶּעַל הדגוש בנטייה (הנכתב כמעט תמיד כתיב מלא) – אָדוּם (אֲדוּמִים), עָגוּל (עֲגוּלִים); (ב) פֶּעוּל בחולם מתקיים⁵⁷ גָּדוּל (גְּדוּלִים), קָרוֹב (קְרוֹבִים); (ג) פֶּעוּל שהחולם הופך בו שורוק בהברה פתוחה לא מוטעמת – מָתוּק (מְתוּקִים), יָכוֹל (יְכוּלִין); (ד) הבינוני הסביל של הקל פֶּעוּל – שָׁמור (שְׁמוּרִים).

בשל זהות צורות היחיד בנפרד בשלושת המשקלים הראשונים – א, ב, ג לעיל (לא רק בכתיב אלא בעיקר בהגייה) קיים בסיס להמרה של כל אחד מהם בשני האחרים. ובשל זהות צורת הנטייה של המשקל השלישי (ביחיד פֶּעוּל, אבל בנטייה פֶּעוּלָה, פֶּעוּלִים, פֶּעוּלוֹת) עם הצורות המקבילות של הבינוני הפֶּעוּל (פֶּעוּלָה, פֶּעוּלִים, פֶּעוּלוֹת) נוצר בסיס לזהות בין שני משקלים אלו; ונמצא הבינוני הפֶּעוּל של הקל מתקרב לשלושת המשקלים הראשונים. כך אנו מבינים את הופעתן של צורות כמו אָרוֹךְ, עָגוּל במקום אָרוֹךְ (אָרוֹךְ), עָגָל (עָגוּל), וכך מתפרשת הצורה יְכוּלָה בצד יְכוּלָה

54 רוב הנתונים הללו מובאים בערך "גַמֵד" במהדורה החדשה של מילון קב"ש.

55 ההבדל בתנועה שבהברה השנייה, e (צירי) בעברית לעומת i בארמית, אינו פוגם בדמיון המכריע בין שתי הצורות.

56 ראה להלן פרק יב (פרק שנכתב כמה וכמה שנים לפני הפרק הזה).

57 בדברי כאן על חולם מתקיים אני מתעלם מצורות כגון הנסמך גָּדַל וכיו"ב שנקרו בניקוד המקרא. הללו זכר אין להן במסורות לשון חז"ל; החולם של גָּדוּל מתקיים בל"ח בכל מעמד.

בכ"י פר.⁵⁸ ולא רמזתי כאן אלא לדוגמות מועטות של החילופים שנמצאו בין ארבעת המשקלים. בנוסף לזאת יש להדגיש את הבסיס הסמנטי-תחבירי המשותף המוביל להיקש בין ארבעת המשקלים: מדובר בצורות בינוני של פעלים עומדים⁵⁹ או בצורות בינוני פסיבי, וכולן מתארות מצב וסטטיות. וכבר מצאנו חילופים של קָצַר, קָצַר וקָצוּר⁶⁰ ודומיהן בשל דמיון הוראתן, ועל כן אין פלא שצורות דומות גם בהגייתן וגם בהוראתן כארבע הצורות הנידונות תתחלפנה זו בזו.

19. לסיכום, המחקר צריך שייתן את דעתו לאחיזה שנאחזים זה בזה משקלים קרובים בחלק ממרכיביהם העיצוריים והתנועתיים; אם כתוצאה של שינויים שחלו בתהליך המסירה בימי הביניים או כתהליכים שהתרחשו בלשון החיה. לשון אחר, מי שיידרש לעשרות המשקלים של שם העצם בלשון חז"ל יראה אל נכון את מידת אחיזתם של משקלים קרובים זה בזה ויוכל להעריך את משקלם של העירובים בין המשקלים, כדי לקבוע מה נשתנה בידי המוסרים ומה עשוי היה להשתנות בתהליך טבעי בלשון חכמים בעודה משמשת כלשון דיבור.^{60א}

ג. משקלי פֶּעַל

20. בדיון עד כה עמדנו על חמש בחינות לעיון בתצורת השם תוך הדגמה מנתונים שנלקחו מן התיאור של משקלים רבים. עמדנו על הבחינות הללו: משקל ומשמעות, לשון המקרא ולשון חכמים, שמות שלא נקרו במקרא, ייחודים בתצורה ואחיזה של משקלים קרובים זה בזה. עתה אציע בצורה שיטתית, אך בקיצור נמרץ, את עניינם של שניים-שלושה משקלים קרובים, ותוך כדי כך תשתקפנה חמש הבחינות שהעמדתי עליהן בדבריי עד כה. מבקש אני לומר דברים אחדים על משקלי פֶּעַל, היינו פֶּעַל בקמץ מתקיים ופֶּעַל בקמץ שאינו מתקיים. בשל שיקולים הקשורים בהוראותיהם ובשימושיהם התחביריים של המשקלים אני מציע אותם כשלושה משקלי משנה:

א. פֶּעַל, המציין עיסוק קבוע או מקצוע (כגון צִיר) או תכונה קבועה (כגון גִּנָּב).

58 ביתר פירוט נציין, כי מצאנו בפר יְכוּלָה (כלים ד, ב; יז, ג) לצד יְכוּלָה (כלים יח, ב ועוד x11), יְכוּלִין (שם ד, ג ועוד x8), יְכוּלוֹת (פרה ה, ט; טהרות ז, ד).

59 אולי לא מיותר להעיר כי אדם היא מעיקרה צורת הבינוני של אדם, הנתון לנו בצורת הנסתרים אָדָמוּ (איכה ד 7); וגְדוֹל היא צורת בינוני של גָּדַל (איוב ב 13); ויְכוּל ומְתוּק הן צורות הבינוני של יָכַל (בראשית לב 25) ושל מִתָּק, שנקרית לנו בצורת הנסתרים מִתְּקוּ (איוב כא 33) – כולן צורות בינוני המתארות מצב הן.

60 ראה שרביט, אבות לשון, עמ' 216–217; וכן לעיל כרך א, פרק י, §36.

א60 דוגמה מובהקת לאחיזתם של משקלים קרובים זה בזה הוא טשטוש ההבחנה בין פֶּעַל (צירי סגול) למשקלי פֶּעַל (סגול סגול) בשל החילופים הרבים המתגלים ביניהם בכתבי היד ק פר (ובעדים אחרים). נושא זה ידון אצלי אי"ה במקום אחר.

פֶּעַל זה הוא בקמץ מתקיים; מעידה על כך צורת הנסמך של הרבים בכמה מן השמות: צִידִי חיה ועוף (כלים כד, טו⁶¹), תַּגְרִי לוד (בבא מציעא ד, ג).
 ב. פֶּעַל המציין שמות תואר ומעמיד ככל שם תואר וככל בינוני נטייה מרובעת: יחיד-יחידה, רבים-רבות (חִיב-חִיבִין, חִיבָת-חִיבֹת).⁶² בין תפקידיו התחביריים של פֶּעַל זה בולטים שימושיו כגרעין בנשוא מורחב, במבנה פֶּעַל + לפעול, כגון "רִשָּׁאי לקיימה" (פר כלים יב, ז), וכנשוא במשפט שמני, כגון "אביה זָכָאי במציאתה" (פר נידה ה, ז). אין לנתק את הצורות הללו מצורות הבינוני של פעלים עומדים המוכרים היטב בעברית המקרא, כגון חָלַשׁ-יַחֲלֹשׁ, ובבינוני חָלַשׁ.⁶³ וכך בלשון חז"ל הפועל חָב/יָחִיב יש לו בינוני חִיב בצד הצורה חָב, המשמשת צורת בינוני נוספת (לשתי הצורות יש הוראות נבדלות), והפועל קָם/יָקָם יש לו בינוני קָם בצד צורת הבינוני קָם (בהוראות נבדלות).

כאן יש לנו עדויות לקמץ לא מתקיים, כגון חִיבִי (ק סנהדרין ט, ג ועוד; פא שבת יא, ו), חִיבִי במסורת הניקוד הבבלי.⁶⁴ אבל מצאנו גם חִיבִי בניקוד הבבלי ובמסורת תימן;⁶⁵ ואיננו יודעים אם ניקוד זה מעיד על קמץ מתקיים מעיקרו או על היקש של הנסמך לנפרד (כמו מִתְנַוֹת כהונה). ועוד זאת, ספק אם בשורשי ל"י נהגו צורות בקמץ לא מתקיים, כעין רִשָּׁאי; מסתבר ששימשו רק צורות כמו רִשָּׁאי.

לסיכום, נראה ששימשו בקטגוריה זו גם צורות בקמץ מתקיים (כפי שמעידה צורת הנסמך חִיבִי), בדומה למשקל פֶּעַל-א, וגם צורות בקמץ לא מתקיים (כפי שמלמדת צורת הנסמך חִיבִי).

ג. פֶּעַל המציין שמות שונים בלי הגדרת משמעות קבועה, כגון צִוָּאר, נָדַל ועוד (ראה §29 להלן). בכמה שמות יש עדות שמדובר בקמץ לא מתקיים (צִוָּאר, צִוָּארִי; שֶׁבֶת, שֶׁבֶתוֹת). שיוכם של השמות האחרים המתפרטים להלן (ב-§29) למשקל זה מבוסס על סברה בלבד.

21. הנתונים הנוגעים למשקלי פֶּעַל מובאים להלן (§§22, 28, 29) על פי הממצאים בכ"י פר.⁶⁶ כבר עכשיו ייאמר, כי כלל השמות במשקלי פֶּעַל שנמצאו בסדר טהרות

61 ראה הערה 72 להלן.

62 צריך לומר שנטייה מרובעת מצויה בכוח גם במשקל פֶּעַל-א, המציין עיסוק קבוע או מקצוע, אבל בפועל היא מתממשת אך מעט.

63 יש להבדיל בין שני שימושיו של חל"ש בבניין קל: (א) כפועל עומד המציין סטטיות: חָלַשׁ, יַחֲלֹשׁ והבינוני חָלַשׁ; הוא מיוצג במקרא בצורות וַיַּחֲלֹשׁ (איוב יד 10; הצורה באה בהפסק), חָלַשׁ (יואל ד 10); (ב) וכפועל יוצא דינמי: חָלַשׁ, יַחֲלֹשׁ, חוֹלֵשׁ; זה מיוצג במקרא בצורות וַיַּחֲלֹשׁ (שמות יז 13), חוֹלֵשׁ (ישעיהו יד 14).

64 ראה ייבין, בבלי, עמ' 967. וכן הוא במסורת אשכנז, כפי שהעירני ידידי ד"ר חיים א' כהן.

65 ראה שם.

66 בשלב זה של הבירור השלמתי את ההשוואה לעדים אחרים בממצאים של סדר טהרות בלבד על פי נתוני כ"י פר. לפיכך ויתרתי על הצגת הממצאים בכ"י ק, המקיפים את כלל השמות במשקלי פֶּעַל במשנה כולה.

על פי פר הוא למעלה מחמישים. מן החומר המשווה רב ההיקף שאספתי ושעיבדתי אביא רק פרטים אחדים (ראה להלן §§25–27) בשל קוצר היריעה. ברשימות המובאות להלן (§§22, 28, 29) משמשים שני סימנים: עיגולית לפני שם – כגון סֶכֶר – מכוונת לומר כי השם אינו מצוי במקרא. צלבית לאחר השם מציינת כי הוא שם נדיר, שנמצא במשנה כולה פעם אחת או פעמיים בלבד, כגון כֶּתֶן + . להלן בא פירוט השמות:

[א] פֶּעֶל-א

22. קבוצה א. אֶל־אֵי/אֶל־אֵי⁶⁷ (=מקונן, מספיד) + ; בִּדְדִי⁶⁸ (=עובד בבית הבד), בִּלְן, בִּנְאִי/בִּנְאִי⁶⁹, בִּקֶּר + , גִּבְאִי/גִבְאִי, גִּמֶל, גִּנְב, גִּנְן, גִּרְע/גִּרְע [ק] (=אומן מקיז דם) + , זִגְג, זִהֶב (רבים זִהָבִים), זִמֶּר + , זִפֶּת + , זִקֶּק (=עושה או נושא נאדות) + , חִמֶּר, חִרְשׁ, טִפֶּח (= (א) מבשל, (ב) קצב ועוסק בטביחה), פִּתֶּן (=עוסק במלאכת הפשתן) + , כִּתֶּף (=סבל הנושא על כתפו), נִפֶּח, סִבֶּל, סִידֶר/סִידֶר⁷⁰, סִפֶּר (=עושה סִכְרִים) + , סִלֶּת (=עושה סולת), סִפֶּר, סִרְגֶּ/סִרְגֶּ [ק] (=עושה מרכבות), סִתֶּת, עִזֶּאִי/עִזֶּאִי⁷¹ (=שם פרטי), עִצֶּע, (עִידֶר)⁷², עִיר, עִמֶּר (=אומן במלאכת הצמר), קִדֶּר, קִיף/קִיף (=עושה קופות?) + , קִיץ/קִיץ⁷³

67 ראה 23§ להלן, הערה ה.

68 שם זה ואחרים נקרו במשנה בצורת הרבים בלבד, כגון הַבְּדִין (טהרות י, ב). לצורך הצעה תמציתית של הנתונים הובאו כאן כל השמות בצורת היחיד.

69 ראה 23§ להלן, הערה ג.

70 ראה 23§ להלן, הערה ד.

71 ראה 23§ להלן, הערה ח.

72 השם צִיד נמצא במשנה פעם אחת, במסכת מועד קטן ב, ה: הַצִּידִים (ק), הַצִּידִים (פא); וכן הוא בלא ניקוד: הַצִּידִין (לו), הַצִּידִין (ד"ר). מעתיק פס טעה והמיר דל"ת ברי"ש: הַצִּידִין. בדפוסים מאוחרים של המשנה נקרתה הצורה פעם נוספת בסדר טהרות: "של צִידִי חיה ועוף" (כלים כד, טו); כך מביא גם קוסובסקי באוצר לשון המשנה. וכן מצאנו בכתב יד פס: שֶׁל צִידִי. אך רוב כתבי היד גורסים צִידִי. הרי עיקר הנתונים: שֶׁל צִידִי (פר), שֶׁל צִידִי (ת), שֶׁל צִידִי (דפוס ליוורנו); ובלא ניקוד: שֶׁל צִידִי/שֶׁל צִידִי (פא/לו, ד"ר ורמב"ם [קאפח]). ולזה כיוון קרוב לוודאי גם סופר ק שגרס שלצִידִי, אך נקדן כתב היד גורס שֶׁל צִידִי; אם אמנם יש צִידִי צרויה בק, לפנינו הנסמך צִידִי (מן השם צִיד) בלא היו"ד הראשונה. מלשון הפירוש בפירוש הגאונים לסדר טהרות ברור שהוא גרס עושה פעולה (צִד או צִיד), ולא את הפעולה עצמה (צִיד): "כמין כף מעור יש לאילו שתופסין העוף" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 66). יש להעיר כי הגרסה ברוב עדי הנוסח מלמדת על שימוש קדמון של בינוני פועל של קל (צִד) בתפקיד שֶׁמְנִי, שהומר במועד מאוחר בשם ממשקל פֶּעֶל (צִיד). הדבר הזה מזכיר את אשר אמר פרופ' זאב בן-חיים על ההבדל בין מסורת טבריה, המקיימת דגם קדום יותר (פועל), למסורת שומרון, הנוקטת צורה מאוחרת יותר (פֶּעֶל), כגון רוֹכֵב < רִכֵּב, רוֹקֵם < רִקֵּם ודומיהן (ראה בן-חיים, כרונולוגיה, עמ' 38, וכן עואנ"ש ה, עמ' 197); והשווה אל מש"כ על בוקר < בָּקֶר (לעיל כרך א, פרק יא 22§–31).

73 ראה 23§ להלן, הערה ז. נעיר כי השם קִיף נזדמן רק כשם אביו של אחד מן הכוהנים הגדולים: אליהוֹעִינִי בין הַקִּיף (פרה ג ה). הַקִּיף היא גרסת פר, וכך הוא בכ"י א: הַקִּיף (אבל במועד מאוחר נכתבה וי"ו שרוקה מתחת ליו"ד קמוצה); ק גורס הַקִּיף (צורה במשקל פֶּעֶל), פא, לו

(=לוקט תאנים), קָלֵאִי/קָלֵאִי (=קולה קליות) + , שֵׁיט/שֵׁיט + , שִׁמְאִי/שִׁמְאִי (שם פרטי), שִׁקְאִי/שִׁקְאִי/שִׁקְאִי (=תופר שקים),⁷⁴ תָּגֵר. קבוצה ב. אַגֶּס,⁷⁵ וְדָאִי.⁷⁶

הערות:

23. א. אילו נערכה הרשימה על פי הנתונים של ק (בסדר טהרות בלבד) היו נגרעים ממנה השמות בָּקֵר, גָּמֶל,⁷⁷ זֶהָב, סָכָר, קִיף,⁷⁸ אַגֶּס.⁷⁹
 ב. כל השמות בקבוצה א זהים מבחינה סמנטית; כולם מציינים בעלי מקצוע או תכונה מתמדת. רק השמות אַגֶּס, וְדָאִי (קבוצה ב) אינם כלולים בקטגוריה זו. נראה כי הקמץ בשם אַגֶּס הוא קמץ מתקיים; הדבר מסתייע מן המקבילה בערבית اِجَّاص, اِنْجَاص.⁸⁰ גם התנועה בדל"ת של וְדָאִי היא כנראה תנועה מתקיימת.⁸¹
 ג. נזכיר כי בכ"י פר הצורות משורשי ל"י מנוקדות בקמץ בהברה השנייה: בְּנָאִי, גְּבָאִי, עֲזָאִי, קָלֵאִי, שִׁקְאִי/שִׁקְאִי, חוץ מן השם שמאי, המנוקד על פי רוב בפתח: שִׁמְאִי/שִׁמִּי (כניקודו במקרא הטברני). כבר הערתי בעבר על המרת פתח בקמץ בשורה של קטגוריות בפר (קרָקַע < קרָקַע ואחיותיה, צָד < צָד ודומיה),⁸² וכך הוא גם באשר לניקוד דו-התנועה הסופית י־: ay < ay (תְּנָאִי < תְּנָאִי וכיו"ב, בְּנָאִי < בְּנָאִי וכיו"ב).

ד. ידועה נטייתו של פר להשמיט דגשים חזקים ביו"ד: צִייר, קִיץ ועוד.⁸³
 ה. השם אֵלֵאִי/אֵלֵאִי נקרה בצורת הנקבה בלבד: "מפני שְׁאֵלִית יושבת עליו" (כלים טו, ו; וראה גם טז, ז); ודיברה המשנה בהווה.⁸⁴
 ו. יושם נא לב, שהשם הזר βαλανεύς נשתלב יפה בעברית משנשקל בה במשקל

וד"ר הקיף (בלא ניקוד), פס הקיף (מאי קמ"ל?), ת ודפוס ליוורנו גורסים הַקֹּף, וכן ניקד ר"ח ילון.

74	ראה § 23 להלן, הערה ח.
75	ראה § 23 להלן, הערה ב.
76	ראה § 28 להלן, הערה ב.
77	השם גָּמֶל נמצא בסדרים אחרים של המשנה והוא מתועד בכ"י ק, למשל חֲמֵר גָּמֶל (קידושין ד, יד). אבל כנגד ההופעה שנקרתה במשנת כ"י פר בסדר טהרות (כלים כד, ט), והפוחלץ שִׁלְגָמְלִים, גורס ק שִׁלְגָמְלִים (צורת הרבים של גָּמֶל).
78	ראה הערה 73 לעיל וכן להלן הערה ז בסעיף זה.
79	השם הזה נקרה במשנה רק בצורת הרבים, וניקודו בק הוא הַאֲגָסִים/ן (מעשרות א, ג / כלאים א, ד); זו צורת הרבים של אַגֶּס. אבל בעוקצין א, ו מנקד ק הַאֲגָסִין (בחטף-פתח במקום פתח באל"ף); זו צורה זהה למסורת פר הגורס אַגָּסִין.
80	החילוף s (בעברית) / § (בערבית) אינו מטשטש את הזהות במשקלן של הצורות.
81	ראה מה שנכתב לעיל בסוף § 20 ב על הצורות רְשָׁאִי/רְשָׁאִי.
82	ראה לעיל כרך א, פרק ו, § 37–38.
83	ראה שם, § 41.
84	השווה אל דברי רש"י לשמות כב 17 (המבוססים על ברייתא בבבלי סנהדרין סז ע"א): "מכשפה לא תחיה – ... אחד זכרים ואחד נקבות, אלא שדבר הכתוב בהווה, שהנשים מצויות בכשפים".

"מתאים", בלן, כמו בעלי מקצוע אחרים. נגרע ממנו רובה של ההברה הסופית והוכפל בו העיצור השני.

ז. אם אמנם קיף הוא עושה קופות, משמע שם העצם קפה גזור מן השורש קפ"ף, ובעל המלאכה קיף נגזר מן השורש קי"ף בחילופי גזרות ע"ע וע"ו.

ח. סקאי (=תופר שקים) נגזר משורש מגזרת ל"י סק"י (שק"י), אבל השם שק עצמו גזור משורש מגזרת הכפולים (שק"ק) במעבר הידוע מגזרה לגזרה בפעלים מגזרות העלולים. אפשר שכך יש לפרש את היחס בין עזאי (מהשורש עז"י) ובין עז או עז (מהשורש עז"ז).

ט. מתוך ארבעים השמות בקבוצה א, אך שמות מועטים מתועדים במקרא: גנב, חרש, טבח, סבל, שמאי (שמי); זמר לא נמצא בעברית, אלא בארמית המקרא: זמריא (עזרא ז 24).

י. אחד עשר שמות מתוך הרשימה (קבוצה א) הם יחידאים במשנה: בקר, גרע, זמר, זפת, זקק, כתן, סכר, קיף, קלאי, שיט, שקאי/סקאי. ועוד עשרה שמות מופיעים פעמים אחדות בלבד (לרוב פעמיים בלבד) במשנה, כולם בסדר טהרות: אלאי (אליית), בדר, זגג, זהב (זהבים), פתף, נפח, סלת, סתת, ציר, קיץ.

24. בדיקת הממצאים העולים מן ההשוואה לעדים אחרים נוגעת בעשרות פרטים רבי עניין. יש מהם המגלים הבדלי נוסח וגורעים מן הרשימה מקצת מן השמות,⁸⁵ ויש מהם הנוגעים בלשון בלבד בחילוף של משקל פֶּעַל בצורה אחרת של שם המציין agent, וגם הם גורעים מן הרשימה מקצת מן השמות.⁸⁶ רוב ההבדלים נוגעים בשמות שלא נקרו במקרא, אבל יש מהם שנוגעים גם בשמות כאלו, ומעידים בעיקר על חלופות נוסח.⁸⁷ מחמת קוצר היריעה אסתפק בהערות אחדות על דוגמות ספורות בלבד.

25. חרש/חרש:

(א) שייר בה חרש מלמטן או מלמעלן (אהלות יג, ג).

(ב) הקנטר של בנאי והדקור של חרש (כלים יד, ג).

(ג) והמכבש של חרש (שם טז, ז).

(ד) המכבש של חרש (שם כא, ג).

בארבע המשניות האלו גורס פר חרש, שְׁלַחַרְשׁ/שְׁלַחַרְשׁ (x3). אך יש להעיר כי בהופעה השלישית (כלים טז, ז) גרס תחילה שְׁלַחַרְשׁ, והסב את הפתח לסגול ואת שני הסגולים האחרונים לקמצים וכן הטיל בשי"ן נקודה ימנית, ונמצא גורס כעת שְׁלַחַרְשׁ (בשתי נקודות – בימין ובשמאל – בשי"ן).

במשנה השנייה (כלים יד, ג) גורס ק והדקור שְׁלַחַרְשׁ; גרסה זו נתמכת מן הכתיב

85 ראה למשל את הגרסות המובאות מכ"י ק ב-25§§, 27 להלן.

86 למשל ההבדל בין קיף (פר) ובין קיף (ק, כמו חכם), שצוין בהערה 73 לעיל, משקף שתי צורות נבדלות של עושה הפעולה.

87 כזאת היא הגרסה חרש תמורת חרש הנידונה ב-25§ להלן.

במשנה זו בגרסה שהביא בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות, שקרא "והדקור של חרס" (ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 34) בסמ"ך.

נקדן פס גרס בכל ארבע ההופעות חרש. והרי פרטי הדברים: פעמיים ניקד ניקוד מלא, שְׁלַחֲרֶשׁ (כלים יד, ג; כא, ג), במקום השלישי (כלים טז, ז) גרס תחילה שְׁלַחֲרֶשׁ, אבל כנראה תיקן לקרוא שְׁלַחֲרֶשׁ (נראה שהסב את שני הסגולים האחרונים לקמצים, אך הותיר את הנקודה השמאלית בשי"ן). באהלות הסתפק בציון הנקודה בשי"ן בלבד: החרש (=הַחֲרֶשׁ). מיותר לומר, כי החילוף חֲרֶשׁ/חֲרֶשׁ נוגע בהבדלי נוסח ממש.

הניקוד בפס באהלות ("שייר בה החרש") נראה שיבוש ברור, אבל העדויות האחרות על קריאת הכלי (הדקור או המכבש) על פי החומר שממנו נעשה (הַחֲרֶשׁ) ולא על פי המשתמש בו (הַחֲרֶשׁ) – פעם אחת בפר (כלים טז, ז לפני התיקון), פעם אחת בק (כלים יד, ג), בפירוש הגאונים לסדר טהרות (שם שם) וקריאתו המצטרפת של פס – הן עדויות שאי אפשר להתעלם מהן. כבר ראינו שכלי עשוי להיקרא על פי המשתמש בו – כגון מלקוט שלבֶּקֶר (כלים טז, ז) או פוחלץ שלגִמְלִים (שם כד, ט) במסורת פר לעומת מלקוט שלבֶּקֶר או פוחלץ שלגִמְלִים בק ובעדים אחדים, על פי הבהמה שהוא מיועד לה.⁸⁸ וכך הוא במשניות ממסכת כלים: אפשר לו לכלי שייקרא על שם המשתמש בו (הַחֲרֶשׁ) או על שם החומר שממנו נעשה (הַחֲרֶשׁ). העובדה שכלי שנזכר בסמוך נקרא על שם בעל המקצוע, "הקנטר של בְּנָאִי" (כלים יד, ג), אינה מחייבת שגם הכלי השני ייקרא על פי בעל המקצוע (הדקור שלחֲרֶשׁ), והוא עשוי להיקרא על פי החומר (שלחֲרֶשׁ/שלחרס), כגרסת ק ופיה"ג לסדר טהרות וכ"י פס. מכל מקום נעיר כי השם חֲרֶשׁ אינו מופקע מלשון המשנה, אלא מכמה מן ההקשרים הנ"ל בלבד במסורות אחדות; קיומו בהקשרים אחרים אינו מוטל בספק.⁸⁹

26. חֲרֶשׁ (פֶּעֶל) / חֲרֶשׁ (פֶּעֶל):

צורת הרבים של חֲרֶשׁ (מן פֶּעֶל) היא חֲרָשִׁים/חֲרָשִׁין, וכך מצאנוה מנוקדת בכל העדים המהימנים; כן הוא בפר (כלים כט, ג; כט, ו), בק (שם ושם, וכן שבת ד, א), וכן מצאנו בשני כתבי היד התימניים (ת-מועד בשבת שם וות בכלים שם ושם); וזה ניקוד פא במשנת שבת: שְׁלַחֲרָשִׁים (בפתח במקום קמץ בחי"ת, כדרכו של הנקדן); וכך מצאנו בפס: חֲרָשִׁים (פעמיים במשניות שבמסכת כלים) או חֲרָשִׁים (במשנת שבת, בהמרת קמץ בפתח בחי"ת, כדרכו של המנקד). אך בדפוס ליוורנו מנוקד בשלוש ההופעות האלו חֲרָשִׁין/חֲרָשִׁים. לכאורה טעות היא שטעה הנקדן, אבל ניקוד זה בחטף-פתח יש לו יסוד קדמון. ייבין (בבלי, עמ' 968) מצא אותו במסורת הניקוד הבבלי (בצד חֲרָשִׁים). אם כן עדות יש בדינו שהמילה שקולה במסורות מסוימות

88 ראה לעיל כרך א, פרק יא, §§22–31 ובמיוחד §26.

89 כגון חֲרֶשׁ (ערכין ו, ג בכתבי יד ק, ת ודפוס ליוורנו). וראה הדוגמה המובאת ב-§26 להלן משבת ד, א.

במשקל פֶּעַל בדומה לחֶכֶם–חֲכָמִים, ולאו דווקא במשקל פֶּעַל (חֲרָשׁ < חָרַשׁ, חָרָשִׁים). לפיכך אפשר שנקדן דפוס ליוורנו לא טעה.

27 סֶכֶר/סְכָר/סָכָר:

"מצודות הסְכָרִין" (כלים כג, ה) היא גרסת פר, כלומר עושי הסְכָרִים; זו הגרסה שמצאנו בכ"י ת ובדפוס ליוורנו. וכן קורא פא הסְכָרִים (בפתח במקום קמץ בכ"ף). פס קורא הסְכָרִים, אף שהמילה כתובה כתיב חסר. לעומת זאת ק כותב שְכָרִין, כלומר ריבוי של שָכָר (סָכָר). קוסובסקי הביא סְכָרוֹן (פעולת הסכירה).⁹⁰ בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות כותב: "הסכרים פי' כדכתיב 'כל עושי סכר'."⁹¹ (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 64); כלום כיוון לומר שסכרים הם עושי שָכָר (סְכָרִים או סְכָרִים), או סכרים היא צורת ריבוי של שָכָר שבצירוף "עושי שכר"? דברי בעל הערוך מפורשים יותר, ולפיהם מדובר בעושי סכר: "מצודות הסכרין, פי' שסוכרין הנהר וצדין בו דגים, כדכתיב 'כל עושי שכר אגמי נפש'". וכן פירש הרמב"ם (על פי מהדורת הר"י קאפח): "מצודות הסכרין – מצודה של סוכרי המים בימיות כדי שיתקבצו שם הדגים". לפי שהמילה כתובה תמיד כתיב חסר יש להעדיף את גרסת העדים המהימנים, שגרסו סְכָרִים, על פני גרסת פס סְכָרִים, העומדת בבידודה (ולמה תיכתב צורת בינוני פועל בלא וי"ו?). אך אין לבטל את גרסתו של כתב יד מהימן מאוד ככ"י ק (מצודות שְכָרִין), אף שהיא עומדת בבידודה. שהרי כבר ראינו שכלים אינם נקראים תמיד על פי בעל המלאכה המשתמש בהם, אלא על פי הדבר המופעל בידיו – כאן השְכָרִים, ובמקום אחר מצאנו הַבָּקָר, הַגְּמָלִים (הבהמה) – או על פי החומר שהכלים נעשו ממנו (הדקור שֶלְחָרֶשׁ).⁹² לענייננו יש לקבוע, כי מסורת ק אינה מכירה את סָכָר (כמו שמות אחרים שברשימה) במשקל פֶּעַל.⁹³

[ב] פֶּעַל-ב

28. אלו שמות התואר והשמות הכלולים כאן: וַדָּאִי/וֹדָאִי,⁹⁴ זָכָאִי/זָכָאִי (א) בשימוש כללי ("אביה זָכָאִי במציאתה", נידה ה, ז), (ב) כשם פרטי (מצוי במקרא: זָכִי): זָכָאִי/זָכָאִי (כלים ב, ב ועוד); חֲתִיב/חֲתִיב (חייבת, חייבים), קָיִם/קָיִים (קיימין, קיימת, קיימות), רִשָּׁאִי/רִשָּׁאִי. הערות:

א. לבד מן השם הפרטי זָכִי כל המילים הנ"ל אינן מצויות במקרא.

ב. נזכיר כי בפר יש ניקוד בקמץ לפני היו"ד: וַדָּאִי, זָכָאִי.⁹⁵

90 אם לא תימצאנה עדויות מאששות לצורת סְכָרוֹן, אין מניעה להניח שמדובר בגלגול גרפי מוטעה של סכרין בהארכת היו"ד לוי"ו (דרך אגב במהדורה א ניקד קוסובסקי סְכָרוֹן).

91 הכוונה לפסוק "כל עושי שָכָר אגמי נפש" (ישעיהו יט 10).

92 ראה 25§ וההפניה בהערה 88 לעיל.

93 ראה 23§ לעיל, הערה א.

94 ראה להלן הערה ד וכן 22§ לעיל, פֶּעַל-א קבוצה ב.

95 ראה 23§ לעיל, הערה ג.

ג. כאמור, יש נטייה ברורה בפר להשמיט דגש חזק ביו"ד: חייב (כלים א, ה), קיים (שם יא, ח ועוד).⁹⁶

ד. כלום מצאנו את המילה ודאי בפר העומדת עמידה של שם תואר שמקומו כאן (כגון "חמש לידות וודיות ... חמש זיבות וודיות" בק כריתות א, ז)? אפשר שמצאנוה במקום אחד; כוונתי למשנה בנגעים יב, ב "וידוע שהוא נגע ודאי". יש להסתפק אם לפנינו מבנה של סמיכות – נגע של ודאי (המילה ודאי היא שם עצם), אזי מקומה של המילה לעיל ב-23§ (קבוצה ב); או שמא מדובר בנגע שהוא ודאי (ואם כן, המילה ודאי היא שם תואר);⁹⁷ אם כך הוא, מקומה של ודאי כאן.⁹⁸ ועדיין הדברים מצריכים עיון נוסף.

[ג] פֶּעַל-ג

29. אלו השמות שנמצאו כאן: לִפָּס (=קדרה), מִגָּג (=מין גומא), נִדָּל, פָּחַם, צִוָּאר, צָמַל (=פרי [תאנה] בשל, ובהשאלה נערה שבגרה), שִׁבַּת.⁹⁹ הערות:

א. כללתי כאן גם את השם שִׁבַּת, שבמקצת מנטייתו יש הכפלה תניינית של העיצור השלישי: שִׁבַּת, שִׁבְתוֹ (במדבר כח 10).¹⁰⁰

ב. כאמור, יש לקבוע כי רק בשני שמות יש בידינו עדות מפורשת על קמץ לא מתקיים: צִוָּאֲרִי (בראשית מה 14; כלים יד, ד), שִׁבְתוֹת־ (ויקרא כג 38). שיוכם של שמות אחרים הוא על פי סברה בלבד, כפי שכבר אמרנו לעיל (20§ ג).

ג. יושם נא לב, שארבע מתוך שבע המילים אינן במקרא: מִגָּג, נִדָּל, צָמַל והמילה הזרה לִפָּס.

ד. המשקל המצומצם הזה כורך בתוכו משמעויות שונות:

1. פְּרוֹת וצמחים: מִגָּג, צָמַל.

2. חומר: פָּחַם.

96 ראה 23§ לעיל, הערה ד.

97 במקרה כזה אילו היה בידינו צירוף של שם שמינו נקבה ואחריו שם התואר, היינו מוצאים את הצורה וְדֹאִית, כגון לידה וְדֹאִית, זיבה וְדֹאִית (בדומה למה שהובא בתחילת ההערה מכ"י ק ממסכת כריתות).

98 מחמת צמצום היריעה ויתרתי ב-28§§–29 על הצעת חומר משווה מעדים אחרים.

99 אעיר כי מצאנו שם נוסף – הַפָּנֶס – בגיליון של כ"י פר, אבל סופר פר גרס בַּפָּנִים הַפָּנֶס (כלים ב, ד), צורה במשקל פֶּעַל. וברור אם כן כי פָּנֶס אינה מגוף מסורתו של פר.

100 הצורה שִׁבְתוֹ אינה מתועדת בפר, אבל אין לנו ראיה לשלול את קיומה בדקדוק לשון חז"ל. ויש להוסיף בהקשר זה, כי יש לא מעט שמות במשקל פֶּעַל, או במשקלים אחרים, שתמורת הקמץ בהברה השנייה אנו מוצאים במסורות שונות פתח ודגש לאחריו בנטיית המילה, כגון וְשִׁלְסָרְגִין (ק כלים כד, ח) במקום וְשִׁלְסָרְגִין.

ויש להזכיר כאן כי יש מי שסובר שאין השם שִׁבַּת שייך למשקל פֶּעַל, ואפשר שהוא גלגול של פֶּעֶלֶת, והתיי' הדגושה בדגש חזק היא התמזגות של תי' השורש ותי' הנקבה. יעוין במה שכתב על כך הראב"ע בפירושו הארוך לשמות טז 27 (תודתי נתונה לד"ר חיים א' כהן, שהזכירני מראה מקום זה).

3. כלי: לַפֶּס.¹⁰¹

4. אבר מאברי הגוף: צוֹאֵר.

5. זמן ומועד: שַׁבָּת.

הוּוה אומר, אין במשקל הזה יחס קבוע בין המשקל למשמעות, כברוב המשקלים. ה. אין צריך לומר שלא ראי השמות המקראיים פָּחַם, צוֹאֵר וּשְׁבַת שנתגלגלו כצורתם גם אל לשון חז"ל כראי שמות שלא נזדמנו במקרא כלל. בחלקם הם אולי שמות קדמוניים שנזדמנו לראשונה רק בספרות חז"ל (כגון צֶמֶל), ובחלקם הם מילים חדשות, כמילה הזרה לַפֶּס שנתמזגה במשקל עברי דגוש אף שצורתה המקורית אין בה עיצור מוכפל כלל (λοπάς).¹⁰²

30. כללו של דבר: (א) פֶּעֶל-א הוא משקל בקמץ מתקיים, פֶּעֶל-ב יש בו עדויות לקמץ מתקיים ולקמץ שאינו מתקיים, פֶּעֶל-ג כולל שמות בקמץ שאינו מתקיים. הצורך בשילוב התיאור של שלושת המשקלים ניבט היטב משורת הנתונים שהוצגה בבירור שלנו. (ב) משקלי פֶּעֶל-א וּפֶעֶל-ב הם, כאמור, מן המשקלים המועטים שיש בהם יחס קבוע בין המשקל למשמעות, מה שאין כן פֶּעֶל-ג, שהוא כרוב המשקלים: השמות הכלולים בו כוללים קטגוריות משמעות שונות. (ג) נקל לראות את התרבותו של פֶּעֶל-א בלשון חז"ל לעומת לשון המקרא. (ד) בשמות שלא נקרו במקרא מצויים הבדלים רבים בין עדי הנוסח באשר לניקודם ולשיוכם למשקל מן המשקלים, ויש שההבדלים מתגלים גם בשמות שנקרו במקרא. וגם זאת, פעמים שההבדלים בין העדים משקפים נוסחאות נבדלות ולא רק הבדלים במשקליהם של השמות.

ד. סיכום

31. מערכת משקלי השם של לשון המשנה טעונה תיאור שיטתי על פי הטובים שבעדי הנוסח, ובזאת אנו עסוקים. התיאור על פי שני העדים המובחרים – כתבי יד ק ופר, המייצגים שני טיפוסים שלושון נבדלים, מלווה בממצאים משווים מעדים אחרים. ניסינו להציע כאן חמישה מן הקווים העיקריים המוצאים ביטוי בבירורינו, ובחננו אותם תוך הצגת הממצאים הנוגעים לכמה משקלים ולהרבה שמות בודדים. השוואת הממצאים בשני כתבי היד ק ופר לממצאים בעדים אחרים מצמצמת במעט את החומר המשותף לכל העדים, אך אינה מחלישה חלקים חשובים מן הנתונים שעדיהם אינם רבים. אפשר לומר, כי מערכת השם בלשון המשנה מתגלים בה גם חידושים רבים לעומת הנתונים שבידינו במסורות הקריאה של המקרא; אך על פי רוב חידושים אלו אינם כוללות אלא בפרטים רבים. החידושים הנוגעים לסוגיות הכוללות הם בשינויים הנוגעים לענייני כמות¹⁰³ או לגיבושי שימושים (כגון גיבושי השימוש

101 וכך אפשר לראות את פָּחַם (הערה 99 לעיל) שבגיליון כתב היד.

102 גם πανός (פנס) אין בה עיצור מוכפל (ראה הערות 99, 101 לעיל).

103 ראה לעיל 7§ א, וכן 23§ הערה ט והערה א ב-28§.

בשמות הפעולה),¹⁰⁴ אבל במאות שמות בודדים מתגלים שפע חידושים הנוגעים לצורותיהם ולשיוכם למשקל ממשקלי השמות;¹⁰⁵ וגם זאת, הבירורים הפילולוגיים מעתיקים את העיון בשמות רבים מן המישור הדקדוקי למישור המילוני והפרשני,¹⁰⁶ ורק לאחריו בא העיון הדקדוקי. ועוד נידרש לכל זאת.

104 ראה לעיל § 7 א.

105 דוגמות רבות פזורות בדיוננו לעיל ב-§§ 9–10, 16, 22, 29 ועוד.

106 ראה למשל לעיל §§ 9–10, 25–27.

פרק ח

סוגיות בתצורת לשון המשנה

א. דברי רקע

1. במהלך התיאור השיטתי של תורת הצורות של לשון המשנה שבות ועולות שאלות בעלות היבט כוללני ומקיף הנוגעות לתורת הצורות בכללותה או לתצורת השם בכללותה ושאלות פרטיות הנוגעות בתצורתם של שמות יחידים. לעתים קרובות הבירור המורפולוגי כרוך בבירור פילולוגי מייגע, ובמיוחד בפרשנות של ההקשר או של ההקשרים שהשם נתון בהם. לשון אחר: הבירור הדקדוקי אחוז ומשולב בעיון הפילולוגי והסמנטי. אבל אין בירור שאין שכרו בצדו.

2. כבר עמדתי בעיונים קודמים על כמה שאלות כוללות, כגון (א) טיב ההבדלים המתגלים בין שמות עצם המתועדים כבר בלשון המקרא לשמות העצם העולים לראשונה בתולדות העברית רק בלשון חכמים;¹ (ב) הצורך בתיאור משולב של משקלים שיש קשר ביניהם – לפי שנקשרו זה לזה בהיות לשון חז"ל לשון חיה או שנקשרו זה לזה בתהליך המסירה של ספרות חז"ל. הדגמתי את התופעה בבירור הקשרים שבין המשקלים פֶּעוֹל בחולם מתקיים (כגון שם התואר רָחוֹק–רְחוֹקִים), פֶּעוֹל בחולם ההופך שורוק בהברה פתוחה (כגון הבינוני יָכוֹל–יָכוּלִים), פֶּעַל (פֶּעוֹל) בהכפלת עה"פ (כמו השמות התארים אָדוּם–אֲדָמִים, עֲמוֹק–עֲמֻקִּים) ומשקל פֶּעוֹל (הבינוני הסביל של בניין קל).² יוזכר כאן, כי ארבעתם נכתבים בצורת הנפרד כמעט תמיד בכתב אחד – פֶּעוֹל. ובצורה זו הגיית שלושת המשקלים הראשונים זהה.³ גם

* חלק ניכר מן הפרק הזה נישא כהרצאה בערב העיון שהתקיים ביום כ"ו באדר תשס"ו, באוניברסיטת בר-אילן, לכבוד פרופ' שמעון שרביט לרגל צאתו לגמלאות. כולו מתפרסם בספר היובל לכבודו.

1 ראה לעיל פרק ז, §§ 7–12. הסעיפים הנ"ל עוסקים בשמות שנקרו במקרא ובמשנה ובשמות שלא נקרו במקרא ובגלגוליהם בל"ח; וראה במיוחד להלן פרק ט.

2 ראה להלן פרק יב; §§ 9–14 שם עוסקים בקשר בין ארבעת המשקלים הנזכרים כאן.

3 יש עוד משקל אחד לפחות הקשור במידת מה בשלושת המשקלים האלה; כוונתי למשקל פֶּעוֹל בקמץ מתקיים, המציין את שם הפועל, כגון טָחוֹן, דָּרוֹךְ. צורת הנפרד שלו זהה בכתבתה ובהגייתה לצורת הנפרד של המשקלים שנזכרו בפנים. ואכמ"ל.

הצורות הנטויות של המשקל השני והרביעי זהות זו לזו; למשל, צורות הרבים של מתוק ופסול זהות בדגם שלהן: מתוקים כמו פסולים.

ואפשר להוסיף על אלה כהנה וכהנה; כגון המשקלים הנכתבים פעיל, הלוא הם בעיקר המשקלים פעיל (בקמץ לא מתקיים), פעיל ופעיל; אבל לא נוכל שלא להביא בחשבון עמם גם את משקל פעיל; גם הוא נכתב לעתים פעיל לא רק בצורותיו הנטויות⁴ אלא גם בנפרד ביחיד.⁵ הרי לנו עוד ארבעה משקלים אחוזים זה בזה בתהליך מסירתם. ואפשר שמקצת החילופים ביניהם חוזרים לתקופה שלשון המשנה עדיין הייתה לשון חיה.

כאמור, לבד משאלות כוללות כאלה ואחרות, בתוך התיאור השיטתי נידונו ונידונות גם שאלות לא מעטות הנוגעות לתצורתם של שמות בודדים, כגון העיון שעיינו בשם גמד (גומד) / גומד.⁶

3. במקום זה אני מבקש לעיין בשתי שאלות כוללות נוספות שיש לתת עליהן את הדעת בהרחבה. ואומר דברים קצרים גם על עניין נוסף. הרי פרטיהם:
א. פעלים ושמות עצם שתצורתם ארמית בלשון המשנה.
ב. שמות ששיוכם למשקל מן המשקלים אינו מוכרע.
ג. שמות ששני כתבי היד שתיאורנו מבוסס עליהם – ק פר – חלוקים באשר למשקלם.

במהלך העיון ניתן יהיה לראות ששני הנושאים האחרונים שלובים זה בזה.

ב. תצורה ארמית

[א] צורות שנשאלו בדרך קבע מן הארמית

4. שאלת המגע בין לשון חכמים והארמית נידונה בהרחבה במחקר, בפרט בכל הנוגע לאוצר המילים והסמנטיקה. רבים דנו בסוגיה הזאת, ובשני הדורות האחרונים עסקו בה הרבה פרופ' יחזקאל קוטשר⁷ ומנחם מורשת⁸ זכרם לברכה ויצחק גלוסקא⁹

4 למשל שם העצם חצר והבינוני / שם התואר המועצם זקן רווח בהם הכתיב כיו"ד בצורות הנטויות, כגון חצירי, חצירו, חצירות; זקני, זקנים. שכן צירי בהברה פתוחה נכתב בכתבי היד של ספרות חז"ל בכתיב מלא יו"ד אפילו במילים שגורות במקרא.

5 ראה להלן §§ 20-21.

6 ראה לעיל פרק ז, §§ 14-16.

7 בכמה ממאמריו העוסקים בל"ח – כמעט כולם כונסו בספרו מחקרים בעברית ובארמית – עסק בהשפעת הארמית עליה. מאמרו "כבואה של הארמית בעברית" (קוטשר, מחקרים, עמ' שצד-תו) הוא דוגמה מובהקת להיבט הזה בעבודתו של קוטשר.

8 ראה מורשת, לקסיקון, במיוחד §§ 6-8 בעמ' 30-35; וכן פרק ג § 48 בעמ' 72-81 ופרק ד § 28 בעמ' 89-92; ערכי הלקסיקון עצמו בעמ' 99-408 רצופים הערות לרוב על זיקת לשון התנאים לארמית.

9 תחילה בעבודת הדוקטור שלו, השפעת הארמית על לשון המשנה, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשמ"ח; ואחר כך בספרו הקצר (גלוסקא, מגע).

יבלח"א. גם עניינים בתצורה ארמית נידונו במחקר, כגון הקטגוריה הדקדוקית שלשון חכמים שאלה מן הארמית – בניין אֶתְפַּעֵל. אבל בתוך העברית הוא עיבר את צורתו והיה לִנְתַּפְעֵל בנו"ן תחילית, לפי שהוקש אל נִפְעֵל ונִתְפַּעֵל, הפותחים בנו"ן. אך כידוע הבניין מתועד בלשון חז"ל רק בגזרת פ"י. ובלשון התנאים הוא מתועד בפועל נִתְּוֹסֵף בלבד, כפי שהראה חנוך ילון.¹⁰ אבל לא לכגון זה אני מכוון כאן את דברי.

5. אף אני מתכוון למילים שיש להן במסורות אחדות של לשון חכמים צורה זוה לארמית או שאולה ממנה, ובמסורות אחרות יש להן צורה שונה מזו המתועדת בארמית, כגון שם התואר הנכתב חֲבִיב. יש מסורות הקוראות אותו חֲבִיב במשקל פָּעִיל בקמץ לא מתקיים (חֲבִיבִי, חֲבִיבִים), ויש מסורות הקוראות אותו חֲבִיב במשקל פָּעִיל כמו בארמית (חֲבִיבִי, חֲבִיבִים). הנה פירוט הנתונים:

בכ"י ק מצאנו: חֲבִיב (אבות ב, י; ב, יב; ג, יד; ד, יב), הֲחֲבִיב (נגעים יב, ה); חֲבִיבִים (אבות ג, יד x2). וכן הוא בכ"י ק2: 11 () (ח) בִּיבִין (ידים ד, ו). וזו הקריאה בהופעה היחידה שנקרתה בכ"י אנטונין (=א): הֲחֲבִיב (נגעים שם, שם). ולכך כיוון גם כ"י פס בכל היקרויותיו של השם, אף שעל פי רוב ניקד חֲבִיב, חֲבִיבִין בחי"ת פתוחה.¹² היעדר הדגש בבי"ת הראשונה עיקר כאן. וכן מנוקד בכל ההופעות בדפוס ליוור: חֲבִיב, חֲבִיבִין.¹³

לעומת זאת כ"י פר שוקל את התואר במשקל פָּעִיל: הֲחֲבִיב (נגעים שם, שם), חֲבִיבִין (ידים שם, שם).¹⁴ אבל מי שכתב את רוב הערות הגיליון בכתב יד זה, לאחר שכתב היד הגיע לאיטליה, מציע בגיליון של משנת נגעים (שם, שם) את החלופה הֲחֲבִיב.¹⁵ גם כ"י ת מנקד בדרך שיטה חֲבִיב, חֲבִיבִין; כתב היד הזה אינו מציין דגשים, אבל ברור שכיוון להגייה בבי"ת דגושה.¹⁶ וכבר ציין ישראל ייבין שכך הוא בכתבי יד אחרים מתימן; אף הוא העיר שמצא בהם צורות בשתי בי"תין דגושות.¹⁷ בניקוד הבבלי מצאנו חֲבִיב ביחיד, אבל בצורות הנוטות חֲבִיבִין, חֲבִיבִי; וכן הוא

10 ראה ילון, מבוא, עמ' 127–135; בתחילה דן שם ילון בצורה נִתְּוֹסֵף, ולאחריה מובאות דוגמות אחרות מספרות האמוראים ומספרות מאוחרת יותר.

11 כיום נשתפרו ידיעותינו בכ"י ק2 בזכות חיבורה המצוין של ד"ר אסנת דמרי (דמרי, כ"י ק2). ויש להדגיש שעבודתה של דמרי אינה ממצה רק את תיאור הלשון בכ"י ק2, אלא מרימה תרומה רבת ערך לתיאור כ"י ק בכללותו.

12 פס מחליף בשפע פתח בקמץ וקמץ בפתח, ופעמים הרבה הוא נוקט אותם במקום חטף-פתח. וכך הוא גם בדפוסים אחרים.

14 עניינו של השם נידון בחיבורי ההולך ונכתב בפרק העוסק בתיאור המשקלים פָּעִיל/פָּעִיל/פָּעִיל.

15 כותב ההערה בגיליון לא רק ניקד את המילה אלא אף הטיל את הקו לציון הרפה על שתי הבי"תין (ראה לעיל, כרך א פרק ז, הערת גיליון מס' 39 בנספח).

16 ואכן כך מקוים בהגייה בעל פה בפי יהודי תימן, כפי שמסרו לי בטובם ד"ר יחיאל קארה, ד"ר אורי מלמד וד"ר צמח קיסר. יצוין כי ההגייה חֲבִיב מצויה בפי התימנים גם בסידור התפילה ב"אמת ויציב ונכון וקיים וישר ונאמן ואהוב וחֲבִיב ונחמד...". לעומת זאת לפחות מקצת מהקהילות בצפון אפריקה (כך שמעתי מחכמים מתאפילאלת, ממכנאס וממראכש שבמרוקו ומקונסטנטין ומתלמסאן שבאלג'יריה) הגו חֲבִיב במשנה, אבל חֲבִיב ב"אמת ויציב".

17 ראה ייבין, בבלי, עמ' 890 הערה 33.

בשמות הפרטיים: חֲבִיבִי, חֲבִיבָא/חֲבִיבָה.¹⁸ ייבין סבור שאולי הצורות שהבי"ת הראשונה דגושה בהן משקפות תהליך של דסימילציה; אבל אין ההסבר הזה נראה לי, שכן התנאי הזה קיים גם בצורת היחיד ושם אין דסימילציה. נראה לי יותר שיש כאן עירובי מסורות.¹⁹ ייבין עצמו מציין שהצורה בבי"ת לא דגושה מצויה גם בנסמך ברבים, חֲבִיבִי, שכן לדבריו מדובר שם בכתב יד שסימן התנועה פתח בא בו במקום שווא (בכ"י פא כל הופעותיו של השם אינן מנוקדות, כמו בשאר העדים הלא מנוקדים).

למעשה, הצורה הדגושה מוכרת רק במסורות המזרח (פר, הניקוד הבבלי ומסורת תימן ובמסורות שבעל פה מצפון אפריקה; אבל לא כך הוא בעדות היחידה שבכ"י (א), והצורה הלא דגושה היא היחידה המוכרת בעדים של מסורות המערב (ק 2 ק פס ליוור). הניגוד בין מזרח למערב ניכר בכ"י פר עצמו: הוא גורס חֲבִיב, חֲבִיבִין, אבל, כאמור לעיל, בהגיע כתב היד לאיטליה כתב מגיהו האיטלקי בגיליון את הצורה הֲחֲבִיב.

6. הצורה הרווחת בארמית היא בבי"ת דגושה.²⁰ כך הוא למשל בניקודים המוסמכים של תרגום אונקלוס: חֲבִיב (למשל דברים ז 6), חֲבִיבָא (בראשית מד 30), חֲבִיבִין (שמות יט 5). וכך משתקף במסורת שומרון; בפיוט השומרוני מצויה המילה עביבי הנהגית *abbibi*.²¹ המילה נוהגת בשתי הוראותיה – אהוב; דוד אחי האב – בארמית היהודית של ארץ ישראל, אבל אין לנו עדות על ניקודה.²² בארמית הבבלית מביא מ' סוקולוף במילונו: חֲבִיב (אהוב; על פי איזו עדות?) לעומת חֲבִיבָא (דוד, אחי האב), אבל בגוף הערך עצמו הביא חֲבִיבִי בחי"ת פתוחה (וכנראה בבי"ת דגושה). הסורית מכירה גם חֲבִיב [=חֲבִיב] בחי"ת שוואית (צורת בינוני סביל של בניין קל) וגם חֲבִיב. יהיה מי שירצה להעמיד את ההבדל בין שתי מסורות הקריאה של המילה בכתבי היד של לשון חכמים על הבדל פנימי בתוך העברית בין שני משקלים. כלומר יש מסורות השוקלות את התיבה במשקל פֶּעִיל, ויש מסורות השוקלות אותה במשקל פֶּעִיל. אבל יש מי שירצה לבדוק את הרקע להבדל הזה, ויטען שמסורות העברית הקוראות חֲבִיב לא רק זהות לרוב העדויות בארמית, אלא מושפעות ממנה. מי שיטען כך, יהיה קשה לבטל את דבריו.

7. כאמור לעיל, בדיוני כאן איני מתכוון לא לקטגוריות דקדוקיות שלמות (כגון בניין אֲתַפְעֵל <נִתְפַּעַל) ולא למילים שיש למסורות אחדות קביעות בקריאתן וזיקתן לארמית עשויה להיות זיקת ודאי, כפי שנטען לגבי הקריאה חֲבִיב. בדבריי כאן אני

18 ראה שם, עמ' 890.

19 דבר רגיל שמוצאים בנ"ב שתי מסורות נבדלות בקריאתן של מילים שונות. פעמים ששני הניקודים הנבדלים מוטלים בתיבה אחת.

20 המילה משמשת בשתי הוראות: (א) אהוב; (ב) דוד (אחי האב), כפי שצינו חוקרים מכבר (ראה בן-חיים, עואנ"ש ג, ספר ב, עמ' 333; וראה בערכו אצל סוקולוף, מילון א"י).

21 ראה בן-חיים, שם. הוא העיר: "עביבי = חביבי".

22 ראה סוקולוף, שם.

מתכוון לסוג אחר של נוכחות הארמית בתצורת לשון המשנה. כוונתי לדוגמות מזדמנות לעתים רחוקות של דרכי תצורה ארמית בכתבי היד של המשנה; בכולן מדובר בדוגמות העולות כמעט תמיד מעדותו של עד אחד, בלא שיש לו תנא דמסייע. למעשה, רובן המכריע של דוגמות כאלו נקרו בכ"י ק. אדגים כמה מהן כאן, ואחר כך אומר דברים קצרים על מקומן ועל משקלן של צורות כאלה בתולדות לשון המשנה.

[ב] צורות הנסתרת בעבר של בניין קל בפעלי ל"י

8. הממצאים כבר הוצגו בבירור נפרד;²³ הרי הם בקצרה:

כידוע, הצורה העיקרית של הנסתרת בפועלי ל"י בבנין קל בעבר בכ"י ק (ולא רק בו) היא פֶּעַת, כגון זָכַת (כתובות ט, ג ועוד), רָאָת (טהרות ב, א ועוד). בסך הכול נמצאו במשנה 52 צורות כאלה.²⁴ אבל בשני פעלים נוקדה צורת הנסתרת של הבניין הזה בכ"י ק על דרך הארמית: (א) מִצָּאת: "הירכינה ומִצָּאת"²⁵ הרי היא שללוקיח"²⁶ (בבא בתרא ה, ח [יא]). (ב) רִבֵּת: "רִבֵּת הבהרת ט(ו)מאה ניתמעטה טהורה רִבֵּת המחייה טמאה ניתמעטה טהורה" (נגעים ו, ב); "רִבֵּת הבהרת טמאה ניתמעטה טהורה רִבֵּת המחייה טהורה ניתמעטה ר' מאיר מטמא וחכמ' מטהרין" (שם שם, ג). בסך הכול נמצאו בכ"י ק 5 צורות כאלה.²⁷ (ג) כן נמצאה גם הצורה הַוֹּת: "ר' יוסי אומ' אף לא ירקות בימות הגשמים מפני] שהנבייה נושרת וְהַוֹּת הנאה להם לזבל" (עבודה זרה ג, ח [יג]).

9. ברי כי מצד כתיבן שתי הצורות הראשונות – מִצָּאת (x1), רִבֵּת (x4) – אינן נבדלות מכל 52 הצורות שנוקדו פֶּעַת (פֶּעַת).²⁸ יש להניח שסופר ק כיוון לצורה זו ממש; כלומר, הוא התכוון לצורות בעברית מִצָּאת, רִבֵּת. ואמנם שני הפעלים מתועדים בלשון המשנה בבניין קל גם בכ"י ק,²⁹ כגון "ומוצה את דמה" (זבחים ד, ה), וכך ניקד נקדן ק את צורות הנסתרת בעבר: "ומָצָה עליו...ומָצָה עליה" (פרה יב, ב). ואכן כ"י פא ניקד את צורת הנסתרת בהופעה היחידה המנוקדת בו כצורת בניין קל עברית: ומִצָּת (תרומות יא, ח). וכך הוא בשורש רב"י; מתועדות בו צורות בבניין קל בכ"י ק וחוצה לו, כגון רָבו (נגעים ו, ד; מכשירין ד, י),³⁰ מְשִׁיָּרָבו (מקואות א, ה).

23 ראה לעיל פרק ג; שלוש הצורות המובאות בזה מוצעות ונידונות שם ב-20§.

24 ראה שם, 37§ בטבלה המסכמת (בחמישים הופעות נוקדה עה"פ בכ"י ק בפתח, פֶּעַת, ורק פעמיים היא מנוקדת בקמץ – פֶּעַת).

25 אבל בהופעה השנייה של צורה זו ניקד ק צורת פיעל: ומִצָּאת (תרומות יא, ח).

26 גם כאן בכל המובאות השמטתי את הניקוד מרוב התיבות זולתי ניקודן של המילים הנידונות.

27 ראה ההפניה לעיל בהערה 23. לא נכללה בספירה זו הצורה הַוֹּת, הנידונית לעצמה בהמשך דברינו כאן.

28 ראה לעיל הערה 24.

29 ראה ההפניה לעיל בהערה 23.

30 אך לא מעט פעמים נוקדה הצורה הזאת בק (ולא רק בו) על דרך גזרת הכפולים, כגון רָבו ליד רָבו (מקואות א, ה).

וכך מנוקדת צורת הנסתרת בעבר בארבע הופעותיה בכ"י פר: רַבַּת (נגעים ו, ב x2; ו, ג x2).³¹

10. אמת, שני הפעלים הללו מצויים גם בארמית בבניין קל, אבל אין כל הכרח לטעון שסופר ק כיוון לצורות הארמיות. מסתבר שנקדן ק הוא שניקד על דרך הארמית את הגרפמות מצאת, רבת, העשויות גם לעברית וגם לארמית. לעומת זאת והוות גם מצד כתיבה היא צורה ארמית. אמנם בעברית משמשים שני השרשים הי"י והו"י, אבל השורש בוי"ו מצעית (הו"י) אינו נוהג בעברית בזמן עבר. מוכרות לנו צורת הבינוני בלשון המקרא, כגון הָוָה (קהלת ב 22; נחמיה ו 6), וצורת ציווי גם בלשון המקרא, כגון הָוָה (בראשית כז 29); וגם בלשון חכמים, כגון הָוִי (בוי"ו צרויה; ק ברכות ט, ה; עבודה זרה ה, ה; אבות ג, ב ועוד) או הָוִי (בוי"ו חרוקה; ק אבות א, ט; א, יב ועוד).³² וקרוב לוודאי שהיו צורות כאלו גם בזמן "עתיד" (יפעול). ככל הנראה מן הצורות בוי"ו בזמן "עתיד" נתפתחו הצורות בעיצור אחד בלבד; כלומר אהוה, תהוה, יהוה הן שנתגלגלו אל אהא, תהו, יהו ודומותיהן, כפי שהראה פרופ' זאב בן-חיים.³³ אבל אין עדויות לצורות מן הו"י בזמן עבר בעברית. מסתבר שהצורה הוות, שהובאה לעיל ממסכת עבודה זרה, היא צורה שאולה מן הארמית; וזו משתקפת כבר בטקסט העיצורי שסופר ק מסר. למעשה, גרסתו של ק עומדת כמעט בבידודה. רק כ"י ה (כתב יד של פירוש המשנה לרמב"ם מס' 330 בספרייה הלאומית בפריס) במהדורתו של דוד רוזנטל³⁴ גורס צורה דומה: והווית (בתנועה e בהברה האחרונה).³⁵

[ג] הוון

11. [הוון זה]רים (ק אבות ב, ג). גרסת המתקן (כנראה הנקדן) בכ"י ק עומדת גם כאן לבדה. מי שיידרש למהדורתו של שמעון שרביט יגלה שטובי העדים האחרים גורסים הוו (תשעה עדים מהימנים) או היו (בארבעה עדים).³⁶ כבר אמרנו שצורת הציווי הוו, ולא רק היו, עשויה להיחשב צורה עברית לכל דבר, אבל הוון היא צורה ארמית. אמנם גם בארמית צורת הציווי הרגילה היא הוו (זו ננקדת הו/הו), אבל בארמית היהודית בארץ ישראל אנו מוצאים גם צורה חתומת נו"ן – הוון. הנה דוגמה: "רב מפקד לתלמידיו, בכל אתר הוון תניי" (=רב מצווה את תלמידיו: בכל מקום היו שונים; ירושלמי יומא ג, ח [מד ע"ד]).³⁷ הצורה הוון היא הצורה שהכניס

31 כפי שצוין לעיל בפרק ג, §5.

32 אך כ"י ק אינו מכיר את הצורה בנוכחים הוו. בשלוש ההופעות שלה במשנה הגרסה היא היו; זו נוקדה בידי נקדן כתב היד פעמיים כדין: היו. כך הוא בביטויים "היו מתונים" (אבות א, א), "היו כעבדים" (שם שם, ג), אבל בהופעה השלישית נשתבש וניקד צורת עבר: "היו יודעין שלא כדיני נפשות דיני ממונות" (סנהדרין ד, ה). המקום הרביעי מובא להלן ב-§11.

33 ראה בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 121 הערה 83.

34 ראה רוזנטל, עבודה זרה, עמ' 53 של המהדורה.

35 גרסה קרובה מצד שרשה היא והוה/והוה בנסתר, שרוזנטל, שם, מצא בכמה עדים (עי"ש).

36 ראה שרביט, אבות מהדורה, עמ' 83.

37 הדוגמה מובאת גם במילונו של מ' סוקולוף לארמית היהודית בארץ ישראל.

המתקן (הנקדון) בכ"י ק במשנת אבות. הצורה חתומת הנו"ן – הוון – היא תולדת היקש של הציווי לצורות העתיד תהוון/תהון.³⁷

[ד] ימין

12. ברוב המכריע של הופעותיו השם ימין שקול בכ"י ק במשקל פֶּעִיל בקמץ לא מתקיים כמו במקרא (נוסח טבריה ונוסח בבל וכמו בעדים אחרים של המשנה), כגון יָמִין (זבחים ו, ג), הַיָּמִין (מידות ד, ג), יָמִינָךְ (יומא ד, א), בְּיָמִינוּ (מעשרות ג, ח; פרה ג, ט), מִיָּמִינוּ (שקלים ו, ג), מִיָּמִינוּ (זבחים ג, ב), מִיָּמִינֵינוּ (מידות ב, ו). אבל מצאנו בו בכ"י ק גם כמה ניקודים חריגים. ואלו הם: (א) בְּיָמִינוּ (תמיד ד, ג [ח]) בנו"ן דגושה; צורה זו מופיעה ליד בְּיָמִינוּ/בְּיָמִינוּ שלוש פעמים בלא דגש, כצפוי במשקל פֶּעִיל במשנה זו גופה (שצוינה כמשניות ט, י, יא בכ"י ק). (ב) צורת נפרד אחת באה בו במשקל פֶּעִיל; כך מצאנו מנוקד: "בשל שמאל בְּיָמִין" (יבמות יב, ב) במקום בְּיָמִין במשקל פֶּעִיל, שהוא כאמור הניקוד הרווח בכתב היד. (ג) החריג השלישי הוא מענייננו כאן; אנו מוצאים בכ"י ק, שהשם נוקד פעם אחת ויחידה מִיָּמִין³⁸ (סנהדרין ד, ג [ט]) במשקל פֶּעִיל.

13. הרי מקצת מן החומר המשווה. השומרונים קוראים בתורה בדרך קבע יָמִין, כגון yammən³⁹ (במדבר כ 17), yammīnak (בראשית מח 18). וזו המקבילה בארמית, כגון יָמִינָא (תרגום אונקלוס לבראשית כד 49), לְיָמִינָא (תרגום יונתן ליהושע א 7), יָמִינָךְ (שרידי התרגום ארץ-הישראלי לשמות טו 6),⁴⁰ וכן קוראים התימנים והרבה מהספרדים בכל מקום בתלמוד הבבלי – יָמִינָא/yamina. וזו הצורה בסורית (יָמִינָא).

הערה: אפשר, כמובן, לומר שהגיית השומרונים בעברית מושפעת מן הארמית, שכן מסורת זו מגלה זיקת יתר לארמית. אך לא פחות סביר לטעון, ששקילת השם ימין במשקל פֶּעִיל במסורת שומרון היא אך דוגמה אחת מני רבות לחילופים בין משקל פֶּעִיל למשקל פֶּעִיל, המבדילים בין מסורתם למסורות היהודים, כגון עָמִית, (חֲסִיד) חֲסִידָךְ,⁴¹ עָנִי בנוסח טבריה כנגד ammat⁴², (assəd) assīdak⁴², anni⁴³ בקריאת השומרונים. לעומת זאת הניקוד היחידאי והמבודד מִיָּמִין, שהוא לעיל ממשנת סנהדרין לפי ניקודו של כ"י ק, אין נראה לי שיש בו ביטוי לחילוף של פֶּעִיל בפֶּעִיל בתוך העברית. נראה לי יותר שמדובר יותר בהשפעה מקומית של הארמית, הקוראת בדרך קבע יָמִין.

37 ואפשר להציע גם הסבר אחר להופעת הנו"ן בצורת הציווי לנוכחים.

38 ראה המקום הנרמז לעיל בהערה 14.

39 בהברה הסופית הלא מוטעמת התנועה ו מתעמעמת במסורת שומרון ל-ו.

40 הדוגמה הובאה בידי סוקולוף, מילון א"י, בערך יָמִין.

41 אין השם חסיד מתועד בתורה אלא בצורת הנוכח; והיא הצורה היחידה המובאת בחומש השומרוני.

42 ראה ההערה שלפני זו וכן הערה 39 לעיל.

43 בן-חיים, עואנ"ש ה, עמ' 106.

[ה] ציפון

14. השם לציון רוח השמים צפון צורתו במשנה כצורתו במקרא (נוסח טבריה ונוסח בבל); הוא שקול במשקל פֶּעוּל (בקמץ לא מתקיים): צָפוֹן (צִפּוֹנָה; והתארים צִפּוֹנִי, צִפּוֹנִית). ואכן כך הוא מנוקד בכל כתבי היד המנוקדים של המשנה (ק פא פס; פר א). אבל כבר ציין קוטשר⁴⁴ שבמשנה אחת נקרתה בכ"י פא הצורה לְצִפּוֹנָה (ראש השנה ב, ו), שאינה אלא קריאה על דרך הארמית. צורה זו מוצאת את ביטויה כבר בטקסט העיצורי, שכן המילה כתובה ביו"ד אחרי הצד"י.

הצורה הארמית צִפּוֹן, צִפּוֹנָה ידועה מתרגום אונקלוס (למשל בראשית יג 14) ומתרגום יונתן לנביאים (למשל יהושע ח 11). וזו הצורה גם בארמית היהודית של ארץ ישראל ובארמית הבבלית,⁴⁵ וכן מצאנו בסורית ("רוח ציפונא").⁴⁶ וזו דרך קריאתו של השם הזה במסורת שומרון; למשל, צפונה (במדבר ב 25) נהגית בפיהם sībūna. נראה שמה שקיבלה מסורת שומרון כצורה קבועה מן הארמית הוא שחדר במקום אחד ויחיד לכתיבתו ולניקודו של כ"י פא.

[ו] הערכת התופעה

15. אנו מוצאים אפוא צורות על דרך הארמית הנתונות במסורות הסופרים, כלומר כבר כתיבן (בלא הניקוד) מעיד על ארמיותן, כגון הצורות הוות, ציפונה. בשתייהן הלך הניקוד אחר הכתיב. ומוצאים גם צורות שמצד כתיבן הן צורות עבריות, כלומר גרפמות שהן זהות לחלוטין בעברית ובארמית, שננקדו על דרך הארמית: רִבָּת, מִצָּאת, יָמִין. הצורה הוֹוֹן עומדת בנתיים: מעיד עליה הכתיב, אבל היא באה מידיו של המתקן, שהוא כנראה הנקדן בכ"י ק.

עיקרו של הדבר, מאחר שאין מדובר בתופעות שיש עליהן הסכמה של כל עדי הנוסח, אלא דוגמות מזדמנות כאן וכאן בכתב יד אחד (על פי רוב כ"י ק), יש לראותן נטיעות זרות שנטעו מעתיקים (הסופרים או הנקדנים של כתבי היד) במשניות שהעתיקו. ולטעמי אין מקום להניח שמדובר בשימוש אותנטי במשנה, כלומר בצורות שחדרו ללשון חכמים, עוד בהיותה לשון חיה; שלא כצורה ניתוסף, המתועדת בספרות התנאים כמה וכמה פעמים בכל עדי הנוסח.⁴⁷ מסתבר יותר שבצורות הנידונות כאן מדובר בהשפעות מאוחרות שהארמית השפיעה על מעתיקי הטקסטים. בכ"י ק מדובר בתופעות שהשאירו את רישומן גם במסירתו של הסופר וגם במסירתו של הנקדן. הדוגמה הבולטת מכ"י פא מלמדת שהמעתיק כבר הביע את הצורה הארמית בכתיב, ובניקודו הלך אחר הכתיב.

16. בחתימתו של חלק זה ראוי להעיר הערה קצרה. עד עכשיו ניתנה הדעת להמרות

44 ראה קוטשר, מצב המחקר, עמ' 69.

45 ראה מילוניו של סוקולוף.

46 הצירוף הזה הובא אצל סוקולוף, מילון בבלי.

47 ראה ילון במקום הנרמז לעיל בהערה 10. כ"י ק טעה וגרס בהופעה היחידה במשנה, במקום ניתוספו, צורה קטופת אותיותיה הראשונות: תוספו (עירובין ז, ז).

שהמירו מסרנים צורות מקוריות של לשון חכמים בצורות מעברית המקרא, או להשפעות בענייני כתיב שאומצו מן הכתיב הנוהג בתלמוד הבבלי.⁴⁸ לעומת זאת בדיון הזה דיברנו על המרת צורות עבריות בצורות מן הארמית בידי מעתיקי כתבי היד ק ופא או בידי מעתיקי כתבי היד שמהם הועתקו כתבי יד אלו. בכלל הצורות הללו ניכרים גם סימנים מובהקים של הארמית של אמוראי ארץ ישראל; מדגימות היטב את המהלך הזה צורת הציווי הוון וצורת הנסתרת בפועלי ל"י, שנוקדה בפתח בעיצור השני: רַבַּת (ולא רַבַּת בקמץ).

ג. צורות לא מוכרעות

17. לא מעטים הם השמות שקשה לקבוע את משקלם בשל היעדר נתונים מספיקים. הדבר הזה קשה שבעתיים כשמדובר בשמות השייכים למשקלים שיש להם צורות משותפות עם משקלים אחרים. לשון המשנה מזמנת שמות רבים כאלה, שאין הכרע באשר למהות צורת הנפרד שלהם. לשון אחר: אין די נתונים כדי לשייכם למשקל מן המשקלים. אבל פעמים הרבה שהחיפוש אחרי נתונים חדשים ועיון מעמיק בעדויות המצויות בידינו מאפשרים הכרעה ברורה לגבי חלק מהם. אדגים את הדבר בצורות אחדות מקבוצות משקלים שונות.

[א] אַרִיחַ, חָרִיעַ

18. הנה שני שמות עצם שצורות היחיד שלהם נכתבות וננקדות פָּעִיל ועיצורן השני הוא רי"ש והם מתועדים רק בצורת היחיד; כוונתי לשמות אַרִיחַ, חָרִיעַ⁴⁹ (=כרכום מדברי).

אפתח בשני מבין השניים. מצאנו חָרִיעַ (פר ת⁵⁰ וליוור עוקצין ג, ה), חָרִיעַ⁵¹ (ק2 שם שם, שם), חָרִיעַ⁵² (פס שם שם, שם), וְחָרִיעַ (ק פא⁵³ ודפוס ליוורנו כלאים ב, ח x2), וְחָרִיעַ⁵⁴ (פס שם שם, שם x2).⁵⁵ לפי שהשם מתועד רק בצורת הנפרד ביחיד, אין לדעת אם הוא שקול במשקל

- 48 ראה מה שכתב קוטשר במאמרו "לשון חז"ל" (קוטשר, מחקרים, עמ' עג ואילך).
- 49 אולי לא מיותר להזכיר כאן שהפתח הגנוב נמצא בכתבי היד העתיקים מתחת ליו"ד, הנהגית כהגה מעבר [y].
- 50 אין אנו מעירים בעדים המאוחרים היכן הוטל הפתח הגנוב.
- 51 הכתיב ביו"ד כפולה ללמד יצא, שמדובר כאן ביו"ד עיצורית. זה הגה המעבר בין תנועת ע' השורש לפתח הגנוב, המוצא את ביטוי בדרך כלל רק בניקוד היו"ד בפתח (ראה לעיל הערה 49), וכאן הוא מוצא את ביטוי כבר במסורת הכתיב ביו"ד הכפולה.
- 52 בפס הוטל פתח במקום קמץ בחי"ת, כרווח בכתב היד; במקום זה הוטל פתח ארוך במיוחד מתחת ליו"ד ולעי"ן.
- 53 בהופעה השנייה בפא החי"ת מנוקדת בפתח.
- 54 מעתיק פס הטיל כדרכו פתח במקום הקמץ בחי"ת, והפתח הגנוב הוטל כאן פעמיים מתחת לעי"ן.
- 55 קוסובסקי מביא שני ניקודים: חָרִיעַ וגם חָרִיעַ (במהדורה א הביא קוסובסקי רק את הניקוד חָרִיעַ).

פֶּעִיל בקמץ לא מתקיים וצורת הנסמך והצורות הנצמדות לכינויים וצורת הרבים הן בחטף פתח – חֲרִיעַ (נסמך), חֲרִיעִי וכו' – או שלפנינו צורות במשקל פֶּעִיל והקמץ בא לתשלום דגש, ונטייתו היא בקמץ מתקיים: חֲרִיעַ (נסמך), חֲרִיעִי וכו'. אבל אין מניעה להיעזר במקבילה בסורית חֲרִיעָא [= חֲרִיעָא] בחי"ת חטופה כדי לקבוע, שמדובר ברי"ש לא מוכפלת.⁵⁶ כמובן, אפשר לומר שהעברית והסורית שקלו את השם במשקלים שונים, אבל כשאין לנו ראיה שיש הבדל בין שתי הלשונות, אנו מניחים שהשם שקול בשתייהן במשקל אחד: פֶּעִיל בסורית ומקבילו העברי פֶּעִיל בקמץ לא מתקיים.

19. בירור משקלו של השם אָרִיחַ עשוי למצוא את פתרונו מתוך העברית עצמה. כאמור, גם השם הזה מתועד בלשון המשנה רק ביחיד. אבל העיון בגרסת הסופר בכ"י ק עשויה להביא להכרעה ברורה באשר למשקלו של השם לפחות במסורתו של סופר ק. לדעתי, סופר ק – הגורס אָ(ו)רִיחַ (עירובין א, ג x2; א, ד x2), וְהָאָ(ו)רִיחַ (שם א, ג) – מוסר כתיב המלמד באיזה במשקל שקול השם הנידון; ואין מניעה ללמוד ממנו על כוונת הניקוד בעדים אחרים. יושם נא אל לב שהשם נכתב בידי הסופר שהעתיק את ק בקביעות (בכל חמש הופעותיו) אורִיחַ. הנקדן הוא שמחק חמש פעמים את הוי"ו וניקד אל"ף קמוצה: אָ(ו)רִיחַ. יקשה לקבל את הטענה, שמעתיק כתב היד טעה וחזר וטעה חמש פעמים.

לדעתי, מסורתו של מעתיק כ"י ק שוקלת את השם במשקל פֶּעִיל; כלומר מדובר בצורה אָרִיחַ וברבים אָרִיחִים, ולא אָרִיחַ, אָרִיחִים. הכתיב בוי"ו במילה זו דומה לכתיב בוי"ו לפני העיצור רי"ש שבצירוף פורשת אשקלון (במקום פרשת אשקלון) בכתובת רחוב, שורה 13; כתיב זה מלמד על רי"ש דגושה⁵⁷ porrašat 'ašqelon, שכן המעבר של התנועה a ל־o או ל־u לפני רי"ש מתרחש רק בהברה סגורה, כפי שמצאנו במילים לא מעטות:⁵⁸ קָרְדוּם < קוֹרְדוּם/קוֹרְדוּם, תָּרְבַּד < תוֹרְבַּד, בְּרִיָּה < בּוֹרִיָּה, פּוֹרְשָׁנוּ < פּוֹרְשָׁנוּ, מִירְחָה < מוֹרְחָה וכיוצא בהן.⁵⁹ וכך הוא גם באשר לשם אריח. נראה לי שעדות הסופר של ק מכוונת לצורה urriyah או urriyah (בהגה מעבר y), שנתגלגלה מ־arriyah או מ־arriyah (בהגה מעבר y). לעומת זאת אילו היה בידינו רק הניקוד של נקדן ק וכ"י פא (ועדים אחרים)⁶⁰ – אָרִיחַ, וְהָאָרִיחַ, אָרִיחַ

56 מילון בן־יהודה מציין גם את המקבילה בערבית hiri בלא הכפלה של הרי"ש.

57 ראה לעיל כרך א, פרק י; עניינו של הכתיב פורשת מובא שם ב־6§ עם מילים אחרות שהרי"ש באה בהן בהברה סגורה (למעשה, כל המילים שהבאתי שם ב־24§–28 התנועות שנשתנו בהן ל־o/u באות בהברות סגורות). ולימים ציין את הדבר בשמי מ' מישור (על יסוד שיחתנו בעל פה) בהערה 9 במאמרו "פורשת אשקלון": השתקפות של רי"ש דגושה?", לשוננו סא (תשנ"ח), עמ' 339–342.

58 ראה קוטשר, ישעיהו, עמ' 391–392 ובמיוחד הערה 244.

59 ראה המקום הנרמז לעיל בתחילת הערה 57. וכן לעיל כרך א, פרק ו, 19§; וכן בר־אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 19, 65.

60 כך מנקד פס (הלה מנקד פתח המקום קמץ באל"ף בשתיים מחמש הופעותיה של המילה), וכן כתב יד ת־מועד (אל"ף בקמץ) ודפוס ליוורנו.

(משנה ג), אָרִיחַ, אָרִיחַ (משנה ד), שאִיננו חד־משמעי בהיעדר צורה נטויה של השם – לא היינו יודעים אם הוא שקול במשקל פֶּעִיל בקמץ לא מתקיים או במשקל פֶּעִיל.

דומה אני, כי עתה ברור לנו שבמסורת הסופר של ק לפחות מדובר בשם במשקל הדגוש, פֶּעִיל. ושם כן יש לפרש גם את קריאתם של העדים האחרים – ובכללם נקדן ק – הגורסים אָרִיחַ. אבל אצלם לא התרחש המעבר של התנועה a ל־u/o.⁶¹

[ב] עֲדִיר (עֲדִיר)

20. כבר אמרתי שהכתיב פעיל עשוי לבטא לא רק משקלים שתנועתם השנייה היא חיריק, אלא גם משקלים שתנועתם השנייה היא צירי; כוונתי בעיקר למשקל פֶּעִל. ואין מדובר רק בצורות נוטות, שהצירי בא בהן בהברה פתוחה, אלא לעתים רחוקות מאוד גם בצורת הנפרד, שהצירי בא בה בהברה סגורה.⁶² הנה דוגמה לא צפויה; שנינו במשניות שבדפוסים: "יד הקרדום של ניכוש – חמישה... יד הקרדום של ביקוע ושל עֲדִיר ששה" (כלים כט, ז). מפורשים פה שלושה שמות פעולה – ניכוש, ביקוע ועֲדִיר (ויש גורסים עידור).⁶³ אבל בכתבי היד מצויות גרסות אחרות. הרי עדויותיהם של שני כתבי היד העיקריים שאנו עסוקים בהם: "יד קורדום שְלִנְכִיש... יד קורדום שֶל בִּיקוּעַ שְלֶעֱדִיר" (כ"י ק), ומעין זה בתוספת וי"ו החיבור לפני השם האחרון: "שְלִנְכִיש... שְלִבִּיקוּעַ וְשְלֶעֱדִיר" (כ"י פר). לפי גרסת שני כתבי היד שלושת שמות הפעולה שקולים בשלושה משקלים שונים: נְכִיש במשקל פֶּעִל, בִּיקוּעַ במשקל פֶּעִל, עֲדִיר במשקל פֶּעִל.

21. השם עֲדִיר מציין את פעולתו של העודר (כלומר צורה בבניין קל). ואמנם במשנה לבדה נקרה השורש עד"ר חמש פעמים בבניין קל: "האיש נראה כְּעוֹדֵר" (נגעים ב, ד); "עוֹדֵר עמי ואעדור עמך... נכש עמי ואעדור עמך עדור עמי ואנכש עמך" (בבא מציעא ה, י) – ורק פעם אחת נקרתה במשנה צורה בבניין פיעל: ומעדרין (שביעית ב, ב). הגרסה עֲדִיר (בלא ניקוד) נמצאת גם בלו וברמב"ם קאפח. לעומת זאת כ"י פא גורס שם פעולה של בניין פיעל: "של עידור". הגרסה עוֹדֵר מקוימת גם בליוורנו ובת.⁶⁴ כ"י פס גורס את הכתיב שלעֲדִיר, ומנקדו שְלֶעֱדִיר במשקל פֶּעִל. ד"ר גרס תחילה של עֲדֵר, אבל אחר כך נוספה יו"ד על גבי הדל"ת.

צריך לומר, שעל פי כללי הכתיב הסדירים והרווחים בטובים שבכתבי היד של ספרות חז"ל ולא רק במשנה הכתיב עֲדִיר עשוי יותר לאחד המשקלים בתנועת חיריק.⁶⁵ והיינו מצפים לניקוד עֲדִיר⁶⁶ או עֲדִיר (כגרסת פס) ואפילו עֲדִיר, שכן

61 ויש לזכור, כי כאשר אנחנו מדברים על המעבר של התנועה a ל־u/o אנו מדברים על נטייה ולא על שינוי, החל בדרך קבע (מעתיק) בכל מסורת ובכל מילה.

62 כנרמז לעיל ב־25.

63 גרסה זו, שמצויה בכמה מדפוסים המשנה, מתועדת כבר בכ"י פא, כפי שנראה להלן ב־215.

64 וכן הביא ח"י קוסובסקי באוצר לשון המשנה (במהדורה א הוא הביא עוֹדֵר).

65 גם דרכי הכתיב בספרות חז"ל בכלל ובכתבי היד של המשנה בפרט מצפות לחיבורן השיטתי.

66 ואכן כך ניקד ר"ח ילון (מדעתו? בפרשו כך את הכתיב של ק נגד מסורת הנקדן?).

התנועה צירי בהברה סגורה אינה נכתבת כמעט ביו"ד בכל כתבי היד של ספרות חז"ל. וליתר דיוק, מאחר שמדובר בשם המביע פעולה חקלאית היינו מצפים שיישקל במשקל פֶּעִיל (בקמץ לא מתקיים) דווקא, כמו שמות הפעולה אָסִיף, חָרִישׁ, קָצִיר ודומיהם. בוודאי ניקוד זה מסתבר הרבה יותר מאשר הניקוד במשקל פֶּעִל (עֲדִיר), בדומה לשם השכן המצוי במשנה זו גופה, שנוקד נָכִישׁ בשני כתבי היד ק פ. אבל ברי שאין שיקול הדעת והניתוח של החוקר יכולים לבוא במקום העובדות. ומאחר שמעידים על הניקוד עֲדִיר שני כתבי היד העיקריים, הצורה עומדת על כנה.

[ג] רוֹק, תוֹר, פּוֹי

22. נדון עכשיו בכמה שמות שצורת הנפרד שלהם ביחיד נכתבת וננקדת עיצור + וי"ו חלומה + עיצור, ופעמים אין אנו יודעים באיזה משקל הם שקולים. כלום יש לשייכם למשקל פֹּל בחולם מתקיים – מה שהדקדוק הרגיל מכנה "חולם מלא" – הן כפרי המעתק של [ā] ל-[ō], כגון $\text{šāq} < \text{šōq}$ (שׁוֹק), הן כתוצאת כיווץ דו-התנועה [aw] ל-[ō], כמו $\text{yawm} < \text{yōm}$ (יּוֹם), הן כפרי המעבר [a'] ל-[ā] < [ō], כגון $\text{rōš} < \text{ra's}$ (רֹאשׁ). או שמא יש לשייכם למשקל פֶּעִל (pu^{cc}) בחולם לא מתקיים – מה שמתכנה "חולם חסר" – כגון חוֹל, חוֹלִין (חֲלִין).

ברור שעל פי צורת היחיד לבדה לא נוכל לקבוע לאיזה משני המשקלים שייך שם מן השמות; כלומר הכתיב והניקוד עיצור + וי"ו חלומה + עיצור לבדם הם תנאי הכרחי אבל אינם תנאי מספיק כדי לקבוע, ששם שנכתב וננקד כך אכן שקול במשקל הראשון ולא במשקל השני, או היפוכם של הדברים. שכן גם משקל פֶּעִל (pu^{cc}) נכתב כמעט תמיד בכל כתבי היד של ספרות חז"ל בכתיב מלא – פוֹעַ. קיומן של צורות נטויות הוא הנתון ההכרחי לקביעת המשקל, אבל לא תמיד יש לנו עדויות על הצורות הללו.

23. לפעמים, הגם שיש לנו עדויות לצורות נטויות, המסורות חלוקות במשקלו של השם, כדרך מה שמצאנו בשם רוֹק (=נוזל הפה), הנכתב וננקד תמיד כך. יש מסורות השוקלות אותו במשקל פֹּל (pōl), כגון רוֹקוֹ (עִירובִין י, ה), רוֹקִין (טהרות ד, ה) ועוד, בוי"ו חלומה בכ"י ק מכאן, לעומת רוֹקוֹ (שם ה, ז), הָרוֹקִין (שם ב, ה) ועוד, בוי"ו שרוקה ובקו"ף דגושה במשקל פֶּעִל (pu^{cc}) בכ"י פ. ⁶⁷

24. ויש שמות שאין לנו עדויות שלמות עליהם במסורות היהודיות לא בלשון המקרא ולא בלשון חכמים, אבל אפשר להגיע להכרעה לגביהם תוך היזקקות למסורות אחרות או ללשונות אחרות, כגון שם הציפור תוֹר (ק מנחות יג, ו), תְּרִין (ק שקלים ו, ה ועוד 14 פעמים בכתיב חסר וי"ו!). ⁶⁸ הדעה שהשם שקול במשקל פֶּעִל (pu^{cc}) כבר

67 לפירוט הדברים ראה בדיון במשקל פֹּל בספר הנרמז לעיל בהערה 14.

68 הכתיב החסר בלא הוי"ו של צורת הרבים של שם זה הוא קבוע למדיי בכתבי היד של המשנה. בק כפי שראינו לעיל הכתיב חסר בצורת הרבים תמיד: תרין. וכך הוא למעשה גם בפא – תרין/תרין x14, ורק פעם אחת תוֹרִין (שקלים ו, ה). ביחיד המילה נכתבת בכ"י פא כתיב

הובעה במחקר. זו הדעה שמצאה את ביטוייה במילון גזניוס ואחר כך במילון בד"ב, בדקדוקם של באואר ולאנדר ובמילון קב"ש.⁶⁹ המחקר החדש הביא גם את המקבילה באוגריתית – tr – המזדמנת יחד עם ynt בדומה לזוג "בני יונה ותרים" הבאים יחד במקרא.⁷⁰ חוקרים גם ציינו את ההקבלה לשם הציפור בלטינית – turtur – והציגו את גזרוננו של השם כמשקף אונומטופאה. אבל לא הובאה כל ראיה שמדובר ב־u קצרה, אף שמילון קב"ש יכול היה להגיע לראיה הזאת, שכן הוא שיתף את פרופ' ז' בן-חיים בהכנת המילון. בן-חיים סיפק למערכת המילון מלוא חפניים של חומר ממסורת שומרון. מסתבר שהשם שקול במשקל פֶּע (pu⁶⁶): turr < תר, turrim < תרים, כלומר מדובר בתנועה [u] קצרה שהפכה [ō] בהברה מוטעמת (ביחיד), והיא מבטאת "תשלום דגש" (לפני רי"ש מוכפלת בצורת הרבים) כפי שניתן ללמוד ממסורת השומרונים. מסורת זו קוראת בחומש tar ביחיד ו־tarram ברי"ש כפולה ברבים.⁷¹ כידוע, התנועה הקצרה [u] נעלמה במסורת השומרונים, ואחת מתוצאותיה היא התנועה [a].⁷²

סיכומו של העניין: החולם בשם תור הוא "חולם חסר" בצורת הנפרד ביחיד, ובצורת הרבים הוא מייצג תשלום דגש לפני רי"ש. אפשר שהדבר רמוז היטב בקביעות הכתיב תרים בלי וי"ו במקרא, שחלק ממעתיקי כתבי היד של המשנה דבקו בו בקביעות (כמשתקף בכתבי היד ק ופא וכמעט תמיד גם בעדים אחרים, כגון 73, 74).

25. וגם כאן יש שמות שאין בידינו נתונים כאלה שנתפרטו לעיל כדי לקבוע, אם שקולים הם במשקל פֶּל או במשקל פֶּע, לפי שהם מתועדים ביחיד בלבד, ואין לנו נתונים ממקור אחר – פנימי או חיצוני – שיסייעו בידינו לקבוע את משקלם, כגון שם החיה כוי. אפשר שמדובר בצורה כוי/כויים במשקל פֶּל כמו דוד/דודים, ואפשר שמדובר בצורה פי (כוי/כויים) במשקל פֶּע כמו דב/דבים (דובים). שם זה אינו מתועד אלא בצורת הנפרד ביחיד.⁷⁵ ברור אפוא כי שיוכו של שם זה ושיוכם של

מלא: תור (מנחות יג, ו x2; קינים ב, ה x3). בלו צורת היחיד נכתבת פעמיים בכתיב מלא (מנחות שם) ופעמיים בכתיב חסר, תר (קינים שם), וברבים היא כתובה תמיד כתיב חסר – תרין. השם כתוב כתיב חסר בכל הופעותיו – הן ביחיד הן ברבים – גם בחומש השומרוני: תר, תרים (כך הוא במהדורתו של א' טל [טל, תורה], למשל בויקרא יב 6, 8). עם זאת בחומש השומרוני, לפחות לכאורה, יכול הטוען לטעון שהגיית התנועה שאחרי התי"ו כ־a (כפי שאנו מציינים בהמשך דברינו כאן) היא שזימנה את הכתיב חסר הוי"ו.

- 69 יעוין בספרות המובאת במילון בד"ב ובמילון קב"ש בערך זה.
70 ראה המהדורה החדשה של מילון קב"ש שם.
71 ראה את הנתונים אצל בן-חיים, עואנ"ש ד, עמ' 305.
72 ראה בן חיים, עואנ"ש ג ספר א, בהערה להגייה tarram בספר ויקרא (יב 6) בעמ' 56. אף הוא אומר שם שהמילה נוצרה כחיקוי לקול העוף, בדומה לשם העוף turtur בלטינית.
73 ראה הערה 68 לעיל.
74 עיקר הדברים שהובאו בזה מבוססים על העיון בתיאור משקל פֶּע (להלן פרק טז 4.29§).
75 מניין הביא מילון אבן-שושן החדש את צורת הרבים כויים?

שמות אחרים למשקל פֹּל או למשקל פֶּעַ אינו יוצא מגדר הצעה בלבד. אפשר להכליל את השם כֹּי בכל אחד משני המשקלים.

26. לגופו של העניין: מבחינתו של הבלשן צריך כל שם באשר הוא להשתלב במשקל מן המשקלים על יסוד שיקול סביר. בהיעדר נתונים מלאים השיבוץ של שמות אחדים במשקל א ולא במשקל ב הדומה לו או להפך הוא אך הצעה, המתבססת על הסברה ועל האינטואיציה.⁷⁶ הבלשן צריך לשבץ כל שם מן השמות במשקל כלשהו, כדי לתאר את הלשון תיאור שלם. וגם הוא וגם קוראיו צריכים לדעת, ששיבוצים מסוימים הם בגדר הצעה בלבד.

ד. מסורות חלוקות

27. יש שמות לא מעטים שהזהות בין ק לפר (ובין שניהם לכתבי יד אחרים) באה לידי ביטוי רק בכתבים, ולמעשה ניקודיהם ושיוכם למשקלים נבדלים זה מזה. כבר רמזתי לדבר בהבדל שבין רוֹק, רוֹקִין במשקל פֹּל (ק) לרוֹק, רוֹקִין במשקל פֶּעַ (פר).⁷⁷ להלן אביא שתי דוגמות נספות ואדון בהן.

[א] גִּלְדִּי/גִּלְדִּי

28. הנה דוגמה מן העיון בפרק הגדול על המשקלים פֶּעַל/פָּעַל וחילופיהם במשקל פָּעַל.⁷⁸ כוונתי לשם גלד (=הקליפה היבשה שעל גבי המכה).⁷⁹ בפר אנו מוצאים פעמיים את צורת הנפרד: וגִּלְדִּי (מקואות ט, ב; ט, ד). על יסוד הניקוד בלמ"ד קמוצה, שהוא הניקוד הקבוע של משקל פָּעַל בכתב יד זה, אנו משבצים אותו במשקל פָּעַל. ואף שהנסמך שלו בצורת הרבים מנוקד בפר על דרך הסגוליים, וגִּלְדִּי (שם ט, ב), אפשר לראות צורה זו כמו נסמך הרבים כְּתָבִי (במקום כְּתָבִי) של השם כְּתָב, וכן שִׁירִי (> שִׁירִי, במקום שִׁירִי > שִׁאֲרִי) של השם שִׁאֲרִי. לעומת זאת ק גורס צורה במשקל פָּעַל: וגִּלְדִּי פעמיים (בשתי המשניות הנזכרות ממסכת מקואות). וניקוד הנסמך ברבים וגִּלְדִּי⁸⁰ (מקואות ט, ב) משתלב היטב בניקוד הסגולי של הנפרד. מסורת זו של ק תואמת את ניקוד המקרא בהופעה היחידה באיוב (טז 15): גִּלְדִּי.

[ב] דִּיצָה/דִּיצָה, עִיָּה/עִיָּה

29. תשומת לב מיוחדת צריכה להינתן לשמות יחידאיים. שמות לא מעטים שאינם מצויים במקרא ותיעודם הראשון בעברית הוא בלשון חז"ל נקרו במשנה פעם אחת

76 ועוד ארחיב אי"ה בנושא זה במקום אחר.

77 ראה לעיל 23§.

78 העניין יידון בחיבור הנרמז לעיל בהערה 14.

79 ראה פירושו של ר"ח אלבק במקואות ט, ב.

80 בק הדל"ת בלא דגש, אבל בפר הדל"ת דגושה כמובא לעיל.

ויחידה או למרבה פעמיים במשנה אחת בלבד,⁸¹ ושני כתבי היד שלנו חלוקים בניקוד צורת היחיד שלהם, שהיא לבדה מצויה במשנה. מאיליו מובן שבתיאורנו שמות כאלה באים בכ"י ק במשקל אחד, ובכ"י פ מקומם במשקל אחר. לשון אחר: הגם שהטקסט העיצורי זהה ברוב העדים הנאמנים, כתבי היד – ולא רק שני כתבי היד שאנו מתארים תיאור שיטתי – חלוקים באשר לניקודם וממילא גם באשר לשילובם במשקלי השמות. מובן שהתופעה הזאת מוצאת את ביטוייה כאשר מדובר בשניים או בשלושה ואפילו ביותר משקלים שרק כתיבם זהה.

30. הרי שתי דוגמות:

שנינו במסכת כלים כד, א: "שלושה תריסים הם: תריס הכפוף – טמא מדרס; ומשחקים בו בקומפון – טמא טמא מת; ודיצת הערביין – טהורה מכלום".⁸² וכך כתב בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות: "ודיצת הערבים תריס קטן הוא ביותר".⁸³ כ"י פ שוקל את השם במשקל פִּילָה: "ודיצת הערביין"; לעומתו כ"י ק שוקל במשקל פִּילָה: "ודיצת הערביים".

ובמשנה אחרת במסכת הנ"ל (כא, א), העוסקת בכלי האריגה, שנינו: "הנוגע בכבד העליון, בכבד התחתון, בנירים, ובקירוס ובחוט שהעביר על גבי ארגמן ובעירה שאינו עתיד להחזירה – טהור... ובעירה שהוא עתיד להחזירה – טמא".⁸⁴ השם עירה עניינו 'חוט עבה', כפי שפירש בעל פירוש הגאונים לסדר טהרות.⁸⁵ גם כאן נחלקו שני כתבי היד שלנו: ק שוקל את השם במשקל פִּילָה, ובעִירה (x2), אבל כ"י פ שוקל במשקל פֶּעָה: ובעִירה (x2).

שוב לפנינו שני שמות שמעורבים בהם שלושה משקלים שכתבם זהה – עיצור + יו"ד + עיצור + ה"א: פִּילָה, פִּילָה, פֶּעָה (פִּיעָה), וממילא תיאורי שלושתם שלובים זה בזה.

ה. דברי סיכום וחתומה

31. אסכם את דבריי. בעיון הזה הצגתי שלושה נושאים שונים:

א. תצורה ארמית מזדמנת בלשון המשנה. הדוגמות שנידונו (ב"ב 8§§–16) מלמדות על השפעות מאוחרות לתקופת עריכת המשנה, שחדרו להעתקותיהם של סופרים ונקדנים.

ונידונו עוד שני נושאים אחרים האחוזים זה בזה:

ב. שמות העשויים להתפרש כשייכים למשקלים אחדים.

81 אני מרחיב את השימוש במילה יחידאי גם לכגון זה, כלומר לשמות שנקרו פעמיים במשנה אחת.

82 נוסח המשנה כאן הובא על פי מהדורתו של הר"ח אלבק בהשמטת הניקוד.

83 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 65.

84 גם נוסחה של משנה זו מובא על פי מהדורת הר"ח אלבק בהשמטת הניקוד.

85 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 57.

ג. שמות שמסורותיהם של שני כתבי היד ק ופר חלוקות בקריאתם (וממילא גם במשקלם).

שבנו והראינו את הצורך לתאר תיאור משולב משקלים קרובים זה לזה. יש משקלים נבדלים זה מזה שהכתיב של צורות הנפרד שלהם זהה. ויש משקלים שהכתיב והניקוד של צורת הנפרד שלהם זהים. ולעתים הזהות בין המשקלים מוצאת את ביטוייה בצורות הנטויות דווקא, כגון הזהות בדגם הנטייה של צורות הרבים של יָכוֹל ושל שָׁמור. אין ספק כי ברוב השמות ההכרעה לגבי שיוכם למשקל מן המשקלים היא ברורה. אבל יש שמות שאין לנו נתונים מספיקים כדי להכריע בהם, ושיוכם מובא בגדר הצעה בלבד. מכל מקום יכולנו לראות שהעיון המדוקדק בנתונים שבכתבי היד ובמסורות מקבילות מוציא את שיוכם של שמות למשקל מן המשקלים מגדר הצעה מסופקת והופך אותו להצעת ודאי.

32. וביתר פירוט: הדיון שהובא לעיל (ב-17§§–29) מַזְמֵן שמות מסוגים שונים. את השמות שנשארו לא מוכרעים באשר למשקלם מדגים השם כוּי. כאמור, הצבתו של השם הזה ושמות אחרים כיוצא בו במשקל מן המשקלים נשארת בגדר הצעה סבירה בלבד. ויש שמות שהמסורות חלוקות באשר למשקלם (רוֹק, רוֹקִי לעומת רוֹק, רוֹקִי; גָּלָד לעומת גָּלָד; דִּיצָה לעומת דִּיצָה, ועִירָה לעומת עִירָה). כל אחד מהשמות האלה יוצב בתיאור הדקדוקי של כ"י ק במשקל אחד, ובתיאור של כ"י פר במשקל אחר. רק לעתים רחוקות נוכל להחליט שמסורתו של אחד מהם עדיפה על פני מסורתו של כתב היד האחר, אך ברוב המקרים הפיצול בין משקלים שונים נותן ביטוי לגיוון במסורתיה של לשון חכמים, כפי שהראינו לעיל בהצגת היחס שבין חֲבִיב לחֲבִיב. לא מעטים הם השמות שהגענו בהם להכרעה ברורה ואפילו חד-משמעית כדרך מה שעשינו בבירורנו בשמות אָרִיחַ (לפחות במסורת ק) ותוֹר (שם הציפור), ובמידה סבירה גם בשם חָרִיעַ. לפעמים הנתונים בכתבי היד עצמם מספקים בפירוש או מפלל לא נתונים המאפשרים הכרעה, כדרך שפירשנו את הכתיב הקבוע אורִיחַ בכ"י ק. לפעמים ההיזקקות למסורות אחרות או ללשונות אחרות יש בה סיוע של ממש, כדרך שנסתייענו בהגיית השם תרים בפי השומרונים או כפי שלמדנו מן הסורית על משקלו של השם חָרִיעַ.

33. לסיכום ייאמר: כל העיונים בשמות שהובאו בפרק זה אינם אלא הדגמה למציאות נרחבת יותר. זו ניבטת מבירור עניינו המייגע – ואיני חושש לומר גם המרתק – של כל שם ושם, וכמובן גם מהתיאור השיטתי של כלל משקלי השמות בשני כתבי היד שאנו מתארים תיאור מלא. במהלך התיאור יש היסמכות על העדים האחרים, וביתר דיוק נעשית השוואה מתמדת ומקפת לכל העדים שיש משקל של ממש לעדויותיהם.

34. בחתימת דבריי אני מבקש לומר כי כל הבירורים שהוצעו כאן (ב-17§§–29) עומדים בראש ובראשונה כבירורים לעצמם, אבל הם עומדים גם כבנייני אב לעיונים אחרים. אין דוגמה שהוצעה כאן שאין עוד כיוצא בה. זאת ועוד אחרת, ראינו כאן גם

הדגמה לגיווני המסורות בלשון המשנה; רבים הם השמות שמסורות כתבי היד הטובים חלוקות בקריאתם ובשיבוצם במשקלים. לפיכך ברור כי אין עוד מי שירצה להעמיד את תיאורה של לשון המשנה על פי כ"י ק לבדו. מי שיעשה כך ימצא מקפח את התיאור המדויק והמלא.

ואף זאת, לא כל מה שנמצא בטובים שבכתבי היד מייצג את הדקדוק המקורי של לשון חכמים. ברור לי כי רובן ככולן של ההשפעות המזדמנות של התצורה הארמית על לשון המשנה שהבאתי בעיוני לעיל בחלק הראשון (ב-8§§–16) הן השפעות מאוחרות שהרכיבו מעתיקי המשנה – סופרים ונקדנים – על הטקסטים שהעתיקו בתהליך המסירה של ספרות חז"ל ושל לשונה במרוצת הדורות.

יש לקוות כי, לכשנזכה להשלים בעזר ה' את מלאכת התיאור של תורת הצורות של המשנה ובמיוחד את התיאור והבירור השיטתי של משקלי השם, ידיעותינו בפרטיה ובכלליה של תצורת השם יהיו טובות יותר וקרובות להיות שלמות. לדבר הזה מייחל מחקר לשון חכמים החדש זה זמן רב.

פרק ט

לשון חכמים ולשון המקרא: על כמה כוללות בתצורת השם

א. מבוא

1. מידת בדלותן זו מזו של שתי חטיבות הלשון של העברית הקלסית – לשון המקרא ולשון חכמים – אינה טעונה הוכחה. גם מורי פרופ' זאב בן-חיים, שטען לאחדותה של הלשון העברית בשתי החטיבות על יסוד המורפולוגיה של הפועל, היה ער מאוד להבדלים לא מעטים שחצו בין שתי חטיבות הלשון באוצר המילים ובסמנטיקה, בתורת ההגה ובתחביר;¹ ולא נוכל להתעלם מן ההבדלים בסעיפים רבים של המורפולוגיה בין שתי התקופות, כפי שכבר הראיתי במקום אחר.²

2. אבל אל נשכח שתולדות מסירתן של שתי חטיבות הספרות הכתובות בלשון המקרא ובלשון חכמים אחוזות זו בזו. מוסרי המקרא לאחר חתימתו דיברו בלשון חכמים לפני שעברה מן העולם כלשון דיבור, ומוסרי לשון חכמים היו נטועים במקרא ובלשונו. ועל כן כל אחת מהלשונות השאירה את רישומיה בלשון האחרת בתהליכי המסירה של המקרא ושל ספרות חז"ל במרוצות הדורות.

3. אבאר את דבריי בשתי דוגמות מני רבות:
צורת המקור הנטוי של בניין נפעל הבאה בתוספת המיליות ב־/כ־/ל־ היא בלשון המקרא, כידוע, בְּהַפְעִיל, כְּהַפְעִיל, לְהַפְעִיל בקיום הה"א בין התנועות, כגון בְּהַשְׁמַע (אסתר ב 8), כְּהַדוּשׁ (ישעיהו כה 10), לְהַנְצִיל (שם כ 6). אבל בלשון חכמים משמשת כידוע רק הצורה הפותחת בלמ"ד, כמו בכל צורות המקור הנטוי של כל בנייני

* פרסום ראשון: העברית ואחיותיה, ד-ה: ספר יובל לכבוד פרופ' משה אזור (תשס"ד-תשס"ה), עמ' 105-114.

העיון מבוסס על הרצאת הפתיחה בכינוס העשרים של החוג הישראלי לבלשנות, שהתקיים באוניברסיטה העברית בירושלים בכ"ב בניסן תשס"ד (13 באפריל 2004).

1 ראה בן חיים, האחדות; עניין האחדות המשתקפת במורפולוגיה של הפועל מובא שם בעמ' 19-21.

2 ראה לעיל כרך א, פרק ה, §§4-13.

הפועל, ובזו נשמטת לעתים קרובות הה"א,³ לִפְעֵל, בשל ההיקש הידוע של צורת המקור אל הפועל בזמן יפעל ("עתיד"): לִיפְנֵס (כ"י ק מכות ב, ב [הופעה א], כ"י פר אהלות יח, ז), כמו יִכְנֵס, תִּכְנֵס וכו'.

בתהליך המסירה של המקרא הורכבה צורה זו לעתים על צורה בבניין קל. הרי דוגמה מובהקת:⁴ "עד מתי מאנת לענות מפני" (שמות י 3). וזה פירוש הדברים: הפועל עָנָה שעניינו נכנע, נחלש,⁵ מופיע ברובד הקדום של המקרא בבניין קל, כגון "וַעֲנָה גֵאוֹן יִשְׂרָאֵל בְּפָנָיו וְאִפְרַיִם יִכְשָׁלוּ בַעֲוֹנָם" (הושע ה 5; וראה גם ז 10). ומצאנוהו גם בתהלים (קטז 10): "אֲנִי עֲנִיתִי מֵאֵד". אבל כבר בספרים מאוחרים במקרא מוצאים שהנפעל ממיר את הקל, כמו שקרה בפעלים עומדים רבים, כגון נִכְשָׁל במקום כָּשַׁל. ואכן מצאנו "נעניתי עד מאד" (תהלים קיט 107), "נגש הוא וַנַּעֲנֶה" (ישעיהו נג 7).

לאחר חתימת המקרא מי שהכיר את המעבר עָנָה < נַעֲנָה ומצא לפניו את הכתיב ענה, לא יכול היה להמירו בכתיב נענה מבלי שיתקן את הטקסט. אבל אם מצא את הכתיב לענות, שכיוון בתחילה לצורה בבניין קל, כגון בפסוק הנזכר משמות "עד מתי מאנת לענות מפני" (כלומר להיכנע בפניי), הוא עשוי היה לקראו כצורת נפעל, לענות, כמקובל בלשון המאוחרת במקרא. שכן צורה זו הייתה מוכרת לו היטב מלשון חז"ל. ונראה שזה מה שאירע בפסוק מספר שמות. הדוגמות לתהליך הזה הן למאות, כפי שהראו חוקרים.⁶

4. אביא עכשיו דוגמה להשפעת המקרא על לשון חכמים בתהליך המסירה של ספרות חז"ל. קו מבחין ידוע בין דקדוק המקרא לדקדוק לשון התנאים מתבטא בצורת הנסתר של פעלי ל"י בזמן פִּעַל ("עבר"). במקרא אנו מוצאים צורת פִּעְתָּה: גָּלְתָה, נִפְדָּתָה, גָּלְתָה וכיו"ב, לעומת גָּלַת (גָּלַת), נִפְדָּתָה (נִפְדָּתָה), גָּלַת (גָּלַת) וכיו"ב בלשון המשנה. הנושא שב ונידון במחקר בזמן האחרון, ושם נתפרטו הדברים ונתבררו היטב.⁷ אבל אנו יודעים שבדפוסי המשנה ובדפוסים של חיבורים אחרים של

3 כל מי שיבדוק את הסוגיה הזאת בכתבי היד המעולים של המשנה ימצא צורות לפִּעַל בצד צורות להפִּעַל בקיום הה"א, כגון לִיפְנֵס ליד וּלְהִפְנֵס (ק מכות ב, ב), וכן בכ"י פר: לִיפְנֵס (אהלות יח, ז) לעומת לְהִפְנֵס (שם ג, ז). נראה כי הצורה בלא הה"א (לִיפְעֵל) היא הצורה ששימשה בלשון החיה; ואילו הצורה בה"א (לְהִיפְעֵל) היא תולדת השפעת לשון המקרא על מעתיקי משניות. דברים ברורים ברוח זו כבר כתב הנמן (משנה, עמ' 38; הנתונים מפורטים אצלו בעמ' 132-133).

4 לבד מן הדוגמה המובאת בזה – לענות – מצויות עוד דוגמות ספורות; הרי שתיים מן הידועות שבהן: וּבִכְשָׁלוֹ (משלי כד 17) בנפעל במקום וּבִכְשָׁלוֹ בבניין קל; בַּעֲטָף (איכה ב 11) תחת בַּעֲטָף.

5 אברהם אבן-שושן בקונקורדנציה החדשה למקרא ראה להבחין בין שלושה שורשי עָנָה. השורש שאנו עוסקים בו כאן מובא אצלו כעָנָה.³ עָנָה זה בבניין קל הוא פועל עומד ועָנָה בפִּעַל משמש בו להבעת הגרימה, כגון "אם עָנָה תַּעֲנֶה אוֹתוֹ" (שמות כב 22).

6 בסוגיה זו עסקו רבים; הגדיל לעשות בתחום זה ח"א גינזברג (גינזברג, מבעד למסורת, עמ' 208-233).

7 ראה לעיל פרק ג.

ספרות חז"ל תוקנו צורות רבות על פי הדגם המקראי: עשת < עשתה, נפדת < נפדתה, הגלת < הגלתה וכיו"ב.⁸

5. השינויים המתוארים בשתי הדוגמות שהזכרתי ורבים כמותם נתרחושו כאמור בתהליך המסירה של לשון המקרא ושל לשון חכמים לאחר ששתיהן חדלו להיות לשונות דיבור, ומידת שימורן תלויה הייתה במהימנות המוסר ובמהימנות המסירה. נראה שהשפעת לשון חכמים על המקרא בתהליך המסירה חלה בתקופה קדומה, כשלשון חכמים עוד עמדה במלוא כוחה בימי התנאים וגם בימי האמוראים ומעט לאחריהם; ואילו השפעת לשון המקרא על לשון חכמים בתהליך המסירה התחוללה וגברה כשנתפתחה התודעה שאין דקדוק לעברית אלא דקדוק המקרא, וגם ידיעת המקרא עלתה על ידיעת לשון חכמים, היינו בסוף האלף הראשון למניין הרגיל וביותר באלף השני מראשיתו ועד סופו כמעט.

אפשר לומר שחלק נכבד ממחקר לשון המקרא וממחקר לשון חכמים, ובמיוחד מחקר לשון חכמים, הוקדש להפרדת הצורות המקוריות מן הצורות שנלקחו מן המקרא והורכבו על גבי הטקסטים בידי מוסריהם. והדברים ידועים.⁹

6. אבל העיון ביחסים בין לשון המקרא ללשון חז"ל אינו מתמקד רק בפרשת גלגוליהן בתהליכי המסירה, אלא עוסק בהן בעיקר כמהויות עצמאיות, שעמדו זו ליד זו וזו מול זו בכל תחומי תורת הלשון, כאשר כל אחת מהן הייתה לשון חיה, כפי שהמחקר המודרני של לשון חכמים הראה במרוצת המאה העשרים. החלו בדבר משה צבי סגל ובר הפלוגתא שלו רבי חנוך ילון בתחום הדקדוק ואליעזר בן-יהודה בתחום המילון, ומאז הוא נמשך עד דורנו. המחקר החדש מתאר תיאור מדויק כל אחת משתי חטיבות הלשון לאחר שמנכים מהן את השפעות החטיבה האחרת. במיוחד אמורים הדברים על תיאור לשון חכמים.

7. וגם אני עיקר ענייני בעיון הזה הוא בתיאורה המדויק של לשון חכמים. ואמנם אי אפשר לתאר תיאור מדויק את דקדוק לשון חכמים (ואת מילונה) בלא שבכל פרט ופרט ממש כמו בכל סוגיה כוללת תיבחן מידת זיקתם ללשון המקרא במה שהם תלויים בה, במה שהם דומים לה ובמה שהם נבדלים ממנה. לשון אחר: אני רואה להעמיד על שלוש בחינות אלו במחקר דקדוק לשון חז"ל:

א. מידת תלותה של ל"ח בלשון המקרא;

ב. היסודות המשותפים לה וללשון המקרא;

ג. ההבדלים בין שתי חטיבות הלשון.

רק מי שיקפיד להעמיד בכל סוגיה נחקרת את שלוש הבחינות הנזכרות יוכל להבטיח תיאור מדויק של לשון חכמים.

8 ראה שם הערות 70 ו-182 (=נספח ב 72).

9 די להפנות למחקריו של מורי פרופ' יחזקאל קוטשר; דוגמה מובהקת הוא מאמרו "לשון חז"ל" (קוטשר, מחקרים, עמ' עג-קז).

כללו של הדבר: מאחר שלשון המקרא ולשון חכמים הן שתי חטיבות לשון האחויות זו בזו מבחינה ספרותית יש צורך בבירור מדויק של המציאות הלשונית הניבטת מכל אחת מהן.

ב. לשון חכמים לעומת לשון המקרא בתצורת השם

8. במקום הזה אני מתכוון להעמיד על שלוש הבחינות הנ"ל תוך נתינת הדעת לאחד מפרקי הלשון שחוקרי לשון חכמים עסקו בו אך מעט: המורפולוגיה של שם העצם, וראש לכול פרשת משקלי השם.

המעייין בכלל משקלי השמות בלשון המשנה ומתאר אותם תיאור פרטני וכוללני כאחד יראה צורך להפריד בין השמות שנמצאים במקרא לאלו שאינם נמצאים בו. וכבר הראינו כמה קווים מבחינים בין שתי הקבוצות.¹⁰ השמות שאינם במקרא יש להם הרבה ייחודים משלהם, ולא נעסוק בהם כאן אלא ברמיזות קלות בלבד בסוף דברינו.¹¹

9. הפעם נתמקד בתמונה העולה מבירור עניינם של השמות שנמצאים במקרא ובלשון חז"ל. ברוב המשקלים אנו מוצאים שלוש קבוצות עיקריות:

א. שאילות מקראיות ברורות, מעין מובאות שלשון חז"ל מביאה מן המקרא. כלומר שמות שאינם שייכים ללשון חכמים החיה, אלא ללשון הלמדנית של בית המדרש.¹²
ב. שמות שהיו רווחים הן בתקופת המקרא הן בתקופת חז"ל והיו משמשים בשתי חטיבות הלשון. אלו מתחלקים לשתי קבוצות משנה:

ב1 – השמות שצורתם זהה בשתי התקופות;

ב2 – אלו שצורתם בלשון חז"ל אינה כצורתם בלשון המקרא.

10. לפני שאבוא לפרט את דבריי אני רואה לציין בהדגשת יתר, שעיקר בירוריי מתמקדים במשנה ולא בחיבורים אחרים. המשנה עדיה רבים, ובחלקם עדויותיהם מלאות לפי שהם מנוקדים. וגם זאת, המשנה יש לה מסורות קריאה בעל פה ששמרו על הרבה מגילויה הקדומים.

[א] שמות שאולים מן המקרא

11. קבוצה ראשונה מהווים השמות שאינם אלא שאילה ספרותית שלשון המשנה שאלה מלשון המקרא. אין מדובר כנראה בצורות מן הלשון החיה, אלא במילים של בית המדרש. להלן תפורטנה מספר דוגמות מבוררות.

12. הנה דוגמה ממשקל פֶּעַ (pa^{cc}): בידוע שאיבר ההרחה והנשימה נקרא במקרא אָף,

10 ראה להלן פרק יג ובמיוחד §§10-17, וכן לעיל פרק ז (לענייננו יעוין שם ב-7§).

11 ראה להלן §§23-24, וכן המקומות הנרמזים בהערה שלפני זו.

12 ראה מאמרו החשוב של ג' הנמן, "שאילות מקראיות במשנה" (הנמן, שאילות, עמ' 6-7) וכן לעיל כרך א, פרק יב, §§3-7.

ובלשון חכמים חָטָם. כך הוא בכל שלושה עשר המקומות שהמשנה נדרשה לשם הזה לשם שימוש טבעי ולא לשימוש ספרותי, כגון "אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם" (יבמות טז, ג). אבל מצאנו שהמשנה משתמשת בשלושה צירופים, שמופיע בהם הסומך אָף: חָרוֹן אָף, אָרֶךְ אַפִּים ונִזְמִי האָף.

משנת סנהדרין י, ה-ו דנה בעיר הנידחת ודורשת קטעים של פסוקים מדברים יג משנה ו נחתמת בדורשת הפסוק "ולא ידבק בך מאומה מן החרם למען ישוב ה' מחרון אפו" (שם שם, 18), ואומרת שם: "שכל"¹³ זמן שהרשעים בעולם, חרון אף בעולם; אבדו רשעים מן העולם נסתלק חרון אף מן העולם". הצירוף "מחרון אפו" מתגלגל על לשונו של דורש הפסוק פעמיים. ודוק: חרון אף ולא כעס.

במשנת שבועות ד, יב משתבץ נוסח השבועה "משביע אני עליכם... בחנון וברחום בארך אפים ורב חסד וכל הכינויים". ניכר בבירור שמנסח המשפט הזה שאל את רצף הכינויים ובכללם ארך אפים מן הפסוק הפורט את שלוש עשרה המידות: "ה' ה' אל רחום וחנון אָרֶךְ אַפִּים ורב חסד ואמת..." (שמות לד 6).¹⁴

וכך מצאנו במסכת אבות, שלשונה לשון שירה ומושפעת מאוד מלשון המקרא: "עשרה דורות מאדם ועד נוח להודיע כמה אָרֶךְ אַפִּים לפניו שכל הדורות היו מכעיסים לפניו... עשרה דורות מנוח ועד אברהם להודיע כמה אָרֶךְ אַפִּים לפניו שכל הדורות היו מכעיסים לפניו עד שבא אברהם אבינו" (אבות ה, ב).

וכך הוא באשר לצירוף נזמי האף, אלא שכאן הזיקה לפסוק מן המקרא פחות שקופה, אבל היא גלויה למי שבקי במקראות. המשנה בכלים יא, ח פורטת כמה מתכשיטי הנשים: "עיר של זהב, קטליות",¹⁵ נזמים וטבעות ונזמי האף". אין ספק שמחברה של המשנה שאב השראה מתיאור תכשיטי הנשים בישעיהו פרק ג. אנו קוראים שם פסוק קצר: "הטבעות ונזמי האף" (פסוק 21). וכך גרס התנא, מנסחה של המשנה הנ"ל במסכת כלים, "וטבעות ונזמי האף" בעקבות הפסוק, אלא שהוא או מפרש מאוחר הוסיף את ההסגר בין שני השמות: "וטבעות – וטבעת בין שיש לה חותם ובין שאין לה חותם – וניזמי האף".

אם כן, בשימוש הלשון הרגיל לשון המשנה נוקטת חוטם, ואם פסוק מקראי מהדהד בהקשר המידי או בהקשר רחוק נוקטת המשנה צירופים שיש בהם אָף של עברית המקרא. הווה אומר: השם אָף משמש במשנה שימוש ספרותי בלבד.

13. כדוגמה שנייה אציין שם ממשקל פְּעֻלָּת: השם כְּתוּבָת. זה נקרה במשנה פעם אחת ויחידה. מצאנוהו במסכת מכות ג, ו:

הכותב כתובת קעקע כתב ולא קעקע, קעקע ולא כתב אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכוחל¹⁶ ובכל דבר שהוא רושם.

13 כ"י ק גורס: "כל זמן..."

14 ויוזכר כאן גם הפסוק "ה' ארך אפים ורב חסד..." (במדבר יד 18).

15 קטליות הן שרשרות על הצוואר.

16 כ"י ק קורא ובכוחל, בדפוסים מצאנו: ובכחול (ח' ילון מנקד: ובכחול).

בנסחו את ההלכה מחבר המשנה עושה כאן שימוש בצירוף כתובת קעקע במשפט שכתב, אבל בהמשך המשנה כתוב: "רבי שמעון בן יודה משום רבי שמעון אומר אינו חייב עד שיכתוב שם השם, שנאמר 'וכתובת קעקע לא תתנו בכם אני ה'" (ויקרא יט 21). ברור אפוא כי גם בחלק הראשון של המשנה אין מדובר בצירוף חי בלשון המשנה, אלא בשימוש ספרותי שעשה מחבר הקטע בצירוף המקראי הנשען על ציטטה מפורשת של פסוק.

אמנם סופר כ"י ק כותב כתובת קעקע בוי"ו במשפט הכתוב בלשון המשנה לעומת "כתבת קעקע" בלא וי"ו בפסוק המצוטט, ונקדן כתב היד מנקד קֶעֶקֶע בקו"ף שנייה בקמץ במשפט שבמשנה וקֶעֶקֶע בקו"ף השנייה בפתח בפסוק המצוטט, כפי שמנוקד בנוסח הטברני של המקרא, אבל אלו הן פרפראות משניות, והעובדה שהצירוף הוא שאילה מן המקרא אינה זוה ממקומה.¹⁷

14. והנה דוגמה שלישית. הנדרש למשקל פעול במסורתם של כתבי יד אחדים של המשנה ימצא בו שני שמות כְּרוֹב: (א) כְּרוֹב המציין מלאך. (ב) הירק כְּרוֹב, שהוא הגלגול העברי של κράμβη היווני.

השם הראשון ידוע היטב מן המקרא; בשמשו במשנה במקום אחד אין הוא מזדמן במשפטים המתארים מציאות בימי חז"ל, אלא במטבע של ברכות ותפילות. ומטבעות אלו, כידוע, נדרשים בדרך קבע ללשון המקרא. הנה נוסח המשנה (ברכות ז, ג):

"ברוך ה' אלוהינו אלוהי ישראל אל הצבאות יושב הכרובים".¹⁸

זו למעשה שאילה, מעין ציטטה, של צירוף מקראי נפוץ למדי – יושב הכרובים (כגון שמואל א ד 4).¹⁹

15. אמת, שמות שאולים מן המקרא נפוצים מאוד בעיקר בתוך צירופים, והדוגמות שהראיתי לעיל – חרון אף, ארך אפים, ניזמי האף; כתובת קעקע, יושב הכרובים – מדגימות זאת. אבל אין הדבר כך תמיד. פעמים שהשם השאול מן המקרא בא לבדו ולא בתוך צירוף. למשל השם מִשְׁקוֹף. במסכת פסחים ט, ה אנו קוראים: "פסח מצרים מקחו מבעשור, וטעון הזאה באגודת אזור על המשקוף ועל שתי המזוזות". כל העדים למסכת גורסים כאן משקוף. אבל בכל המקומות האחרים שהמשנה נדרשה למשקוף גורסים כתבי היד המעולים, למשל כתבי יד ק ופר, שקוף (כתיב זה מנוקד שְׁקוֹף או שְׁקוֹף). זה השם שהיה משמש בלשון החיה. מעידים על כך לא רק

17 ראו לעיין כיום בעבודתו של אריאל גבאי, הלשון בציטוטי המקרא במשנה על פי כתב יד קאופמן, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ז (גבאי, ציטוטים). יש בה ממצאים מעניינים על פסוקי המקרא ומילותיהם כדרך שהם מצוטטים בכ"י ק.

18 ראה להלן פרק יג, 9.10§§.

19 בזיקת לשון התפילות ללשון המקרא עסקו רבים, ולאחרונה הקדשתי גם אנוכי בירור נרחב ל"מטבע שטבעו חכמים בברכות" (ראה בר-אשר, תשס"ט [כנישתא]).

כתבי היד של המשנה אלא גם תעודה אפיגרפית, הלא היא כתובת בית הכנסת מברעם:

יהי שלום במקום הזה ובכל מקומות ישראל
יוסה הלוי בן לוי עשה השקוף הזה,
תבא ברכה במע(ש)יו של[ום].

אבל במשנת פסחים, כאמור, גרסו כל העדים משקוף, מפני שכל ניסוחה היה מבוסס על לשון הפסוק בשמות (יב 22): "ולקחתם אגודת אזור ... והגעתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות".

כאן הסמיך את עצמו מחבר המשנה לפסוק ועשה שימוש במילים ובצירופים מן המקרא: אגודת אזור, משקוף, שתי המזוזות. אבל במשניות האחרות גורסים, כאמור, כל עדי הנוסח המעולים כולם שְקוּף / שְקוּף. למשל, "הייתה [הכוורת] עומדת בתוך הפתח אין בינה לבין השקוף פותח טפח" (אהלות ט, י); "והיא נוגעת בשקוף" (שם י, ז). אבל בחלק מכתבי היד ובדפוסים המירו את שקוף במילה משקוף.

בעזרת הדוגמה הזאת נמצאנו רואים את שני ההיבטים שדיברנו עליהם: (א) השפעת המקרא בתהליך המסירה – החלפת שקוף במשקוף כמעשה תיקון המשבש את לשון המשנה. (ב) השפעה ספרותית של המקרא על מחברי המשניות, המתבטאת בשימוש במילה משקוף במסכת פסחים ט, ה על פי לשון הפסוק.²⁰

[ב] שמות משותפים למקרא וללשון חז"ל

16. בהרבה שמות שנקרו במשנה והם משמשים כבר במקרא מדובר במילים משותפות לשני רובדי הלשון. בקבוצת השמות הללו אנו מוצאים, כאמור, שתי קבוצות משנה.

קבוצת המשנה הראשונה כוללת שמות שצורתם בשני רובדי הלשון זהה לפי כל הנתונים שבידינו. כך הוא בשמות רבים מאוד כגון גָמַל, חָצֵר, גִּנָּב, כְּלוּב, נְעֻרָת, שְקָד, ורבים כמותם. בכל משקל ממשקלי השמות נמצא שכשליש – ולפעמים יותר מזה – מן השמות הכלולים בו משותפים ללשון המקרא וללשון חכמים. לעתים אתה מוצא הבדל בהוראה בין שתי התקופות, כגון השם מְלֶאךָ המציין במקרא שליח, ובלשון המשנה הוא משמש על פי רוב לציון דמות שמימית, ובמקום מְלֶאךָ המקראית משמש בל"ח שְלִיחַ.²¹

אין ספק שברוב השמות המשותפים לשתי התקופות זהה צורתם של השמות בשני הרבדים.

17. נבוא אל קבוצת המשנה השנייה; אבל אל נטעה לחשוב, שמאחר שהשמות

20 עיקרם של הדברים על משקוף/שקוף הובאו לעיל בכרך א, פרק א, הערות 6, 32. ויש עוד דוגמות של שאילת מילה יחידה ולא צירוף מן המקרא, כגון דָל שנידונה לעיל בכרך א, פרק יב 6§.

21 פרופ' יוחנן ברויאר הוא שהעמיד על הבדל זה.

נמצאים גם במקרא נוהגים כתבי היד וכל המוסרים של ספרות חז"ל לקראם קריאה זהה כמעשה מלאכותי, כלומר מאחר שהשם נמצא גם במקרא וגם במשנה קריאתו אחת בפי כולם, ואיננו יודעים מה הייתה צורתו האמתית בלשון חכמים. יש לנו עדויות רבות המלמדות שאין הדבר כך. לא מעטים הם השמות שנזדמנו במקרא וקריאתם במשנה שונה מקריאתם במקרא. אציין כאן מספר דוגמות בלבד.

18. השם כְּתָנֶת מופיע בדרך שיטה במסורת הניקוד הטברני ובמסורת הניקוד הבבלי של המקרא בצורה זו: כְּתָנֶת/kuttónet. צורה בתי"ו כפולה מתועדת גם בעברית השומרונית: kittānet; כך הוא בלא שום חריג. אבל במשנה מנוקד השם הזה בכל עדי הנוסח המנוקדים בצורה כְּתָנֶת k^etónet, בתנועה חטופה בהברה הראשונה, וממילא אין התי"ו מוכפלת: "כהן גדול משמש בשמונה כלים וההדיוט בארבעה בְּכָתָנֶת²² ומכנסים ומצנפת ואבנט" (יומא ז, ה). ח"י קוסובסקי, שניקד בְּכָתָנֶת באוצר לשון המשנה (ואחרים שנהגו פמותו) הלך (הלכו) אחרי לשון המקרא.^{22א}

19. במקרא מצאנו את צורת הרבים בְּצָלִים (במדבר יא 5), המעידה על צורת היחיד בְּצֵל, שגם היא מצויה במשנה, למשל בְּצֵל בתרומות ב, ה בכתבי יד ק פא, אבל אנו מוצאים עדויות מוצקות לצורה בְּצֵל במשקל פָּעַל. כך הוא בכתבי היד ק פא במספר הופעות: וּבְצֵל (ק, שבת א, י), בְּצֵל (פא, נדרים ט, ח x2). אין צורך להרחיק לכת ולומר, כי בְּצֵל היא הצורה היחידה ששימשה בל"ח וּבְצֵל באה לשם בהשפעת ניקוד המקרא; די שנקבע, שגם בְּצֵל שימשה בלשון.^{22ב}

20. הצורה כְּרֶשׁוֹ (ירמיהו נא 34) מכוונת לצורת היחיד כְּרֶשׁ, הנכתבת בספרות חז"ל כְּרֶס (בשל המעתק שי"ן < סמ"ך); אבל יש לנו עדויות גם להגייה כְּרֶס, במשקל סגולי. כך קורא למשל נקדן ק הַכְּרִי(ס)²³ (חולין ג, א; תמיד ד, ב), וכן קורא גם כ"י פס (בחולין ובתמיד).

21. והנה עוד דוגמה בעלת ייחוד משלה ממשקל פָּעַל – השם היחידאי במקרא גִּמְד: "ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות גִּמְד ארכה" (שופטים ג 16). כל הקדמונים, ובכלל זה תרגום השבעים ופרשנים עתיקים, הבינו את גִּמְד במשמעות "חצי אמה" או "אמה קטנה". השם הזה מופיע במשנה פעם אחת ויחידה: "נימי כפח של זקנה והגומדין שלערביין" (כלים כט, א). הרבה עדים ובכללם כ"י ק קוראים גִּמְדִין או גִּמְדִין; כלומר, צורת הרבים של גִּמְד היא צורת ריבוי שלם או מה שמכונה "הריבוי הארמי",

22 אף שהמילה נסמכת על פסוקי מקרא המדברים על בגדי הכוהנים, אין אנו מוצאים כְּתָנֶת אלא כְּתָנֶת. וברור שמנסח ההלכה מדבר על מציאות חיה בחיי הכוהנים בעמוד המקדש על מכונו.

22א נראה שקלקול הוא שנתקלקלה מהדורה ב של ח"י קוסובסקי; במהדורה א מנוקד אצלו בְּכָתָנֶת. 22ב תוזכר כאן האמרה "אכול בְּצֵל ושב בְּצֵל" (בבלי פסחים קיד ע"א).

23 הדעת נותנת שהכתיב הכריס מכוון לקרי הכריס יותר מאשר לקרי הכריס, אבל מסתבר שנקדני כתבי היד ק ופס מוסרים כאן מסורת נאמנה שהילכה במקומותיהם.

כמו כֹּתֶלִין/כֹּתֶלִין. ויש קוראים גְּמָדִין כמו גְּרָנוֹת או גְּמָדִין,²⁴ כלומר צורת ריבוי סדירה של משקל פִּעֵל העברי.

אבל כ"י פר קורא וְהַגְמָדִין, צורה החוזרת אל היחיד גוּמַד. ונקל לטעון ששיבוש הוא שנשתבש נקדן פר, אבל נראה לי לטעון שגוּמָדִין היא צורה אותנטית. פר משקף מסורת שהכירה צורת יחיד גוּמַד, ואולי מדובר בצורה גִּמַד שהפכה גוּמַד בהשפעת העיצור השפתי התוכף מ"ם. צורות גִּמַד/גוּמַד הן מקבילות ברורות של גְּרָמִידָא/גוּרְמִידָא של הארמית, הצורות המיודעות של גְּרָמִיד/גוּרְמִיד.²⁵ נמצאנו אומרים שהעברית הכירה שתי צורות: גם צורה סגולית גִּמַד וגם צורה שנייה גוּמַד. זו הייתה ידועה במסורת אחת (או דיאלקט אחד) של לשון המשנה.²⁶

ג. סיכום

22. כללו של הדבר, רב הוא המשותף ללשון חכמים המקורית וללשון המקרא בתצורת השם, אלא שהבירור המדויק מביא אותנו לחלק את היסוד המשותף חלוקה משולשת: (א) שמות שאולים מן המקרא; מדובר בשמות שמתגלה בהם תלות ספרותית של מחברי המשנה במקרא. (ב) שמות משותפים למקרא וללשון חז"ל ושתצורתם זהה בשני הרבדים. (ג) שמות משותפים לשני הרבדים שצורתם בדלה בשתי התקופות. יש מהם שהבדלות באה לידי ביטוי בכל המסורות הטובות כהבדל שמצאנו בין הצורה כְּתָנָה במקרא לצורה כְּתָנָה בלשון המשנה, ויש מהם שההבדל מוצא את ביטויו במסורת אחת, כעניין גִּמַד/גוּמַד. והדבר עשוי ללמד על הבדלים דיאלקטיים או לפחות על הבדלי מסורות בתוך לשון חכמים.

23. פרשה נכבדה לעצמה שבה מתגלה עיקר ההבדל בין לשון המקרא ללשון חכמים מהווים השמות במשנה שלא נזדמנו במקרא, ובהם ניכר כל כובד המשקל של ההבדלים בין לשון המקרא ללשון חכמים. כמעט בכל משקלי השמות בל"ח מדובר ב־50% מהשמות לפחות שאינם מצויים במקרא.

24. שמות אלו – שאינם מצויים במקרא – יש להם התנהגות משלהם בתהליכי מסירתם בכתבי היד. השמות הנדירים המופיעים במשנה כולה פעם או פעמיים בלבד יש מחלוקות רבות בכתבי היד באשר לתצורתם אפילו במבנה העיצורי שלהם ולא רק בתנועותיהם, ואילו השמות הנפוצים מסירתם בדרך כלל יציבה יותר; אבל גם כאן לעתים קרובות חלוקות המסורות השונות ביניהן באשר לתצורתם.²⁷

פרשה זו היא הנתח העיקרי בתיאור משקלי השם וכבר עסקנו בה בכמה דיונים

24 ראה ייבין, בבלי, עמ' 851.

25 ראה המילונים של ברוקלמן לסורית, של דראור ומאצוך למנדאית ושל מ' סוקולוף לארמית הבבלית.

26 דוגמה זו כבר נידונה בצורה מפורטת לעיל בפרק ז, § 13–16.

27 ראה להלן פרק יג, § 10–17; וכן לעיל פרק ז, § 8–12, 25–27; ופרק ח, § 17–29.

בשנים האחרונות,²⁸ ולא נוכל לשוב ולדון בה כאן הגם שיש לנו מה להוסיף על מה שאמרנו לא רק בפרטים, אלא גם בעניינים כוללים ועקרוניים, אבל קוצר היריעה אינו מאפשר את העיון בהם.

25. לא אוכל לסיים את דבריי בלא שאעיר שתי הערות נוספות:
 א. כל שאמרתי על תצורת השם תקף בכל תצורה של חלקי הדיבר האחרים – הכינויים, הפועל והמיליות. כלומר, בכל אחת מן הקטגוריות אנו מוצאים את הקבוצות שדיברנו עליהן: שאילות מן המקרא, יסודות משותפים ללשון המקרא וללשון חכמים (יש בהם יסודות זהים בכול ויש בהם יסודות שנבדלו בתצורתם), וכמו כן גם יסודות שאינם מצויים כלל במקרא.
 ב. לא ראיתי ליחד כאן דיון לשאלה, מתי אנו קובעים שיסוד מקראי הוא יסוד שנשאל בידי מחבר המשנה ומתי אנו מייחסים אותו למעתיק מאוחר. בכל פרט ובכל סוגיה מתבקש דיון נפרד; על דרך הקיצור ייאמר, שיסוד בלשון שקיים בכל עדי הנוסח ובמיוחד במשובחים שבהם מקוריותו בטקסט כמעט אינה מוטלת בספק. לעומת זאת יסוד שלא נמצא בעדי הנוסח הטובים – בכולם או בחלקם – והוא עולה מההעתיקות שחזקת מהימנותן כבר פקעה במחקרי לשון חכמים, נראה כמעט תמיד נטיעה ביודעין או שלא ביודעין של מעתיק מאוחר. ואין הדברים מצריכים כל פירוט נוסף.

פרק י

על כמה ייחודים בתצורת שם העצם במשנה

א. ראשית דבר

1. בעיונים אחרים, העוסקים בתצורת השם בלשון המשנה, כבר ציינתי שאני מתאר תיאור שיטתי ומלא את תצורת השם ובראש בראשונה תיאור שיטתי של המשקלים על פי שני עדים עיקריים: ק ופר. כן נעשית השוואה לעדים רבים אחרים: פא, לו, נ"ב, א, רמב"ם קאפח, פס ועוד. כמובן, הדעת ניתנה גם לקטעי גניזה למשנה שנתפרסמו.¹ ואין צריך לומר שבכל מקום שהדבר נתבקש הושוו הממצאים למה שעולה מעדויות אחרות בספרות התנאים (התוספתא ומדרשי ההלכה) ובספרות האמוראים (בעיקר בתלמודים). מובן שלאחר העיון בתיאורו של כל משקל אנו באים מן הפרטים אל הכללים הן בענייני תצורה הן בענייני משמעות. ולפי הצורך אנו עוסקים גם בהיבטים אחרים.²

2. בתוך העיון בכל אחד מן המשקלים צצים ועולים עניינים בעלי אופי ייחודי הנוגעים לשם אחד או למספר שמות. פעמים שפרטים ייחודיים אלו יש להם מקבילות במשקלים אחרים, ופעמים שהפרט הייחודי עומד בבידודו. וכבר הדגמתי ודנתי בתופעות כאלה בבירורים קודמים, כגון מה שעלה בדיון בשם העצם סַפֵּק.³ לעתים יש לקווי הייחוד היבט מקומי הנוגע להקשר מסוים, שהשם הנידון נקרה בו; ואנו תוהים האם לפנינו דרך תצורה אחרת של השם או זימון מקרי של צורה מיוחדת בהקשר מסוים, ומחוץ להקשר המסוים לא נמצא הייחוד הצורני. ויש שקווי הייחוד נוגעים לשם אחד שיש לו חלופה אחת או חלופות אחדות במסורת הכתיב, ומסורות הקרי חלוקות בקריאתן של צורות הכתיב, וקשה לקבוע מהן הצורות המקוריות. בכגון זה הצעת התיעוד המלא והמדויק היא השלב הראשון בבירור תצורתם של השמות הנדונים.

* פרסום ראשון: מחקרים בלשון יא-יב: ספר היוכל לאבי הורביץ (תשס"ט), עמ' 1-23.

1 כגון הקטעים שנכללו במהדורות של א' גולדברג למסכתות שבת, עירובין ואהלות.

2 הפרקים יג-טז להלן מדגימים היטב את דרך התיאור הנקוטה בידינו.

3 ראה לעיל פרק ז, § 12.

העיון הזה בא להדגים את הדברים בשלושה בירורים קצרים. אחד יעסוק בתופעה בעלת היבט כוללני, ושני העיונים האחרים יתמקדו בדוגמות בעלות היבט פחות כוללני. כל הדוגמות חושפות בפנינו גם ייחודי תצורה לא ידועים וגם מקצת מהקשיים הכרוכים בגיבוש דקדוק שם העצם בלשון חכמים.

ב. הצירוף "דפק דופקים" ודומיו

3. מבנה תחבירי רגיל בעברית (ובארמית) הוא הדגם של צירופי סמיכות שהשם המשמש בהם כנסמך בא בהם גם כסומך בצורת הרבים, כגון הבל הבלים (קהלת א 2) – הסומך אינו מיוחד; או שיר השירים (שיר השירים א 1) – הסומך מיוחד. צירופים אלו נתפרשו כמביעי הפלגה איכותית; למשל, שיר השירים עניינו 'המובחר שבשירים'⁴ ועבד עבדים הוא 'הפחות שבעבדים', כלשונו של רש"י בפירושו לשיר השירים א 1: "שיר שהוא על כל השירים". ובלשונו של ראב"ע בפירושו לקהלת א 2: "וסמיכת היחיד לרבים בענין אחד על שני דרכים לגדלות כמו מלך מלכים ולהפך כמו עבד עבדים והבל הבלים כמוהו בענין". וכך יש להבין את הצירוף דופק דופקין; כוחו של הדופק השני המונח על הקבר הוא הגדול שבשני הדופקים.⁵ ויש שהפלגה היא כמותית, כמו בצירוף אלפי אלפים.

4. כאן אני בא להצביע על תופעה צורנית ולדון בה ודרך צמיחתה. אנו רואים שלעיתים הנסמך הרגיל בצירוף כזה, כאשר הוא שם בן שתי הברות או יותר, עשוי להתחלף בצורה קצרה ממנו. ויש שהצורה הקצרה שהמירה את צורת הנסמך המקורית היא צורה שנוצרה לשעתה, מלאכותית כלשהו, ואינה קיימת כלל בלשון. ובניסוח זהיר יותר אומר: פעמים שצורה קצרה זו אינה מתועדת בטקסט עברי כלשהו, אלא נקריית אך פעם אחת ויחידה בצירוף הסמיכות להפלגה.

בעיון הזה אני בא להראות את התופעה ולדון בה על סמך ארבעה ביטויים כאלה. שלושה מהם מתועדים בכתבי יד של המשנה, וביטוי אחד ידוע ומוכר מתפילת "נשמת כל חי". אביא תחילה את הצירופים מן המשנה ולאחריהם יוצג וידון הביטוי מהתפילה. הדוגמה הראשונה במשנה והדוגמה מתפילת "נשמת" יש עליהן תיעוד נרחב, ולפי דעתי הן מתגלגלות מתקופה קדמונית (זמן חיבורם של הטקסטים שהן נקרו בהן?), ושתי הדוגמות האחרות מהמשנה התיעוד עליהן מצומצם לעד אחד. נראה שהן עלו רק בתקופה מאוחרת, ואולי הן יצאו מתחת ידו של המעתיק שמעיד עליהן (או לא הרבה זמן קודם להעתקתו של הטקסט בידי העד המוסר אותן). אבוא

4 ויאה לכאן לשונו של התרגום הארמי לשיר השירים: "עסרתי שירתא אתאמרו בעלמא הדין, דין שירא משבח מן כולהון". ויותר מזה הוטעמו הדברים במדרש שיר השירים רבה: "שיר השירים – המשובח שבשירים המעולה שבשירים המסולסל שבשירים" (א, יא).

5 ראה פירושו של ראב"ע שהובא לעיל, וכן מה שאני מביא להלן בהערה 7 מפירושו של ר"ח אלבק למשנת אהלות ב, ד.

עתה לפרט את הדוגמות ולדון בהן. (הנספח להלן ב-30§§-35 מביא דוגמה נוספת, שהיא הדוגמה הרביעית מהעדים של המשנה [ומהתוספתא].)

[א] דִּפְקָ (דִּפְקָ) דּוּפְקִים

5. בדפוסי המשנה המהלכים אנו שונים: "איזהו הדופק את שהגולל נשען עליו אבל דופק דופקים טהור" (אהלות ב, ד). סופר כ"י ק והדפוס הראשון של המשנה ומשנת רמב"ם (מהדורת הר"י קאפח)⁶ כבר קדמו וגרסו דופק דופקים. וכתב הרע"ב: "דפּק דופקין, אצל אבן הדופק מניחין לפעמים אבן אחרת להחזיקה ואין הגולל נשען עליה והיא נקראת דופק דופקין".⁷ במשנה דפוס ונציה תס"ד ותצ"ז נוקדה צורת הנסמך דּוּפְקָ, אבל כ"י ת ניקד דּוּפְקָ.⁸ לעומת זאת ברוב העדים המובחרים מצאנו גרסה חלופית – דפּק (בלא וי"ו אחרי הדל"ת!). לכתיב זה מצאנו שלושה ניקודים נבדלים: א. דִּפְקָ דּוּפְקִים (פר פא"י), וגם בעל מלאכת שלמה, שהביא את הדיבור המתחיל "דופק דופקים", העיר: "והגיהו הרב בצלאל אשכנזי ז"ל והרב יהוסף ז"ל דִּפְקָ דופקים ונקדו הדל"ת בשבא והפ"א"¹⁰ בפתח.

ב. כ"י ק ניקד את הפ"א בצירי: דִּפְקָ (דו)פְקִים.¹¹ דּוּפְקִים.¹² צורת נסמך בלא וי"ו אחרי הדל"ת (בלא ניקוד, כרגיל בעדים אלו) נמצאת גם בכ"י לו ובכ"י א של פירוש המשנה לרמב"ם (מהדורת הר"י קאפח; גרסתו מובאת במדור חילופי הנוסח): דפּק דופקים. וכך מצא אברהם גולדברג גם בעדים אחרים: בקטע גניזה, וגם בכ"י מינכן

6 אך ראה להלן בס"ק ב בסעיף זה מה שהביא הר"י קאפח במדור חילופי הנוסח. יצויין כי גם במשנה תורה לרמב"ם שבדפוסים בהלכות טומאת מת פרק ב הלכה טו מצאנו "דופק דופקין". ובילקוט שמעוני במדבר יט, רמז תשסג: "דופקי דופקין".

7 ניסוחו של ר"ח אלבק על אתר קצר יותר וברור מאוד: "דפּק דופקין – האבן השנייה שמניחין מאחורי הדופק, כדי שלא יזיזנו הרוח". יושם נא לב שבדיבור המתחיל הובא אצל הרע"ב הנוסח דפּק דופקין, אבל בלשון הפירוש שלו הוא גורס דופק דופקין.

8 גם רח"י קוסובסקי ור"ח ילון מנקדים את צורת הנסמך דּוּפְקָ כדין צורות הבינוני הפועל השמניות המשמשות כנסמך בעברית המקרא. לכאורה ניקודו של כ"י ת – דּוּפְקָ בפ"א פתוחה – מבוסס גם הוא על ניקוד שנמצא גם הוא במקרא, כגון "אֲבָד עֲצוֹת" (דברים לב 28). אך על פי עדויות שהביאה פלמן, חילופי צורה (עמ' 41) זו צורה במשקל הסגולי פֻּעַל (כידוע, הפתח עומד במסורת תימן גם כנגד סגול טברני), כמובא להלן בסוף סעיף זה.

9 בפא אין דגש בדל"ת של דופקים. נראה כי מצורת הנסמך דִּפְקָ נגזרה בגזירה לאחור צורת הנפרד דִּפְקָ בתקופה מאוחרת. הכוונה למה שהביא דוד די פומיס (דוד מן התפוחים) במילונו "צמח דוד", ונציה שמ"ז (1587). הוא הביא שם את שתי הצורות דִּפְקָ וגם דופק והציע לשתיהן את ההגדרה "צדדי ארגז של מת". אני מודה לידידי ד"ר מיכאל ריז"יק שמסר לי את הנתון הזה, והוא שהיטיב לבארו.

10 כתוב שם בטעות והקו"ף, ותיקנתי.

11 אף שהרגל של הוי"ו בגרסת הסופר ("דופק") קצרה, ברור לגמרי שמדובר בוי"ו ולא ביו"ד. אבל הנקדן מחק את הוי"ו וניקד את הדל"ת בשווא ואת הפ"א בצירי.

12 אולי לא מיותר להעיר כי בכל מקום שהשם עומד לעצמו כשם בנפרד הוא מופיע בכל העדים בצורה דופק. כך הוא במשנה (נזיר ז, ג; אהלות ב, ד2x) וחוצה לה במקומות אחרים בספרות חז"ל, כגון "הגולל והדופק" (ספרי זוטא במדבר יט, יט), "להביא גולל ודופק" (ספרי במדבר קכו), "גולל ודופק" (תוספתא אהילות ד, א 2x).

ובכ"י ברלין של פירוש המשנה לרמב"ם (ועוד בכמה דפוסים).¹³ וכן גרס כתב היד של פירוש הגאונים לסדר טהרות: דפק הדופקין (בתוספת היידוע לפני הסומך).¹⁴ וכן מצאנו: "דפק דופקים טהור" (ספרי זוטא במדבר יט, יט).

ג. ניקוד אחר של הגרפמה דפק מצוי בדפוס ליוורנו המאוחר (בידי מצויה מהדורת תרפ"ט): דִּפֶּק דּוּפְקִין. ומעין זה מצאנו כבר בדפוס קושטא ת"ד ואמסטרדם תס"ד: דּוּפֶּק דּוּפְקִין (אצלם בדרך כלל אין המרה של סגול בצירי וצירי בסגול). ויש עדויות לצורה זו גם במסורות הקריאה של הדורות האחרונים בפי יהודי תימן ובפי יהודי חלב (ארם צובה).¹⁵ לעומת זאת גרסת כ"י פס: דּוּפֶּק דּוּפְקִין, אינה חד-משמעית. זו אפשר שתתפרש צורה סגולית במשקל פֶּעֶל, ואפשר שתתפרש חלופה של דּוּפֶּק בהמרה של צירי בסגול. ואמנם בכל ההופעות של השם בצורת הנפרד במשנת פס (נזיר ז, ג; אהלות ב, ד x2) הפ"א מנוקדת בסגול כמו שהיא מנוקדת בצורת הנסמך.

[ב] גֶּרֶס גְּרִיסִים

6. מצאנו שכ"י ק גורס: "גְּרִיס גְּרִיסִים שְׁנֵי"¹⁶ טועם, אסור בהן בין חיים בין מבושלים" (נדרים ו, י); אבל פא ניקד "גְּרִיס גְּרִיסִין", וכך מנוקד בדפוס ליוורנו.¹⁷ כעין זה מצאנו גם בכ"י פס "גְּרִיס גְּרִיסִין" (בסגול במקום שווא, כלומר גְּרִיס¹⁸ = גְּרִיס). נקדן ק שגרס גְּרִיס, נוקט צורת נסמך שהוקשה לצורת הנפרד, בדומה לצורת הנסמך בצירופים כמו גֶּדֶר הבית, שְׁלִיחַ ציבור, אֶשֶׁם נזיר, מִתְנֹת כהונה וכיו"ב.¹⁹ לעומת זאת ניקודם של פא ושל פס מוסר צורה בחיטוף הקמץ בנסמך, כצפוי על פי הדקדוק, כמו קָצִיר, אֶסֶיף וכיו"ב כצורות הנסמך של קָצִיר, אֶסֶיף. הנוסח גְּרִיס גְּרִיסִין (בלא ניקוד) מצוי גם בעדים אחרים: כאמור כך הוא בכ"י לו, וזה הנוסח שמביא בעל מלאכת שלמה. וכן הוא בדפוסים המהלכים.²⁰ אך במשנה מנוקדת ניקוד בבלי מצאנו גרסה שונה: "גֶּרֶס גְּרִיסִים".²¹ צורת הנסמך כאן שקולה במשקל הסגולי פֶּעֶל ואינה הצורה הצפויה גְּרִיס/גְּרִיס, כפי שמצאנו בעדים האחרים.

13 ראה גולדברג, אהלות, במדור חילופי הנוסח לפרק ב משנה ד. כידוע, אין גולדברג מביא נתונים על ניקודן של גרסות חלופיות במדור חילופי הנוסח.

14 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 83.

15 ראה פירוט הדברים אצל פלמן, חילופי צורה, עמ' 41-43. עם זאת בחלב הצורה דִּפֶּק (ובכתיב מלא דּוּפֶּק) מתועדת גם כצורת הנפרד.

16 (א) הכוונה בגרסה זו לצורה שְׁנֵי, כמצוי בכתבי יד אחרים ובדפוסים. (ב) צריך לציין, שבכ"י ק הטיל נקדן כתב היד במילה זו (כדרכו במקומות אחרים) את הסגול ואת הצירי שלאחריו מתחת לשי"ן.

17 וכך מנוקד גם בדפוסים אחרים.

18 ואין להניח שהניקוד גְּרִיס בפס מכוון לצורה גְּרִיס (כצורה שאנו מביאים בהמשך מן הניקוד הבבלי), והנקדן עשה מלאכתו לחצאין כשלא הטיל סגול אלא בגימ"ל, ובר"ש הטיל חיריק במקום סגול. מסתבר יותר שזו דוגמה אחת מני רבות לסגול כחלופה של השווא הנע, כרווח בכתב יד זה, והטלת החיריק ברי"ש היא ניקוד מדויק.

19 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 85-86 והספרות המצוטטת שם.

20 ברמב"ם (קאפח) ובד"ר חסרה ההלכה במסכת נדרים ו, י, שהצירוף הנידון נקרה בה.

21 ראה ייבין, בבלי, עמ' 890.

7. זאת לדעת, בכל הופעותיו במשנה השם הזה מופיע במשקל פֶּעִיל, זולתי מקום אחד שבו הוא שקול במשקל פֶּעַל: "אף על פי שהיא באה מן השעורים והיא היתה באה גִּרְ(ס)[²² (ק, סוטה ב, א); וזו הגרסה גם בכ"י פא (גרס); וכך הוא גם בפס (בכתיב המקראי – גִּרֶשׁ; הרי"ש נוקדה בצירי במקום סגול), וכן הוא בכ"י לו וברמב"ם [קאפח] (בשניהם כידוע בלא ניקוד – גרש). אבל אין זו צורה אותנטית בלשון חז"ל. אפרש את דבריי: לדעתי מדובר פה במעין מובאה מן המקרא,²³ ולא בצורה חלופית שנהגה כצורה חיה בלשון חז"ל.²⁴ לעומת זאת הופעת צורת הנסמך גִּרֶס במקום גריס (שנהגתה גִּרִיס או גִּרִיס) במשנת נדרים בניקוד הבבלי ("גרס גריסים") היא מפתיעה, שכן מדובר בצירוף שהוא יצירה של ל"ח. נראה ששימושה בצירוף הזה דווקא הוא שזימן את הופעתה. ועוד אפרש את דבריי.

[ג] דִּוְרֵי דִּוְרוֹת

8. שנינו במסכת מכות ג, טו: "גזל ועריות ... הפורש מהן על אחת כמה וכמה שיזכה לו ולדורותיו ולדורות דורותיו עד סוף כל הדורות".²⁵ בצירוף המציין את סמיכות ההפלגה גרס גם סופר ק: "ולדורות דורותיו"; וכן הוא בכל העדים הטובים של המשנה, פא לו ורמב"ם קאפח ובעדים אחרים,²⁶ אבל נקדן כ"י ק גרס "ולדורי"²⁷ דורותיו.

[ד] רְבֹא רְבִי (רְבִי) רְבָבוֹת

9. אבוא עתה לדון בביטוי מתפילת "נשמת כל חי". אך בתחילה אביא לו מעט דברי רקע הכרחיים. כידוע, השם רְבָבָה (ויקרא כו 8), וברבים רְבָבוֹת (שמואל א יח 8), נסמך הרבים שלו הוא, כצפוי, רְבָבוֹת/רְבָבוֹת (במדבר י 36; דברים לג 17).²⁸ מעניין

22 כלום נכתבה הסמ"ך על גבי סי"ן?

23 כפי שמעיר אל נכון אלבק: "מנחת העומר אף על פי שבאה מן השעורין היא היתה באה גרש", ובר"ה "באה גרש"; הוא כותב: "כמפורש בויקרא ב יד" (= "גרש כרמל תקריב את מנחת בכורין"). על כן מובן מדוע השם נכתב בעדים אחדים (לו פס ורמב"ם [קאפח]) בסי"ן, ככתיבו במקרא.

24 חבל שייבין הביא את הצורה הזאת כאילו מדובר בצורה מלשון חז"ל.

25 מובאה זו מוצעת כאן על פי מהדורת הדפוסים.

26 וזו הגרסה שנתקיימה עד דורותינו בדפוסים המהלכים.

27 נקדן ק גירד את רגלה של האות וי"ו (הוי"ו השלישית במילה "ולדורות") ואת כל האות תי"ו, והסב את מה שנשאר מהוי"ו ליו"ד – ולדור(ות) <ולדור[י].

28 ומצוי גם השם החלופי (בעיקר בספרי המקרא המאוחרים) רְבֹא/רְבֹא (יונה ד 11; עזרא ב 64), וברבים רְבָאוֹת/רְבָבוֹת (דניאל יא 12; נחמיה ז 70); ונמצאה גם צורת הזוגי רְבָתִים (תהלים סח 18). זו הדוגמה היחידה שאינה מספר מאוחר; מזמור סח בתהלים חותם הקדמות טבוע בו היטב. נסמך הרבים של צורה זו אינו מתועד, אבל מסתבר שאפשר להניח שצורתו הייתה רְבָאוֹת/רְבָבוֹת, בדומה לצורת הנפרד, כפי שמלמדת מן ברור צורת הזוגי הנ"ל שנקרתה בתהלים סח. ויפה ביאר עמוס חכם בפירושו לספר בסדרה "דעת מקרא". וזה לשונו (במילוי הכתיב): "רבתים" אין פירושו דווקא שתי רבבות (כלומר עשרים אלף), אלא ריבוא כפול ריבוא.

הדבר, שכאשר נתבקש צירוף של סמיכות ההפלגה בלשון התפילה לא מצאנו את המבנה רְבֻבֹת (רְבֻבֹת) או רְבֻבֹת או רְבֻבֹת, אלא צורות אחרות דווקא.

10. הנה הדוגמה מתפילת "נשמת". בסידורים המהלכים מוכר הנוסח "על אחת מאלפי אלפים ורוב רְבֻבֹת רבבות", שעלה כנראה בהשראת הפסוק בדניאל ז 10 "אֶלֶף אֶלֶף יִשְׁמְשׁוּנָה וְרֹב רְבֻבֹת קְדֻמוֹהֵי יְקוֹמוֹן". ודוק: הביטוי בדניאל עשוי היה לשמש השראה לביטוי בתפילת "נשמת", אבל אין הנוסח העברי זהה לו.

הרי עיקרי הממצאים: בסידור רס"ג מצויה הגרסה "על אחת מאלף אלפי אלפים ומרבו רבבות פעמים הטובות נסין וגבורות" וכו'.²⁹ ובחילופי הנוסח מצאנו "ומרבו ריבי רבבות" (בכתב היד המסומן מא באוסף אדלר בספריית בית המדרש לרבנים בניו יורק³⁰), "ומרוב ריבי³¹" / "ומרבי ריבי³²" (בכתבי היד המסומנים מד/מה באוסף טיילור-שכטר בגניזת קהיר בקימברידג'³³). אם נניח שהצירוף השני, המדבר על ספירה ברבבות, נבנה כצירוף הקודם לו, הבנוי על ספירה באלפים, נצטרך להעדיף את הנוסח "ומרבו³⁴ ריבי רבבות" שבכ"י מא (וקרובות לו נוסחאות כתבי היד מד/מה הנ"ל³⁵), הדומה למבנה "מאלף אלפי אלפים", על פני הנוסח שהובא בפנים. אמנם אפשר מאוד, שנוסח הפנים שהובא בסידור רס"ג – "ומרבו רבבות³⁶" – משקף זהות למבנה בדניאל (ו"מרבו רבבות" בדמיון מה ל"רבו רְבֻבֹת"); אך אין מניעה לטעון, שהוא משקף נוסח שנשמטה בו צורת הנסמך ברבים ריבי, כלומר הגרסה הצפויה בנוסח הפנים צריכה הייתה להיות "ומרבו ריבי רבבות".

בסדר רב עמרם גאון מצאנו "מאלף אלפי אלפים ורוב רובי רבבות".³⁷ וכן הוא בסידור הרמב"ם. אני נוטה להניח, כי רובי היא חלופת הגייה של רבי/ריבי, וכי ורוב היא גלגול מוטעה של ורבו (ורבוא) או גררה אחרי רובי (שנתפרשה בטעות צורת נסמך ברבים של רב/רוב).³⁸

מחזור ויטרי גורס "מאלף אלף³⁹ אלפי אלפים וריבי רבבות".⁴⁰ בגרסתו של

29 ראה סידור רס"ג, עמ' קיט.

30 ראה הנתונים עליו שם, עמ' 48.

31 ראה ההערה שאחרי זו.

32 נראה שהמהדירים השמיטו במדור חילופי הנוסח את ציון הסומך רבבות בגרסת שני כתבי היד מד/מה באוסף טיילור-שכטר, מפני שגרסתם זהה לגרסת הפנים.

33 ראה סידור רס"ג, עמ' 51.

34 ומרבו = ומרבו (ראה הערה 28 לעיל).

35 נראה כי שתי הנוסחות החלופיות מקטעי הגניזה באוסף טיילור-שכטר הן גלגולים [מוטעים] של הנוסח "ומרבו (ומרבו) ריבי רבבות" (ראה להלן §13).

36 ראה ההפנייה בהערה 29 לעיל.

37 ראה סדר רב עמרם, עמ' סט.

38 כמתפרש להלן ב-§13.

39 כך הוא: "מאלף אלף אלפי אלפים".

40 ראה מחזור ויטרי, חלק א, עמ' 153; וכן מצאנו שם ב"פתרון נשמת", עמ' 148. וכך הוא גם

מחזור זה יש שני ייחודים: מצויה תוספת (מיותרת?) של המילה אלף, ומשלוש הצורות בצירוף השני (המדבר על מניין הרבבות) נגרע הנסמך הראשון, מרבו, ונוספה וי"ו החיבור לנסמך ריבי.

11. הדים לגרסות האחרונות מתקיימים גם בתקופות מאוחרות. כך מצאתי למשל בסידורי פראג משנת רע"ו (1516) "מאלף" ⁴¹ אלף ⁴² אלפי אלפים ⁴³ רבי רבבות". וכך הוא גם בסידור פראג רע"ט (1519), רפ"ז (1527), ובסידוריהם של רב שבתי סופר ורבי עזריאל ורבי אליה. וכך הוא במסורת בורדו ובאיון שבדרום-מערב צרפת כעדות סידוריו ומחזוריו של א' בן-ברוך קראנו' (מאמצע המאה התשע עשרה), וכך מתועתק במחזור ראש השנה (משנת 1905) של יצחק ארתור פריר, "מאלף אלפי אלפים ורב רבי רבבות", ⁴⁴ כפי שכבר הובא במקום אחר. ⁴⁵

12. רואים אפוא, שבמבנה הסמיכות הנדון נסמך הרבים הוא צורה לא דקדוקית רבי (ריבי), כגרסת העדים שהובאו במדור זה"נ בסידור רס"ג וכמצוי במחזור ויטרי, או רבי (רובי), כגרסת סדר רב עמרם וסידור הרמב"ם וכל העדים הגורסים כמותם או הולכים בעקבותיהם, ⁴⁶ ולא רבבות/רבבות הצפויה או החלופה רבות/רבואות. ⁴⁷ נראה כי אורכו של הביטוי הטאוטולוגי "רבבות (רבבות) רבבות" גרם להופעת צורת נסמך קצרה, שאינה קיימת כלל בלשון אלא נוצרה לשעתה בצירוף הזה, כפי שאפרש להלן.

במהדורה של א' גולדשמידט, עמ' רעא. ובנוסח נשמת (עמ' רעז) ציין שבכ"מ (=כ"י גינצבורג-מוסקבה 481) חסרה המילה "אלף".

41 ובנוסחאות רבות נוקדה המילה כצורת הפסק: מאלף. וראה הערתו של י' בער בסדר עבודת ישראל על הנוסחאות המתחלפות בזה.

42 כגרסה במחזור ויטרי.

43 מילה זו פגומה במהדורת הסידור, אך אין ספק באשר לקריאתה. הצורה עצמה זהה למצוי בסדר רב עמרם ובסידור הרמב"ם, אך אין לפניה הנסמך הנוסף (ומרבו או ורוב). אבל בסידור שיחת יצחק, פראג 1937, הגרסה היא "...ורבי רבבות". עיון בכמה תופעות לשון בסידורי פראג רע"ו ושיחת יצחק משנת 1937 נמצא אצל בר-אשר, תשס"ז [פראג], עמ' 64-70.

44 כגרסת סדר רב עמרם וסידור הרמב"ם ממש.

45 ראה בר-אשר, תשס"ז [העברית בצרפת], כרך ב, עמ' 118-119. (במחזורו של פריר הטקסט מופיע, כידוע, בתעתיק לכתב לטיני לפי כללי הכתיב הצרפתי; המילה רובי מתועתקת roubé).

46 כמובא לעיל ב-115.

47 ואמנם בסידורו בית תפלה, דף לז ע"א הציע ש"ז הענא ותיקן לקרוא "ורבבות רבבות", וכתב שם "ובכל הנוסחאות מצאתי ורבי רבבות וטעות הוא, כי לא נמצא מתרבה ביו"ד מ"ם [כלומר לא מצאנו צורת רבים], שנאמר ממנה בסמיכות היו"ד ולפניה ציר"י". ובדומה תיקן כך גם י' סטנוב ב"ויעתר יצחק". במחזורי ר"ה ויוה"כ של ו' היידנהיים נדפס "ורבי רבבות", אך הוער בשוליים: "נ"א ורבו רבבות רבבות". מסתבר ש"נוסח אחר" זה אינו קדום, אלא נוסח ה"תיקון" של סטנוב, שהיידנהיים נהה אחריו לא מעט. על רבי/רבי ראה גם בלוח ארש לרבי יעקב עמדין, סימן ש (עמ' קה). הוא דוחה שם את נוסחתו של הענא. (הרבה מהנתונים הנוגעים לסידורים מן הזמן החדש, כגון חלק מאלו שהבאתי ב-115 ובהערה זו גופה, העמידם לרשותי ידידי ד"ר חיים א' כהן, חוקרה החשוב של לשון התפילה, תודתי נתונה לו בזה.)

13. אבוא להעיר קצרות על הגרסה "רַבִּי (רובי) רבבות". איני חושב שגרסה זו – רַבִּי – היא צורת הנסמך ברבים של רב/רוב; הצירוף שבא לפני צירוף זה, "מאלף אלפי אלפים", מלמד גם כאן על שימוש מרובה במספר רַבָּה. נראה שקיומה המוצק של הגרסה רַבִּי – רבי/ריבי רבבות – מוביל לפתרון פשוט יותר: מסתבר יותר שרַבִּי/רובִי משקפת מסורת קדומה המלמדת על הידמות החיריק במילה רַבִּי/רובִי לבי"ת השפתית התוכפת (< רַבִּי).⁴⁸ ואפשר מאוד כי מי שהמיר את ומריבו שבסמיכות הכפולה "ומריבו ריבי רבבות"⁴⁹ במילה ורוב⁵⁰ לפני רַבִּי/רובִי עשה כך, לפי שרַבִּי/רובִי נתפרשה לו בטעות כצורת נסמך ברבים של רב/רוב⁵¹ (ואולי גם הצירוף הרווח רוב רובו או מקבילו הארמי רובא דרובא סייעו).

[ה] סוף דבר ועיקרו

14. למעשה, תהליך אחד משתקף בכל ארבעת הצירופים הנדונים. מסתבר כי בארבעתם התרחשה דסימילציה כמותית ואיכותית: הנסמך הרגיל הומר בצורה קצרה, וזו צורה נבדלת במשקלה או בתבניתה מצורת הסומך. ויש שבתהליך הדסימילציה עלתה צורה שאינה קיימת כלל בלשון או שאינה מתועדת ברובד הלשון שבו עלה או נוצר הצירוף הנדון. בכולם תוצאת הדסימילציה הכמותית העלתה צורת נסמך קצרה, שהזדמנה למעשה רק בצירוף הזה עצמו במקום הופעתו היחיד.

בשני הצירופים (דּוּפֶק דּוּפְקִים < דּוּפֶק (דּוּפֶק) דּוּפְקִים, (רַבְבוֹת רַבְבוֹת <) רַבִּי (ריבי) / רַבִּי (רובי) רַבְבוֹת עלתה צורת נסמך שאינה קיימת בלשון. שניהם עדיהם מרובים, ולפיכך אין מניעה להניח שמדובר כנראה בגרסות קדומות ביותר. כלום מותרים אנו להניח שהן יצאו מתחת ידם של מחברי הטקסטים עצמם? לעומת זאת בשני הצירופים (גְּרִיס גְּרִיסִים <) גְּרִיס⁵² גְּרִיסִים, (דורות דורותיו <) דורי דורותיו עלתה צורה שאינה נוהגת למעשה בלשון חז"ל. בשניהם מעיד על כל אחד מהם עד אחד בלבד, ולפי שעה יש לראות בהם מסורות מבודדות בלבד. לפיכך נראה שצמחו בתקופה מאוחרת יותר בתולדות מסירת הטקסטים.

15. ועוד הערה בשולי הדברים. כידוע יש צורות סגוליות בעברית שהנסמך שלהן בא בצורה פֶּעַל או פִּעֵל ("הדגם הארמי"). התופעה ידועה במיוחד בשמות שיש בהם עיצור גרוני (אבל לא רק בהם), כגון הַבֵּל הבלים, חֲדָר המקרה, נָטַע שעשועיו, וגם שָׁגַר אלפִיךָ, ועוד.

48 ראה בן-חיים, מבוא, עמ' 10 והערה 9 שם; קוטשר, ישעיהו עמ' 391–392. וראה לעיל כרך א, פרק י, §24, והפניות אחרות בסוף הערה 67 שם.

49 הבנויה במתכונת הסמיכות הבאה לפנייה – "מאלף אלפי אלפים".

50 כאמור לעיל (ב-§11), בנוסח שהתגלגל והגיע לסידור פראג רע"ו לא מצאנו את המילה ורוב; מצאנו שם את הנוסח "רַבִּי רבבות" בלבד.

51 ראה פרטי הנתונים לעיל ב-§§10–11.

52 אמנם גְּרִיס קיימת במקרא (גְּרִשׁ), אך בל"ח נוהגת צורה במשקל אחר: גְּרִיס, ובנסמך גְּרִיס (גרסת כ"י פא) או גְּרִיס (גרסת נקדן כ"י ק).

יהושע בלאו הציע פתרון חריף ומתקבל מאוד על הדעת לזימון של צורות כאלה בעיקר במעמד נסמך: "אולי משום שהנסמך היה מחובר לסומך, ובגבול שבין שני השמות התהווה, כל זמן שתנועת העזר לא הייתה פונמית, צרור של שלושה עיצורים: חדר משכבו < *hadrmiškabō. הצרור drm נפתח ונעשה darm".⁵³

ויש לשקול גם פתרון אחר: שמא עמידתה של הצורה במעמד נסמך היא שגרמה לעליית הצורה בשווא דווקא. הסבר כזה כבר הציע רש"י בפירושו לקהלת א 2: "הבל נקוד חטף פתח לפי שהוא דבוק". ובמינוח מודרני: לפי שהשם דבוק (כלומר נסמך) באה בו הצורה הקצרה יותר. ואפשר להציע תוספת קלה לדבריו של רש"י: בצירוף הבל הבלים אין מניעה להניח, כי צורת הנסמך הבל, הקצרה יותר, עלתה במקום הבל, הארוכה יותר, בתהליך של דסימילציה כמותית – ברצף (הבל <) הבל הבלים – כפי שמצאנו והסקנו לעיל בארבעת הצירופים הנדונים.

ג. לגלג

16. שנינו במשנת מקואות ב, ה: "מקוה שיש בו שלש גומות של מים שאובין של לוג לוג, אם ידוע שנפל לתוכו ארבעים סאה מים כשרין, עד שלא הגיעו לגומה השלישית, כשר" וכו'. כנגד הנוסח של לוג לוג שבדפוס המשנה מצאנו גרסות אחרות בכתבי היד הטובים. הנה פרטי הנתונים: כ"י פר גורס שלגלג (במועד מאוחר גירד מישו את השווא בגימ"ל הראשונה, כאומר שיש להפריד את התיבה לשתי תיבות: שלג לג), ובגיליון כתב היד הוצעה החלופה שללגלג.⁵⁴ בק הגרסה היא של (ש) [ש]לג; לפי התצלום שבידינו אפשר לקבוע, שהתיקון בק דחה גרסה זוהי לגרסת הפנים בכ"י פר (נראה שהשי"ן השנייה של המילה שלשלג נכתבה על גבי אות אחת – כנראה גימ"ל – שגורדה).

גם פס גרס שלגלג (אבל לא ניקד את התיבה, כדרכו במסירתן של מילים נדירות).⁵⁵ כ"י א גרס בתחילה של לג לג, ואחר כך גורדו הפתחין שהיו תחת הלמ"דין של שתי התיבות לג לג ונוספה בשתייהן וי"ו שנוקדה בחולם, כלומר של לג לג < של ל[ו]ג ל[ו]ג. פא גרס בתחילה שלגלגל – וברור שזו חלופה לגרסה הקשה שללגלג, שלא הובנה בידי מעתיק כתב היד – אבל בגיליון כתב היד נוספה החלופה של לוג לוג (=לו, רמב"ם קאפח וד"ר).⁵⁶ וזו הגרסה בכל דפוס המשנה המהלכים.

53 ראה בלאו, סוגיות בלה"מ, עמ' 198; ותן דעתך למה שהוא כותב שם בהערה 64 על ההסבר שהציע ראובן (ריצ'רד) שטיינר לתופעה.

54 לפי צורת הכתב ברור לי כי חלופה זו, שהובאה בגיליון כ"י פר, שייכת למעט החלופות שהוכנסו בו עוד בהיותו במזרח, ואינה חלק מרוב החלופות שהוכנסו בו לאחר שהגיע לאיטליה (ראה לעיל כרך א, פרק ז, 10–18, וכן גיליון 59 בנספח א שם). יושם נא לב, שאין שווא בגימ"ל הראשונה שללגלג. דומה אני שלא אטעה אם אומר שכותב הגיליון הזה הוא שגירד את השווא בגרסה הבאה בפנים (שללגלג < שלגלג), כפי שצינתי לעיל.

55 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 8–10.

56 ויש להעיר, כי בעל מלאכת שלמה אינו מזכיר את הגרסה הייחודית (שללגלג).

17. נראה שמעיקרא היה כאן המבנה שללג לג, והלמ"ד של המילית של נשלה לפני הלמ"ד של לג (בהופעתה הראשונה) בתהליך של הפלולוגיה בגלל ריבוי למ"דין, ושתי המילים (שללג לג <) שלג לג נתחברו לתיבה אחת בשטף הקריאה – שלגלג (כגרסת הפנים בכ"י פר וכגרסת פס; וכאמור, זו הייתה כנראה גם גרסת כ"י ק לפני התיקון). הגרסה שללגלג (גרסת הגיליון בפר והגרסה המשוערת בפא), או חלופתה הגרפית, המפצלת את המילה לשלוש תיבות – של לג לג (גרסת א לפני התיקון) – נותנות את הכתיב האטימולוגי של התיבה.

בין כך ובין כך יש לנו בפר (בשתי גרסותיו) ובפס וכן בשני כתבי היד ק פא⁵⁷ (לפני שגרסתם שובשה) עדויות לשם העצם לג (אלא שפר ניקד כדרכו קמץ⁵⁸ במקום פתח בלמ"ד: לג)⁵⁹ – חלופה דקדוקית של לוג. ויש לנו עדויות מחוץ למשנה המחזקות את קיומה של הצורה לג. בכ"י רומי 66 של הספרא⁶⁰ מצאנו לגים וגם לוגים (הלמ"ד מנוקדת בפתח, אבל הוי"ו אינה מחוקה).⁶¹ מי שגרסו במשנת מקראות הנ"ל של לוג לוג (ובכללם אנו מוצאים, כאמור, עדים קדומים) דחו כליל את החלופה הנדירה.

18. וראוי לחתום בהערה על זוג החלופות לג/לג (לוג). זה אינו השם היחיד במשקל פֶּעֶ שיש לו חלופה במשקל פֶּעֶ. מצאנו גם את הזוגות זג/זג (ובכתיב מלא זוג),⁶² קל/קל (קול), כמשתקף בצירוף קל וחומר כחלופה איתנה של קול וחומר. ואולי יש להזכיר בהקשר זה גם את הזוג עז/עז; כוונתי למילה עז⁶³ בצירוף "יתר שאת ויתר עז" (במקום "יתר שאת ויתר עז").⁶⁴

57 בכתבי היד פא פס אין לנו ניקוד, ונקדן ק כתב וניקד, כאמור, צורה משובשת – שלשלג – שאינה ממין העניין.

58 הניקוד בקמץ נמצא גם בחלופה שהוכנסה לכ"י פר בהיותו במזרח.

59 ראה לעיל כרך א, פרק ו, § 37.

60 ראה ייבין, בבלי, עמ' 803.

61 אף על פי שמצאנו גם בכ"י ק את הכתיב בלא וי"ו – לגים (טהרות ד, יא; מקראות ג, ד בהופעה השנייה במשנה זו) – אין להניח בהכרח שהסופר כיוון לקרי לגים אלא לקרי לגים, כפי שקרא נקדן כתב היד (בהופעה בטהרות יש חיריק מיותר גם מתחת ליו"ד), שכן אפשר שבמילה מקראית ידבק מעתיק כתב היד בכתיב החסר של השם במקרא שהוא כצפוי בלא וי"ו בכל ארבע היקרויותיו – לג (ויקרא יד 10, 15, 21, 24). לעומת זאת ניקוד הלמ"ד בפתח בכ"י רומי 66 של הספרא בשתי הצורות שהובאו כאן יש בו עדות חד-משמעית לקיום הצורה לג, בדומה לצורה הנידונה – שלגלג.

62 ראה ילון, מבוא, עמ' 66–69; וראה להלן פרק טז, § 4.6–4.7; 4.16; 4.23.

63 העי"ן מנוקדת בקמץ לפי שהמילה נמצאת במקרא בהפסק ראשי.

64 חילופים בין צורות בינוני לצורות שמניות מובהקות אנו מוצאים גם במילוס אחרות, כגון הצירוף כֹּנֶס משקה / כֹּנֶס משקה. החילוף הזה מתועד היטב בכ"י פר (ראה לעיל כרך א, פרק ז, גיליונות 3, 8 בנספח א). לעומת זאת אין להביא כאן את החילוף בֹּשׁ/בֹּשֶׁת שעולה משימוש הכלאיים המוכר מהעדים הפחות טובים במשנת אבות ה, כ: "עז (פנים לגיהנם) ובֹּשֶׁת (פנים לגן עדן)". הגרסה ובֹּשׁ פנים ליד עז פנים היא כנראה הגרסה המקורית, שנדחתה מפני בֹּשֶׁת, המוכרת יותר מעברית המקרא, כפי שהיטיב לפרש שרביט (אבות לשון, עמ' 268).

19. לסיכום, (א) אם כן בזוג לַג/לֹג ובדומיו, מצוי חילוף של שתי מילים זהות במשמען השקולות בשני משקלים נבדלים.
 (ב) הצורה שֶׁלֶגֶלַג מלמדת שני עניינים שונים לפחות: א. לצד הצורה לַג (לֹג) המוכרת מהמקרא שימשה בלשון חכמים גם הצורה לַג, אבל תיעודה נדיר. מי שירצה לנקוט לשון גוזמה יאמר כי אולי היא הייתה רווחת יותר בלשון, אבל נדחתה מפני לַג (לֹג) של המקרא. אבל אין סיבה להרחיק לכת עד כדי כך. ב. התיבה שֶׁלֶגֶלַג וגלגוליה ברוב העדים של משנת מקראות, לרבות הטובים שבהם שנשתבשו – נקדן כ"י ק וכו"י פא – הם דוגמה נוספת לשינויים ולעתים אפילו לשיבושים שחלים במילים ובצורות נדירות בלשון.

ד. טפּיח/טפּי/טפּית

20. שני העדים העיקריים שלנו וכתבי יד אחרים של המשנה מוסרים לנו שלושה שמות (ואולי רק שני שמות) קרובי משמע. האחד נגזר משורש שלם (טפ"ח) – טפּיח (= כלי לנוזלים: דלי או נטלה או פך או כוס); והשני והשלישי גזורי משורש מגזרת ל"י (טפ"י) – טפּי (ומצאנו גם כתיב בתי"ו: *תפּי⁶⁵),⁶⁶ טפּית (גם טפּי וגם טפּית הם כלים לנוזלים: פך, כוס וכיו"ב). התיעוד של שתי הצורות הראשונות מרובה למדי; הצורה השלישית (טפּית) העדויות עליה מצומצמות מאוד, ואינה מוזכרת בידי פרשני המשנה הקדמונים. במסורת הניקוד שני כתבי היד שלנו – וגם כתבי יד מנוקדים אחרים – חלוקים בינם לבין עצמם וחלוקים ביניהם בניקודם של שני הכתיבים טפּיח, טפּי. אביא תחילה את הנתונים מק ומפר, ולאחריהם יוצגו הנתונים מעדים אחרים. לאחר מכן אבוא לברר במעט את עניינם של השמות האלה.

[א] הנתונים

21. הנה הנתונים מק: (א) טפּיח: בטפּיח (שבת כד, ה), בטפּיח⁶⁷ (שבת יז, ו). (ב) טפּי: והי⁶⁸ (פרה ו, ג). גם טפּיח וגם טפּי שקולים במשקל פֶּעִיל. ליד הצורה טפּי אנו מוצאים בק שני ניקודים נוספים של הכתיב טפּי: (ג) צורה אחת שקולה במשקל פֶּעִיל/פֶּעִי: תפּי⁶⁹ (נגעים יב, ה); ברור כי בהופעה זו כיוון הסופר לצורה

- 65 הצורה בתי"ו מצויה רק בשם כשהוא נצמד כינוי, תפּי וכו"ב, כפי שנראה להן.
 66 ויש מי שרואה בצורות טפּיח וטפּי שתי חלופות של שם אחד (ראה דברי הערוך ובמיוחד דברי הרמב"ם המובאים להלן ב-25§).
 67 (א) הכתיב לפני התיקון מכוון כמובן לצורה טפּי (מה ניקודה?). (ב) נראה כי הנקדן שהוסיף את החי"ת הוא מי שחזר וכתב את המילה בשלמותה גם בגיליון: בטפּיח.
 68 האם הסופר טעה והוסיף יו"ד אחרי ה"א הידיעה והנקדן תיקן את טעותו? או שמא הסופר שגה וכתב והיטפּי במקום והיטפּי (צורה במשקל פֶּעִי), התואמת לצורה טפּי/תפּי (נגעים יב, ה) שנמצאה בק פר ובעדים אחרים (ומובאת להלן בסעיף זה ובסעיפים הסמוכים)?
 69 נראה שתיפּי היא גלגול של טפּי, בביטול הנחציות (ואיננו יודעים מה גרם לביטולה).

תִּפְיוֹ, ולמעשה גם הנקדן כיוון לצורה במשקל סגולי, אלא שניקד פתח במקום חיריק בתי"ו. (ד) וצורה נוספת שקולה במשקל פֶּעַל: וְטָפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִּי⁷⁰ (שם ג, ב). והנה הנתונים מפר: (א) טָפִי: וְטָפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִּי (שם ג, ב) במשקל פֶּעַל. (ב) גם בפר מצאנו צורה במשקל פֶּעַל/פָּעַי: טָפִי (נגעים יב, ה). (ג) וְהִטְפִּית (פרה ו, ג). נראה שזו צורת נקבה של טָפִי במשקל פָּעַי. מאחר שיש עדויות נוספות לכתיב טפית בכתבי היד פא ולו (כפי שנראה להלן), יקשה לומר בוודאות כי זה שיבוש של וְהִטְפִּיח (בהמרה של האות חי"ת בתי"ו).

22. להלן יפורטו הממצאים בעדים האחרים. תחילה יובאו הנתונים מהעדים המנוקדים גיקוד מלא או כמעט מלא, ולאחריהם יובאו הנתונים מהעדים חסרי הניקוד:

פא: (א) פֶּעַל – בְּטָפִיח⁷¹ (שבת כד, ה); והטפִּיח (פרה ו, ג). (ב) פֶּעַל – וְטָפִי⁷² (כלים ב, ג בפתח במקום קמץ). (ג) ומצאנו גם פֶּעַל/פָּעַי: תופיו⁷³ (נגעים יב, ה). (ד) פֶּעַל – וְהִטְפִּי (שם ג, ב). (ה) בְּטָפִית⁷⁴ (שבת יז, ו), בדומה לגרסת כ"י פר במסכת פרה ו, ג שהובאה לעיל ב-21§.

א: (א) פֶּעַל – וְהִטְפִּי (פרה ו, ג). (ב) פֶּעַל/פָּעַי: תָּפִי (נגעים יב, ה). פס: (א) פֶּעַל – בְּטָפִיח (שבת יז, ו; כד, ה). בהופעה אחת טעה פס טעות גדולה בנקדו צורת פועל (בבניין הפעיל) במקום צורה שמנית: וְהִטְפִּית⁷⁵ (פרה שם, שם). (ב) פָּעַי – וְטָפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִּי (שם ג, ב), טָפִי⁷⁶ (נגעים יב, ה). ת־מועד: פֶּעַל – בְּטָפִיח (שבת יז, ו), בטופיח [בְּטָפִיח]⁷⁷ (שם כד, ה).

70 ויש קו רפה על הפ"א, לפיכך ברור כי הפתח בא במקום קמץ, כחילוף המצוי ביניהם בכתב יד זה.
71 (א) קשה להניח שחולם מקורי לפנינו שנכתב כתיב חסר, שכן כמעט לא מצינו שבמילה לא מקראית שיש בה חולם תיכתב תנועה זו בלא וי"ו בעד מן העדים של המשנה. נראה שבניקוד הטי"ת בחולם משתקפת הידמות של התנועה [a] בתכונת השפתיות לפ"א התוכפת – [o] < [a]. לפיכך אני רואה בצורה בְּטָפִיח שבכ"י פא גלגול משני של בְּטָפִיח שבכ"י ק ובעדים אחרים. (ב) בגיליון התחתון הובא ביאורה של המילה בלשון זה: "בטפִּיח כסוי של מאור". הגדרה זו לוקה בחסר; היא מגדירה את השם הזה מצד תפקיד צדדי שלו ולא מצד מהותו ותפקידו העיקרי (טובה ממנה ההגדרה המובאת במשנת שבת יז, ו וצוטטה להלן בהערה 74, וראה גם 25§).

72 רואים בבירור כי הנקדן בפא הטיל חיריק מתחת למרכזה של האות פ"א, ואחר כך הוסיף מִי־שֶׁהוּ מִשְׁמָאל לַחִירִיק קו. ועתה נראה כאילו החיריק הוסב לצירי: וְטָפִי (כלומר צורה במשקל פֶּעַל, כמו הדוגמה האחרונה שהובאה מכ"י ק).

73 אם אמנם וי"ו מקורית לפנינו – ולא יו"ד (תיפיו כעדות סופר ק ולו [כמובא להלן] = תָּפִי, כגרסת כ"י א ודפוס ליוור) שנתחלפה בטעות בוי"ו – ברור שנקל לפרש את הצורה תופיו כגלגול של תָּפִי בהידמות התנועה בהברה הראשונה לפ"א השפתית: [i] < [u].

74 ובגיליון נתבארה המילה "חמת שממלא (מן) מים מן הבור".

75 איני רואה דגש בפ"א.

76 לפי תצלום כתב היד המצוי בידי נראה שבתחילה טעה כאן פס וניקד טָפִי, ואחר כך תיקן לקרוא טָפִי.

77 הצורה הלא מנוקדת – בטופיח (נראה כי זו גרסה דומה לגרסת הקרי בפא במשנה זו גופה, כמובא לעיל) – באה בפנים, ועל גביה נוספה בכתב קטן יותר הצורה המנוקדת.

ת: פְּעִי/פְּעִי בלכד – וּטְפִי (כלים ב, ג), וְהִטְפִי (שם ג, ב; פרה ו, ג), טְפִי⁷⁸ (נגעים יב, ה).

ליוור: (א) פְּעִיל – בְּטַפִּיח (שבת יז, ו; כד, ה); וְהִטְפִי (כלים ג, ב). (ב) פְּעִיל – וְהִטְפִי (פרה ו, ג); (ג) פְּעִי/פְּעִי – תְּפִי⁷⁹ (נגעים יב, ה). (ד) פְּעִל – וּטְפִי (כלים ב, ג).

23. בעדים הלא מנוקדים קשה להכריע באילו משקלים שקולות הצורות הנתונות בכתיב; רק הכתיב טיפיו/טפיו (תפיו) עדותו ברורה: הוא עשוי לצורה במשקל פְּעִי/פְּעִי. הרי עיקר הנתונים:

בעל פיה"ג לסדר טהרות גורס בכלים ב, ג וטפִיח (כמו זה שבמסכת שבת כד, ה בק וקריאת הנקדן שם יז, ו. וזה הכתיב בשתי ההופעות הנ"ל במסכת שבת בעדים אחרים), "וטפִיח ... פי' טפִיח זה דלי",⁸⁰ אבל בהופעה השנייה במסכת כלים ג, ב וכן במסכת פרה ו, ג הוא גורס והטפִי.⁸¹ ובנגעים יב, ה הוא גורס⁸² "תפיו א' ד' [=איכא דאמרי] טפיו⁸³". הכתיב תפיו/טפיו מכוון בבירור, כאמור, ליחיד טְפִי/טְפִי (תְּפִי/תְּפִי) במשקל פְּעִי/פְּעִי. אבל איננו יודעים איך הוא קרא את הכתיבים טפִיח, טפִי, שהן צורות נפרד ביחיד.

ל: (א) פעיל (אך מה הוא ניקודה של התיבה?)⁸⁴ – בטופִיח (שבת כד, ה). מה שלא יהיה משקלו של השם, נראה כי הכתיב בוי"ו אחרי הטי"ת משקף חלופה פונטית של בטפִיח בהידמות של התנועה לפני העיצור השפתי ([a] < [o] או [u] לפני [f]), כמשתקף בניקוד בְּטַפִּיח שמצאנו בכ"י פא ובכתיב בטופִיח שבכ"י ת־מועד שהובאו לעיל. (ב) פעי (אבל מהו ניקודה?)⁸⁵ – וּטְפִי (כלים ב, ג),⁸⁶ והטפִי (פרה ו, ג); והטני! (כלים ג, ב – על פי גרסת העדים האחרים ודאי הוא שזה שיבוש מן והטפִי בהמרת הפ"א בנו"ן). (ג) פְּעִי/פְּעִי – תִּפְּיּו (נגעים יב, ה). (ד) בטפִית (שבת יז, ו), כמו בכ"י פא במשנה זו ובכ"י פר במשנת פרה ו, ג.⁸⁷ רמב"ם (קאפח): (א) – בטפִיח (שבת יז, ו), ובכתיב המלמד על השינוי בתנועות ([a] < [o]/[u]): בטופִיח (שבת כד, ה, באפרט חילופי הנוסח הובא הכתיב בטפִיח).

78 בפירוש המשנה של רע"ב הנלווה לכתב היד כתוב תפיו בתי"ו. הניקוד בפתח בכ"י ת זהה לניקודו של נקדן ק.

79 ובשולי העמוד הביא את חלופת הכתיב טפיו.

80 אפשטיין, פיה"ג, עמ' 10, וציין את גרסת כתבי היד (בלשונו של אפשטיין: "ובנוסחאות") וטפִי. והעיר שם שכן הביא הערוך. והוסיף: "ר"מ: וטפִי הוא שם חסר והשלם הוא טפִיח".

81 אפשטיין, שם, עמ' 13.

82 ראה שם, עמ' 100 והערות 10–16.

83 וכתב שם אפשטיין בהערה 11 שבכתב היד נשתבשה הטי"ת ונכתבה מ"ם, והוא תיקן את השיבוש.

84 ראינו שהכתיב הזה נוקד גם פְּעִיל (כמו בק ת־מועד פא ועוד) וגם פְּעִיל (כמו בפס) וגם פְּעִיל (כמו בליוור), ועוד.

85 ראינו, שהכתיב הזה נוקד גם פְּעִי וגם פְּעִי (בפ"א דגושה) וגם פְּעִי.

86 נוכל לומר כי זו צורת פְּעִיל, רק אם נניח שיש להטיל חיריק בפ"א.

87 ראה לעיל §§ 21–22.

(ב) פעי: וטפי (כלים ב, ג), והטפי (שם ג, ב; פרה ו, ג). ואין אנחנו יודעים באילו משקלים נשקלו הצורות הנ"ל. (ג) פְּעִי/פְּעִי: וטפיו (נגעים יב, ה).
 ד"ר: (א) פעיל – בטפִּיח (שבת יז, ו; כד, ה). (ב) פעי – וטפי (כלים ב, ג), והטפי (שם ג, ב; פרה ו, ג); גם כאן איננו יודעים כיצד נִהְגוּ הכתיבים הנ"ל. (ג) פְּעִי/פְּעִי – וטיפיו (נגעים יב, ה).⁸⁸

24. הערות:

א. עדות קדומה לכתיב טפִּיח נמצאת כבר בגמרת הבבלי שבת (קנו ע"א–ע"ב), במימרא "אמר רב יהודה אמר רב: ...וגיגית סדוקה מונחת על גבן ופקקו את המאור בטפִּיח".

ב. אין ספק שיש לנו כאן דוגמה קיצונית של שמות שאינם מצויים במקרא, וכבר מסורות הכתיב בכתבי היד אינן חד־משמעיות לגביהם; כאמור, מצאנו חילופים בין טפִּיח לטפי.⁸⁹

ג. נראה שיש פה כתיבים שאפשר לראות בהם חלופות פונטיות של צורות הנתונות בכתיבים אחרים. למשל, כבר אמרנו שהכתיב בטופִּיח (בכתבי היד לו בת־מועד וברמב"ם קאפח בשבת כד, ה) עשוי לשקף את הצורה טְפִּיח שהתנועה [a] הפכה בה תנועה אחורית [u] או [o] בשל הידמות לעיצור השפתי התוכף, כפי שמעיד הניקוד של כ"י פא במשנה זו גופה (בְּטִפִּיח).

ד. גם הכתיב תפיו במקום טפיו⁹⁰ אפשר להסבירו כביטול מקומי של הנחציות בטי"ת.⁹¹ שיוכה של הצורה טפיו/תפיו למשקל פְּעִי/פְּעִי הוא ברור לחלוטין.
 ה. גם הצורה וְהַטְפִּית (פר פרה ו, ג) / בטפִּית (פא⁹² לו שבת יז, ו) תצורתה ברורה: לפנינו צורה במשקל פְּעִית, אם אין כאן שיבוש של טפִּיח, שהח"ת הומרה בו בטעות בתי"ו. (אם זו טעות, איך נתגלגלה במשנה אחת לשני כתבי יד שהועתקו בידי שני מעתיקים בארצות שונות? ואיך נמצאה בשתי משניות רחוקות זו מזו בשבת ובפרה בשלושה עדים שונים?) עם זאת אין אפילו מקום אחד במשנה שהצורה מתועדת בכל העדים המהימנים.

ו. אף הגיוון בניקודים הוא רב; מצאנו טְפִּיח, טְפִּיח, טְפִּיח, טְפִּיח. העדויות על שתי הצורות הראשונות – טְפִּיח, טְפִּיח – הן יותר מהימנות (ק ת־מועד פא); וכבר אמרתי שהצורה טְפִּיח היא גלגולה של טְפִּיח. ומצאנו עדויות מהימנות לצורות טְפִּי, טְפִּי

88 גם רב הא"י גאון מביא את שני השמות: "הפך והטפיו... שקשורה בטפִּיח" (ממן, כתאב אלחאווי, עמ' 416).

89 במשנת שבת יז, ה גרס הסופר של ק בטפי לעומת הנקדן ועדים אחרים הגורסים בטפִּיח, אך כתבי היד פא ולו גורסים בטפִּית. ובמשנת כלים ב, ג גורס כתב היד של פיה"ג טפִּיח כנגד וטפי בכל העדים האחרים. במשנת פרה ו, ג גורס פר והטפִּית, לעומת והטפי בכל העדים האחרים.
 90 נראה שהצורה בתי"ו (תופיו/תיפיו/תפיו) היא גרסה קדמונית, לפי שיש עליה עדויות רבות ומהימנות (ק פא א לו וכתב היד של פירוש הגאונים לסדר טהרות. וזו עדותו של רבנו הלל בפירושו לתורת כהנים כפי שהביא אפשטיין, פיה"ג, עמ' 100 הערה 16).

91 יושם נא לב כי החילוף ט/ת נקרה רק בצורה הזאת במשנת נגעים יב, ה, ולא בכל הופעה אחרת של הצורות האחרות.

92 גם כ"י פא ניקד צורה זהה לזו של כ"י פר: טְפִּית (בפתח במקום הקמץ).

(תְּפִי), טְפִי. כאמור, טְפִי (תְּפִי) מוצקותה עולה גם מגרסת הכתיב (טפיו, תיפיו ועוד); וגם על טְפִי יש עדויות מוצקות ביותר (ק פר פא).

[ב] משמעויות וגיזרונים

25. נבוא לומר דברים מפורשים יותר על משמעויותיהם של השמות הנ"ל ועל השאלה אם יש קשר של גיזרון ביניהם. מובן כי בבירורה של שאלה זו יש משקל גדול לעדויות הקדמוניות ולפירושי הקדמונים. אפרש את דבריי:

כל הקדמונים אומרים שמדובר בכלים לנוזלים. בפיה"ג לסדר טהרות, עמ' 10: "טפִיח זה דלי הוא של חרס". והזכיר שם הגאון בפירושו את הברייתא בבבלי בבא בתרא (סג ע"א) המפרטת מקומות וכלים לנוזלים: "בור, חבית, קדרה וטפִיח"⁹³. וכן את המימרא בבבלי בכורות (מו ע"ב), "שחור אל ישא שחורה שמא יצא מהן טפִיח", והוסיף שם הגאון דברי פירוש אלו: "ו[טפִיח]⁹⁴ זה פירוש[ו] פתיא אוכמא... והיא נטלה בלש[ו]ן [חכמ]ים כגון דלי". ובעמ' 13 הוא כותב: "פ' טפִי זה דומה לפך אלא שהפך פיו רחב וטפִי פיו צר שיוצא השמן ממנו טיפה אחר טיפה, ומנין שכך כדתנן (פרה ג, ג) 'והטפִי בתוכה אף על פי פיו צר כל שהוא'".

בבבלי שבת קכה ע"ב בביאור פסקת המשנה יז, ו "זמורה שהיא קשורה בטפִיח ממלאין בה בשבת" כותב רש"י: "זמורה, של גפן"; "שהיא קשורה בטפִיח – פך ששואבין בו מן הבור או מן המעין". ור"ח (שם) כותב: "וטפִיח הוא כלי בדלי [צריך להיות כדלי?]."

ומעין זה שם קנז ע"א בביאור פסקת המשנה כד, ה "שפקקו את המאור בטפִיח" כותב רש"י: "בטפִיח, פך של חרס (וחברו בפרק י"ז: 'זמורה שהיא קשורה בטפִיח ממלאין בה בשבת'").

ולמימרת רבי יהודה אמר רב, שהובאה שם ע"א–ע"ב,⁹⁵ כותב שם הר"ח: "פקקו את המאור בטפִיח, פי' טפִיח כלי חרס קטן והוא כגון פתיא [וברבים] פתוותא כדגרסינן בע"ז בגמרא: 'אלו דברים של נכרים אוסרין ואיסורן איסור הנאה'" (דף לג ע"ב).

ויש מי שרמזו לזהות בין שני השמות. בפיה"ג עמ' 13 (בהערה 16) הביא את דברי הערוך שכתב "ויש שאומרים שטפִי וטפִיח אחד הוא" (וראה גם מה שכתב שם אפשטיין בעמ' 100). ורמב"ם בפירוש המשנה (מהדורת הר"י קאפח): "וטפִיח, כוס קטן" (שבת יז, ו); "וטופִיח, כוס" (שבת כד, ה). "וטפִי, הוא שם מקוצר ובשלמותו הוא טפִיח" (כלים ב, ג). אבל "טפִי ופך... שטפִי כלי שפיו צר מאד שאין יורד ממנו כי אם טפה טפה, ולפיכך נקרא טפִי על שם הטפה" (שם כלים ג, ב; וראה גם פירושו למסכת נגעים יב, ה ולמסכת פרה ו, ג).

26. ראינו שהכלים טפִיח, טפִי (תפִי) הם כלים לנוזלים – פך, כוס, דלי, נטלה

93 וכתב שם רש"י בד"ה "ולטפִיח": "כלי זוטר לשתות בו בני אדם".

94 הוספתי במובאה זאת מילה אחת ואותיות אחדות להקלת הקריאה.

95 ראה לעיל הערה א ב-24§.

וכיו"ב.⁹⁶ אין מניעה להניח, כי השם טפ"ח (מה שלא יהא ניקוד התיבה) קשור בפועל טפ"ח והטפ"ח, הקשור בנוזלים, ועניינו הרטיב, לחלח,⁹⁷ כגון "משקה טופח" (כלים ח, ג; טהרות ג, א), "מים כל זמן שהן מטפחין" (ירושלמי ברכות ג, ה, [ד ע"ד]). את טפי קשרו הפרשנים הקדמונים עם טפ"ח וטפ"ח (כך אומרים בפירוש בעל פיה"ג והרמב"ם).⁹⁸ אם נקבל את ההסבר הזה, נצטרך לומר שהשמות טיפה וטפי גזורים משרשים נבדלים העשויים להתחלף ביניהם: טיפה מן טפ"ף וטפי מן טפ"י. בדבר זה אין כל קושי, שכן ידועים לנו חילופים בין גזרות ע"ע ול"י גם במילים עבריות אחרות, כגון שֶׁק, שֶׁקִים מן שֶׁק"ק לעומת השם סקאי (תופר שֶׁקִים)⁹⁹ מן שֶׁק"י (סק"י).¹⁰⁰ אם כן, לפנינו שני כלים ששמותיהם קרובי משמע אבל גיזרונם נבדל. הם נגזרו משרשים שונים: טפ"ח מן טפ"ח וטפי מן טפ"י המתחלף בטפ"ף. וליד טפ"י מצויה גם טפ"ית (אם אין כאן גלגול מוטעה של טפ"ח בהמרה של החי"ת בתי"ו).

27. עם זאת, כאמור, הובעה הדעה ששתי הצורות טפ"ח וטפי קשורות זו בזו: "ויש שאומרין שטפי וטפ"ח אחד הוא" (הערוך), ובצורה מפורשת ביותר: "וטפי, הוא שם מקוצר ובשלמותו הוא טפ"ח" (רמב"ם בפירוש המשניות לכלים ב, ג).¹⁰¹ האם הרמב"ם ביקש לומר, כי בשל נשילת החי"ת בטפ"ח עלתה הצורה טפי? לדבר הזה יש, כידוע, מעט עדויות בעדים הקדמונים המחליפים בין שתי הצורות; כבר ציינו שסופר ק גרס בשבת יז, ו בטפי, והנקדן הוא שהוסיף את החי"ת; והוא עצמו (סופר ק) גרס בהופעה השנייה במסכת שבת כד, ה בטפ"ח. ובכלים ב, ג כל כתבי היד גורסים וטפי, אבל כתב היד של פיה"ג לסדר טהרות גורס וטפ"ח.¹⁰² אם נקבל את הדעה שמדובר בכלי אחד ובגזרון אחד, והחי"ת נשלה בטפ"ח וממנה נתגלגלה הצורה "טפי", נוכל לומר כי על יסוד הניקוד טפ"ח נתקבלה הצורה טפ"י משנשלה החי"ת. עדות לקיומן של שתי הצורות בכתב יד אחד נמצאת במסורת הנקדן של ק. אבל נקדן זה מכיר גם את טפ"י בפ"א צרויה וגם את טפ"י/תפ"י, המוכרת כאמור גם לסופר כתב היד (תיפיו).

או שמא על יסוד הצורה טפ"י (תפ"י) / תיפ"י (תופ"י), שכתביה מעידים מן ברור

96 הדברים עולים בבירור מחלק מן ההקשרים שהשמות באים בהם, וכך פירשו גדולי הקדמונים.

97 ראה מילון בן-יהודה, ערך ג. טפח, עמ' 1905–1906.

98 ראה לעיל §25.

99 "מחט... וְשֶׁלֶסְקִי" (ק שבת יז, ב; כלים יג, ה [במשנת כלים מנוקדת הקו"ף בפתח]), "מחט... שֶׁלֶסְקִי" (פר כלים שם, שם; ראה לעיל פרק ז, §22, וכן §23 ס"ק ח).

100 שלא כדעת מילון בן-יהודה בערך טפי, עמ' 1907–1908; לאחר שהביא את דברי הגאון (הוא מדבר שם על רה"ג כפי שחשבו בדורו, שבעל פירוש המשניות לסדר טהרות הוא רב האיי גאון) ואת דברי הרמב"ם, הקושרים את הכלי טפי בשם טפה, הוא כותב: "אבל גזרה זו אינה מחוּרֶת, כי מן טפ"ף או טפה אין משקל פע"י" (אבל הוא מסכם שם ואומר: "עכ"פ בעצם משמ[עות] המלה כנראה אין ספק והסכמת כל המפרשים מכרעת").

101 כמובא לעיל ב-§25.

102 ראה לעיל תחילת §23.

שצורת היחיד שלה היא במשקל הסגולי טְפִי/טְפִי (תְּפִי/תְּפִי), נצטרך להניח שהצורה המקורית לפני נשילה החי"ת הייתה טְפִיח (כאחד הניקודים שנמצא בכ"י פס); ומשנשלה החי"ת קיבלנו טְפִי (מעיד על קריאה זו כ"י פס). האומנם נוכל לדחות את כל העדויות המשובחות, הגורסות טְפִי או טְפִי, מפני עדותו של פס, שטעה וקרא את הכתיב המכוון לשם עצם שבאו לפניו וי"ו החיבור וה"א הידיעה, והטפִיח, כפועל – והטְפִיח?

אבל כאמור, וכמתפרט לעיל רבות, העדויות הקדומות מלמדות שאין קשר קבוע בין קריאת הכתיב טפִיח לקריאת הכתיב טפִי. כלומר אין לומר שיש עדויות מוצקות ששתי הצורות שקולות במשקל אחד בלבד בידי מסרן אחד מן העדים המשובחים, הגורס צורה אחת בשני השמות, כגון טְפִיח, טְפִי במשקל פְעִיל (משתי גזרות נבדלות); הן ראינו שגם כ"י ק המשובח מוסר שני משקלים שונים גם בכתיב וגם בניקוד!

28. לפיכך, לעת הזאת, נראה לי לחתום את העיון הזה בקביעה שיש לנו שני שמות דומי הוראה, וכל אחד מהם – זה הנכתב טפִיח וזה הנכתב טפִי – נשקל במשקלים שונים: הצורה טְפִיח (ולה החלופה טופִיח/טְפִיח בתנועה [u] או [o] במקום קמץ) עדיה משובחים, הצורות טְפִיח, טְפִיח מעידים עליהן עדים פחות משובחים. טְפִי/טְפִי יש עליה לא רק עדות מנוקדת אלא עדות קדמונית של הכתיב טפִי (תפִי ו גם תופִי בהידמות של התנועה לפ"א התוכפת), וגם הצורות טְפִי, טְפִי יש להן עדים משובחים. לעומת זאת טְפִי העדות עליה פחות טובה.

ויש להזכיר גם את הכתיב השלישי – טפִית. ומצאנו שכתוב זה נוקד טְפִית (טְפִית) – צורה במשקל פְעִית (פר פא). מצד אחד, לאור עדויות אלו אפשר לראותה צורה אותנטית ולא גלגול משובש של טפִיח בהמרה של החי"ת בתי"ו. לצד שני יש לזכור, שטְפִית עדיה מועטים והיא מתחלפת בהופעותיה גם בטפִי וגם בטפִיח.¹⁰³ ברור אפוא כי מהימנותו של הכתיב טפִית (שנוקד טְפִית/טְפִית במשקל פְעִית) פחותה ממהימנותם של הכתיבים טפִיח וטפִי.

ה. הערות סיכום

29. הובאו כאן צורות מיוחדות מתוך התיאור של משקלים שונים של לשון המשנה: (א) צורת הנסמך דְּפִק השקולה, לכאורה במשקל פְעִל (או החלופה דְּפִק, השקולה לכאורה במשקל פְעִל); צורת הנסמך גְרִס, במשקל פְעִל, במקום צורות הנסמך גְרִיס/גְרִיס; צורת הנסמך דוֹרִי, במקום דוֹרוֹת. ועם אלה הובאה ונידונה גם צורת הנסמך ברבים רְפִי (רְפִי) במקום רְכְבוֹת או רְפוֹת וכיו"ב מחוץ למשנה, ולכאורה מדובר בצורה במשקל רב. למעשה, כולן אינן צורות סדירות אלא צורות שנודמנו בהקשר מיוחד, היינו צורות שעלו ל"צורך" מקומן ול"צורך" שעתן. לפיכך אין נראה לי

למשל שיש מקום להביא את צורת דִּפְק במשקל פֶּעַל; זו צורה חלופית של דוּפֶּק שנודמנה בהקשר מיוחד. וכך גם רִבִּי אין מקומה במשקל פֶּעַ, אלא צורת נסמך חלופית של רִבְבוֹת או רְבוֹת שנקרתה בהקשר אחד. אנו סבורים שהיה כאן תהליך של דסימילציה כמותית: דוּפֶּק דוּפְקִים < דִּפְק (דִּפְק) דוּפְקִים, רִבְבוֹת (רְבוֹת) < רִבִּי (רִבִּי) רְבוֹת. תהליך דומה משתקף גם בשני הצירופים האחרים שנידונו לעיל (בִּבִּי-6§§8) ובצירוף הנוסף שנידון להלן (בִּבִּי-30§§33).

(ב) הכתיב שלגלג > של לג לג שנשתבשה מסירתו עדות יש בו לקיום השם לג (ויש גם ניקוד בלמ"ד קמוצה בכ"י פר: לג). זו חלופה דקדוקית של לג (ובכתיב מלא: לוג). הגרסה בכתבי היד הקדומים אף מעידה על התלכדות של שתי תיבות (שֶׁלֶגֶלג לג) לתיבה אחת (שֶׁלֶלֶגֶלג) ועל תהליך של הפלולוגיה שהביא לנשילת הלמ"ד במילית של (שֶׁלֶלֶגֶלג < שֶׁלֶגֶלג).¹⁰⁴

(ג) טפיח/טפי/(טפית). דומה אני שהעיון בכתיבים טפיח, טפי ובצורה צמודת הכינוי טפיו (תפיו/טיפיו/תופיו) ובניקודיהם יש בו דוגמה לסבך שבו נתונה תצורתם של כמה וכמה שמות בלשון המשנה. המסירות של העדים המהימנים והפרשנות הקדומה, שאין ערוך לחשיבותם בכל עיון כזה, מבהירים לנו פרטים רבים, אבל גם משאירים אותנו לעתים בספקות לא מעטים. לכאורה יש מקום להנחה ששתי הצורות קשורות זו בזו בגיזרון (טפיח < טפי בשל נשילת החי"ת), אבל לטעמי לא פחות מסתבר – ואולי אפילו מסתבר יותר – שיש להניח שמדובר בשתי צורות בעלות גיזרונים נבדלים (טפיח מן טפ"ח, לעומת טפי מן טפ"י, המתחלף כנראה בטפ"ף שנגזר ממנו השם טִפָּה). נראה שמהימנותה של הצורה טפית פחותה מזו של טפיח וטפי, שהיא מתחלפת עמן. שמות אלו, כשמות רבים בלשון חז"ל שאינם מתועדים במקרא, מסירותיהם חלוקות. וכאן יש גם תוספת מחלוקת: שלושתן מתחלפות זו בזו, וההכרעה לגבי תצורתן מלווה בספקות. אחרי כל הלבטים הרבים אנו רואים לקיים שלושה שמות: שני השמות הנכתבים טפיח (זה נשקל במשקלים שונים), טפי (גם זה נשקל במשקלים שנים) קיומם בטוח. ובמידה פחות מהימנה מצוי גם השם הנכתב טפית (יש עדויות לשקילתו במשקל פְּעִית, אבל יש עדויות לחילופים שלו בטפיח וטפי).

ו. נספח ל-3§§15

[א] ולדי ולדות

30. נביא כאן דוגמה נוספת של צירוף סמיכות טאוטולוגי שיש עליו תיעוד נרחב: צורת הרבים של השם ולד (זה מנוקד וּלְד [וּלְד], וּלְד ועוד)¹⁰⁵ היא וּלְדוֹת. הרי הנתונים בק: וּלְדוֹת (בכורות ב, ד ועוד x3), וּלְדוֹת (שם שם x3 ועוד x3), (י)[וּלְדוֹת

104 כאמור – לעיל §16 והערה 54 – השווא בגימ"ל הושמט בגרסת הפנים של כ"י פר, ולא הוטל בגרסה שהובאה בגיליון כתב היד עוד בהיותו במזרח.

105 השם הזה נידון אצלי בהרחבה בתיאור משקל פֶּעַל.

(שם שם), הוולדות (בבא קמא ה, ד); וולדותיהן... ולדותיהן¹⁰⁶ (תמורה ו, ג), שוולדותיהן (שם ג, א). אבל מצאנו גם את הנסמך ולדי בצירוף ולדי ולדות. הרי המובאה בשלמותה: "המקבל צאן ברזל מן הגוי ולדות פטורין וולדי ולדות חייבין העמידו ולדות תחת אימותיהן ולדות פטורין וולדי ולדות חייבין" (בכורות ב, ד). וכך מצאנו כתוב ומנוקד גם בפא: "וולדי ולדות חייבין". (יש שם השמטה של מילים מחמת הדומות. חסרות המילים "העמידו... חייבין", והושלמו בגיליון. בהשלמה כתוב גם כן "וולדי וולדות"). וכך הוא בלא ניקוד גם בלו וברמב"ם קאפח: ולדי ולדות (x2). ומעין זה גם בד"ר: "וולדי וולדות... וולדי ולדו". גם בפס מצאנו את הצירוף בתוך נוסח שונה של המשנה: ¹⁰⁷ "ולדי ולדות חייבין... וולדי¹⁰⁸ ולדותיהן פטורין וולדי¹⁰⁸ וולדי ולדות חייבין"¹⁰⁹ (נוהגת בו כמו בשמות רבים בכ"י פס צורת הרבים "הארמית": פֶּעֱלוֹת).

31. נראה שצורת הרבים ולדים ונסמכה ולדי לא נהגו בלשון. צורת הנסמך, שנמצאה במסכת בכורות כמובא לעיל, וולדי/ולדי, היא צורה שנקרתה במבנה הסמיכות הטאטולוגי וולדי וולדות. נראה שהיא עלתה במקום ולדות ולדות (או במקום ולדות ולדות, למי שקורא בצורת הנפרד ולדות כניקוד שנמצא בפס) בתהליך של דסימילציה. דוגמה זו, המתועדת בכל עדי הנוסח, עדיפה על דורי דורות, שנמצאה אך בעד אחד – עדות הנקדן המתקן של כ"י ק (לעיל §8).

32. ויש להוסיף שצירוף הסמיכות הטאטולוגי הנ"ל מצוי גם בתוספתא.¹¹⁰ הוא נמצא בה שלוש פעמים בהלכה אחת: "המקבל צאן ברזל מן הגוים ולדות פטורין, ולדי וולדות חייבין. מתו אימהות והעמידו וולדות... ולדי ולדות חייבין... {אין} {הן} וולדותיהן וולדי ולדותיהן פטורין מן הבכורה..." (תוספתא בכורות ב, ה). פסקה מן המשנה הנ"ל בבכורות מובאת בירושלמי יבמות ז, א (ח ע"א): "תמן תנינן... וולדי וולדות חייבין". בהשראת המשנה (והתוספתא?) הנ"ל שב הביטוי "ולדי (וולדי) ולדות (וולדות)" ומופיע שש פעמים בתלמוד הבבלי (בכורות טז ע"ב – יז ע"א).

33. ונראה לי כי משימושו המצוי למדיי במשנה, בתוספתא ובתלמודים בצירוף הטאטולוגי נתפשט השימוש בצורת הנסמך ולדי (וולדי) לצירופי סמיכות נוספים בשני התלמודים. בירושלמי דמאי ו, ג (כה ע"ג); בבא בתרא ג, א (יג ע"ד): "וולדי שפחתו"; ובתלמוד הבבלי, כגון "ולדי קדשים" (זבחים קיד ע"א ועוד), "ולדי (וולדי)

106 זו מן הדוגמות המעטות של כתיב חסר של חולם (מלא) בכ"י ק.

107 נוסח שנתגלגל כנראה מגמרת הבבלי במסכת בכורות טז ע"ב – יז ע"א (הנרמזת בקצרה להלן ב-32§). זו קשורה בהלכה כניסוחה בתוספתא (ראה להלן ב-32§).

108 במילה זו ובאחרות שפותחות בשתי וי"וין נתארך הפתח שתחת הוי"ו הראשונה, ונראה כאילו הוטלו שני פתחין תחת שתיהן.

108א נראה שצריך לנקד כאן וולדי (וי"ו החיבור שרוקה לפני ולדי).

109 נוסח דומה מצוי בדפוסים, ואכמ"ל.

110 ברור שההלכה במשנה ובתוספתא קשורות זו בזו; אחת מהן נטלה מרעותה (אני פוטר עצמי מלעסוק בסוגיה, איזו מהן קדמה בהלכה זו).

מלאכות" (כריתות טז ע"א – ע"ב x5 ועוד), "בוולדי שלמי" (תמורה יז ע"ב). ומצאנוהו גם בפיוט בכמה צירופים, כגון "וולדי בנים" (יני, קדושתות לשלוש רגלים, "מאד אכזרי רחמים"), "ולדי אב אחד" (שבעתא למוסף שבת "ואתם אמוני אלהים"), ומעט גם במקורות מאוחרים אחרים, כגון "בולדי עבדים ושפחות"¹¹¹ (הלכות ראו, קידושים).¹¹²

[ב] הצירופים של סמיכות ההפלגה

34. מן הראוי להעיר כי ש' שרביט דן בסמיכות ההפלגה של שמות כפולי צורה שהנסמך והסומך הם בצורת הרבים, וקבע כי בלשון התנאים "כאשר מזדמנים שני שמות משורש אחד במבנה סמיכות (להפלגה וכדומה) נמצא בידול: פירות, פירות האילן אבל פירי פירות. וכן: דורי דורות, קולי קולות ולדי ולדות". ואף ציין שמצא בתלמוד הבבלי: "כללי כללות, פרטי פרטות, צבאי צבאות".¹¹³ עם זאת יש להעיר כי כדרך של תופעות כאלה – דיסימילציות כמותיות או איכותיות – שאינן מתקבעות לגמרי. אפרש דבריי בעזרת דוגמה אחת: בתוספתא מצאנו "פירי פירות" (כ"י וינה,¹¹⁴ כתובות ט, ב; מהדורת הגר"ש ליברמן עמ' 86), אבל כתב יד ארפורט גרס בתחילה "פירות פירות" ורק אחר כך תוקנה צורת הנסמך אל "פירי".¹¹⁵ ואין הכרח לטעון שגרסתו הראשונה של כ"י ארפורט היא שיבוש גמור, די לציין מה שהביא שרביט מן התלמוד הבבלי: "ובפירותיהן ובפירות פירותיהן" (כתובות נו ע"א).

35. בעיוננו הבאנו חמישה צירופים:¹¹⁶ דפק דופקים, גרס גריסים, רבי רבבות, דורי דורות, ולדי ולדות. בשני הצירופים הראשונים צורת הנסמך היא צורה ביחיד; בשלישי באה צורת נסמך ברבים – רְבִי – שאין לה אח ורע בלשון. שני הצירופים האחרונים ברשימה תואמים את אשר הביא שרביט. הסתפקנו בציון שני אלה בלבד מטעמים נבדלים: "דורי דורות" מתועד במשנה בעד אחד ויחיד (נקדן כ"י ק), לעומת זאת הצירוף השני תיעודו נרחב, ומן הצירוף הטאטולוגי "ולדי ולדות" נתפשטה הצורה ולדי גם לצירופי סמיכות אחרים. בעיקרו של דבר בחמשת הצירופים הנזכרים ובסמיכויות של צורות רבים כפולי צורה מתגלה תופעת הבידול המורפולוגי; הדבר החשוב ביותר הוא שיש צירופים שצורת הנסמך בהם היא צורה שאינה מוכרת מכל מקור אחר ונוצרה לשעתה בהקשר המסוים בלבד.

111 פרטי הנתונים מצויים באתר "מאגרים" של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית: <http://hebrew-treasures.huji.ac.il/>

112 שרביט, שמות (עמ' 151) מציין שמצא במכילתא דרשב"י בדרשת הפסוק "האשה וילדיה תהיה לאדוניה" (שמות כא 4) את הצורה ולדי בכינוי נצמד – שולדיה (x2). ואף ציין ש"מקצת כתבי היד גורסים 'שילדיה'", והעלה את הסברה שמא ולדיה נוצרה בהשפעת ילדיה של לשון הפסוק.

113 ראה שרביט שם, עמ' 143.

114 ונראה כי זו גרסת הדפוס הראשון כפי שניתן ללמוד משתיקת האפרט ממהדורת ליברמן (ואכן כך גורס דפוס התוספתא בש"ס וילנא המבוסס על הדפוס הראשון).

115 כמובא באפרט של מהדורת ליברמן.

116 מן הטעמים המתפרשים להלן, הצירופים לא הוצגו כסדר העיון בהם במאמר.

שער ג

תיאורים של משקלי שמות

פרק יא

משקל פֶּעַל במסורת כתב יד פרמה ב ובעדים אחרים

א. הערת מבוא

1. במסגרת תיאור מקיף וכולל של מסורות לשון חכמים בכתבי היד פר וק¹ למשנה אני עסוק כיום, בין היתר, בתיאור תורת הצורות של שם העצם. אני מבקש להציע את התיאור המלא והשיטתי של מסורת פר עם הצגה משווה של הממצאים בעדים אחרים, ובראשם אבות הטקסטים ועמם גם כתבי יד אחרים ודפוסים מנוקדים.² במקומות אחרים הצגתי שאלות עקרוניות שונות הכרוכות בתיאור מערכת משקלי השם,³ ודנתי בממצאים בעלי היבט כולל, כשאלת חילופי המשקלים וגורמיהם.⁴ הבירור הנוכחי מכוון להציע משקל אחד מני רבים: משקל פֶּעַל.

* פרסום ראשון: נטיעות לדוד – ספר היוכל לדוד הלבני, בעריכת י' אלמן, א"ב הלבני וצ"א שטיינפלד, הוצאת אורחות, ירושלים תשס"ה, עמ' לא–לו.

1 כתחילה החלטתי לתאר תיאור נפרד כל אחת משתי המסורות: מסורת פר לעצמה ומסורת ק לעצמה (דבר זה משתקף בפרק זה ולהלן בפרק יב); אחר כך החלטתי להביא יחד את שתי המסורות. כמובן כשהן מובחנות זו מזו כמשתקף בפרקים יג–טז להלן.

2 הכוונה היא לעדים כמו כ"י פס או דפוסי אמ"ד (ת"ו/1646), קושטא (ת"ד/1644), ויניציה (תס"ד–תצ"ז/1704–1737), ליורנו (תרע"ט/1919). עדים אלו חשיבותם אינה בשימור נוסחאות קדומות (הללו כמעט שלא נשתמרו בעדים אלה), אלא בעיקר במסירת דרכי הקריאה של המילים והצורות. רובם ככולם מוסרים צורות ששימשו בפי בני קיבוצים שונים. וכבר לימדנו ר"ח ילון לנהוג כבוד בעניינים כאלה (ספרו מבוא לניקוד המשנה מלא עדויות מן הדפוסים הנ"ל). במאמר זה הסתפקתי בציון עדויותיו של דפוס ליורנו כמייצג את הדפוסים הנזכרים (לעניין זה ראה מה שאני כותב להלן בפרק יב בעיון במשקל פֶּעַל, הערות 23, 80–81).

3 רבים מהם מוצאים את ביטויים בפרקים ז–טז בכרך זה.

4 ראה לעיל פרקים ז–ח ולהלן פרק יב.

ב. משקל פֶּעַל

[א] הממצאים בכ"י פר

2. אִמֶּן: באִמֶּן (כלים כו, א x2),⁵ הָאִמֶּן (שם), הָאִמֶּן⁶ (כלים ה, ד; ה, ט), אִמֶּן (טהרות ז, ג), שְׁהִימֶן (כלים יז, ט). גִּדֵּל: הַגִּדֵּל (אהלות יג, א), גִּדֵּלָה (נידה ח, א).⁸ פִּפֶּח – כִּירָה קִטְנָה: כּוּפֶחַ שֶׁנֶּחֱלַק (כלים ז, ג), הַכּוּפֶחַ (שם ה, ב x2; ו, ב), שֶׁלְכּוּפֶחַ (שם ח, ז). סֵלֶם: סוּלָם מִצְרִי (זבים ד, ג), בְּסוּלָם מִצְרִי (שם ג, א), וּבְסוּלָם צוּרִי (שם ג, ג). רִבֵּן – אֲרִיג גַּם עָשׂוּי מִן גַּמִּי: כּוֹשׁ שֶׁלְרֹבֶן¹⁰ (פרה יב, ח).¹¹

[ב] חומר משווה ודיון

3. אִמֶּן. שם זה מופיע פעם אחת בלבד במקרא (שיר השירים ז 2): "מעשה ידי אמן". נ"ט: אִמֶּן,¹² ובנ"ב, כצפוי, אִמֶּן (= אִמֶּן).¹³ בכמה ממסורות המשנה נוהגים שני הניקודים – אִמֶּן ואִמֶּן – בדומה למה שמצאנו בכ"י פר. והרי פירוט הנתונים: ק מנקד על פי רוב אִמֶּן (למשל ביצה א, י; שקלים ד, ה; מועד קטן א, ח; בבא מציעא ב, ב; ו, א; כלים ה, ד; כו, א)¹⁴ – בסך הכול 30 פעם; אך מצינו גם אִמֶּן (בבא מציעא ח, ז x2). ארבע עשרה ההופעות המנוקדות ניקוד מלא בכ"י פא מתחלקות כך: אִמֶּן x3 (פסחים ד, ז; שקלים ד, ה הופעה א,¹⁵ בבא מציעא ח, ז, הופעה ב)

- 5 כל השמות שהובאו כאן צוינו כלל היקרויותיהן בכ"י פר.
- 6 והוא אִמֶּן הוא אִמֶּן בחילופי קובוץ / קמץ קטן, וראה להלן מה שמובא בחומר המשווה. ההבחנה המאוחרת במשמעות שנתקבעה בין שתי הצורות איננה מענייננו כאן.
- 7 עיגולית ליד שם עצם מציינת, שלא נודמן במקרא.
- 8 לא הובא כאן השם גִּמֵּד שהביאה ק' פלמן (חילופי צורה, עמ' 10, הערה 33) מכ"י פר, שכן אין צורה כזאת בכתב היד; פר גורס וְהַגִּמֵּדִין (כלים כט, א), שהיא צורת הריבוי של גִּמֵּד ולא של גִּמֵּד (ומקומו במשקל פֶּעַל; ראה לעיל פרק ז, §§ 13–15).
- 9 יש מי שרואה במ"ם של סֵלֶם (בראשית כח 1) מ"ם מוספת, וגזור את השם מן סל"ל (ראה לעניין זה י' אבינרי, היכל המשקלים, תל אביב התשל"ו, עמ' 178; באור וליאנדר, בדקדוקם בעמ' 478 מביאים אותו במשקל quttal, ובעמ' 504 מפקפקים באפשרות שהמ"ם היא מוספת). ד' ילין, תולדות התפתחות הדקדוק העברי, ירושלים תש"ה, עמ' 184, 201 וייבין, בבלי, עמ' 973 מביאים אותה במשקל פֶּעַל. לאחרונה נדרש לעניין י' אפעל, בספרו כעיר נצורה: המצור וגילוייו במזרח הקדום, ירושלים תשנ"ז, עמ' 70–71. אם יש קשר בין simimiltu האכדי לסלם העברי בשיכול עיצורים, כפי שמניח שם אפעל (כאפשרות א), משמע שורש המילה הוא סל"ם (אך ראה שם אפשרות ב). גם אנו הכרענו להביאו במשקל פֶּעַל על יסוד הבחינה הסינכרונית לפחות.
- 10 ויש נוסח אחד בגיליון של פר: שְׁלֹאֲרִבֵּן (ראה להלן בחומר המשווה).
- 11 השם יחידאי בסדר טהרות.
- 12 רק דפוס ונציה (רפ"ב) של המקרא גורס אִמֶּן, בלא דגש במ"ם (ראה מ' ברויאר, "הנוסח ומקורותיו", במהדורת חמש מגילות בסדרה דעת מקרא, עמ' XIV).
- 13 ואכן ייבין, בבלי, עמ' 973 הביאו במשקל פֶּעַל.
- 14 בשתי הופעות נכתבה המילה כתיב חסר בכ"י ק: הָאִמֶּן (שביעית ה, ו בסוף שורה!), הָאִמֶּנִים (ברכות ב, ד).
- 15 האִמֶּנִין, במ"ם פתוחה ונו"ן רפה.

כנגד אומן x11 (ברכות ב, ד; שביעית ה, ו;¹⁶ שקלים ד, ה x2, הופעות ב-ג; ד ו x2, הופעות ג-ד; ביצה א, י; מועד קטן א, ח; א, י; ב, ד; כלים ה, ט).¹⁷ במקום אחד מופיעה חלופה שלישית, בלא דגש במ"ם (יושם נא לב לציון סימן הרפה עליה), אך גם בלא ציון תנועת ההברה הראשונה: האומן (כלים ה, ד).¹⁸ גם דפוס ליוורנו מכיר שתי חלופות:¹⁹ מצד אחד אומן (בלא דגש במ"ם) x26 (כגון שביעית ה, ו; שקלים ד, ה; ביצה א, י; כלים ה, ד; כו, א; טהרות ז, ג); רק פעם אחת המ"ם דגושה: אמן (ערכין ו, ג). וכנגד זה אומן (בלא דגש במ"ם) x4: האומנים (בבא מציעא ו, א; ו, ב; ו, ו; מידות ד, ה), ו-x2 בדגש במ"ם: אמן (בבא מציעא ח, ז x2).²⁰ בכ"י א נזדמנה רק היקרות אחת של השם הזה: אומנים (טהרות ז, ג).²¹ בניקוד הבבלי מצינו, כצפוי, רק אומן (=אומן).²² בכ"י פס מנוקד בכל מקום אומן²³ (למשל שקלים ד, ה; מועד קטן א, י, ערכין ו, ג; כלים ה, ד). במקום אחד נצטרפו לו חולם ושורק, אומנים (בבא בתרא ג, ג), אבל אין לדבר זה משמעות מיוחדת.²⁴ גם ת ניקד בדרך שיטה אומן²⁵ (למשל בבא מציעא ח, ז; כלים כו, א ועוד).²⁶ אף בפיוט האשכנזי נרשמה רק אומן.²⁷

4. וכך יש להציג את עיקר הממצאים הנ"ל: u מקורית בהברה סגורה לא-מוטעמת מיוצגת בכתבי יד של המשנה מן הטיפוס המערבי (המיוצג בכ"י ק והדומים לו) בדרך כלל ב־o (קמץ קטן או חולם בכתבי יד המחליפים חולם / קמץ קטן), כגון גולגלת, חוליה.²⁸ ליד מ"ם יש נטייה להעדיף u (קובוץ-שורק), כגון בצורות הבינוני של הופעל: מוכָּשֶׁר (ק פרה יא, ו), מוּחָלָט, מוּסָגֶר (ק כלים א, ה) ועוד. כנגד זה בכתבי יד מן הטיפוס המזרחי (שנציגו המובהקים הם כ"י פר, נ"ב ומסורת תימן) יש u בקביעות.²⁹ כך אפשר להבין את הופעתה הסדירה יותר של הצורה אומן (אמן) ברוב העדים. הצורה אומן (אמן) בכתבי יד מן הטיפוס המערבי אפשר לייחס אותה

16 גם כאן המ"ם מנוקדת בפתח.

17 נוסף לנ"ל נציין, שבמקומות אחדים אין ניקוד בוי"ו בכ"י פא: לאומנים (שקלים ד, ו), האומנים (שם), האומנים (מידות ד, ה).

18 יתר ההיקריות אין בהן כל ניקוד בכ"י פא (כגון בבא בתרא ב, ב; עבודה זרה ה, ז ועוד).

19 מדובר למעשה בשתי חלופות ניקוד שהן ארבע: אומן/אמן, אומן/אמן.

20 וזו המשנה שבה גם ק גורס פעמיים אומן!

21 בשל כתם במ"ם אין לקבוע, אם היה בה דגש אם לאו.

22 ייבין, בבלי, עמ' 973.

23 לעתים, כנהוג בכתב יד זה, בא פתח במקום קמץ בכ"י פס: אומן (למשל ביצה א, י). וראה הדוגמה המובאת להלן מן בבא בתרא ג, ג.

24 וראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 78.

25 נראה שכיוון לקרוא אומן, במ"ם דגושה. כתב יד זה אינו מציין דגשים על פי רוב.

26 במקום אחד נראה כאילו ניקד האומן (כלים ה, ד), וברור שמדובר בכתם ולא בחולם על הוי"ו, שכן אין צירופי חולם ושורק בכתב יד זה, בניגוד למה שמוצאים בכ"י פס (כפי שצוין לעיל).

27 ראה אלדר, אשכנז ב, עמ' 230.

28 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קנט ואילך; וכן מה שכתבתי לעיל בכרך א, פרק ד, §§ 26-29.

29 ראה המקום הנרמז האחרון בהערה שלפני זו.

לנוהג לקיים o בטיפוס הזה, אבל אין לבטל אפשרות של זיקה לניקוד הטברני של המקרא, לפחות, בכל הנוגע לכ"י פר (המקיים u בהברה סגורה בסדירות). אין נראה לי שיש לתת משקל גדול לצורות חסרות הדגש. כלומר, אין להניח שאומן באה במשקל פועל ואומן במשקל פועל; היעדר הדגש נראה התפתחות מאוחרת.

5. גִּדְל. למעשה, כל העדים מכירים את גִּדְל³⁰ שהובאה לעיל מכ"י פר. והרי פרטי הנתונים: גודל היא גרסת לו פס³¹ וד"ר בארבע הופעותיה של המילה במשנה (יוםא ב, א; בכורות ז, ו; אהלות יג, א; נידה ח, א), וכן גורס א בהיקרות היחידה שנודמנה בו: גוֹדְלָה (נידה שם). וכך הוא בכ"י ק³² ובכ"י פא בשלוש הופעות מתוך הארבע הנ"ל, זולתי ההופעה ביומא, שבה גרסו אַגוֹדְל³³. גם כ"י ת גורס רק גוֹדְל x3 (אין לנו גישה לסדר מועד מכתב יד זה), וכ"י ת-מועד גורס ביומא גוֹדְל. וכבר צוין שגודל היא הצורה שנמצאה בקומראן.³⁴ בפיוט האשכנזי מצינו את שתי הצורות: גוֹדְלִים וגם אַגְדֹל, אַגְדֹלוּ.³⁵ גִּדְל היא הצורה המקורית ואַגְדֹל היא צורה משנית, שעלתה בתהליך לשוני ידוע: הוספת א לראש מילה שעיצורה השני מוכפל, כגון גסו < אַגִּסו (סנהדרין ג, ד), בַּטִּיח < אַבְטִיח.

6. פִּפְח. גם בנ"ב כופֶּח (= כופֶּח³⁶), וכן הוא בכ"י ת, כופֶּח/כופֶּח (6 פעמים),³⁷ אבל פעם אחת בפ"א פתוחה: כופֶּח (מנחות ה, ט, הופעה ב). גם כ"י ת-מועד מנקד כופֶּח (שבת ג, ב), וכן מנוקד בדפוס ליוורנו: כִּפֶּח (שבת שם x6; מנחות ה, ט x2; כלים ו, ב; ז, ג; ח, ז), אבל גם כופֶּח בלא דגש בפ"א (כלים ה, ב x2). בכ"י ק הפ"א מנוקדת דרך שיטה בפתח:³⁸ קופֶּח (שבת שם),³⁹ כופֶּח (מנחות ה, ט x2; כלים ה, ב x2; ו, ב; ז, ג; ח, ז). בכ"י פא ובכ"י פס מצינו גם פ"א פתוחה וגם פ"א קמוצה, בשל דרכם של שני כתבי היד להחליף את שני הסימנים זה בזה באופן חופשי,⁴⁰ כגון פא: כופֶּח

30 וראה הערוך בערכו.

31 פס מנקד גוֹדְל (ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 18).

32 בבכורות נכתב בכ"י ק תחילה מיגידולו (= מגידולו), אך תוקן אל מיגודלו (היו"ד שאחרי הגימ"ל הוסבה לוי"ו, והוי"ו שאחרי הדל"ת נמחקה).

33 גם בדפוסים המהלכים מצינו גִּדְל בשלוש המשניות הנזכרות כנגד אַגוֹדְל ביומא (ראה קוסובסקי בערכם).

34 ראה לעיל כרך א, פרק ו, § 24 (ה). במלחמת בני אור מצינו: "והבטן ארבע גודלים" (ה 13; ראה י' ידן, מגילת מלחמת בני אור בבני חושך ממגילות מדבר יהודה, ירושלים 1957, עמ' 290).

35 אלדר, אשכנז ב, עמ' 224.

36 ראה ייבין, בבלי, עמ' 973.

37 בכלים ה, ב x2: ז, ג; ח, ז הוטל דגש בפ"א; כנגד זה במנחות ה, ט (הופעה א) וכלים ז, ג לא הוטל דגש בפ"א (וכבר ציינו, שכ"י ת אינו מטיל על פי רוב את הדגשים).

38 נזכיר שבכ"י ק אין אלא מעט חילופים חופשיים של פתח/קמץ (ראה לעיל פרק ב, הערה 39).

39 כך, פעם אחת, בקו"ף!

40 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 36-37.

(שבת שם, שם), הכּוֹפֵחַ (כלים ו, ב), כּוֹפֵחַ (שם ז, ג) וכן הכּוֹפֵחַ,⁴¹ הכּוֹפֵחַ (למשל כלים ה, ב); ופס הכּוֹפֵחַ (כלים ה, ב, הופעה ב), הכּוֹפֵחַ (שם ו, ב בלא דגש בפ"א), כּוֹפֵחַ⁴² ... כּוֹפֵחַ (מנחות ה, ט).⁴³

7. סָלַם. כל העדים המנוקדים גורסים סָלַם/סוּלַם, כמו במקרא הטברני וכפי שמצינו בכ"י פר; כן הוא בכ"י ק, בחלק המנוקד של פא,⁴⁴ בכ"י פס⁴⁵ ובדפוס ליוורנו.⁴⁶ אבל כ"י ק2 גורס סוּלַם (x3: זבים ג, א; ג, ג; ד, ג בלא דגש בלמ"ד בכל שלוש ההופעות). האם עלינו להניח שקרא את המילה במשקל פוּעַל, או שמא מדובר בשכחה חוזרת של הדגש?

8. רִבֵּן. גרסת פר ריבֵּן נתמכת בעדותם של א, שלרובֵּן,⁴⁷ וכן ק שֶׁל ריבֵּן (ובלא ניקוד גם פא וד"ר: שלרובֵּן⁴⁸); ת וליוורנו זהים בטקסט הכתוב, אך לא בניקוד: שֶׁל ריבֵּן (ת), שֶׁל ריבֵּן (ליוורנו); וכן ניקדו רח"י קוסובסקי ור"ח ילון; ברמב"ם (מהדורת הר"י קאפח) מצינו: של רבֵּן. לעומת זאת לו גורס של ארבֵּן, ובגליון של פר מצינו שְׁלֹאֲרֵבֵּן, וכן בכ"י פס, אבל בניקוד שוּנָה, שְׁלֹאֲרֵבֵּן, ובהערת גיליון בדפוס ליוורנו הובא כנוסח אחר, אורבֵּן⁴⁸ במקום ריבֵּן, וכך הביא גם קוסובסקי ריבֵּן (נ"א: אורבֵּן). בפירוש הגאונים לסדר טהרות (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 108) מצינו גרסות שונות: של אורבֵּן, של רובֵּן, של חרבֵּן.⁴⁹ יש אפוא בסיס איתן לקיומן של שתי החלופות ארבֵּן⁵⁰ ורובֵּן (ריבֵּן נראית משנית לרובֵּן). מכל מקום, רוב כתבי היד של המשנה מקיימים את הצורה בלא אל"ף תחילית.⁵¹

41 האומנם יש דגש בפ"א בצורה זו?

42 כך, בפתח בחי"ת (ובלא דגש בפ"א)!

43 ד"ר גורס כופח (בלא ניקוד) בכל שמונה הופעותיה של המילה; גם לו גורס כך ב-7 הופעות, אך במשנת שבת ג, ב גרס "כופה שהסיקוה", ולא "כופח שהסיקוהו". נראה כי המרת החי"ת בה"א – כופח < כופה – גררה אותו להבין את השם כנחתם בחתימת הנקבה ("שהסיקוה").

44 אלו ההופעות המנוקדות בכ"י פא: בסוּלַם (שבת ה, ד), הסוּלַם (ביצה א, ג), סוּלַמוֹת (סוכה ה, ב), בדוגמה האחרונה לא צוינה תנועת הלמ"ד.

45 כן הוא ב-9 מתוך 11 ההיקרויות, אבל בשני מקומות אין רואים דגש בלמ"ד כתצלום שבידי: סוּלַם (בבא בתרא ג, ו), הסוּלַם (שם ב, ה הופעה ב).

46 כתב, כצפוי, בלא וי"ו: סָלַם.

47 בפתח במקום בקמץ; כ"י א מחליף, לעתים קרובות, פתח בקמץ.

48 בד"ר של נפרדת מן רובֵּן.

48א בדפוס ליוורנו הקדומים נוקד אורבֵּן.

49 בצדק העיר רי"ן אפשטיין (בהערה 19 שם) שהחי"ת היא שיבוש של אל"ף, כלומר חרבֵּן = ארבֵּן.

50 ניקוד פס באל"ף סגולה עומד לפי שעה בחריגות.

51 וראה גם מלאכת שלמה על אתר; ויעוין היטב בחומר הרב שהביא אפשטיין, פיה"ג, ובהערות שכתב (שם עמ' 108), אבל יש מה להוסיף עליו; ואכמ"ל.

ג. הערות סיכום

9. א. מסורת פר מקיימת את כל חמשת השמות במשקל פֶּעַל בלא חריגים. הצורה אֶמֶן יש לה במשנה חלופה מהימנה אֶמֶן (אֶמֶן), בדומה לנ"ט של המקרא, אבל שתיהן שייכות למשקל אחד. העדויות על הקריאות אֶמֶן/אֶמֶן בלא דגש במ"ם נראות גלגול מאוחר של אֶמֶן/אֶמֶן. בכ"י פר אין זכר לצורה אֶגְדֵּל התניינית, אבל אין לפקפק בקדמותה. יצוין שהיא מזדמנת בעדי המשנה רק במסכת יומא (ב, א), וזו אינה כלולה בכ"י פר, שאין ממנו, כידוע, אלא סדר טהרות. הקריאה כֶּפֶח נתמכת מעדים רבים. כלום החלופה פֶּפֶח בפ"א פתוחה שבכ"י ק ובעדים אחרים (אין להביא בחשבון כתבי יד המחליפים פתח/קמץ אהרדי) עלתה בהשפעת החי"ת התוכפת? הצורה חסרת הדגש בפ"א אינה מוצקה דייה, ונראית גלגול מאוחר. גם הניקוד סֶלֶם מוצק הן במסורת הניקוד של המקרא הן במשנה; ניקודו של כ"י ק2 סוֹלֶם (בלא דגש במ"ם) אינו נתמך, לפי שעה, מכל עד אחר. המסורת רוֹבֵן (=רֶבֶן) ידועה משלושת אבות הטקסטים א פר ק; אך אין לבטל את חלופת הניקוד רוֹבֵן שנתקיימה בכ"י ת ובדפוס ליוורנו, גם אם העדויות עליה הן מדרגה משנית. כמו כן יש עדויות מוצקות לחלופה אורבן/ארבן.

10. ב. נוהג רווח בין בלשנים לבחון במשקלי השם שהם מתארים, אם מתייחדת להם הוראה עיקרית אחת. לשון אחר, הם בודקים אם ניתן לקבוע ברוב השמות הנשקלים במשקל כלשהו את משמעותו של השם על פי משקלו. ואמנם דבר ידוע הוא שמשקלים אחדים יש להם הוראה עיקרית אחת, כגון פֶּעַל, המציין אדם בעל תכונה קבועה או בעל עיסוק (מקצוע) מסוים וקבוע – גִּבֹּר, טָבַח.⁵² ואולם יש להדגיש, שברוב המשקלים אין לקבוע הוראה אחת קבועה או אפילו שתי הוראות עיקריות. ברבים מן המשקלים אתה מוצא שהם כורכים בתוכם ארבעה וחמישה משמעים ויותר. ואם משקל מציין מגוון כזה של הוראות, פירוש הדבר שאין בו יחס ברור וקבוע בין משקל למשמעות.⁵³ וכך הוא גם במשקל שלפנינו; חמשת השמות הכלולים בו מציינים ארבע הוראות נבדלות: אֶמֶן – בעל תכונה ומקצוע; גִּדֵּל – אבר בגוף האדם; כֶּפֶח וסֶלֶם – כֵּלִים; רוֹבֵן – חומר.

52 ראה לעיל פרק ז, §§ 20–27. דוגמה יפה לבירור היחס בין המשקל למשמעות מצויה במאמרו של כהן, שמות עצם.

53 ראה לעיל פרק ז, §§ 18–19.

פרק יב

משקל פֶּעַל וחלופותיו (מסורת פר ועדים אחרים)

א. הערות מבוא

1. המחקר הנמשך בשני כתבי היד ק ופר ועמם שפע הנתונים המשווים מעשרה עד חמישה עשר עדים נוספים מגלה כמה עובדות בסיסיות בתורת הצורות של שם העצם. הבולטת שבהן היא הזהות הגמורה כמעט במערכת משקלי השם בעברית המקרא (נוסח טבריה ונוסח בבל) ובעברית התנאים. ספק אם אפשר לדבר על שני משקלים שיש ברובד זה ואינם מצויים כמעט ברובד האחר.¹ אם יש הבדלים בסוגיות כלל המשקלים הם מתמקדים בעיקר בשני קווים מעניינים: (א) משקל אחד עשוי להיות מרובה צורות במקרא ומדולדל צורות בלשון חז"ל, ומשקל אחר עשוי לשקף את היפוך הדברים – שפע צורות בלשון חז"ל ומיעוט צורות במקרא.² (ב) מאות שמות באים גם במקרא וגם בלשון חז"ל (לפחות כמה שנוגע למשנה), אלא שהם שקולים במשקלים נבדלים בשני רובדי הלשון.³ אך אולי יש כאן הקדמת המאוחר. יש לעכב כל היסק כוללני עד גמר התיאור של כל אחד מן המשקלים בזה אחר זה בתוך מסורות כתבי היד ק ופר לעצמן ובהעמדה של החומר המשווה. וכך אנו עושים כיום בעבודתנו.

2. שלב זה של המחקר מראה בנחץ עוד היבט בעל עניין רב, והוא התופעה הרווחת

* פרסום ראשון: מחקרי תלמוד ג: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים מוקדש לזכרו של פרופ' אפרים אלימלך אורבך (תשס"ה), עמ' 87–100.

1 משקל בולט המשמש בעיקר בל"ח (שנקרה בלשון המקרא אך פעם אחת: רַחֲמָנִיּוֹת במגילת איכה [ד 10]) הוא פועלן/פעלן, המציין בעלי עיסוק קבוע או תכונה. זה נידון בהרחבה בחיבורו של גרוס, משקלים; ראה במיוחד עמ' 256–265.

2 דוגמה ידועה היא מיעוט היקרויותיו של משקל פֶּעַל (שם הפעולה של בניין קל) במקרא וריבוי בלשון חז"ל.

3 גם עניין זה צוין במחקר, כגון פֶּפֶל במקרא לעומת פֶּפֶל בלשון חז"ל (ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קכב–קכג).

של חילופי משקלים או מפגשי משקלים. היינו, שמות לא מעטים עוברים ממשקל אחד למשנהו או נשקלים במשקלים שונים במסורות שונות, ועתים במסורת אחת. אפשר שהדבר הוא תוצאה של היקשים בשל צורות משותפות למשקלים נבדלים, או פרי פעולתם של חוקים פונולוגיים המסיטים צורה אחת ממשקל א' אל משקל ב', או בשל גורמים אחרים, כרפיון המסורת בפי מוסרה (אם אכן יש בידינו כלים לקבוע בוודאות שכך הוא הדבר). אבוא עתה להראות את הדברים בתיאור משקל פֶּעַל במסורת פר. אציע תחילה את הממצאים בכתב יד זה, אחר כך אבוא אל החומר המשווה ומה שעולה ממנו לפרשת חילופי המשקלים, ומשם אל מה שדורש היסקים וסיכומים.

ב. משקל פֶּעַל

[א] הנתונים מכ"י פר

3. אָדָם: אָדָם (נידה ט, יא ועוד), הָאָדָם (שם ב, ז ועוד), אָדוּמִין (שם ג, ב), שְׂבִי־אָדוּמִין (נגעים יא, ד), אָדוּמָה (אהלות יז, ד; פרה ג, ז). אָרֶךְ: ⁴ אָרֶךְ (כלים ט, ז; נגעים י, א x3), אָרוּפִין (מקואות י, ה), אָרוּכָה (כלים יח, ה; ⁵ נגעים א, ה). גְּבוֹהָה (אהלות יא, ב; יד, א; יד, ג⁶), גְּבוֹהִים ⁷ (שם טו, א); גְּבוֹהִין (כלים ז, ה; אהלות יא, ג), גְּבוֹהָה (כלים ה, ג; ז, ג, ועוד), גְּבוֹהוֹת (שם יח, א; אהלות יד, ז ועוד). יָרֶק: ⁸ הִירֹק ⁹ (נידה ב, ו), יָרוּקִין (עוקצין ב, ז), שְׂבִירֹקִין (נגעים יא, ד). מָעֹט: בְּמָעוֹטוֹ (זבים ה, ה). עָגַל: עָגוּל (כלים ט, ז ועוד), הָעָגוּל (אהלות יב, ו), עָגוּלִין... עָגוּלִין (פרה ה, ז), עָגוּלָה (נגעים א, ה; א, ו ועוד). עָמָק: הַבִּיבִין הָעָמוּקִין ¹⁰ (אהלות יח, ח). רָטַב (רָטוּב): ¹¹ וְתִמְרִין רָטוּבוֹת (טבול יום ג, ו). שָׁחַר: שָׁחַר (פרה ג, ז x2 ועוד), הַשָּׁחַר (נידה ו, יא ועוד), שָׁחַרִין ¹² (נגעים ב, א ועוד), שָׁחַרָה (פרה ג, ז x2 ועוד), שָׁחַרוֹת (נגעים א, ו ועוד).

- 4 היחיד בא בפר במשקל פֶּעַל – אָרוּךְ (ראה להלן §6).
- 5 בהופעה זו משמשת המילה כשם עצם לכל דבר: "ארוכה של המיטה", "ארוכות של נחתומין". ולא ראיתי להפריד בין התואר אָרֶךְ (אָרוּךְ) והנקבה שלו אָרוּכָה לבין שמות אלו, לפי שנשקלו במשקל אחד.
- 6 במשנה זו אין קו רפה על הגימ"ל, אף על פי שבאה לפניה המילה אפילו (הנחתמת בתנועה).
- 7 לפני גרונית ורי"ש בא חולם לתשלום דגש: גְּבוֹהִים, שָׁחַרִים.
- 8 בכל עבודתנו מילים שלא נמצאו במקרא סומנו בעיגולית לפניהן.
- 9 על היעדר דגש חזק ביו"ד בכ"י פר ראה לעיל כרך א, פרק ו, §41.
- 10 היחיד אינו מתועד בסדר טהרות; אמנם בדפוסי המשנה מצאנו גם "עמוק מכן טמא" (נידה ב, ז), אבל פסוקית זו חסרה בפר ק פא א לו פס ד"ר ועוד (ראה בעל מלאכת שלמה על אתר).
- 11 ראה הערה 85 להלן.
- 12 ראה הערה 7 לעיל.

[ב] חומר משווה ודיון

4. הערה מקדימה: בהשוואת הממצאים בעדים השונים מתגלות ברוב השמות (שמות התואר) במשקל זה ארבע דרכי נטייה: (א) נטייה סדירה של פֶּעַל, בכתיב מלא פֶּעוּל, ¹³ פֶּעוּלִים, פֶּעוּלָה, פֶּעוּלוֹת; ¹⁴ (ב) פֶּעוּל, פֶּעוּלִים וכו', כמו קָרֹב, קָרֹבִים ועוד; (ג) פֶּעוּל, פֶּעוּלִים, פֶּעוּלָה, פֶּעוּלוֹת בדומה לַמְתוֹק, מְתוֹקִים וכו', יָכוֹל, יָכוּלִים וכו'; (ד) פֶּעוּל, פֶּעוּלִים וכו', כמשקל הבינוני הפֶּעוּל של בניין קל. פעמים ששתיים או שלוש מארבע הדרכים הנ"ל מזדמנות בעד אחד, כפי שראינו לעיל בפר: היחיד אָרוֹךְ (דרך ד') והנטייה אָרוּכִין (דרך א'). במקרא נזדמנו, כידוע, גם דרכים אחרות (בעיקר בנסמך!) בנטיית משקל זה, כפי שנראה להלן בהמשך. ¹⁵ ויש שצורת פֶּעַל מתחלפת במשקל אחר שלא נזכר כאן, כגון מָעַט (במסורת פר) כנגד מָעוּט/מָעוּט בעדים האחרים. ¹⁶ נעבור עתה לפרטי ההשוואה.

5. אדם. הניקוד ברוב העדים למשנה תואם את הניקוד בנ"ט ובנ"ב ¹⁷ של המקרא (דרך א'): אָדוּם, אָדוּמִים, אָדוּמָה. בהופעה אחת בלבד (מתוך שבע) בק אין נראה דגש במ"ם: אָדוּמִין (חולין ג, ג [ו] ליד הניקוד ירוקין במשנה זו גופה). בכל יתר ההופעות המ"ם דגושה. גם א ¹⁸ פא ¹⁹ פס, ²⁰ ת ²¹ קוראים כדרך א'. יוצאים מכלל זה דפוסי אמ"ד, קושטא, ²² וינציה וליורנו; הם מנוקדים תמיד בלא דגש במ"ם, כדרך ג': אָדוּמִים (חולין ג, ג; נידה ג, ב), אָדוּמִים (מעשרות א, ב), אָדוּמָה (מגילה ג, ד; אהלות יז, ד; פרה ג, ז). במקום אחד מנוקדים דפוסי קושטא, וינציה וליורנו את הוי"ו בחולם, שְׂבָאֲדוּמִים (נגעים יא, ד), ²³ כדרך ב'; וכך מנוקד בפיוט האשכנזי: ²⁴ אָדוּמִים. במסורת מרוקו (תאפילאלת ומקומות אחרים) קוראים adumim בלא הכפלת המ"ם, אך ה־u במסורת זו עשויה לייצג חולם או שורק. משמע, אפשר שהכוונה לאָדוּמִים או לאָדוּמִים.

- 13 הנתונים מובאים בכתיב המלא, שהוא הרווח, כידוע, בעדי המשנה.
- 14 ראה לעיל הערה 7.
- 15 הכוונה לצורות הנסמך אָרֶךְ, גִּבְהָ, עֲמָקִי; צורת הנקבה idma (במדבר יט 2 = אָדְמָה בנוסח המסורה) במסורת השומרונים היא צורה סגולית, בדומה לאָרֶךְ שהובאה לעיל.
- 16 ראה להלן, § 9.
- 17 ראה ייבין, בבלי, עמ' 951.
- 18 הנה שתי דוגמות מכ"י א: אדומים (נידה ג, ב), אדומה (פרה ג, ז).
- 19 ואלה שתי הדוגמות המנוקדות בפא: אָדוּמִים (מעשרות א, ב), אָדוּמָה (מגילה ג, ד).
- 20 הנה דוגמות מכ"י פס: אָדוּמִין (חולין ג, ג), אָדוּמָה (אהלות יז, ד).
- 21 הרי דוגמה מכ"י ת: אָדוּמִים (נידה ג, ב); בהופעות אחרות אין, כרגיל, ציון דגש במ"ם בכ"י ת, כגון אָדוּמָה (אהלות יז, ד).
- 22 יש להדגיש שהיעדר דגש בדפוס קושטא אין לו משמעות, בשל נטייתו המובהקת למעט בדגשים. אנו מביאים אותו כאן בשל זהות עדויותיו לדפוסי אמ"ד ווינציה, אך כמובן בהסתייגות האמורה.
- 23 דוגמה זו ואחרות (וראה להלן הערות 80-81) עשויות להוביל למסקנה שדפוסים אלו תלויים זה בזה בניקודם, אך הדבר טעון בירור.
- 24 ראה אלדר, אשכנז ב, עמ' 220.

6. אָרֶךְ. ביחיד נזדמן במקרא רק הנסמך: אָרֶךְ בנ"ט ובנ"ב;²⁵ ועל ידו מצינו את הנקבה אֶרְכָּה²⁶ (שמואל ב ג 1 ועוד x2). במשנה כל העדים מנקדים את היחיד אָרוֹךְ, אבל נחלקו בניקוד הצורות הנטויות: רוב כתבי היד נוקטים אֶרוֹכִים/ן, אֶרוֹכָה,²⁷ אֶרוֹפוֹת;²⁷ כך הוא בפר א²⁸ ק פא²⁹ וכך על פי רוב בפס,³⁰ כלומר עירוב של דרכים ד' וא'. אך מצינו גם עדים שניקדו לא רק את היחיד אָרוֹךְ (במשקל פֶּעוּל) אלא גם את יתר הצורות, כלומר הכול בדרך ד'. כך פא פעם אחת: אֶרוֹכוֹת שלנחתומין (כלים טו, ב); וכך כמה וכמה פעמים בפס: בֶּאֱרוֹכָה (שבועות ב, ג), אֶרוֹכוֹת (עדויות ז, ז), אֶרוֹכוֹת (כלים יט, ו).³¹ וזה ניקוד רווח בדפוס המשנה. למשל, בדפוס אמ"ד מצינו אֶרוֹכִין (ראש השנה ב, ג; מקואות י, ה); אֶרוֹכָה (נדריים ט, י ועוד ועוד), אֶרוֹכוֹת (נגעים א, ה) ליד אֶרוֹכָה (ברכות א, ד; יומא ד, ד); ובדפוס וינציה אֶרוֹכִין (ראש השנה שם, שם; מקואות שם, שם), ארוֹכָה (ברכות שם, שם), אֶרוֹכָה (נגעים א, ה x2 ועוד) ליד אֶרוֹכָה (שם א, ו x2). וכן הוא בדפוס ליוורנו: אֶרוֹכִין (ראש השנה שם, שם; מקואות שם, שם), אֶרוֹכָה (יומא ד, ד; נדריים ט, י x2), אֶרוֹכוֹת (עדויות ז, ז; נגעים א, ה;³² כלים יט, ו), בֶּאֱרוֹכוֹת (שבת כג, ה; סוכה א, ח³³);³⁴ אך גם אֶרְכָּה (ברכות א, ז; כלים יח, ה; יח, ו; נגעים א, ה x2; א, ו x2), בֶּאֱרָכָה (שבועות ב, ג).³⁵ הניקוד בנ"ב, ארוֹכוֹת (וגם ארוֹכוֹת), אינו מגלה אם הכ"ף דגושה אם לאו.³⁶ גם ניקוד ת אינו חד-משמעי: אֶרוֹכִים (מקואות י, ה), אֶרוֹכָה (נגעים א, ה x2 ועוד), אֶרוֹכוֹת (כלים יט, ו ועוד). ת אינו מציין על פי רוב דגשים, אך מן המסורת שבעל פה אנו למדים שבמרכז תימן קראו אָרוֹךְ, אֶרוֹכִים, אֶרוֹכָה, אֶרוֹכוֹת, בלא דגש בכ"ף.³⁷ בפיוט האשכנזי מצאנו³⁸

- 25 ראה ייבין, בבלי, עמ' 952; בדוגמה שהביא שם, מיחזקאל יז 3, אָרֶךְ, מסתפק ייבין שמא תוקנה מן אָרֶךְ.
- 26 אין תיעוד לצורה זו בנ"ב.
- 27 בין שהתיבה משמשת כשם תואר ובין כשם עצם (ארוֹכָה של נחתומין, ארוֹכָה של מיטה), כפי שציננו לעיל בהערה 5.
- 28 בכ"י א מצאנו: אָרוֹךְ (נגעים י, א הופעה א), ארוֹכִים (מקואות י, ה).
- 29 הנה דוגמות מכ"י פא: בֶּאֱרוֹכוֹת (שבת כג, ה), בֶּאֱרוֹכוֹת (סוכה א, ח).
- 30 הנה דוגמות מכ"י פס: אֶרוֹכִין (ראש השנה ב, ג ועוד x1), אֶרוֹכָה (נגעים א, ה x2 ועוד x8), וכן אֶרוֹפוֹת (כלים טו, ב; נגעים א, ה).
- 31 וראה גם שבת כג, ה; סוכה א, ח.
- 32 על יד אֶרְכָּה (x2) במשנה זו בדפוס ליוורנו.
- 33 והובאה שם גרסה חלופית: בארובות, בבי"ת.
- 34 בכלים (טו, ב) גרס דפוס ליוורנו אֶרְכוֹת, אבל העיר על גרסה חלופית: בארובות, בכ"ף.
- 35 אפשר שמסורתו של נקדן דפוס ליוורנו הכירה גם את דגם אָרוֹךְ, אֶרוֹכִים, אֶרוֹכָה, אֶרוֹכוֹת בלבד; והניקוד אֶרְכָּה (בנקבה יחידה בלבד) הוא בהשפעת המקרא נוסח טבריה, שבו משמשת צורה זו לבדה (אך ראה להלן 178).
- 36 כך ציין בפירוש ייבין, בבלי, עמ' 952.
- 37 ואולם בפריפריה (הרחק מן העיר צנעה) קראו אָרֶךְ, אֶרְכִים וכו'. נתונים אלו על מסורת תימן שבעל פה שמעתי מד"ר צמח קיסר, ואני מודה לו ביותר על כך.
- 38 ראה אֶלְדֶּר, אשכנזי ב, עמ' 231.

אַרוֹכוֹת, וגם אַרוֹפָה, אַרוֹכוֹת. במסורת מרוקו (תאפילאלת ומקומות אחרים) קראו אַרוֹף, אַרוֹכִים³⁹ וכו', כלומר כנראה דרך ד' בלבד.

7. גְּבֵה. במקרא נ"ט גְּבֵה, והחולם מתקיים (לתשלום דגש) בצורות הנטויות: גְּבֵהִים, גְּבֵהָה, גְּבֵהוֹת; בנ"ב מצינו גם גְּבוֹהִין, גְּבוֹהָה בחולם (דרך א') וגם גְּבֵהִים, גְּבוֹהוֹת בשורוק (דרך א' או דרך ג').⁴⁰ בנסמך יחיד מצינו בנ"ט גְּבֵה (x1, שמואל א טז 7), ועל פי רוב גְּבֵה (תהלים קא 5 ועוד x3), ובנ"ב⁴¹ גְּבֵה כשהברה התוכפת אינה מוטעמת – גְּבֵה עִינִים; אבל גְּבֵה לפני הברה מוטעמת:⁴² גְּבֵה לֵב, מְגֵבֵה לֵב. במשנה נמצאו רק ארבע צורות הנפרד⁴³ גְּבוֹהָה,⁴⁴ גְּבוֹהִים, גְּבוֹהָה,⁴⁵ גְּבוֹהוֹת בכל העדים. בל"ח בנ"ב⁴⁶ מצינו גם גְּבוֹהִין וגם גְּבוֹהִין (דרך א' ודרך ג').

8. יִרְק. שלוש דרכי ניקוד מצינו בצורה זו. דרך א': יִרְק, יִרְקִין; כן נוהגים פר, א,⁴⁷ ק-2,⁴⁸ נ"ב⁴⁹ וכ"י ת,⁵⁰ וכן קוראים התימנים במסורות שבעל פה.⁵¹ דרך ב': יִרוֹק, יִרוֹקִים. כך מצינו פעם אחת בק, שִׁבְרוֹקִין (נגעים יא, ד), וכן קוראים כ"י פס והדפוסים אמ"ד, קושטא, וינציה וליוורנו: יִרוֹקִין (חולין ג, ג), שִׁבְרוֹקִים⁵² (נגעים

39 במאמרו "מסורת לשון חכמים בשירתנו הספרדית" (לשוננו לעם כג [תשל"ב], ב-ג), בעמ' 44–46, דן י' רצהבי בצורה אַרוֹף; לאחר ציון דרך הגייה זו במסורות בבל, תימן ובני אשכנז, הוא מביא ראיות ממסורת הספרדים בימי הביניים על פי שיריהם של גדולי המשוררים; הוא מצא אַרוֹף אצל הנגיד, ריה"ל, ש' בן-צקבל ור"י אלחריזי, ומביא עדות לניקוד אַרוֹכִים מיצירתו של י' זרקו, תושב רודוס (בן המאה השבע עשרה). בתשובה של המזכירות המדעית שפרסמה ש"ב (=שושנה בהט) ז"ל בלשוננו לעם מג (תשנ"ב), עמ' 38–39, היא שבה ונדרשה לניקוד אַרוֹף, ואַרוֹכִים שבמטבע התפילה "ותתן לנו חיים אַרוֹכִים" בסידורי אשכנז (היא דחתה שם פלפולי סרק של השואל).

40 ראה ייבין, בבלי, עמ' 953. ייבין מסתפק אם לפנינו שורוק בלא תשלום דגש (כלומר דרך א') או חולם שהפך שורוק עם ירידת הטעם להברה התוכפת (דרך ג').

41 ראה ייבין, שם.

42 שאלה היא, אם אפשר לנסח כלל תפוצה – ככלל הזה שניסח ייבין – על יסוד שלוש דוגמאות בלבד.

43 בשל היעדר כל ייחוד אני מוותר על הבאת מראי מקום.

44 כמובן, אין לנו עניין כאן בשינויים התלויים בדרכי הניקוד, כגון הניקוד גְּבוֹה (הפתח מוטל מתחת לוי"ו) בעדים רבים, או היעדר הפתח הגנוב: גְּבוֹה (למשל פא, כלאים ו, א).

45 ויש שאתה מוצא כתיב חסר וי"ו בדומה לכתיב המקרא, כגון גְּבֵהָה (ק, אהלות ט, ד; י, ו; טהרות ח, א).

46 ראה ייבין, בבלי, עמ' 953.

47 אלו שתי ההופעות שנמצאו בכ"י א: הִירוֹק (נידה ב, ו), שִׁבְרוֹקִין (נגעים יא, ד).

48 יִרוֹקִין (עוקצין ב, ז).

49 ראה ייבין, בבלי, עמ' 952 (ואין לדעת אם הקו"ף דגושה).

50 הכוונה לדוגמה יִרוֹקִים (חולין ג, ג); בשתי ההופעות האחרות (נגעים יא, ד; עוקצין ב, ז) אין דגש בקו"ף.

51 כפי שהודיעני בטובו ד"ר צמח קיסר.

52 רוב הדפוסים הנזכרים כאן מנקדים צורה מיוחדת: שִׁבְרוֹקִים.

שם, שם), יְרוּקִים (עוקצין ב, ז);⁵³ וכן נוקד בעדים אלו השם ירוקה בשתי הוראותיו (מין צמח ומין חולי), השקול במשקל הנקבה של יְרוֹק: (א) בִּירוּקָה שעל פני המים (שבת ב, א), (ב) לִירוּקָה (שם יד, ג). דרך ג': יְרוֹק, יְרוּקִים, יְרוּקָה. דרך זו מתועדת בק ופא, יְרוּקִין (ק, חולין שם, שם), וכן נהגו בניקוד השם הנ"ל בשתי הוראותיו: בִּירוּקָה (ק פא, שבת ב, א), לִירוּקָה (ק פא, שם יד, ג). גם במסורת מרוקו קוראים *yeruquim*⁵⁴, *yaṛuq* בלי דיגוש בקו"ף; אבל אין לדעת אם כיוונו לִירוֹק, יְרוּקִים או לִירוֹק, יְרוּקִים, שכן גם החולם גם השורוק נהגו שם u.

9. מַעַט. צורת מַעַט נזדמנה פעם אחת במקרא: מַעַטָּה (יחזקאל כא 20).⁵⁵ במשנה היא מתועדת פעם אחת ויחידה בפר, כפי שהובא לעיל: "נימצאת טומאה נכנסת לו, ויוצא ממנו בַּמַּעוֹט" (זבים ה, ה). כל העדים המנוקדים גורסים כאן ובכל מקום במשנה צורה במשקל פֶּעוּל: מַעוֹט (מיעוט); כך הוא בק, פא,⁵⁶ פס,⁵⁷ נ"ב (כמעט תמיד),⁵⁹ ת,⁶⁰ ת-מועד.⁶¹ בנ"ב מצינו פעם אחת המיעוטים (אך אפשר שהחיריק במ"ם תוקן מן צירי⁶²), וכן הוא דרך שיטה בדפוס ליוורנו; למשל, מַיעוֹט⁶³ (דמאי א, ב), בַּמַּיעוֹטוֹ (זבים ה, ה) בלא תשלום דגש.⁶⁴

10. עָגַל. בניקודי המקרא מצינו בנ"ט: עָגַל (למשל מלכים א ז 23), עָגְלוֹת (שם שם 31); בנ"ב (העדויות לא משובחות⁶⁵) מצינו גם עָגַל וגם עָגוּל. בעדים המנוקדים של המשנה יש ייצוג לארבע הדרכים שציינו לעיל, ויש עדים שיש בהם עירובים של הדרכים השונות. רק פר (כפי שראינו לעיל, § 38) מקיים את דרך א' באופן סדיר. ק, פא, ופס מקיימים דרך זו על פי רוב; למשל, ק עָגוּל (עבודה זרה ב, ג, ובכל מקום)

- 53 במשנה זו צירף כ"י פס חולם ושורוק: יְרוּקִים (ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 78).
- 54 על יד קו"ף או רי"ש נחצית (וליד כל הגה נחצי) הפונמה u מתממשת o: *yaṛoq*, *yeṛoqim*; ונעיר שבתאפילאלת ובלהגים אחרים מממשים את הקו"ף כ"ף [k]: *yaṛuk*, *yeṛukim*.
- 55 פסוק זה לא נזדמן לפי שעה בנ"ב. (משמעות המילה בפסוק זה שונה מהמשמעות הרגילה של מע"ט [אף הגיזרון שונה?].)
- 56 למשל פסחים ז, ו ועוד x11; ההופעה בזבים (ה, ה) היא על פי עדות ק2, וכו' היא כתובה בגליון: בַּמַּיעוֹטוֹ.
- 57 למשל פסחים (ז, ו), ועוד חמש הופעות מנוקדות (דמאי א, ב; תרומות ה, ד; פסחים ג, ב; ז, ח; סוכה ג, ו); ביתר ההופעות הכתיב המלא – מיעוט – מעיד שמדובר בצורה במשקל פֶּעוּל.
- 58 למשל מַיעוֹט (פסחים ז, ו), בַּמַּיעוֹטוֹ (זבים ה, ה) ועוד.
- 59 ראה ייבין, בבלי, עמ' 959.
- 60 למשל בַּמַּיעוֹטוֹ (זבים שם, שם).
- 61 אלו ההופעות שנמצאו בת-מועד: מַיעוֹט (פסחים ז, ו), מַיעוֹטוֹ (שם ז, ח; סוכה ג, ו), בַּמַּיעוֹטוֹ (פסחים ג, ב).
- 62 ראה ייבין, שם, עמ' 959.
- 63 וכן ניקדו רח"י קוסובסקי (באוצר לשון המשנה שלו) ור"ח ילון.
- 64 העדות חסרת הניקוד של לו וד"ר – במעוטו (זבים שם, שם), מעוטו (מנחות ג, ה x4) – אינה חד-משמעית. במהדורת הר"י קאפח למשנת הרמב"ם מצינו במיעוטו (ראה סוף הערה 57 לעיל), אך במנחות (שם) מביא הר"י קאפח כתיב חסר: מעוטו.
- 65 ראה ייבין, שם, עמ' 952.

בצורות הנטויות 11x בלמ"ד דגושה, כגון עֲגוּלִין (פרה ה, ז, הופעה ב⁶⁶), עֲגוּלָה (סנהדרין ד, ג), עֲגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח). בשתי הופעות אין דגש בלמ"ד: עֲגוּלִין (פרה ה, ז, הופעה א), עֲגוּלָה (נגעים א, ו⁶⁷); כלום שכח בשתי הופעות אלו את הדגש בלמ"ד, או שמא יש כאן ביטוי לדרך ג' ? בפא בחלק המנוקד מצינו: עֲגוּל (כלים ט, ז), עֲגוּלָה (עירובין א, ה; מגילה ד, ח), עֲגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח); אבל פעם אחת מצינו ביטוי לדרך ד' ביחיד: עֲגוּל (בכורות ו, ח). בפס עֲגוּל⁶⁸ (בכורות ו, ח; כלים ט, ז; נגעים יב, א; נידה ח, ד); עֲגוּלִין (פרה ה, ז 2x), עֲגוּלָה (עירובין א, ה), עֲגוּלָה (מגילה ד, ח; מידות ב, ה; מקואות י, ב), עֲגוּלוֹת (כלאים ה, ה), כלומר דרך א'. אבל מצינו גם ביטוי לדרך ד': עֲגוּל (עבודה זרה ב, ג), עֲגוּלָה (סנהדרין ד, ג; אהלות יב, ו), עֲגוּלוֹת (עירובין ד, ח).⁶⁹ בת משמשת רק דרך ד': עֲגוּל (למשל עבודה זרה ב, ג), עֲגוּלִים (פרה ה, ז 2x), עֲגוּלָה (מקואות י, ב).⁷⁰ בדפוסים אמ"ד, קושטא ווינציה שולטת דרך ד', כגון עֲגוּל (בכורות ו, ח; כלים ט, ז ועוד),⁷¹ עֲגוּלָה (מידות ב, ה; כלים יא, ז;⁷² אהלות יב, ו ועוד), עֲגוּלִים (פרה ה, ז 2x); עֲגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח).⁷³ יוצאת מכלל זה דוגמה יחידה באמ"ד עֲגוּלָה (מגילה ד, ח), שנוקדה כנראה בלמ"ד דגושה. בדפוס ליוורנו שולטת דרך ג': עֲגוּל (למשל כלים ט, ז), עֲגוּלִין (פרה ה, ז הופעה א), עֲגוּלָה (למשל כלים יא, ז), עֲגוּלוֹת (כלאים ה, ה; עירובין ד, ח); אבל מצינו פעם אחת ביטוי לדרך ד', כפי שמלמדת צורת היחיד: עֲגוּל (בכורות ו, ח);⁷⁴ ופעם אחת עֲגוּלִים (פרה ה, ז, הופעה ב) הרומזת לדרך ב' (עֲגוּל–עֲגוּלִים). במסורת מרוקו (תאפילאלת) קוראים 'agulim, 'agul; היעדר הדגש בלמ"ד רומז לעֲגוּלִים, והיחיד הוא (כנראה) עֲגוּל (אך אולי גם עֲגוּל). בפיוט האשכנזי⁷⁵ נרשמו גם עֲגוּלָה (דרך ד'), על פי רוב, וגם עֲגוּלָה (דרך ג' או דרך ד').

11. עֲמָק. במקרא נ"ט ניקודו של שם תואר זה על פי רוב כדרך א' – פֶּעַל: עֲמָק (למשל ויקרא יג 3), עֲמָקִים (משלי יח 4). אך לעתים מצאנו עדויות לדרך ג': עֲמָקוֹת

66 על יד הופעה א בלא דגש בלמ"ד.

67 אך במשנה ה: עֲגוּלָה.

68 פס מחליף, כידוע, פתח וקמץ וצירי בסגול באופן חופשי.

69 רק צורת הנפרד ביחיד היא חד-משמעית. לעומת זאת הצורות הנטויות בלא דגש בלמ"ד עשויות להתפרש חלופות של צורות דגושות בכתב יד זה (על עניין זה העמידני ידידי ד"ר מיכאל ריז"ק).

70 וכבר הביא ייבין (בבלי, עמ' 952) ראיות לניקוד זה מעדים אחרים מתימן (אף הוא ציין שם לניקוד עֲגוּל ביחיד). וכן נוהג במסורתם שבעל פה, כפי שלמדתי מד"ר ציון עוקשי ומד"ר צמח קיסר.

71 ומצאנו בדפוס אמ"ד גם את הניקוד עֲגוּל (עבודה זרה ב, ג; נידה ח, ד), שצוין על ידי ייבין ממקור אחר (ראה הערה 70 לעיל).

72 בדפוס אמ"ד העי"ן מנוקדת כאן בשווא בלבד: עֲגוּלָה.

73 שתי הופעות אלו לקוחות מדפוסים אמ"ד ווינציה בלבד; אין בידי דפוס קושטא לזרעים ומועד.

74 אם כן, יש מקום לפרש גם את הניקודים עֲגוּלִין, עֲגוּלָה וכו', שהובאו לעיל, כצורות נטויות בדרך ד'.

75 ראה אלדר, אשכנזי ב, עמ' 135, 221.

(איוב יב 22; כך מנוקד בכתר ארס-צובה). אבל הנסמך ברבים בא במשקל סגולי: עֲמָקִי (ישעיהו לג 19; יחזקאל ג 5; ג 6). בנ"ב⁷⁶ עֲמָק, אבל בנטייה בעי"ן פתוחה: עֲמָקִים, עֲמָקָה, עֲמָקוֹת. במשנה פר ק פא קוראים כדרך נטייה א': עֲמוֹק, עֲמוֹקִין.⁷⁸ בנ"ב עֲמוֹקָה, עֲמוֹקִין (בעי"ן חטופה).⁷⁹ בפס ובדפוסים המנוקדים מצינו את דרך ג'. למשל עֲמוֹק (פס, אמ"ד, וינציה וליוורנו, במסכת כלאים ב, ח, ועוד ועוד, וכן גורסים ארבעת העדים הנ"ל ודפוס קושטא במסכת בבא בתרא ג, ה, ועוד⁸⁰), עֲמוֹקִין/עֲמוֹקִים (פס, אמ"ד, וינציה וליוורנו, כלאים ג, ב;⁸¹ וכן קוראים ארבעת הנ"ל ודפוס קושטא בבבא בתרא ז, א 2x ועוד), עֲמוֹקָה (פס וארבעת הדפוסים הנ"ל, מנחות ה, ח ועוד). ניקוד ת אינו חד-משמעי בצורות הנטויות: עֲמוֹק (בבא בתרא ג, ה), אבל עֲמוֹקִים (שם ז, א 2x ועוד), עֲמוֹקָה (מנחות שם, שם), ואיננו יודעים אם הקו"ף דגושה אם לאו, אולם במסורת שבעל-פה מתימן הדברים ברורים: עֲמוֹקִים, עֲמוֹקָה (בלא דגש במ"ם).⁸² גם במרוקו (תאפילאלת) קוראים amuq, amuquim (=כנראה עֲמוֹק, עֲמוֹקִים) בלא הכפלה של הקו"ף.

- 76 ראה ייבין, בבלי, עמ' 952.
- 77 בפר צורת היחיד אינה מתועדת (כאמור לעיל בהערה 10), ומצינו רק את צורת הרבים: העֲמוֹקִין (אהלות יח, ה).
- 78 בק עֲמוֹק (למשל כלאים ב, ח), ופעם אחת מנוקד עֲמוֹק (עירובין ז, ג). ובנטייה וי"ו שרוקה ואחריה קו"ף דגושה: עֲמוֹקִין (שם ג, ב). פעם אחת מצינו כתיב חסר: עֲמָקִים (ערכין ז, א), עֲמוֹקָה (כלאים ה, ג). בפא עֲמוֹק (שם ב, ח); פעם אחת מנוקד עֲמוֹק (עירובין ג, ג), עֲמוֹקִים (כלאים ג, ב), עֲמוֹקָה (שם ה, ג).
- 79 ראה ייבין, בבלי, עמ' 952; ואיננו יודעים אם הקו"ף דגושה.
- 80 באמ"ד רווח הניקוד בעי"ן חטופה: עֲמוֹק (כלאים ד, ג; ה, ג; ו, א; עירובין ג, ג; ז, ג; נידה ב, ז); ומצאנוהו גם בדפוס וינציה (במשניות הנ"ל מכלאיים ועירובין). הדבר מלמד כנראה על תלותו של דפוס וינציה בדפוס אמ"ד (כנרמז לעיל בהערה 23).
- 81 בדפוס אמ"ד ווינציה כתובה התיבה במשנה זו בצורה מקוצרת: עֲמוֹקִי (ראה מה שכתבתי בסוף הערה 80 לעיל).
- 82 כפי שלמדתי מד"ר צמח קיסר. ידידי ד"ר אורי מלמד הוסיף לי כהנה וכהנה נתונים ממסורת תימן. והרי עיקר המובאות שהוא העמיד לרשותי: "בניקוד המקרא נוהגות כמעט תמיד רק צורות נטויות בדגש. נעיר שמהרי"ץ (בחלק הדקדוק, מהדורת גינצבורג, המסורה, לונדון תרמ"ה, חלק ג, עמ' 63) ראה לציין: 'מים עֲמָקִים עצה בלב איש' (משלי כ 5) – 'הקו"ף בדגש'. אך במקום אחד 'אין הקו"ף בדגש': 'מים עֲמָקִים דברי פי איש' (שם יח 4). בניקוד המשנה, הר"י עמר מנקד במהדורתו תמיד את הצורות הנטויות בלא דגש, כגון עֲמוֹקָה (כלאים ה, ג ועוד), עֲמוֹקִים (ערכין ז, א ועוד). וכן ניקד בתלמוד: 'נקעים עֲמוֹקִים' (קידושין סא ע"א), אבל בפסוק ממשלי (כ 5) המובא בפסחים נג ע"ב – נד ע"א, ניקד עֲמוֹקִים בקו"ף דגושה. י' רצהבי (אוצר לשון הקודש שלבני תימן, תל-אביב תשל"ח, עמ' 210) מביא עֲמוֹקִים מכתר מלכות לרשב"ג, ואכן כך מצינו בתכלאל עם פירוש עץ חיים למהרי"ץ (מהדורת א' נדאף, ב, קה ע"ב): 'ומהם עֲמוֹקִים'. וכן מצינו בתכלאל שיבת ציון (מהדורת הר"י קאפח, ג, עמ' קסט) בצירוף הנ"ל. אני מודה לד"ר מלמד על כל המידע החשוב הזה.
- נעיר שבניקוד הארמית של דניאל (כ 22) נחלקו הספרים. יש מנקדים עֲמִיקָתָא (כך מנוקד בכ"י לנינגרד [כפי שמובא אצל דותן, תנ"ך] ובמהדורת הרב מ' ברויאר וכן קוראים התימנים), ויש מנקדים עֲמִיקָתָא (השווה מהדורת קורן ומשם לקונקורדנציה של א' אבן-שושן).

12. רָטַב. במקרא מצינו פעם אחת ויחידה: רָטַב (איוב ח 16) בנ"ט, וכן הוא בנ"ב: רָטַב. במשנה מתועדת צורה נטויה בטוחה אחת: רְטוּבוֹת (טבול יום ג, ו); כן הוא בפר, נ"ב,⁸³ 27, פס, ת ודפוסי אמ"ד,⁸⁴ וינציה וליוורנו.⁸⁵

13. שָׁחַר. אין פרט בעל חשיבות לציון בניקוד מילה זו, זולתי הניקוד (המסופק) בשורוק, שָׁחור, בנ"ב.⁸⁶

ג. הערות וסיכומים

נחתום דברינו בכמה הערות סיכום:

14. עינינו הרואות כי משקל בעל היקף מצומצם ביותר – תשעה שמות בלבד בסדר טהרות במסורת פר – רבו בו החילופים בין העדים. למעשה, אין לנו אפילו שם אחד שיש זהות גמורה בקריאתו בכל העדים שנסקרו. מובן שלא כל העדויות שוות במשקלן, וגם לא כל החלופות מוצקות במידה זהה, שכן לא הרי עדות שנכתבה סמוך לראשית האלף השני כעדות שנכתבה במועדים מאוחרים. מכל מקום אין לפטור עדויות באמירה שמשוגות ושיבושים לפנינו. כמעט כל ניקוד נתמך מכמה וכמה עדים שאינם תלויים זה בזה.⁸⁷

15. השוואת כלל הנתונים נותנת מקום לחשוב שחברו כאן תהליכים לשוניים שונים: (א) כל צורת פֶּעַל ביחיד עשויה להתפרש כשייכת לאחד משלושה משקלים: א. פֶּעַל הדגוש בנטייתו, זה שנתכנה כאן דרך א'; ב. פֶּעַל בחולם מתקיים מן

83 ראה ייבין, בבלי, עמ' 953.

84 בטופס שבידי מדפוס קושטא חסרה המסכת הזאת.

85 היחיד רָטַב שנזדמן במקום אחר במשנה – "האקון והרטוב" (כלים כג, ה) – אינו קשור ברט"ב שעניינו לחות. אמנם המילה מנוקדת וְהָרְטוּב בפר ק פס, בדפוסי וינציה וליוורנו, וכן ניקד הרח"י קוסובסקי במהדורה א' של אוצר לשון המשנה; במהדורה השנייה ניקד בנו מ' קוסובסקי וְהָרְטוּב; על טיב מסורת הלשון במהדורה א' של קוסובסקי ראה עתה את בירורו המצוין של ריז"ק (עד שהוזנח). כ"י ת מנקד וְהָרְטוּב, דפוס אמ"ד גורס ומנקד וְהָרְטוּב, ומעין זה מצינו בדפוס קושטא: וְהָרְטוּב. ואין נראה, כאמור, שיש קשר כלשהו למילה זו עם השורש רט"ב שעניינו לחות. אל יטעה אותנו הניקוד רָטוּב באבות הטקסטים – ק, פר – ובעדים אחרים להניח, שהמילה נתפרשה למוסרים כשייכת לשורש זה. מדובר בפח ומוקש ששימש ציידים (רמב"ם [קאפח]: "מכלי ציד העופות והוא מכלי העץ"). ויש לשם הזה מקבילה במנדאית, ראטיבא, כפי שלימדנו הרי"ג אפשטיין (פיה"ג, עמ' 65 הערה 40). מהדורה ב' של אוצר לשון המשנה לקוסובסקי, שהגדירה את רטוב "מין סל מענפים לחים", ניסתה לקרבו בזרוע אל רט"ב שעניינו לחות, בבדוה הגדרה שלא הייתה במהדורה הראשונה.

86 ראה ייבין, בבלי, עמ' 953. והעיר שם: "אך שמא נכתב חולם ונתפשטה הדיו בין נקודותיו".

87 דבר ברור הוא, שאין לספור את ארבעת הדפוסים המנוקדים שנזכרו כארבעה עדים נפרדים בשל התלות של המאוחר במוקדם ממנו (ראה מה שכתבתי לעיל בהערות 23, 80–81), אם כי הם נבדלים בפרטים לא מעטים; וזה טעם ההיזקקות לכולם (בשלב זה).

הסוג המשתקף בנטיית גדול (גדולים, גדולה, גדולות), קרוב ורחוק ודומיהם; ג. פעול ב-[ō] (חולם) בהברה סגורה מוטעמת המתחלף ב-[ū] (שורוק) בהברה פתוחה לא מוטעמת מן הסוג של מתוך, מתוקים וכו'. דבר זה עשוי להתרחש כתהליך היקש טבעי בלשון, בכל לשון; כך למשל הצורה יכול נתפסת במסורת אחת (אולי מותרים אנו לומר בלהג אחד?) כשייכת לדגם קרוב, קרובים (מה שקראנו כאן דרך ב') כפי שהדבר נוהג במסורת פר,⁸⁸ לעומת זאת היא נתפסת ברוב העדים הקדומים ובמסורת תימן⁸⁹ כשייכת לדגם מתוך, מתוקים (מה שכינינו דרך ג').

(ב) צורת הנטייה פעולים, פעולה, פעולות משותפת לשני משקלים: הבינוני הפעול והבינוני מן הדגם מתוך, מתוקים וכו' יכול, יכולים. לפיכך אפשר להגיע מצורה נטויה כזאת בדרך גזירה לאחר אל היחיד פעול או אל היחיד פעול. וזה, האחרון, כאמור, עשוי להתפרש כאחד משלושה משקלים. אין צורך להניח שתהליך כזה מתרחש בהכרח רק בפי מי שמסורתו הלשונית לא יציבה; הוא עשוי להתגלגל גם בפיו של דובר הלשון. נפרש דברינו בדוגמה אחת. ראינו כי התואר עגול ניטה בדרך א' – עגלים; אבל גם בדרך ב' – עגולים; וגם בדרך ג' – עגולים. מצורת עגולים יכולה להיגזר בדרך גזירה לאחר צורת היחיד עגול בדרך ד'; וזו אכן מצויה במסורתם של עדים שונים.

כמובן, אפשר שלא התהליכים המתוארים לעיל הם שהביאו לחילופי הצורות; אלא מלכתחילה עגול נתחלף בעגול וארוך נתחלף בארוך כחילופי משקלים אחרים של צורות בינוני ושמות תואר, כגון קצר/קצור, דבק/דבוק, קרב/קרוב, צהיב/צהוב וכיו"ב.⁹⁰ הקרבה הסמנטית בין צורות בינוני של פעלים עומדים ושמות תואר המציינים תארים סטטיים הכשירה אותם לחילופים הדדיים.

16. השאלה המעניינת היא, האם החילופים הרבים שאנו מוצאים כאן ובמשקלים אחרים בתצורת השם במסורות לשון חכמים חוזרים אל תקופת הדיבור העברי או שנתרחשו בתהליך המסירה בימי הביניים? אולי לא מיותר לומר שרבים מן הנתונים שהובאו לעיל עולים מעדים שחזקת קדמותם הוכחה בסוגיות לשון רבות. ולפיכך יש לראות את רוב הנתונים כבעלי קדמות מופלגת, ואין מניעה להניח שחלק גדול מהם משתלשלים, כנראה, מן העברית בעודנה נוהגת בדיבור פה בימי התנאים.

88 במסורת פר תוצג הצורה יכול במשקל פעול (בעל צורת הריבוי פעולים), שכן מתוך עשרים וחמש הופעות של הצורה הנטויה מצאנו עשרים ושלוש נקודות בויו חלומה: יכולין (כלים ד, ג ועוד x8), יכולה (שם יח, ב ועוד x11), יכולות (פרה ה, ט; טהרות ז, ד) – ורק ב-x2 מנוקדת הוי"ו בשורוק: יכולה (כלים ד, ב; יז, ג). הווה אומר: בפר הצורה באה, למעשה, בשני משקלים, אך האחד ייצוגו מרובה והשני ייצוגו ממועט.

89 כך מצינו בכתבי היד ק, א, פא, פס, בנ"ב, בכ"י ת ובמסורת בעל פה של התימנים וכן מצינו בפיוט האשכנזי (פרטי הדברים יובאו בפרק העוסק במשקל פעול [ב]).

90 ראה שרביט, אבות מהדורה, עמ' 108; וכן לעיל כרך א, פרק י, § 36.

17. אין הכרח גמור, לדעתי, להניח שחלק מן הצורות שנתקיימו בכתבי יד ובדפוסים של המשנה והן זהות לניקודי המקרא הן פרי השפעה מקראית. אנחנו עשויים להתפתות להניח שארֹוֹף נתקיימה בעינה – שכן אין כמוה במקרא – אבל אַרְכִּים, אַרְכָּה ואַרְכּוֹת נוטים כך במשנה ובעדים מובחרים, מפני שיש כנגדן אַרְכָּה (שמואל ב ג 1 ועוד x2) במקרא. אם כך, איך נסביר את קיומן של עָגוּל, עָגוּלִים, עָגוּלָה הגם שבמקרא הטברני מצינו עָגַל, עָגְלוֹת? אמנם נוכחות ניקוד המקרא במסורות לשון חז"ל אינה מוכחשת, אבל אין להפריז בה.⁹¹

18. בדומה לזה יש מי שיחפש בכמה הבדלים בין מסורת המקרא ללשון חז"ל את ידה של הארמית. כך אַרֹוֹף, אַרְוֹכִים וכו' עשויות להתפרש כהשפעת המקבילה הארמית, כלומר אַרֹוֹף, אַרְוֹכִים (במשקל הבינוני הסביל של בניין קל), עלו בתקופה מאוחרת בעברית בהשפעת המקבילות בארמית שנשקלו בה במשקל הבינוני המקביל אַרִיף, אַרִיכִין וכו'. ואולם במה נבדל החילוף אַרֹוֹף/אַרְוֹף מכל חילוף אחר שנמצא בעברית, כגון קָצֹר/קָצוּר, דָּבֵק/דָּבוק ודומיהן שנזכרו לעיל? לטעמי, אין כל הכרח לגייס לכאן השפעות חוץ.⁹²

19. אולי מן הראוי להעיר על פרט קטן נוסף העולה בדרך אגב מן הבירור שלנו. ידועה הנטייה של מדרקדים לחפש ולמצוא קשר בין משקל למשמעות. אבל נטייה זו לא הייתה כנראה משאת נפשם (ובלשון פחות פיוטית: נטייה זו לא הייתה בתודעתם) של דוברי העברית (וכנראה גם לא של מוסריה). די להדגים את הדבר בשלושת שמות הצבעים אֶדָם, יָרֵק וְצָהָב (השם צָהָב לא הובא במשקל פֶּעַל [הדגוש] בכ"י פר, שכן הוא שייך במסורתו – ולא רק בה – למשקל פֶּעוּל אחר). הרי הממצאים מארבעה כתבי יד מהימנים:

ק: אֶדָם–אֶדוּמִים (x6), אֶדוּמִים (x1)

יָרֵק–יָרוּקִים (x3), יָרוּקִים (x1)

צָהָב–צָהוּבָה (נגעים י, ג x2; מן הצורות הנטויות נמצאה רק צורת הנקבה ביחיד)

(הערה: יָרוּקִין שנזדמנה פעם אחת היא במסירתו של ק2).

פא: אֶדָם–אֶדוּמִים

יָרֵק–יָרוּקִים

צָהָב–צָהוּבָה (נגעים שם, שם; הצורות אינן מנוקדות)

פר: אֶדָם–אֶדוּמִים

יָרֵק–יָרוּקִים

צָהָב–צָהוּבָה (נגעים שם, שם)

91 ועוד יש הרבה מה לומר בעניין זה.

92 גם עניין השפעת הארמית בדקדוק לשון חז"ל קובע דיון לעצמו.

א: אָדום-אָדומין
 יְרוֹק-יְרוֹקין
 צָהוּב-צָהוּבָה

כללו של דבר, אפילו כתב יד אחד מן הארבעה אינו שוקל את שלושת שמות הצבעים במשקל אחד. לשון אחר, אין משקל אחד לציון הצבעים כדרך שאנו נוהגים (או כדרך שלימדונו לנהוג) בעברית החדשה.

פרק יג

משקל פֶּעוּל ומה שמסתעף ממנו

א. מבוא

1. בתוך התיאור השיטתי של דקדוק לשון המשנה על פי כתבי היד ק, פר ועל פי עדים אחרים, שאני עסוק בו, ניתן מקום חשוב לתצורת שם העצם. אחת המטרות היא להעמיד את כלל משקלי השם כשהם מוצגים בזה אחר זה, על פי הממצאים בכל אחד משני כתבי היד הנזכרים, עם השוואה נרחבת לממצאים בעדים נוספים ובכללם כתבי היד פא לו פס הדפוס הראשון של המשנה (=ד"ר), ודפוס ליוורנו (תרע"ט, תרפ"ט) מכאן, וכ"י א, מסורות נ"ב ושני כתבי היד הידועים מתימן: ת, ת-מועד, ועמם גם עדים נוספים, כגון הגרסות המשוקעות בפירוש הגאונים לסדר טהרות מהדורת רי"נ אפשטיין והגרסות המשוקעות בערוך.

2. הממצאים מכתבי יד ק ופר שתיאורנו מושתת עליהם נבדקו בדרך שיטה לכל פרטיהם ופרטי פרטיהם בכל אחד מן השמות הכלולים במשנה. כמובן, לא ראיתי להציג את כל מראי המקום בתיאור המוצע. בהצגת הנתונים המשווים שהובאו מעדים אחרים נקטתי דרך אחרת: ברוב השמות הבאתי את כלל הנתונים, אבל בשמות אחרים (בעיקר שמות המצויים במקרא), הגם שבדקתי את כלל הממצאים הנוגעים להם בעדים האחרים, לא ראיתי להעמיס את נתונייהם בעבודתי, שכן על פי רוב אין בהם כדי להוסיף דבר לתיאור המשקל.

3. התיאור השיטתי של משקלי השם מעלה שורה של עניינים בפרטים ובכללים. הדברים הנוגעים לפרטים – והם רבים מאוד – יש מהם עניינים הדורשים בירור פילולוגי כדי לקבוע את צורתו המדויקת של שם מן השמות בהקשר מסוים; ויש מהם עניינים הנוגעים לתצורתו של שם מסוים: בכתב יד אחד הוא עשוי להשתייך למשקל א, בכתב יד אחר למשקל ב ובכתבי יד אחרים למשקל ג. כגון השם חפוי שבפר הוא תמיד פֶּעוּל (חפוי) ובק פעמים שהוא פֶּעוּל (חפוי) ופעמים שהוא פֶּעוּל (חפוי); או השם סרוד, שבק הוא סרוד ובנ"ב סרוד ובפר סרוד.

* פרסום ראשון: לשוננו סו (תשס"ד), עמ' 59–84.

4. ויש עניינים בעלי היבט כולל, כגון הנטייה להמיר משקל אחד במשקל אחר, המוצאת את ביטוייה בכמה שמות על פי הממצאים בעדים אחדים, כמו חילופי פעול בפעול או בפעול. עניינים מן הסוג הזה מצריכים לעתים תיאור משולב של משקלים אחדים בשל נקודות המגע הרבות ביניהם. וכבר הצגתי את הפרשה הזאת בעניינים אחרים.¹ סוגיה כוללת מסוג אחר נוגעת לדרכי גלגוליהם של שמות מן המקרא שנקרו בלשון המשנה לעומת גלגוליהם של שמות שהופעתם הראשונה היא בלשון חז"ל. ואף שיש להפריד היטב בין השמות שהם מעין מובאות מן המקרא לשמות מקראיים הממשיכים לחיות גם בלשון חז"ל, בעיקרו של דבר אלו ואלו מופיעים במשנה כמעט תמיד כצורתם במקרא. וגם לשאלה הזאת נדרשתי במקום אחר.²

5. הבירור הזה יתמקד במשקל פעול. תחילה אבוא להציג את הממצאים ואגע בכל פרט הנוגע לשם מן השמות, ואחר כך אבוא לדון בעניינים שיש להם היבט כוללני. בזה וגם בזה יתלבן עניינו של המשקל המתואר ויתבררו קווים הנוגעים לפרטים השונים הכלולים בו ולסוגיות הכוללות המתחייבות מתיאורו.

ב. משקל פעול

[א] הערות מקדימות

6. א. ב-7§ להלן מובאים כלל השמות שנמצאו במשקל פעול, תחילה מן ק ואחר כך מן פר. השמות שלא נקרו במקרא צוינה עיגולית לפנייהם, כגון גְדוּד לעומת חֲפּוּי: הראשון, שנמצא במקרא, אין לידו כל סימן; השני, שאינו נמצא במקרא, באה לפניו עיגולית.

ב. בהצעת הממצאים מכ"י ק, כאשר מדובר בנתונים שנקרו רק בק2 (הדפים בסוף סדר טהרות שהועתקו ונוקדו בידי סופר אחר), הערתי על פרט זה בסוגריים, כגון לְבוֹשׁ (2ק7).

ג. בהצגת הנתונים ויתרתי כמעט תמיד על סימון ציון הרפה על אותיות בג"ד כפ"ת. במובאות מן נ"ב הסבתי את הניקוד הבבלי לניקוד טברני.

ד. אף שבדיקתי מיוסדת על כלל הממצאים בק ובפר, לא הבאתי את כל מראי המקום אלא בשמות שחשבתי שהדבר הכרחי.

ה. לפי שנקודת המוצא בתיאורי היא סינכרונית, גם שמות ממוצא יווני וממוצא לטיני שנשתלבו בתצורה העברית מובאים במשקל זה (כפי שאני עושה בתיאורם של כל המשקלים האחרים).

[ב] הצגת המצאי בק ובפר

7. ק: גְבוּל, גְדוּד, זָבוּב, זָכוּר, חֲפּוּי, כְּדוּמִים (2ק7) – עצים ועליהם מסמרים או ווים,

1 ראה לעיל בכרך זה פרק ז, §§ 17-19, ופרק יב, § 4-19.

2 ראה למשל לעיל פרק ז, § 7.

כְּלוּב, כְּלוּם, כְּסוּי, אֶכְרוּב – מלאך, ב. כְּרוּב/אֶכְרוּב – מִין יֶרֶק, כְּשׁוּת – שַׁעַר, לְבוּשׁ (27), נְעוּרִים, סָחוּס, סָרוּד – כְּלִי לִישָׁה, פְּטוּר, פָּסוּל, קָרוּם, שְׁבוּת, שְׁפוּד, שְׁפוּי – נְסוּרַת עֲצִים, שְׁתוּת, תָּחוּם, תְּנוּף.
 אָבוּס/אָבוּס (וגם אָבוּס), אָלוּל, אֵילוּם (< אֵלוּס 27) – מִין צִמָּח, אָמוּם, אָמוּרִין/אָמוּרִין – חֲלָקִי הַקְּרִבּוּת הַנִּשְׁרָפִים, אָרוּס – כְּלִי זֶמֶר.
 פֶּר: זָבוּב, חֲפּוּי, כְּדוּמִים, כְּלוּב, כְּלוּם, כְּסוּי, כְּשׁוּת, לְבוּשׁ, נְעוּרִים, פְּטוּר, פָּסוּל, שְׁפוּד, תְּלוּי, תְּנוּף.
 אָבוּס, אֵילוּם, אֵימוּן (= אָמוּם שֶׁהוּבָא לַעֲלֹל מִן ק),³ אָרוּס.

הערות

8. א. כלל השמות במשקל פעול משתי הרשימות שלעיל מגיע ל-32. בק כלולים 31 שמות; השם תְּלוּי, שנמצא בפר, שקול בק במשקל פעול (תְּלוּי). בפר כלולים 18 שמות בלבד במשקל זה; השמות גְּבוּל, גְּדוּד, זְכוּר, אֶכְרוּב, סָחוּס, שְׁבוּת, שְׁפוּי, שְׁתוּת, תָּחוּם; אָלוּל, אָמוּרִין (בסך הכול 11 שמות) אינם מתועדים בפר לפי שאינם נקרים בסדר טהרות. שלושה שמות – ב.כְּרוּב/אֶכְרוּב, סָרוּד, קָרוּם – שקולים בפר במשקלים אחרים.

ב. השמות נְעוּרִים, אָמוּרִין/אָמוּרִין נוטים תמיד בצורת הרבים בלבד (plurale tantum); שיוכם למשקל פעול ביחיד הוא מסברה בלבד. השם כְּדוּמִים נקרה במשנה כולה פעמיים בצורת הרבים בלבד, ואפשר שצורת היחיד שלו היא כְּדוּם ולא כְּדוּם.

ג. השמות שעיצורם הראשון הוא אל"ף הובאו כאן גם כאשר תנועת האל"ף היא צירי, לפי שצירי זה נתפרש לנו כחלופה של חטף-סגול או של חטף-פתח.⁴ אך אפשר שבחלק מן השמות אין הצירי עומד תמורת חטף.

[ג] פירוט הממצאים ב־ק ובפר, חומר משווה ודיון

9. הרי פירוט הנתונים:

9.1 גְּבוּל. השם נקרה במשנה בנטיית היחיד: בְּגִבּוּלָה, בְּגִבּוּלִי (ק, עבודה זרה ג, ד), וברבים: וּבְגִבּוּלִין (ק, שבת א, יא), בְּגִבּוּלִים (ק, שקלים ז, ג). צורות היחיד בנפרד גְּבוּל, שֶׁהוּבָאוּ בַּדְּפוּסִים (פלאים ג, א x4; ג, ב) ובמסורת תימן (קיסר, מסורות, עמ' 237), שקולות בק במשקל פועל: גֻּבַּל; וכן הוא בפא ובעדים נוספים (על פי רוב בלא ניקוד!), לרבות כמה קטעי גניזה: גֻּבַּל (ראה זק"ש, זרעים א, על אתר וקיסר שם).

9.2 גְּדוּד. נזדמנה רק הופעה אחת במשנה כולה (נסמך ברבים): גְּדוּדִי (ק, בבא מציעא ז, ט).

9.3 זָבוּב (נפרד; ק אבות ה, ה), הַזְּבוּבִים/הַזְּבוּבִין (ק/פר, פרה ב, ג).

3 ראה להלן בערכו ב־9.30.

4 ראה להלן בפירוט הנתונים ב־9.27–9.32 וכן ב־21.

9.4 זָכוּר. מסורת ק חלוקה בניקוד צורת היחיד בנפרד: הַזְכוּר (סנהדרין ז, ד x2) לעומת הַזְכוּר (שם ח, ז; במקום אחר [כריתות א, א] גרס ק: הַזְכוּר כנגד הזכור (שבעדים אחרים). צריך לומר כי במקרא מצויה רק הצורה צמודת הכינוי זְכוּרָה (שמות כג 17 ועוד), זְכוּרָה (דברים כ 13); זו עשויה גם לזכור וגם לזכור בנפרד. בנ"ב מביא ייבין (בבלי, עמ' 916) מלשון חז"ל כמה הופעות של זְכוּר ופעם אחת זְכוּר (הקמץ מחוק). יצוין כי פא ולו גורסים הזכור (בלא ניקוד, x4; בשלוש הופעות בסנהדרין שם ושם ובכריתות א, א כנרמז לעיל). פס וליוורנו מנקדים בכל ארבע ההופעות הַזְכוּר.⁵ יצוין כי כ"י ת גורס הַזְכוּר (x3: בסנהדרין ז, ד x2 ובכריתות שם; קיסר, מסורות, עמ' 239), אבל פעם אחת הַזְכוּר (סנהדרין ח, ז).

9.5 חָפוּי. ק: חָפוּי (נפרד; כלים כו, ו ועוד x2), חָפוּי (נסמך; שם טז, ז), חָפוּי (שם כב, ו), חָפוּי (שם כב, ד; כב, ז ועוד x3), אבל גם חָפוּי (עדויות א, יא; ב, ח – יושם נא לב שהמילה כתובה בלא יו"ד אחרי החי"ת; משקל פֶּעוּל נכתב בק כמעט תמיד בכתיב מלא, ביו"ד). פר קורא תמיד צורת פֶּעוּל: חָפוּי (נפרד; כלים כו, ו ועוד x2), חָפוּי (נסמך; שם טז, ז), חָפוּי (שם כב, ו; כב, ז; כב, י), חָפוּי (שם כב, ד ועוד x2). וכן עולה מן ההופעות המנוקדות בכ"י פא: חָפוּי (נסמך; כלים טז, ח בפתח במקום חטף-פתח), חָפוּי (שם כב, ד), חָפוּי (שם שם, ו). גם כאן בכל הופעותיו כתוב השם בלא יו"ד אחרי החי"ת בפא: חָפוּי (נפרד; כגון כלים כו, ו). בנ"ב מצאנו חִיפוּי/חָפוּי אבל גם חָפוּי (=חָפוּי). פס כותב את השם לעתים בכתיב חסר ולעתים בכתיב מלא ביו"ד אחרי החי"ת, ותמיד ניקדו על משקל פֶּעוּל: חָפוּי (נפרד; שם כו, ו ועוד x2), חָפוּי (עדויות א, יא; ב, ח), חִיפוּי/חִיפוּי (כלים כב משניות ד, ה, ו, ז ועוד).⁶ גם ליוורנו ות ניקדו בכל מקום חָפוּי.

9.6 פָּדוּם. הַפְּדוּמִים/הַכְּדוּמִין (פר כלים יג, ז; טבול יום ד, ו). אלו שתי ההופעות היחידות של שם זה במשנה, וכן גורס ק2 הַכְּדוּמִין (טבול יום ד, ו). כך גורס גם פא בהופעה המנוקדת: הַכְּדוּמִים (כלים יג, ז). בהופעה היחידה שנקרתה בק חלוקות מסורות הסופר והנקדן: הסופר כתב הכידומים (כלים שם) – כתיב זה עשוי לכידומים, כידומים או פִּידוּמִים, ושמא יש לקרוא פִּידוּמִים בכתיב מלא לציון השווא. הנקדן קורא הַפְּ(י)דוּמִים, וכיוון בזה לצורת הרבים של כָּדָם (בדומה לאֶדָם–אֲדָמִים). פס גורס בהופעה הראשונה הַפְּדוּמִים (כלים) – צורה במשקל פֶּעוּל, ובהופעה

5 אין רואים דגש בזי"ן בפס, ובסנהדרין ח, ז היא מנוקדת בפתח (פס מחליף כידוע פתח בקמץ).

6 במקום אחד ניקד פס חָפוּי. זו צורה המכוונת לכאורה לחָפוּי (בפתח כנגד חטף-פתח), אבל אין הדבר כך; המעתיק-הנקדן גילה כאן את דעתו שלא הבין כלל את ההקשר, וכיוון בניקודו שלו לצורת בינוני פֶּעוּל חָפוּי ולא לשם עצם. והרי פרטי הדברים: "מפני שהוא נותנה מצידו חָפוּי האלה והקשת והרומח הרי אלו טהורין" (כלים טז, ח). שיעורו של המשפט במשנה הוא 'מפני שהוא נותנה מצדו, חָפוּי האלה והקשת...'; חָפוּי הוא שם נסמך להאלה. הטלת הנקודה אחרי חָפוּי בפס מלמדת שהמעתיק-המנקד לא הבין את המשפט, ואין כל ערך לעדותו כאן. וגם משגה זה הוא פרט המלמד על טיב מסירתו של מעתיק פס (ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], פרק ב §א, בעמ' 53-58).

השנייה גרס הפדמין (טבול יום) – צורת הרבים של כדם; ת קורא כדומין (x2), אבל קיסר (מסורות, עמ' 295) מביא עדויות לצורות כדומין, כדומין ממסורות תימן. ליוורנו קורא הכדומין/הכדומים, שהיא צורת הרבים של כדום בקמץ מתקיים.

ויש להעיר כי יש עדים המביאים צורה ברי"ש: הכרומים/הכרומין (פא במשנת טבול יום, לו בשתי ההופעות וד"ר בכלים). הגרסה בדל"ת בק, בפר ובאחרים נתמכת היטב מכתב היד של פיה"ג לסדר טהרות (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 33) הכדומים,⁷ והיא נראית עיקר. לסיכום נציין את מוצקותה של כדומים/כדומין, שנתמכת בידי שלושה עדים – פר, ק2 ופא (בהופעה המנוקדת).

9.7 פלוב. השם נזדמן פעם אחת במשנה: והכלוב (ק/פר, כלים כג, ה); קריאה חריגה מצויה בליוורנו: והכלוב, שלא כניקוד המקרא.⁸

9.8 פלום. פלום (ק, פאה ד, ג; מנחות יא, ח ובכל מקום; פר, נגעים ד, יא ובכל מקום), מכלום (פר, כלים כב, י; כד, א–טז x16. וכן הוא בפא, בלו, בד"ר ובפס בכל ההופעות האלה [בשלושת העדים הראשונים בלא ניקוד]; בהופעה שבפרק כב גורס הדפוס הראשון מכלו [=מכלום]). גם ק גורס על פי רוב מכלום (טהור מכלום / טהורה מכלום) ברוב ההופעות בכלים פרק כד (כך הוא במשניות א, ב, ג, ד, ו, ז, ח, ט, יא, יב, יג, טו). אבל בארבע הופעות נכתב ונוקד מכולם (כב, י; כד, ה; כד, יד; כד, טז), ובהופעה אחת נכתב כולם אך נוקד פלום: כולם (בבא קמא ג, ט). מציאותם של הכתיבים כולם, כולם באיגרת אוקספורד d.69, במדרש תנחומא ובפנקס הלכות ארץ-ישראל רומזת להגייה של הכ"ף בחטף-קובוץ או בחטף-קמץ k^ulūm/k^olūm כפי ששיער מרדכי מישור.⁹

9.9 פסוי. השם הזה מנוקד על פי רוב בק במשקל פעול: הפסוי (פרה יב, י), פסוי (נסמך; כלים יב, ג ועוד), פסוי (נסמך; שם טז, ז ועוד). ברבים: הפסויות < הפסוין(ת)¹⁰ (כלים יד, ג), פסוי (שבת יז, ח הופעה א) וכן בכ(י)סוי (שבת שם, הופעות ב–ג; הנקדן מחק את היו"ד פעמיים). הדוגמה האחרונה מעידה שמסורת הסופר גרסה כאן פיסוי, וכך עולה ממסורות הסופר והנקדן בשני מקומות נוספים: הכיסוי (שבת ד, ב), וכוסוין¹¹ (תמיד ז, ב). וכן מצאנו במסורת הנקדן לבדו: פסוי/פסוי (נפרד; מנחות ה, ח), פסוי (נסמך; עדויות ג, ח; הדגש והחיריק בכ"ף דהויים).

7 והעיר שם אפשטיין על גרסת ספר המליצה: כרומים.

8 ראה הערה 73 להלן.

9 ראה מישור, אפיגרפיה, עמ' 261–262. כידוע, בסורית של ארץ ישראל מצאנו חלופות כתיב והגייה לכלום, כגון כולם, כולים, כולם (ראה פרטי הדברים אצל שואלי, אדיוטיקון, עמ' 43–44; וכן בר-אשר, תשל"ז [סוא"י], עמ' 445–491; וראה להלן §27ד. ואין מקום להצעתו של קיסר (מסורות, עמ' 247 ובייחוד עמ' 265), המקיים את הקריאה פולם כגרסה של ממש.

10 נקל לראות שהניקוד הראשון בכתב היד היה הפסויות; הטלת חיריק מתחת ליו"ד, הסבת הוי"ו השנייה לנו"ן סופית ומחיקת התי"ו נעשו במועד מאוחר, בלא שנמחקו החולם שהיה על הוי"ו השנייה והקו לציון הרפה על התי"ו.

11 טעה הסופר וכתב וי"ו (אחרי הכ"ף) במקום יו"ד.

אין רואים שורוק בוי"ו אבל יש דגש בסמ"ך). פר גורס בקביעות צורות במשקל פעול: הפסוי (פרה יב, י x2), פסוי (נסמך; כלים ב, ה x3 ועוד x8), הפסויות (כלים יד, ג = ק לפני התיקון).

החומר המשווה תומך בשתי הצורות – גם פסוי וגם פסוי. בנ"ב ייבין (בבלי, עמ' 917) מציין פסוי וגם פסוי/פסוי שתוקנו לפסוי; ובכ"י א המילה נקרתה שלוש פעמים, והיא כתובה כתיב חסר, הפסוי (פרה יב, י x2), ומנוקדת פעם אחת: "פסוי המזוז" (פרה שם). גם בפא המילה כתובה תמיד כתיב חסר – פסוי. במקומות המנוקדים מצאנו פסוי/פסוי (נסמך יחיד; כלים ב, ה; יד, ו), פסוי (שבת יז, ח x2), וברבים הפסויים (כלים יד, ג = ק לאחר התיקון). לעומת זאת פס גורס תמיד פסוי/פסוי (למשל מנחות ה, ח x2; פרה יב, י),¹² הפסויין (כלים יד, ג). ליוורנו גורס גם הוא תמיד פסוי בכל מקום. לעומת זאת, בת (קיסר, מסורות, עמ' 247) מצאנו תמיד פסוי (למשל מנחות ה, ח x2), הפסויין (כלים יד, ג). במקרא נודמנה רק צורת הנסמך: "פסוי עור תחש" (במדבר ד 6, 14); זו עשויה לפסוי או לפסוי בנפרד,¹³ אבל לא מצאנו עדות לפסוי בנפרד.

9.10 א. פרוכ. "יושב הפרוכים" (ק, ברכות ז, ג, וכן הוא בפא).¹⁴ לפנינו ביטוי מקראי (שמואל א ד 4; שמואל ב ו 2; מלכים ב יט 15; ישעיהו לז 16) שנשתבץ במטבע של תפילה (הזימון לברכת המזון) במשנת ברכות.

9.11 ב. פרוכ/אפרוכ (=מין ירק). ק גורס: פרוכ (נפרד; תרומות י, יא), פרוכ (נדריים ג, י), הפרוכ (כלאים א, ג; אין רואים שווא בכ"ף), הפרוכ (נדריים ו, י; יש כאן חולם [בולט] ושורוק [דהוי] כאחד). בשתי הופעות נמצאת צורה באל"ף פרוסתטית: אפרוכ (שביעית ט, א; ערלה ג, ז). גם ליוורנו גורס פרוכ בכל מקום במשנה. לעומת זאת ק2 גורס צורה בוי"ו חלומה: אפרוכ (עוקצין א, ד x2), באפרוכ (שם ב, ז); וכן גורס פר בשלוש ההופעות האלה. גם בנ"ב "רי"ש על פי רוב חלומה" (ייבין, בבלי, עמ' 1073): פרוכ וגם אפרוכ. ומצאנו שם פרוכ/אפרוכ (מיעוט גמור!), פעם אחת מצאנו פרוכ < פרוכ, ופעם אחת פרוכ. והעיר שם ייבין אל נכון כי גם פא גורס פרוכ/אפרוכ (שתי הצורות משמשות במידה שווה); כן ציין שבכתב יד תימני לשביעית ט, א מצא פרוכ, ולמעשה זו הגרסה גם בכ"י ת בשלוש ההופעות שבמסכת עוקצין: פרוכ (=פרוכ; כתב יד זה אינו מציין על פי רוב דגשים). יצוין כי אפשטיין (פיה"ג, עמ' 1249) הביא צורות באל"ף פרוסתטית – אפרוכ – גם מן התלמוד הירושלמי. כידוע, זו מילה שאולה מיוונית, κράμβη; נשלה בה התנועה הסופית, ושני העיצורים השפתיים נתלכדו ל-b: krab. העיצור השפתי זימן בתהליך של אסימילציה תנועה שפתית, krob (פרוכ), או תנועה שפתית מובהקת: krub (פרוכ).

12 בשבת ד, ב גרסו פא ופס הפסות (כנגד הפסוי בק).

13 ראה להלן 118, הערה 75.

14 בדפוסי המשנה מופיע הביטוי "יושב הפרוכים" פעמיים, לעומת כתבי היד, המקיימים אותו רק פעם אחת (ראה זק"ש, זרעים א, על אתר).

9.12 כְּשׁוֹת (=שְׁעַר או פתילים על גבי צמחים או על גבי עורו של תינוק¹⁵). שם זה מופיע במשנה כולה פעמיים. פר: "כְּשׁוֹת שְׁלֵקִישׁוֹת וְהַנֶּץ שֶׁלָּה ... טְמִיאָה" (עוקצין ב, א); "כְּשׁוֹת שֶׁלֶקְטָן לֹא מִיִּטְמָא וְלֹא מִטְמָא"¹⁶ (מקואות ט, ד). גם ק (מקואות) וגם ק2 (עוקצין) קוראים כְּשׁוֹת. וכך מצאנו גם בא (מקואות), כן הוא בת ובליוורנו,¹⁷ וכך הוא – בלא ניקוד – בפא, בלו,¹⁸ ברמב"ם (קאפח) ובד"ר. היעדר היו"ד אחרי הכ"ף יש בו כדי לרמוז, שבעתיקים שבעדים אלו (פא, לו) תנועת הכ"ף לא הייתה חיריק. בנ"ב הביא ייבין (בבלי, עמ' 1060) <כְּשׁוֹת> (עוקצין).¹⁹ פס מביא שתי קריאות: כְּשׁוֹת (מקואות), כִּישׁוֹת²⁰ (עוקצין). אפשר שֶׁכְּשׁוֹת של פס = כְּשׁוֹת בנ"ב.²¹ אעיר כי מילון בן-יהודה הביא את הערך "כְּשׁוֹת" כנראה על יסוד דפוסי ליוורנו ומנטובה;²² אף הוא ציין שם את הממצאים בסורית ובארמית בבליית (כשׁוֹתא).²³ דברים מבוססים יותר מובאים במילונו של סוקולוף לארמית הבבליית בערך "כשׁוֹת". הוא הביא שם כשׁוֹתא בארמית בבליית, כשׁוֹתא בסורית, כישׁוֹתא במנדאית ו-כְּשׁוֹת בערבית. צורות אלו תומכות בקריאה כְּשׁוֹת בשווא בעברית ובארמית כנגד התנועה הקצרה u שבערבית.²⁴

9.13 לְבוֹשׁ. וְהַלְבוֹשׁ (ק2/פר, עוקצין א, ב) +.²⁵

9.14 נְעוּרִים. יְמֵי הַנְּעוּרִים (ק/פר, גידה ה, ז) +.

9.15 סְחוּס. שתי דרכי קריאה מוסר נקדן ק: [ו]הֶסְחוּסִים (פסחים ז, יא), אבל הֶסְחוּס²⁶ בווי"ו חלומה (בכורות ו, א) +. ושם השורוק בצורת הרבים הוא בשל מעבר התנועה ס מהברה סגורה מוטעמת להברה פתוחה לא־מוטעמת (כמו מְתוֹק/

- 15 "כשׁוֹת [ש]לקטון פ' כשם שיש לקושׁוֹת (=לקישׁוֹת) כשׁוֹת ששמו בטיית זגב אלכייאר (=زغب الخیار) כך יש לקטון כשׁוֹת" (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 123–124 והערות 29–30 שם).
- 16 כְּשׁוֹת משמש בנקבה ("והנץ שלה ... טמיה") ומשמש בזכר ("ולא מיטמא ולא מטמא").
- 17 וכבר הביא מילון בן-יהודה את עדות ליוורנו והוסיף לה את עדות דפוס מנטובה שגם הוא גורס כְּשׁוֹת. וכך ניקד ילון, מן הסתם בעקבות ק.
- 18 במקואות מנוקד בלו ניקוד חלקי: כשׁוֹת.
- 19 אני מתקשה להבין מדוע הביא ייבין את השם הזה עם השמות ממשקל פְּעוֹת בעלי –ות סופית, המצינת שמות מופשטים, כגון בְּרוֹת, גְּלוֹת, טָאעוֹת. יצוין כי במאגר הנתונים של המילון ההיסטורי לא הכריעו בגיזרונה של המילה.
- 20 האם ניקוד זה בפס משקף גרירה אחרי השם התוכף, (כשׁוֹת <) "כִּישׁוֹת שְׁלֵקִישׁוֹת"? אך ראה הערה 24 להלן.
- 21 שכן פס מחליף, כידוע, פתח בקמץ.
- 22 ראה הערה 17 לעיל.
- 23 וכן רמז שם לממצא בערבית.
- 24 בסוף הערך מביא שם סוקולוף עדויות לתנועה ב־i בהברה הראשונה: כישׁוֹתא.
- 25 הסימן + כאן ובכל מקום להלן מכוון לציין, שהובאו כל הופעותיו של השם במשנה.
- 26 במקום זה רואים בבירור שבתחילה נכתב בק הכתוס, ואחר כך הוסבה הכ"ף (בידי מי?) לסמ"ך (לעניין זה ראה מ' אלטבאואר, "גלגולי משמעות", לשוננו לעם ט [תשי"ח], עמ' 57–58).

מְתוּקִים). גם פא מביא וְהֶסְחוּסִין (פסחים שם). בצורת היחיד נוקדה בפא רק הסמ"ך: הֶסְחוּס. ומעין זה מצאנו בפס: וְהֶסְחוּסִים (פסחים), אבל הֶסְחוּס (בכורות) בלא ניקוד. ליוורנו קורא ביחיד צורה במשקל בינוני פֶּעוּל, הֶסְחוּס, וברבים גם הוא גורס וְהֶסְחוּסִים. זו צורה המתפרשת יפה כצורת הרבים של משקל פֶּעוּל שהובאה בדפוס זה כצורת היחיד, אבל בת הֶסְחוּס (בכורות). הגרסה הסחוס, הסחוסין (בלא ניקוד) נמצאת גם בלו ובד"ר.

הצורה הסחוס היא גלגול של חסחוס שאנו מוצאים בירושלמי, למשל קידושין א, ב (נט ע"ד x2). וכתב הערוך בערך "סחס" (אחרי שהביא את הצורות הסחוס/הסחוסים): "ובנוסחאות דידן כתוב חסחוס". המילה נשאלה כנראה מן הארמית חסחוס (תרגום יונתן לעמוס ג 12, 27 תרגום של פֶּדֶל), חֶסְחוּסָא²⁸ בסורית.

9.16 סְרוּד. סְרוּד (נפרד; ק, כלים טו, ב) + . גם בפא ובליורנו מנוקד סְרוּד²⁹, אך פר מנוקד סְרוּד. בנ"ב (ייבין, בבלי, עמ' 907) ובת: סְרוּד. קיסר (מסורות, עמ' 283) ציין עדות לסְרוּד (ולניקודים נוספים).

9.17 פֶּטוּר. הפֶּטוּר (ק פר, נגעים א, ג ועוד כ־20 x בנגעים), ופֶּטוּרוֹ (ק, זבחים יג, ז x2). במקומות אחדים נשתבש נקדן ק וקרא צורות אחרות: "קרוב לפֶטוּר מן החובה" (הוריות א, ב); "מימין פֶּטוּר ממין חובה" (כריתות א, ד).³⁰ מן ההקשר ברור שהסופר כיוון לצורה פֶּטוּר, כמו בכל ההופעות האחרות של השם.³¹ גם א גורס הפֶּטוּר (נגעים ג, ג; ז, ג ועוד כמה פעמים), וכן מצאנו בקטע גניזה שפרסם כץ (גנזי משנה, עמ' קסז): הפֶּטוּר (נגעים א, ג הופעה א). גם פס גורס תמיד פֶּטוּר (למשל שם). בנ"ב מצאנו פֶּטוּר וגם פֶּטוּר וגם פֶּטוּר (ייבין, בבלי, עמ' 448). בפא במקומות המועטים שנוקדו מצאנו פֶּטוּר. בת מנוקד תמיד פֶּטוּר (למשל נגעים א, ג x3); גם ליוורנו ניקד פֶּטוּר (ראה למשל שם), ויש שגם הוא טעה וניקד פֶּטוּר ליד חוֹבָה (שבועות ח, ו x4; הוריות א, ב; כריתות א, ד).

9.18 פֶּסוּל. ק מנוקד כמעט תמיד פֶּסוּל (נפרד; פסחים ח, ו ועוד x8), הפֶּסוּל (זבחים ח, ג), פֶּסוּלוֹ (שם ט, ב ועוד x2), בפֶּסוּלוֹ³² (מקואות ג, ג), פֶּסוּלָה (פרה ד, ד x2), פֶּסוּלָן (זבחים יג, ד), פֶּסוּלָן³³ (שם ט, ג). בשני מקומות ניקד (בטעות) על פי

27 במהדורת שפרבר מצויות הצורות חֶסְחִיס/חֶסְחוּס. נראה כי הניקוד חֶסְחוּס הוא העומד ברקע הניקוד הֶסְחוּס בהמרת החי"ת בה"א.

28 זה הניקוד המובא במילוננו של ברוקלמן, סורית.

29 בפס נשמטה הפסוקית שהשם הזה מופיע בה; יש שם דילוג מחמת הדומות ("דף שלנחתומין... סרוד שלנחתומין"; המעתיק דילג מן שלנחתומין [א] אל שלנחתומין [ב]).

30 קוטשר (מחקרים, עמ' קכ) העיר על השיבוש בשתי המשניות הללו.

31 קוסובסקי הביא באוצר לשון המשנה שתי הופעות נוספות של פֶּטוּר (תרומות א, ה), אך נקדן ק גורס אל נכון "ולא מן החייב על הפֶּטוּר ולא מן הפֶּטוּר על החובה"; וכן ניקד פא.

32 אין מקום להניח שהכתיב מכוון כאן לצורה פֶּסוּלוֹ מן פֶּסֶל; טעות היא שטעה הסופר במקומה של הוי"ו, והנקדן תיקנו כדבעי.

33 הסופר כיוון לכינוי הנסתרים en- (ראה קוטשר, מחקרים, עמ' תנג-תנד).

משקל פעול: "שלא יביא[והו] לידי פסול" (פסחים ח, ו), "שנימצא בו פסול" (מידות ה, ה) על יד "שלא נמצא (נימצא) פסול" (פעמיים במשנה זו ממש). בפר יש תפוצה משלימה בין שתי צורות: פעול בצורת הנפרד – פסול (כלים י, ד; פרה ד, ד; מקואות ג, א x2); פעול בצורה צמודת הכינוי – פיסולה... פיסולה (פרה ד, ד), בפסולו (מקואות ג, א; ג, ב; ג, ג).³⁴ אולי לא מיותר להעיר שבמשנת פרה ד, ד ובמשנת מקואות ג, א נקרו הצורות פיסולה, בפסולו ליד הנפרד פסול. דבר זה מלמד על יציבות ההבחנה בין שתי החלופות בכ"י פר.

א גורס לעולם צורה בכתיב חסר יו"ד אחרי הפ"א, ובמקומות המנוקדים מצינו אצלו פסול... פסול... בפסולו³⁵ (מקואות ג, א), וכן פסול... פסולה³⁶ (פרה ד, ד), בפסולו (מקואות ג, ב), בפסולו³⁷ (שם ג, ג). גם פא גורס תמיד צורה בכתיב חסר יו"ד אחרי הפ"א, ובמקומות המנוקדים הוא גורס פסול (שביעית ח, ז; פסחים ח, ו x2; יומא א, א – במשנה זו השווא אינו ברור דיו), ואף בפס מנוקד תמיד פסול (כגון שביעית שם ופסחים שם).³⁸ גם בנ"ב מצאנו פסול, פסול(י)ן³⁹ (ייבין, בבלי, עמ' 916). והעיר שם ייבין כי במסורת תימן מצא פסול, פיסול (=פסול), וכך מצאתי אני בשתי ההופעות בת למועד (פסחים ח, ו x2; יומא א, א) ובת בסדרים קדשים וטהרות (x22). גם בליוורנו מצאנו פסול (כגון שביעית ח, ז), בפסולו (מקואות ב, ב). וכך קוראת מסורת אשכנז כפי שהעלה כהן (לשון התפילה, עמ' 270–271).

9.19 קרום. ק מנקד בכל מקום קרום (נפרד/נסמך; חולין ג, א; ג, ב ועוד x2; נגעים א, א x2 ועוד).⁴⁰ ופן ניקד פס בכל מקום: קרום (חולין ג, א ועוד), פקרום... ופקרום⁴¹ (נגעים ז, ב). ליוורנו מקיים קרום רק בצורת הנסמך: פקרום (נגעים א, א x2), ופקרום... פקרום (שם ז, ב); אבל בנפרד ניקד קרום בכל מקום (חולין ג, א; ג, ב; נגעים ט, ב; מקואות ט, ד).

בפר לעומת זאת שקול השם הזה בקביעות במשקל פעול: קרום (נפרד; נגעים ט, ב; ט, ד), פקרום (נסמך; שם א, א x2 ועוד). וכן הוא בכ"י א במקומות המנוקדים: קרום (נגעים ט, ב), ופקרום (מקואות ט, ד), ופקרום⁴² (נגעים ז, ב); כן הוא בנ"ב. ייבין (בבלי, עמ' 907) מביא חמש עדויות ומעיר (שם, הערה 104), כי גם במסורת

34 נעיר כי בדפוסים במשנה מקואות ב, ב מצוי הנוסח "לעולם הוא בפסולו" (הובא על ידי קוסובסקי באוצר לשון המשנה). כתבי היד ק פא פר וא גורסים "לעולם הוא בטומאתו". בפס יש צירוף של שתי הנוסחאות: "לעולם הוא בטומאתו ובפסולו".

35 כך הוא (בשורוק בוי"ו האחרונה).

36 המפיק בה"א נדבק לקמץ שבאות הקודמת לה.

37 ראה הערה 35 לעיל.

38 בהופעה אחת לא נוקדה המילה בכ"י פס (זבחים י, ז).

39 ראה הערה 33 לעיל.

40 לא מצאתי כל צורה מנוקדת בפא.

41 יושם נא לב לניקוד בפס כאן: ופקרום, בכ"ף שוואית (ולא ופקרום)!

42 בכתב היד השווא של הקו"ף הוסט אל מתחת לכ"ף, צמוד לחיריק.

תימן רי"ש חלומה. אמור מעתה, העדים מן הטיפוס המערבי (איטליה: ק ופס) גורסים קרום,⁴³ לעומת זאת העדים מן המזרח (פר א, נ"ב ות) גורסים קרום.

9.20 שְׁבוּת. כל 12 הופעותיו של השם במשנה הן בסדר מועד. ק גורס תמיד שְׁבוּת (שבת י, ו; עירובין י, ג ועוד x10). כגרסת ק כך גם גרסת פא פס וליוורנו בכל מקום. בנ"ב (ייבין, שם, עמ' 1055 הדוגמה האחרונה) ובכ"י ת"מועד מצאנו שְׁבוּת (עירובין י, טו; פסחים ו, ב), וכן ציין קיסר (מסורות, עמ' 289).

9.21 שְׁפוּד. ק גורס על פי רוב צורות במשקל פְּעוּל: שְׁפוּד (פסחים ז, א; אהלות א, ג ועוד x2), הַשְּׁפוּד (עבודה זרה ה ב ועוד x3), בְּשְׁפוּד (אהלות א, ג); אבל בשתי הופעות הוא גורס שְׁפוּד (כלים ה, ה), בְּשְׁפוּדִים (סוכה א, ח) בוי"ו חלומה, כלומר צורה במשקל פְּעוּל. פר גורס לעולם צורה במשקל פְּעוּל: בְּשְׁפוּד... הַשְּׁפוּד (אהלות שם, שם ועוד x3). גם פא נוקט במקומות המנוקדים על פי רוב שְׁפוּד (פסחים ז, א; ז, ב), הַשְּׁפוּד (כלים ה, ב), בְּשְׁפוּדִים (סוכה א, ח), אבל במקום אחד יש ניקוד אחר (כלים ז, ג): הַשְּׁפוּד או הַשְּׁפוּד (בחולם ושורוק כאחד). בנ"ב (ייבין, שם, עמ' 916) יש דוגמה אחת: הַשְּׁפוּד. בפיוט האשכנזי רשם אלדר (אשכנז ב, עמ' 280) שְׁפוּד (שלוש עדויות) ליד שְׁפוּדִין (הפ"א דגושה?). ייבין (שם, הערה 137) רשם ממסורת תימן שְׁפוּד וגם שְׁפוּד, שְׁפוּדִין (בקיום הקמץ), אך קיסר (מסורות, עמ' 255) מביא רק שְׁפוּד, שְׁפוּדִין. פס גורס על פי רוב שְׁפוּד (פסחים ז, א; ז, ב; זכחים יא, ז ועוד x5), אבל גם בְּשְׁפוּד (בבא קמא ח, א; איני רואה דגש בפ"א), הַשְּׁפוּד (עבודה זרה ה, יב; הפתח בְּשִׁין דהוי). האם מדובר בצורה שְׁפוּד (בלא ציון הדגש באות פ"א)? ליוורנו מנקד כמעט תמיד שְׁפוּד (פסחים ז, א; ז, ב ועוד x7), בְּשְׁפוּדִין (סוכה א, ח), אך במקום אחד בְּשְׁפוּד (בבא קמא ח, א).

כללו של דבר, שְׁפוּד מתועדת היטב (ק, פר, פא, נ"ב, פס, פיוט אשכנזי, ת⁴⁴),⁴⁴ שְׁפוּד מתועדת אך מעט בעדים הנאמנים (ק פא? ובעד משני: ליוורנו). צורות אחרות – שְׁפוּד, שְׁפוּד, שְׁפוּד – עולות טיפין טיפין מכאן ומכאן.

9.22 שְׁפוּי. המילה הזאת נקריית במשנה כולה פעם אחת ויחידה: "מועלין בעצים ואין מועלין לא בשפוי ולא בנויה" (מעילה ג, ח).⁴⁵ ק גורס בְּשְׁפוּי. הכתיב בשפוי (בלא יו"ד אחרי השי"ן) נמצא בפא, בלו, בד"ר ובפס (גם בכתב יד זה אין המילה מנוקדת). ליוורנו גורס בְּשְׁפוּי,⁴⁶ וכן ת (בלא ציון של הדגש בשי"ן ובפ"א).

43 אבל ליוורנו האיטלקי, המאוחר מאוד, גורס כאמור קרום בנפרד.

44 וכן ניקדו ילון וקוסובסקי (קוטשר, מחקרים, עמ' תמט הביא שְׁפוּד בפ"א דגושה ממסורת אשכנז בדורות האחרונים; ראה להלן פרק יד, §11–12).

44א דודי, עיונים, מביא שְׁפוּדִים,

45 ופירש הר"ח אלבק: "בשפוי – בנסורת עצים; בנויה – בנוסח אחר: בנביה, בנמיה: בעלים שנשרו". קוסובסקי מביא את השם הזה בשורש שפ"ה (=שפ"י) הנרדף לשו"ף, שעניינו 'קצוץ, החלק, גרד, הקצע'.

46 וכן ניקדו קוסובסקי וילון.

9.23 שְׁתוּת. ק מנקד על פי רוב שְׁתוּת (תרומות ד, ז; בבא מציעא ג, ח; ד, ג; בבא בתרא ז, ג הופעה ב),⁴⁷ אבל שְׁתוּת בכתובות יא, ה x2. בפא בהופעות המנוקדות שְׁתוּת (תרומות שם; כתובות שם x2), שְׁתוּת (בבא בתרא ז, ג), וכן מצאנו בפס בכל מקום שְׁתוּת (למשל תרומות שם; בבא מציעא ד, ג). זה הניקוד בנ"ב (ייבין, בבלי, עמ' 916 מביא שלוש עדויות), כך הוא בת (למשל בבא מציעא ג, ח; ד, ג, וכן ציין קיסר, מסורות, עמ' 257) וכן הוא בדפוס ליוורנו (למשל תרומות שם, ובכל מקום).

9.24 תְּחוּם. ק מנקד בכל מקום תְּחוּם (נפרד בפסחים ו, א; נסמך בעירובין ה, ה), תְּחוּמָה (מכות ב, ז). וזה הניקוד המתועד בכל העדים המנוקדים: פא (למשל שבת כג, ג ועוד x14) וכן בפס, בליוורנו, בנ"ב (ייבין, שם, עמ' 916) ובכ"י ת בכל מקום (למשל מכות ב, ז; וכן הביא קיסר, שם, עמ' 257). חריג אחד ויחיד נמצא בפא בוי"ו חלומה: לְתִחוּמָה (נדרים ז, ה); וכבר העיר טור סיני בערך "תחום" במילון בן-יהודה על הניקוד תְּחוּמִין בקטע גניזה למשנה. הניקוד בוי"ו שרוקה הוא ניקוד המילה בארמית, למשל תְּחוּם (תרגום אונקלוס לבראשית י 9), תְּחוּמָא (שם לד, 4); וכן הוא בסורית – תְּחוּמָא. זו מילה שנשאלה לארמית ולעברית מן האכדית tahūmu.⁴⁸

9.25 תְּלוּי. פר: לְתִלוּי⁴⁹ (נפרד; כלים טו, ד); וּתְלוּי (נסמך; כלים יב, ו ועוד x5), הַתְּלוּיִין (שם טו, ד). גם פס גורס פעם אחת תְּלוּי⁵⁰ (נפרד; שבת ח, ב), אבל בהופעה השנייה גרס פס לְתִלוּי (כלים טו, ד). וזו צורת הנסמך (!) שנקרתה בפס x6: וּתְלוּי/ וּתְלוּי/מְתְלוּי⁵¹ (כלים יב, ו; טו, ד x5) מתוך היקש לנפרד (בדומה לשליח-ציבור, מִתְנוּת-כהונה ואחיותיהן). עדות לצורת תְּלוּי בנפרד נמצאת גם בדפוס ליוורנו, לְתִלוּי (כלים טו, ד),⁵² וכך הוא שם בצורת הנסמך (כלים טו, ד): מְתְלוּי (x2), וּתְלוּי (x3); אבל במקום אחד גרס בנסמך תְּלוּי (כלים יב, ו). גם בת מצאנו לְתִלוּי (נפרד; כלים טו, ד),⁵³ מְתְלוּי... וּתְלוּי (נסמך; כלים שם).⁵⁴ וכבר ציין את הדבר קיסר (מסורות, עמ' 259) על פי כל העדים שהביא ממסורת תימן.

ק גורס צורה במשקל פֿעול, תְּלוּי, בשתי ההופעות של צורת הנפרד (שבת ח, ב; כלים טז, ד),⁵⁵ אבל בנסמך, כצפוי, תְּלוּי (עדות ג, ט ובכל ההופעות האחרות).

47 בהופעה א במשנה זו אין רואים בבירור את הניקוד בוי"ו, אך נראה שיש שם שורוק.

48 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' 66 וכן סוקולוף, מילון א"י, בערכו.

49 בתוך המשפט "והעשוי לְתִלוּי טהור".

50 בתוך המשפט "כדי לעשות תְּלוּי לנפה ולכברה"; בדפוסים (ראה קוסובסקי) תְּלָאי; ומעין זה במשנה זו גם בליוורנו: תְּלָאי (=תְּלָאי; ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 47 §§ 1–3).

51 (א) בכלים יב, ו אין חיריק ביו"ד. (ב) אנו מוצאים כאן חילופי פתח/קמץ כמקובל בפס.

52 בשבת ח, ב גרס ליוורנו כאמור (בהערה 50) תְּלָאי.

53 כ"י ת לסדר מועד גרס תְּלוּי והמילה נשארה בלא ניקוד, אך נכתב על גביה (במועד מאוחר?) תְּלָאי.

54 ויש להעיר כנגד ייבין (בבלי, עמ' 917), שהביא בנ"ב את תְּלוּי במשקל פֿעול. שתי הדוגמות שהוא מצטט הן צורות נסמך "בְּתִלוּי ראש תְּלוּי רומה", ומהן אין ראה שצורת הנפרד הייתה תְּלוּי ולא תְּלוּי.

55 יצוין שבדפוסים מצויה כאן הצורה לְתִלוּיָה.

ברבים הסופר גרס התלויות (כלים טו, ד), והנקדן תיקן לקרוא התלוין (ת). גם פא גורס תלוי (נפרד; שבת ח, ב),⁵⁶ תלוי (נסמך; טו, ד x3).

9.26 תנוף. השם הזה נמצא במקרא בצירוף תנוף אֶזֶן (כגון שמות כט 20; ויקרא יד 4). צירוף זה מובא במשנה כצורתו: תנוף אזנו (ק פר נגעים יד, ט). משנה זו בנגעים מדברת על "תנוף אֶזֶן המטהר הימנית" שבפסוק הנזכר מויקרא. לא מצאתי פרט בעל עניין בעדים האחרים הדורש הערה.

9.27 אָבוּס/אָבוּס/אָבוּס. ק: אָבוּס (נפרד; כלים כ, ד), הָאָבוּס (נגעים יב, ד), וכמו במקרא: הָאָבוּס (שבת כ, ג), הָאִיבוּס (נדרים ד, ד). פר: אָבוּס (כלים שם), הָאִיבוּס (נגעים שם). בא מצויה רק הופעה אחת: הָאִיבוּס (נגעים שם). בפא מצאנו הָאָבוּס (שבת שם), אִיבוּס (כלים שם), הָאִיבוּס (נגעים שם), אבל הָאָבוּס (נדרים שם). בפס מצאנו הָאָבוּס (שבת שם), הָאָבוּס (נדרים שם), הָאָבוּס (נגעים שם), אבל אָבוּס (כלים שם). בשל חילופי קמץ / פתח / חטף-פתח בפא ובפס אין להכריע, האם כיוונו לצורה אָבוּס או לצורה במשקל הבינוני הפעול אָבוּס. ת (כלים ונגעים שם) וליוורנו (בכל ארבע ההופעות): אָבוּס/הָאָבוּס. נעיר כי לו גורס צורות בלי יו"ד: אָבוּס/הָאָבוּס (שבת, כלים ונגעים), ופעם אחת ביו"ד: הָאִיבוּס (נדרים). בד"ר כל ארבע ההופעות כתובות בכתיב חסר: אָבוּס/הָאָבוּס.

9.28 אֵלּוּל. ק: אֵלּוּל (ראש השנה א, ג, וכן הוא בכל מקום),⁵⁷ ויש עדות לניקוד אֵלּוּל בת (קיסר, מסורות, עמ' 232; עיין שם), ומצוי גם שם התואר הָאֵלּוּלִיין (בכורות ט, ה). עדות ברורה לחילוף של חטף בתנועה מלאה (צירי) באל"ף בשם זה עולה מן הכתיב אֵלּוּל בכתובת עין גדי.⁵⁸ גם כאן ידוע היטב המוצא האכדי של המילה: elūlu.⁵⁹

9.29 אֵלּוּם (אֵלּוּם) – מין צמח. השם נקרה פעם אחת במשנה כולה: וְהָאֵלּוּם (פר טבול יום א, ה); כן הביא ייבין (שם, עמ' 916) מן נ"ב, וכך מובא ברמב"ם (קאפח) בלא ניקוד. וזו גרסת 2ק (אלא שנשתבש וכתב סמ"ך):⁶⁰ וְהָאֵלּוּם.⁶¹ גם לו טעה וגרס וְהָאֵלּוּם בסמ"ך. פא פס ד"ר ונ"א ברמב"ם (קאפח): וְהָאֵלּוּם.⁶² כתיב זה נוקד בשני עדים בחטף-פתח / שווא נע: וְהָאֵלּוּם⁶³ (ליוורנו), וְהָאֵלּוּם (ת); וכבר ציין זאת קיסר

56 בכלים טו, ד גרס פא צורת מקור: לְתָלוּת ("העשוי לתלות טהור").

57 בתענית ד, ה (ז) המילים "בעשרים באלול בני עדין בן יהודה" נוספו בגיליון ק ביד אחרת (האם זו ידו של 2ק, שהעתיק את הדפים האחרונים שחסרו בק?), ונוקד שם בֵּאֵלּוּל (ניקוד אופייני לק2).

58 ראה נוה, פסיפס, כתובת 70 שורה 5, עמ' 106–107.

59 ראה סוקולוף, מילון א"י, על אתר.

60 זו מילה זרה, והעיצור השלישי שלה הוא מ"ם ולא סמ"ך (ראה להלן בהמשך דברינו).

61 הסמ"ך מובחנת היטב מן המ"ם הסופית, וגם סומנה בקו על גביה כדי להבדילה מן המ"ם (דבר זה אינו ידוע לקיסר, מסורות, עמ' 234 הערה 41).

62 פס ניקד ניקוד חלקי (את המובן מאיליו!): וְהָאֵלּוּם.

63 וכן ניקד ילון.

(מסורות, עמ' 233). אפשטיין (פיה"ג, עמ' 137) הביא את הגרסאות והאילוס/ והאלוס, והעיר על הנוסחאות (הנכונות) במ"ם סופית. בעיקר חשוב פירושו של הגאון שם: "ופי[רושו]⁶⁴ מלוח ולש[ון]⁶⁴ יוני הוא שניצוק עם המלח". בהערות 7-8 שם הפנה אפשטיין לאיוב ל 4, "הקוטפים מלוח עלי שיח", ולצורה בתרגום השבעים $\alpha\lambda\iota\mu\alpha$, המכוונת לצורת הנומינטיב $\alpha\lambda\iota\mu\omicron\varsigma$. בסורית מצויה הצורה אֶלִּימוֹן.⁶⁵ הווה אומר: $\alpha\lambda\iota\mu\omicron\varsigma$ היוונית נתקטפה הברתה הסופית - < אלים - ותנועת i הפכה בה ל-u בהשפעת העיצור השפתי התוכף אֶלִּים. חטף באל"ף מתממש כידוע גם כ-e, אֶלִּים, ויש שהתנועה נכתבת כתיב מלא: אֶלִּים.

9.30 אָמוֹם/אָמוֹן. אמום/אימון הוא 'דפוס במידת הכלים וצורתן שהאומנין משתמשין בו להעמיד את הכלים על מדתם וצורתם' (קוסובסקי). מילה זו נמסרת בכתיבים שונים ובניקודים שונים בכל כתבי היד של המשנה: ק: "ואמום שלגודלי מצנפות ... ואמום של עושי סבות" (כלים טז, ז), האמום (ואפשר שכתוב כאן האמום; כלים כו, ד), והא(י)מוֹן (שם כג, א), והאימוֹן (מקואות י, ב). פר: והאמום (כלים טז, ז x2), האמום (שם כו, ד), אבל והאימוֹן (כלים כג, א; מקואות י, ב) בוי"ו שרוקה. ברור כי הצורה בסמ"ך היא שיבוש; קיומן של צורות בנו"ן לעומת הצורות במ"ם מבטל את ערכה של הגרסה בסמ"ך. בא מצויה הופעה אחת: והאימוֹן (מקואות שם). בפא יש בידינו כמה צורות מנוקדות: האמום (כלים כו, ד), ו[ה]אמום (כלים טז, ז); בהופעות אחרות אין ניקוד (מלא): ו[ה]אמום (כלים שם, שם), והאמום (שם כג, א), והאמוֹן (מקואות שם). בפס רוב ההופעות מנוקדות בוי"ו שרוקה: והאמום ... ואמום (כלים טז, ז), והאימום (שם כג, א), האימום (שם כו, ד), אבל והאמום (מקואות שם). אנו רואים כי גם מעתיק פס כתב (x3) סמ"ך במקום מ"ם. בת מנוקד בחמש ההופעות אמום (=אמום), כפי שכבר העיר קיסר (מסורות, עמ' 235). וכך מנוקד ארבע פעמים בליוורנו: אמום,⁶⁶ אבל פעם אחת גרס אמום (ההופעה השנייה בכלים טז, ז).

הערות: א. המקבילה הסורית אמוֹמָא תומכת תמיכה איתנה בצורה אמום (ק x1, פא, וכך בת ובליוורנו x4) או אמוֹן בחילופי מ"ם/נו"ן בסוף המילה. ברור כי הצורות בסמ"ך - בק ובפס - שיבוש העתקה הן של המ"ם בסוף המילה. מותרים אנו להניח כי אמוֹן/אימוֹן (פר א) הן חלופות הגייה של אמום/אמוֹן.

ב. הצורות בוי"ו חלומה (בק, בפר ובאחרים) שוקלות את השם במשקל פֶּעוּל. ג. כלום הניקוד אמום (ק, ליוורנו) מלמד על שקילת השם במשקל פֶּעוּל, או שמא אמום לפנינו בחילופי קמץ / חטף-פתח? אך החילופים האלה אינם אופייניים לשני עדים אלו.⁶⁷

64 השלמתי את הקיצורים.

65 אפשטיין, פיה"ג מפנה לבר בהלול.

66 ויתרתי כאן על הבאת ה"א הידיעה ווי"ו החיבור.

67 ספק זה אמור במידה נחרצת פחות גם כאשר לניקודים בפס: והאמום/ואמום (>והאמום, ואמום).

9.31 אַמורין/אַמורין. בק שולט הניקוד של האל"ף בחטף-סגול: האַמורין (זבחים יג, ד), אַמורי... באַמורי (פסחים ו, ה [י]), אַמוריו (זבחים ב, ב 4x, ועוד 3x), אַמוריהם (יומא ו, ז), (ו)אַמוריהן (זבחים ד, ד), וא(ו)מריהן⁶⁸ (שם יג, ה) – אבל מצאנו גם באַמורין... באַמורין (מעילה א, ד) באל"ף צרויה. וניכר בבירור כי בהופעה הראשונה במשנת מעילה א, ד חטף-סגול תוקן לצירי!

בנ"ב ציין ייבין (בבלי, עמ' 919) כי האל"ף "על פי רוב צרויה גם בהתקדמות הטעם: האַמורין, אַמורי, אַמרי", אף הוסיף כי בספרא עד עמ' קטז על פי רוב האל"ף חרוקה, אַמורין ומעמ' קלג צרויה, אַמורין (והעיר שם כי הניקוד אַמורין אינו מלמד שהשם שקול במשקל קטול). והוסיף שם עוד כי גם במסורת תימן אל"ף צרויה: אַמורים. נעיר כי פא כותב כמעט תמיד אימורין/אימורי וכו' ביו"ד אחרי אל"ף, וניקד אַמורי⁶⁹ (פסחים ו, ה 3x), אַמורי⁶⁹ (סוכה ה, ז), אַמוריהם (יומא ו, ז).⁷⁰ פס כותב את התיבה בקביעות ביו"ד ומנקד את האל"ף בצירי או בסגול, כגון אַמורי (פסחים ו, ה), באַמורים (מעילה א, ד 3x). גם ליוורנו מנקד תמיד אל"ף צרויה (רק לעתים נוקט כתיב חסר, כגון אַמוריהן – יומא ו, ז). העיקר לענייננו היא מסורתו של נקדן ק, המנקד את משנתו בניקוד טברני מוקפד למדי, שנוקט על פי רוב א (אַמורים, אַמורי וכו'); נראה לי כי במקום שנקט א יש לראות בניקוד זה חילוף של א.

9.32 אַרוס. כלי הזמר ארוס נקרה במשנה שלוש פעמים. ק נוקט והאַרוס... האַרוס (כלים טו, ו 2x), אבל האַרוס (סוטה ט, יד). פר: והאַרוס... האַרוס (כלים שם). פא מנקד כאן והאַרוס/האַרוס, ובסוטה הוא גורס האַרוס (בלא ניקוד). פס מנקד רק בסוטה האַרוס, אבל בכלים גורס והאַרוס... האַרוס (בלא ניקוד). ליוורנו (3x) ות (2x) בכלים) אַרוס. צריך לציין שאין לבנות על ניקודו של פא, הגורס אַרוס כדי ללמוד ממנו כי האל"ף חטופה, שכן הלה מחליף סגול וצירי בחטף-סגול אהדדי. הניקוד אַרוס (ליוורנו ות) עשוי לחזק את הסברה שלפנינו צורה במשקל פעול, שכתבי היד ק ופר ניקדוה בתשלום דגש (אַרוס), וליוורנו ות ניקדוה בחיריק באל"ף בלא תשלום דגש (אַרוס). אך אפשר ששני אלה לא הייתה בידם מסורת מהימנה בקריאת המילה, והלכו אחרי הכתיב המלא וקראו אַרוס, ואילו גרסת ק ופר (אַרוס) משקפת חלופה של אַרוס. תיקו. נעיר שגיזרונה של המילה אינו מחוור (ראה מילון בן-יהודה בערכו).

[ד] שמות שבמקרא ושמות שאינם בו

10. כבר ציינתי במקום אחר, כי קו בולט בתצורת השם בלשון המשנה הוא ההבדל הברור בין השמות המצויים במקרא לשמות שלא נקרו בו והופיעו לראשונה בלשון חכמים. השמות מן המקרא נמסרים ברובם (כמעט כולם) בעדי הנוסח כצורתם

68 ברור כי אין הכתיב בהופעה זו רומז לצורה אחרת, אלא שיבוש הוא שנשתבש הסופר במקומה של הוי"ו שאחרי המ"ם, והנקדן תיקנו.

69 השמטתי אותיות שימוש שבאו לפני הצורות הללו.

70 אעיר כאן כי בלו הכתיב חסר יו"ד בדרך כלל, אך יש גם מעט צורות ביו"ד אחרי האל"ף.

במקרא בכתיבם ובניקודם. לעומת זאת אלו שלא נקרו במקרא, מקצתם הם שמות שיש לעתים קשיים בקביעת צורתם הכתובה (כלומר הטקסט העיצורי שלהם), ויש צורך בבירור פילולוגי כדי לקבעה לדיוקה. ורובם של השמות שלא נקרו במקרא, העדים חלוקים באשר לצורתם המנוקדת.⁷¹ ויש שהעדים מספקים שתיים, שלוש וארבע חלופות לשם אחד, ופעמים ששתי חלופות ויותר לשם אחד מצויות בכתב יד אחד, ואתה תוהה אם לפנינו חלופות המשקפות צורות קדומות ומקוריות שהילכו זו בצד זו (במקומות שונים, בפי חכמים שונים או בבתי מדרש שונים?) בהיות לשון חז"ל לשון חיה, או שמא רק אחת מהן מקורית (ואיזו היא הצורה המקורית?) ויתר הצורות הן מימוש אפשרי של הכתיב הנתון במשנה, ולפיכך אפשר שצמחו בתהליך המסירה בימי הביניים. אבוא לפרט את דבריי לאור הנתונים שהוצגו ממשקל פעול.

11. מתוך 32 השמות הנמצאים ברשימה (לעיל §§ 7-9) 12 שמות נמצאים במקרא.⁷² תשעה מתוך ה-12 – אָלוּל, גָּבוּל, גָּדוּד, זָבוּב, כָּלוּב,⁷³ אֶכְרוּב, לָבוּשׁ,⁷⁴ נְעוּרִים, תְּנוּף – אינם מצריכים כל הערה; כצורתם במקרא כך צורתם במשנה. השלושה הנותרים מצריכים הערות קצרות: השם זָכוּר, שנזדמן במקרא בצורה צמודת כינוי בלבד – זְכוּרָה, זְכוּרָה – נחלקו המסורות בלשון המשנה, אם צורת הנפרד שלו היא זָכוּר או זְכוּר (ק מציע את שתי הצורות). השם פָּסוּי, שנקרה במקרא רק בצורת הנסמך – "כָּסוּי עוֹר תַּחֲשׁ" (במדבר ד 6, 14) – מופיע בחלק מן העדים בצורת הנפרד פָּסוּי,⁷⁵ ויש עדויות לצורה פָּסוּי במשקל פֶּעוּל (ק מכיר את שתי הצורות: במסורת הכתיב ובמסורת הניקוד!). השם השלישי, אָבוּס, מנוקד בלשון חז"ל במסורת ק: אָבוּס/אָבוּס ליד אָבוּס, אבל בשם זה אין לדבר על הבדל בין משקלו של השם בלשון המקרא במסורת טבריה ובמסורת בבל (אָבוּס) למשקל המשתקף בניקודים אָבוּס/אָבוּס שמצאנו בכ"י ק של המשנה; ההבדל ביניהם הוא בדרך הגייתו של השווא/החטף באל"ף (התחילית): תנועה חטופה או צירי.

12. כמעט כל 20 השמות האחרים (אלו שלא נקרו במקרא) – העדים חלוקים בקריאתם. נציין תחילה כמה פרטים הנוגעים לתבנית העיצורית של השמות.

71 ראה לעיל פרק ז, § 7.

72 השמות שאינם במקרא צוינו כאמור (כ-6§א לעיל) בעיגולית לידם, ואלו שבמקרא הובאו בלא כל סימן לידם. דרך אגב אעיר, כי מתוך 31 השמות שנמצאו בק (ראה לעיל §§ 7-8) במשקל פֶּעוּל ציין קיסר מכתב יד זה (מסורות, עמ' 264-266) רק 12, לפי שנקודת המוצא שלו הייתה מסורת תימן.

73 הניקוד כָּלוּב בדפוס ליוורנו נראה טעות ברורה. (ספק אם הקמץ בכ"ף הוא הַד להגיית השווא הנע כ-[a] באיטליה. התשובה לדבר זה כרוכה בבירור יסודי של מסורת ליוורנו, ואכמ"ל.)

74 נעיר כי מצאנו γεδουδ, χερουβ, λεβους וכן χερουβ בתעתיקים יווניים (ראה ברוננו, הקספלה, עמ' 167; שפרבר, תעתיקים, עמ' 189) ובתעתיקים לטיניים מצאנו zebub, gebul, chelub (שפרבר, שם).

75 מילון קב"ש בערכו קבע לנסמך פָּסוּי צורת נפרד פָּסוּי (בעקבות דקדוקם של ב"ל).

למשל, ליד הכתיב הכדומים/הכדומין מצאנו כתיב בלא וי"ו – הכדמין (כך גרס פס בהופעה במסכת טבול יום); וראוי לציין במיוחד את הכתיב הכדומים/הכדומין, ברי"ש (שנמצא בכמה כתבי יד טובים ובכללם פא). דומה שאין לפקפק בעדיפותה של הצורה הכתובה בדל"ת העולה מהעדים הנאמנים (וראש לכולם ק פר וכתב היר של פירוש הגאונים לסדר טהרות). לעומת זאת הכתיב הכידומים (שנמצא פעם אחת בק!) אינו חד-משמעי. כלום מכוון בו לאחד מן המשקלים פיעול, פיעול או פִּעוּל או לצורה כידומים בכתיב מלא של השווא? השם האלו/האילום, שנמצא פעם אחת במשנה (טבול יום א, ה), נקרה לידו הכתיב האלוס (27, 17). אין ספק שהכתיב בסמ"ך הוא תולדת שיבוש (ם < ס). אלו שקיימו את הצורה במ"ם שמרו על המבנה העיצורי המקורי – *ālīmos* (אלימון בסורית). אבל יש שאנחנו מוצאים שם שיש בו כתיבים אחדים ורובם תקינים, כגון הכתיבים אמום/אימום לעומת אמון/אימון. הללו משקפים שתי חלופות תקינות (בחילופי מ"ם ונו"ן בסוף מילה) מבחינת לשון חכמים, אם כי הצורה במ"ם קודמת בזמן לצורה בנו"ן, דבר שנתקיים במקבילה הסורית (אמומא); לעומת זאת הכתיב אמוס שיבוש הוא.

13. אך הרוב המכריע של ההבדלים בין העדים נוגעים לניקודן של הצורות ולשיכון למשקל מן המשקלים. סיכום כלל הנתונים מגלה, שהכתיב פעול אינו נקרא תמיד פעול בעשרים השמות הלא-מקראיים שהובאו לעיל (ב-7§§–9); מתברר כי יש לו לפעול משקלים מתחרים. נציין את המשקלים העיקריים ולא את כולם,⁷⁶ ונוסיף להם הערות אחדות.

14. פִּעוּל. ליד ב.כרוב (או א.כרוב), סחוס, סרוד, פטור, קרום, שבות, שפוד, שתות, תחום, אמום/אימון מצאנו גם כרוב (או א.כרוב), סחוס, סרוד, פטור, קרום, שבות, שפוד, שתות, תחום, אמום/אימון/אימון. ויש ששתי הצורות נקרו בכתב יד אחד או במסורת אחת, כגון אמום וגם אימון בק, אימון וגם אמום בפר, פטור וגם פטור⁷⁷ בנ"ב, שפוד (על פי רוב) וגם שפוד (מיעוט) בק, שבות (על פי רוב) וגם שבות (מיעוט) בק, תחום (בכל העדים) וגם תחום (פעם אחת בפא ועדות אחת מקטע גניזה למשנה). לפי שהעדויות באות מעדים נאמנים אין לבטל אותן כמשוגות נקדנים. אך עדיין לא נתברר, אם בכל החילופים מדובר בחילופי *ō/ū* גם בהברה מוטעמת (דבר זה כרוך בבירור מלא של הסעיף הזה בתורת ההגה של המשנה), או אם מדובר בחילופי משקלים.

15. פִּעוּל. אין ספק שיש מקומות שהניקוד פִּעוּל כנגד פִּעוּל הוא שיבוש ברור, כגון פטור (במקום פטור) ליד חובה במשפט אחד (7, כריתות א, ד), כפי שציין קוטשר.⁷⁸

76 כל המשקלים שמשקל פִּעוּל מתחלף בהם מתפרטים לעיל ב-32 סעיפי המשנה של סעיף 9.

77 ברור שאין לכלול בחילופי פטור/פטור את הניקוד לפטור (הוריות א, ב) בק; מדובר כאן בצורת המקור הנטוי של בניין קל (שעלתה בשל משוגת ניקוד), ולא בשם במשקל פִּעוּל (ראה לעיל 9.17§).

78 ראה לעיל 9.17§, הערה 30.

אבל יש מקומות שהעדים נחלקים אם לפנינו פֿעול או פֿעול, ואין לפקפק בסבירותה של הקריאה פֿעול. למשל, מצאנו ליד זכור גם זכור (שתייהן באות, כאמור, במסורת ק),⁷⁹ וליד אָמום, כָּשות, סָרוד (ק), תְּלוי (פר) מצאנו אָמום, כָּשות,⁸⁰ סָרוד (פר), תְּלוי (ק פא).

16. פֿעול. כמה שמות שהובאו במשקל פֿעול מצאנו להם מסורות חלוקות הקוראות פֿעול (לעתים פיעול בכתיב מלא!). למשל חֲפוי (פר תמיד, ק על פי רוב, פא ונ"ב [עדות אחת]) וגם חֲפוי/חֲפוי (ק)⁸¹ שתי הופעות, נ"ב; וכן הוא בפס, בליוורנו ובת [בשלושה עדים אלו השם הזה שקול תמיד במשקל פֿעול!]. כן מצאנו כְּסוי אבל גם כְּסוי, כִּסוי⁸² (בק שתי הצורות כְּסוי/כְּסוי מתחרות זו בזו במסורת הסופר ובמסורת הנקדן). ליד שְׁפוי (ק) מצאנו שְׁפוי (בשני עדים מאוחרים – ת וליוורנו); ליד פֿטור (ופֿטור ופֿטור) נקרתה גם פֿטור (רק בעדים המאוחרים: ת וליוורנו). מעניין היחס האלומורפי בין פֿסול לפֿסול בפר: פֿסול בנפרד, לעומת זאת פֿסול היא הצורה צמודת הכינוי.

צריך לציין שהעדויות על פֿעול (חֲפוי, כְּסוי, כָּשות, פֿטור, פֿסול, שְׁפוי) מוצקות יותר מרוב העדויות על פֿעול (חֲפוי, כְּסוי, כָּשות, פֿטור, פֿסול, שְׁפוי). חֲפוי מעידים עליה פר פא וק על פי רוב (אך בנ"ב רק עדות אחת), לעומת זאת חֲפוי עולה בק (x2) רק במסורת הנקדן, וקרוב בעיניי להניח שהסופר כיוון לחֲפוי בלבד.⁸³ יתר העדויות לחֲפוי באות מן פס, ליוורנו ות. בעדי המשנה שבדקנו הצורה פֿישות נמצאת בפס בלבד. גם פֿטור עולה ממסורת ליוורנו ות בלבד. כן הוא באשר לשְׁפוי (כך קורא ק!); התיבה כתובה חסר יו"ד גם בפא, בלו, בפס ובד"ר.⁸⁴ שְׁפוי מעידים עליה ת וליוורנו. באשר לכְּסוי רוב העדים המובחרים (פר א נ"ב ות מכאן, ק על פי רוב ופא מכאן) גורסים כְּסוי. נראה שהעדויות של הסופר והנקדן בק מקורן בעירוב עם כְּסוי – שם הפעולה של פֿעל, הנמצא במשנה ובכלל זה במסורת ק: כְּסוי/כִּסוי (ביפורים ב, ט; חולין ו, א; ו, ד x3; יב, א x2). העדים האחרים לצורה כְּסוי ולא כְּסוי הם פס וליוורנו. לעומת זאת פֿסול, שנמצא תמיד אף הוא בשני עדים מאוחרים (ת, ליוורנו), מצוי בפר כאלומורף של פֿסול (פֿסול בנפרד, פֿסול צמוד כינוי). ויעוין בדיון להלן ב-18§.⁸⁵

79 ראה לעיל 9.4§.

80 כוונתי לגרסה כָּשות (נ"ב) / כָּשות (פס), כמובא לעיל ב-9.12§.

81 בק כתובה המילה כתיב חסר, אבל משקל פֿעול נכתב בו כמעט תמיד כתיב מלא: פיעול! עניין זה יידון אצלי אי"ה בבוא הזמן בתיאור הכתיב בק (ובכתיב יד אחרים).

82 ייבין (בבלי, עמ' 917) מציין כְּסוי כשם פעולה של פֿעל, לעומת כְּסוי (=מכסה). וכך הביא קוסובסקי באוצר לשון המשנה.

83 ראה הערה 81 לעיל.

84 גם עדים אלו כותבים על פי רוב את משקל פֿעול ביו"ד (פיעול).

85 נזכיר כאן פי טל (קיטול, עמ' 97–98) עמד והעמיד על תנודות בין פֿעול לפֿעול בלשון חז"ל ובארמית של השומרונים. אף הוא נדרש שם (עמ' 94–98) לתנודות אחרות המלמדות על חילופי פֿעול במשקלים אחרים.

17. ולא הבאנו כאן, כאמור, את כל החלופות לפעול העולות מתוך הנתונים המתפרטים לעיל (בסעיפי המשנה של §9). בעיקרו של דבר העדויות מכתבי היד המשובחים – ק פא א ונ"ב נחשבות בעינינו עדויות נאמנות המשקפות ברוב המקרים מסורות אותנטיות. ואולם עדיין מוקדם להכריע הכרעה ברורה בדבר ערכן האמתי של החלופות הללו. שאלה חשובה היא שאלת מעמדה הפונמי של התנועות u ו-o בלשון חכמים, אך כאמור דבר זה לא נתברר עדיין.⁸⁶ בדבר זה תלוי היחס בין פעול לפעול – כלום חילופי משקלים לפנינו או אלטרננטות פונטיות של משקל אחד? מכל מקום, שיוכם של 32 השמות המובאים בתיאורנו (לעיל §7–9) לפעול מוצק ביותר מצד כמות העדים ומצד איכותם.

[ה] משקל ומשמעות

18. כמו ברוב משקלי השמות אין לדבר במשקל פעול על יחס קבוע בין המשקל למשמעות, אך יש לציין כי 16 שמות (למעלה ממחצית השמות הכלולים במשקל) מביעים אחת משתי הוראות (מורחבות):

א. כלים וחפצים: כדום, כלוב, סרוד, קרום, שפוד; אמום/אמון, ארום, אבוס/אבוס/אבוס.

ב. שם פעולה או תוצאת (פרי) הפעולה של בניין קל: פטור, פסול, שבות, חפוי, פסוי, לבוש, שפוי, תלוי. קוטשר⁸⁷ היטיב לקבוע, כי שלושת השמות הראשונים (פטור, פסול, שבות) משמשים שמות פעולה בבניין קל; באשר לפסול הוא ציין אל נכון, שעיקר שימושו הוא תוצאת הפעולה. אני ראיתי להרחיב ולהביא כאן גם את השמות המציניים כלים או חפצים ("שם דבר") שמשמש לידם בעברית המקרא או בלשון חכמים פועל בבניין קל: חפוי (חפה),⁸⁸ כסוי (כסה),⁸⁹ לבוש (לבש), שפוי (שפה),⁹⁰ תלוי (תלה). עליי להעיר בעניין זה שתי הערות:

1. אינני מבין מדוע אין קוטשר⁹¹ רואה בגמול שבמקרא (x19) נציג ראשון של פעול הקשור בבניין קל, אם כי עיקר שימושו של גמול הוא להבעת תוצאת הפעולה. אבל יש לנו צורה נוספת במשקל פעול במקרא – יסוד, שהיא שם פעולה ברור המציין את פעולתו של היוסד (בלשון ימינו: המייסד): "יסד המעלה" (עזרא ז 9). אף שמדובר בצורת נסמך, אין נראה להניח צורת נפרד אחרת מאשר יסוד, שכן הצורה האפשרית האחרת, יסוד (בינוני פעול), לא תשמש כשם פעולה.⁹²

2. יודגש היטב, כי אינני טוען שהשם לבוש שימש תחילה כשם הפעולה של לבש (בבניין קל) או שהשם חפוי ציין בתחילה את שם הפעולה של החופה (=המכסה,

86 ועוד אידרש לסוגיה זו אי"ה בעתיד.

87 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קב.

88 למשל החופה (ק, שבת יט, ו).

89 כס"י משמש בבניין קל רק בעברית המקרא: פסה (משלי יב 23), פסוי חטאה (תהלים לב 1).

90 כגון שפייה (ק, עבודה זרה ג, י).

91 ראה המקום הנרמז לעיל בהערה 87.

92 הצעות התיקון שהובאו בידי החדשים – כגון יסד (מילון קב"ש) – עוקרות בזרוע צורה נכונה.

בבניין קל), ואחר כך עברו לציין את תוצאת הפעולה: לְבוֹשׁ (הדבר הנלבש), חָפּוּי (דבר החופה, כלומר מְכֻסָּה); אלא מבקש אני לומר, כי פעול יכול לציין את הפעולה או את פרי הפעולה ("שם דבר"). וכדאי לתת את הדעת בהקשר זה לעובדה שחפוי, כְּסוּי וְשָׁפוּי מתחלפים בשמות במשקל פֻּעַל – חָפּוּי, כְּסוּי, שָׁפוּי;⁹³ וזה משקל המציין את שם הפעולה של פיעל או את פרי הפעולה, כפי שהראה יואל אליצור בדיונו המפורט והמעמיק. אליצור מראה כי יש צורת פֻּעַל המציינת פרי (תוצאת) פעולה בלא שקדם לה שם פעולה בפיעל; הכוונה לשם פִּיגּוּל, שהפועל בפיעל פִּיגּוּל/מִפְּגֵל שבלשון חכמים נתפרש לו בצדק גזור מן השם פִּיגּוּל.⁹⁴ אבל השמות חָפּוּי, כְּסוּי, לְבוֹשׁ, שָׁפוּי מצוי על ידם פועל בבניין קל.

19. ומצאנו עוד שבע הוראות אחרות לשמות במשקל פֻּעַל:⁹⁵

- א. צמחים: ב.כְּרוֹב (אֶכְרוֹב), אֵלוֹם.
- ב. אברי גוף או דברים הקשורים בו: פְּשׁוּת, סָחוּס, תְּנוּף.
- ג. בעל חיים: זָבוּב.
- ד. מספר: שְׁתוּת.
- ה. שמות הקשורים בזמן או במקום: אֵלוּל, גְּבוּל, תָּחוּם.
- ו. עניינים הקשורים באדם או במעמדו: זְכוּר, נְעוּרִים, גְּדוּד.
- ז. צורה המשמשת גם שם בהוראה כללית (=מאומה) וגם מילית (=האם): כְּלוּם.

[ו] סינכרוניה ודיאכרוניה

א. הבחינה הסינכרונית

20. הצגת הנתונים הללו ובירורם נעשו בממד הסינכרוני – בירור עניינו של המשקל פֻּעַל בלשון המשנה. הממצאים מוצעים כמות שהם לפנינו בראש ובראשונה בשני העדים העיקריים (ק פר) או באחד מהם, תוך הוספת הנתונים מן העדים הנאמנים כשאלו וגם אלו מבוררים. מובן כי ערכם של הממצאים בעדים מן הדרג המשני – כגון פס וליוורנו – עולה בעיקר כאשר הם עולים בקנה אחד עם הממצאים בעדים המשובחים: ק ופא מכאן, פר א ונ"ב מכאן. וגם זאת, הבאת הנתונים מן העדים המאוחרים מאפשרת לנו להתחקות על דרכי מסירת הלשון ועל טיבה במרוצת הדורות.

93 יעוין במה שהובא לעיל בסוף 16§. ליד שמות אלה משמש בניין פיעל חִיפָה (ליד חָפָה), כִּיסָה בלשון חז"ל (כמו במקרא) במקום כִּסָה, שִׁיפָה (ליד שָׁפָה). ויש להרהר, אם אין כאן מעבר של פֻּעַל הקשור בבניין קל אל משקל פֻּעַל הקשור בפֻּעַל בתהליך הידוע של המרת קל בפיעל בלא שינוי בהוראה, המאפיין את לשון חז"ל (ראה בן-חיים, מסורת השומרונים, עמ' 49 ואילך).

94 ראה אליצור, קיטול, עמ' 72–82. וזה מה שקרה, כנראה, בק (כְּסוּי < כְּסוּי). וגם זאת, גם פהן הראה יפה שיש שמות במשקל פֻּעַל שאינם משמשים שם פעולה של פֻּעַל אלא שם פעולה של בניין קל (ראה כהן, לשון התפילה, עמ' 270–271).

95 תמוהה ביותר הדעה שהביעה גורדון (קטול), שמשקל פֻּעַל (במקרא) משמש תמיד לציון שם קיבוצי. מי שיידרש להסבריה יראה שהם רצופים דברי דרוש ופלפולי סרק.

21. שיוכם של שמות הפותחים בעיצור אל"ף והמנוקדים בצירי למשקל פֶּעוּל מבוסס כאן על עדויות מפורשות של חילופי צירי/חטף (כגון אָבוּס ליד אָבוּס/אָבוּס בַּק; ⁹⁶ אָלוּל [=אָלוּל] וגם אָלוּל במסורת תימן והכתיב אילול בכתובת עין גדי; אילום בפר, נ"ב וק² ⁹⁷ לעומת אָלוּס בליוורנו, אָלוּס בת; אימון בפר לעומת אָמוּס בַּק, פא וליוורנו, אָמוּס בת; אָמוּרין [מיעוט גמור] לעומת אָמוּרין [רוב מוחלט] בַּק). ואין לשכוח כמובן כי לעתים קרובות צירי כזה מייצג מלכתחילה חטף, כלומר אָבוּס מתפרש כחלופה דקדוקית בטוחה של אָבוּס/אָבוּס גם במסורות הניקוד הלא-בבליות. ⁹⁸

22. שיוכם של השמות נְעוּרִים (מילה מקראית!), ⁹⁹ אָמוּרִים/אָמוּרִים המשמשים בצורת הרבים בלבד (plurale tantum), של השם פְּדוּמִים המתועד לעת הזאת בצורת הרבים בלבד ושל השם תְּנוּף שנקרה גם במשנה בצורת הנסמך בלבד (זו בעצם מעין מובאה מן המקרא) למשקל שלנו מבוסס על סברה בלבד. הבאתם כאן במשקל פֶּעוּל נשארת בגדר הצעה.

ב. הבחינה הדיאכרונית

23. ב"ל בדקדוקם (עמ' 473) סבורים, כי משקל קְטוּל במקרא נתגלגל מן qutūl או מן qitūl וגם מן qatūl בחיטוף התנועה הקצרה הלא-מוטעמת כדרך הארמית. קוטשר (מחקרים, עמ' קכ) בדיונו בשלוש צורות במשקל פֶּעוּל (פְּטוּר, פְּסוּל, שְׁבוּת) שנזדמנו במשנת כ"י ק והמשמשות שמות פעולה של בניין קל נתחבט אם לפנינו גלגול של פֶּעוּל (הוא מזכיר בהקשר זה את שְׁכוּל [ישעיהו מז 8–9] ¹⁰⁰) או גלגול של קְטוּל "בדמות ארמית" – פֶּעַל – "בתקופה ש-[u] ארמית קצרה נתקיימה כדמותה בהברה מוטעמת", וחותם את דבריו בלא הכרעה: "תיקו".

24. צריך לומר כי הבחינה הדיאכרונית מגלה שנתלכדו בו במשקל פֶּעוּל במשנה משקלים פרוטושמיים אחדים, ככל שניתן להעלות מן הממצאים בשפות אחרות. ועוד זאת, יש שמות שהממצא המשווה אינו חד-משמעי לגביהם בשל קיומן של צורות מקבילות אחדות בלשונות אחרות לצורתו של השם בעברית, ואנו תוהים מהו

96. אולי כאן המקום להדגיש, כי ק אינו מחליף על פי רוב בין חטף-סגול לצירי/סגול (או בין חטף-פתח לקמץ/פתח).

97. מעתיק ק² טעה, כאמור, והעתיק סמ"ך במקום מ"ם סופית (ראה לעיל §9.29).

98. למשל, בנוסח טבריה של המקרא מצאנו אָפוּ (שמות טז 23) במקום אָפוּ, אָזל (עזרא ה 15) במקום אָזל, וכיוצא באלה. וכך הוא כמעט בכל מסורות לשון חכמים בניקוד צורת הרבים של אָבֶר; זו לעולם מנוקדת בצירי: אָבֶרִים/אִבְרִים. אבל פר ועדים אחרים גורסים אָבֶרִים בדרך קבע (ראה לעיל כרך א, פרק ו, §24א; וכן בר-אשר, תשס"ז [פראג], עמ' 69–70).

99. אגב האורח נציין כי ב"ל בדקדוקם (עמ' 472) סבורים שְׁנְעוּרִים, זְקוּנִים ודומיהן הן צורות רבים של בינוני פֶּעוּל.

100. קוטשר (מחקרים, עמ' קב הערה 47) שולל את הדעה של המעבר פֶּעוּל < פֶּעוּל בשל המעבר $\bar{o} > \bar{u}$, שכן חילוף זה מתרחש לדעתו רק בהברה לא מוטעמת; ארמוז כאן שאין דעתי כדעתו. ועדיין מחייבת הסוגיה, כאמור, דיון יסודי.

המשקל המקורי של כמה מן השמות שנקרו בעברית במשקל פֶּעוּל. וגם זאת, בתוך השמות שהובאו לעיל במשקל פֶּעוּל בלשון המשנה יש שמות שהשתלשלו בוודאי ממשקלים שלא הייתה בהם כלל תנועת u מקורית, ומצויים גם שמות שאולים מיוונית שראוי היה להם משקל אחר, אבל צורתם בעברית נשתנתה ונמצאו משתלבים במשקל פֶּעוּל (או במשקל אחר חלופי).¹⁰¹ אבוא לפרט את דבריי בלא שאמצה את כל אשר צריך להיאמר בעניין זה.

25. בתוך הצורות המובאות במשקל פֶּעוּל יש כמה שמות השקולים במשקל pu'ul בלשונות אחרות,¹⁰² כגון gudūdu באכדית, גִּדוּד בעברית; dukūr צורת הרבים של dakar (זָכָר; אֵבֶר הזכרות) בערבית כנגד זָכּוּר¹⁰³ בעברית; lubūšu באכדית, לְבוּשׁ בעברית; kušūt בערבית לעומת כָּשׁוּת בעברית. נעיר כי גְּבוּל יש לה מקבילה בפונית: gubulim. ויש שמות שהם, כנראה, גלגולים של pi'ul, כגון kilubi ב-u קצרה (=מלכודת ציפורים) בגלוסות הכנעניות של תל אלעמרנה, כנגד כְּלוּב של עברית המקרא. ויש גם שמות שנשתלשלו מן pa'ul ואפשר שעברו לעברית באמצעות הארמית,¹⁰⁴ כגון karūbu באכדית לעומת אֶכְרוּב בעברית. גם בערבית מצאנו karūb (אבל באתיופית kerub/kirub), ויוזכרו גם abūsu (=מחסן, אורווה) באכדית לעומת אֵבוּס בעברית, tahūmu¹⁰⁵ באכדית < תָּחוּם בעברית. נזכיר כי פָּסוּי (צורת נסמך במקרא!) נתפרשה במילון קב"ש (בערכה) כצורת נסמך של פָּסוּי בינוני פֶּעוּל עברי (pa'ul < pā'ul), בלא החיטוף של התנועה הראשונה על דרך הארמית).¹⁰⁶ קביעה זו אינה עולה בקנה אחד עם הממצא בכתבי היד של המשנה הגורסים כְּסוּי בנפרד.¹⁰⁷

26. יצוין כי יש שמות במשקל פֶּעוּל בעברית שלשונות אחרות מקיימות בהם משקל סגולי – ולא דווקא משקל pu'ul, כפי שהציע קוטשר מכבר באשר לשמות הפעולה במשקל פֶּעוּל בלשון חכמים¹⁰⁸ – כגון גִּדּוּד. בסורית מצאנו גוּדָא (guddā)¹⁰⁹ ובארמית בבלי ובמנדאית gunda, בערבית gund ובפרסית gund. כלומר מדובר

- 101 כך הוא השם κράμβη שנתגלגל אל פְּרוּב/אֶפְרוּב או אל כְּרוּב/אֶכְרוּב (ראה לעיל 9.11§).
- 102 נציין כי לשמות במשקל פֶּעוּל מן המקרא השתמשנו במילון קב"ש. הוא מביא נתונים חשובים על גיזרונם של השמות בעברית המקרא תוך הסתמכות על ספרות נרחבת. קביעותינו כאן מיוסדות על מה שהובא במילון זה, אלא אם כן צוין בפירוש שאין הדבר כן.
- 103 יוזכר כאן, כי זָכּוּר כצורת נפרד מתועדת לראשונה רק בלשון חכמים (ראה לעיל 9.4§).
- 104 לפיכך אין לקבל כמסקנה מוחלטת את הדעה המציגה את פֶּעוּל כגלגול של pu'ul בלבד (ראה למשל גורדון, קטול, עמ' 83) או כגלגול של pu'ul או pi'ul בלבד (ראה למשל הרוויאיינן, תנועות, עמ' 169).
- 105 ראה לעיל 9.24§.
- 106 מילון קב"ש מפנה לב"ל, עמ' 411, בסעיף הדין בבינוני פֶּעוּל של שורשי ל"י, אך השם כסוי לא הוזכר שם.
- 107 ראה לעיל 9.9§.
- 108 ראה לעיל 18§ ב.
- 109 אעיר כי גם הנתונים האטימולוגיים המובאים בסעיף זה לקוחים ברובם ממילון קב"ש, אלא אם כן צוין בפירוש שאין הדבר כן.

בגלגולים של *gudd (> gund). ונזכיר את זָבוּב לעומת zubbu ו-zumbu האכדית, וכן לְבוֹש לעומת lubšu האכדית (ליד lubūšu שהוזכרה לעיל), libš בערבית (ברבים) ובאתיופית lebs. אף נעיר כי אין דרך אחרת להבין את הקריאה nā:rēm של השומרונים – כנגד נְעוּרִים/נְעָרִים¹¹⁰ של נוסח המסורה – אלא כצורת הרבים של נָעַר. אך איננו יודעים את מידת קדמותה של הקריאה השומרנית.

לדידי מסתבר הרבה יותר לראות במשקל פֶּעוּל גלגולים של pu'ul/pi'ul/pa'ul מקוריים מאשר גלגולים של צורות סגוליות. קיומן של צורות סגוליות מקבילות בשפות אחרות – ובייחוד צורות pu'l – חשוב כשלעצמו, אבל אינו מלמד בהכרח על הגלגול pu'ul < pu'ul < pə'ul < pə'ul.

27. אוסיף ואציין כי שמות אחדים במשקל פֶּעוּל בלשון המשנה אינם מצטרפים לקבוצה אחת ולרוב השמות במשקל פֶּעוּל, אלא כל אחד מהם יש לו היסטוריה משלו והוא משתלשל ממשקל אחר. כוונתי לשמות המתפרטים להלן:

א. זָבוּב. אם נביא בחשבון את dubāb של הערבית, נוכל לקבל את הצעתם של ב"ל (עמ' 474) לראות בזָבוּב גלגול של זָבוּב (> dubāb). אבל אין הכרח להניח כי ū במקום ō משקפת צורה מדיאלקט אחר כפי שהם הניחו. מוטב לומר כי העיצור השפתי התוכף [b] גרר תנועה שפתית מובהקת יותר: [ū].

ב. שְׁפּוּד. נראית ביותר דעתו של קוטשר (מחקרים, עמ' תמט)¹¹¹ שזה גלגול מאוחר של שְׁפּוּד¹¹² (כך הוא בסורית, שְׁפּוּדָא, ובערבית saffūd) בביטול ההכפלה אחרי העיצור השורק š, בדומה למה שאירע בשָׁפִין (עברית המקרא) < סָפִין (לשון חכמים)¹¹³. והוספתי לדוגמות שקוטשר הביא את סָדֵן < סָדֵן¹¹⁴. [ותווכר גם הצורה (שְׁבּוּלָת < שְׁבּוּלָת במסורת כתב יד ק2)].^{114א} קוטשר הזכיר את הגיית האשכנזים

110 בכל חמש הופעותיה בתורה כתובה המילה הזאת בחומש השומרונים כתיב חסר וי"ו. יושם נא לב כי בְּנִעְרֵינוּ (שמות י 9) נקראת בפי השומרונים abnā:rīnu, והמילה מְנַעְרֵינוּ (בראשית מו 34) שבנוסח טבריה נהגית בפיהם minna:rīnu. אבל זְקָנִים (שם לו 4), הנכתבת גם בחומש השומרונים זְקָנִים, נקראת בפיהם zāqīnēm. הצורה דְּבֹקָת הכינוי לְזָקְנִי (שם כא 2, 7), הנכתבת אצלם לְזָקְנִי, נקראת בפיהם alzāqānno (בנפרד zāqānēm). נציין כי נתוני הכתיב לקוחים ממהדורת טל, תורה, ונתוני הקריאה לקוחים מבן-חיים, עואנ"ש, ד.

111 קוטשר ציין כי ק מנקד שְׁפּוּד. נעלם ממנו הניקוד החלופי בכתב היד שְׁפּוּד (פעמיים! ראה לעיל 9.21§).

112 יצוין כי בנ"ב מצאנו פעמיים שְׁפּוּד (אך בלא ציון של דגש בפ"א); מכל מקום, מן הנתונים שהובאו לעיל ב-9.21§ יש יסוד לומר, כי יש עדויות לשְׁפּוּד גם במסורות לשון חז"ל.

113 קוטשר מזכיר שם גם את רְבִי < רָבִי, אך ביטול ההכפלה במילה זו כרוך בתהליך אחר, וכבר רמזתי לו במקום אחר (בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 41 הערה 230); ואני מתכוון אי"ה להידרש לעניין הזה בעתיד.

114 ראה לעיל כרך א, פרק ו, §36. עניין צִפְרָן < צִפְרָן שהוזכר שם נתפרש לי אחר כך בדרך אחרת במקום אחר (ראה שם, פרק ד, §36).

114א ראה להלן פרק יד §§11–12.

שְׁפּוֹד כַּעֲדוֹת לַהֲגִיָּה שְׁפּוֹד מְקוֹרִית, וְבָהּ מִתְמַמֶּשֶׁת פֿ"א קֶשֶׁה גַּם לֵאחֲרַי בִּיטוּל הַהִכְפָּלָה וְחִיטּוֹף הַתְּנוּעָה אַחֲרֵי הַשִּׁי"ן.¹¹⁵

ג. סָחוּס, וְלִיתֵר דִּיּוֹק הַסָּחוּס, נִשְׁתַּלְשֵׁלָה מִצּוּרָה מְשׁוּרֶשׁ רְבַעִי – חֲסָחוּס. הַחִי"ת הוֹמְרָה בְּכַתֵּב (וְלֹא בַּהֲגִיָּה) בַּה"א (רֹאֵה לַעִיל 9.15§), בְּדוּמָה לַחֲדוֹת < הָדוֹת וְכִיּוּצָא בַּהֲנִי.

ד. כָּלוּם. גִּיזְרוּנָה שֶׁל הַמִּילָה כָּלוּם אֵינוֹ מִחוּוֹר עַד הַיּוֹם. יֵשׁ מִי שֶׁרֹאֵה בַּהּ גִּלְגּוּל שֶׁל כָּל מָאוּם < כָּל מוֹם < כָּלוּם, אוֹ גִּלְגּוּל שֶׁל כָּל מָה,¹¹⁶ וְיֵשׁ מִי שֶׁקֶשֶׁר אוֹתָהּ אֶל kalām בַּעֲרִבִית.¹¹⁷ אֲפֶשֶׁר שֶׁהִיא קִשּׁוּרָה בְּצִירוֹף כָּלְמָא (כָּ + לָא + מָא) שֶׁמִּצְאָנוּ בְּתַרְגוּם יוֹנָתָן לְנְבִיאִים, כְּגוֹן כָּאֵין (יִשְׁעִיהוּ מ' 17; מ"א 11–12) שֶׁתּוֹרְגְמָה כָּלְמָא.¹¹⁸ בַּהֲצָעָה הָרֵאשׁוֹנָה מְדוּבָר ב־u מקוֹרִית, וּבַהֲצָעוֹת הָאַחֲרוֹת (גִּלְגּוּל שֶׁל kalām אוֹ שֶׁל כָּלְמָא הָאַרְמִית) ה־u הִיא גִּלְגּוּל שֶׁל a מתוֹךְ הִידְמוֹת לִמ"ם הַשְּׁפִתִית. בַּהֲצָעָה כָּל מָה צָרִיךְ לַהֲנִיחַ תַּחֲלִילָה מֵעֵבֶר שֶׁל ה־ā (הַקֶּמֶץ) מֵאַחֲרֵי הַמ"ם אֶל לִפְנֵיהֶ. וְעַל צֵד הָאִמָּת עֲדִיין לֹא נִתְבָּרַר גִּיזְרוּנָה שֶׁל כָּלוּם.

ה. בִּשְׁנֵי שִׁמּוֹת מִמוּצָא זֶר ה־u הִיא גִּלְגּוּל וְדֹאֵי שֶׁל תְּנוּעָה אַחֲרֵת בִּשְׁלֵשׁ הַשְּׁפִעַת הַעִיצוּר הַשְּׁפִתִי הַתּוֹכֵף. כּוֹוֹנֵתִי לִשְׁנֵי הַשִּׁמּוֹת הָאֵלֶּה: (א) u גִּלְגּוּל שֶׁל a : κράμβη < כְּרוֹב/אֶכְרוֹב (ק', לִיוּוֹרְנוֹ וּמַעֲט גַּם בִּנ"ב). וְיֵשׁ עֲדוּיוֹת, כֹּאמֹר, לַתְּנוּעָה o (כְּרוֹב/אֶכְרוֹב);¹¹⁹ (ב) u < i : ἄλιμος (אֲלִימוֹס) < אֲלִים (בְּנִשְׁלִיל הַחֲתִימָה – וֹס) < אֲלוֹם/אֵלוֹם (= אֲלוֹם), כִּמְתַּפְּרֵט בְּדִיוֹנָנוּ.¹²⁰

וְאֵין צוֹרֵךְ לֹאמַר כִּי לֹא מִיִּצְנוֹ אֶת כָּל הַהֲעֵרוֹת הַמִּתְבַּקְּשׁוֹת בְּמִישׁוֹר הַדִּיאֲכְרוֹנִי.

ג. הַעֲרוֹת סִיכּוּם

28. בְּרוֹר הַדְּבַר, שֶׁכָּפַל שְׁתִּיאֹר דְּקִדּוּקָה שֶׁל לִשׁוֹן הַמִּשְׁנָה יִתְבַּסֵּס עַל מִסְפָּר נִיכָר מִבֵּין הָעֲדִים הַמְּשׁוּבָּחִים שֶׁבִּידִינוּ, כֵּן נִגִּיעַ לַתְּמוּנָה מֵהִימָנָה יוֹתֵר שֶׁל הַלִּשׁוֹן הַמִּתּוֹאֲרָה. הַצָּגָה שִׁיטְתִּית שֶׁל הַנְּתוּנִים בִּשְׁנֵי עֲדִים מוֹבָחִירִים – ק'¹²¹ וּפֹר – הַמְּשַׁקְּפִים שְׁתֵּי מִסּוּרוֹת נִבְדָּלוֹת, כִּשֶּׁהֶם מִלוּוִים בַּהֲבָאָה נִרְחַבְתָּ שֶׁל נְתוּנִים מְבוֹרְרִים הֵיטֵב מֵעֲדִים

115 וְאֲפֶשֶׁר כִּי הִדְגֵּשׁ הַקָּל בַּפֿ"א הוּא מִשְׁנֵי (שְׁפּוֹד < שְׁפּוֹד), בְּדוּמָה לְנִיקוּדִים (סִכָּף < סִכָּף (בְּמִסּוּרוֹת רַבּוֹת), שְׁתֵּים; וְאִכְמ"ל.

116 רֹאֵה שׁוּאֲלִי, אֲדִיוֹטִיקוֹן, עִמ' 43–44; וְכֵן מִלּוֹנוֹ שֶׁל שׁוּלְטָהֶם בַּעֲרֹכּוֹ (הַמִּילָה כָּלוּם הוֹבָאָה אֲצִלּוֹ כַּעֲרֵךְ מִשְׁנֵי שֶׁל "כּוֹל", מִן כָּל"ל).

117 חוֹמֵר רַב בַּעֲנִיין גִּיזְרוּנָה שֶׁל הַמִּילָה נִמְצָא אֲצִל גְּלוֹסְקָא, אֲרַמִּית, עִמ' 561; עֵיין שֵׁם.

118 יִדִּידֵי ד"ר אֲוִרִי מִלְמַד מִסֵּר לִי שׁוּרָה שֶׁל מֵרָאִי מְקוֹם בְּתַרְגוּם יוֹנָתָן שֶׁבָּהֶם נִקְרָתָה כָּלְמָא כְּתַרְגוּם שֶׁל הַמִּילִים כָּאֵין (כְּמוֹבָא בְּפִנִּים), בְּמָה (יִשְׁעִיהוּ ב' 22), כְּתָהּוּ (שֵׁם מ' 17). אֵף הוּא צִיין לַחֲלוּפּוֹת כָּלְמָא הַמִּתְרַגְּמָת אֶת בְּאֶפֶס (שֵׁם נב' 4), לָלְמָא הַמִּתְרַגְּמָת אֶת לָתָהּ (שֵׁם מט' 4).

119 זֶה הַגֵּרֶסָה בִּפְרָא, בִּפֿ"א, בִּנ"ב, בְּקֶ2 וְעוֹד (רֹאֵה לַעִיל 9.11§).

120 רֹאֵה לַעִיל 9.29§.

121 אוֹלִי לֹא מִיּוֹתֵר לַהֲזִכִּיר כִּי בִּק מִשְׁתַּקְּפוֹת לַמַּעֲשֶׂה שְׁלוֹשׁ מִסּוּרוֹת (לִפְחוֹת!): זֶה הַמִּסּוּרָה בְּטַקְסֵט הַעִיצוּרִי שֶׁהַעֲתִיק הַסּוֹפֵר וְעִמָּה מִסּוּרַת הַנִּקְדָּן וּמִסּוּרָתוֹ שֶׁל ק'2 שֶׁהַעֲתִיק וְנִיקָד שְׁמוֹנָה דְּפִים בְּסִדֵּר טֵהָרוֹת.

נוספים, מראה היטב את קווי השיתוף בין המסורות ואת הקווים המבדילים ביניהן. כמו בכל סוגיה לשונית כך בתיאור תצורת השם בכלל ובמשקל שתואר בפרק הזה בפרט אנו נתקלים במגוון נתונים הנוגעים בשם אחד או במשקל אחד שערכם אינו זהה; יש מהם המשקפים קווים קדמונים ויש מהם המשקפים קווים מאוחרים (ובכלל זה שיבושים ברורים). ויש נתונים שמשקלם הסגולי לא נתברר עדיין בגלל הצורך בבירורים נוספים בתורת ההגה (כגון עניין חילופי o/u), או בתורת הצורות (כגון חילופי פֶּעוּל/פְּעוּל).

29. בעיקרו של דבר, התיאור הסינכרוני, כלומר הצגה מבוררת ומפורשת של הנתונים כמות שהם לפנינו בשני העדים העיקריים ועמם הנתונים מעדים אחרים, הוא השלב החשוב בהכרת דקדוקה של לשון התנאים בכלל ושל לשון המשנה בפרט. בחינה של כמה סוגיות נלוות – כגון שמות שנקרו במקרא לעומת שמות שלא נקרו במקרא, יחסי משקל ומשמעות והשתלשלויות דיאכרוניות של שמות בודדים ושל משקלים שלמים – הם עניינים שבירורם אפשרי בחלקו הגדול, וגם הם מהווים שלב חשוב בתיאור מערכת השם בלשון. כל השלבים האלה מקדמים מאוד את מחקר דקדוקה של לשון חכמים.

פרק יד

משקל פְּעֻלָּת

א. הערות מבוא

1. העיון המובא בזה מכוון לברר את עניינו של המשקל פְּעֻלָּת כחלק מן התיאור השיטתי של תצורת השם במשנה. העיון כולל הצגה פורטנית ומלאה של הממצאים המבוררים בשני אבות הטקסטים ק ופר, המייצגים שני טיפוסים לשון נבדלים. ועמם מוצע בירור משווה עם הממצאים בעדים רבים ובמיוחד במשובחים שבהם, כגון פא, לו מכאן וא, נ"ב מסורת תימן והגרסות הנתונות בפירוש הגאונים לסדר טהרות מכאן.¹

2. התיאור שלנו מלווה בירורים הנוגעים לנתונים עצמם ברבים מן השמות כדי לעמוד על צורתו המקורית של כל שם ושם וכדי לקבוע את שיבוצו במשקל מן המשקלים. כך אנו עושים בתיאור כלל המשקלים וכך אנו עושים כאן בבירור עניינו של משקל פְּעֻלָּת. בכל סעיף וסעיף (להלן §§ 4.11–4.1) נידונו חלופות הגרסה בעדים השונים כדי לבור את הבר מן התבן בשביל להגיע לתיאור מהימן ככל האפשר של המשקל.

אנו סופחים לדיוננו שני עיונים קצרים:

(א) העמדת הממצאים בלשון המשנה לעומת הממצאים במקרא; (ב) הערות קצרות בסוגיית המשקל והמשמעות.² העיון נחתם בנספח הכולל שני שמות במסורת 2ק. ככל הנראה מדובר במסורת איטלקית מקומית, ואין מקומה בתיאור הממצאים בשני כתבי היד ק פר.^{א2}

* פרסום ראשון: מִשְׁאֵת אֶהֱרֹן (=מחקרי לשון) מחקרים מוגשים לאהרן דותן, בעריכת מ' בר-אשר וח"א כהן, ירושלים תשס"ט, עמ' 94–103.

1 כידוע, כל אחת משתי קבוצות העדים מייצגת טיפוס לשון נפרד.

2 ותינתן הדעת במיוחד לסעיף קטן א ב-§ 7 להלן.

א2 להלן §§ 3, 9–12.

ב. פְּעֻלָּת

[א] המצאי בק ובפר

3. ק: גְּרוּדָּת – החומר הנגרד מן הכלים בשעת עשייתם,³ חֲרוּסָת, כְּתוּבָת, כְּתוּנָת, נְחוּשָׁת, נְסוּרָת, נְעוּרָת, קְטוּרָת, קְנוּבָת – העלים שחותכים מן הירקות ומשליכים אותם, קְצוּצָת – החומר הנקצץ מן הכלים בשעת עשייתם, שְׁחוּלָת – הפסולת הנופלת מן הכלים בשעת עשייתם.

פר: גְּרוּדָּת, נְחוּשָׁת, קְטוּרָת,⁴ קְצוּצָת, שְׁחוּלָת. הערות:

א. בחמשת השמות המשותפים לק ולפר זהות גרסותיהם של שני כתבי היד. ששת השמות העודפים בק אינם נקרים בסדר טהרות.⁵

ב. שמות שלא נקרו במקרא צוינה עיגולית על ידם, כגון גְּרוּדָּת לעומת כְּתוּבָת. הראשון, שלא נמצא במקרא, הובאה עיגולית על ידו; השני, שנקרה במקרא, אין על ידו עיגולית.

ג. לא הבאתי כאן את פְּטוּמָת (נידה ה, ח), שְׁבוּלָת (עוקצין א, ג), שנמצאו בק2 (ראה הנספח להלן ב-9§§-12).

[ב] פירוט הנתונים בק ובפר, חומר משווה ודיון

4. נקל יהיה לראות את הדמיון בין ק לפר בשמות הנדירים:

4.1 גְּרוּדָּת+⁶ "העושה"⁷ כלים... מן השְׁחוּלָת ומן הגְּרוּדָּת טהורין ר' יוחנן בן נורי אומ' אף מן הקְצוּצָת" (ק פר⁸ כלים יא, ג).

הגרסה הגרודת (בלא ניקוד) מצויה גם בפא⁹ ובלו, וכן מביא הערוך בערך "שחלא"¹⁰, וכך מצינו ברמב"ם קאפח; פס גורס הגְּרוּדָּת (מן גר"ר), והעיר בעל מלאכת שלמה על אתר: "ותמהתי"¹¹ שמצאתי מוגה ומנוקד ע"י הרב בצלאל אשכנזי ז"ל כך:¹² מן השְׁחוּלָת¹³ ומן הגְּרוּדָּת. ריב"ן אומר: אף מן הקְצוּצָת; אכן גם ה"ר יהוסף ז"ל הגיה כן". אחרים גורסים הגְּרוּדוּת (ת וליוורנו), וכך הביא בעל מלאכת

3 ההגדרות המובאות בזה לכמה מן השמות הן על פי פירושו של ר"ח אלבק למשנה.

4 שני השמות המקראיים נְחוּשָׁת, קְטוּרָת נכתבים בפר ככתיבם במקרא – בלא וי"ו (ראה להלן 4.5§§, 4.8, 5).

5 פר כולל, כידוע, רק את סדר טהרות.

6 הצלבית מציינת כי כל ההופעות במשנה של השם המובא הוצעו כאן.

7 במובאה זו, כמו בכל המובאות שבעבודתנו, אנו מביאים בניקוד רק את המילים הנוגעות לענייננו.

8 בכל המילים שהובאו כאן ממשנת כלים יא, ג שוות נוסחאותיהם של ק ופר, זולתי במילה אחת: אומ' (ק) – או' (פר).

9 בפא יש שווא בגימ"ל וקווים לציון הרפה על הדל"ת והתי"ו (כלום יש שם גם צירי בדל"ת?).

10 כפי שהעיר מכבר אפשטיין, פיה"ג, עמ' 21 הערה 22.

11 בעל מלאכת שלמה עצמו גורס הגְּרוּדוּת כדיבור מתחיל, כפי שאנו מציינים בהמשך דברינו.

12 הפיסוק בתוך המובאה הוא תוספת שלי.

13 שלוש המילים המנוקדות ניקוד חלקי במובאה זו מודגשות במקור.

שלמה (בלא ניקוד) כדיבור מתחיל לפני ההערה המפורטת שהובאה לעיל. לעומת זאת ד"ר גורס הגרורות (מן גר"ר).

איתנותה של הגרסה בדל"ת מבוססת על עדויותיהם של הרבה עדים טובים, ק פר פא לו, הערוך ורמב"ם קאפח. והיא מתאשרת גם מפירושו של הגאון¹⁴ (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 21), שכרך אותה בפועל התגרד: "ויקח לו חרש להתגרד בו" (איוב ב 8). הגרסה הגרודות נראית חלופה הממירה צורה דקדוקית נדירה (גרודת) בצורה רווחת. הגרסות ברי"ש – גורות (פס והנוסח המשתקף בהערה שהביא בעל מלאכת שלמה), גורות (ד"ר) – נראות גלגולים משובשים של גרודת/גרודות.¹⁵

4.2 תְּרוּסָתָּהּ. ק: וְחֲרוּסָתָּהּ... חֲרוּסָתָּהּ (נפרד x2; פסחים י, ג); שם ב, ח: החרסית (כתיב), חֲרוּ[ו]סָתָּהּ (קרי).¹⁶ למעשה כך הוא בכל העדים האחרים, כגון פא: חֲרוּסָתָּהּ (שם שם), וְחֲרוּסָתָּהּ... חֲרוּסָתָּהּ¹⁷ (שם י, ג).¹⁸

4.3 פְּתוּבָתָּהּ. השם הזה נזדמן פעם אחת ויחידה במשנה כולה בצירוף שאול מן המקרא, העולה בזיקה ישירה לפסוק המובא במשנה: פְּתוּבָתָּהּ קֶעֱקַע¹⁹ (מכות ג, ו).²⁰

4.4 פְּתוּנָתָּהּ. בְּכַתּוּנָתָּהּ (נפרד; ק יומא ז, ה). במקרא שולט הניקוד כְּתָנָתָּהּ; כך הוא בנ"ט (למשל בראשית לו 31) ובנ"ב (ייבין, בבלי, עמ' 975). הכפלת התי"ו מקוימת גם במסורת השומרונים: kittānət.²¹ הניקוד פְּתָנָתָּהּ (נפרד) נמצא במקרא פעם אחת: "ושבצת הכְּתָנָתָּהּ שש" (שמות כח 39). החוקרים החדשים מוחקים את הה"א ורואים כאן צורת נסמך.²² כל יתר ההופעות צורות נסמך ודאיות הן, כגון "כְּתָנָתָּהּ פסים" (בראשית לו 3).

14 בגוף הפירוש חסרות כמה מילים, ואפשטיין השלימן על פי הערוך; אבל ההערה על הקשר לפסוק באיוב המובאת בהמשך דברינו נמצאת בפירוש הגאונים, כמובן.

15 אף על פי שהשרשים גר"ד וגר"ר קרובי משמעות המה, והם עשויים אולי להתחלף זה בזה בתהליך טבעי, נראה שבנידון שלנו הצורות ברי"ש הן משוגות העתקה.

16 הנקדן מחק ה"א וי"ד, וניקד את הרי"ש בחולם; אחר כך נוספה (בידי מי?) וי"ו על גבי הָרוּחַ שבין הרי"ש לסמ"ך.

17 בכל שלוש ההופעות מנוקדת הסמ"ך בצירי בפא. כתב יד זה מחליף, כידוע, צירי וסגול זה בזה.

18 לא מצאתי פרט מעניין מן העדים האחרים הראוי לציון, זולתי עניין שולי בניקוד: הַחֲרוּסָתָּהּ (פס פסחים ב, ח). וכבר דנתי בניקוד זה של ה"א הידיעה המשמש בפס (ראה בראשית, תש"ם [איטליה], עמ' 75–77).

19 בלשון המשנה ניקד ק קֶעֱקַע (הקו"ף השנייה קמוצה), אבל במובאה מן המקרא הוא ניקד את הקו"ף בפתח כבנ"ט: "ר' שמעון בן יודה או' משם ר' שמעון אינו חייב עד שיכתוב שם השם שני' וכתבת קֶעֱקַע לא תתנו בכם אני ה'" (ויקרא יט 28; זה נוסח המשנה בקן בשינוי קל: כתבתי את שם השם כאן ה', במקום שלוש יו"דין שבכתב היד).

20 במובאה מן המקרא במשנה זו גופה דבק הסופר בכתיב המקרא חסר הוי"ו אחרי התי"ו: וכתבת (כמובא לעיל בהערה 19).

21 ראה בן-חיים, עואנ"ש ד, עמ' 146.

22 ראה באואר–לאנדור בדקדוקם, עמ' 619, וכן קב"ש בערכו. פיסוק הטעמים תומך כנראה בדעה שזו צורת נסמך.

כל העדים המנוקדים גורסים בלשון המשנה רק כתונת בצורת הנפרד, בדומה לק; מצאנו גרסה כזאת גם בפא, בנ"ב (ייבין, בבלי, שם), בפס ובליוורנו.²³

4.5 נחושט. צריך להעיר כי ק כותב את צורת הנפרד על פי רוב כתיב חסר: נחשט (דמאי א, ב; זבחים יא, ט ועוד x6), אך מצוי אצלו במידה רבה למדיי גם הכתיב המלא: נחושט (מעשר שני ב, ו; בבא מציעא ב, ח ועוד x4). הצורה צמודת הכינוי כתובה תמיד (x5) בוי"ו, וזו מנוקדת בשורוק: מנחושטו (כלים ח, ג; ט, ג x2), בנחושטו (שם ט, א), שנחושטן (מידות ב, ג). אבל יודגש כי [u] בהברה סגורה לא מוטעמת נהגית בדרך כלל [o] במסורת ק ומנוקדת בו בחולם או בקמץ קטן.²⁴ אפשר שנקדן ק העדיף כאן u על פני o בשל הליכה בעקבות הניקוד הרווח במקרא; מצאנו שם חי"ת בקובוץ חמש פעמים, כגון נחשתה (יחזקאל כד 11), ורק פעם אחת חי"ת קמוצה: נחשתי (איכה ג 7).

בפר שתי ההופעות של הנפרד שנזדמנו בו כתובות כתיב חסר: נחשט (כלים ג, ז), שנחשט (פרה יב, ה). גם הוא כותב את הצורה צמודת הכינוי בוי"ו בכל ארבע הופעותיה אצלו; כולן מנוקדות (כדרכו של פר) בקובוץ: בנחושטו וכו' (כלים ח, ג; ט, א; ט, ג x2).

4.6 נסורת+. ק: ובנסורת (נפרד; שבת ד, א), הנסורת (בבא קמא י, י). וכך עולה מן העדים האחרים: ובנסורת²⁶ (פא שבת ד, א);²⁷ בפס ובליוורנו ובנסורת, הנסורת.²⁸ וכן מנוקד בנ"ב (ייבין, בבלי, עמ' 943) ובת-מועד (שבת ד, א): בנסורת (=בנסורת);²⁹ אבל בת (בבא קמא י, י) נוקד הנסורת בנו"ן קמוצה.

4.7 נעורת+. בק (שתי צורות בנפרד) ונעורת (ראש השנה ב, ג), ובנעורת (שבת ד, א). וכך עולה מן העדים המנוקדים האחרים: נ"ב (ייבין, בבלי, עמ' 943 [בספרא]) ועדי המשנה: פא³⁰ פס ת-מועד³¹ וליוורנו.

4.8 קטורת. ק כותב כמעט במידה שווה צורות בלא וי"ו וצורות בוי"ו: לקטרת (יומא ב, א), הקטרת (שם ה, א)³² ועוד, וגם לקטורת (תמיד ה, ב), הקטורת (יומא א ב)³³

- 23 בת-מועד יש קרע בדף, ושרדה רק התי"ו הסופית של המילה.
- 24 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' קנט ואילך, וכן לעיל כרך א, פרק ד, §27.
- 25 פר, כמו בכל המסורות המזרחיות, הוגה את ה-[u] הקצרה תמיד [u], ולפיכך מנקדה בקובוץ (ראה המקום הנרמז בסוף ההערה שלפני זו).
- 26 ראה סוף הערה 17 לעיל.
- 27 בהופעה האחרת (בבא קמא י, י) אין ניקוד בפא.
- 28 נדייק ונאמר, כי בליוורנו מצאנו הנסורת בלא וי"ו.
- 29 יש לדייק ולומר, כי בת-מועד מצאנו ובנסורת.
- 30 בפא הרי"ש צרויה (ראה סוף הערה 17 לעיל) בשתי ההופעות.
- 31 בשבת ד, א נשמטה הנו"ן בכתב יד זה ונוספה אחר כך בין השיטין: וב[נ]עורת (=ובנעורת).
- 32 בשקלים ה, א נשמטה המילה והושלמה בגיליון (בכתיב חסר): הקטרת.
- 33 אעיר כי בתצלום ק שבידי ביומא ג, א רואים מן הסגול רק שתי נקודות, וביומא ז, ד ניקד נקדן כתב היד כנראה רי"ש צרויה.

ועוד. ומצאנו פעם אחת צורת נסמך בביטוי שאול מן המקרא: בְּקִטְרַת הַסָּמִים³⁴ (מנחות ד, ד). בפר לא נזדמנה אלא הופעה אחת: הִקְטִירַת (כלים יז, יא), בכתוב חסר כבמקרא.

4.9 קְנוּבָת+. וקְנוּבָת ירק (ק עדויות ג, ג). כתיב זה לזה של ק נמצא בכתבי יד אחדים, וקְנוּבָת (פא, לו, רמב"ם קאפח), והוא מנוקד בנ"ב קְנוּבָת בקטע מן הספרא.³⁵ וכך מצינו במשנת פס: וקְנוּבָת. תצוין כאן גרסת פירוש המשניות לרמב"ם שהובא בד"ר: וקְנוּבִית (=ניקוד ק כנראה). ומעניינת גרסת ליוורנו: וקְנוּבָת (משקל פֶּעֶלֶת; כלום נקדן ליוורנו שמצא לפניו כתיב חסר וי"ו של קְנוּבָת³⁶ פירשו פירוש לא נכון?). ומצאנו קְנוּבִית (ד"ר); גרסה כזאת נמצאה מנוקדת בת וקְנוּבִית (=וקְנוּבִית);³⁷ והיא גרסת הדפוסים שהובאה במהדורת אלבק בניקודו של ילון ובאוצר לשון המשנה של קוסובסקי.

השלד העיצורי וקְנוּבָת מבוסס דיו. הצורה וקְנוּבִית נראית פרי המרה של וי"ו ביו"ד שהוליכה מילה נדירה במשקל לא רווח (פֶּעֶלֶת) למילה במשקל נפוץ מאוד (פֶּעִילָה).³⁸ בהערכת הגרסה קְנוּבָת הנדירה לעומת קְנוּבָת (הנסמך של קְנוּבָה) הנפוצה יש לתת משקל גדול לגרסה הנדירה גם בשל העובדה שק הוא המעיד עליה.³⁹ ואפשר שיש עד תומך לק: קְנוּבִית (הגרסה שהובאה בפירוש המשניות לרמב"ם שבד"ר). ואולי, כאמור, גם קְנוּבָת (ליוורנו) היא גלגול מוטעה של קְנוּבָת של ק.

4.10 קְצוּצָת+. כבר צוין לעיל §4.1; עיין שם), כי ק ופר גורסים הִקְצוּצָת (כלים יא, ג); וכן גרסו רבי בצלאל אשכנזי והרב יהוסף אשכנזי כעדות בעל מלאכת שלמה:⁴⁰ הִקְצוּצָת. כתיב דומה מצאנו בפא, בלו ובד"ר: הִקְצוּצָת. תהליך דומה לגרודת <גרודות שהובא לעיל⁴¹ אנו מוצאים גם כאן: הִקְצוּצָת (ת⁴² וליוורנו). הערוך בערך "קץ" גרס הקוצצות (נראה שנשתבש המדפיס במקומה המדויק של הוי"ו הראשונה, וצריך להיות הקצוצות). פס גרס הִקְצִיצָה; האם גם כאן לפנינו נוסח הממיר תיבה נדירה ממשקל נדיר (קְצוּצָת) במילה במשקל נפוץ (קְצִיצָה)?⁴³

34 הצירוף קִטְרַת סָמִים/הַסָּמִים נמצא במקרא למעלה מעשר פעמים (למשל שמות ל 7).

35 ייבין (בבלי, עמ' 918) תוהה אם הוי"ו אינה תיקון של יו"ד, כלומר קְנוּבִית <קְנוּבָת (נעיר כי, כדרכנו, המרנו את הניקוד הבבלי בניקוד טברני בכל המובאות מן נ"ב).

36 ראה הערה 28 לעיל (הַנְסִירַת בלא וי"ו).

37 ואפשר שזו הייתה הגרסה במובאה מן הספרא, כנרמז בהערה 35 לעיל.

38 קוסובסקי מנתח אל נכון את קְנוּבָה כשם פעולה ("נתוק העלים מן הקלחים"), אבל מציין שבעדויות (ג, ג) מדובר בשם עצם (בלשונו "תואר השם"), והוראתו 'עלי ירקות מעופשים הניתקים מן הקלחים'.

39 ראה מה שאני אומר להלן ב-§6 ס"ק ב על גורלן של הצורות הנדירות: גרודת, קצוצת, שחולת, קְנוּבָת.

40 ראה המובאה ממנו לעיל §4.1.

41 ראה שם.

42 בת לא צוין דגש בקו"ף, כדרכו של נקדן כתב יד זה.

43 קְצִיצָה היא שם פעולה, העשוי לציין גם פרי (תוצאת) פעולה.

4.11 שְׁחולָת+. כבר ציינו לעיל (§4.1; עיין שם), כי ק ופר גורסים שְׁחולָת (כלים יא, ג); וכן מצאנו בפס. וכך הוא (בלא ניקוד: השחולת) בפא, בלו וברמב"ם קאפח. ברם ד"ר גרס השחלת; כנראה זה כתיב חסר של גרסת כל העדים הנזכרים. אבל כתיב זה מנוקד בליוורנו שְׁחולָת.⁴⁴ בפירוש הגאונים (אפשטיין, פיה"ג, עמ' 21) מצאנו השחולות (וכן מצאנו בחילופי הנוסח ברמב"ם קאפח); פתיב זה מנוקד בת שְׁחולות. הערוך בערך "שחלא" גרס "מן המשחולת ומן הגרודת"; ונראה כי בטעות נשתרבה כאן מ"ם (השחולת < המשחולת), אבל בערך "גרדא" כתוב שם: "מן השחלת ומן הגרודת" (אין מניעה להניח כי מדובר כאן בהדפסה משובשת של השחולת ... הגרודת).

קיצורו של דבר: אין צריך לומר כי גרסת ק פר פס (בניקוד) פא לו (בלא ניקוד) – שְׁחולָת – עיקר. ואפשר שלגרסה הזאת מכוון הכתיב החסר השחלת בד"ר, שעמד גם לפני נקדן ליוורנו. הגרסה שְׁחולות, בדומה לגרודות וקצוצות, מעידה גם היא על המרת צורה נדירה בצורה דקדוקית רווחת.

[ג] שמות שבמקרא ושמות שאינם בו

5. נקל לראות כי השמות פְּתוּבָת, כְּתוּנָת, נְחוּשָׁת, נְעוּרָת וקְטוּרָת שנקרו במקרא צורתם כבמקרא, והעדויות עליהם זהות בכל העדים למעט כמה ענייני כתיב. ויש צורך להבליט כאן שלושה עניינים: (א) פְּתוּבָת נקרתה במשנה בצירוף מצוטט מן המקרא, שמקורו במקרא מובא בצדו; (ב) הצורה כְּתוּנָת בתי"ו כפולה (נ"ט, נ"ב)⁴⁵ אינה משמשת בלשון חכמים; (ג) שני השמות נְחוּשָׁת וקְטוּרָת, הרווחים למדי במקרא – מעתיקי ק (במידה ניכרת) ופר (תמיד) דבקים בצורת הנפרד שלהם בכתיב החסר שבמקרא (נְחוּשָׁת, קְטוּרָת), אבל כְּתוּבָת וכתוּנָת הנדירים במקרא משמש בהם (בק)⁴⁶ הכתיב המלא, כדרך הכתיב הרווח במשנה. עם זאת בציון התנועה [u] משמש בק ובפר תמיד הכתיב המלא: בנחושתו וכו' – כדרך הכתיב הקבוע במשנה.⁴⁷

6. השמות שאינם במקרא הם משני סוגים: (א) חֲרוּסָת ונְסוּרָת, המוכרים יותר – הראשון בשל שימושו בחג הפסח ושניהם בשל היקרותם במסכתות נלמדות (פסחים, שבת ובבא קמא) – לא נשתבשה בדרך כלל מסירתם; (ב) השמות הנדירים, הנקרים כל אחד פעם אחת בלבד במשנה כולה במסכתות נלמדות פחות – גְּרוּדָת, קְצוּצָת, שְׁחולָת (במסכת כלים), קְנוּבָת (במסכת עדויות) – כתבי היד הטובים ובראשם ק ופר

44 השווה אל הנְסוּרָת שמצאנו בת (לעיל §4.6).

45 צורה בתי"ו כפולה נמצאת, כאמור, גם בנוסח שומרון (ראה לעיל §4.4).

46 שני שמות אלו אין עליהם עדות בפר לפי שאינם נקרים, כאמור, בסדר טהרות.

47 זה הבדל ידוע בכתיב לשון המשנה שבכתבי יד: התנועה u (גם u קצרה מעיקרא המתקיימת בהברה סגורה במכפל ושלא במכפל) נכתבת (כמעט) תמיד כתיב מלא, כגון לומֵד, גוֹדֵל, מוֹרָאָה וכיו"ב; לעומת זאת התנועה o ("חולם חסר") נכתבת אף היא כתיב מלא, אבל במילים רווחות במקרא – כגון אֶהֱלֵ, קִדְשׁ – היא נכתבת כתיב מלא וחסר כאחת (בפר הנטייה לכתיב חסר מובהקת יותר).

שמרו על צורתם המקורית; בעדים אחרים חלו בהם שינויים. מתגלים בהם שיבושי העתקה, כגון גְּרֻדָּת <גרורת, קְנוּבָת <קניבת, או תהליכים של המרה של צורות נדירות בצורות רגילות, כגון קְצוּצָת <קציצה, שְׁחולָת <שחולות, ושאר שינויים שהובאו לעיל בסעיפים המתאימים (לעיל §§ 4.11-4.1).

[ד] משקל ומשמעות

7. א. ניכר בו במשקל פְּעֻלָּת במשנה השימוש העיקרי כמשקל המציין חומרים ודברים פחותי ערך המתנתקים מגוף אחר או מתהווים בשעת העשייה של חפץ כלשהו או של פעולה כלשהי. כלולים כאן שישה שמות מתוך האחד-עשר שנמצאו במשקל זה: גרודת, נסורת, נעורת, קנובת, קצוצת, שחולת. ואם נוסיף להם את השם פְּסֻלָּת, שנמצא בחיבורים אחרים של ספרות התנאים,⁴⁸ הרי לנו שני שלישים מן השמות שבמשקל.

חמשת השמות האחרים מציינים הוראות אחדות:

ב. פרי פעולה (> שם פעולה?): כְּתוּבָת, קְטוּרָת, בדומה לשם שְׁכַבְת שבעברית המקרא. עם זאת יש לציין כי כְּתוּבָת ושְׁכַבְת קשורים בבניין קל (כְּתַב, שְׁכַב), אבל קְטוּרָת משמשים לידה הבניינים פֻּעַל והפעיל (קָטַר, הקטיר) דווקא. יוער כי השמות יְכַלָּת, יְבַשֶּׁת שבמקרא משמשים לידם יְכַל ויְבַשׁ בבניין קל; אבל כאן מדובר יותר בשמות עצם מופשטים המתארים מצב ולא בשמות פעולה.⁴⁹

ג. שם חומר: נְחוּשֶׁת.

ד. שם דבר (מאכל, בגד): חֲרוּסָת, כְּתוּנָת.

ג. הערת סיכום

8. בירור עניינו של המשקל פְּעֻלָּת אינו אלא פרק אחד מתוך שורת הפרקים המציעים ומבררים בזה אחר זה את משקלי השם במשנה, שאנו עסוקים בכתיבתם. גם העיון הקצר הזה מראה כי תיאורם המבורר של משקלי השם במשנה כרוך בחקירה של פרטים רבים בתחום הכתיב וההגייה ובתחום התצורה. אף עניינים פילולוגיים לא מעטים הנוגעים לשמות רבים דורשים עיון יסודי ומעמיק כדי לקבוע את צורתו המדויקת של כל שם ושם, ורק אחר כך אנו יכולים לבוא מן הפרטים אל ההכללות. יש יסוד להאמין כי תיאור המשקלים והעמדת שאר העניינים הקשורים בתצורת השם⁵⁰ יציעו חטיבות גדולות בדקדוק לשון התנאים, שמחקר המקצוע מצפה להן זמן רב.

48 מצאנו פסולת בספרי דברים (פסקאות לא, לו); וראה גם ייבין (בבלי, עמ' 943), שהביא פסולת מטקסט של פיוט. אף הוא ציין לצורות בִּפְסוּלָתָן, בִּפְסוּלָתָה (עמ' 917) מן הספרא. מצד הכתיב הצורות עשויות לפסולת, כפי שהוא רומז שם, אך הניקודים מכוונים לצורה פְּסוּלָה.

49 כמו יְבַשֶּׁת (בראשית ח 7) ליד יְבַשׁ.

50 כגון צורות הריבוי הרגילות וצורות הריבוי הנדירות, תצורה על דרך הארמית ועוד.

ד. נספח

9. כאמור, לא כללתי בהצגת הממצאים ובתיאור שהובא לעיל ב-§§ 3-4 שני שמות שנמצאו בכ"י ק2. הרי פרטי הדברים:

השם הראשון – פְּטוּמָת: "אי זה הוא סִימָנִי(ה) ... בן עזי אומי משתשחיר הפְּטוּמָת"⁵¹ (נידה ה, ח); וכן קורא גם א. לעומת זאת פר קורא הפְּטוּמָת,⁵² ובניקוד אחר הפְּטוּמָת בפס (אין רואים דגשים באותיות פ"א וטי"ת). הכתיב הפְּטוּמָת (בלא ניקוד) נמצא בפא לו, רמב"ם קאפח וד"ר. כעין גרסת פר מצאנו בליוורנו: הפִּיטְמָת (ביו"ד אחרי הפ"א!).⁵³

10. הכתיב הפְּטוּמָת עשוי גם לקריאה הפְּטוּמָת וגם לקריאה הפְּטוּמָת או הפְּטוּמָת (אם כי ניתן היה לצפות שתיכתב יו"ד אחרי הפ"א במילה לא מקראית), והמסורות חלוקות. מצד אחד יקשה לבטל את הקריאה בשווא ששני עדים מעידים עליה, אבל גם איתנותה של הפְּטוּמָת (ובכתיב אחר הפִּיטְמָת) אינה מוטלת בספק, והכתיב החסר מסייע לקריאה הפְּטוּמָת (בדגש בפ"א ובטי"ת; מסתבר שכך יש לגרוס, אלא שנקדן פס שכח לציין את הדגשים).

אפשר שהקריאה בפ"א שוואית באה לעולם בשל הכתיב חסר היו"ד אחרי הפ"א, או אולי ההכפלה בטי"ת בטלה בשטף הקריאה, וביטול ההכפלה הוליד את חיטוף התנועה לפניו. מכל מקום מאחר שהצורה פְּטוּמָת אינה מצויה לא בק עצמו ולא בפר – שני העדים שעל פיהם נעשה תיאור המשקל – לא כללתי אותה בכלל הצורות שהובאו לעיל בגוף העיון.⁵⁴

11. השם השני – שְׂבּוּלָת. ליד הניקודים שְׂלִיבוּלָת (עוקצין א, ב), שְׂלִיבוּלִין (שם שם, ג) מצאנו בכ"י ק2 את הניקוד בשי"ן שוואית: "וְקָנָה שְׂלִיבוּלָת" (שם שם, שם).⁵⁵ יש כאן עדות ברורה לביטול ההכפלה בבי"ת: š^ebólet < šibbólet (אבל הבי"ת מתממשת כהגה סותם!). נראה שהשינוי b < bb חל בשל ההגה השורק שי"ן הבא בהברה שלפניו, בדומה למה שמצאנו במילים סִכִּין < סִכִּין, סִדֵּן < סִדֵּן, שִׁפּוּד < שִׁפּוּד.⁵⁶

51 ויש להבחין בין פְּטוּמָת = כמין כפתור בדד האישה לִפְטָמָה = כמין כפתור שבראש הרימון והאתרוג (ההגדרות לקוחות מאוצר לשון המשנה של קוסובסקי). ויש עדויות לצורה פְּטָמָת (האתרוג) במקום פְּטָמָה. כך מצאנו בסוכה ג, ו בניקוד כתבי היד ק פא: פְּטָמָתו (=פְּטָמָת בכינוי הנסתר). ויש עדויות להידמות התנועה a למ"ם התוכפת, כמשתקף בגרסה פְּטוּמָתו (ברמב"ם קאפח).

52 וכך ניקדו קוסובסקי וילון.

53 ת גורס כאן הפִּיטְמָא. נמצא שאין במסורתו הבחנה בין הכפתור בדד האישה לכפתור שבראש הרימון: והפִּיטְמָא (עוקצין א, ב), הפִּטְמָא (שם ב, ג).

54 בשלב ההגהה האחרונה של הפרק הזה הגיעה לידי עבודתה המצוינת של ד"ר אסנת דמרי; היא הציגה שם את עיקר הממצאים וכתבה דברי טעם בדיונה בצורה פְּטוּמָת וחלופותיה (ראה דמרי, קאופמן 2, עמ' 303).

55 ראה דמרי, כ"י ק-2, עמ' 378.

56 ראה קוטשר, מחקרים, עמ' תמט; וכן לעיל כך א, פרק ו, § 36.

וראוי להדגיש את הדמיון בין ההגייה שְׂבּוּלָת בבי"ת דגושה (הגה סותם) בכ"י 2ק להגייה שְׂפּוּד בפי יהודים אשכנזים.⁵⁷ מסתבר שדיגוש הפ"א (שְׂפּוּד) והבי"ת (שְׂבּוּלָת) מסגיר את גלגולן של המילים מצורות בעיצורים מוכפלים: שְׂפּוּד, שְׂבּוּלָת.

12. לסיכום, מסורתו של 2ק מוסרת בשם הזה שתי דרכי קריאה: גם שְׂבּוּלָת, המוכרת מן המקרא ומרוב העדים של לשון חכמים, וגם שְׂבּוּלָת בביטול ההכפלה כמסורת עצמאית; וכנראה בקריאה זו משתקפת מסורתו שלו ממש. מכל מקום, מאחר שאין הצורה שְׂבּוּלָת מתועדת במסורת ק עצמו, שהוא אחד משני כתבי היד שאנחנו מתארים תיאור מלא, ומאחר שאין מדובר בצורה שנשקלה מראש במשקל פְּעוּלָת, לא כללתי אותה בתיאור המפורט של המשקל הזה שהצעתי לעיל (ב-3§§-4).⁵⁸

57 כפי שציין קוטשר שם.

58 ואכן לדעתי מקומה של הצורה שְׂבּוּלָת במשקל פְּעוּלָת (פְּעוּלָת), ושם יצוין שיש לידה גם הגייה משנית שְׂבּוּלָת, שבטלה בה הכפלת העיצור בי"ת.

פרק טו

המשקלים פולָה ופֶּעָה

א. הערות מבוא

1. הבירור הזה עוסק בשני משקלים מעוטי שמות. שניהם נכתבים כמעט תמיד כתיב זהה: עיצור, וי"ו, עיצור, ה"א (או אל"ף);¹ אבל הם מובחנים היטב בניקודיהם, שכן גיזרונותיהם נבדלים זה מזה.² הם שייכים לשני משקלים שונים בתכלית: א. משקל פולָה, ובו שמות משורשי ע"ו מקוריים או שמות שנשתבצו במשקל זה, הגם שגיזרונם אינו מחזור דיו.³ ב. משקל פֶּעָה (פועָה), הכולל שמות משורשי ע"ע או שמות שנתגלגלו גלגול תנייני לגזרה זו.⁴
2. מיותר לומר שהעיון שלנו מלווה, לפי הצורך, בהערות על טיב הגרסאות כדי לעמוד על צורתו של השם הנידון לדיוקה. כמו כן אנו באים לומר דברים אחדים על משמעותו או משמעויותיו של המשקל. זאת ועוד אחרת, אף שתיאורנו הוא בעיקרו סינכרוני, נלווה את עיוננו בהערות על ענייני דיאכרוניה.

ב. משקל פולָה

[א] הממצאים

3. המשקל כולל בסך הכול חמישה שמות, כמתפרט להלן.⁵

*	פרסום ראשון: תורה לשמה: מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופסור שמא יהודה פרידמן, בעריכת ד' גולינקין ואחרים, ירושלים תשס"ח, עמ' 403–414.
1	ראה להלן §§ 8.3, 8.7.
2	פעמים ששם נתגלגל ממשקל למשקל וגיזרוננו הנוכחי הוא תנייני. ראה ההפניות כאן בהמשך, בהערות 3–4.
3	ראה להלן הדיון בשם עוקָה ב־§ 4.2.
4	ראה להלן הדיון בשם ב.סָפָה, § 8.6.
5	לא הבאתי כאן את השם נומָה, המצוי בכמה וכמה עדים, ובראשם כ"י ק, שכן מדובר בחלופת הגייה של נִימָה. במקצת מן ההופעות של השם נִימָה מצאנו שהתנועה i שאחרי העיצור

ק: עוגה,⁶ עוקה – חפירה, פואה⁷ – צמח שמפיקים ממנו צבע אדום, צורה, שורה. פר: עוקה, צורה (רק שני השמות הללו מצויים בסדר טהרות).

[ב] פירוט הנתונים מכ"י ק ומכ"י פר, חומר משווה ודיון

4. רק בשמות בעלי ייחוד מסויים יפורטו הדברים.

4.1 עוגה+. : "עג עוגה" (ק, תענית ג, ח).⁸

וכן מנוקד גם בכתבי היד פא פס תמועד ליוור.

4.2 עוקה+. : עוקה (ק, עירובין ח, ט; ח, יא x3), לעוקה (ק, מעשרות א, ז), ובעוקה (ק פר, מקואות ד, ד), עוקת המערה⁹ (ק פר, שם ו, א).

ניקוד השם בוי"ו שרוקה – כמו ק פר – נמצא גם בכ"י פא (ב-5 ההופעות בזרעים ובמועד);¹⁰ וכן הוא בנ"ב: לעוקא (מעשרות א, ז).¹¹ וכך מצאנו בתמועד (עירובין ח, יא x3)¹² וב-ת (בשתי ההופעות שבמסכת מקואות). אבל בכ"י פס ובדפוס ליוור יש שתי חלופות. בכ"י פס: לעוקה (מעשרות א, ז), עוקה (x2; עירובין ח, יא),¹³ לעומת עוקת (מקואות ו, א) בוי"ו חלומה. בדפוס ליוור מצאנו עוקה (x4; בשתי המשניות ממסכת עירובין: ח, ט; ח, יא x3), וכן ובעוקה (מקואות ד, ד), לעומת לעוקה (מעשרות א, ז), ועוקת (מקואות ו, א), גם כן בחולם בוי"ו.¹⁴

הראשון נתדמתה לעיצור השפתי התוכף מ"ם: נומה. ברור כי השם הזה, נימה/נומה, יובא ויידון במקומו המתאים, כלומר במשקל פילה.

6 א. אני מוותר על ציון קו הרפה שבא בכתבי היד על גבי אותיות בג"ד כפ"ת ולעתים גם על גבי אותיות אחרות, למשל על ה"א סופית המשמשת אם קריאה. רק במקומות שיש לדבר הזה חשיבות אעיר על היעדרו של הקו או על קיומו.

ב. במקרא השם עוגה קשור תמיד במאפה (שצורתו כנראה עגולה). לעומת זאת במשנה השם היחידאי עוגה הוא עיגול שעוגל (או שנעוג) באדמה. והוא הוא.

7 במקרא השם מופיע כשם פרטי (ראה שופטים י 1; וביתר פירוט להלן §55ב).

8 זו ההופעה היחידה של שם זה במשנה. קוסובסקי מביא עוד היקרות על פי הדפוסים: "אבל שוחט הוא לתוך העוגה של מים" (חולין ב, ט), אבל ק פא לו פס ורמב"ם קאפח גורסים שם אחר, העוגל; ואילו ד"ר גורס העוגה (ליתר דיוק: הגרסה בד"ר היא העוג[ה]), וכנראה, ממנו נתגלגל שם זה לספרים שלנו.

9 אני רואה לציין שבעדויות המובאות מכתבי היד המנוקדים, ובראשם ק פר, הובא הניקוד רק בשמות הכלולים במשקלים הנדונים כאן. במילים אחרות ויתרתי עליו, כגון השמטת הניקוד במילה המערה שבצירוף זה.

10 שתי ההופעות במקואות אינן מנוקדות בכ"י פא, כידוע. עם זאת יש להעיר כי במקואות ו, א היה כתוב בכתב היד הזה עוקן, ותוקנה הנו"ן לתי"ו. ברי שאין מקום להניח שהגרסה שלפני התיקון משקפת סגירת הברה על ידי נו"ן (עוקה < עוקן), מכיוון שזו צורת נסמך (עוקת) הנחתמת בעיצור.

11 ראה ייבין, כבלי, עמ' 764. וראה מה שאני כותב להלן בהערה 50 על הכתיב באל"ף.

12 ההופעה היחידה בעירובין ח, ט אינה מנוקדת בכתב יד זה.

13 הכוונה היא להופעות ב-ג; בהופעה הראשונה במשנה זו נותרה הוי"ו בלא ניקוד. בעירובין ח, ט ובמקואות ד, ד נותרה המילה כולה בכ"י פס בלא ניקוד.

14 לא מעטות הן המילים שיש בהן חילופי שורוק בחולם וחולם בשורוק בעדים מאיטליה, וכ"י פס (ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 79) ודפוס ליוור בכלל זה.

4.3 פואָה+. ק: פואָה... בפואָה (שביעית ה ד), ופואָה (שבת ט, ה);¹⁵ הפואָה (שביעית ז, ב).

וזו הניקוד גם בכל העדים האחרים: פא נ"ב¹⁶ (שביעית ה, ד; שבת ט, ה), פס תמועד (שבת ט, ה), ליוור (5x; 4 ההופעות הנ"ל, וכן מגילה ד, ז).¹⁷

4.4 צורה. "צורה"¹⁸... ולצורה"¹⁹ (ק, עבודה זרה ג, ז),²⁰ צורת (ק, עירובין א, א; עבודה זרה ג, ג 3x ועוד), צורתו (ק, פסחים ז, ט; שקלים ז, ג), צורות (ק, ראש השנה ב, ח; ק פר, נגעים ב, א),²¹ וְשִׁלְצוֹרוֹת / וְשִׁל²² צורות (ק/פר, כלים כד, יג). כל העדים האחרים²³ מנקדים צורה או צורות, ואין בהם כל פרט מיוחד הראוי לציון.

4.5 שורה. ק: שורה (דמאי ז, ח ועוד ועוד), השורה (פאה ו, ד), בשורת²⁴ הדין (גיטין ד, ד), שורות (פסחים א, א 3x ועוד ועוד). גם העדים האחרים מנקדים שורה או שורות, ואין בניקודיהם כל פרט הדורש הערה.

[ג] משקל ומשמעות

5. (א) ארבעה שמות מתוך החמישה הכלולים במשקל זה מציינים מעיקרא עניינים הקשורים במקום ובמרחב: עוֹגָה, עוֹקָה, צוֹרָה, שוֹרָה. בשם שוֹרָה נתרחבה המשמעות בלשון המשנה גם להבעה מושאלת – שוֹרַת הדין. (ב) פואָה מציינ שם של צמח.

15 בדפוסים מצאנו את הצירוף "איסטט ופואה" גם במגילה ד, ז; אך בכתבי היד ק פא לו תמועד ובעדים אחרים השם השני שבצירוף הזה אינו מופיע בהלכה זו.

16 ראה ייבין, בבלי, עמ' 764.

17 ראה לעיל הערה 15.

18 כלום האות השלישית של המילה נכתבה תחילה דל"ת (כמו בהופעה השנייה) והוסבה לרי"ש? בדל"ת! וברור שמשוגת העתקה לפנינו, וצריך להיות "צורה... לצורה", כגרסת העדים האחרים (פא לו ועוד). משום מה התעלם ד' רוזנטל במהדורתו (רוזנטל, עבודה זרה) ממשוגתו של כ"י ק.

20 א. בדפוסים מצאנו עוד הופעה של צורת הנפרד: "והעמיד צורה בהיכל" (תענית ד, ו; ראה אוצר לשון המשנה לדח"י קוסובסקי), אך ק פא לו ואחרים גורסים צלם ולא צורה. ב. רח"י קוסובסקי טעה והביא בערך "צורה" גם את "שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה" (מידות א, ג). ואמנם זו הגרסה גם בעדים הנאמנים, ובכללם ק (בשינויים קלים בתחביר המשפט). אך צורה זו בינוני פעול (פעלי!) בנקבה של צר (=צייר) היא. לשון אחר: צורה זו שבמשנת מידות היא כאומר 'מצוירת' בלשוננו ולא שם העצם צורה. לפיכך אין מקומה כאן בתיאור משקל פולה, גם אם יטען הטוען כי מבחינה היסטורית יש זהות בין הבינונית צורה ושם העצם צורה.

21 כך כתוב שם: "יש לציירין [ק: לצייר(ר)ין] סממנין שהן צרים צורות".

22 בכ"י פר התיבה ושל חותמת שורה, והלמ"ד שבה אינה מנוקדת.

23 כדאי להזכיר שבכתבי היד פא וא רק חלק מן ההופעות מנוקדות.

24 הבי"ת אינה מנוקדת. משום מה הוטל דגש בשי"ן.

[ד] דיאכרוניה

6. הקשר של שניים מן השמות לשורשי ע"ו הוא שקוף כל כך, ולפיכך שיוכם מעיקרא למשקל פולה ($pulat >$) מקורי אינו מוטל בספק. כוונתי לשמות עוגה (מן עו"ג),²⁵ צורה (מן צו"ר).²⁶ גם שיוכו של השם שורה למשקל פולה מתאשר מן המקבילה הארמית שורה/שורתא, ומן $sūrat$ בערבית.²⁷ אשר לשם פואה, צריך לציין שהוא מתועד במקרא כשם פרטי,²⁸ ותמיד בזיקה לשבט יששכר: "תולע בן פואה"²⁹ ... איש יששכר והוא ישב בשמיר" (שופטים י 1); "ולבני יששכר תולע ופואה ישוב"³⁰ ושמרון" (דברי הימים א ז 1). אבל האיש הזה מכונה פוה³¹ בשני מקראות אחרים: "ובני יששכר תולע ופוה ויוב ושמרון" (בראשית מו 13); "בני יששכר לתולע... לפוה משפחת הפוני. לישוב... לשמרון" (במדבר כו 23–24). לצורה פואה יש מקבילה בסורית: פותא ($>פואתא = פואה + תווית$ הידוע –א). אם אמנם המקבילה באוגריתית, pwt ,³² מכוונת לשם הזה, יש יסוד לקבוע שהצורה העברית בוי"ו, פוה, היא הצורה המקורית, ופואה היא גלגול מאוחר שלה; הוי"ו שבין התנועות הומרה בשם הזה בסותם הסדקי אל"ף. ואכן האיש המתכנה פוה (בן יששכר) בספרים בראשית ובמדבר הקדומים הוא האיש המכונה פואה³³ בספר דברי הימים המאוחר. וכך, פואה ולא פוה, נקרא הצמח בלשון חכמים.³⁴ ונדגיש שה-w נמצאת גם במקבילה הערבית $fuwwa$.³⁵ יחד עם זאת נעיר כי בחומש השומרוני השם נכתב פואה, והגייתו היא $fuwwa$. הגייה זו היא גלגול של

- 25 נמצא כאן המבנה של מושא פנימי: עג עוגה.
- 26 גם כאן ראוי להזכיר את המבנה של מושא פנימי: צרים צורות (ראה לעיל הערה 21).
- 27 ראה מילון קב"ש, בערך שורה.
- 28 עיקרי הנתונים המובאים בזה מן המקרא מצויים במילון קב"ש.
- 29 מעניין הדבר שפואה, וליתר דיוק פואת הצבעים, שהמשנה מדברת עליה, גדלה בארץ ברוב השטח של עבר הירדן המזרחי, ובעבר הירדן המערבי היא גדלה רק באזור הנמצא בנחלת שבט יששכר (נושא זה יידון אי"ה בבירור נפרד שלי).
- 30 הכתיב הוא ישיב.
- 31 ויש עדויות לניקוד פוה בוי"ו דגושה (בכ"י לנינגרד [סנקט פטרסבורג] ובמקראות גדולות ונציה רפ"ד–רפ"ו), כפי שציין הרב מ' ברויאר במדור "הנוסח ומקורותיו", בפירוש דעת מקרא לבראשית מו 13 (אבל הוא מעיר שם שבספר במדבר כו 23 אין כתב היד הנ"ל ודפוס ונציה מטילים דגש בוי"ו). וכן העיד בעל מנחת שי. גם מילון קב"ש מביא צורה בוי"ו דגושה, אך הוא מציין שגם הצורה בוי"ו לא דגושה ידועה מעדים אחדים.
- 32 ראה קב"ש, ערך פואה.
- 33 כך מתכנה גם אביו של השופט תולע בספר שופטים (י 1), שאינו שייך לרובד המאוחר במקרא. ושם מדובר באדם אחד בכל ארבעת ספרי המקרא.
- 34 אולי לא מיותר להעיר שכאשר מדובר בשמות פרטיים יש להיזהר משנה זהירות מהסקת מסקנות על מוקדם ומאוחר על יסוד הניגוד בין צורות נבדלות בספרי המקרא הקדומים ובספרי המקרא המאוחרים ובספרות חז"ל. על כן אני מדגיש שהקביעה שהצורה ב-[w] היא הקדומה מבוססת על הממצא באוגריתית, אם אמנם pwt מכוון לשם שלפנינו. רק אחר כך ראיתי להביא את תפוצת שתי הצורות במקורות העברית, קדום לעומת מאוחר.
- 35 ראה מילון קב"ש שם, ובכלל זה ההפניה לכרך ג בספרו של ע' לוו Flora.

ההגייה המשתקפת בנה"מ הטברני puwa: הפ"א נהגית אצלם f, ווי"ו שבין התנועות נכפלה ככל וי"ו הנתפסת כהגה מעבר, כנוהג במסורת השומרונים.³⁶ דרך אגב, נעיר כי בשם הייחוס, הפוני (במדבר כו 23), הכתיב בחומש השומרוני הוא הפואי (וקריאתו בפיהם היא afuwwa'i). מכל מקום, ברור שהמבנה המורפולוגי של השם פואה במשנה משייכו למשקל שלנו.

גיזורו של השם עוקה מחזור פחות. גם מילון יאסטרוב וגם מילון בן-יהודה כורכים אותו עם השם עוגה.³⁷ ברור כי ניקוד הוי"ו בשורוק והיעדר דגש בקו"ף בעדים הנאמנים משייכים את השם אל נכון למשקל פולה.

ג. משקל פעה (פועה)

[א] הממצאים

7. ק: אָמָה, גִּלָּה – חלופה דקדוקית של גולה, גִּמָּה, חֲפָה, אֶסְכָּה – סוכת החג, ב. סִכָּה (ק, 27) – ענף, קֶפָה.
פר: אָמָה, גִּמָּה, אֶסְכָּה, קֶפָה.

הערה

מן המובא לעיל רואים, שארבעה שמות מתוך השבעה משותפים לשני כתבי היד. לעומת זאת השמות גִּלָּה (גולה) וחֲפָה (חופה) אינם מצויים בסדר טהרות, לפיכך אינם מתועדים בפר. השם ב. סִכָּה (סופה), שמשמעותו 'ענף', שקול בפר במשקל פולה (סוכה).³⁸

[ב] פירוט הנתונים בק ובפר, חומר משווה ודיון

8. גם כאן נפרט דברינו רק בשמות שיש להם ייחוד.
8.1 אָמָה+. האומות (פר 27, ידיים ד, ד [יב]), באומות (ק, נדרים ג, יא x2),³⁹ לאומות (ק, נדרים ג, יא), אומות העולם (ק, נדרים ג, יא).⁴⁰
אין פרט הראוי לציון מן העדים האחרים.

8.2 גִּלָּה+. "וממלים מבור הגולה בגלגל בשבת" (ק, עירובין י, יד).

36 הכתיב בחומש השומרוני נלקח מספרו של א' טל, חמישה חומשי תורה לפי נוסח שומרון (טל, תורה), בפסוקים המצוטטים מספר בראשית ומספר במדבר. דרכי הקריאה במסורת שומרון לקוחות כמובן מספרו של בן-חיים, עואנ"ש ד.

37 האם בעלי שני המילונים הנ"ל מניחים שהגימ"ל במילת עוגה הפכה קו"ף בהשפעת העי"ן הלועית בתהליך של אסימילציה?

38 ראה להלן § 8.6.

39 בהופעה השנייה במשנת נדרים אין רואים דגש במ"ם.

40 רח"י קוסובסקי השמיט את ארבע ההופעות ממסכת נדרים באוצר לשון המשנה, אבל הן מצויות לא רק בכתבי היד המשובחים (ק פא לו [בעד זה מצויות חמש היקרויות של השם אומות]) ובעדים אחרים, אלא גם בספרים שלנו.

קריאה זו של שם יחידאי זה במשנת ק נתמכת מכמה מקורות אחרים: הר"י קאפח במהדורתו לפירוש המשניות לרמב"ם על אתר, בד"ה "ובור הגולה", תולה את הערה 46, ובה הוא כותב: "בכ"י אוכס" [של פירוש המשניות] מנוקד במשנה וכאן⁴¹ הא בפתח, והוו בשורק קבוץ, והלמד בקמץ ודגש. והנה אינו לשון גלות, אלא כמו 'גולת הכותרת' [מלכים א ז, 41 ועוד]. אם כן, גם כ"י אוקספורד לפירוש המשניות מעיד פעמיים על הגרסה הגולה, כמו ק. וכך הוא גם בקטע גניזה למשנת עירובין.⁴² גם כ"י ת-מועד גורס הגולה (אין דרכו של כתב יד זה לציין דגשים). לעומת זאת, העדים המנוקדים האחרים (פא פס ליור) גורסים הגולה.⁴³ וכך אנו קוראים ב-ק במקום המקביל במשנה: "לשכת הגולה... לישכת הגולה שם (היתה) היה בור הגולה, [ו]הגלגל נתון עליו, ומשם מספקין מים לכל העזרה" (מידות ה, ד). גם העדים המנוקדים האחרים גורסים במשנת מידות שלוש פעמים הגולה (כך הוא ב-פס ו-ת; ואילו ליור גורס: "לשכת הגולה... לשכת הגולה... בור קבוע"⁴⁴ והגלגל נתון עליו). ברור שאין להוציא את הגרסה הגולה במסכת עירובין (שארבעה עדים מעידים עליה: ק, קטע גניזה, ת-מועד, וכ"י אוקספורד של פירוש המשנה לרמב"ם, המעיד עליה פעמיים⁴⁵) בטענת שיבוש בעולם. היא טעונה הסבר ובירור מדוקדק. נוכל לבאר את גולה זו כמכוונת לחפץ גולה (כמו "גולת הכותרת", כפי שהציע הר"י קאפח) או כמכוונת לציין מתקן גלילה הסב באמצעות גלגל, שממלאים בו מים מתוך בור תוך כדי גלגול הגלגל המגלגל את החבל ואת הדלי מעלה מטה; או שמא מדובר בבור מים השואב מגולת מים, שכן גולה של מים עניינה כידוע אינו רק קערה, אלא גם אגן או מאגר מים מלאכותי. גלה זו היא המילה המשמשת בעברית המקרא, כגון "גלת מים... גלת עליות... גלת תחתיות" (יהושע טו 19).⁴⁶ וכבר דן בגרסה הזאת הגר"ש ליברמן, במאמרו "בור גלות",⁴⁷ וקבע שמדובר כאן בבור "שעשו עולי הגולה כשעלו מבבל". אם כך הוא, משמע גם בור הגולה וגם בור הגולה מכוונים לדבר אחד (גולה = גולה = גלות). ומאחר שאין לפטור את הגרסה הגולה בטענת טעות, אפשר לומר כי לפנינו עדות למעבר תנייני של גולה משורש גל"י (מגזרת ל"י) לגולה מן גל"ל (מגזרת ע"ע).⁴⁸ אך ספק גדול בעיניי אם מילה רגילה כל כך כמילה גולה תעובר צורתה ותתחיל להיהגות גולה. האם לא נוכל להניח כי ארבעת העדים הנ"ל

41 היינו גם בגוף המשנה וגם כאן, כלומר בד"ה המציע את הפירוש!

42 זה הקטע בספריית קימברג' שסימנו TS EII, 148. ד"ר בנימין אליצור העמיד לרשותי תצלום שלו, ואני מודה לו על כך.

43 וכן ניקדו ר"ח ילון ורח"י קוסובסקי.

44 גם רמב"ם קאפח גורס "בור הגולה", כגרסת ק.

45 ראה לעיל הערה 41.

46 ראה מילון קב"ש. ושם הובאו גלה שבזכריה וגלת הכותרת שבמלכים יחד עם גלות מים כשתי הוראות משנה של ערך אחד. ההוראה 'קערה' מצויה באוגריתית ובאכדית. ראה קב"ש שם.

47 ראה אסופת מאמריו מחקרים בתורת ארץ-ישראל, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תשנ"א, עמ' 521 (המאמר נתפרסם תחילה תחת הפסבדונים "בלי שם" בכתב העת סיני פה [תשל"ט], עמ' קצט).

תודתי נתונה לפרופ' יעקב זוסמן, שהפנה אותי לעיון זה של הגר"ש ליברמן.

48 ראה מה שאנו אומרים להלן בדיון בשם העצם ב.סופה, 8.6§.

מוסרים מסורת אחרת, קרוב לוודאי מסורת שעלתה בתקופה מאוחרת לחיבור המשנה, אך קדומה דייה, לפי שמעידים עליה ארבעה עדים שאינם תלויים זה בזה? מסורת זו ניתקה את המילה מצורתה המקורית, ובעיקר ממשמעותה המקורית, וקשרה אותה בגלגל המתגלגל באמצעות מתקן גלילה, הנקרא גולה. ואולי במסורת תניינית זו המילה נקשרה באגן מים דווקא, המתכנה גם הוא גולה? קיצורו של הדבר, אף אם לכלל הכרעה גמורה לא נוכל להגיע, ונתקשה לקבל באופן מוחלט את הדעה שגולה אינה גלות, אלא מתקן גלילה או מאגר מים, נראה לי שלא נוכל לגזור גזרת טעות על צורה זו, שרבים הם עדיה. ויש לזכור שקשה להניח, שמילה רגילה כל כך כגולה עברה מעבר דקדוקי משורש בגזרת ל"י (גל"י) לשורש בגזרת ע"ע (גל"ל).

8.3 גִּמָּה + גוּמָא (ק, כלאים ג, ה; חולין ב, ט; פרה ב, ה), גוּמָה (פר, פרה ב, ה), בגוּמָא (ק, חולין ב, ט), לגוּמָא⁴⁹/לגוּמָה (ק/פר, מקואות ב, ה),⁵⁰ גוּמָה/גוּמָה⁵¹ (ק/פר, מקואות ב, ה), גי(ו)מוּתִיהֶם⁵²/גוּמוּתִיהֶן (ק/פר, טהרות א, ט). הניקוד במ"ם דגושה מצוי גם בפא: גוּמָה (בכלאים ג, ה) ובכ"י פס (בכל שבע הופעותיה של המילה במשנה, כמתפרט לעיל), אך ליוור ניקד גוּמָא, גוּמָה וכיו"ב בלא דגש במ"ם (בכל שבע ההופעות). ניקודו של ת גוּמָה, גוּמָה וכיו"ב אינו חד-משמעי, מכיוון שאין כתב היד הזה מקפיד בהטלת דגשים.⁵³ נעיר כי מילון בן-יהודה מביא גוּמָה בלא דגש במ"ם,⁵⁴ אך מעיר: "משרש גמם וצ"ל גִּמָּה".⁵⁵

8.4 חֶפֶה+. ק: לחופה (יבמות ג, י; כתובות ה, ג; עדויות ח, ב),⁵⁶ מחופתה (סוטה ח, ז).

- 49 תודגש כאן הקביעות בכתיבת אל"ף – ולא ה"א – בסוף המילה (5x גומא) בכ"י ק. זה הכתיב השולט ברוב העדים המאוחרים, כגון פס ת ליוור; אך באחרים מצאנו גומה (כך הוא ברמב"ם קאפח) או את שניהם גומה/גומא (פא לו ד"ר).
- 50 אציין שכתבים של התנועה [a] סופית באות אל"ף מצויים למדיי במילים לא מקראיות בכ"י ק (ולא רק בו). עניין זה יוצע אי"ה במקום אחר.
- 51 נראה ששכחה היא ששכח נקדן כ"י פר לציין דגש במ"ם.
- 52 האמנם הוי"ו נכתבה במקום יו"ד בכ"י ק, או שמא מלכתחילה נכתבה וי"ו קטנה מעט בשל דוחק מקום? מכל מקום, אם טעה סופר כ"י ק וכתב יו"ד, הוא תיקן את עצמו כמתבקש. ומצאנו כתיב חסר וי"ו אחרי הגימ"ל, גמוּתִיהֶם/גמוּתִיהֶן, בכ"י לו וברמב"ם קאפח. נראה שכתב זה, בלא הוי"ו אחרי הגימ"ל, מלמד על מ"ם דגושה (גמוּתִיהֶם/הֶן), ולא על הקריאה גִּמָּה או גְּמוּתִיהֶם וכו'; זו גרסה חסרת שחר שאין עליה כל עדות מכל מקור שהוא.
- 53 בעניין זה כ"י ת דומה לכ"י ת-מועד.
- 54 נראה שניקד כך בעקבות משניות מנוקדות דפוס ליוור.
- 55 רח"י קוסובסקי מציע את שני הניקודים, גוּמָא בלא דגש / גִּמָּא בדגש, אבל ר"ח ילון ניקד בקביעות גִּמָּא, גְּמוּת וכו' במ"ם דגושה.
- 56 הברייתא שנספחה למסכת אבות ה, א, ובה האמירה "בן שמונה עשרה לחופה", אינה כלולה בעדים הקדמונים, ובכללם ק (ראה שרביט, אבות מהדורה, עמ' 211, 217–219).

הערה: ההופעה של מחופתה, שהובאה כאן ממסכת סוטה, מצויה בתוך הפסוקית "אבל במלחמת מצוה הכל יוצא אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". למעשה משובצת כאן מובאה מן המקרא – "יצא חתן מחדרו ופלה מחפתה" (יואל ב 16). אין כל פרט בעל חשיבות בעדים האחרים הראוי לציון כאן.

8.5 א.סכה – סוכת החג. סוכה (ק, יומא ו, ד), הסוכה (ק, סוכה ב, א), סוכת (ק, מעשרות ג, ז), סוכתו (ק, סוכה א, ב), עשר סוכות (ק, יומא ו, ד), סוכות טמאות⁵⁷ (ק, פר, אהלות ז, א), והסוכות (ק, פר, שם יח, י). אין כל נתון בעל חשיבות בעדים האחרים הדורש ציון.

8.6 ב.סוכה – ענף+. סוכה (ק, מכשירין א, ג), הסוכה⁵⁸ (ק, בבא קמא י, ב), סוכה⁵⁹ (ק, זבים ד, ג), בסוכה (ק, זבים ג, ג), בסוכה (ק, זבים ג, א). לעומת זאת, פר גורס בכל ארבע ההופעות בטהרות ו חלומה: סוכה (מכשירין א, ג; זבים ד, ג) בסוכה (שם ג, א), ובסוכה (שם ג, ג). נציין כי בכל ארבע ההופעות מצוי בכ"י פר גם הקו לציון סימן הרפה על האות כ"ף.

הניקוד סוכה, שנמצא בק ובק, מצוי גם בא, סוכה⁶⁰ (מכשירין א, ג),⁶¹ וגם בכ"י פס (בכל חמש המשניות הנ"ל!). לעומת זאת, מצאנו את הניקוד בוי"ו חלומה ובכ"ף רפה בעדים נוספים: הסוכה⁶² (פא לו, בבא קמא י, ב), וכן ניקד ליוור (x4) במכשירין (ובזבים);⁶³ וזו היא גם גרסת ת⁶⁴ (גם כן x4).⁶⁵ הקריאה סוכה (פר לו ליוור ת) תואמת את מסורת המקרא (שוכה): "שוכת עצים" (נ"ט ונ"ב,⁶⁶ שופטים ט 48). כנגד זה, ברור שאי אפשר לפטור את חמש ההופעות של הניקוד סוכה בכתבי היד ק/ק 2 א פס בטענת שיבוש. נראה כי יש כאן עדויות לחילופי משקלים: מקצת מן העדים גורסים שוכה/סוכה במשקל פולה משורשי ע"ו,⁶⁷ ומקצתם גורסים סוכה במשקל פעה משורשי ע"ע.

- 57 בכ"י פר טמאות ביו"ד.
58 במקום זה הוטל רק הדגש בכ"ף.
59 הנוסח הסוכה נמצא גם בכתב יד פא, לו, רמב"ם קאפח, פס. לעומת זאת, הספרים שלנו גורסים סוכו (כך הוא גם בדפוס ליוור ובח"נ אצל רמב"ם קאפח, וכן הוא ב"ת [בסי"ן: שוכו]).
60 יש בכתב היד נקודה מתחת לכ"ף, אבל אין נראה לי שהיא שריד של קמץ.
61 שלוש ההיקרויות במסכת זבים אינן מנוקדות בכ"י א.
62 המילה מנוקדת לא רק בכ"י פא אלא גם בכ"י לו. ונעיר שזו אחת מן המילים המועטות שנוקדו בכתב היד הזה. ויש בו בכ"י לו במילה זו גם ציון של הקו לציון הרפה על האות כ"ף.
63 כאמור לעיל, בהערה 59, ליוור גרס סוכו בבבא קמא י, ב.
64 כאמור, הגרסה בכ"י ת במסכת בבא קמא היא שוכו.
65 גם ילון ניקד סוכה (x4), ואילו קוסובסקי גרס סוכה רק בשתי היקרויות (מכשירין א, ג; זבים ד, ג), אבל בשתי ההופעות האחרות (זבים ג, א; ג, טעה, לא בזה שניקד סוכה, אלא בהכלילו אותן בערך א.סוכה: "אוהל העשוי לצל... ורוב ענינו במשנה סוכת החג", כהגדרתו. נעיר כי במהדורה א הביא קוסובסקי רק את הניקוד סכה.
66 ראה ייבין, בבלי, עמ' 761.
67 ראה בהערה שאחרי זו.

ויש מקום לשאול: האם לפנינו עדות למסורת קדומה שהמילה סוכה בהוראה 'ענף' נגזרה לכתחילה משורשי ע"ע (משורש סכ"ך), כלומר סופה זו – ב.סופה – עניינה ענף סוכך, או שמא לפנינו מעבר דקדוקי של סוכה משורש סו"ך⁶⁸ אל סוכה לשורש מגזרת ע"ע, כלומר מדובר בשורש תנייני סכ"ך, שנתגלגל מן שו"ך/סו"ך? נראה שהאפשרות השנייה מסתברת יותר. הצורות שוכה/סוכה בעברית המקרא ובעדי הנוסח של המשנה, לצד סוכתא בסורית, דיין כדי לבסס את ההיסק הזה. בניגוד למה שאמרנו על גולה⁶⁹ כאן מדובר במילה פחות רגילה, ובה עשוי היה לחול כנראה מעבר מגזרה לגזרה.

8.7 קפה. קופה (ק, שבת ד, ב; ק פר, אהלות ו, ב ועוד), הקופה (ק, מעשרות ג, ב; ק פר, כלים ח, ב ועוד), ומלוא הקו(ף)[פה] (ק, נזיר א, ה); ומצוי בק גם הכתיב באל"ף סופית: הקופא (נזיר א, ה), ובקופא (ביצה ד, א);⁷⁰ וכן קופת (ק, עירובין ט, ז), שלוש קופות (ק פר, כלים כד, יז), קופות הגנבים/הגנבין (ק/פר, שם יז, א). גם כאן אין כל פרט בעדים האחרים הראוי לציון.⁷¹ הערה: הכתיב באל"ף סופית במקום ה"א נקרה בק בשני שמות לא מקראיים: גומא (x5), קופא (x2); ומצאנוהו כאמור גם בעדים אחרים.⁷²

[ג] משקל ומשמעות

9. משקל ממועט צורות זה מרוכזות בו ארבע משמעויות שונות:
 (א) חפצים: גולה (אם מדובר במתקן מתגלגל), חופה, קופה.
 (ב) המקום והמרחב: גולה (אם מדובר במאגר מים), גומה, א.סופה.
 (ג) עולם הצומח: ב.סוכה.
 (ד) האדם: אומה (שם קיבוצי).

[ד] דיאכרוניה

10. נקל לראות שרוב השמות הכלולים במשקל זה משקפים משקל פעה (pu^{at}) מקורי. גולה מן גל"ל,⁷³ גומה מן גמ"ם, חופה מן חפ"ף, א.סוכה מן סכ"ך. גם השמות אומה וקופה שייכים מעיקרא למשקל זה. לאמה הנמצאת כבר בעברית המקרא יש מקבילות – אמה בארמית ummat בערבית ו-ummanu, ואולי גם

- 68 מעידה על הגיזרון מגזרת ע"ו המקבילה הסורית סוכתא, כו"ו עיצורית (ראה קב"ש, מילון, ערך שוכה).
 69 לעיל 8.2§.
 70 ראה לעיל, הערה 50.
 71 אם אמנם קיף הוא מוכר קופות או עושה קופות, יש לנו עדות למעבר מגזרה לגזרה משורש בגזרת ע"ע (קפ"ף) לשורש בגזרת ע"ו (קי"ף). ראה לעיל פרק ז, 123§.
 72 ראה לעיל הערה 50 והערה 70.
 73 אם מישהו ירצה להחזיק בדעה הדחוייה שגולה היא גלגול של גולה, הוא יצטרך לומר שזה שורש גל"ל תנייני.

ummatu באכדית.⁷⁴ והשם קופָה הגיע לעברית מן האכדית quppu באמצעות הארמית.⁷⁵

אבל השם ב.סוכה אינו גזור, כאמור, מן סכ"ך מקורי אלא מן סכ"ך תנייני. מסתבר שהוא משקף מעבר של סוכָה (מן שו"ך/סו"ך בגזרת ע"ו) אל סוכָה, פרי תהליך טבעי של מעבר מגזרה לגזרה המצוי בגזרות העלולות, ולא שיבוש של נקדנים.⁷⁶

ד. הערות סיכום

11. העיון שלנו במשקל פֹּלָה ובמשקל פְּעָה (פֹּעָה) עסק עיסוק פרטני בכל אחד מן השמות הכלולים בכל אחד מהם ובשאלות כוללות הנוגעות לכל אחד משני המשקלים. הצגנו הצגה שלמה את השמות שבאו בשני המשקלים במסורתם של שני כתבי היד המתוארים, ואתם הובאו כאן כל העדויות החשובות מכלל העדים שבדקנו. כמובן, בהבחנה בין שני המשקלים הללו, מסורת הניקוד היא המכרעת, שכן הכתיב עוקה לבדו אין בו כדי להעיד אם לפנינו עוקָה או עוֹקָה, והכתיב סוכָה אין בו כדי ללמד על הקריאה סוכָה או סוכָה.

12. בתוך ההצגה הכוללת של שני המשקלים נתבלטו שמות שדרשו עיון נרחב יותר – השם פֹּאָה ושני השמות הנכתבים גולה, ב.סוכָה. טובי העדים חלוקים בקריאתם של שני השמות הללו. גולה (עירובין י, יד) נקראת גם גוֹלָה וגם גוּלָה. יותר משיש להניח ששתי הקריאות הנבדלות מכוונות להוראה אחת אני נוטה להניח, שבתקופה קדומה היה מי שניתק את השם הגולה שבצירוף "בור הגולה" מעולי הגוֹלָה וקשר אותו בגוּלָה (מתקן מתגלגל או גולת מים). לפנינו דוגמה לשתי גרסות שיש לדבר בהן על אמת היסטורית (בור הגוֹלָה) ועל שתי אמתות טקסטואליות (גם "בור הגוֹלָה" וגם "בור הגוּלָה"), כהבחנה החשובה שהציע הגר"ש ליברמן.⁷⁷ ואשר לשם ב.סוכָה (=ענף), יש עדים נאמנים הקוראים אותו סוכָה (ומקומו במשקל פֹּלָה), ויש עדים נאמנים הקוראים אותו סוכָה, כמפורט לעיל ב-8.6§. הקריאה סוכָה היא כנראה גלגול תנייני של סוכָה במעבר משורש לשורש (ומגזרה לגזרה), וממילא גם ממשקל אחד למשקל אחר.

זה המקום לשוב ולומר, שלא מעטים הם השמות שבאים בתיאורינו במשקלים שונים: במסורת ק הם שקולים במשקל אחד ובמסורת פר הם שקולים במשקל אחר. גם עניין זה ימצא את הצעתו המפורטת בבוא הזמן במקום אחר.

74 ראה קב"ש, מילון, בערכו. כמובן המקבילה umt מן האוגריתית, שהובאה שם, אין בה כדי ללמד דבר על הכפלת המ"ם.

75 ראה סוקולוף, מילון א"י, המפנה לס' קאופמן בעבודתו על השפעת האכדית על הארמית הבבלית.

76 אך כאמור לא כך סבורים אנו באשר למילה גוֹלָה. ראה לעיל הערה 73, ובמיוחד פירוט דברינו לעיל 8.2§.

77 ראה תוספת ראשונים, חלק ד, עמ' טו.

פרק טז

משקל פֶּע (פֹּע)

א. הערת מבוא

1. העיון הזה מכוון כקודמיו¹ להציג תיאור שיטתי מלא של משקל פֶּע (פֹּע)² / pu^{cc} בלשון המשנה על פי כתבי היד קאופמן (ק) ופרמה ב (פר). למען שלמות הבירור מוצעת השוואה לעדים אחרים³ בכל מקום שהדבר נראה לי מתבקש כדי להגיע להבהרתם של פרטים הנוגעים לרבים מן השמות הכלולים במשקל. גם כאן עיקרו של התיאור הוא סינכרוני, אך ראיתי להוסיף גם הערות הנוגעות לדיאכרוניה. ואף מעיר אני בקצרה על שאלת היחס בין המשקל למשמעות.

ב. משקל פֶּע

[א] הממצאים

2. ק: אֹ-אֹם⁴ – רָחַם, בֹּ-אֹם – עִיקַר (הנגע),⁵ אֹן (אוֹנִין [שלפישתן]), דֹּב, דֹּק⁶, אֹזֹג – פַּעֲמוֹן, ב. אֹזֹג – קְלִיפַת הַעֲנַב,⁷ חֹל – הַהֶפֶךְ מִן קוֹדֶשׁ, א. חֹר – נֶקֶב, ב. חֹר – חֶפְשִׁי.

- * פרסום ראשון: לשוננו ע (תשס"ח), עמ' 99–123.
- 1 ראה לעיל פרקים ז, יג–טו.
 - 2 הכתיב המלא בוי"ו הוא הכתיב הרווח במשקל זה, שכן כמעט כלל הוא שכל חולם נכתב כתיב מלא בכתבי היד של ספרות חז"ל.
 - 3 אלו כבר הוצעו בפרקים הקודמים לזה.
 - 4 אף שצורה זו היא כנראה גלגול פונטי של אֵם, לפי שיש בשם הזה שינוי גם מצד הצורה וגם מצד המשמעות, ראיתי לציין אותו כשם שאינו נמצא במקרא.
 - 5 אף ששתי ההוראות של אֹם (רחם; עיקר [הנגע]) קשורות כנראה זו בזו, ראיתי להביאן בנפרד.
 - 6 דֹק שבמקרא ("הנוטה כֹּדֶק שמים" בישעיהו מ 22) עניינו יריעה דקה, ואילו דֹק שבמשנה הוא השם המופשט של דֹק (ויקרא כא 20) – 'אחד מחליי העין'. ואף על פי ששניהם משורש אחד נגזרו (דק"ק) והקשר הסמנטי ביניהם ברור, ראיתי לציין את דֹק של המשנה כמילה שאינה מצויה במקרא.
 - 7 איני נכנס לשאלה אם שתי ההוראות של זֹג המובאות בזה מקורן במילה אחת, או לפנינו שני שמות נבדלים מעיקרא.

[ב] כלל הממצאים

[ג] פירוט הממצאים, חומר משווה ודיון

8 ראה ר"ח אלבק שבת ד, א.

9 על פי ר"ח אלבק במקואות ט, ה (וראה גם את דברי הקדמונים המובאים להלן ב-§4.20).

10 המסורות חלוקות באשר למינו הדקדוקי של השם, אם זכר הוא או נקבה; המשפט בשלמותו הוא "ניטלה (נטלה) האום שלה" (חולין ג ב) בק וברמב"ם קאפח, אך פא לו פס וד"ר גורסים "ניטל (נטל) האום שלה". וראה גם "שניטלה האום שלה" (בכורות ד, ד) בק פא לו.

11 כאן נוקדה בפא ה' הידיעה בלבר (האום).

12 משנת בכורות ד, ד חסרה בד"ר.

13 גם בפס חסרה משנת בכורות ד, ד.

14 באלה מינו הדקדוקי של השם הוא כצפוי נקבה: "ניטלה (נטלה) האם". בדפוסים המהלכים מצאנו "ניטלה/ניטל האם שלה" (הגם שהגרסה היא "האם" – שם עצם שמינו נקבה – יש המזכירים את השם!).

15 ייבין, בבלי, עמ' 802 (הערה 134) הביא עדויות לשתי גרסות בכתבי יד תימניים: "האם שלריאה", לעומת "שניטלה האום שלה".

4.2 ב. אום – עיקר+. האום (ק פר, נגעים א, ה x2; א, ו; ד, ח; ד, ט x2; ד, י), באום/ באום (ק פר, טהרות ט, ח).

ככתיב שבכתבי היד ק פר אנו מוצאים גם בעדים אחרים: כך הוא בכל שמונה ההופעות בפא לו (בכ"י זה יש רק x7)¹⁶ רמב"ם קאפח וד"ר: האום, באום (טהרות שם); וכן מצאנו בפירוש הגאונים לסדר טהרות: האום (נגעים ד, ט; ד, י),¹⁷ וכן הוא בערוך ואצל רס"ג בפירושו לספר יצירה.¹⁸ כניקוד ק מצאנו גם בא: האום/האום [x2] (נגעים ד, ח; ד, ט); באום (טהרות שם). וגם בפס: האום¹⁹ (6 מתוך x7²⁰ בהופעות שבמסכת נגעים, כמפורט לעיל בהצגת נתוני ק פר),²¹ וכך הוא בליוור תמיד.²² נ"ב גורס אום/האום תמיד.²³ וכן מצאנו תמיד גם בת: האום, באום. ויש גם מעט עדויות לגרסה "האם"; כך הוא x1 בלו (הופעה א בנגעים א ה), "באם" (פיה"ג לסדר טהרות למסכת טהרות שם).²⁴ ומצאנו בת גם האום וגם האם.

4.2.1 הערות ל-4.1§§-4.2 לעיל:

א. הגרסה "אום" תחת "אם" מתועדת לא רק בשתי ההוראות של השם שהובאו כאן (רחם; עיקר); מצאנו גם "אום למסורת".²⁵ מעיקרא התנועה הייתה [i] – (imm), וזו נהגתה [e] – א – בהברה הסגורה המוטעמת. זו הפכה [u] לפני המ"ם השפתית. וכידוע [u] זו הפכה [ō] בהברת הטעם. אבל יש מסורות שהתנועה היותר שפתית – [u] – נתקיימה בהן (כעין תנועה משוכת טעם) לפני המ"ם השפתית גם בהברת הטעם: אום (פא [רק פעם אחת], נ"ב ות). ייבין²⁶ ניסח את הדברים בצורה אחרת: "מסתבר... שהשורק בתיבה זו אינו תנועה ארוכה מיסודה, אלא תנועה קצרה שהתארכה בשל הטעם".

ב. אף על פי שכאן וכאן מוצאים את הצורה בלא וי"ו – אם (ויש עדויות לניקוד אום) – הבאתי את השם הזה בשתי הוראותיו במשקל זה (פַע) ולא במשקל פַע. בגלל שהצורה אום נתקבעה בלשון, והיא נותנת ביטוי לבידול בין אם המשפחה לשתי ההוראות שצוינו כאן.

4.3 און+. ק: אונין שלפשתן (שבת א, ו). גם פר גורס האונין (נגעים יא, ח).

- 16 בהופעה השמינית גרס כ"י לו "האם" כפי שאנו רואים בהמשך.
- 17 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 95.
- 18 את שניהם הביא אפשטיין שם. והזכיר רס"ג שם את הגרסה אום בביטוי "יש אום למסורת".
- 19 נעיר כי בשני מקומות בפס המ"ם הסופית נראית סמ"ך: באום (נגעים ד, ט-י).
- 20 נשמטה בכתב יד פס הפסוקית בנגעים ד, ח, שהשם מופיע בה.
- 21 אבל במקום אחד יש בפס שגיאה גסה: באדם (טהרות ט, ח). ברור כי הוי"ו הפכה בטעות לדל"ת, והניקוד הלך שולל אחרי הכתיב.
- 22 וכן ניקדו ר"ח ילון ורח"י קוסובסקי.
- 23 ראה ייבין, בבלי, עמ' 802. והביא שם ייבין גם את הביטוי "יש אום למסורת".
- 24 אפשטיין, פיה"ג, עמ' 126 (ובהערה 28 שם הביא אפשטיין עדויות נוספות לגרסה "אם", ויש אצלו עדויות גם לגרסה החלופית "אום").
- 25 ראה לעיל הערות 18, 23.
- 26 ייבין, בבלי, עמ' 802 הערה 134.

אבל ק שוקל את השם בהופעתו השנייה במשקל פֿול: וְהָאֻנִּין שלפישתן (ק, נגעים שם, שם). וכך הוא בעדים אחרים: אֻנִּין; כן מנקד פא (כך הוא בשבת; בנגעים אין המילה מנוקדת בכ"י זה), וכך מנוקד בנ"ב²⁷ בפס ובליוור (בשתי הופעותיו של השם בשניהם). בת מצאנו ניקוד חריג: וְהָאֻנִּין (נגעים שם)²⁸ = וְהָאֻנִּין.

4.4 דֹּב+. ק: וְהָדֹב (בבא קמא א, ד; בבא מציעא ז, ט; סנהדרין א, ד); דֹּבִים (עבודה זרה א, ז)²⁹.

4.5 דֹּק+. ק: "הרי בעינו דֹּק" (בכורות ו, ב).
על גרסה זוהי של ק מעיר בעל מלאכת שלמה על אתר: "מצאתי מנוקד דֹּק בוי"ו עם חולם". גם בנ"ב מצאנו בספרא (כ"י רומי 66) שהנגע הזה נקרא דֹּק.³⁰ ומצאנו בתלמוד הבבלי כתיב זהה: "בדוק לבן... בדוק שחור" (בכורות לח ע"ב). ויש עדויות נוספות שהביא בעל הערוך: "דוקין שבעין" (זבחים פה ע"ב); "בדוקין שבעין" (ע"ז ה ע"ב).³¹ כל העדים האחרים גורסים במשנת בכורות צורה במשקל פֿע (בניקוד או בלעדיו)³²; הרי הנתונים: פא³³ לו רמב"ם קאפח (בלי ניקוד):³⁴ דק; פס ת: דק;³⁵ ליוור דק.

4.6 א.זֹג – פעמון+. ק: כִּזֹּג... זֹג (נזיר ו, ב), הִזֹּג (פרה יב, ח), בִּזֹּג (שבת ה, ד); בִּזֹּגִים (שם ו, ט). פר: הִזֹּג (פרה שם שם).

פס כותב ומנקד בכל 5 ההופעות צורות זהות לאלו של ק.³⁶ וכן הוא בהופעה היחידה בא: הִזֹּג, וכך מנוקד בנ"ב: זֹג, זֹגִין;³⁷ וכן הוא (בלא ניקוד) בלו. פא – מסורתו חלוקה; דרך הרוב (x4): בִּזֹּג (שבת ה, ד), בִּזֹּגִים (שם ו, ט), ובלא ניקוד: זֹג (נזיר ו, ב), הִזֹּג (פרה שם), לעומת דרך המיעוט (x1): בזג (נזיר שם, שם: על יד זֹג במשנה זו גופה!).

4.7 ב.זֹג – קליפת הענב+. השם מתועד במשנה ביחיד רק בצורה צמודת הכינוי ובצורת הרבים. השם נכתב בק בעקיבות זֹג, אבל במסורת הנקדן השם מתנקד ארבעה³⁸ ניקודים המשקפים שלושה משקלים: פֿע, פֿע, פֿול. הנה פרטי הנתונים:

- 27 ראה ייבין, שם, עמ' 759.
- 28 מעניין יהיה לדעת אם כך נוקדה התיבה בת גם במסכת שבת.
- 29 צורת הרבים דֹּבִים נמצאת גם בספרא (ייבין, שם, עמ' 802).
- 30 ראה ייבין, שם, עמ' 802.
- 31 ראה הערוך ערך דק ה, אך הוא גורס בבכורות לח, ע"ב: "דק שחור" – צורה בלא וי"ו אחרי הדל"ת.
- 32 הכתיב "דק" מתפרש כתיב מכוון יותר לצורה דִּק מאשר כתיב חסר של דִּק.
- 33 מתחת לדל"ת הוטל בפא רק הטעם טיפחא.
- 34 במדור חילופי הנוסח הביא הר"י קאפח את הגרסה דֹּק.
- 35 גם רח"י קוסובסקי ור"ח ילון ניקדו דִּק (במהדורה א ניקד דִּק).
- 36 בשבת ו, ט גורס פס כִּזֹּגִים בכ"ף.
- 37 ראה ייבין, בבלי, עמ' 802.
- 38 בארבעה ניקודים אלו אני מתכוון לצורות אלו: א-ב. וי"ו שרוקה או חלומה ואחריה גימ"ל

א-ב. צורה במשקל פֶּעַ (וי"ו בשורוק או בחולם [=קמץ קטן טברני]) – וְהִזְוִינָה³⁹ (כלים ט, ו), בְּזוּגִין (שבת ד, א), זוּגִיו (מעשרות ה ד) / וְהִזְוִינָה (ערלה א, ה).
 ג. צורה במשקל פֶּעַ – וְזוּגִין (נזיר ו, ב); הִזְוִינָה (נזיר א, ב; ו, ב), הִזְוִינָה (שם, שם, שם), וְהִזְוִינָה⁴⁰ (נזיר ו, ב), וְהִזְוִינָה (עבודה זרה ב, ד).
 ד. צורה במשקל פֹּל – לְזוּגִין (טהרות י, ח).⁴¹
 פ. שוקל את השם רק במשקל שלנו: וְהִזְוִינָה (כלים שם, שם), לְזוּגִין (טהרות שם, שם).

בפא שולט הכתיב זוג – מצאנו בס"ה 9 הופעות ו-4 מהן מנוקדות – וְהִזְוִינָה (ערלה א, ה); בְּזוּגִין (שבת ד, א); וְהִזְוִינָה (כלים ט, ו); בשלוש הופעות אלו הניקוד חד משמעי; המילה שקולה במשקל פֶּעַ. ההופעה הרביעית: זוּגִין (מעשרות ה, ד) – בגלל היעדר קו הרפה על הגימ"ל (שנקדני פא מקפידים על ציונו) אני נוטה לראות בצורה זו מילה שנשכח בה הדגש בגימ"ל (ניקודה המלא צריך להיות זוּגִין), וגם היא שייכת למשקל פֶּעַ (כלומר, החולם עומד כנגד קמץ קטן טברני). אבל נמצאו בו בפא גם שתי צורות בלא וי"ו (בלא ניקוד): הזגין (נזיר ו, ב x2 במשנה אחת ליד שתי צורות בוי"ו: זוגן, והזוגין). בלו כל 11 ההופעות כתובות בוי"ו. בפס מצאנו בְּזוּגִין (שבת ד, א); ושתי צורות בוי"ו חלומה בלא דגש בגימ"ל (אבל גם אין עליה הקו לציון הגייתה הרפה בדומה לממצא שתואר לעיל מפא): זוּגִין (מעשרות שם, שם), וְהִזְוִינָה (ערלה שם, שם). כל יתר ההופעות הן בלא וי"ו, כגון הִזְוִינָה (נזיר ו, ב), לְזוּגִין (טהרות י ח). גם בניקוד הבבלי נמצאו שתי צורות: זָגִין וגם זוּגִין.⁴²

4.7.1 הערה ל-4.6§§-4.7.

למעשה, מצד הכתיב מצויים במשנה בעדים רבים ארבעה שמות, הנכתבים זוג וניקודם ביחיד (נפרד ונסמך) זוג. ואלו הם: א.זוג – פעמון; ב.זוג – קליפת הענב. שני שמות אלו גזורים מן השורש זג"ג.⁴³ והטובים שבעדים שוקלים אותם במשקל פֶּעַ (סופר ק [תמיד], נקדן ק [לעתים], פ.ו. וכך הוא בעדים אחרים כמתפרט לעיל). אבל יש עדויות להתחלפות שלהם בצורות ממשקלים אחרים: זג/זג (משקל פֶּעַ) או זוג (משקל פֹּל). כך הוא במסורתו של נקדן ק ובעדים אחרים כמתפרט לעיל. וכן מצויים

דגושה; למעשה אלו הם שני ניקודים שהם שני מימושי ה-[u] הקצרה ההיסטורית; זו מתממשת גם [u] וגם [o]. ג. זי"ן פתוחה (או קמוצה) והוי"ו מחוקה ולאחריהן גימ"ל דגושה (לא מניתי את הניקוד בפתח ובקמץ כשני ניקודים, שכן מדובר כאן בחילוף החופשי בין שני הסימנים, המצוי במידה לא מבוטלת גם בק). ד. וי"ו חלומה ולאחריה גימ"ל רפה! (ויוזכר כאן עיונו היסודי של ילון, מבוא, עמ' 66–69).

39 נראה שבתחילה ניקד את הוי"ו בחולם וגירד אותו גירוד חלש, ואחר כך חזר וניקדה בשורוק (ונראה כאילו המילה מנוקדת עכשיו בחולם ובשורוק כאחד).

40 בהופעה זו לא נמחקה הוי"ו.

41 לא רק שאין דגש בגימ"ל; הוטל על גביה גם הקו המציין שהיא רפה!

42 ראה ייבין, בבלי, עמ' 802.

43 אך גרסת נקדן ק לְזוּגִין (טהרות י, ח), השוקלת את השם במשקל פֹּל, משייכת אותו שיוך תנייני לשורש זו"ג.

השמות ג. זוג – צמד. ד. זוג – מספריים. שני אלה הם הגלגולים העבריים של השם היווני ζεῶνος, והם שקולים במשקל פֿול.

4.8 חֹל. ק: חֹל (מעשר שני ג, ח x3; מנחות ט, ה x3 ועוד), הֹחֹל (מעשר שני שם, שם; בבא קמא ד, ב ועוד), לֹחֹל (כלים יז, יא x2 ועוד); וּבְחֹלוֹ (מגילה ד, ב); חוֹלִין (דמאי ז, ז x2; חולין ה, א ועוד ועוד), הֹחֹלִין (תרומות ו, ד ועוד), חוֹלִים (פסחים א, ה; טהרות ב, ז ועוד), הֹחֹלִים (חגיגה א, ג x2 ועוד), בְּחוֹלִין (פרה יא, ה ועוד), לִחוֹלִין (מעשר שני ג, יג x3 ועוד); מִחוֹלִיו (שם ד, ו). במקומות לא מעטים אין רואים בתצלום של ק דגש בלמ"ד: חוֹלִין/חוֹלִים (למשל תרומות ז, ג; כתובות ה, ב / בבא קמא ז, ב ועוד); 2ק: לִחוֹלִין (טבול יום ד, ב; ד, ג); שְׁלִחוֹלִין (טבול יום ב, ג הופעה א; ג, ה); ויש בק2, כרגיל, גם צורות בלא דגש בלמ"ד: חוֹלִין (שם ב, ב), לִחוֹלִין (טבול יום ד, א), שְׁלִחוֹלִין⁴⁴ (טבול יום ב, ג הופעה ב; ב, ד).

פר: לִחוֹל (כלים שם, שם), חוֹלִין (טהרות ב, ו ועוד), הֹחֹלִין (פרה יא, ד ועוד), הֹחֹלִים (טהרות ד, ז), לִחוֹלִין (טבול יום ד, א ועוד), וּשְׁבַחוֹלִים (טהרות ב, ז). גם בפא בחלק המנוקד מצאנו וי"ו שרוקה: למשל חוֹלִין (דמאי ה, ב; תרומות ד, ה). וכך הוא פעם אחת בא: החוֹלִין (טהרות ד, ז), וכן מנוקד בנ"ב.⁴⁵ אבל מצאנו בפס גם ניקוד של הוי"ו בחולם (=קמץ קטן טברני), למשל חוֹלִין (תרומות ד, ה הופעה א), מִחוֹלִיו (מעשר שני ד, ו). גרסה חריגה מצא ייבין: מִחִלִּיו (שם שם)⁴⁶ לעומת מִחוֹלִיו שבק פא⁴⁷ או מִחוֹלִיו בפס, מחוליו (בלי ניקוד) גם בלו וברמב"ם קאפח. אך ד"ר גורס "מחולין".⁴⁸

4.9 א. חור – נקב+. הֹחֹר⁴⁹ (ק פר, כלים יד, ג; אהלות יג, ג), לִחוֹר/לְחוֹר (ק/פר, טהרות ו, ג); בְּחוֹרִין (פר, נידה ז, ד); הנסמך מתועד גם בחיטוף הקמץ: חוֹרִי/חוֹרִי (ק/פר, מקואות ו, א), וגם בקיום הקמץ (כמו שמצאנו בצורות נסמך אחרות): חוֹרִי (ק, פאה ד, יא; מעשרות ה, ז).

בכל העדים מתועדת צורת היחיד חור בניקוד (ובלעדיו). צורת הרבים השלמה מתועדת גם בא: בְּחוֹרִין⁵⁰ ובלא ניקוד גם בד"ר: בחררים. בנסמך ברבים מצאנו את הצורה על דרך השלמים: חוֹרִי בפא (פאה ומעשרות) בפס (מעשרות ומקואות); ברמב"ם קאפח: חררי (פאה, מעשרות ומקואות), בד"ר: חוררי (פאה), אבל גם

44 בהופעה זו בק2 אין רואים דגשים בשתי הלמ"דין.

45 ראה ייבין, בבלי, עמ' 802.

46 ראה שם. ייבין (שם הערה 139) משווה ניקוד זה לצורה חלוני.

47 בפא יש גם שווא בוי"ו.

48 וכל הדפוסים המאוחרים הלכו אחרי ד"ר.

49 בדפוסי המשנה מצויה הופעה נוספת של השם הזה שאינה מתועדת ברוב כתבי היד. מצאנו שם (ראה למשל קוסובסקי בערך חור): "אחד חור שחררוהו מים או שרצים..." (אהלות ג, ז). אבל בכתבי היד הטובים (ק פר פא לו) הגרסה היא "אחד שחררוהו" וכו'. הגרסה הנ"ל שבדפוסים מצויה כבר בגיליון פא וברמב"ם קאפח.

50 המהדיר א"י כץ טעה כשקרא "בחורדין".

הצורה ברי"ש אחת: חורי בפא (מקואות); בפס: חורי⁵¹ (פאה), חורי (מעשרות ומקואות). לעומת זאת בניה ז, ד גורס ק: בחדרים, וכן גורסים (בלא ניקוד) פא לו ורמב"ם קאפח. אך מפירוש המשניות עולה שרמב"ם קרא בחורים⁵², ובמשנה תורה (הלכות מטמאי משכב ומושב ד, י) מצאנו שהוא כותב "כל הפתמים הנמצאים בכל מקום טהורין חוץ מן הנמצאים בחורים⁵³ ...".⁵⁴

4.10 ב.חור – חופשי+. ק: בן (בת, בני) חורים / בן (בת, בני) חורין⁵⁵ (פסחים ח, א; בבא קמא א, ג ועוד x11 / פאה ג, ה; בבא קמא ח, ו ועוד x14). השם מתועד רק בצורת הרבים.

4.11 א.כוח – עצמה. ק: כוח (פאה ו, ו), וככוח (עדויות ב, ט); נסמך: כוח בית דין (כתובות יא, ה ועוד), מכוח הבעל (נדרים י, ב ועוד); כוחו (כתובות ח, ד ועוד ועוד), כחו⁵⁶ (יבמות ז, ה), שפוחו (ברכות ט, ב), שפוחה (ערלה א, ה), שפוחן (אהלות יח, ו). ק2: שפוחו (זבים ג, א; ג, ג), שפוחה⁵⁷ (שם ג, א; ג, ג). פר: שפוחו (שם שם, שם), שפוחה (שם שם, שם), שפוחן (אהלות שם, שם x2).⁵⁸

4.12 ב.כוח – מין לטאה+. ק: והכוח (חולין ט, ב). השם בא בתוך רצף השמות "עור האנקה והכוח והלטאה והחומט", שאינו אלא מעין מובאה מהמקרא: "והאנקה והכוח והלטאה והחומט" (ויקרא יא 30).

4.13 כוח+. ק: "שלושה עשר כוח" ⁵⁹ (בבא בתרא ו, ח). כופים... הכופים⁶⁰ (מועד קטן א, ו), שמונה כופים (בבא בתרא שם, שם), שני כופין (אהלות ו, ו), והכופים⁶¹ (בבא בתרא שם, שם). פר: שני כופין (אהלות שם, שם).

51 פס נשתבש והטיל פתח במקום צירי ברי"ש.

52 כהערת הר"י קאפח על אתר: "וחושדני שנוס' רבינו במשנה 'בחררים', ולצערינו אין בידינו כתב ידו של רבינו".

53 כאן המיר הרמב"ם את הצורה שעל דרך השלמים "חררים" בצורה הרגילה ברי"ש אחת בלבד "חורים" (וראה בעל תוספות יו"ט על אתר. וכבר הביא אפשטיין, מבוא, עמ' 1259 חלק חשוב מן הנתונים שהבאנו כאן).

54 עניין חררים/חדרים נידון במקום אחר (ראה לעיל כרך א, פרק יא, §§ 7–9).

55 בסוטה ט טו כתוב בדפוס המשנה: "משחרב בית המקדש בושו חברים ובני חורין חפוי", אבל ק גורס "ובני חבירין". הלכה זו חסרה בפא, לעומת זאת בכתב יד לו מצאנו "ובני חורין".

56 זו מן הדוגמות המעטות של כתיב חסר של תנועת החולם. כאן ננקט הכתיב החסר של השם במקרא (הוא נקרה בו x175).

57 בלא מפיק בה"א בשתי ההופעות.

58 לעיל בק צוין שהמילה נקריית בו במשנת אהלות (יח, ו) רק פעם אחת. יש שם השמטה מחמת הדומות (גרסתם של פא לו מינכן [היד השנייה] וד"ר היא כגרסת פר – בלא ההשמטה – כפי שעולה ממהדורת גולדברג, אהלות).

59 חלקו התחתון של הקמץ דהוי.

60 קרוב לוודאי שבשתי ההופעות הכ"ף השנייה תוקנה מן ביי"ת.

61 האם נקדן כ"י ק שכת לנקד אותיות במילה זו? בקושי רב רואים את הדגש בכ"ף הראשונה ואת החיריק בכ"ף השנייה. מכל מקום לא הוטל שורוק בוי"ו ודגש בכ"ף השנייה [העיון החוזר בתצלום משופר מראה ניקוד דהוי בשתי האותיות].

בעדים המשובחים אין עדות על ניקוד צורת היחיד: כּוּך (פא לו רמב"ם קאפח ד"ר), אבל ברבים מצאנו שפא גרס במקומות המנוקדים צורה במשקל פֿע: כּוּכִים [...]. הַכּוּכִים (מועד קטן שם, שם). פס גורס כּוּך (בבא בתרא שם, שם); מצורת הרבים אנו למדים שהשם שקול אצלו במשקל פּוּל: כּוּכִין (מועד קטן שם, שם; בבא בתרא שם, שם x2), הַכּוּכִין (מועד קטן שם, שם), אבל פעם אחת גרס כּוּכִין (אהלות שם, שם) – צורה במשקל פּוּל.⁶² ת גורס כּוּך, כּוּכִין... וְכּוּכִין⁶³ (בבא בתרא שם, שם), כּוּכִין⁶⁴ (אהלות שם, שם). מסורתו של ת-מועד הקדום אינה ברורה דיה; הוא מנקד כּוּכִין... הַכּוּכִין⁶⁵ (מועד קטן שם, שם). לפי שכ"י זה אינו מציין דגשים, איננו יודעים אם כיון לצורה כּוּך/כּוּכִין שאנו מוצאים בת או לצורה כּוּך כּוּכִין שבעדי הנוסח הטובים. כגרסת ת כּוּך היא גרסת ליוור בכל הופעותיו של השם.⁶⁶

הערה: על יסוד הכתיב כּוּך בכל העדים ברור שהכתיב של צורת היחיד "כּוּך" בק בלא וי"ו עשוי לצורה כּוּך (כתיב חסר וי"ו הוא כתיב לא רגיל ואפילו מפתיע של תנועת החולם במילה לא מקראית!), ונקדן כתב היד שמצא לפניו כתיב חסר הטיל בטעות קמץ (ברור שאין לדבר כאן על קמץ קטן בהברה מוטעמת) בכ"ף.⁶⁷

4.14 פל.⁶⁸ השם נקרה במשנה אלפי פעמים; נסתפק כאן בהדגמה קצרה בלבד. הכל (ק, פאה ב, ג; נדרים ז, ג; זבחים ח, ב; ק פר, כלים ח, א; אהלות יב, ב ועוד ועוד). נסמך: כּל שאמרו (ק, ברכות א, א), כּל צורכי הרבים (ק, שקלים א, א), כּל היום (ק, סנהדרין ה, ד), כּל המסמרות (ק פר, כלים יד, ה), כּל נטע (ק פר, אהלות יח, ג) ועוד ועוד. לעתים מוצאים ניקודים חריגים שאינם אלא שיבושים: כּל הספרין (פר, כלים טו, ו) – נראה שיש כאן תקלה בניקוד המזדמנת לעתים בפר, הוא שכח את הנקודה מתחת לקו המצטרפת אתו לסימן הקמץ, ובשל כך נראית המילה כמנוקדת בפתח; כּל כּלי עץ (פר, שם טז, א) – ברור שהשווא הוא טעות; נראה לי שהשווא בכ"ף נגרר אחרי השווא במילה התוכפת, כּלי (בשל דמיון הגרפי של שתי המילים).

62 או שמא מדובר בהמרה של חולם בשורוק בהברה פתוחה לא מוטעמת – כּוּכִין < כּוּכִין – תופעה רווחת בפס [ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 77–79].

63 כך הוא, בדגש בכ"ף אחרי ו' החיבור (בכתב יד שאינו מציין על פי רוב דגשים).

64 הכ"ף השנייה נראית ב"ת.

65 ההופעה הראשונה שנוקדה ניקוד טברני ניקודה ברור; בהופעה השנייה שנוקדה ניקוד בבלי יש הסטה ימינה של השורוק מן הוי"ו אל הכ"ף הראשונה ושל החיריק מן הכ"ף השנייה אל הוי"ו (וכן הוא גם בהופעה של כּוּכִין בד"ה של פירוש המשניות), אבל אי אפשר לטעות בהבנת כוונת המנקד.

66 אין לנו עדות על השם הזה בנ"ב.

67 השם הזה נידון בהרחבה במאמרו של י' קוטשר, "כוּך (ובני משפחתה)", ארץ ישראל ח (תשכ"ז), עמ' 273–279 (ראה קוטשר, מחקרים, עמ' תלא-תמג, ובמיוחד עמ' תלז).

68 השם נכתב תמיד כתיב חסר בנפרד ובנסמך; כתיב מלא וי"ו מצוי כידוע רק בצורות צמודות כינוי, אך בק גם בצורות אלו רווח הכתיב החסר כפי שנראה בהדגמה שלהלן. כידוע, אין השם (הקיבוצי) הזה בא ברבים.

צורות בכינויים: כולו (ק, פסחים י, ד x2); כולו (ק, עדויות ח, א; זבחים יג, ד;⁶⁹ פר, כלים כה, ה ועוד ועוד); בק מצוי ביותר הכתיב החסר גם כשיש כינוי צמוד לנסתר (הסופר ביקש להימנע משתי וי"וין במילה אחת?): כלו (כגון פאה ז, ו; כלאיים ו, ב; מעשר שני ה, ג; כלים כה, ה; כה, ו x2); כולה/כולה (ק, עירובין ד, א; ק פר, כלים ג, ד; אהלות יב, ו / ק, תמורה א ג ועוד ועוד); פולקם (ק, תרומות ח, יב; גיטין ו, ז; קידושין ב, ז), לכולכם (נדרים ט, ז), שפולקם (נזיר ה, ז).

אני מציג בנפרד את נתוני שני כתבי היד בצורה בכינוי הנסתרים והנסתרות. הכתיב במ"ם סופית הוא הרווח ביותר (לפחות x230)⁷⁰ בק: כגון כולם (פאה ו, ב), כולם (כתובות ה, ג); לעתים נשכח הדגש בלמ"ד: כולם (נזיר ה, ה), כולם (קנינים ב, ג; כלים ו, ב); בשני מקומות המ"ם כתובה על גבי גרד של אות אחרת (=על גבי נז"ן?): כול(ם) [ם] (גיטין ט, ה; קנינים א, ב). ויש גם הופעות בנו"ן סופית (כ-x35), כגון פולן (כתובות ז, י), וכולן (מועד קטן ג, ט), פכולן (מנחות י, ד), שפולן (הוריות ג, ח), ויש ששתי האותיות האחרונות כתובות על גבי גרד: פולן [ן] (נדרים יא, ו), שכולן [ן] (מועד קטן ג, ט). במקומות לא מעטים התנועה [u] נכתבה בק כתיב חסר: כלם⁷¹ (מעילה ה, ג ועוד מעל x30), כלן... וכלן (קנינים ג, א). וכבר נידונה במחקר הצורה מכולם (כלים כב, י; כד, ה; כד, יד; כד, טז) שעניינה מכולם, כלומר צורה אחרת של התיבה הרגילה מכלום, המצויה בהופעות האחרות בכלים כד (משניות א, ב, ג, ד, ו, ז, ח, ט, יא, יב, יג, טו).⁷² לעתים יש שגגות העתקה או שגגות ניקוד: שיעור כל(ל)[ו]לם⁷³ (כלים יג, ב), כל(ו)ם (נזיר ד, א),⁷⁴ בכלם (טהרות ה, ב).

הצורה השלטת בפר היא הצורה בנו"ן דווקא (כ-x75), כגון כולן (פר, כלים י, ח; פרה ז, א x2; זבים ד, ה; ד, ו), לעומת הצורה במ"ם (x12), כגון כולם/כולם (פר, כלים א, ד; מכשירין ב, י). רק בהופעה אחת יש צורה נטויה בכתיב חסר בפר: כלן (פר, טבול יום ב, ג).⁷⁵

4.15 כור. ק: כור אחד (נדרים ח, ז), בית כור (כלאים ב, ט) ועוד; נסמך: כור חיטין (בבא מציעא ב, ט); כוריים (כלים טו, ג; אהלות ח, א; ח, ג);⁷⁶ כורים (בבא מציעא שם, שם ועוד x2), כורין (עירובין ב, ג). פר: כורים (כלים טו, א; אהלות ח, א; ח, ג); כורין⁷⁷ (מקואות י, ו).

69 במקום זה אין רואים דגש בלמ"ד בכ"י ק.

70 הכוונה לצורה כולם במיליות לפניה או בלעדיהן (כגון וכולם, בכולם וכיו"ב).

71 הכוונה לצורה כלם גם במיליות לפניה וגם בלעדיהן (כפי שצוין בהערה שלפני זו).

72 ראה לעיל פרק יג, 9.12§§, 27ד.

73 הכ"ף נראית בי"ת.

74 ליד כולם, וכולם במשנה זו גופה.

75 לעניין כולם/פולן ראה גם עיונו של נאה, שתי תופעות, 22§ עמ' 374–375.

76 בפר מצויה צורת הזוגי 4 פעמים כפי שנראה בהמשך; בהופעה במקואות גורס ק צורת יחיד (ראה ההערה שאחרי זו).

77 זה ההקשר: "אפילו כלי מחזיק כורין"; אבל ק גורס כאן: "כלי מחזיק כור".

4.16 לוג. ק: לוג (שביעית ד, ט; בבא מציעא ג, ח; כלים ב, ב ועוד הרבה). נסמך: חצי לוג יין (פאה ח, ה), לוג שמן⁷⁸ (זבחים ד, ג; מנחות ה, ו); הצורות הנוטות מנוקדות בחולם (=קמץ קטן טברני): לוגָה (מנחות ט, ג); לוגִים (דמאי ז, ד; בבא מציעא ג, ח; מקואות ג, א ועוד x12), לגִים (טהרות ד, יא;⁷⁹ מקואות ג, ד [ליד לוגִים במשנה זו גופה]);⁸⁰ לוגִין (כלים ב, ב; מקואות ב, ב ועוד x13). ק2: מחצי לוג... מלוג (ידים א, א); לוגִין (זבים ה, יב);⁸¹ פר: לוג (מקואות ג, ג), הלוג (נגעים יד, י); נסמך: מלוג השמן (נגעים יד, י),⁸² לוגִין (טהרות ד, א ועוד).

יושם נא לב שלעומת ק שקרא את הצורות הנטויות בתנועת [o]. פר (כדרכו)⁸³ וק2 קוראים צורה בתנועת [u]: לוגִין. ויש עדויות גם לחלופה מורפולוגית במשקל פֿע: לג.⁸⁴

4.17 לול?+. ק: "ובלולים היו פתוחים בעלייה לבין קודש הקדשים שבהן משלשין את האומנים בתיבות שלא יזונו את עיניהן מבית קודש הקדשים" (מידות ד, ה). לו פס: ⁸⁵ובלולים; ⁸⁶אבל פא⁸⁷ ורמב"ם קאפח,⁸⁸ ת וליוור: ולולין. וכך מצוטטת המשנה בספר השרשים לר"י אבן ג'נאח. וכן הביא הערוך ("ולולין היו פתוחות בעליות בית קדש הקדשים במדות... פירוש ארובה, כמו ובלולים יעלו..."⁸⁹), וכבר הביא בעל מלאכת שלמה את דברי הערוך.

זה הפסוק ממלכים במלואו: "פתח הצלע התיכנה אל כתף הבית הימנית ובלולים"⁹⁰ יעלו על התיכנה ומן התיכנה אל השלשים" (מלכים א ו 8). אם נושא הפועל "יעלו" בפסוק זה הוא סתמי ("יעלו העולים"), אזי הבי"ת במילה "ובלולים" היא ב' השימוש 'העולים יעלו בלולים', כלומר מדובר בשם לל שצורת הרבים שלו היא לולים. ואם הנושא של הפועל "יעלו" הוא ה"בלולים" העשויים כגוף

78 הצירוף בשלמותו הוא "לוג שמן של מצורע" המבוסס על לשון הפסוק "לג השמן" (ויקרא יד 12; וראה גם פסוקים 10, 15, 21, 24 שם).

79 כאן הוטל בטעות חיריק גם מתחת ליו"ד.

80 איני סבור כי הכתיב חסר הוי"ו "לגים" בק מעיר על החלופה לגִים במשקל פֿע (ראה לעיל פרק י, §§ 16–19 והערה 67).

81 בידים ד, א מצאנו בדפוסים "עריבת הרגלים שהיא משני לוגין", ק2 גורס "משני לוג".

82 ראה הערה 78.

83 ראה לעיל כרך א, פרק ד, § 28.

84 ראה לעיל פרק י, §§ 16–19. לג יבוא כמובן במשקל פֿע.

85 כדרכו פס אינו מנקד מילים נדירות (ראה בר־אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 8–10).

86 הרי ההבדלים העיקריים בין ק ובין לו פס ורמב"ם קאפח במשנה זו. ק: לבין, משלשין, שלא. לו פס ורמב"ם קאפח: לבית, משלשלים/משלשלין, כדי שלא.

87 הרי ההבדלים העיקריים הנוספים בין פא לק במשנה זו. ק: לבין קודש, משלשין, שלא; פא: לקודש, משלשלים, כדי שלא.

88 ראה לעיל הערה 86.

89 ואכן כך כתוב בדפוס פיזרו של הערוך.

90 כך בלמ"ד דגושה אחרי הוי"ו גורס כתר ארם צובה כמובא במהדורתו של ברויאר, תנ"ך. וזו גרסת כ"י לניגוד כמובא אצל דותן, תנ"ך.

מטפס ועולה, אזי צורת היחיד הוא בלול או ליתר דיוק בלל כמו אדם, אדמים/ אדומים.

אך בכל זאת האפשרות הראשונה היא הנכונה.⁹¹ היא מסתייעת מן ברור מעדות מפורשת בתוספתא סוכה (ג טו). זו מוסרת את צורת היחיד לול: "ר' ליעזר בי ר' צדוק או' לול קטן היה בין האולם ולמזבח למערבו של כבש".⁹² נראה שנוכל להניח כי הטקסט העיצורי המקורי של המילה במשנה היה לולים. ולפי שיש עדויות מוצקות לצורה בלמ"ד דגושה בעדי הנוסח המעולים של המקרא, משמע לפנינו השם לל וברבים ללים – ובכתיב מלא לול, לולים. אם כן מקומו של השם במשקל פֶּע. אין מניעה להניח כי מישוהו שתל בתקופה קדומה במקום לולים את התיבה המקראית כצורתה – ובלולים.

4.18 מוּחַ+. מוּחַ (פר 2ק, עוקצין ב, ו); שְׁלֻמוֹחַ (ק, חולין ג, א; ג, ב); מוּחוֹ (ק, סנהדרין ט, ו).

4.19 מוּחַ+. ק: "וּבְמוֹחַ שְׂבִיחוֹתָ וּבְמוֹחַ שְׂבִיחוֹתָ שְׂבִיחוֹתָ [לה] לְנִידָתָה" (שבת ו, ה); מוּכִים (בבא קמא י, י), מוּכִין (כלים כב, ט; נגעים יא, יב x2), בְּמוּכִין (שבת ד, א), (וּבְ)מוּכִין (נגעים שם, יא). פר: מוּכִין (כלים שם, שם; נגעים שם, יב x2), וּבְמוּכִין (שם שם, יא).

ניקוד היחיד מוּחַ⁹³ במשנת שבת מצוי גם בפס ת־מועד וליוור. שיוכו של השם למשקל פֶּע כעולה מצורת הרבים מצוי גם בעדים אחרים. פא: מוּכִים (בבא קמא שם, שם), מוּכִים (נגעים יא, יב הופעה א), בְּמוּכִים (שבת שם, שם; הופעות אחרות אינן מנוקדות בכתב היד), א: מוּכִין (נגעים שם, יא x2), וּבְמוּכִין (שם שם, יב). וכן מצאנו בנ"ב (כ"י ותיקן 66 לספרא).⁹⁴ ואולי כך הוא גם בת־מועד (בְּמוּכִין⁹⁵ שבת שם, שם). וכך הוא על פי רוב גם בכ"י פס: מוּכִין (נגעים יא, יב x2 בחולם ושורוק כאחד!), בְּמוּכִין (שבת שם, שם), אבל מצאנו שפס ניקד גם מוּכִין (כלים שם, שם), וּבְמוּכִין⁹⁶ (נגעים יא, יא) במשקל פול.⁹⁷ אך ליוור מנקד את צורת הרבים בכ"ף לא דגושה שני

91 בד"ב, קב"ש מכירים רק את צורת הרבים בלא דגש (וּבְלוּלִים) וגוזרים צורת יחיד לול. וכך נהג גם קדרי במילונו. אף שהוא מביא את הצורה בלמ"ד שנייה דגושה (וּבְלוּלִים), הוא קובע צורת יחיד לול בלא כל הערה.

92 ראה הר"ש ליברמן, תוספתא מועד, עמ' 270 (ממדור חילופי הנוסח ניתן ללמוד כי הגרסה לול מקוימת בכל העדים שליברמן נדרש להם). ההלכה הנ"ל מובאת גם בירושלמי סוכה, פרק ד הלכה ז דף נד ע"ד ובתלמוד בבלי סוכה דף מט ע"א (אני מודה לידידי, ד"ר חיים כהן, שהפנה אותי למראה מקום זה).

93 השמטתי את ו' החיבור וה' הידיעה שבאות לפני השם מוּחַ.

94 ראה ייבין, בבלי, עמ' 803.

95 אמנם לא צוין דגש בכ"ף, אך אפשר שהכ"ף מוכפלת, שכן כתב יד זה אינו מציין על פי רוב דגשים.

96 במקום זה נדבק החולם לראש הזרוע השמאלית של המ"ם.

97 במקום אחד הניקוד בפס אינו ברור: מוּכִים או מוּכִים (בבא קמא י, י); קשה לקבוע אם יש או אין דגש בכ"ף.

ניקודים נבדלים: בְּמוֹכִים (שבת ד, א); זו צורה במשקל פֿול, וגם מוֹכִין (בבא קמא י, י; נגעים יא, יב x2), וּבְמוֹכִין (שם שם, יא) – צורה במשקל פֿול.⁹⁸ ייבין ציין שגם בכתב יד מתימן לבבא קמא (שם, שם) מצא מוֹכִין.⁹⁹ וכבר ציין ילון שאשכנזים קוראים גם מוֹכִין וגם מוֹכִין, אבל רב גליצאי קרא לפניו: "מִכִּין... וכך מנוקד בכ"י קויפמן ובכ"י פרמה" (=פא).¹⁰⁰ ילון אף העלה שם את הסברה "אפשר שורש מ כ כ כאן, ודאות אין כאן".¹⁰¹ ואולם ריבוי העדויות המשובחות לצורה בכ"ף דגושה (ק פא פרא נ"ב ובמידת מה גם בפס, ואולי כך הוא גם בכ"י ת"מועד ועוד) מחזק את הקביעה ששורש המילה הוא מכ"ך; מדובר בכל דבר רך ומכוך: "והוא הנקרא מוכין והם לשונות של צמר ושל פשתן ומטלניות קטנות" (רמב"ם בפירוש המשניות לכלים כב ט על פי תרגומו של הר"י קאפח).

4.20 מור+. "הזפת והמור" (ק פרא, מקואות ט, ה).

כן הוא גם בפא לו רמב"ם קאפח פס (זה מנוקד כמו ק פרא) וד"ר. אך בעל פיה"ג לסדר טהרות מביא שתי גרסות:¹⁰² "הזפת וחימר וא' ד' [=ואיכא דאמרי] המור, פ¹⁰³ זפת זפתא חימר חימרא¹⁰⁴ ומן דתני המור פ' מסטקי¹⁰⁵ כדאמ' בתוספה¹⁰⁶ המור והקומוס". והעיר אפשטיין שמסטקי (מסטכי) המבארת את מור היא مصطفى Mastixgummi. אבל ציין שרמב"ם פירש את מור "אלמסך" (בערבית),¹⁰⁷ וכן תרגם רס"ג את השם (שבצירוף הסמיכות "מִרְדְּרוֹר") בשמות ל 23, וכך ביארו גם ר"ח בשבת פ ע"ב ור"י אבן ג'נאח בספר השרשים.

שיוכו של השם למשקל פֿע נעשה על יסוד צורת הנסמך המוקפת במקרא, שהובאה לעיל: מִרְ- בקמץ קטן, כמו חֶק־, צורת הנסמך המוקפת של השם חֶק־ בנפרד ביחיד.

4.21 עוֹל. הָעוֹל (ק, כלאיים ב, ו; ק פרא, כלים יד, ד) ועוד, בָּעוֹל (ק פרא, שם כא, ב), שֶׁבָּעוֹל (ק פרא, שם יז, יב). נסמך: עוֹל מצוות (ק, ברכות ב, ב), עוֹל מלכות וְעוֹל דרך ארץ... עוֹל תורה (ק, אבות ג ה) ועוד.

98 או שמא היא מוֹכִין היא מוֹכִין, לפי שבמסורת דפוס ליוורנו כמו בעדים אחרים מאיטליה יש עדויות רבות שהחולם נהגה בו כשורוק בהברה פתוחה לא מוטעמת? (ראה הערה 62 לעיל).

99 ראה ייבין, בבלי, עמ' 803 שם הערה 142.

100 ראה ילון, מבוא, עמ' 21.

101 ולבסוף החליט ילון (שם) לנקד מוֹךְ וברבים מוֹכִין, שכן זו "מציאות חיה שבפי עדות ישראל".

102 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 124.

103 האות פ (=פירוש) מופיעה אצל אפשטיין לפני המילים וא' ד'.

104 אני הולך כאן בעקבות אפשטיין שמביא את הגרסה "חומרא" ותיקן לקרוא את הוי"ו כיו"ד: "חימרא".

105 אפשטיין ציין שם את גרסת הערוך: "איכא דאמרי מור מסטכי"

106 הכוונה לתוספתא מקואות ו, ז (ז, ה).

107 הרמב"ם מכיר גם את הנוסחה החלופית: "ובמקצתן [=ובמקצת הנוסחאות] תומר והוא טיט דביק כעין זפת" (מהדורת הר"י קאפח).

4.22 קוד+. ק: "וקוד הבבלי" (כלים טז, א). אבל פר קורא, כאמור, וקוד¹⁰⁸ במשקל פול.

כגרסת ק גורסים פא פס.¹⁰⁹ רמב"ם וד"ר: וקוד (בלי ניקוד). לו (בלי ניקוד) וקור; אצל ליוור גרסה זו מנוקדת וקור. וכבר הראנו בעל פיה"ג לסדר טהרות כי הגרסה בדל"ת עיקר;¹¹⁰ הוא מפנה לסוגיה העוסקת בפסוק מקהלת (ב 10): "וזה היה חלקי מכל עמלי". הנה לשונו של בעל פיה"ג: "וזה היה חלקי, חד א' קודו וחד א' מקלו". אפשטיין מביא שם גם את המשפט מן התלמוד הבבלי סנהדרין כ ע"ב:¹¹¹ "זה היה חלקי מכל עמלי", רב ושמואל; חד אמר: 'מקלו', וחד אמר: 'גונדו'. ורש"י על אתר כותב¹¹² (בד"ה "גונדו"): "גונדו, טליתו, ובסדר טהרות (כלים טז, א) פירש רב האיי מקידה, הוא מקידה של חרש, ודומה לו 'חד אמר קודו וחד אמר מקלו' (ויקרא רבה פרשת "אחרי"), והוא מקידה ששותה בה מים¹¹³".¹¹⁴ מניקוד השם במשנה – המקידה (ק פא,¹¹⁵ שבת כד, ה כמו מגילה ומסילה) ובספרא (כ"י רומי 66)¹¹⁶ – ברור שמדובר בשם שנגזר משורש קד"ד. ומצאנו בתוספתא כלים ב"ק ג יא: והקיד¹¹⁷ הבבלי.

שיוכו של השם קוד לשורש קד"ד ולמשקל פֶּעֶ¹¹⁸ מסתייע גם מן המקבילות באכדית quddu ובערבית قُدّ/قُدّة.¹¹⁹ גרסת פר (וקוד בוי"ו שרוקה) מצויה רק בכ"י ת.

4.23 קול-קלות. נקדים ונעיר שצורת הנפרד נקריית במשנה רק בצירוף "קול (קל) וחומר". סופר ק גרס בצורת הנפרד ב-8 הופעות את הכתיב קול; ב-3 מתוכן ניקד הנקדן קול וב-5 התעלם מן הוי"ו (4 פעמים אפילו מחקה) וניקד קל (או קל¹²⁰), לעומת 10 הופעות שכתבן קל, והנקדן הלך בעקבות הסופר וניקד קל. יוער כי שני

108 ראה לעיל 3.

109 גם ילון וקוסובסקי קוראים כך.

110 ראה אפשטיין, פיה"ג, עמ' 42.

111 ומפנה גם למקבילה בגיטין סח ע"ב.

112 ראה אפשטיין שם.

113 הכוונה ל"כהן משקה אותה מים מרים במקידה של חרס" (תוספתא כ"י וינה סוטה ג, ד; וראה עדויות נוספות אצל הר"ש ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ח – סדר נשים, עמ' 638).

114 גם הרמב"ם, הגורס אצלנו במשנת כלים (טז א) "וקוד הבבלי" כמוכא לעיל, מזכיר בביאורו למשנה על אתר (במהדורת הר"י קאפח) את עניין "חד אמר מקלו וחד אמר קודו" (וראה גם בעל מלאכת שלמה על אתר).

115 בפא יש פתח תחת הדל"ת.

116 ראה ייבין, בבלי, עמ' 1006, אבל הוא הביא שם עדויות (טובות פחות) לניקודים אחרים.

117 מילון בן יהודה הביא והקוד. והעיר ליברמן, תוספת ראשונים, על אתר על גרסה אחרת, שהביא הר"ש בפירושו למשנה – קור – צורה שהומרה בה הדל"ת ברי"ש.

118 וכך היטיב לקבוע נ"ה טור-סיני במילון בן יהודה שהביא את הערך קד.

119 הביאן אפשטיין, שם, עמ' 42.

120 ברור שמדובר בקמץ גדול המחליף פתח כמצוי במידה לא מבוטלת בק במשקל פֶּע.

הכתיבים קול/קל מופיעים זה ליד זה במשנה אחת (נגעים יב, ה),¹²¹ והנקדן הלך בעקבות הכתיב. איננו יודעים מה גרסו הסופר והנקדן של כתב היד ב-5 ההופעות ממסכת כריתות (ג, ז; ג, ח; ג, ט x2; ג, י) – "קל וחומר" או "קול וחומר" – לפי שחסר בכתב היד הדף שבו כתובות משניות אלו.

עתה יפורטו הנתונים מק: קול וחומר (נגעים יב, ה הופעות א-ב;¹²² מכשירין ו, ח); ק(ו)ל¹²³ וחומר (נזיר ז, ד); ק(ו)ל וחומר (סוטה ו, ג; זבחים יב, ג); קול¹²⁴ וחומר (חולין ב ז); מק(ו)ל וחומר (ברכות ט, ה), לעומת קל וחומר (שביעית ז, ב; יבמות ח, ג; בבא בתרא ט, ז x2; סנהדרין ו, ה; עדויות ו, ב; אבות א, ה; חולין יב, ה; נגעים יב, ה הופעה ג¹²⁵), מקל וחומר (בכורות א, א);¹²⁶ הצורה הנטויה היא תמיד במשקל פֿע: קול-/קול-/קול- (במקום אחד טעה הנקדן בניקוד כינוי הנסתר כפי שנראה בהמשך הדברים): קולו (חלה ד, ה; ד, ז), מקולו (שם שם, שם); ק(ו)ל (פרה ד, ד); מקלי (שביעית ד, ז; במקום זה לבדו כתוב "מקלי" בלא וי"ו); מקולי (עדויות ד, א; ה, א;¹²⁷ ה, ב; ה, ג; ה, ד; חולין ח, א); במקום אחד מצאנו ק(ו)לו (סנהדרין יא, ב).¹²⁸

בק2 מצויה רק הופעה אחת (צורת הנסמך ברבים): מקולי (ידיים ג, ה; אין רואים דגש לא בקו"ף ולא בלמ"ד).

הנה הנתונים מפר; צורת היחיד בכתב יד פר היא לעולם קל שבצירוף קל וחומר (נגעים יב ה3 x;¹²⁹ מכשירין ו, ח). ובנטייה כרגיל באה הצורה במשקל פֿע: קולה (פרה ד, ד); מקולי (ידיים ג, ה).

הנה עדויות אחרות: גם פא מכיר בצורת הנפרד את שני הכתיבים קול (x12) / קל (x11);¹³⁰ יוער כי הכתיב בלא וי"ו נמצא בפא גם בצורות נטויות (קלו [=קולו]).

121 ראה ההערה שאחרי זו.

122 יושם נא לה כי בהופעה ג, המובאת להלן, גרס ק "קל וחומר".

123 האם הוטל בתחילה חולם על גבי הוי"ו לפני שנמחקה?

124 במשנה זו הוי"ו לא נמחקה.

125 אבל בהופעות א-ב כנאמר לעיל גרס "קול וחומר".

126 ויש עוד הופעה אחת של הצירוף המצויה בדפוס המשנה (היא מובאת אצל קוסובסקי): מצאנו את המשפט "כל אלו ביום טוב אמרו קל וחומר בשבת" (ביצה ה ב), אבל ק פא לו גורסים: "כל אלו ביום טוב אין צריך (פא: צורך) לומר בשבת". קוסובסקי מביא כדרכו גם הופעה מפרק ו של אבות (פרק "קנין תורה"), שאינו מגוף המשנה.

127 במשנה זו אין רואים דגש בלמ"ד.

128 הפסוקית בשלמותה היא "נימצא חומר ק(ו)לו". תמוה ביותר ניקוד הוי"ו של הכינוי בשורוק. למעשה זו צורת נסתרים בבניין קל של קל"ל; וצורה זו אין לה, כמובן, מקום בהקשר זה. כשם שהשם "חומר" מסתיים בכינוי הנסתר כך גם "ק(ו)לו" מסתיים בכינוי הצמוד לנסתר; ברור אפוא כי במקום זה נשתבש הנקדן בניקוד הכתיב קולו (או שמא בכל זאת מדובר במעבר של ל־ו ל־ה בהברה פתוחה).

129 למעשה, יש שם הופעה רביעית מפני שיש שם חזרה מוטעית על המילים "על נפש בניו [ובנותיו] אם כך על שלרשע קל וחומר". לאחר שנוקדו המילים המיותרות חזר (הסופר או משהו אחר) והעביר עליהן קו למחיקה.

130 יש לזכור כי בפא יש יותר הופעות מאשר בכ"י ק, שכן 5 ההופעות ממסכת כריתות אינן חסרות בו.

אבל בכל מקום שיש ניקוד הצורה שקולה במשקל פֶּעַ. הנה פירוט הנתונים בפא: קול (שביעית ז, ב; יבמות ח, ג; כריתות ג, ז; ג, ח; ג, ט x2), ובלא ניקוד: קול (סוטה ו, ג; בבא בתרא ט, ז x2; עדויות ו, ב; חולין יב, ה), מקול (נזיר ז, ד); קולו (שם שם, ז), מקולי (שביעית ד, ב); ובלא ניקוד: מקולי (עדויות ד, א; ה, א; ה, ב; ה, ג; ה, ד; חולין ח, א; ידיים ג, ה); הצורות בלא וי"ו: בהופעה אחת של הנפרד הקו"ף מנוקדת בחולם – מקל (כריתות ג, י); וכל יתר ההופעות של הנפרד נמצאות בחלקים של כתב היד שרוב הטקסט בהם אינו מנוקד ונותרו בלא ניקוד: קל (סנהדרין ו, ה; אבות א, ה; זבחים יב, ג; חולין ב, ז; נגעים יב, ה x3; מכשירין ו, ח), מקל (ברכות ט, ה; ניקוד הקו"ף אינו ברור¹³¹), מקל (בכורות א, א); היחיד בכינוי בניקוד: קלו (חלה ד, ה), וקלו (שם שם, שם); ובלא ניקוד: קולה (פרה ד, ד). בדקתי בכ"י לו רק את צורת הנפרד; בכל 23¹³² ההופעות היא כתובה קל¹³³ / מקל (וחומר). גם מסורת נ"ב חלוקה אבל חלוקתה היא כרונולוגית: ייבין מסכם ואומר¹³⁴ כי במסורת העתיקה של הניקוד הבבלי מצאנו תמיד קל (הכוונה בראש ובראשונה לספרא כ"י רומי 66); במסורת הבינונית מצוי גם קל וגם קל, והצעירה גורסת תמיד קל.

לסיכום שני הנציגים המובהקים של כתבי היד מאיטליה (ק פא) מכירים גם את קול וגם את קל, אבל הניקוד בפא רואה את הכתיב קל כתיב חסר של קול. בלו מצוי רק הכתיב החסר.

וכבר הערתי שהצורה קל נמצאת כנראה כבר במקרא: בפסוק "והיה מקל זנותה ותחנף את הארץ" (ירמיהו ג 9) תרגם יונתן את מקל במילה "מקלילות"¹³⁵.

4.24 קוף – חור המחט, חור הקרדום וכיו"ב+. השם נקרה במשנה כולה פעמיים בהלכה אחת. פר: "חרחור שניפגם טמא עד שינטל רובו נשבר מקופו טהור קרדום שניטל עושפו טמא מפני בית ביקועו ניטל בית ביקועו טמא מפני עושפו נשבר מקופו טהור" (כלים יג, ג). ק ניקד תחילה מקופו (x2). ויש לשים לב שנקדן ק הטיל בתחילה בשתי ההופעות של השם את הקו לציון סימן הרפה על הפ"א לציון הגייתה החוככת, אך בהיקרות הראשונה תוקן הניקוד (בידי מי?). לאחר התיקון אפשר לקרוא עתה מקופו (=פר); רואים בבירור שהפתח שהוטל בתחילה מתחת למ"ם גורד והיה לחיריק, וקו הרפה שהיה על גבי הפ"א גורד והוטל בה דגש!).

נבוא להראות כי הקריאה מקופו (=מן קף שלו) – גרסת פר בשתי ההיקרויות וגרסת ק בהיקרות הראשונה לאחר התיקון(!) – נתמכת מעדויות אחרות (אך לא

131 תחתיה רואים כעין חיריק ועל גגה יש נקודה, שספק אם חולם שהוסט ימינה היא או נקודה שהיא חלק של קמץ במילה "על" שבשורה מעליה.

132 גם כאן מצויות 5 ההופעות ממסכת כריתות.

133 באבות א ה מצאנו בלו: לק (בהיפוך סדר האותיות). מאחר שלא נכתבה ההערה הרגילה במהדורת לו – "כן הוא בכתיבת היד" – המפנה את תשומת לב הקורא לכל מה שאינו צפוי על פי דפוסי המשנה, ברור שהגרסה לק היא טעות דפוס של המהדיר ולא טעותו של מעתיק כתב היד.

134 ייבין, בבלי, עמ' 804.

135 ראה בר-אשר, תש"ם [איטליה], עמ' 56 בעקבות בד"ב בערך קל.

מניקודיהם של העדים המצויים לרבות כתבי היד הידועים¹³⁶). קיומו של השם קוף (בלא נתונים על ניקודו) מסתייע מדברי בעל פיה"ג הקושר את התיבה מקופו שבמשנת כלים עם המילה הארמית קוף; וזה לשונו: "מקופו פ' מקום הנקב שנכנס בו הקתא כדגרסין... דמעילין פילא בקופא דמחטא"¹³⁷. וכבר העיר אפשטיין על מה שכתב הערוך בערך קפ י"ג¹³⁸ וגם הרמב"ם בפירוש המשניות בכלים על אתר (מהדורת הר"י קאפח) כתב: "והקצה שבו שמכניסין קצה הרומח נקרא קופו"¹³⁹. כלומר שלושתם סבורים כי המ"ם במילה "מקופו" היא "מן השימוש" והשם ביחיד הוא קוף. נראה שיש תימוכין להבנת המ"ם כ"מן השימוש" מהכתיב או מהניקוד בעדים אחרים: מצאנו מיקופו בהופעה השנייה בכ"י לו (אך בהופעה הראשונה גרס "מקופו"), וכן מובא בפירוש המשנה לרמב"ם בד"ר של המשנה: מיקופו. כתיב זה מעיד על מ"ם חרוקה. והנה הערת בעל מלאכת שלמה: "וראיתי שנקד הר' יהוסף ז"ל מקופו המ"ם בחירק וכתב ס"א מיקופו".

פר והניקוד לאחר התיקון בק באו ולימדו שהיחיד הוא קוף במשקל פֿע ולא קוף במשקל פול (לזה כיון כנראה הניקוד של ר' יהוסף שהביא בעל מלאכת שלמה, אך אין שם דגש בקו"ף כמתחייב מניקודה של "מן"). העדים האחרים של המשנה קוראים את המילה בדרכים שונות. פא: מקופו.... מקופו (הניקוד מטושטש אך כנראה שבהופעה הראשונה קרובה גרסת פא לגרסת פר, אבל לא הוטל חיריק מתחת למ"ם). פס: מקופו (x2) = גרסת נקדן כ"י ק לפני התיקון. וכן גורס פעמיים כ"י ת (אך כדרכו אינו מציין דגשים). ליוור קורא (x2) צורה בבינוני של בניין הפעיל: מקיפו.¹⁴⁰

וברור שהגרסות המכוונות ליחיד קוף (במשקל פֿע בכתבי היד פר וק לאחר התיקון וכאמור כנראה שזו גרסת פא גם בהופעה הראשונה) או ליחיד קוף במשקל פול הן העיקר בהיותן מכוונות לפשוטה של המשנה בכלים. וכבר עמד והעמיד על הדבר נ' שפרה"ס:¹⁴¹ "...ומשמעו קוף (הנקב) שנכנס בו הקת... ויש מנקדים מקוף מגזרת נקוף ומבארים שזהו חור המעדר... ויש מנקדים מקוף מן קוף. קשה ביותר מה שאין זה כלל מלשונה של המשנה וגם לא מדרך ההגייון¹⁴² לאמר 'נשבר הנקב', ולכן נראה לי כי נשתבשה כאן הקריאה וכי צריך לקרוא נשבר (הקרדום) מקופו. ודומה

136 ראה להלן בהמשך הדברים.

137 אפשטיין, פיה"ג, עמ' 30.

138 ראה שם הערה 8.

139 ומדברי הר"י קאפח שם (הערה 12) עולה שזו הייתה גרסת הרמב"ם גם במהדורה קמא וגם במהדורה בתרא.

140 ילון וקוסובסקי: מקופו (כלומר צורת יחיד מקוף).

141 ראה לשוננו יג (תש"ד-תש"ה), עמ' 151 והערת מערכת לשוננו שהפנתה לפירוש המשנה לרמב"ם ואל הערוך; מגרסת שניהם ברור שהמ"ם של "מקופו" היא מן השימוש [דרך אגב שיערתי שהערת מערכת "לשוננו" יצאה מתחת ידיו של פרופ' זאב בן-חיים, והוא אישר את השערת].

142 במקור המילים "ההגיון", "המילה", "למילה" כתובות בלא יו"ד ככללי הכתיב ב"לשוננו" בימים ההם; אני מילאתי את הכתיב כמקובל בימינו.

לכך 'מפתח של ארכובה שנשבר מתוך ארכובתו טהור' (כלים יד ח), אף כאן קרדום שנשבר מקופו טהור... קוף אפוא היא המילה¹⁴³ היחידה המכוונת כאן, כלומר העין שהעץ נכנס בה, ואילו למילה מקוף אין ריע במקורות". שפרה'ס מניח צורת יחיד קוף; הוא לא יכול היה להכיר את הגרסה בפ"א דגושה, המלמדת על משקל פֶּע.

4.25 רוב. רוב (ק, כלאיים ט, א x2; ק פר, כלים יא, ד x2; נגעים יא, ב x2 ועוד); הרוב (ק פר, פרה ט, ז; מכשירין ב, יא; פר ק2, טבול יום ב, ג);¹⁴⁴ נסמך: רוב (ק, מעשרות ג, ד; כתובות א, י; ק פר, אהלות ב, א; מקואות א, ד ועוד ועוד);¹⁴⁵ רובו (ק, פסחים ז, ח; ק פר, כלים יג, ג; טהרות ד, יא; פר ק2, זבים ד, ה ועוד ועוד); רובה (ק, חולין א, ג ועוד; ק פר, מקואות ד, ה ועוד); ברובן (ק פר, כלים יז, ד).¹⁴⁶

4.26 רוק. פר: רוק (טהרות ד, ו; נידה ט, ו; ט, ז), הרוק (טהרות ה, ז),¹⁴⁷ והרוק (שם ז, א); ברוקו... רוקו (טהרות ה, ז) ועוד, רוקה (מקואות ח, ה) ועוד, רוקין (טהרות ד, ו), הרוקין (שם שם, ה) ועוד. ק2 מביא שתי חלופות קריאה: וברוקו (זבים ה, ז). לעומת פרוקה (נידה ד ג x2).

בשל נוהגי הכתיב לציין כל תנועת חולם בכתיב מלא וי"ו נמצא שצורת הנפרד רוק היא, כמובן, צורה לא חד משמעית. היא עשויה גם למשקל פול וגם למשקל פֶּע; רק מן הצורות הנטויות – צורת הרבים או צורות צמודות כינוי – יכולנו ללמוד שפר קורא בדרך קבע את השם במשקל פֶּע וכ"י ק2 שוקלו גם במשקל זה וגם במשקל פול. כניקוד פר כך ניקוד השם בשתי ההופעות המנוקדות בכתב יד פא: רוקו (עירובין

143 ראה ההערה שלפני זו.

144 בדפוסים (החל בד"ר נפולי רנ"ב/1492!) מצאנו בטהרות ה, ז: "מי שישב ברשות הרבים ובא אחר ודרס על בגדיו, או שרקק ונגע ברוקו, על רוקו שורפין את התרומה, ועל בגדיו הולכין אחר הרוב" (וכך גרס הרמב"ם כפי שעולה ממהדורת הר"י קאפח), אבל ק פר פא לו ואחרים גורסים "הולכין אחר הרוק"; פס גורס: "שורפין אחר הרוק" (טעות היא שטעה המעתיק; הוא נגרר אחר הפסוקית שלפני זו, וכתב "שורפין" במקום "הולכין"). ובמשנת טבול יום ב ג מצאנו בדפוסים: "המקפה של חולין והשום והשמן של תרומה [...] ואם היה השום מרובה הולכין אחר הרוב", אבל ק2 פר פא לו ורמב"ם קאפח פס וד"ר גורסים "הולכין אחר המרובה (פא: מרובה)".

145 ויש לא מעט הבדלים בין הדפוסים לכתבי היד שאין להם חשיבות לעיונו כאן, כגון "קיבלו רוב הציבור עליהן" גרסת הדפוסים (שקלים ה, ב), לעומת גרסת ק "קיבלו ציבור עליהם".

146 קוטובסקי הביא באוצר לשון המשנה את שלוש ההופעות של "רובן" על פי הברייתא שהוכנסה למשנה (קידושין ד, יד), ואינה בק ובכתבי יד אחרים, אך טעה עוד יותר כשכלל בערך רוב את שם העצם רובן (אורבן) שאינו ממין העניין (הוא הביא שם את "ברובן"). ק גורס: "כדי שיצת האור ברובן" (שבת א, יא), "משיצת האור ברובן" (יומא ו, ז), "עד שיצת האור ברובן" (זבחים יב, ו). יושם נא לב שנקדן ק מנקד את הבי"ת בקמץ לפי שזו המילית ב' שלפני ה' הידיעה. השם הזה מתועד פעם נוספת במשנה שבדפוסים בכתיב "אורבן" (פרה יב, ח), אך לא כך הוא בכתבי היד: "כוש של רובן [ק] / שלרובן [פר]. וכן הוא בפא (בלא ניקוד), אבל לו גורס: "של ארבן". ומעין זה הובא כחלופה בגיליון פר: שלארובן (וכבר הערתי על החלופה לעיל כרך א, פרק ז, גיליון מס' 47 בנספח; וראה גם פרק יא לעיל בכרך זה, §§2, 8).

147 ראה לעיל הערה 144.

י, ה), הרוקים (שקלים ח, א). ניקוד כזה מצאנו גם בא: ברוב המכריע של ההופעות שנוקדו (לפחות x7) מצאנו צורות במשקל פֿע, כגון רוֹקָה (מקואות ח, א), וְרוֹקוֹ (מכשירין ו, ו). ורק פעם אחת בלבד נוקד על דרך פֿול: רוֹקִין (טהרות ד, ו). וזו התמונה העולה מניקודו של פס. גם בו מצאנו ברוב המכריע של ההופעות ניקודים על דרך משקל פֿע, כגון הָרוֹקִים (שקלים ח, א). וכך הוא בכל ההופעות שבסדר טהרות, כגון רוֹקוֹ (טהרות ה, ז), רוֹקִין (שם ד, ה; ד, ו). ורק במיעוט קטן מצאנו את הניקוד על משקל פֿול: רוֹקוֹ (עירובין שם), כְּרוֹקָה (עדויות ה, א; ה, ד). הניקוד על משקל פֿע נמצא בליוור רק פעם אחת: רָקוֹ (עירובין שם), ביתר ההופעות פֿול, כגון רוֹקוֹ (בבא קמא ח, ו), וְרוֹקוֹ (מכשירין ו, ו), הָרוֹקִין (שקלים ח, א) ועוד ועוד. שקילת השם במשקל פֿע תואמת את הניקוד במקרא נ"ט ונ"ב:¹⁴⁸ רָקִי (איוב ז 19). וכן הוא בנ"ב גם בל"ח.¹⁴⁹

לעומת זאת נקדן ק עומד כמעט לעצמו ושוקל את השם בדרך קבע במשקל פֿול (כמוהו נוהג כתב יד ת).¹⁵⁰

4.27 תום+. לא נמצאה אלא צורת הרבים, שהיא כידוע מעין שם פרטי. ק: ותומים (יומא ז, ה; סוטה ט, יב), ובתומים (שבועות ב, ב). השם מופיע בקביעות בתוך הצירוף המקראי "אורים ותומים".

4.28 תוף+. ק: לתוף (קינים ג, ו). השם נקרה בתוך המשנה העוסקת בכבש:¹⁵¹ "אמ' ר' יהושע זה הוא שאמרו כשהוא חי קולו אחד, כשהוא מת [קולו] שבעה. כיצד קולו שבעה? שתי קרניו – שתי חצרות, שתי שוקיו – שני חלילים, עורו – לתוף, ומעיו – לנבלים, ובני מיעיים – לכינורות". לענייננו חשוב לציין שהנוסח "לתוף" מצוי גם ביתר עדי הנוסח הטובים (פא רמב"ם קאפח), אך לו פס גורסים נוסח אחר (פרי תיקון שנעשה במועד מאוחר): "לתפילין".¹⁵²

4.29 תור+. ק: תור¹⁵³ ובן יונה (מנחות יג, ו x2), תור (קינים ב, ה¹⁵⁴), תִּרְיִן (שקלים ו, ה; זבחים ג, ה; ז, ה; יד, ב; כריתות ו, ח; ו, ט; מעילה ג, ד; ג, ה; קינים ב, ה x2), וביצי תִּרְיִן (זבחים ג, ה; מעילה ג, ה), ותִּרְיִן (זבחים יד, ב), בְּתִרְיִן (חולין א ה x2). במקרא השם הזה נזכר בדיני הקרבנות עם בן יונה; ובהקשר הזה הוא נכתב כתיב

148 ראה ייבין, בבלי, עמ' 802 (אבל אין שם ציון של דגש בקו"ף).

149 ראה שם.

150 פירוט הדברים יבוא בתיאורו של משקל פֿול.

151 המשנה מובאת כאן על פי נוסח כ"י ק בתוספת פיסוק מודרני.

152 דרך אגב זה איננו ההבדל היחיד בין לו פס לק ופא ולרמב"ם קאפח במשנה זו. ואכמ"ל.

153 בהופעה הראשונה כתב "תורו" (סוף שורה) בן יונה" ונמחקה הוי"ו השנייה בתיבה הראשונה (כנראה הנקדן הוא שמחק).

154 בדפוסים השם מופיע במשנה זו 3 פעמים אך בק הוא מצוי רק פעמיים (ההופעה השנייה בתוך השלמה).

חסר וי"ו ביחיד וברבים – תר (ויקרא יב 9), תרים (שם ה 7 ועוד x8); וכך הוא כשהוא נזכר עם ציפורים אחרות – "ותר וגוזל" (בראשית טו 9), "ותר וסיס (כתיב: וסוס) ועגור" (ירמיהו ח 7). בשתי ההופעות שהוראת השם בהן אינה חד משמעית מצאנו כתיב מלא: "וקול התור" (שיר השירים ב 12), תורך (תהלים עד 19).¹⁵⁵ הכתיב המקראי חסר הוי"ו הוא קבוע למדיי בכתבי היד של המשנה. בק כפי שראינו לעיל הכתיב בצורת הרבים הוא כתיב חסר בדרך קבע. וכך הוא למעשה גם בפא – תרין/ תרים – 14x ורק פעם אחת תורין¹⁵⁶ (שקלים ו, ה). אבל ביחיד הוא כותב את המילה כתיב מלא: תור (מנחות שם, שם x2 וקנים שם, שם x2). כלו צורת היחיד נכתבת פעמיים בכתב מלא – תור (מנחות יג, ו; קנים ב, ה), וברבים היא כתובה תמיד כתיב חסר – תרין. בחומש השומרוני המילה כתובה תמיד כתיב חסר: תר, תרים (ראה למשל ויקרא יב 6, 8);¹⁵⁷ היא נקראת בפיהם tar, tarrēm. קריאתה של צורת הרבים מלמדת מן ברור שהשם שקול במשקל דגוש. ואכן בן-חיים ראה לקבוע את שורשה תר"ר.¹⁵⁸ כידוע, במסורת שומרון ה-u הקדומה עשויה להתגלגל ל-a, ובמקום pu"אנו מוצאים pa"א. לפיכך מסתבר שאפשר להקיש מכאן אל העברית של היהודים – במקרא ובמשנה – ולשקול את השם במשקל פֶּעַ.¹⁵⁹

[ד] משקל ומשמעות

5. בהצגת קטגוריות המשמעות של השמות לקבוצות הלכנו מן הנפוץ יותר לנפוץ פחות. באופן מכליל אפשר לחלק את כלל השמות שהובאו במשקל זה לשבע קבוצות של משמעויות כמתפרט והולך להלן. נציין כי מאחר שיש שמות הכוללים בתוכם שני גוני משמעות הבאנו אותם פעמיים (בשתי קבוצות נפרדות,¹⁶⁰ וכך מספר השמות עולה באופן מדומה ל-31). שתי קטגוריות של משמעות מקיפות יותר: 8 שמות (קבוצה א – השמות המופשטים), 7 שמות (קבוצה ב – כלים וחפצים וחלקים מהם). בחמש קטגוריות מדובר במספר מצומצם יותר: 5 שמות (קבוצה ג), 4 שמות (קבוצה ד), 3 שמות (קבוצה ה), 2 שמות (כל אחת משתי הקבוצות ו-ז).

155 שתי הופעות אלו מצויות בספר מאוחר מן המקרא (שיה"ש) ובמזמור (עד) תהילים (מזמור מאוחר?).

156 בשני מקומות נוספים מצאנו צורה מנוקדת בפא: תרין (כריתות ו, ח x2).

157 זה הכתיב שבן-חיים (עואנ"ש ד, עמ' 305) מביא, וזה הכתיב המופיע בכל היקרויותיו של השם במהדורתו של טל, תורה.

158 ראה בן-חיים שם.

159 ואמנם מילון קב"ש (המהדורה החדשה) בערך תור, תר II (עמ' 1709) סבור בעקבות ב"ל (עמ' 451k) כי מקורו ב-tur (דרך אגב, במילון קב"ש אירעה תקלה חמורה; כותב הערך הביא את הממצא מהמסורת השומרונית הנוגע לשם הציפור בערך תור, תר I, שעניינו sequence, turn כמו בפסוקים ממגילת אסתר ב 12, 15: "ובהגיע תר נערה ונערה", "ובהגיע תר אסתר", או שעניינו sequences, rows, strings כמו בשיר השירים א 10: "נאו לחייך בתרים" ועוד).

160 ראה ארבע ההערות שאחרי הערה זו.

- א. שמות מופשטים: ב.אום – עיקר, חול – ההפך מן קודש, א.כוח – עצמה, כל, עול (כגון עול מצוות וכיו"ב),¹⁶¹ קול – קלות, רוב, תום.
- ב. כלים וחפצים וחלקים שלהם: א.זוג – פעמון, א.חור – נקב, מוֹךְ – מטלית או כל חפץ רך, עול (על צואר בהמה וכדומה),¹⁶² קוד – כלי למשקה, קוֹף – חור המחט וכיו"ב, תוֹף.
- ג. בעלי חיים (וגם איברים שלהם): א.אום – רָחַם, דוב, ב.כוח – מין לטאה, מוֹחַ,¹⁶³ תור – שם הציפור.
- ד. האדם וגופו: דוק, ב.חור – חפשי, מוֹחַ,¹⁶⁴ רוק.
- ה. הצומח: און (אונין שלפישתן), ב.זוג – קליפת הענב, מור – השרף הנוטף מאילן המור.
- ו. מידות: כור, לוג.
- ז. המרחב: כוֹך, לול.

הוה אומר: גם משקל זה הוא משקל רגיל וטיפוסי; אין קשר ברור בין המשקל למשמעות. הוא מביע למעשה שורה של משמעויות. אם כי ראויה לתשומת לב העובדה שמעל רבע מן השמות מציינים שמות עצם מופשטים. לשלושה מהם יש בעברית שמות תואר מקבילים במשקל פֶּע (קל,¹⁶⁵ רב, תם).

[ה] סינכרוניז ודיאכרוניז

6. רוב מכריע של השמות שהובאו כאן – שיוכם למשקל פֶּע אינו מוטל בספק.
- א. ברבים מהם מתועדות צורות נטויות בלשון המשנה בהכפלת העיצור השני. אלו הם השמות און (אונין), א.זוג (בזוגים), ב.זוג (זוגין), חול (חולין), א.חור (חוררי), כוֹך (כופין), כל (כולו), לוג (לוגה, לוגין), מוֹךְ (מוֹכִין), קול (קולו), קוֹף (קופו), רוק (רוקו), רוב (רובו), תום (תומים).
- ב. במקום שאין לנו צורה נטויה אנו יכולים ללמוד ממסורת אחרת של העברית, כגון השמות דוב, מור, עול, תוף שהכפלת העיצור האחרון שלהם מתועדת במסורת אחרת של העברית, כניקוד שבמקרא דבים, מר־דרור,¹⁶⁶ עלו, תפים. כמובן, רק כשאין ראיה לסתור (כמו שמצאנו בשם רוק. אף שמצאנו במקרא רקי [איוב ז 19], ראינו כי במסורת ק במשנה מדובר במשקל פול: רוקו, רוקים וכיו"ב ולא במשקל פֶּע). וכך הם הדברים בשם תור-תרים (תורים). מן המסורות שלנו לא יכולנו לדעת האם לפנינו משקל פול או משקל פֶּע והחולם בתרים הוא ל"תשלוש דגש", אבל בעזרת הגיית השומרונים (tarrem) הכרענו לטובת האפשרות השנייה (כמובן עשינו כך, שכן אין לנו ראיה לסתור את ההיקש ממסורת אחת על חברתה).

161 כאן נמנה השם עול בהוראתו המושאלת ולהלן הוא נמנה בהוראה המוחשית.

162 ראה ההערה שלפני זו.

163 ההופעות של השם שהובאו לעיל ממסכת חולין ג, א; ג, ב "קרום שלמוח" מכוונות למוח שלבהמה (וראה ההערה שאחרי זו).

164 הכוונה להופעה של השם מוֹחַ בסנהדרין ב, ו.

165 לעומת זאת יש שהחילופים בין המשקלים פֶּע/פֶּע מכוונים לשתי צורות שהוראתן אחת (ראה להלן §7א).

166 ראה מה שנכתב לעיל בסוף §4.20.

ג. בשמות אחרים צורות מקבילות משרשי ע"ע סייעו בהכרעה לכללם כאן. למשל השם דֹּק קיום החלופה דֹּק מן דֹּק"ק משמש ראייה מספקת. והשם קוֹד מעיד עליו אחיו לשורש, השם מְקִידָה. אשר לשם אֹם בשתי הוראותיו (א.אֹם, ב.אֹם), יש מניחים שגם הוא שייך למשקל הזה מעיקרא ולא התפתח מן החלופה אֹם, אלא זו עצמה היא גלגול של אֹם.¹⁶⁷ אבל יש מי שסבור שאֹם היא הצורה העיקרית שנחגלגלה מן [i]imm, ובזו הפכה ה-[i] ל-[u],¹⁶⁸ לפנינו אפוא צורה משנית במשקל שלנו שתנועת [u]/[o] בו היא חלופה קבועה של הצירי. לעומת זאת בצורה וּבְלוּלִים יש לנו קושי מסוים. אם אמנם הבי"ת של וּבְלוּלִים היא המילית בִּ-, ברי כי לפנינו השם לול (לל) שהלמ"ד השנייה שלו נכפלת במעמד לא סופי, והוא שייך אפוא למשקל שלנו.

ד. בארבעה שמות נעזרנו בחומר משווה: ב.חור (בן חורין), בערבית حُر, ובארמית בר חוריא (החולם לתשלום דגש).¹⁶⁹ כֹּר, נראה שזה שם שאול מן האכדית (kur(r)u).¹⁷⁰ מוח יש לה מקבילה בחי"ת כפולה בערבית; השם מֻחַ/מֻחַ.¹⁷¹ ה. אבל בשני שמות – א.פוח, ב.כוח – אין לנו נתונים חד משמעיים. שילובם כאן הוא בגדר הצעה בלבד כפי שעשינו בשיבוצם של שמות אחרים.¹⁷² כללו של דבר, רוב השמות הכלולים במשקל הזה שייכים למשקל [pu^u] מקורי, ומיעוטם נתגלגלו אליו בנסיבות מסוימות.

ג. דברי חתימה

7. אני מוותר על דברי סיכום ומסתפק בדברי חתימה קצרים. להשלמת העיון נשוב ונזכיר את מה שהעלינו בעיון במספר שמות. כוונתי לצורות חלופיות ולהבדלים במסורות הלשון: א. ראינו שכמה מן השמות יש להם בלשון חכמים עצמה חלופה מורפולוגית במשקל פֶּעַ במשמעות זהה: ליד דֹּק, ב.זוֹג (קליפת הענב), לֹג, קוֹל (קלות) יש עדויות מהימנות מאוד לצורות דֹּק, זֹג (זִגין), לֹג (לִגין), קל (קלו). ב. שמות אחרים יש להם חלופות במשקלים פוֹל או פוֹל במסורות אחרות. רק שניים מהם יש עליהן עדויות ממסורות מהימנות: לעומת רוֹק-רוֹקִים בפר ובעדים נאמנים נוספים יש לנו רוֹק-רוֹקִים (בק ובכמה עדים אחרים), לעומת קוֹד-קוֹדִים בק (כעדות מְקִידָה משורש קד"ד) יש לנו קוֹד¹⁷³ (פר ות).

167 ראה מילון בן יהודה בערכים א.אֹם, ב.אֹם (לא ניכנס כאן להוראה שמילון זה נותן לערך ב).

168 ראה מילון קב"ש בערך אֹם בעמ' 61.

169 ראה הערך חר I במילון קב"ש.

170 ראה שם בערך פֹר.

171 ראה שם בערך מח.

172 ראה העיון בפרשת השמות שמשקליהם אינם מוכרעים לעיל בפרק ח בכרך זה, §§ 17-30.

173 מאחר שקרוב לוודאי ששורש המילה הוא קד"ד (ראה לעיל § 4.22), יש קושי להבין את ניקוד

שמות אחרים – פֿוף, מוף – מצאנו לידם עדויות בדרגת חשיבות משנית ביותר¹⁷⁴ לשיוכם למשקלים אחרים ולא למשקל פֿע. למשל לעומת פֿוף (פופים), מוף (מופין), מצאנו פֿוף (פופים), מוף (מוכים) במשקל פול, או צורות במשקל פול: פוף (כוכים), מוף (מוכים) כמתפרט לעיל בפירוט הנתונים.¹⁷⁵ ואין צורך לשוב ולדוש בהם.

המילה בוי"ו שרוקה (שלא כמו אום שהעיצור התוכף הוא מ"ם, והוא עשוי לגוון את התנועה ל-[u]). נראה שהניקוד קוד מעיד על מעבר השם מגזרת ע"ע לגזרת ע"ו.
 174 כבר אמרתי פעמים אחדות שכ"י פס ת וליוור יש להם חשיבות, אבל זו פחותה כאשר אין העדים המשובחים מצטרפים אליהם.
 175 ראה לעיל 4.13§§, 4.19.

רשימת הקיצורים

א. מקורות: כתבי יד, דפוסים ומאגרי נתונים

- א = כ"י אנטונין לסדר טהרות של המשנה על פי המהדורה הפקסימילית בספרו של א"י כ"ץ, גנזי משנה מאוסף אנטונין בספרייה הלאומית בלנינגרד, ירושלים תש"ל, עמ' קסט-שיט
- אוק = כ"י אוקספורד בודליאנה 151 לספרי במדבר ודברים
- אר = משנה כתב יד אוטוגרף הרמב"ם, על פי המהדורה הפקסימילית של ס' ששון, קופנהגן תשט"ז-תשכ"ו
- בן-סירא = ספר בן-סירא: המקור קונקורדנציה וניתוח אוצר המילים, הוצאת מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשל"ג
- ד"ר = הדפוס הראשון של המשנה עם פירוש הרמב"ם, נפולי רנ"ב (1492), מהדורה מצולמת, ספריית מקורות, ירושלים תש"ל
- לו = ו"ה לו, מתניתא דבני מערבא על פי כ"י קימברידג' Add 470, I, קימברידג' 1883
- ליוור, ליוורנו = דפוס ליוורנו של המשנה, ליוורנו תרע"ט, תרפ"ט
- מאגרים = המאגרים של המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית לתקופות ג-ד מחתימת המקרא עד סוף תקופת הגאונים
- מחזור ויטרי = ש' הלוי איש הורוויץ (מהדיר), מחזור ויטרי לרבינו שמחה אחד מתלמידי רש"י ז"ל, א-ב, נירנבערג תרפ"ג
- סדר רב עמרם = ד' גולדשמידט (עורך ומהדיר), סדר רב עמרם גאון, ירושלים תשל"ב
- סידור רס"ג = י' דודזון, ש' אסף וי' יואל (מהדירים), סידור רב סעדיה גאון, הדפסה שלישית, ירושלים תש"ל
- נ"ב = ניקוד בבלי. מסורות הלשון של הניקוד הבבלי מובאות על פי רוב על פי ייבין, בבלי; פורת, ל"ח ועדים אחרים
- נ"ט = ניקוד טברני של המקרא
- נ"ש = נוסח שומרון (עברית וארמית לפי מסורות השומרונים)
- פא = משנה כ"י פארמה דה-רוסי 138, מהדורה פקסימילית, ירושלים תש"ל
- פי = משנה סדרים קדשים - טהרות בספרייה הלאומית בפירנצה N. H. 209 על פי המיקרופילים במכון לתצלומי כתבי יד של בית הספרים הלאומי בירושלים
- פס = משנה כ"י פאריס 328-329 בספרייה הלאומית בפאריס, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשל"ג
- פר = משנה כתב יד פארמה (ב) דה-רוסי 497 לסדר טהרות, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשל"א

ק = משנה כ"י קאופמן A50 בספרייה הלאומית בבודפשט, מהדורה פקסימילית, ירושלים תשכ"ה

2ק = הדפים בסוף סדר טהרות (נידה ד, ב – י, ד; זבים ב, ב – עוקצין ג, יב) שנכתבו ונוקדו בידי סופר אחר שאיננו הסופר או הנקדן של ק

קמ"ה = הקונקורדנציה למילון ההיסטורי של הלשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, תקופות ג-ד מחתימת המקרא עד סוף תקופת הגאונים (רק טופס אחד ממנה נמצא באקדמיה); ראה מאגרים לעיל

ר, 32 = כ"י רומי 32 לספרי במדבר, מהדורה פקסימילית (מדרש ויקרא רבה, ספרי במדבר ודברים כתב יד וטיקן 32), ירושלים תשל"ב

רמב"ם קאפח = גרסות נוסח המשנה במהדורתו של הר"י קאפח, משנה עם פירוש רבינו משה בן מימון, ירושלים תשכ"ג-תשכ"ז (על פי רוב זו מהדורת אר)

ת = משנה כתב יד תימני, נזיקין קדשים טהרות (לשעבר בספרייה הלאומית בירושלים Heb. 4⁰ 1336, כיום בידי הבעלים מר שלום עוזרי ברמת עמידר [פרבר של רמת-גן]), מהדורה פקסימילית, ירושלים תש"ל

ת-מועד = סדר מועד של המשנה כתב יד בנוסח תימן, יוצא לאור בידי יהודא לוי נחום, חולון התשל"ו

ב. ביבליוגרפיה

אזר, תחביר = מ' אזר, תחביר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה
אלבק, מבוא = ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים ותל אביב תשי"ט
אלדר, אשכנז = א' אלדר, מסורת הקריאה הקדם-אשכנזית, מהותה והיסודות המשותפים לה ולמסורת ספרד, כרך א: ענייני הגייה וניקוד; כרך ב: ענייני תצורה (עדה ולשון ד-ה), ירושלים תשל"ט

אלדר, בניינים = א' אלדר, "אבות ותולדות" במערכת הבניינים, לשוננו מד (תש"ס), עמ' 157-160

אליצור, חדות = י' אליצור, "חדות" – 'דות' מילה שהשתבשה או נוסחאות מקוריות שונות?, לשוננו מח-מט (תשמ"ה), עמ' 132-141

אליצור, קיטול = י' אליצור, "משקל קיטול בלשון המשנה לפי כתב-יד קאופמן", מחקרים בלשון ב-ג: ספר היוכל לאבא בנדויד (תשמ"ז), עמ' 67-93.

אפשטיין, ארמית = י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבלי, ירושלים תשכ"א
אפשטיין, הריב"ן = י"נ אפשטיין, "פירושי הריב"ן ופירושי וורמיזא", תרביץ ד (תרצ"ג), עמ' 11-34, 153-192

אפשטיין, מבוא = י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים³ תש"ס (תש"ח)
אפשטיין, פיה"ג = י"נ אפשטיין, פירוש הגאונים לסדר טהרות, ברלין
תרפ"א-תרפ"ד, מובא על פי המהדורה החדשה ירושלים – תל אביב תשמ"ב
אפשטיין, תנאים = י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, תל אביב וירושלים תשי"ז

- בד"ב = E. Brown, S. R. Driver & C. A. Briggs, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, Oxford 1962 (1907)
 בירנבאום, גניזה = לשון המשנה בגניזת קהיר, ירושלים תשס"ח
 בירנבאום, היידוע = ג' בירנבאום, יידוע השם בלשון המשנה לפי כתב-יד קאופמן, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת וייטוטרסנר, יוהנסבורג
 בירנבאום, ניקוד בכ"ל = ג' בירנבאום, "ניקוד אותיות בכ"ל במסורתו של מנקד כתב-יד קאופמן", לשוננו מח-מט (תשמ"ה), עמ' 269-280
 בית אריה, כ"י קאופמן = מ' בית אריה, "כתב-יד קאופמן של המשנה: מוצאו וזמנו", קובץ ב, עמ' 84-99
 בית אריה, מחזור וורמיזא = מ' בית אריה, "ניקודו של מחזור ק"ק וורמיזא", וכן "נספח למאמר על מחזור וורמיזא", לשוננו כט (תשכ"ה) עמ' 27-46, 80-102 (=קובץ א, עמ' 302-347; מצוטט על פי קובץ א)
 ב"ל, ארמית = H. Bauer & P. Leander, *Grammatik des biblisch-Aramäischen*, Halle/Saale 1927
 ב"ל, דקדוק = H. Bauer & P. Leander, *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des alten Testamentes*, Halle/Saale 1992 (Hildesheim 1965)
 בלאו, או ש' = י' בלאו, "או ש'- בלשון חכמים", לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 7-14 (מצוטט על פי קובץ ב, עמ' 115-122)
 בלאו, בינוני = י' בלאו, "בינוני פעול בהוראה אקטיבית", לשוננו יח (תשי"ג), עמ' 67-81 (=בלאו, עיונים, עמ' 313-329; מצוטט על פי קובץ ב, עמ' 100-114)
 בלאו, הגה וצורות = י' בלאו, תורת ההגה והצורות, תל אביב תשל"ב
 בלאו, הִת = י' בלאו, "הִת במשנה: טענות וקושיות על מוצאה" (=בלאו, עיונים, עמ' 252-255)
 בלאו, השמטה = י' בלאו, "השמטת י' סופית נפילת התנועות הסופיות ומבנה ההברות המקראי: עיון בחרונוולוגיה היחסית", תעודה ט: ספר זיכרון לאליעזר רובינשטיין (תשנ"ה), עמ' 1-6
 בלאו, נסתרת = י' בלאו, "האם צורות נסתרת מעין הִת שבלשון חכמים צורות קדומות הן?", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 158-159 (=בלאו, עיונים, עמ' 250-251)
 בלאו, סוגיות בלה"מ = י' בלאו, "סוגיות בלשון המקרא", לשוננו סח (תשס"ו), עמ' 183-200
 בלאו, עיונים = י' בלאו, עיונים בבלשנות עברית, ירושלים תשנ"ו
 בן-דוד, צורות הקשר = י' בן-דוד, צורות הקשר וצורות הפסק בעברית שבמקרא, תחביר וטעמי המקרא, ירושלים תשנ"ה
 בן-דוד, שני עניינים = י' בן-דוד, "שני עניינים מלשון חכמים", בתוך ב"צ לוריא (עורך), ספר אברהם אבן שושן, ירושלים תשמ"ה, עמ' 315-323

בנדויד, ל"מ ול"ח = א' בנדויד, לשון מקרא ולשון חכמים, כרך א, תל אביב תשל"א (תשכ"ז); כרך ב, תל אביב תשל"א

בן-חיים, במלחמתה = ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב
בן-חיים, האחדות = ז' בן-חיים, "האחדות ההיסטורית של הלשון העברית
וחלוקתה לתקופות – כיצד?", מחקרים בלשון א (תשמ"ה), עמ' 3–25;
"תשובה על ההשגות", שם, עמ' 45–53; "דברי סיום ליום העיון", שם, עמ'
349–354 (= בן-חיים, במלחמתה, ירושלים, עמ' 3–35; מצוטט על פי מחקרים
בלשון)

בן-חיים, כינויים = ז' בן-חיים, "צורת הכינויים החבורים ה, ת, ה במסורותיה של
הלשון העברית", בתוך מ"ד קאסוטו, מ"ד קלוזנר וי' גוטמן (עורכים), ספר
שמחה אסף, ירושלים תשי"ג, עמ' 66–99 (= קובץ א, עמ' 59–92; מצוטט על פי
קובץ א)

בן-חיים, כרונולוגיה = ז' בן-חיים, "ועוד עיון להערכת הכרונולוגיה בלשון", בתוך
י' זקוביץ וא' רופא (עורכים), ספר יצחק אריה זליגמן: מאמרים במקרא ובעולם
העתיק, כרך א, ירושלים תשמ"ג, עמ' 25–41

בן-חיים, מבוא = ז' בן-חיים, "מבוא", בתוך ספר המקורות של המילון ההיסטורי
ללשון העברית של האקדמיה ללשון העברית, חלק ראשון: למן חתימת המקרא
עד מוצאי תקופת הגאונים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 7–13

בן-חיים, מחקרים = Z. Ben-Hayyim, *Studies in the Tradition of the Hebrew
Language*, Madrid & Barcelona 1954

בן חיים, מן הדקדוק = ז' בן-חיים, "מן הדקדוק ומן המילון", מחקרים בלשון ב-ג:
ספר היוכל לאבא בנדויד (תשמ"ז), עמ' 99–109

בן-חיים, מסורת השומרונים = ז' בן-חיים, "מסורת השומרונים וזיקתה למסורת
הלשון של מגילות ים המלח וללשון חז"ל", לשוננו כב (תשי"ח) עמ' 223–245
(= קובץ א, עמ' 36–58; מצוטט על פי קובץ א)

בן-חיים, מרקה = ז' בן-חיים, תיבת מרקה והיא אסופת מדרשים שומרוניים,
ירושלים תשמ"ח

בן-חיים, עואנ"ש א-ה = ז' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, כרכים א-ב,
תשי"ז; כרך ג ס"א, תשכ"א; כרך ג ס"ב, תשכ"ז; כרכים ד-ה, תשל"ז

בנטוב, כתובות = ח' בנטוב, משנת כתובות מתוך כתב-יד קאופמן עם שינויי
נוסחאות על פי כתב-יד וקטעי גניזה, חלק ב: הפנים וחילופי נוסח, עבודת
דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ד

בן-טולילה, לשון המשנה = י' בן-טולילה, מסורת צרפתית-איטלקית של לשון
המשנה (עדה ולשון יד), באר שבע תשמ"ט

בן-יהודה, מבוא = א' בן-יהודה, המבוא הגדול, מלון הלשון העברית הישנה
והחדשה, תל אביב תש"ח

בר-אשר א"א, סימוני לשון = א"א בר-אשר, "סימוני לשון במגילת רות", שנתון
לחקר המקרא והמזרח הקדום יח (תשס"ח), עמ' 25–42

- בר-אשר, תשל"ז [סוא"י] = מ' בר-אשר, מחקרים בסורית של ארץ-ישראל: מקורותיה, מסורותיה ובעיות נבחרות בדקדוקה, ירושלים תשל"ז
- בר-אשר, תשל"ט [שתי תיבות] = מ' בר-אשר, "שתי תיבות מורכבות שלא הוכרו", לשוננו מג (תשל"ט), עמ' 185–193
- בר-אשר, תש"ם [איטליה] = מ' בר-אשר, פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה על-פי כתב-יד פאריס 328–329 (עדה ולשון ו), ירושלים תש"ם
- בר-אשר, תשמ"א [כתיבים] = מ' בר-אשר, "כתיבים שלא הובנו", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 85–92
- בר-אשר, תשמ"ז [שתי תופעות] = מ' בר-אשר, "שתי תופעות בדקדוק הפעל בסורית של ארץ-ישראל", מחקרים בלשון ב-ג: ספר היוכל לאבא בנדויד (תשמ"ז), עמ' 111–126
- בר-אשר, תש"ן [לשון חכמים] = מ' בר-אשר, "לשון חכמים", לשוננו לעם מ-מא: קובץ לשנת הלשון (תש"ן), עמ' 21–28
- בר-אשר, תשנ"א [המן] = מ' בר-אשר, "המן (=מן) בקטע מקומראן", לשוננו נה (תשנ"א), עמ' 75
- בר-אשר, תשנ"ג [סוגיות] = מ' בר-אשר (עורך), סוגיות בלשון חכמים: תקצירי הרצאות לסדנה על הנושא דקדוק לשון חכמים ומילונה, המכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ג
- בר-אשר, תשנ"ג [סוא"י ושומרונית] = מ' בר-אשר, "בין הסורית של ארץ-ישראל לארמית השומרונית (לתולדות הדיבור הארמי בארץ-ישראל לפני הכיבוש הערבי)", עיוני מקרא ופרשנות כרך ג: ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין (תשנ"ג), עמ' 53–68
- בר-אשר, תשנ"ה [ברגריין] = מ' בר-אשר, "על מפעלו הבלשני של רבי ניסן ברגריין", בתוך נ' ברגריין, עיונים בלשון העברית, ירושלים תשנ"ה, עמ' יח-כג
- בר-אשר, תשנ"ו [עיונים] = מ' בר-אשר (עורך), עיונים בלשון חכמים ומילונה וביבליוגרפיה נרחבת, המכון ללימודים מתקדמים באוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ו
- בר-אשר, תשנ"ו [תיאור המשקלים] = מ' בר-אשר, "לתיאור משקלי השמות בלשון המשנה עם הדגמה ממסורת כתב-יד פרמה ב", בתוך מ' בר-אשר (עורך), עיונים בלשון חכמים: תקצירי ההרצאות לסדנה על הנושא דקדוק לשון חכמים ומילונה וביבליוגרפיה נרחבת, ירושלים תשנ"ו, עמ' 12–20
- בר-אשר, תשנ"ט [מוליצי"א] = מ' בר-אשר, מסורות ולשונות של יהודי צפון אפריקה, מהדורה שנייה מורחבת, ירושלים תשנ"ט
- בר-אשר, 1999 [מחקרי ל"ח] = M. Bar-Asher, *L'hébreu mishnique: études linguistiques*, Orbis / Supplémenta, 11, Leuven & Paris 1999
- בר-אשר, 2000 [ל"ח וקומראן] = M. Bar-Asher, "A Few Comments on Mishnaic Hebrew and Aramaic in Qumran Hebrew", in T. Muraoka

& J. F. Elwolde (eds.), *Diggers at the Well: Proceedings of the Third International Symposium on the Hebrew of the Dead Sea Scrolls and Ben Sira*, Leiden, Boston & Köln 2000, pp. 12–19

בר־אשר, תש"ס-תשס"א [אפיקומן] = מ' בר־אשר, "פירוש ההגדה 'אפיקומן' לרשב"ץ", לשוננו לעם נא-נב (תש"ס-תשס"א), עמ' 55–61

בר־אשר, תשס"ב [איזהו מקומן] = מ' בר־אשר, "על פירושו של רשב"ץ לפרק 'איזהו מקומן' ולברייתא דרבי ישמעאל", לשוננו לעם (תשס"ב), עמ' 67–74

בר־אשר, תשס"ב [לשונות בקומראן] = מ' בר־אשר, "על כמה לשונות בעברית של קומראן", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 7–31

בר־אשר, תשס"ב [קוטשר] = מ' בר־אשר, "פרופ' יחזקאל קוטשר: שלושים שנה לפטירתו", לשוננו לעם נג (תשס"ב), עמ' 5–10

בר־אשר, תשס"ג [בן-חיים] = מ' בר־אשר, "על פועלו של פרופ' זאב בן-חיים", לשוננו סה (תשס"ג), עמ' 227–238

בר־אשר, תשס"ג [כתובת] = מ' בר־אשר, "הכתובת בסורית של ארץ-ישראל מענב אל כביר", תרביץ עב (תשס"ג), עמ' 615–620

בר־אשר, תשס"ג [שני עניינות] = מ' בר־אשר, "שני עניינות בעברית של קומראן: היבטים סינכרוניים ודיאכרוניים", מגילות א (תשס"ג), עמ' 167–183

בר־אשר, תשס"ד [הושענות] = מ' בר־אשר, "פירוש ההושענות לרשב"ץ", בתוך מ' הלצר ומ' מלול (עורכים), תשורות לאבישור: מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, בלשון העברית ובלשונות שמיות מוקדשים לפרופסור יצחק אבישור ליובלו השישים וחמש[ה], תל אביב תשס"ד, עמ' 157–168

בר־אשר, תשס"ד [לשון קומראן] = מ' בר־אשר, "לשון קומראן בין המקרא ללשון חז"ל (עיון בסעיף במורפולוגיה)", מגילות ב (תשס"ד), עמ' 137–149

בר־אשר, 2004 [שמות] = M. Bar-Asher, "Comments on the Morphology of Nouns in Mishnaic Hebrew: Nouns Attested and Unattested in Biblical Hebrew", in H. Juusola, J. Laulainen & H. Palva (eds.), *Verbum et Calamus, Semitic and Related Studies in Honour of the Sixtieth Birthday of Professor Tapani Harviainen*, *Studia Orientalia* 99, Helsinki 2004, pp. 23–30

בר־אשר, תשס"ה [כתיבים במגילות] = מ' בר־אשר, "על כמה כתיבים במגילות קומראן ופשרם", מגילות ג (תשס"ה), עמ' 165–176

בר־אשר, תשס"ו [דקדוק ומילון] = מ' בר־אשר, "מן הדקדוק ומן המילון בקטע מגילה מקומראן", מגילות ד (תשס"ו), עמ' 153–167

בר־אשר, תשס"ו [קריאת המשנה] = מ' בר־אשר, "קריאת המשנה ולימודה בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה במגרב", הצופה, מדור "סופרים וספרים", כ"ט באלול תשס"ו (26 בספטמבר 2006), עמ' 8, 10

בר־אשר, תשס"ז [העברית בצרפת] = מ' בר־אשר, העברית של צאצאי האנוסים בצרפת², א-ב, ירושלים תשס"ז

בר-אשר, תשס"ז [ידיד] = מ' בר-אשר, "ידידיה וה' אהבו': המילה ידיד – תצורה ומשמעות", בתוך מ' בר-אשר, נ' חכם וי' עופר (עורכים), תשורה לעמוס: אסופת מחקרים בפרשנות המקרא מוגשת לעמוס חכם, אלון שבות תשס"ז, עמ' 472–449

בר-אשר, תשס"ז [פראג] = מ' בר-אשר, "נוסח ולשון בסידורי פראג במרוצת הדורות", האומה 167 (תשס"ז), עמ' 72–59

בר-אשר, 2007 [ברכות] = M. Bar-Asher, "Les formules de bénédiction formulées par les sages (étude préliminaire)", *REJ* 166 (2007), pp. 441–461

בר-אשר, תשס"ח [בינוני סביל] = מ' בר-אשר, "בינוני סביל של בניין קל בגזרת ע"ע במקרא", בתוך מ' בר-אשר, נ' וזאנה, ע' טוב וד' רום-שילוני (עורכים), ש"י לשרה יפת: מחקרים במקרא, בפרשנותו ובלשונו, ירושלים תשס"ח, עמ' 263–251

בר-אשר, תשס"ח [כיניי הצלמים] = מ' בר-אשר, "כיניי הצלמים / כיון הצלמים", מגילות ה-ו: ספר היובל לדבורה דימנט (תשס"ח), עמ' 288–279
בר-אשר, תשס"ח [שמע ישראל] = מ' בר-אשר, "הפסוק שִׁמְעַ יִשְׂרָאֵל בתעתיק ליוונית בקמע קדום", אָקָדֶם – ידיעון האקדמיה ללשון העברית, גיליון 36 (תשס"ח), עמ' 7–6, 3

בר-אשר, תשס"ט [כפלי גרסה] = מ' בר-אשר, "חזרות שגויות או כפלי גרסה?", ספר היובל לאלישע קימרון (בדפוס)
בר-אשר, תשס"ט [כנישתא] = מ' בר-אשר, "מטבע שטבעו חכמים בברכה (עיון ראשון)", כנישתא ד (תשס"ט), עמ' כט–נא
ברגריין, עיונים = נ' ברגריין, עיונים בלשון העברית, בעריכת י' הקלמן, ירושלים תשנ"ה

ברגשטרסר, דקדוק = ג' ברגשטרסר, דקדוק הלשון העברית, תרגם מרדכי בן-אשר, מהדורה שנייה מתוקנת בידי י' בלאו, ירושלים תשמ"ב (המקור: G. Bergsträsser, *Hebräische Grammatik*, I–II, Leipzig 1918, 1929)
ברוורמן, המיליות = נ' ברוורמן, המיליות ותארי הפועל בלשון התנאים (במשנה ובתוספתא): בחינה תחבירית סמנטית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ה

ברוורמן, מילים נרדפות = נ' ברוורמן, "מילים נרדפות במשנה ובתוספתא", דברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 24–17

ברוורמן, מצלול = נ' ברוורמן, "מצלול ומקצב במשנה ובתוספתא", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א: הלשון העברית ולשונות היהודים, ירושלים תש"ן, עמ' 76–69

ברויאר, אמוראים = י' ברויאר, "על הלשון הארמית של האמוראים בתלמוד הבבלי", מחקרים בלשון ב-ג: ספר היובל לאבא בנדויד (תשמ"ז), עמ' 153–127

ברויאר, בבלי = י' ברויאר, העברית בתלמוד הבבלי לפי כתבי יד של מסורת פסחים, ירושלים תשס"ב

ברויאר, מוקדם ומאוחר = י' ברויאר, "מוקדם ומאוחר בלשון חז"ל: ביטויי זמן ההופכים לביטויי סיבה", בתוך א' ממן, ש' פסברג וי' ברויאר (עורכים), שערי לשון: מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, כרך ב: לשון חז"ל וארמית, ירושלים תשס"ח, עמ' 62–81
ברויאר, תנ"ך = מ' ברויאר (מהדיר), תורה נביאים כתובים מוגהים על פי הנוסח והמסורה של כתר ארם צובה וכתבי יד קרובים לו, מהדורה חדשה, הוצאת חורב, ירושלים (בלא ציון שנת הדפסה)

ברונו, הקספלה = E. Brønno, *Studien über hebräische Morphologie und Vokalismus auf Grundlage der mercatischen Fragmente der zweiten Kolumne der Hexapla des Origenes*, Leipzig 1943

ברוקלמן, סורית = C. Brockelmann, *Lexicon Syriacum*, Hildesheim 1966 (Halis Saxonum 1928)

גבאי, ציטוטים = א"י גבאי, הלשון בציטוטי המקרא במשנה על פי כתב יד קאופמן, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"ז
גולדברג, אהלות = א' גולדברג, מסכת אהלות: מהדורה מדעית על פי כתבי יד, דפוסים קדומים ונוסחאות ראשונים עם פירוש ומבוא, ירושלים תשט"ו
גולדברג, עירובין = א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת עירובין, נוסח כ"י קויפמן ונוסח דפוס ראשון (רנ"ב) עם שינויי נוסחאות וכו' בצירוף מבוא והערות, ירושלים תשמ"ו

גולדברג, שבת = א' גולדברג, פירוש למשנה מסכת שבת, נוסח כ"י קויפמן ונוסח דפוס ראשון רנ"ב עם שינויי נוסחאות וכו' בצירוף מבוא והערות, ירושלים תשל"ו
גורדון, קטול = C. W. Gordon, "Qatul Nouns in Classic Hebrew", *Abr-Nahrain* 29 (1991), pp. 83–86

גזניוס, דקדוק = W. Gesenius, *Hebrew Grammar as Edited and Enlarged by E. Kautzsch*, 2nd English Edition, Oxford 1921

גיא, יידוע צירופים = ע' גיא, "למקור יידוע צירופים מסוג שער העליון, לולב הגזול ודומיהם", לשוננו סז (תשס"ה), עמ' 59–64

גייגר, משנה = A. Geiger, *Lenr und Lehruch zur Sprache der Mischna*, Breslau 1845

גינזברג, מבעד למסורת = ח"א גינזברג, "מבעד למסורת", תרביץ ה (תרצ"ד), עמ' 208–223; "נוספות ל'מבעד למסורת'", תרביץ ו (תרצ"ה), עמ' 543

גינסברג, תבנית הלשון = ג' גינסברג, תבנית הלשון, וינה תרצ"ז
גינצבורג, הלכה ואגדה = ל' גינצבורג, על הלכה ואגדה: מחקר ומסה, תל אביב תש"ך

גינצבורג, תמיד = ל' גינצבורג, "מסכת תמיד", בתוך גינצבורג, הלכה ואגדה, עמ' 41–65

- גלוסקא, ארמית = י' גלוסקא, השפעת הארמית על לשון המשנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשמ"ח
- גלוסקא, מגע = י' גלוסקא, העברית והארמית במגע בתקופת התנאים: מבט סוציולינגוויסטי, תל-אביב 1999
- גלוסקא, מִקְטָל = י' גלוסקא, "שמות משקל מִקְטָל במקרא ובמשנה ומשמעויותיהם", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 280–298
- גלוסקא, שדה = י' גלוסקא, "על המין הדקדוקי של 'שדה' בלשון חז"ל", ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן כ-כא (תשמ"ג), עמ' 43–66
- גמליאל, כ"י תימני = ח' גמליאל, "מערכת הפועל בלשון חכמים לפי כתב יד תימני עתיק", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 37–71
- גרוס, משקלים = ב"צ גרוס, המשקלים פעלון ופעלן במקרא ובלשון חכמים, ירושלים תשנ"ד
- גרינצויג, אונומסטיקון = מ' גרינצויג, שמות מקומות בספרות התנאים: אונומסטיקון בהיבט בלשני וגיאורפי-היסטורי, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ס
- דודי, עיונים = ע' דודי, עיונים במסורת הלשון של יהודי ספרד לפני הגירוש, באר שבע תשס"ג
- דותן, תנ"ך = א' דותן (מהדיר), תורה נביאים כתובים מדויקים היטב על פי הניקוד הטעמים והמסורה של אהרן בן משה בן אשר בכתב יד לנינגרד, תל אביב תשל"ג
- דלמן, דקדוק = G. Dalman, *Grammatik des jüdisch-palästinischen Aramäisch*, Leipzig 1905
- דלמן, מילון = G. Dalman, *Aramäisch-neuhebräisches Handwörterbuch zu Targum, Talmud und Midrasch*², Frankfurt a Main 1922
- דמרי, כ"י ק-2 = א' דמרי, דקדוק לשון המשנה של כתב-יד קאופמן 2 בהשוואה לכתב-יד קאופמן 1, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע תשס"ו
- דמרי, שמות = א' דמרי, שמות עצם במשקלי מ"ם תחילית בכתב-יד פארמה של המשנה בהשוואה למקרא ולכתבי יד אחרים של המשנה, עבודת גמר, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע תשנ"ט
- דרור ומאצוך, מנדאית = E. S. Drower and R. Macuch, *A Mandaic Dictionary*, Oxford 1963
- הורביץ, יחזקאל = A. Hurvitz, *A Linguistic Study of the Relationship between the Priestly Source and the Book of Ezekiel* (Cahiers de la Revue biblique, 20), Paris 1982
- הורביץ, לשון = א' הורביץ, בין לשון ללשון: לתולדות לשון המקרא בימי בית שני, ירושלים תשל"ב
- הורביץ, ספרי = ח"ש האראוויטץ (=הורביץ, [מהדיר]), ספרי דבי רב, מחברת

ראשונה: ספרי על ספר במדבר וספרי זוטא עם חילופי נוסחאות, ירושלים תשכ"ו
(ליפציג תרע"ז)

הנמן, האחדה = ג' הנמן, "האחדה ובידול בתולדות שני פעלים עבריים", קובץ ב,
עמ' 14–8

הנמן, המילית בין = ג' הנמן, "על מילת היחס 'בין' במשנה ובמקרא", לשוננו מ
(תשל"ו), עמ' 33–53 (מובא על פי קובץ ב, עמ' 30–50)

הנמן, משנה = ג' הנמן, תורת הצורות של לשון המשנה, תל אביב תש"ם
הנמן, ספרא = ג' הנמן, "למסורת הכתיב של כ"י הספרא המנוקד (כ"י רומי 66)",
בתוך ש' ליברמן, י' קוטשר ומ"צ קדרי (עורכים), ספר הזיכרון לחנוך ילון, רמת
גן תשל"ד, עמ' 84–98 (מובא על פי קובץ ב, עמ' 15–29)
הנמן, שאילות = ג' הנמן, "שאילות מקראיות במשנה", דברי הקונגרס העולמי
הרביעי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ' 95–96 (מובא על פי קובץ ב,
עמ' 6–7)

T. Harviainen, "On Vowel Reduction in Hebrew", = תנועות
Orientalia Suecana 33–35 (1984–1986), pp. 167–174

M. Wagner, *Die lexikalischen und grammatikalischen Aramaismen im alttestamentlichen Hebräisch*, Berlin 1966

ווייס, לשון המשנה = א"ה ווייס, משפט לשון המשנה, ווין תרכ"ז
וולפיש, עריכה = א' וולפיש, שיטת העריכה הספרותית במשנה על-פי מסכת ראש
השנה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א

P. Joüon, *Grammaire de l'hébreu biblique*, Rome 1923 = ז'ואון, דקדוק
P. Joüon & T. Muraoka, *A Grammar of Biblical Hebrew*², Rome 2006

זוסמן, כתבי יד = י' זוסמן, "כתבי-יד ומסורות-נוסח של המשנה", דברי הקונגרס
העולמי השביעי למדעי היהדות, ירושלים תשל"ז: מחקרים בתלמוד, הלכה
ומדרש, ירושלים תשמ"א, עמ' 215–250

זוסמן, כתובת רחוב = י' זוסמן, "כתובת הלכתית מעמק בית-שאן (סקירה
מוקדמת)", תרביץ מג (תשל"ד), עמ' 158–188

זוסמן, תורה שבע"פ = י' זוסמן, "תורה שבעל פה-פשוטה כמשמעה, כוחו של קוצו
של יו"ד", מחקרי תלמוד ג: קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים מוקדש
לזכרו של פרופ' אפרים אלימלך אורבך (תשס"ה), עמ' 309–386

זק"ש, זרעים א-ב = נ' זק"ש (עורך), משנת זרעים עם שינויי נוסחאות מכתבי יד של
המשנה וכו', כרך א, זרעים: ברכות-כלאיים, ירושלים תשל"ב; כרך ב, זרעים:
שביעית-ביכורים, ירושלים תשל"ה

טובול, הרבים = מ' טובול, תפוצת צורני הריבוי של שם העצם בלשון המקרא
ובלשון המשנה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשס"ג

טור-סיני, מילים שאולות = נ' טור-סיני (טורטשינר), "מילים שאולות בלשוננו",
לשוננו ה (תרצ"ז), עמ' 99–109, 259–278

- A. Tal, "Observations on Word Formation in Samaritan = קטול II, קטול, Aramaic", *Scripta Hierosolymitana* v. 37: *Studies in Mishnaic the Pattern Hebrew* (1998), pp. 349–364
- טל, קטול = א' טל, "לתצורת שמות העצם בארמית השומרונית: המשקל קטול", תעודה ט: ספר זיכרון לאליעזר רובינשטיין (תשנ"ה), עמ' 93–105
- טל, תורה = א' טל, חמישה חומשי תורה לפי נוסח שומרון, תל אביב תשנ"ד
- טלשיר, שמות פרטיים = ד' טלשיר, "לשון חכמים באספקלריה של שמות פרטיים", מחקרים בלשון ה-ו (תשנ"ב), עמ' 225–244
- M. Jastrow, *A Dictionary of the Targumim, the Talmud = מילון Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature*, New York 1950
- יהלום, הפסיב = י' יהלום, "הפאסיב בפיוט, לשון השיר ולשון הפרוזה ובנייני הפועל", לשוננו מה (תשמ"א), עמ' 17–31
- יהלום, שפת השיר = י' יהלום, שפת השיר של הפיוט הארץ-ישראלי הקדום, ירושלים תשמ"ה
- ייבין, בבלי = י' ייבין, מסורת הלשון המשתקפת בתלמוד הבבלי, א-ב, ירושלים תשמ"ה
- ייבין, דוקטורט = י' ייבין, הניקוד הבבלי ומסורת הלשון המשתקפת ממנו, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשכ"ח
- ייבין, טעמים = י' ייבין, "הטעמת תורה שבעל פה בטעמים", לשוננו כד (תש"ך), עמ' 47–69, 167–178, 207–231
- ייבין, פיוט = י' ייבין, "חילופי גזרות בלשון חכמים ובלשון הפיוט", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 161–204
- ילון, מבוא = ח' ילון, מבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד
- ילון, מגילות = ח' ילון, מגילות מדבר יהודה: דברי לשון, ירושלים תשכ"ז
- ילון, פרקי לשון = ח' ילון, פרקי לשון, ירושלים תשל"א
- ילון, קונטרסים = ח' ילון (עורך), קונטרסים לענייני הלשון העברית, כרכים א-ב, ירושלים תרצ"ו-תרצ"ט; ענייני לשון, כרכים א-ב, ירושלים תש"ב-תש"ג (הדפסה שנייה של ארבעת הכרכים בתוספת תיקונים מאת העורך תחת השם קונטרסים לענייני הלשון העברית וענייני לשון, ירושלים תשכ"ד)
- כהן, בינוני נפעל = ח"א כהן, "לתצורתו של בינוני נפעל בלשון חז"ל על פי כתב יד קופמן למשנה", בתוך מ' בר-אשר ומ' פלורנטיין (עורכים), מחקרים בשומרונית, בעברית ובארמית מוגשים לאברהם טל, ירושלים תשס"ב, עמ' 213–228
- כהן, הכינוי הפרוד = ח"א כהן, "הכינוי הפרוד הבא כנושא של פועל בלשון התנאים", דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך א, ירושלים תש"ן, עמ' 59–73
- כהן, הצטרפות הכינוי = ח"א כהן, "הצטרפות הכינוי אל צירופי סמיכות בלשון התנאים", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 205–218

כהן, כינוי המושא = ח"א כהן, "השימוש בכינוי המושא הדבוק לעומת השימוש ב'את-כינוי' (את-) בלשון המשנה", לשוננו מז (תשמ"ג), 198–202

כהן, לשון התפילה = ח"א כהן, "דקדוקי לשון התפילה ומסורות אשכנזיות בלשון חז"ל העולות מהן", לשוננו סב (תשנ"ט), עמ' 258–283

כהן, שמות בתחילית ת' = ח"א כהן, "שמות בתחילית ת' בלשון התנאים: תפעלת, תפעלת, תפולה", תעודה טז–יז (תשס"א), עמ' 491–507

כהן, שמות זכריים = ח"א כהן, "השמות הזכריים בתחילית ת' בלשון התנאים", בתוך א' ממך, ש' פסברג וי' ברויאר (עורכים), שערי לשון: מחקרים בעברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, כרך ב: לשון חז"ל וארמית, ירושלים תשס"ח, עמ' 166–182

כהן, שמות עצם = ח"א כהן, "שמות עצם בתחילית מ"ם במשנה: משקל ומשמעות", מסורות ט–יא (תשנ"ז), עמ' 101–113

כהנא, אקדמות = מ' כהנא, אקדמות להוצאה חדשה של ספרי במדבר, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג

כץ, גנזי משנה = א"י כץ, גנזי משנה מאוסף אנטונין בספרייה הלאומית בלנינגרד וכו', ירושלים תש"ל

כ"ץ, ג'רבה = ק' כ"ץ, מסורת הלשון העברית של קהילת ג'רבה במקרא ובמשנה (עדה ולשון ב), ירושלים תשל"ח

כ"ץ, חלב = ק' כ"ץ, מסורת הלשון העברית של יהודי ארם-צובא (חלב) בקריאת המקרא והמשנה (עדה ולשון ז), ירושלים תשמ"א

ליברמן, חשבון אותיות = ש' ליברמן, "חשבון אותיות", ספר בן-חיים, עמ' 329–335

ליברמן, יוונית ויוונית = ש' ליברמן, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג

ליברמן, ירושלמי = ש' ליברמן, ירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה

ליברמן, תוספת ראשונים = ש' ליברמן, תוספת ראשונים: פירוש מיוסד על כתבי יד התוספתא וספרי ראשונים ומדרשים בכתבי יד ודפוסים ישנים, חלקים א–ד, ירושלים תרצ"ז–תרצ"ט

ליפשיץ, הלשון = א"מ ליפשיץ, "לשאלת הלשון... [פרק] ה: הדקדוק המקראי והדקדוק המשנתי", שפתנו, קובץ ראשון, מוסקבא תרע"ג (מהדורה ב, ירושלים וברלין תרפ"ט), עמ' 39–42

מור, הרי אתה = א' מור, "הרי אתה דן: מילות ההצגה 'הרי' ו'הלא' בלשון חז"ל", לשוננו סח (תשס"ו), עמ' 200–242

מור, מילות הצגה = א' מור, מילות הצגה בלשון חז"ל על-פי כתב-יד רומי 32 לספרי במדבר, עבודת גמר, אוניברסיטת תל-אביב, תשס"ד

מורג, בגדאד = ש' מורג, מסורת הלשון העברית של יהודי בגדאד (עדה ולשון א), ירושלים תשל"ז

מורג, הומוגניות = ש' מורג, "המסורת הטברנית של לשון המקרא: הומוגניות והטרוגניות", פרקים ב (תשכ"ט–תשל"ד), עמ' 105–144

מורג, העברית = ש' מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג

מורג, העדויות שבע"פ = ש' מורג, "לשון חז"ל – העדויות שבעל פה: מהותן והערכתן", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות: ישיבות מרכזיות הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 39–53

מורג, מבוא = ש' מורג, "דברי מבוא" לכתב יד ת (המהדורה הפקסימילית של כ"י ת), ירושלים תש"ל, עמ' 1–8

מורג, מזרח ומערב = ש' מורג, "בין מזרח למערב: לפרשת מסירתה של העברית בימי הביניים", דברי הקונגרס העולמי הששי למדעי היהדות, כרך ו (ד), ירושלים תש"ס, עמ' 141–156 (מובא על פי קובץ ב, עמ' 234–249)

מורג, עדות = ש' מורג, "למחקר מסורות העדות בלשון חכמים", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 4–16 (מובא על פי קובץ א, עמ' 186–198)

מורג, פֶּעַל = ש' מורג, "בנין פֶּעַל ובנין נִתְפַּעֵל (לבירורן של צורות במסורת לשון חכמים", תרביץ כו (תשי"ז), עמ' 349–356; כז (תשי"ח), עמ' 556 (=קובץ א, עמ' 93–102; מצוטט על פי קובץ א)

מורג, שומרון ותימן = ש' מורג, "מסורת שומרון ומסורת תימן: נקודות מפגש", מחקרים בלשון ה-ו: ספר היוכל לישראל ייבין (תשנ"ב), עמ' 245–259

מורשת, ברייתות א = מ' מורשת, "פעלים חדשים ומחודשים בברייתות שבבבלי (תוך השוואה לירושלמי)", בתוך י' קוטשר (עורך), ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך א, רמת-גן תשל"ב, עמ' 117–162

מורשת, ברייתות ב = מ' מורשת, "נוספות ללשונן של הברייתות העבריות בבבלי ובירושלמי", בתוך מ"צ קדרי (עורך), ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך ב, רמת גן תשל"ד, עמ' 31–73

מורשת, ברייתות ג = מ' מורשת, "הברייתות העבריות בבבלי אינן לשון חכמים א", בתוך ש' ליברמן, י' קוטשר ומ"צ קדרי (עורכים), ספר זיכרון לחנוך ילון, רמת גן תשל"ד, עמ' 273–316

מורשת, הנשוא = מ' מורשת, "הנשוא הקודם לשני נושאים בלשון חז"ל עם הערות לעברית החדשה", ספר בן-חיים, עמ' 359–378

מורשת, הפעיל = מ' מורשת, "הפעיל ללא הבדל מן הקל בלשון חז"ל (בהשוואה ללשון המקרא)", ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן, כרך יג (תשל"ז), עמ' 249–281 (קובץ ב, עמ' 263–295; מובא על פי קובץ ב)

מורשת, לקסיקון = מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת גן תשמ"א

מורשת, נופעל = מ' מורשת, "על בנין נופעל בעברית הבתר-מקראית", בתוך גב"ע צרפתי ואחרים (עורכים), מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת גן תש"ס, עמ' 126–139

מזור, ירמיהו = ל' מזור, בעיות עריכה בספר ירמיהו והשתקפותן בפרקים כז–כט, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ב

מישור, איגרת = מ' מישור, "איגרת עברית אוקספורד Ms. Heb.d.69(P): פרסום מחודש", לשוננו נג (תשמ"ט), עמ' 215–264

מישור, אפיגרפיה = מ' מישור, "לשון חכמים לאור האפיגרפיה (בעקבות הפרסום המחודש של כ"י אוקספורד d.49)", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 253–270
מישור, אשכנז = מ' מישור, "חקר מסורות אשכנז: בדרך לשיטה", מסורות ג-ד (תשמ"ט), עמ' 87–127

מישור, הזמנים = מ' מישור, מערכת הזמנים בלשון התנאים, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג
מישור, המשלים = מ' מישור, "הזמן במשלים הפסוק בלשון התנאים", ספר בן-חיים, עמ' 407–418

מישור, טיפולוגיה = מ' מישור, "על טיפולוגיה ועל מתודולוגיה", דברי הקונגרס התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות: הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 55–59

מישור, מייחודי = מ' מישור, "מייחודי הלשון של התעודות מזמן המרד הגדול", לשוננו מג (תש"ס-תשס"א), עמ' 327–332

ממן, כתאב אלחאווי = א' ממן, "שרידי 'כתאב אלחאווי' לרב האיי גאון מאוספי אדלר וטיילור שכטר", תרביץ סט (תש"ס), עמ' 341–421
ממן, קראים = א' ממן, "לשון חז"ל בחיבורי הקראים", דברי הקונגרס העשירי למדעי היהדות, חטיבה ד, כרך ראשון: הלשון העברית, לשונות היהודים, ירושלים תש"ן, עמ' 37–44

ממן, קראים ול"ח = א' ממן, "הקראים ולשון חז"ל: נוסח המובאות ושימוש הלשון", לשוננו נה (תשנ"א), עמ' 221–268
ממן, רב האיי = א' ממן, "לשון חז"ל במילון 'כתאב אלחאווי' לרב האיי גאון", לשוננו לעם נו (תשס"ז), עמ' 23–32

ממן, תיטואן = א' ממן, "מסורת הקריאה של יהודי תיטואן במקרא ובמשנה: פרקים בתורת ההגה", מסורות א (תשמ"ד), עמ' 51–120
נאה, דקדוק ומילון = ש' נאה, "על גבול הדקדוק והמילון", מחקרים בלשון ה-ו: ספר היוכל לישראל ייבין (תשנ"ב), עמ' 227–308

נאה, לשון התנאים = ש' נאה, "הערות ללשון התנאים בעקבות כתב-יד ואטיקאן 66 של הספרא", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 271–295
נאה, ספרא = ש' נאה, לשון התנאים בספרא על-פי כתב-יד ואטיקאן 66, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ט

נאה, שתי סוגיות = ש' נאה, "שתי סוגיות נדושות בלשון חז"ל", מחקרי תלמוד ב: קובץ מאמרים בתלמוד ובתחומים גובלים מוקדש לזכרו של א"ש רוזנטל (תשנ"ג), עמ' 364–392

נאה, תורת כהנים = ש' נאה, הפרשי מסורות בכתב יד ותיקן 66 של תורת כהנים, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ו
נוה, חרס = י' נוה, על חרס וגומא: כתובות ארמיות ועבריות מימי בית שני המשנה והתלמוד, ירושלים תשנ"ב

נוה, מקראה = י' נוה, מקראה על כתובות יהודיות, ירושלים תשמ"א

- נוה, פסיפס = י' נוה, על פסיפס ואבן: הכתובות הארמיות והעבריות מבתי הכנסת העתיקים, ירושלים תשל"ח
- נלדקה, סורית = Th. Nöldeke, *Compendious Syriac Grammar*, London 1904
- נתן, ארפורט = ח' נתן, מסורתו הלשונית של כ"י ארפורט של התוספתא, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"א
- נתן, נסתרת-נסתרים = ח' נתן, "כלום נתבטל בלשון חז"ל הניגוד נסתרת – נסתרים/נסתרות בתחום הכינויים הדבוקים?", מסורות א (תשמ"ד), עמ' 121–134
- נתנאל, אנטונין = א' נתנאל, לשונו של כ"י אנטונין 262, עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ב
- סגל, דקדוק = מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו
- סגל, דקדוק באנגלית = M. H. Segal, *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, Oxford 1927
- סגל, חלום = מ"צ סגל, "חלום – חלומות – חלומות", לשוננו י (תרצ"ט–ת"ש), עמ' 154–156
- סגל, ל"ח ול"מ = M. H. Segal, "Mišnaic Hebrew and its Relation to Biblical Hebrew and Aramaic", *JQR*, Old Series 20 (1908), pp. 647–737 (הופיע כתדפיס נפרד ב-1909)
- סגל, מוצא = מ"צ סגל, "לשון המשנה, מוצאה ותולדותיה", מדעי היהדות, חלק א, ירושלים תרפ"ו, עמ' 30–44
- סוודלונד, גלילית = ל' סוודלונד, מבחר קטעים בארמית הגלילית (על פי אבות טכסטים), ירושלים תשכ"ז
- סוקולוף, ב"ר = מ' סוקולוף, "העברית של בראשית רבה לפי כ"י ואטיקן 30", לשוננו לג (תשכ"ט), עמ' 25–42, 135–149, 270–279 (=קובץ א, עמ' 257–301; מצוטט על פי קובץ א)
- סוקולוף, מילון א"י = M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat Gan & Baltimore 1990
- סוקולוף, מילון בבלי = M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic*, Ramat Gan, Baltimore & London 2002
- ספר בן-חיים = מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא וגב"ע צרפתי (עורכים), מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, ירושלים תשמ"ג
- ערכי א, ב = ערכי המילון החדש לספרות חז"ל, כרך א, בעריכת י' קוטשר, רמת גן תשל"ב; כרך ב, בעריכת מ"צ קדרי, רמת גן תשל"ד
- פוקס, סוכה = מ"צ פוקס, מהדורה ביקורתית של משניות מסכת סוכה עם מבוא והערות, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ט
- פורת, ל"ח = א' פורת, לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתבי יד ישנים, ירושלים תרצ"ח
- פינקלשטיין, ספרי = א"א פינקלשטיין (מהדיר), ספרי על ספר דברים עם חילופי גרסאות והערות, ניו יורק תשכ"ט (ברלין ת"ש)

פלמן, חילופי צורה = ק' פלמן, חילופי צורה במסורות לשון (עדה ולשון ח),
ירושלים תשמ"ב

פסברג, שֶה־ = ש' פסברג, "הכתיב 'שה־' לכינוי הזיקה, כלום משמשת הה"א אם
קריאה מצעית ל־ε בתקופת בית שני", מחקרים בלשון ז (תשנ"ו), עמ' 109–118
פרידמן, הקצר = ש"י פרידמן, "כל הקצר קודם", לשוננו לה (תשל"א), עמ'
117–129, 192–206 (=קובץ ב, עמ' 299–323; מצוטט על פי קובץ ב)
פרידמן, מחיקת המן = ש"י פרידמן, "מחיקת המן", לשוננו סא (תשנ"ח), עמ'
259–263

פרידמן, מגילות = ש"י פרידמן, "סתומות בלשון מגילות מדבר יהודה: למאמרו של
אלישע קימרון בחוברת זו", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 167–174
פשחור, סדר עולם = צ' פשחור, לשונות מקראיים בסדר עולם רבא, עבודת גמר,
האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ו

צורבל, בניין קל = ת' צורבל, "נטישת בניין קל בעברית נוסח שומרון: לבירורה של
סוגיה בדקדוק ההיסטורי של העברית", מסורות א (תשמ"ד), עמ' 135–151
צורבל, השווא = ת' צורבל, "השווא במסורתו של כ"י רמב"ם (האוטוגראף)
למשנה", מחקרים בלשון ב–ג: ספר היובל לאבא בנדויד (תשמ"ז), עמ' 217–223
צורבל, סגוליים = ת' צורבל, "שמות העצם במשקלים של קָטַל / קָטַל /
קָטַל באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ'
297–309

צורבל, רמב"ם = ת' צורבל, מסורת הלשון של הרמב"ם לפי האוטוגראף של פירוש
למשנה: תורת ההגה ומערכת הפועל (עדה ולשון כה), ירושלים תשס"ד
צרפתי, היידוע = גב"ע צרפתי, "על אודות היידוע של צירופי הסמיכות הכבולים
בלשון חכמים", בתוך גב"ע צרפתי ואחרים (עורכים), מחקרים בעברית
ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת גן תש"ס, עמ'
140–154

צרפתי, יידוע הצירוף = גב"ע צרפתי, "דרכי היידוע של הצירוף שם עצם ושם תואר
בלשון חכמים", מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית (מוקדשים לזכרו
של ד"ר מנחם מורשת), רמת גן תש"ן, עמ' 153–168
צרפתי, מסורת = גב"ע צרפתי, "מסורת לשון חכמים – מסורת של 'לשון ספרותית
חיה'", ספר בן־חיים, עמ' 451–458

צרפתי, ערב פסחים = גב"ע צרפתי, "ערב פסחים", קובץ ב, עמ' 327–334
קארה, מסורות תימניות = י' קארה, "מסורות תימניות בלשון חכמים על פי כתב יד
מן המאה השש עשרה", לשוננו מד (תש"ס), עמ' 24–42

קב"ש, מילון = L. Koehler & W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic
Lexicon of the Old Testament*, revised by W. Baumgartner & J. J.
Stamm, vols. 1–5, Leiden, New York & Köln 1994–2000

קדרי, הכינוי האישי = מ"צ קדרי, "על הכינוי האישי הפרוד במשפט חסר פועל נטוי
בלשון המשנה (על פי כתב יד קאופמן)", מלאת ב (תשמ"ד), עמ' 351–355

קדרי, מה בל"ח = מ"צ קדרי, "מה ל-צ(ירוף) ש(מני) הקודם למשפט בלשון חכמים", ערכי ב, עמ' 85-95

קדרי, מילון = מ"צ קדרי, מילון העברית המקראית: אוצר לשון המקרא מאל"ף עד תי"ו, רמת גן תשס"ו

קובץ א = מ' בר-אשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל: אסופת מאמרים בענייני דקדוק לשון חז"ל, כרך א, ירושלים תשל"ז (תשל"ב)

קובץ ב = מ' בר-אשר (עורך), קובץ מאמרים בלשון חז"ל, כרך ב, ירושלים תש"ם

קוטשר, ישעיהו = י' קוטשר, הלשון והרקע הלשוני של מגילת ישעיהו השלמה ממגילות ים המלח, ירושלים תשי"ט

קוטשר, למילונה של ל"ח = י' קוטשר, "למילונה של לשון חז"ל ובירור בעיה דקדוקית אחת", לשוננו לא (תשכ"ז), עמ' 107-117, 240 (מובא על פי ספרו מחקרים, עמ' תמד-תנד)

קוטשר, לשון חז"ל = י' קוטשר, "לשון חז"ל", בתוך י' קוטשר, ש' ליברמן ואחרים (עורכים), ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 246-280 (מובא על פי קוטשר, מחקרים, עמ' עג-קז)

קוטשר, מחקרים = י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז

קוטשר, מחקרים בדקדוק = י' קוטשר, "מחקרים בדקדוק לשון חז"ל לפי כ"י קאופמן", ספר בר-אילן למדעי הרוח והחברה, קובץ העשור ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 51-77 (מובא על פי קוטשר, מחקרים, עמ' קח-קלד)

קוטשר, מילים = י' קוטשר, מילים ותולדותיהן, ירושלים תשכ"א

קוטשר, מצב המחקר = י' קוטשר, "מצב המחקר של לשון חז"ל ותפקידיו"; "מבעיות המילונות של לשון חז"ל (לרבות בעיית השוואת לשון חז"ל ללשון המקרא)", ערכי א, עמ' 3-82

קוטשר, תנועות = י' קוטשר, "ביצוע תנועות u i בתעתיקי העברית המקראית, בארמית הגלילית ובלשון חז"ל", בתוך ע"צ מלמד (עורך), ספר זיכרון לבנימין דה-פריס, ירושלים תשכ"ח, עמ' 218-251 (קוטשר, מחקרים, עמ' קלה-קסח***)

קימרון, אַל = א' קימרון, "מילת השלילה אַל במקורותינו הקדומים", ספר בן-חיים, עמ' 473-482

קימרון, דקדוק = א' קימרון, דקדוק הלשון העברית של מגילות מדבר יהודה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ו

קימרון, נופעל = א' קימרון, "מקורו של בניין נופעל", לשוננו נב (תשמ"ח), עמ' 178-179

קימרון, נתפעל = א' קימרון, "נתפעל בינוני", לשוננו מא (תשל"ז), עמ' 144-157

קיסר, אבות = צ' קיסר, משנה מסכת אבות מנוקדת על-פי מסורת תימן, ירושלים תשס"ב

קיסר, המורפולוגיה = צ' קיסר, המורפולוגיה של השמות במשקלים פֶּעַל, פָּעַל

במשנה עפ"י מסורת תימן בהשוואה למסורת הבבלית ולמסורת הטברנית, עבודת גמר, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשמ"ט
קיסר, יומא = צ' קיסר, ניקודה של מסכת יומא עפ"י מסורת תימן, רחובות תשמ"ו

קיסר, מסורות = צ' קיסר, מסורות שבעל-פה ומסורות שבכתב של לשון המשנה: תצורת שם העצם במסורת תימן (עדה ולשון כג), ירושלים תשס"א
קיסר, פֶּעַל = צ' קיסר, "משקל פֶּעַל" במשנה עפ"י מסורת יהודי-תימן (סקירת מחקר), בתוך י' גלוסקא וצ' קיסר (עורכים), ספר שבטיאל: מחקרים בלשון העברית ובמסורות העדים, רמת גן תשנ"ב, עמ' 217–238

קראוס, מילים שאולות = S. Krauss, *Griechische und lateinische Lehnwörter in Talmud, Midrasch und Targum*, vol. I, Berlin 1898; vol. II: *Wörterbuch*, Berlin 1899

רבין, הרקע = ח' רבין, "הרקע ההיסטורי של העברית של קומראן", קובץ א, עמ' 355–382

רוזנטל, מסורות א"י = ד' רוזנטל, "מסורות ארץ ישראליות ודרך לבבל", קתדרה 92 (תשנ"ט), עמ' 7–48

רוזנטל, עבודה זרה = ד' רוזנטל, משנה עבודה זרה, מהדורה ביקורתית ומבוא, ירושלים תשמ"א

ריז"ק, מסורות איטליה = מ' ריז"ק, מסורות לשון חכמים באיטליה בכתבי יד של מחזורים מן המאות הארבע-עשרה עד החמש-עשרה ובתיעוד אחר, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשס"א

ריז"ק, משקלים = מ' ריז"ק, "הערות למערכת המשקלים בלשון המשנה על פי כתב יד פריז 328–329", מסורות ט-יא (תשנ"ז), עמ' 165–190

ריז"ק, עד שהוזנח = מ' ריז"ק, "עד שהוזנח? המהדורה הראשונה של אוצר לשון המשנה לרבי חיים יהושע קוסובסקי", לשוננו סא (תשנ"ח), עמ' 73–86

רייט, ערבית = W. Wright, *A Grammar of the Arabic Language* (reprinted), Cambridge 1967

שבטיאל, תימן = י' שבטיאל, "מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים", קובץ א, עמ' 207–251

שואלי, אידיוטיקון = F. Schwally, *Idioticon des christlich palästinischen Aramaeisch*, Giessen 1893

שולטהס, דקדוק = F. Schulthess, *Grammatik des christlich-palästinischen Aramäisch*, Tübingen 1924

שולטהס, מילון = F. Schulthess, *Lexicon Syropalatinum*, Berolini 1903

שטיינר, כינויים = R. C. Steiner, "From Proto-Hebrew to Mishnaic: The History of ה־ and ה־", *Hebrew Annual Review* 3 (1979), pp. 157–174

שניידר, הדקדוק = מ"ב שניידר, "יחס הדקדוק המשנתי לדקדוק המקראי", לשוננו ג (תר"ץ), עמ' 15–28

- שניידר, הלשון א, ב = מ"ב שניידר, "הלשון העברית הספרותית, (א) לשוננו ו (תרצ"ד-תרצ"ה), עמ' 301-326; (ב) לשוננו ז (תרצ"ו), עמ' 52-73
- A. Sperber, *Hebrew Based upon Greek and Latin = Transliterations*, Cinicinati 1937-1938 (off-print from *HUCA* 12-13)
- שרביט, אבות לשון = ש' שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר שבע תשס"ו
- שרביט, אבות מהדורה = ש' שרביט, מסכת אבות לדורותיה: מהדורה מדעית, מבואות ונספחים, ירושלים תשס"ד
- שרביט, גרוניות = ש' שרביט, "עיונים בפרשת הגרוניות בלשון חכמים", בתוך מ"צ קדרי וש' שרביט (עורכים), מחקרים בלשון העברית ובספרות התלמודית, רמת גן תש"ן, עמ' 225-243
- שרביט, הפלולוגיה = ש' שרביט, "האפלולוגיה בלשון חכמים", ספר בן-חיים, 557-568
- שרביט, הפעלה = ש' שרביט, "שמות הפעולה במשקל הפעלה בלשון התנאים", בתוך א' ממן, ש' פסברג, י' ברויאר (עורכים), שערי לשון: מחקרים בלשון העברית, בארמית ובלשונות היהודים מוגשים למשה בר-אשר, כרך ב: לשון חז"ל וארמית, ירושלים תשס"ח, עמ' 301-322
- שרביט, התגבשות = ש' שרביט, "התגבשות מחקרה של לשון חכמים", ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן יח-יט (תשמ"א), עמ' 221-232
- שרביט, זמנים = ש' שרביט, "מערכת הזמנים בלשון המשנה", בתוך גב"ע צרפתי ואחרים (עורכים), מחקרים בעברית ובלשונות שמיות מוקדשים לזכרו של פרופ' יחזקאל קוטשר, רמת גן תש"ס, עמ' 110-125
- שרביט, עבודת דוקטור = ש' שרביט, נוסחאותיה ולשונותיה של מסכת אבות, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן תשל"ו
- שרביט, פרקי מחקר = ש' שרביט, פרקי מחקר בלשון חכמים, ירושלים תשס"ח
- שרביט, שמות = ש' שרביט, "שמות כפולי צורה בלשון התנאים", מחקרים בלשון ד (תש"ן), עמ' 335-373
- שרביט, שמות פעולה = ש' שרביט, "צמיחתם והתגבשותם של שמות הפעולה בעברית הקדומה", בתוך מ' בר-אשר ומ' פלורנטיין (עורכים), מחקרים בשומרוניות בעברית ובארמית מוגשים לאברהם טל, ירושלים תשס"ה, עמ' 177-188
- שרביט, שם פועל = ש' שרביט, "משפטי שם פועל מודאליים בלשון חכמים", עיוני מקרא ופרשנות ג: ספר זיכרון למשה גושן-גוטשטיין (תשנ"ג), עמ' 413-437
- שרביט, שתי תופעות = ש' שרביט, "שתי תופעות פונולוגיות בלשון חכמים", תעודה ו: ספר הזיכרון לדב עירון ז"ל (תשמ"ח), עמ' 57-58
- שרביט, תחביר הפעלים = ש' שרביט, "תחביר הפעלים המצריכים שם פועל בלשון חכמים", מחקרים בלשון ב-ג: ספר היוכל לאבא בנדויד (תשמ"ז), עמ' 279-296
- תוריון, אלא = Y. Thorion, *Studien zur klassischen hebräischen Syntax*,

Berlin 1984 (חלק ג של הספר, עמ' 71–122, מוקדש לתפקידה התחביריים של אלא בבראשית רבה)

תירוש-בקר, יסודות = ע' תירוש-בקר, "יסודות ומובאות מלשון חז"ל ביצירה הקראית", בתוך מ' בר-אשר (עורך), אסופות ומבואות בלשון ב, פרקים בעברית לתקופותיה: אסופת זיכרון לשושנה בהט, ירושלים תשנ"ז, עמ' 155–172
תירוש-בקר, עיון לשוני = ע' תירוש-בקר, "עיון לשוני במשניות המשוקעות בכתב-יד של פירוש ישועה בן יהודה לויקרא", מסורות ז (תשנ"ג), עמ' 145–186
תירוש-בקר, עיונים = ע' תירוש-בקר, "עיונים ראשונים במובאות מלשון חז"ל בתוך פירושי התורה של החכם הקראי ישועה בן יהודה", מסורות ה-ו (תשנ"א), עמ' 313–340

תירוש-בקר, קראים = ע' תירוש-בקר, גנזי חז"ל בספרות הקראית בימי הביניים, כרך א: עיונים פילולוגיים ובלשניים, כרך ב: מהדורה מדעית מוערת ומבוארת של הטקסטים, ירושלים תשס"ט

מפתחות

מפתח המקורות

מקרא

בראשית	שמות	יא35 6
ג23 136	ג2 136	יא38 6
ד26 136	י3 196	יב6 190 306
ח7 275	י9 266	יב8 190 306
י5 5	יא6 110	יב9 306
י9 255	יב22 201	יג55–56 150
י32 5	טו6 184	יד4 256
יג14 185	טו10 18	יד10 214 297
טו9 306	טז23 264	יד12 297
יז26 12	יז13 169	יד15 214 297
כא2 266	כא4 224	יד21 214 297
כא7 266	כב22 196	יד24 214 297
כד49 184	כג17 248	יד35 61
כו29 53	כח39 271	יד36 61
כז29 183	כט20 256	יד38 61
כח1 228	כט33 5	יד42 61
ל8 10	ל7 273	יט21 200
לא30 12	ל10 5	יט28 271
לב25 168	ל23 299	כא1 13
לג11 105	ל32 128	כב27 61
לד4 255	לד6 199	כג38 175
לד22 12		כה1 105
לז3 271	ויקרא	כה21 78
לז4 266	א15 82	כו8 209
לז31 271	ב14 209	כו34 105
לח25 149	ג3 239	
מא51 14	ד23 150	במדבר
מו13 281	ד28 150	ב25 185
מו34 266	ה7 306	ד6 250 259
מח18 184	ז9 121	ד14 250 259
נ26 128	יא30 294	ה13 93

לז 16 250	שמואל א	ה' 27 133
מ' 17 267	ג' 14 5	י' 36 209
מא 11-12 267	ד' 200 250	יא' 5 202
מב' 12 18	טז' 237	יג' 14-18 199
מג' 2 152	יח' 8 209	יג' 22 51
מז' 8-9 264	יח' 23 112	יד' 14 112 113
מט' 4 267	כא' 3 19	יד' 18 199
נא' 17 82	כז' 1 21	יט' 2 235
נב' 4 267	שמואל ב	יט' 6 57
נב' 5 19	א' 26 93 105	כ' 17 184
נג' 6 112	ג' 236	כ' 27 18
נג' 7 196	ז' 16 12	כא' 1 70
סא' 6 40	כ' 12 120	כו' 23 281 282
סב' 9 16	מלכים א	כו' 23-24 281
ירמיהו	ו' 8 297	כח' 10 175
ב' 23 13	ו' 18 121	דברים
ג' 7 138	ז' 23 238	ז' 15 70
ג' 9 302	ז' 41 283	כ' 13 248
ג' 10 138	יא' 9 112	כא' 8 5
ו' 7 70	יט' 8 161	כח' 61 70
ו' 27 137 138	מלכים ב	כח' 66 120
ו' 29 138	ב' 10 136	לג' 17 209
ז' 18 161	טז' 7 136	יהושע
ח' 7 306	יט' 15 250	א' 7 184
ח' 11 138	כג' 22 121	ו' 17 76 105
יג' 19 78 105	ישעיהו	ז' 9 53
כא' 12 138	א' 17 137-138	ח' 11 185
כב' 3 138	ב' 22 267	י' 24 113
כג' 17 16	ג' 21 199	טו' 19 283
כה' 16 19	ז' 14 105	שופטים
לא' 17 5	ח' 21 10	ג' 16 166 202
מו' 8 19	יד' 14 169	ה' 16 161
נא' 9 93 105	יט' 10 174	ט' 48 285
נא' 34 202	כ' 6 195	י' 1 281
יחזקאל	כה' 10 195	יג' 8 136
ג' 5 240	לג' 19 240	יט' 9 110
ג' 6 240		

איכה	סח 18 209	ז 13 40
א 5 70	עד 10 16	טז 7 12
א 14 10	עד 19 306	יז 3 236
ב 11 196	קא 5 19 237	כא 20 238
ג 7 272	קג 19 140	כג 48 5
ד 7 168	קטז 10 196	כד 11 272
ד 10 160 233	קיח 23 105 107	כו 17 113
	קיט 107 196	ל 17 70
קהלת	משלי	מג 27 61
א 2 206 213	ג 32 12	מו 22 24
א 9 121	ו 28 152	הושע
א 13 121	יב 23 262	ה 5 196
א 14 121	יח 4 239	ז 10 196
ב 10 300	כד 17 196	יא 7 120
ב 17 121	כט 19 5	יג 3 19
ב 20 21	איוב	יואל
ב 22 183	ב 8 271	ב 16 285
ד 17 121	ב 13 168	ד 10 169
ד 37 121	ז 19 305 307	עמוס
ה 5 10	ח 16 241	ג 12 252
ח 9 121	ט 15 19	ה 27 61
ח 11 113 121	יב 22 240	יונה
ח 14 121	יד 10 169	ד 11 209
ח 16 121	טז 15 191	נחום
ח 17 121	יח 4 240	א 10 136
ט 3 121	כ 5 240	זכריה
ט 6 121	כ 26 16	ב 17 12
אסתר	כא 33 168	ה 7 105
ב 8 195	כז 21 19	תהלים
ג 15 12	ל 4 257	טו 4 112
דניאל	לג 4 104	לב 1 262
ב 22 240	לח 30 40	לח 8 112
ד 9 24	מב 5 104	נב 2 105
ד 19 82	שיר השירים	
ז 10 210	א 1 206	
ח 1 112 113	ב 12 306	
יא 11 5	ז 2 228	

יד 2 105 107	נחמיה	יא 12 209
כ 8 10	ה 18 121	יב 1 110
	ו 6 183	
מגילות קומראן	ז 70 209	עזרא
מגילת ישעיהו השלמה		ב 64 209
102	דברי הימים א	ד 21 24
מלחמת בני אור ה 13	ג 5 10	ה 15 264
230	ז 1 281	ז 9 262
		ז 24 172

משנה

ו ג 124	דמאי	ברכות
ו ד 124	א ב 238 272	א א 295
ז ג 143	ה ב 293	א ד 236
ט א 133 304	ז ז 293	א ז 236
	ז ד 297	ב ב 299
שביעית	ז ח 280	ב ד 228 229
ב ב 15		ג ו 79
ג ד 15	כלאים	ד ב 26
ד ב 21 302	א ג 250	ז א 15
ד ז 301	א ז 19	ז ג 200 250
ד ט 297	ב ב 188	ח ד 67
ה ד 280	ב ה 80	ח ז 16
ה ו 228 229	ב ו 299	ט ב 294
ה ז 92	ב ז 117	ט ג 83
ו ד 5	ב ח 186 240	ט ה 183 301
ז ב 280 301 302	ב ט 296	
ח ב 127	ג א 247	פאה
ח ז 253	ג ב 240 247	ב ג 295
ט א 250	ג ג 117	ב ו 126
	ג ה 284	ג ה 294
תרומות	ד ג 240	ד ג 249
ב ה 202	ה א 117	ה א 6
ג א 90 102	ה ג 117 240	ו ד 280
ג ה 120	ה ה 239	ו ו 294
ג ח 117	ה ז 19	ו ט 89
ד ה 293	ו א 237 240	ז ו 296
ד ז 255	ו ב 296	ח ה 297

ט ה 280	ב ז 88	ה א 83
י ו 254	ב ח 9	ה ב 80 88 99
יא ב 83	ג ג 104	ה ד 238
יא ו 85 169	ג ה 134	ו ב 90
יב ד-ה 10	ג ו 81	ו ד 293
יג ו-ז 140	ג ז 126	ז ב 90
יד ג 238	ג י 141	ז ג 293
יז ב 220	ד ה 301 302	ח ב 148
יז ג 9	ד ז 301	ח יב 296
יז ו 215-221		י יא 250
יז ח 249 250	ערלה	יא ח 80 81 82 103 182
יט ג 15	א ה 292 294	יא י 90
יט ה 136	ב יא 141	
יט ו 262	ג ז 250	מעשרות
כ ג 256		א ב 235
כב ב 141	ביכורים	א ה 15
כג ג 255	ב ט 261	א ז 14 279
כג ה 236	ג ה 9 12	א ח 5 15
כד ג 24	ד ב 131	ג ד 304
כד ה 215 221 300		ג ה 81 141
	שבת	ג ו 81
עירובין	שבת בכלל 273	ג ח 184
א א 280	א ו 290-291	ה ד 292
א ג 187	א י 202	
א ד 187	א יא 247 304	מעשר שני
א ה 83 239	ב א 238	א ז 127
א ח 79 80 126	ג ב 230 231	ב ו 272
א י 80 126	ג ד 5	ג ד 117
ב ג 296	ד א 173 272 289 292	ג ו 117
ב ד 83	298 299	ג ח 293
ג ב 240	ד ב 249	ג י 117
ג ג 240	ה ד 231 291	ג יג 293
ג ד 88 165	ו א 89	ד ו 293
ד א 296	ו ג 89	ה ב 134
ד ח 239	ו ה 298	ה ג 296
ד יא 138	ו ח 138	
ה ה 255	ו ט 291	חלה
ו א 141 142	ח ב 255 256	א ח 15
ז ג 240	ט ד 129 130	ב ב 12

ביצה	ה ב 304	ז ז 185
א ג 231	ו ב 91 93	ח ט 279
א ח 12	ו ג 184	ח יא 279
א י 226 229	ו ה 189 306	ט א 83
ג ב 12	ז ג 7 247 280	י ג 254
ג ה 88	ז ד 90	י ה 189 305
ד ה 141	ח א 305	י ח-ט 141
ה ב 301	ח ג 90	י יד 282
	ח ד 88	י טו 254
ראש השנה		
א ב 12	יומא	פסחים
א ג 256	א א 253	פסחים בכלל 273
ב ג 236	א ב 272	א א 280
ב ו 185	ב א 230 232 272	א ה 293
ב ח 280	ג ו 84	ב ז 124
ג ג 127	ג י 85 87 99	ב ב 238
ג ה 124	ד א 184	ד ז 228
ג ח 12 141	ד ד 236	ה ה 88 103
	ה א 272	ה ז 89
תענית	ה ב 91	ה י 89
א ד 127	ה ג 80	ו ה 258
א ה 127	ה ד 80	ז א 255
א ו 127 141	ו ג 118	ז ב 254
ג ח 80 279	ו ד 15	ז א 254
ד ה 256	ז ז 258 304	ז ב 254
ד ח 136	ז ב 83	ז ה 133
	ז ג 114 117 118 120	ז ו 238
מגילה	ז ה 202 271 305	ז ח 238 304
ב א 138	ח א 127	ז ט 6 280
ג ד 235	ח ז 165	ז יא 251-252
ד ב 293		ח א 294
ד ז 280	סוכה	ח ו 253
ד ח 238	א ח 236 254	ט ה 200 201
	א יא 127 129	י ג 271
מועד קטן	ג ו 79 238	י ה 4
א ו 294-295	ד ה 15	
א ח 228 229	ד י 86	שקלים
א י 229	ה ב 231	א א 295
ב ד 229	ה ז 258	ד ה 228 229
ג ט 4 296		ד ו 229

250 208 ו י	79 טז ד	חגיגה
295 ז ג	92 80 טז ז	א ג 293
255 88 85 ז ח		ג ב 88
81 ז ט	כתובות	ג ה 138
296 81 ח ז	304 א י	
120 118 117 ט ב	88 ב א	יבמות
89 ט ה	84 ב ב	א ב 90
296 ט ז	90 81 ב ה	א ה 83
202 ט ח	88 ב י	ג י 284
79 ט ט	80 ג ב	ד א 90
236 81 ט י	88 86 80 79 ד א	ד ב 90
294 79 20 י ב	90 ד ד	ד י 40
296 יא ו	81 80 ד ט	ד יג 102 90
90 89 יא ט	293 ה ב	ו א 129
81 יא יא	296 284 79 ה ג	ז ב 90
	81 ו ד	ז ג 90
נזיר	296 124 ז י	ז ה 294 90
292 א ב	138 90 ח א	ז ו 90
134 90 88 79 ג ו	294 8 ח ד	ח ג 302 301
296 ד א	182 79 ט ג	ט ה 102 90
83 ד ו	79 ט ו	ט ו 102 90
80 ה ב	92 ט ט	י א 90
296 ה ה	80 י ה	י ב 90
296 ה ז	12 יא א	י ג 90
292 291 ו ב	294 255 יא ה	י ד 89 84
104 ו יא	90 יב א	יא ד 165
208 207 ז ג	91 יב ב	יא ו 90 79
302 301 ז ד		יב ב 184
302 ז ז	נדרים	יב ג 93 92 90 89
129 ט ד	10 ב ד	יב ו 22
	81 ב ה	יג ד 90
סוטה	81 80 ג ב	יג ה 90 88
79 א ב	161 81 ג ד	יד א 103 86
87 85 א ז	250 ג י	טו א 89 88
209 ב א	282 117 ג יא	טו ד 90
148 133 ב ה	256 ד ד	טו ו 89
79 ג ה	124 ה ג	טו ח 89
88 ג ו	79 ה ו	טז א 89
90 ג ז	143 ו ו	טז ג 199

ט ה 80	בבא קמא	125 124 118 117	ג ח
ט ז 80	בבא קמא בכלל 273		ד ז 8
	א ג 294		ה א 133
בבא בתרא	א ד 291		ו ב 88
ב ב 229	ב ב 81	302 301	ו ג 301
ב ה 231	ג ט 249		ו ד 88
ג ג 229	ג יג 12		ח ה 79
ג ה 240	ד ב 293		ח ז 284
ג ו 231	ה ד 223	134 80	ט ו 80
ה ו 90	ה ח 81 82 88 103		ט ז 89
ו ח 295-294	ו א 91		ט יב 305
ז א 240	ו ב 81 91		ט יד 258
ה ח 182	ז ב 293		ט טו 294
ז ג 127 255	ח א 85 152 254		
ט ז 301 302	ח ו 80 85 89 294		גיטין
	305		א ג 134
סנהדרין	ט ב 88		א ה 5
א ד 291	ט י 114		ב ו 16
ב א 114 117	י ב 20 285		ג ג 90
ב ו 307	י י 272 298 299		ד ד 280
ד ג 184 239			ד ח 90 132
ה ד 295	בבא מציעא		ה ה 90
ו ד 114 117 118	א ד 79		ח ז 90
ו ה 301 302	ב ב 228		ה ב 12
ו ו 16	ב ה 89		ו ה 8
ז ב 80	ב ח 272		ו ז 296
ז ד 26 89 90 117 123	ב ט 296		ח ז 90
248	ג ח 255 297		ט ד 91
ח א 114 117	ד ג 169 255		ט ה 296
ח ב 114 117	ד ח 114		
ח ג 114 117	ה ט 141		קידושין
ח ד 114 117	ה י 188		א א 81 129
ח ז 248	ו א 228 229		א ב 117 129
ט ג 169	ו ב 229		א ג 117
ט ד 89	ו ג 90		א ו 117
ט ו 298	ו ו 229		ב ז 84 296
י ה-ו 199	ז ט 247 291		ג ח 81
י ו 84	ז י 85 87		ד י 88
יא ב 301	ח ז 228 229		ד יד 304

ה כ 214	ז ז 236	מכות
ו א 114	ז ט 90 119	א ז 15 20
ו ב 118 124	ח א 296	ב ב 89 196
הוריות	ח ב 90 92 93 148	ב ו 129
א ב 252 260	284	ב ז 255
ג ח 296	ח ג 7	ג ו 199 271
		ג טו 209
	עבודה זרה	
זבחים	א ז 291	שבועות
ב ב 258	ב ג 239	א ב 117
ג ב 184	ב ד 292	א ג 114 117 118
ג ה 305	ג ג 114 117 280	א ו 114 117
ד ג 297	ג ד 89	א ז 114 117
ד ד 258	ג ז 280	ב ב 305
ד ה 184	ג ח 81 182	ב ג 236
ה ד 6	ג י 262	ב ד 148
ו ב 81	ד ד 114	ג ד 81
ו ג 184	ד ח 117	ד יב 199
ו ד 81 82	ה ה 183	ח ו 252
ו ה 81 82	ה ז 229	
ו ו 82	ה יב 254	עדויות
ו ז 79		א יא 248
ז ב 79	אבות	ב ג 90
ז ה 88 305	א ה 301 302	ב ד 134
ח ב 295	א ט 183	ב ז 165
ח ג 252	א יב 183	ב ח 127 248
ט א 80	ב ג 183	ב ט 294
ט ב 80 252	ב י 180	ג ג 273
ט ג 252	ב יב 180	ג ו 81
ט ד 79	ג ב 183	ג ח 249
יא ב 88 89	ג ד 9	ג ט 255
יא ז 254	ג ה 299	ד א 301 302
יא ט 272	ג יד 180	ד ו 127
יב ב 79	ד י 10	ה א 301 302 305
יב ג 301 302	ד יב 180	ה ב 301 302
יב ו 304	ד כב 10	ה ג 301 302
יג ד 252 296	ה א 284	ה ד 301 302 305
יג ה 258	ה ב 199	ו ב 301 302
יג ז 252	ה ה 247	ו ג 7

כריתות	302 301 א ח	יג ח 90
248 א א	294 ט ב	יד ב 305
260 252 א ד	133 ט ג	
175 א ז	261 יב א	מנחות
79 7 ב ד	302 301 יב ה	ב א 111 103 79
129 א ג		ב ב 88
302 301 ג ז	בכורות	ב ג 8
302 301 ג ח	302 301 א א	ב ד 8
302 301 117 114 ג ט	223-222 ב ד	ג ג 79
302 ג י	84 ג ב	ג ה 238
89 ו ב	114 ג ד	ד ד 273
305 ו ח	289 ד ד	ה ו 297
305 ו ט	88 ה ה	ה ח 250 249 240
	252-251 ו א	ה ט 231 230
מעילה	291 ו ב	ז ג 90
88 א א	90 88 ו ו	ז ד 129
90 א ב	239 ו ח	ט ג 297
258 א ד	117 114 ז ה	י ד 296 117 114
5 א ב	230 ז ו	יא א 118 117 114
90 א ג	91 89 79 ח א	יא ח 249
305 ג ד	256 ט ה	יא ט 118 117 114
305 ג ה		124
103 88 ג ו	ערכין	יג ו 305 190 189
254 ג ח	114 ב ב	
118 114 ה א	79 ד ד	חולין
114 ה ב	79 ה א	א ג 304
296 ה ג	229 173 ו ג	א ה 305
117 114 ו ב	240 ז א	ב ז 302 301
	93 91 ז ה	ב ט 284
תמיד	117 114 ח א	ג א 298 253 202 160
16 א ב	83 ט ד	307
8 ג ד		ג ב 307 298 289 253
8 ג ז	תמורה	ג ג 238 237 235 79
15 א ד	296 א ג	ג ה 79
202 160 ד ב	223 א ג	ד א 6
184 ד ג	90 ד א	ד ו 9
272 ה ב	90 ד ב	ה א 293
83 15 ה ה	90 ד ג	ו א 261
249 ז ב	223 ו ג	ו ד 261

63 38 35 י ו	164–163 146 74 40 ד ג	מידות
296 45 י ח	168	ב ג 272
274 273 270 53 יא ג	42 ד ד	ב ה 239
304 יא ד	51 ד ו	ב ו 90
239 יא ז	254 231 230 228 ה ב	ג ז 90
199 175 62 45 יא ח	234 146 133 ה ג	ד ב 8
58 יא ט	229 228 55 ה ד	ד ג 184
138 יב ב	254 ה ה	ד ה 297 229
249 45 יב ג	55 31 ה ו	ה ד 283
141 29 יב ה	37 ה ח	
255 58 45 יב ו	229 228 55 ה ט	קינים
169 30 יב ז	146 ה י	א ב 296
59 יב ט	59 58 ה יא	ב ג 296
161 יג א	146 ה יב	ב ה 306 305 190
296 יג ב	231 230 228 88 75 ו ב	ג א 296
302 146 59 58 יג ג	296	ג ו 305
55 יג ד	88 75 74 39 ו ג	
163–162 80 73 יג ה	146 ו ד	כלים
220	231 230 228 88 75 ז ג	א ב 30
248 51 50 41 38 33 יג ז	254 234	א ד 296
58 53 45 יד א	133 ז ד	א ה 175 134 57 54
51 44 יד ב	234 133 ז ה	229
249 173 172 53 45 יד ג	295 80 51 36 ח א	א ח 57
293 250	272 55 30 ח ג	א ט 58 57 31
299 175 יד ד	230 228 57 53 ח ז	ב א 146 33
295 57 53 44 יד ה	152 75 73 ח יא	ב ב 298 174 127 46
250 45 יד ו	272 161 37 ט א	ב ג 221–216 58 57 46
146 יד ז	64 ט ב	ב ה 250
304 יד ח	272 30 ט ג	ב ו 90 76
296 234 33 טו א	45 ט ד	ב ז 146 145 88 75 29
252 236 18 טו ב	55 53 39 ט ה	ג ב 221–216 58 55 46
296 טו ג	150 52 39 38 ט ו	ג ג 51 50 45 38 34
258 טו ו	292	146
300 58 45 טז א	239 234 146 38 ט ז	ג ד 51 50 39 34 4
30 טז ב	58 53 ט ח	296
62 30 טז ג	54 ט י	ג ה 149
256 255 30 טז ד	64 י א	ג ז 272 53
173 172 138 45 טז ז	57 12 י ב	ג ח 64 51 50 34
257 249 248	253 63 י ד	ד ב 168 58 50 34 4

כח ז 38	כד א-טז 249	טז ח 248 30
כח ח 58	כד ב 296	יז ב 46 30
כח יז 53	כד ג 296	יז ג 168
כט א 228 202 166	כד ד 296	יז ד 304 51 37 30
כט ב 31	כד ה 296	יז ה 39 37 30 29
כט ג 173	כד ו 296	יז ו 37
כט ו 173	כד ז 296	יז ז 37
כט ז 188 160	כד ח 296 175	יז ח 44 37
ל ג 56	כד ט 296 173	יז ט 90 76 40 37 30
ל ד 89 78 55	כד י 30	228
אהלות	כד יא 296	יז יא 293 273 37 29
א א 57	כד יב 296	יז יב 299 37
א ג 254 36	כד יג 296 280	יז יד 111 79 73 58
א ו 39 5	כד יד 296	יח א 234 44
ב א 304 64	כד טו 296	יח ב 168 161
ב ג 62 38	כד טז 296	יח ה 236 58
ב ד 208 207 206 134	כה ב 58 39	יח ו 236
ב ו 37	כה ד 133 37	יח ז 64 40
ב ז 39	כה ה 146	יט ה 64
ג א 38	כה ו 146 34	יט ו 146 64 39 30
ג ב 51 38	כה ז 38	236
ג ה 8	כה ח 175 146	יט ט 36
ג ז 293 196 161 30	כה ט 57	כ ב 40 39 36
ג ט 63 56	כו א 229 228 38	כ ג 58
ה ד 146 56	כו ב 58	כ ד 256 63
ה ו 46	כו ד 257 58	כ ו 56
ו ה 83 81 74	כו ה 138	כא א 192 46 41
ו ו 295-294	כו ו 248	כא ב 299
ז א 83	כו ח 57 39 20	כא ג 173 172 146
ז ג 146	כו ט 146 54	כב ב 62
ז ד 74 58 56	כו א 146 58	כב ד 248
ז ה 58 29	כו ה 63	כב ה 248
ז ו 64 34	כו ו 119	כב ו 248
ח א 296 78 54 30	כו ח 55 37	כב ז 248
ח ג 296 30	כו יא 149	כב ט 298 45
ט ג 8	כו יב 59 56 39	כב י 296 249 248 54
ט ד 237	כח א 160	כג א 257 160 59 38
ט י 201	כח ב 63	כג ה 249 241 174
	כח ה 64	כד א 296 182

146 58 55 ז א	נגעים	ט יב 45
81 74 56 31 ז ב	א א 253 31	ט יג 45
252 ז ג	א ג 252	ט יד 45
152 151 56 55 ז ד	א ה 81 74 62 41 40 39	י א 18
253	290 236 234	י ב 90 76
84 73 40 ח א	א ו 236 234 81 74 39	י ג 57
57 53 43 42 ח ד	290 239	י ו 237 53
147 146 133 132 ח ה	ב א 280 234 149 74	י ז 201
152 ט א	ב ב 149 74	יא ב 234
253 ט ב	ב ד 116 115 114 46	יא ג 234
79 73 55 30 ט ג	188 117	יא ה 53
253 ט ד	ג א 62	יב ב 295
62 ט ה	ג ג 252	יב ו 296 239 234
234 56 י א	ג ו 146	יב ח 57
84 י ה	ג ז 146	יג א 230 228 58 56
58 י ו	ג ח 146	יג ג 293 172
58 י ח	ד ג 57	יג ד 64 56
46 42 י ט	ד ד 81 74	יג ו 46 29
57 י י	ד ה 153 7	יד א 234 31
304 יא ב	ד ו 56	יד ג 234
117 115 114 ד יא	ד ז 81 74 73 49 40 36	יד ד 64
235 234 123 118	149 87 85 84	יד ז 234
238 237	ד ח 290 79 73	טו ז 45
150 54 יא ה	ד ט 290 79 73	טו ט 64
62 55 יא ז	ד י 290 73 62 10	טז א 63 57 44 30
291–290 46 40 יא ח	ד יא 37	295
133 46 יא ט	ה א 165	טז ב 30
46 י יא	ה ב 84 73 40	טז ה 56 38
298 133 יא יא	ה ג 41	יז א 51 39
299 298 62 55 יא יב	ה ד 80 73 58	יז ג 54
239 יב א	ה ה 51 43 38	יז ד 235 234
175 יב ב	ו א 51 38	יח א 116 115 114 32
62 31 יב ג	ו ב 182 146 81 73 39	117
256 57 יב ד	ו ג 182 81 73	יח ב 57 56
–215 180 61 46 יב ה	ו ד 182 40	יח ג 295 57 56
302 301 221	ו ה 111 80 73 56 39	יח ה 240
129 62 61 57 38 יב ו	ו ו 149	יח ו 294
150 יג א	ו ח 46	יח ז 196
40 יג ג	ו ט 58	יח ח 234

297 ד א	119 ז ח	133 132 58 יג ד
55 30 ד ג	145 39 ח א	42 יג ה
45 ד ד	75 29 ח ב	146 104 90 75 יג ח
304 189 165 147 ד ה	61 ח ב-ז	58 יג יב
305	33 ח ח	63 יד ב
305 304 ד ו	39 ח י	62 57 56 54 34 29 יד ה
293 56 ד ז	149 79 73 ט ג	90 76
304 297 214 ד יא	54 ט ד	146 45 יד ח
165 ד יג	80 73 50 36 26 ט ה	256 62 יד ט
296 64 56 55 ה ב	304 ט ז	297 יד י
42 38 ה ג	146 י א	39 יד יג
42 ה ד	12 יא א	
62 38 ה ה	293 יא ד	פרה
55 38 ה ו	293 53 יא ה	61 56 55 א א
305 304 189 133 ה ז	229 יא ו	58 א ג
56 ה ח	182 150 82 56 יב ב	247 35 ב ג
148 145 12 ה ט	37 יב ד	123 115 114 53 ב ה
293 165 ו ג	272 יב ה	284
165 53 ו ד	304 291 228 יב ח	58 42 ג ג
55 ו ה	250 56 53 יב י	118 62 56 ג ה
55 39 ו ו	58 יב יא	235 234 81 74 39 ג ז
304 146 ז א		62 55 ג ח
56 ז ב	טהרות	146 63 ג ט
229 228 56 ז ג	133 א ב	57 56 ג י
168 56 ז ד	56 א ג	81 74 58 ג יא
55 38 ז ו	150 146 א ד	146 81 74 ד א
56 ז ח	88 75 58 א ז	56 34 ד ג
104 88 75 56 ז ט	36 א ח	301 253 252 74 ד ד
237 ח א	284 88 75 א ט	302
62 57 55 ח ג	182 79 73 54 40 א ב	149 ד ז
51 38 ח ה	189 ב ה	88 56 ה ב
37 ח ו	293 ב ו	146 133 75 ה ג
40 ט א	293 ב ז	239 234 45 38 ה ז
56 ט ב	-145 90 88 75 א ג	168 ה ט
49 43 ט ה	146	150 146 ו א
290 55 42 ט ח	90 88 76 75 55 ג ב	221-215 ו ג
90 76 55 42 39 י ב	90 88 76 75 ג ג	43 34 ו ד
43 י ג	90 76 ג ה	46 ו ה
127 88 75 י ה	63 58 42 ג ח	296 ז א

ו יא 234	ח ה 36 58	י ז 31 62
ו יד 42	ט ב 191	י ח 45 292
ז א 44	ט ג 46	
ז ד 34 55 147 293 294	ט ד 191 251 253	מקראות
ז ה 41 49-50	ט ה 289 299	א א 30
ח א 56 73 79 228 230	י א 54	א ד 36 42 304
ח ב 36 39 63	י ב 239 257	א ה 43 50 182
ח ג 29 37 40 73 74 75	י ד 42 63	א ו 29 36 51
88 85 80	י ה 45 54 55 234 236	ב ב 54 63 253 279
ח ד 239	י ו 54 296	ב ג 36 49
ט א 79	י ז 58	ב ה 213 284
ט ד 75 91	י ח 40 56 73 75 84 114	ב י 38
ט ד-ה 93	115 116	ג א 42 58 253 297
ט ה 75 91	נידה	ג ב 30 42 54 253
ט ו 63 304	א ב 37 40 41 73 80	ג ג 37 38 252 253 297
ט ז 54 304	א ג 55	ג ד 45 55 214 297
ט ח 56 57	א ד 56 63 73 79	ד א 57
ט ט 73 79	א ו 73 79	ד ג 58
ט י 73 74 80 146	א ז 37	ד ד 279
ט יא 53 234	ב א 39 57 58	ד ה 40 304
י א 73 75 76 79 91	ב ב 58 75	ה א 42
י ב 75 91 93	ב ו 234	ה ג 146
י ו 53	ב ז 234 237 240	ה ו 39 58 - 59
י ח 41 50 73 80	ג ב 234 235	ו א 279
מכשירין	ג ה 18	ו ב 18 45
א א 5-6 127	ד ב 35 43	ו ג 58
א ב 42	ד ג 304	ו ד 38 45
א ג 56 285	ד ד 57 73 80	ו ח 57
א ד 37	ד ז 83	ו ח 42
א ה 42	ה א 146	ו ט 38 46
ב א 19	ה ג 146	ו יא 38
ב ב 53	ה ד 90 119	ז א 8 22 42 56 58
ב ח 30	ה ו 37 44 55	ז ב 8 22 56
ב י 296	ה ז 36 169 174 251	ז ג 42 43 58
ב יא 304	ה ח 270 276	ז ה 115 123
ג א 30 36	ה ט 76	ז ו 57
ג ב 38	ו א 37	ז ז 39
ג ה 36	ו ד 53	ז ה 114 118
ג ח 57-58 146	ו ט 58	ח א 305
		ח ד 33 36 41 45 149

75 58 55 40 37 29 ג א	83 40 ד ז	104 56 ד ו
92 83	54 38 9 ה ב	146 ד ז
58 ג ג	37 ה ג	182 50 42 ד י
302 301 58 ג ה	238 234 90 76 ה ה	119 ה א
297 38 ד א	304 ה ז	9 ה ב
38 ד ב	297 146 ה יב	42 ה ו
56 54 38 36 ד ג		30 ה ז
282 62 36 ד ד	טבול יום	54 ה ח
180 58 36 ד ו	260 256 א ה	57 ה ט
54 39 ד ז	293 ב ב	57 41 ה יא
	304 296 293 ב ג	146 ו א
עוקצין	293 55 ב ד	43 ו ב
276 251 א ב	54 ב ה	57 ו ג
276 270 14 א ג	293 45 ב ז	57 ו ד
250 א ד	59 ג א	305 ו ו
14 א ה	83 40 ג ב	46 ו ז
57 29 א ו	39 ג ד	302 301 39 36 ו ח
251 א ב	293 ג ה	
59 ב ה	241 234 ג ו	זבים
250 238 237 234 ב ז	293 55 ד א	297 62 57 45 38 א א
298	293 56 ד ב	45 א ב
14 ב ח	293 ד ג	62 58 44 ב ב
89 75 56 ב ט	43 42 ד ה	45 ב ג
43 ג ד	248 51 33 ד ו	117 116 115 114 ב ד
186 42 ג ה	63 57 50 41 40 ד ז	124 123 118
43 ג ח		285 231 228 36 ג א
146 ג י	ידיים	294
45 ג יב	297 46 א א	294 285 231 228 ג ג
	150 146 א ד	285 231 228 ד ג
	55 ב ג	304 294 54 ד ה
	165 62 54 37 ב ד	296 ד ו

תוספתא

ביכורים	תרומות	ברכות
ב ג-ז 131	ז ט 103	א יא 9
		ג כב 82
עירובין	מעשר שני	דמאי
ו א 22	א ט 103	ח יא 86

כריתות	סוטה	פסחים
ד א 150	ג ד 300	א ה 10
	ז ה 22	א ט 150
אהילות		א י 103
ד א 207	בבא מציעא	ח ד 119
	ג ט 163	ח ה 119
נגעים	ד ד 134	
ב ח 83		סוכה
ג ג 152	עבודה זרה	ג טו 298
ג ח 149	ז י 82	
ו ח 151		כתובות
		ט ב 224
מקואות	זבחים	
ז יא 105	ז ז 83	נדרים
		ו ב 21

מדרשי ההלכה

ספרי זוטא במדבר	יז 132	מכילתא דרבי ישמעאל
יט יט 207 208	יט 7	פסחא טז 22
	לב 22	ויסע ג 10
ספרי דברים	מ 132	נזיקין ח 152
לא 275	מב 142	
לז 275	קכו 207	ספרא
מז 11	קלא 142 143	מילואים א א 82
קכח 10	קנג 21	ספרי במדבר ¹
	קנה 21	ו 22

התלמוד הירושלמי

בבא בתרא ג א, יג ע"ד	יומא ג ח, מד ע"א 183	ברכות א א, ב ע"ג 131
223	סוכה ד ז, נד ע"ד 298	ברכות ג ה, ד ע"ד 220
	יבמות ז א, ח ע"א 223	דמאי ו ג, כה ע"ג 223
	קידושין א ב, נט ע"ד 252	כלאים א ב, כז ע"ב 131

1 לעיל בעמ' 108–111 מובאות דוגמות רבות מפסקאות רבות מספרי במדבר. הן לא נכללו במפתח המפורט כאן.

התלמוד הבבלי

ברכות נט ע"ב 16	סוכה מט ע"א 298	עבודה זרה לג ע"ב 219
שבת נב ע"ב 162	כתובות נו ע"א 224	זבחים פה ע"ב 291
שבת צד ע"ב 151	גיטין סח ע"ב 300	זבחים קיד ע"א 223
שבת קכג ע"א 162-163	סוטה י ע"ב 22	בכורות טז ע"ב – יז ע"א 223
שבת קנב ע"א 131	קידושין סא ע"א 240	בכורות לח ע"ב 291
שבת קנז ע"א-עב 219 218	בבא בתרא סג ע"א 219	כריתות טז ע"א-ע"ב 224
פסחים נג ע"ב – נ"ד	בבא בתרא ק ע"א 166	ערכין י ע"ב 16
ע"א 240	סנהדרין כ ע"ב 300	תמורה יז ע"ב 224
פסחים קיד ע"א 202	עבודה זרה ה ע"ב 291	

מדרשי האגדה

בראשית רבה	שיה"ש רבה	מסכת עריות
סג 140	א יא 206	א א 141

ויקרא רבה
אחרי 300

חומרים אחרים

תעודות לא ספרותיות	אתה יצרת 9	ד. ספרות הגאונים
איגרות בר כוכבא 142		הלכות ראז 224
כתובת ברעם 201	ב. סידורים ומחזורים	
כתובת עין גדי 264 256	מחזור ויטרי 211-210	ה. משנה תורה לרמב"ם
תעתיקים יווניים ולטיניים ²	מסורת אשכנז 253	יסודי התורה ח א-ב 8
גבול 259	סדר ר"ע גאון 211-210	תענית א ד 6
גדוד 259	סידור הרמב"ם 211 210	אישות כד ג 103
זבוב 259	סידור רס"ג 211-210	אישות כד כה 103
כרוב 259	סידורי פראג 211	מטמאי משכב ומושב ד
לבוש 259	סידורים שונים 211	י 294
		טומאת צרעת י א 151 153

ג. פיוט

תפילה (ברכות)	הפיוט האשכנזי 10 160	ו. הברית החדשה
א. קדמוניות	230 239 242 254	
אמת ויציב 180	הפיוט הקדום 20 224	מרקוס יא 24 14

מפתח המילים

מילים, ביטויים ושמות פרטיים ³	אכ"ל
אבוס/איבוס 247 256 259 262 264	אָכַל, אָכְלוּ 134
265	מְאוֹכֵל 15–16 18 19 26
אבטיח/בטיח 230	נִתְאַכַּל/נִתְאַכְלוּ 15–16 18
אב"ק	תְּאַכִּילֵהוּ 16
מְאַבְקִים 15 17 18 19 25 26	אַלֵּאִי/אַלִּיית (=מקוננת) 170–171
אַבֶּק 25	אלול 247 256 259 263 264
אַבֶּר, אַבְרִים, אֵיבְרִים 264	אלולי 256
אגודל/גודל 228 230 232	אלום ראה אילום
אגס 171	אלפי אלפים 206
אדום 167 178 234 235 243 244 298	אלפס ראה לפס
אוהל/אָהֵל 161	אמום/אמון/אימון 247 257 260 261
אום (=רחם) 288 289 290 307 308	262 264
אום (=עיקר) 288 289 290 307 308	אִמּוּרִין/אִימּוּרִין 247 258 264
אום/אָם 288 289 290	אַמֶּן/אַמֵּן 228–230 232
אום/אם למסורת 290	אמ"ר
אומה 282 286	אַמְרוּ/אַמְרוּ 35 36–38 51
און (אונין של פשתן) 288 289 290–291	אנ"ח
307	מִתְאַנַּח 16 26
אורבן ראה רובן	אסיף 189 208
אורז/אורן 126	אס"ף
אור"ת 12	מְאַסְפִּי/מְאַסְפִּי 16 17 18
אח"י	אס"ר
נתאחין 131	אוסר / אָסוּר (אָסוּר?) 141–143
אחת 31 62–63 65 66	אפ"י
אֵיל, האֵיל <הואיל 22	אָפוּ 264
אילום/אלים 247 260 263 264 267	נֶאֱפָה/נֶאֱפָה 114 117 118 120 124
אירוסין 26	125
אכילה 26 161	אֶפִּילוּ/אֶפִּילוּ 53

3 מאחר שמדובר בשמות פרטיים שנידון כתיבם או או ניקודם או צורתם הדקדוקית או פן לשוני אחר שלהם ככל המילים האחרות, הם שולבו במפתח זה.

פלן 170 171-172	אצבע/אצבע 53
בל"ע	ארוכות-/ארוכות- (המיטה, הנחתום)
פלעו/פלעו	234, 236-237
בנאי 170 171	ארוס 247 258 262
בנ"י	אריח < אוריח 186 188 193
בניו/בנאו 119	ארוך/ארוך 167 234 235 236-237 242
בע"ר 13	243
בצל/בצל 202	ארך- 235
בצק/בצק 160 161 165	ארך אפים 199 200
בקר/בקר 170 171 172 173 174	אר"ס/אר"ש 14
בק"ש	יתארסו/יתאריסו 40
מבקשים 17	אשם
בר"א	אשם נזיר 208
ניברתה 98	אתה/אתה 61-63 64 65
ברוש 162	
ברות 251	בא"ר 13-14
בריא/ברי 149	בגודה/בוגדה 138
בריה/בוריה 187	בדד 170
בר"ך 15	בו"א 75 76 77
	באת/באת/באה/באתה 88 89 92 109
גא"ל	111
נוגאל 10	הביא, הביאה 91 92 98 106 111
גבאי 170	מובא 149
גבוה 234 237	מובאת/מובת 149
גבה/גבה/גבה 237	בו"ך 12
גבול/גובל 246 247 259 263 265	בוש/בושת פנים 214
גב"י	בז"י
גבת/גבתה 79 80 111	נבזה 112
גבי (גבא) 46-47	בחון 137
גדוד 246 247 259 263 265	בח"ן 138
גדול (גדל-) 167 242	בט"ל
גדפן 161	בטלו/בטלו 50
גדר 160	ביישן/בוישן 161
גדר הבית 208	ביקוע 188
גודל ראה אגודל	בית/בית 61
גולה 283-284 287	בכ"ר
בור הגולה / בור גלות 283 287	ביפרה/ביפירה 49
לשכת הגולה 283	בלול/בלל 298
גולה 282-284 286 287	בלום/בלוס 126

גריס-גריסין / גרס-גריסין 209–208	גוֹמֵד/גוֹמֵד/גִּמֵד 167–166 179 202–
212	203
גרַע/גרַע 172 170	גומה/גומא 286 284 282
גר"ר 271	גורן, גרנות 202
	גזל 160
לב (דוב) 163 190 288 289 291	גזלן/גוזלן 161
307	גז"ר
דבק/דבוק 243 242	גזר (בניין פֿעל) 14
דוד 190	גירושין 26
דו"ך 12	גלגולת 229
נידוך 139	גלגל 53
דו"ן/די"ן 12	גלד/גלד 191
דן (עבר) / דן (בינוני) 136	גלות 251
נידון/נדון 139 122 116 12	גל"ח
נודן/נידון 10	גילח < גולח 8–7
דוק (דק) 308 307 291 289 288	גיס/אגיס 230
דורות, דורי-דורות 224–221 212 209	גל"י 283 80
דו"ש	גלית/גלית 196
נדושט נידוש 147	גילת/גילתה 196 111 98 87 85
פֿהדוש 195	הגלית/הגלית 197
דח"י	נגלה/נגלה 123 120 118 117 114
דחיו/דחאו 119	נתגלת/נתגלתה 111 87 86
דיצה/דיצה 193 192–191	גל"ל 286 283
דל 201	גמול 262
דלי 45	גמי 65 48 45
דפק- (דופק-) דופקים 208–207 206	גמל/גמל 201 174 173 171 170
224–221 212	גמ"ם 286
דפק 207	גנב 160
דקור 138	גנב 232 201 172 170 168
דק"ק 308	גנ"י
דרוף 178	נתגנת 102
דרישה 159	גנן 170
דר"ש 159	גע"ש
	התגועש 19
הבל/הבל 213–212	גר"ד 271
הבל הבלים 212 206	גרודת/גרודות/גרודת 274 273 271–270
הג"י	275
נהגין/נוהגין 10	גרס / גרס (גרש) 221 212 209–208
הג"ן 16	224

זוג (=צמד) 293	הו"י 183
זוג (=מספריים) 293	אהווה, תהוו, יהוו < אהא, תהו,
זו"ן 12	יהו 183
ניזון 139	הוה/הוּי 124 183
זידן 161	הווי/הוּי 183
זכאי 174 172 169	הוו/הוּו/הוּי 183
זכור/זכור 263 261 259 248 247 246	הי"י 183
265	היה/היית 84-83
זכ"י	היתה/היית 74 73 68 67 65 41 40
זכת/זכתה 182 111 80 79	83 84 102 110 111
זכ"ר 5	נהיה (בינוני) 59
זל"ף 15	נהייתה 109
זמ"ם	היכל 31
מזמם 17 15	הלאה/הלָאָה 61
זמ"ן	הלק"ט (> לק"ט) 24
מזמנין 15	הנ"י 81
זמר 172 170	נהנה/נהנה 125 123 120 118 117 114
זנ"י 80	נהנין/נוהנין 10
זינת/זינתה 111 109 102	נהנת/נהנית 111 96
זעקה 26	הקטר/הקטרה 26
זפת 172 170	הקצ"ע (> קצ"ע) 24
זקונים 266 264	הרבה/הרבי 124
זקן 179	הרג 160
זק"ק	הרג (פעל) 161
זוקקה/זוקקה 153 7	ודאי 175 174 171
זקק (=עושה נאדות) 172 170	וד"י/יד"י
חב"א	התוודה/נתוודה 131 5
החביאה/החבאתה 93 92 76	ולד, ולדות-/ולדי- (נסמך) 224-222
חביב/חביב 181-180	זבוב 266 263 259 247 246
חב"ר	זג (זוג) / זג (=פעמון) -291 289 288
התחבר 19	292 293 307 308
חגור 138	זג (זוג) / זג (=קליפת העינב) 288
חד (חוד) / חריר 163	289 291-293 307 308
חדר/חדר- 213-212	זג"ג 292
חור"ב 169	זגג 170
חוטם 199	זקב/זקבים 172 171 170
חור"ל	זו"ג 292
חלות/חולות 136	

חֲנֹק 160	חוליה 229
חֲסִיד/חֲסִיד 184	חופה 282 284 285 286
חס"ם	חוק 163 299
יתחַסְמוּ 40 66	חור (נקב), חוררין/חורים, חורי-/חורי-
חֲפוּי/חֲפוּי 245 246 247 248 261	288 289 293-294 307
262-263	חוררין/חדרים 293-294
חפ"י	חור (=חפשי) 288 289 294 307 308
חֲפָה/חִפָּה 262	בני חורין / בני חבירין 294
חפ"ף 286	חט"א
חפ"ץ	חֲטָאת (חֲטָאת) 90 91 111
חֲפִץ (עבר) / חֲפִץ (בינוני) 136	חֲטָאת 90
חצי 46	חט"ף 15
חֲצֵץ 162	חי"י
חֲצֵר 160 179 201	חי/חִיָּה 116 122 139
חרון אף 199 200	חיתה/חיית 40 73 80 85 86-87 95
חרוסת 270 271 274 275	100 101 111
חריע 186 188 193	חייב 169 174 175
חָרַם (=בעל חרמות) 161	חי"ך 17
חָרַר/חָרִיר/חור/חורר 160 162-163	חֲכוּרוֹת/חבורות 126
חָרִישׁ 189	חל (חול), חולין 288 289 293 307
חָרַשׁ 172-173	חלח"ל
חָרַשׁ, חָרַשִׁין 170 172-174	מחלחלת/מחולחלת 8
חָרַשׁ, חָרַשִׁין 173-174	חל"ט
חת"ך	מוחלט 229
חֻתֵּף/חֻתֵּף 6-7	חלי/חולי 44 69 70
חת"ם	חל"ל
נחתם/נתחתם 134	התחיל/החל 88
טָבַח 170 172 232	חָלַל 162
טב"ל	חל"ק
טָבַל/טָבַל 65	נחלק/נוחלק 10
טו"ח	יתחלקו 40
ניטוח/נוטח 10	חל"ש 169
טָהוֹר/טָהָר 54	חֲלָשׁ 169
טחון 178	חֲמוּץ 137
טמ"א 75 76 78 132-137 145-149	חמ"ם 5
הוטמאה 110	חמץ נוקשה 10
טימאתו/טימתו 104	חֲמָר 170
טימאתה/טומאתה 7	חנ"י
	חַנַּת/חנתה 79 111

יט"ב/טו"ב 130	מטומאה / מי טימאה 8 7
יין נסך 165	נטמא 148–146
יכול, יכולין/יכולין, יכולה/יכולה 167	ניטמא 149–145
242 235 178	ניטמאת / ניטמת / ניטמאה / ניטמאת /
יכולת 275	ניטמאת/ניטמאת, ניטמאתה/ניטמאתה
יכ"ל 275	166 149–145 25 12
יכל (עבר) / יכול (כינוי) 136	ניטמו 16
יל"ד	ניטמין/מיטמין 146 137–132
יולד, ילדו 136	ניטמת/נטמאה 96 93 92 91 90 88
נולד/נולד 10	98 106 107 109 111
ימין/ימין 184	טל"י/טל"א
ינ"ק 128	טלייה/טלאה 119
יס"ד	טני 47–46
נוסד/נוסד 10	טעות/טאות 251
יסוד 262	טפה 220
יסוד המעלה 262	טפ"י 220
יסיכה/סיכה 144 130 127	טפי (תפי) 222–215 46
יס"ך/סו"ך 130 128	טפוח/טופיח 222–215 47–46
ייסך 128	טפית 222–215 46
יס"ף	טפ"ף 220
ניתוסף 185 180 22	טר"ף 13
ניתוספת/מיתוספת 131	ניטרפה/מיטרפה 135
יס"ר	
נוסרו 5	יא"ש
יפ"י	יואשתי 20
יפי 7	נתיואש/נתיאש 22 21 20
יצ"א 77 76 75	יבושת 275
הוציאה 111 110 106 98 92 91	יבנה/יבני 124
יצאת / יצאת / יצאת / יצאת / יצתה 76	יב"ש 275
107 102 98 95 93–92 91 89 88 77	יד"י
111 109	התוודה/נתוודה 131 5
מוצאת/מיתוצאת 149 22	יד"ע 12
יצ"ק/צו"ק	הודע (פועל < שם עצם) 150
נצוק/ניצוק 139	יודעתי 19
יצ"ר	יום 189
נוצר/נוצר 10	יון 160
יק"ץ/קו"ץ 130	יונה 190
ירוק 244–243 238–237 234	יושב הכרובים 250 200
יש"ב/שו"ב 130	יח"ד 14–13

כס"י	יש"ן 128
כָּסָה/כָּסָה 263 262	יָתֵד 165 162 160
נָכְסָה/נָכְסָה 123 118 114 113	כָּאֵן/כָּאֵן 149
נַכְסִין/נַכְסִין 117	כב"ד 17
כס"ף 12	כָּרוֹם / כָּרוֹם (כָּרוֹם), כָּרוֹמִים 247 246
כַּעַס 199	כָּרוֹם 249–248 264 260
כפ"י	כָּהָה (ש"ת) 151–149
כָּפִיָּה/כָּפִיָּה 119	כָּהָה/כָּהָה/כָּהָה 151
נָכְפָה/נָכְפָה 123 118 117 114	כּוּחַ (=עֲצָמָה) 308 307 294 289
כָּפַל/כָּפַל 233 160 95	כּוּחַ (=לְטָאָה) 308 307 294 289
כפ"ר 17 14 5	כּוּי 80 79 73
נָכְפָר 5	נְכוּת 111 96
כִּיפָר 18 15 14	הַכּוּוֹה/הַכּוּוֹה 154–151
נָתַכְפָּר/מִתְכַּפֵּר 137–134	נָכְוָה, הַכּוּוֹת 152
כָּרוֹב (=מֵלֶאךֶ) 259 250 247 200	כּוֹי 193 191–189
265	כו"ן 12
כָּרוֹב/אֶכְרוֹב (=יֶרֶק) 250 247 200	מִיתְכַּוֵּין 16
267 263 260	כּוֹנֵס/כּוֹנֵס מִשְׁקָה
כָּרוֹז 138	כּוֹפֵחַ/קוֹפֵחַ 232–230 228
כָּרִי 47–46	כּוֹר 307 296 289
כָּרֶס, כָּרֶשׁ/כָּרֶס 202 160	כּוֹתֵל, כּוֹתֵלִין 202
כְּשׁוֹת/כִּישׁוֹת 263 261 251 247	כּוֹחַ/כּוֹחַל 199
כש"ל	כִּיָּהָה (פּוֹעֵל < שֵׁם עֲצָם) 151–149
כָּשַׁל, נִכְשַׁל, בְּכָשְׁלוֹ 196	כָּךְ (כּוֹךְ) 309 307 295 294 289
כש"ר 5	כָּל 307 296–295 289
מוֹכְשָׁר 229	כָּלוֹב 265 259 247 201
כת"ב 275	כָּלוֹם/כּוֹלוֹם/כּוֹלֵם 267 263 249 247
כּוֹתֵב/כְּתוּב 8	כָּל"י 73
כְּתוּבָה 275 274 271 270	כָּלֵת 111 80
כְּתוּבַת קַעֲקַע 271 200 199	כָּלִי 48 45
כְּתוּנָה 275 274 272–271 270 202	כָּנִים 85 75–74
כָּתָן 172 170	לִיכְנָס/לְהִיכְנָס, יִכְנֹס 196
כָּתָף 172 170	נִיכְנָסוּ/נִיכְנָסוּ 52
לָאוּ/לָאוּ 149	נִכְנָסָה (צוּרָה נִסְתָּרָה עֵבֶר) 89
לָבוֹשׁ 263–262 259 251 247 246	כָּנִיעַ
266	נִכְנָע/נוֹכְנָע 10
לב"ן	כָּסוּי/כָּסוּי 261 259 250–249 247
יִתְלַבְּנוּ/יִתְלַבְּנוּ 66 40	265 263–262

מִחֹק 138	לֵג (לֹּג) / לֵג 213–215 222 289 297
מִיֶּשָׁא 126	307 308
מִיעוּט 238	לֵגִל 213–215 222
מכ"ך 299	לֹ"ז 12
מל"א	לֹ"י
נִיתְמַלְאֵת / נִיתְמַלְתָּ / נִיתְמַלְאָה 88 91	נִלְוָה / נִלְוָה 113
98 102 103 107 111	לֹל / לֹל 289 297–298 307
נִתְמַלְא / מִתְמַלְא 132–137	לֹ"ש 12
מִלְאֵךְ 201	נִילוּשׁ 139
מל"ך	לְחִי 46–47
נִמְלֵךְ / נִמְלֵךְ 55	לֶחֶם
מִמוּעֵט 125	נִלְחַם (> נִתְלַחֵם) 5
מִנְשָׁה 14	לְמָה 30
מִסִּילָה 300	לְמִטָּה / לְמִטָּן 30–31 53
מע"ט 13	לְמַעַלְהָ / לְמַעַלָן 30–31 53
מָעֵט (מְעוּטוֹ) 234 235 238	לְעוֹז, לְעוֹזוֹת 138
מִצָּא 75 76 77 79	לֶפֶס (אֶלְפֶס) 175–176
מִצָּאֵת / מִצָּאָה / מִצָּאֵתָה / מִצָּתָה 88 91	לְקוֹחוֹת / לְקוֹחִין / לְקוֹחִין 138 142
93 102 111	לֶקֶח
מִצָּאֵתוֹ, מִצָּאֵתָה 104	לֶקַח / לֶקַחוֹ 136
מִצָּאֵתִי / מִצִּינוֹ 78	לֶקֶט
נִמְצָאִים, נִמְצָאִין 147	לֹקֵט 6
נִמְצָאֵת / נִמְצָאָה / נִמְצָאֵת / נִמְצָאָה	לֶקֶי
נִמְצָאָה (עֵבֶר נִסְתַּרְתָּ) 90 96 98 102	לֶקֶת / לֶקֶתָה 80 111
103 107 109 111	לְשׁוֹן 162
מִצָּיִי 80 81–83 182–183	לִשׁוֹן
מִצָּאֵת / מִצָּת / מִצָּאֵת 80 182	מִלוּשְׁנִי 19
מִיָּצָה 150	
מִקּוֹם לְבָנָה / מִקּוֹם לְבָנָה 54	מִגָּג 175
מִקּוֹף רֹאה קוֹף	מִגִּילָה 300
מִקִּידָה 300 308	מוֹח 289 298 307 308
מק"ק 12	מוֹךְ 289 298–299 307 309
מִקְרָצַת / נִקְרָצַת 135	מוֹ"ל
מִרְאָה / נִרְאָה 114 115 116 118 123	מִלִּין / מוֹלִין 136
מִרְוּבָה / מִרְוּבָה 125	נִימּוֹל 12 17
מר"ח	מור, מִרְ- (נִסְמַךְ) 289 299 307
יִמְרֵחַ / יִמְרֵחַ 65	מִחֶ"א / מִחֶ"י 80
מִירַח / מוֹרַח 7 8 187	מִיָּחָא 150
מִשׁוּחֹת 138	נִמְחַת / נִמְחִית 96 111

נמנ"ם	משקוף/שקוף 200–201
מתנמנם/נתנמנם 135	מתוק 167 178 235 242
נסורת 270 272 274 275	מת"ן
נעורים 247 251 259 263 264 266	ימתונו/ימתינו 43 49 50
נעורת 201 270 272 274 275	מתנה
נַעַר, נערים 266	מַתָּנוֹת כהונה 208 255
נע"ל	מת"ק
נוֹעַל / נַעוֹל (נַעוֹל) 140–143	ימתוקו/ימתקו 39–40
נָפַח 170 172	
נפ"ל	נא"י
נָפַל/נָפְלוּ 49	נָאֵת 106 109
נצ"ל	נא"ן 14 15 16 18
נִיצַל/נוֹצַל 9	מְנַאֵץ 19
לְהִנָּצֵל 195	נבייה/נמייה/נוייה 254
נק"ב	נגע
נִקְבָּה 50–51	נוֹגֵעַ/נוֹגֵעַ 142–143
נש"א 75 78 79	נד"ב
נִשְׁא/נוֹשָׂא 9 11	התנדב/נתנדב 5 131
נִשְׁאָת / נִשְׁאָת / נִשְׁאָת / נִסְת 78 79	נתנדבין/מתנדבין 132–137
90 96 98 102 103 107 109	נָדַל 169 175
111	נה"ג 10
נישאת/נעשית 90	נוֹאִי/נוֹי 44 69
נש"י	נוֹאִי/נוֹעִי (=ליחה) 44 69
נִשְׁנִי 14	נָזַם
נת"ז 5	נזמי האף 199 200
נוֹתַז/נוֹתָז 9	נז"ק 12
נת"ן	נִיזָק/נִיזוֹק 116 122
נִיתָן/נוֹתָן 9 11	נחושת 270 272 274 275
נת"ר 5	נח"ם 13 14 15
	נָטַע/נָטַעַ- 212
סא"ב 14 15	נִמָּה/נוֹמָה 278–279
סב"ב	נישואין 26
מסובין 22	נט"ל
סָבַל 170 172	ניטל / נוטל (נוטל) 9 11
סג"ר	נִיטְלָתִי (פִּעֵל) / נִיטְלָתִי (נפִעֵל) 11
מוסגר 229	נכ"י 80
סָדָן/סָדֵן 266 276	מוכה-/מוכי- 124
סו"ג 12	נכיש/ניכוש 188
סו"ך/שׁו"ך 286 287 וראה גם יס"ך	נמ"י 80
	נומיתי 7

סְרוּק, סְרוּקוֹת 136	סוּכָה (שׁוּכָה) / סוּכָה 278 282–285
סר"ס 18	286 287
סר"ק 18	סוּכָה (סוכת החג) 282 285 286 287
סת"ר 12	סוּכָר 174
סִתָּת 170 172	סוּלָם 228 231 232
עבד-עבדים 206	סָחוּס/סָחוּס/חֲסָחוּס 247 251 252 260
עבדן/עובדן 161	263 267
עבֹרִין 138	סִיד 170
עביט 162	סיכה ראה יסיכה
עב"ר	סִכִּין/סִכִּין, שִׁכִּין 161 266 276
תְּעוּבָר/תְּעִיבָר 6–7	סכ"ך (מקורי ותנייני) 286 287
עגל/עגול 167 234 238–239 242	סִכָּךְ/סִכָּךְ 267
243	סכ"ן
עד"ר 188	מְסִכָּן/מְסִכָּן 8
עֶדֶר/עֶדִיר (עֶדִיר/עֶדוּר) 160 188–189	סִכָּר 170 171 172 174
עובי 44	סִכָּר/שִׁכָּר 174
עו"ג 281	סִכְרוֹן/סִכְרוֹן 174
עוגה 178 279 280 281 282	סִלָּת 170 172
עוגל 279	סמ"א
עול 289 299 307	ניסמת/ניסמית 88 91 96 111
עוֹקָה/עוֹקָה 278 279 280 282 297	סְמוּכּוֹת/סְמוּכּוֹת 138
עוקץ 162	סע"ר/שע"ר
עו"ר 4 12	סוער / יסוער, ויסערהו / וישערהו,
נְעוּר/נוּעַר 9	סוערתו / סיערתו 19 20 21
עז/עוז 172 214	ספ"ג
עזאי 170 171 172	נְסִתָּפֶג 16 17 18–19
עז"ז 172	ספ"י
עט"ף	נְסִפָּה/נְסִפָּה 112
בְּעֵטָף/בְּעֵטָף 196	סִפֵּק / סִפֵּק (נפרד), סִפֵּק / סִפֵּק / סִפֵּק
ניתעטף (נעטף) / מתעטף 131–137	(נסמך) 165 205
עי"ף/יע"ף 130	ספ"ר 17
עִירָה/עִירָה 191–192 193	נסתפר/מסתפר/משתפר
על"י 73 79 80	(מספר) 131–137
הַעֲלָת/הַעֲלָתָה 111	סִפָּר 170 171
מעלין/מועלין 8	סקילה 159
עֲלָת/עֲלָת 80 99	סק"ל 159
עֲלָת/עֲלָתָה 85 87 95 101 111	סָרָג/סָרָג 170 175
תַּעֲלָה (בצירי) 53	סְרוּד/סְרוּד/סְרוּד 145 247 252 260
	261

פז"ר	עמוק 178 234 239-240
נתפזרת/מתפזרת 132-137	עמקי 235
פחם 175-176	עמית/עמית 184
פטור / פטור (פטור) 247 252 260	ענ"י
261 262 264	ענה/נענה (=נכנע) 196
פטמא 276	לענות/לענות 196
פיטומת/פטומת 276	עני/עני 184
פל"א	עקב 160 165
נפלאה 93	עק"ד 15
פל"ל	ער"ב 18
התפלל/נתפלל 5 131	ער"י
פנס/פנס 175 176	ערה/הערה 153
פסול/פיסול 179 247 252-253 261	עשוק/עושק 138
262 264	עש"י 73 74 79 80 81
פסולת/פסולה 275	נעשה/נעשה 114 116 117 118
פס"י 73	119 120 121 122 123 124 125
פסת/פסתה/פשתה 41 49 74 75 79	נעשית/נישאת 90
80 85 87 100 111	נעשית/נעשית/נעשתה 85 87 95 96
פס"ל	103 111
ניפסלת/מפסלת 39	עשאו/עשאה/עשאן וכיו"ב 119 121
פסל/פסל 73	עשת (עשת) / עשתה 85 87 88 95
פס"ק	99 109 111 197
פסקו/פסקו 36	תעשה (בצירי) 53
פר"ד	עש"י < עש"א 119, 121 122
נפרד/נפרד 5	העשיא / העסיא / העשי / העשה 119
פר"י	121
פרת 108	מעשיאיהם 119 121
פר"ש 13	עתה, מעתה/מעתה 62-63 64
מפרש/מפורש 8	
פרש < פורש 7-8 187	פגול 263
פרשה/פורשה 187	פג"ל
פת"י	מפגלת/מפוגלת 8
נתפתת/נתפתתה 86 88 111	פיגל 263
פת"ל	פר"י 80
נפתל/נופתל 10	נפקדה/נפקדה 113 114 117 118 123
	נפדת/נפדית/נפדתה 96 111 196 197
צבע 170	פדייתה/פדאתה 104 105
צהוב/צהב 242 243 244	פואה/פואה 279 280 281-282 286
צואר 169 176	287

קוץ 21	צו"ד 12
קורפיות 163	ניצוד/נוצד 10
קושי 44	צו"ר 281
קטורת 270 272–273 275	צורה (בינוני פעול) 280
קטליות 199	צורה 279 280 281
קט"ר 275	ציד/צד 170
קידושין 26	צידונין/צדניין 163
קי"א/קו"א	ציפורן/צפורן 266
מקיא/מקי 149	ציר 169 170 172
קים 169 174	צמ"ח
קיף 170 171 172 286	יצמחו/יצמחו (יצמחו) 39 51
קיץ 170 172	צמל 175
קל / קל (קול) (=קלות) 214 289 300–	צמר 170
302 307 308	צפון/ציפון 185
קל (קול) וחומר 214 301–302	צפונה/ציפונה 185
קלאי 171 172	צרוף (צורף) 136
קלגס/קולגס 22	צר"ף
קל"י	יצטרפו 40
נקלה/נקלה 112	
קל"ל	קב"ל
נקל 12	התקבל/נתקבל 5
קנוכה/קנוכה/קניכה 270 273 274 275	מקבל, מקובל 8 15
קנ"י 81	קד"ד 300
נקנה/נקנה 117 118 123	קדר 170
קנייה/קנאה 119	קד"ש 4 5
קף (קוף) / קוף / מקוף (=חור המחט)	מקדש/מקודש 8 15
289 302–304 307	קוד (קיד, קור) (=כלי למשקה) 289
קפ"ח 15 18	300 307 308
קפ"י 14 18–19	קו"ם 169
קצוצת/קצוצות 270 273 274 275	נתקיים/מתקיים/יתקיים 134–137
קציר 189 208	קם (עבר) / קם (בינוני) 136
קצר/קצר/קצור 168 242 243	קמים/קומים 136
קר"א	קו"ן
הקרא/הוקרא 8 22	מקוננות 4
קראת/קראתה/קרתה/קראה 89–90	קוס/קוץ/כוס, קוסים/קוצים/כוסים 163–
92 93 111	164
נקראת 91 96	קופה/קופא 282 286 287
קרדום/קורדום 22 187	קופח ראה כופח
קרוב/קרוב 242 167 235 242	קו"ץ
	נתקוץ/נתקוץ 21 22 25

רָטוּב/רָטוּב 241 234	קָרוֹם/קָרוֹם 260 254–253 247
רָטוּב/רוֹטב (=פּח וּמוֹקשׁ) 241	קָרִי 47 45
רִיקָן/רִיקָם 21	קִשׁ"י 80 73 10
רַע"ע 4	קִישׁת/קִישׁת 111 102
רוֹרַע 8	רִא"י 108 81 80 79 73
נִתְרַעָּעָה 51–50	מָה רָאָת 79
רפ"א	נִרְאָה/נִרְאָה 116 115 114 113 112
נרפאה/נרפתה 93	125 123 118 117
רצ"ח	רָאָת 182 111 108 81 80 79
תְּרַצָּחוּ 17	רִאִי/נוֹעִי (=לִיחָה) 47–46
רָק"ן	לֹאֵשׁ 189
נִתְרוֹקָן 22 21 20	רַב 307
רָקָן/רָקָן 25 19–18 14	רַב"ב
רשאי 174 169	רַב/רָבָה 122 116
ש'	רַבּוֹ/רַבּוֹא/רַבּוּבָה 224–221 213–209
שני (> שאיני) 208	רַבּוֹא רַבִּי רַבּוּבָה 224–221 213–209
שא"ר 15	רַב"י 183–182 83–81 73
משואר 13	רִיבָה 150
שִׁיבּוּלָת/שִׁיבּוּלָת 277–276 266	מְרִבָּה/מְרִוּבָה, מְרִוּבָה 7
שְׁבוּת/שְׁבוּת 264 262 260 254 247	נִיתְרַבָּת 102
שִׁב"י 81	רָבָה/רַב 139 122 116
נִשְׁבַּת/נִשְׁבִּית 111 103 96	רַבָּת/רַבָּתָה, רַבָּת 182 111 109 83
שְׁבִי/שְׁבִי 70	רַבִּי < רַבִּי 266
שִׁב"ץ	רַבִּי/רַבִּי-רַבּוּבָה 224–221 213–209
הַשְׁתַּבֵּץ 19	רַג"ז 16
שִׁב"ר	רַד"ף
נִשְׁכָּרוּ 33	נִרְדָּף/נִרְדָּף 10
שׁוֹבֵר/שׁוֹבֵר 143–141	רוֹב 307 304 289
שִׁבָּת 176–175 169	רוֹבֵן/רוֹבֵן 304 232 231 228
שָׁגָר/שָׁגָר 212	רו"ם 4
שה"י	רוֹק 305–304 289 193 191–189
שָׁהָת/שָׁהָתָה 111 79	307
שׁוּוֹה/שׁוּוֹי 124	רוֹחַק 242 178
שו"י	רָחֵל 160
שׁוּתָה/שׁוּתָה 111 79 7	רוֹח"ם
שו"ם/שִׁי"ם	יְרוּחָמוּ 6
ויישם 128	רוֹחֵמָן, רוֹחֵמָנִית 233 160
שׁוּפִי 44	רוֹח"ק 13

111 95 80 77 שינת/שינת/שינתה	189 שוק
111 103 שנת/שנת	280 279 שורה
שע"ן	275 274 273 270 שחולת/שחולות
נשען 125	241 234 שחור
שע"ר 14	שח"י
260 254 247 שפור/שפור/שפור	השתחווה/נשתחווה 131 5
277-276 267 266	שחי 47-46
שפוי 25 19	שחר"ר 4
263-262 261 254 247 שפוי/שיפוי	שט"י
שפ"ט	נשתטת/נשתטתה (נשטטתה)/נשטתה
משופטי 19	111 103 87 86
שפ"י 73	שט"ף
שיפה 18 14	שטפו/שטפו 50
נשתפה 25 19 16	שיארא 126 80
שפה/שיפה 263 262	שיבוש 26
שפת/שפתה 111 79	שיט 172 171
שק 172	שיר השירים 206
שקאי/סקאי 172 171	שכ"ב 275
שק"ד	שכובת 275
נשקד/נושקד 10	שכול 264
שקד 201	שכ"ן 78
שקוף ראה משקוף	שלג 213
שק"ק 172	של"ח
שר"י	שולח 6
שרת 109	שילח/שילח 63 52
תשרה/תשרי 124	שליח 201
שריקה 161	שליח ציבור 255 208 165
שתות 263 255 247	של"ק 18 15
שת"י 79 73	של"ש/שלש"ל 297
שתויין/שותין 142	שמאי/שמי 172 171
שתת/שתת/שתתה 111 109 80	שמ"ע
שתי 69 66 65 48 47-46	בהשמע 195
	שמ"ר
תגר 171 169	שומר/שומר 8
תום, (אורים) ותומים 307 305 289	שמ"ש
תוף 307 305 289	שימשה/שימשה 50
תחום 265 263 260 255 247	שנ"י 79 74 73
תלוי/תלוי/תלאי 261 256-255 247	נשתנית 103
262	שינה 150

סורית א"י 17 24 140 249
 תרגום א"י 184
 תרגום יונתן 139 167 184 185 252
 267 302
 תרגום קהלת 121
 תרגום שיה"ש 206
 צורות ותופעות לשון
 אֶתְפַּעֵל 13
 אֶתְפַּעֵל 23–24 180 181
 בניין אֶתְפַּעֵל 17
 בניין פִּעַל 17
 היקש 184
 הפִּעַל/אֶפְעֵל 24
 הריבוי הארמי 166
 נטיעה ארמית בעברית 81
 נקטול/יקטול בארמית בבלי 135
 פִּעוֹל/פִּעוֹלָא 139
 פִּעַל (בינוני) 139
 פִּעַל/פִּעַל הדגם הארמי 212
 פִּעַת 80, 81–83
 שאילה מארמית 183
 תצורה ארמית 81–83 139 179 186
 192 194
 מילים וביטויים
 אז"ל
 אֶזֶל 264
 אלימון 257 260
 אִמָּה 286
 אמומא 257 260
 אמ"ר
 אִמַּר/אִמֹּר 140
 אף/אוף 53
 אִרְיָ 243
 בד"ר 17
 גודא 265
 גרמידא/גורמידא/גורמייזא 166–167
 202

תל"י 79
 תְּלֹאִים, תְּלֹאִים 120
 תֵּלֶת 79 109 111
 נתלה/נתלה 114 116 117 118 120
 123 124 125
 תל"ש 15 18
 תנאי 171
 תנוך 247 256 259 263
 תִּפְר/תִּפָּר 160
 תִּקְלָה/תִּקְלָה 26
 תִּקְנָה 26
 תר (תור) 189–191 193 289 305–306
 307
 תִּרְכָּד/תורכד 187
 תרג"ם 4
 תר"ר 306
 ארמית
 חיבורים ולהגים
 אונקלוס 139 181 184 185 255
 ארמית א"י 139 140 185 186
 ארמית בבלי 24 166–167 181 184
 185 202 251 265
 ארמית גלילית/יהודית/א"י 24 140
 180
 ארמית התרגומים 23
 ארמית מזרחית 139
 ארמית מקראית 24
 ארמית שומרונית / פיוט ארמי שומרוני
 24 139 181 184 185
 הפשיטתא 121
 השפעה ארמית 184
 מילים אכדיות באמצעות הארמית 265
 מנדאית 166–167 202 251 265
 מקבילות בארמית 281
 סורית 24 166 167 180 184 185
 187 202 251 255 257 265 266
 281 286

הר"י	קי"ם
הוון (ציווי) 185 184-183	קיים/קיום 140
הוות 185 183-182 104 96 83-81	קלילו(ת) 302
186	רבו רבון 210
תהוון/תהון 184	רב"י
זו"ן	רב"ת 185 183-182 104 96 83-81
זאון/זאן 139	186
זפתא 299	רובא דרובא 212
חביב 193 181-180	שורה/שורתא 281
חימרא 299	שפוד 266
חסחוס/חסחוסא 252	שת"ף 17
חריעא 187	שת"ק 17
חת"ם 17	תחום/תחומא 255
יה"ב	
יהוב/יהב 139	אוגריתית
יח"ד 17	
ימין 185 184	פוח 287
ית"ר 17	
כולום/כולים/כולם 249	אכדית ⁴
כלמא, כלמא, כלמא 267	
כשותא/כישותא 251	אבוס 265
מצ"י	אמנ/אמת 287-286
מצאת 183-182 104 96 83-80	זבוב 266
185	לבוש 266 265
מר"א/מר"י	כרוב 265
מר"א/מר"י 140	קד 300
סוכתא 286	קפ 287
עב"ד	תחום 265
עבוד/עבד 139	בניין שפעל 24
עמיקתא/עמיקתא 240	
פואתא 281	אתיופית ⁵
פת"ח 17	
צד"ק 17	כרוב 265
ציפון (ציפונה) 185	לבוש 266

4 בציון המילים מאכדית ומשפות אחרות במפתח מובאות על פי רוב צורותיהן או מקבילותיהן בעברית. רק בגוף הספר מוצגות על פי רוב צורותיהן המקוריות. לעתים הובאו כאן הצורות המקוריות בכתב עברי

5 ראה הערה 4 לעיל.

286 אִמָּת
 265 ג'וֹנֵד
 265 ד'כֵּר
 266 זכוב
 251 זגב אלכייאר
 308 חֵר
 265 פֶּרֹוב
 265 251 כשות
 266 לבוש
 308 מֶח' / מֶחֶ'
 299 מסך
 281 סֶרֶת
 281 פוּה
 300 קד' / קֶדָה
 266 שפוד
 19 18 17 פֶּאֶעֶל
 19 18 17 תִּפְאֶעֶל

פרסית⁸

גונד 265

יוונית ורומית⁶

260 257 אלום/אלים
 171 בלן
 293 זוג
 200 פֶּרֹוב
 176 לפס (אלפס)
 299 מסטקי
 176 175 פנס
 190 turtur/תֵּר

כנענית

265 גבול
 265 כילוב

ערבית⁷

אגאץ/אנגאץ 171

6 ראה שם.
 7 ראה שם.
 8 ראה שם.

מפתח הדקדוק ושאר ענייני הלשון והנוסח

כתיב מלא של השווא הנע 260	כתיב וכתב
כתיב מלא של תנועת אותיות השימוש	דל"ת/רי"ש 170 163
ב-/ל- 130 129 127	הבדלים בכתיב 33
כתיב מקוצר של המילית מה 132	הבדלי כתיב בין גזרת ל"א לגזרת ל"י
כתיב של a סופית באל"ף 286 284	98
כתיבה (השתמרות) והשמטה של אל"ף	הומוגרפים 153
היסטורית 149 98 78 76	הכתיב נהנא 120
מחיקת אות/מילה 127 141 249	הכתיב פעיל 189-186 181-180
301	השמטת מפיק 294
מילוי הכתיב 126	וי"ו/דל"ת 290
מסורת הכתיב 49 44 43-42	חי"ת/ה"א 267
קיצורים / מילים מקוצרות 29	חילופי אותיות דומות 126
שיבוש גרפי 11	חילופי בי"ת וכ"ף 126
תקלות כתב 126	חילופי האותיות מי/נ 137-131
	חילופי וי"ו יו"ד 284 273 11 9 8 7
ניקוד	חילופי זי"ן ונו"ן סופית 126
דגש ברי"ש 79	חילופי סמ"ך ומ"ם סופית 256 126
הטלת דגש 180	290 260 257
השמטת דגש 298 293 90	יו"ד/ה"א לציון סגול בסוף המילה
חולם 44 43	124
חטף סגול / חטף פתח / צירי 247	יו"ד כפולה 186
חטף קמץ / חטף קובוץ 249	כתיב זהה של משקלים שונים 292
יו"ד בחיריק 30 29	כתיב לעומת ניקוד של צורות 183 182
משוגות ניקוד 78 77	185
ניקוד ו' החיבור 53	כתיב מלא / כתיב חסר ביו"ד או
ניקוד לעומת כתיב 185 183-182	בוי"ו 81 79 74 44 43-42 19 8 7
סגול/קמץ 64	150 147 146 126 107 103 100 83
סימן הרפה / קו הרפה 216 180 23	294 288 276 272 253 249 248 190
302 292 285	306 304 296 295
פתח/קמץ 91 74-72 66 63-52 16	כתיב מלא אל"ף של התנועה ā 126 80
117 113	כתיב מלא וחסר של הצירי 179
פתח/קמץ באתנח 63-52	189-188

התפצלות תנועה לשתי הברות 107
 ו < א 281
 חולם < שורוק 295
 חוק ההידלדלות 12
 חילופי e/a 78–79 96 98
 מימוש של אל"ף נחה 76
 מ"ם/נו"ן בסוף תיבה 257 260 296
 נו"ן לסגירת הברה פתוחה סופית 31
 ניקוד ו' החיבור 138
 נשילת עיצור 220
 סגול לעומת קמץ 64
 פתח במקום צירי לפני רי"ש 7
 פתח/צירי לפני גרונית 63 66
 פתח/קמץ 52–63 67–68
 פתח < קמץ 53 171
 פתח וקמץ כמהויות נבדלות 31 52–
 63 66
 עיצור גרוני 212
 קמץ מתקיים / לא מתקיים 168–176
 קמץ קטן / קובוץ 228
 רי"ש כעיצור שני בשורש 186
 רי"ש פרי דסימילציה 166–167 203
 שווא לעומת חולם 43–44
 שווא לעומת סגול 44–47
 שווא לעומת צירי 41–43
 שווא לעומת קמץ 35–41
 שווא לעומת תנועה 35–48 65
 שווא נע 130
 תנועה בינונית 35
 תנועה לעומת תנועה 52–64 65
 תנועה מאונפפת 31
 תנועה קצרה 35
 תנועה קצרה בהברה סגורה / תנועה
 גדולה בהברה פתוחה 161
 תשלום דגש 190 234 237 258
 ā 18 105 267
 a 18 53
 ā < ō 4 17 22 189
 53 59 ā

פתח/קמץ בכ"י ק 79
 פתח/קמץ בסוף משנה 52 63
 פתח גנובה / פתח גנוב 63 186
 צירי 41–43
 צירי/סגול 40 53 117
 קובוץ / קמץ קטן 228
 קמץ 35–41
 קמץ/חולם 25
 קמץ קטן / חולם 292
 רישול בהטלת סימני הניקוד 31
 שווא 35–44
 שיבושי ניקוד 295

הגה

אָ/אַ/אֵ 247 256 258 264
 אל"ף פרוסתטית 250
 ביטול/היעדר הכפלה 13 18 23
 232 234 235 239 266 267
 276–277
 דו תנועה יֵי/יֶ־אי 171
 הגה מעבר y 187
 הגה מעבר w 282
 הגייה אחורית של הקמץ 53
 הוספת אַ לפני עיצור מוכפל 230
 הכפלה תניינית 175
 העיצור קו"ף 22
 השמטת דגש ביו"ד 171
 השמטת העיצור ה"א 196
 השפעה של עיצור גרוני 22
 השפעה של עיצור נחצי 22
 השפעת הבי"ת, המ"ם והפ"א
 השפעות על התנועות שלפניהן 53
 57 166–167 203 212 216 221 250
 256 266 278–279 290
 השפעת העיצור ח על התנועה הסמוכה
 232
 התמזגות של שני עיצורים לעיצור
 מוכפל 175

כלל צורות הבינוני 25	59 ā < a
כפולות בינוני 116	106 105 ā < aya
מפעל 8	105 ā < awa
מפעל 8	189 ā < a'
מפועל 15 11 8	u/o < i/a לפני עיצור שפתי / לפני
מפועל 15	רי"ש / לפני למ"ד 7 20 22 80
מופעל 11	187–188 216 217
פועל/פועל 141	81 74 ē
פעול/פועל 144	125 e
פעול/פעול 143–140	11 ī
פעל/פעל/פעול 243 242 168	105 iya
	301 295 ū < ō
בניינים	241–235 230 229 53 11 ū/ō, u/o
בניינים בבינוני 26–25	293 274 272 267 262 260 251 242
בניינים בשמות הפעולה 27–26	302 301 297
בניינים כבדים 21 14	290 ō < u
בניינים לא רווחים 27 25 24 6–4	189 12 ō < aw
בניינים רווחים 27 25 5–3	
הבניין הסביל הפנימי 6	
הופעל מדומה 22	
הכבד הדגוש 25 23 4 3	
הכבד המוארך בע"ו ובכפולים 23 4 3	
25	
הכבד המוארך השלם 23 4 3	
הכבד המרובע 25 23 4 3	
הכבד קל העי"ן / חסר הדיגוש 14 4 3	
23 19 17	
הפעיל 91 24 12 11 3	
הפעיל/הופעל 26	
הפעיל ל"א 98 92 91	
הפעל 24	
הפעל/הפעל 11 5 3	
התפועל 19 17	
התפעל < נתפעל 5	
התפעל/התפעל 131	
התפעל/התפעל 11	
חלופות של בניינים 27 25 18 13	
נפעל 166 149–145 103 25 13 3	
נפעל 12	

תצורה

בינוני

בינוני בכלל 12
בינוני נפעל/נפעל 125–112
בינוני נפעל / בינונית נפעל 121
בינוני פועל כשם עצם 170
בינוני פועל של קל 10 8 7
בינוני פעול 8
בינוני פעול של ע"ו – פול 280
בינוני פעלי / בינוני שמני 116–115
144 139 122
בינוני מתפעל/נתפעל של בניין
נתפעל 146 144 137–131
בינוני של הבניינים פעל/נתפעל 132
בינוני של פעלים עומדים 169 168
בינונית בפעלי ל"י קל 82
בינונית הופעל בפעלי ל"א 149
בינונית נפעל/נפעל 81
היקש של הבינוני לעבר ושל העבר
לבינוני 113–112

ל"י < ל"א 119–120 122	נפעל < נפעל 11
ל"ת 106	נפעל/נתפעל 5 87 131 135 180
פ"י 9 10 23–24 128 130 180	נפעל 4 8–11 25 90
פ"נ 8 11 12 13 25	נפעל 4 12–13 25 145–149 166
ע"ו/ע"י 3 4 8 9 10 11 12 13 17 24	נשתפעל 24
25 128 130 172 278 285 286	נתפולל 4 15 23
ע"ע ראה כפולים	נתפועל 4 10–22 23 25
שורש תנייני 24	נתפלפל 4 23
שרשים מרובעים 24	נתפעל (התפעל) 3 4 5 13 17 23 25
זמנים וצורות נטויות	102 145–149
אלומורפים 261	נתפעל 4 23–24 25 180 181
אפעל 52	נתפעל 4 13–14 15 16–19 23 24
בהפעל/בהפעל/להפעל 195	נתפעל 24
הפעל/הפעל 55	פולל 4 15 23
הופעלה, הופעלו 39 47 48 65 67	פועל 4 19–20 23 25
70–69	פועל במקרא 17 19
הזדהות עבר ובינוני בנפעל 59	פלפל 4 23
החתימה ת/ית מחוץ לבניין נפעל	פעל (קל) 3
103 107 108	פעל 3 4 7 11 13 17 23 25 102
הכפלה בעה"פ 17	פעל/נתפעל 26
הפעילה, הפעילו / הופעלה, הופעלו	פעל (פעל) 4 13–15 16–19 23 24
70–69	פעל 4 6 8 11 13 25
הצורה הדבוקה לכינוי 104	פעל מדומה 7–8
חילוף של פועל בשם 90 91 118	פעל 13–14 16–19
חילופי צורות דגושות בצורות לא	קל/נפעל 26 196
דגושות 18	קל < פעל 263
חתימת הנקבה 52	שפעל 24
יפעל/יפעל 56	ת/ט של נתפעל 86
יפעלו/יפעלו 39 40 41	גזרות
יפעלו/יפעלו 42 43	העלולות 10 11 13
יפעלו/יפעלו 43–44 50 68	השלמים 10 11 17 215
יפעלו/יפעלו 42 43	כפולים (ע"ע) 3 4 12 17 25 83 172
יפעלו, תפעלו / יפעלו, תפעלו 42 43	182 220 278 283 284 285 286 307
יתפעלו/יתפעלו 40 41	308
יתפעלו/יתפעלו 40 41 66	ל"א 71–111 119–1209
ליפעל/ליפעל 196	ל"ה 72
לפעל/לפעל 56	ל"י 71–111 119–120 172 182 186
מפעלת/ניפעלת 39	215 220 283 284

פְּעָתָהּ, נִפְעָתָה וְכִי"ב 74–75 77–79
83–88 98–111

פְּעָתָה/פְּעָאָה וְכִי"ב 76 91–96 104–
111

צורות הקשר וצורות הפסק 28–70
צורות לא מוכרעות 186–191
צורת המדברים בבניין קל עבר של ל"י
78

צורת הנוכח 89
צורת הנוכחת 89
צורת הנסתרת 89
צורת נסמך מקוצרת 206–213 222–
224

ריבוי שלם 293
שמות שעיצורם האחרון מוכפל 53
שמות הבאים בצורת הרבים בלבד 247
תפעלו/תפעלו 42
תצורת השם 157–177 198–204

חלקי דיבר אחרים
אות השימוש ב' 127 129 195
אות השימוש כ' 195
אות השימוש ל' 127 129 195
ה' הזיקה 116
ה' הידיעה 116
הכינוי אָתָּה 52 61–62
הכינוי הנצמד לנסתרים ונסתרות 296
הכינויים 204
המיליות 204
הפעל 204
ש' הזיקה 59
שם תואר 169 175
תואר הפועל 30

טעמים והטעמה
אתנח 29 30 32 36 51 54 56 57 58
61 62 80
גרש 29 30 32 34 51
הבדלים בטעמים 33 34

מִתְפַּעֵל/נִתְפַּעֵל (הבינוני של נִתְפַּעֵל)
131–137

נסתרת עבר/בינונית 90 91 103 107
נסתרת עבר בל"י 73–111 182–183
196–197

נפעל/נפעל (עבר) 58–59 61 68
נפעלה / נפעלה, נפעלו / נפעלו 38–39
41 70

נִפְעָת/נִפְעָאָת (בזמן עבר) 74 76 81
90–91 93–96
נתפעל/נתפעל 55
נתפעלה/נתפעלה, נתפעלו/נתפעלו 39
41

עה"פ לא דגושה 14
עתיד (יפעול) 183
פועל שנתפס כשם 149–151
פועלת/פועלת וְכִי"ב 64 66 67
פועלתו וְכִי"ב 56

פְּעָאָת/פְּעָאָת, נִפְעָאָת וְכִי"ב 102 107
פְּעָל/פְּעָל 35 54 68
פְּעוֹל בינוני פעלי 139–144
פְּעוֹל בינוני שמני 137–139
פְּעִיּוֹ, פְּעִיָּה/פְּעָאוֹ, פְּעָאָה וְכִי"ב 119
פְּעִיָּתָנִי/פְּעָתָנִי וְכִי"ב 104
*פְּעִיָּת < פְּעָת/פְּעָת 105 106
פְּעָלָה/פְּעָלָה 36–38 49
פְּעָלָה, פְּעָלוֹ / פְּעָלָה, פְּעָלוֹ 41–42 43
49

פְּעָלָה, פְּעָלוֹ 70
פְּעָלוֹ/פְּעָלוֹ 42
פְּעָלוֹ/פְּעוֹלוֹ 43–44
פְּעָלוֹ/פְּעָלוֹ 35 36 38 68
פְּעָלוֹ, פְּעָלִין (בהטעמת מלעיל) 68
פְּעָלָתוֹ וְכִי"ב 56
פְּעָלָתִי/פְּעָלָתִי וְכִי"ב 52 55
פְּעָת/פְּעָאָת, נִפְעָת/נִפְעָאָת וְכִי"ב 73
75 77–80 88 93–96 98–111
פְּעָת/פְּעָאָת, פְּעָת וְכִי"ב 74 75–76
77–79 80 89–90 93–96 98–111

עירובי משקלים 168
 פול 189–191 291–293 295 298 299
 303 304 305 308 309
 פול 295 299 303 308 309
 פולה 278–282 288
 פיל/פיל וכיו"ב 57–58
 פיעה/פיעה/פיעה 191–192
 פע 198 291–292
 פע/פע 214–215 292 297 300–301
 307
 פע 189–191 291–292
 פעה 278 282–288
 פעול/פעול/פעול 245–268
 פעול 246 260
 פעול 26 188 238 245 261–262
 פעול (פעולים) 167 178–179 234–
 244
 פעול (פעולים) 167 178–179 234–
 244
 פעול (פעולות) 178 234–244
 פעול 167 178–179 246 247 260–
 261
 פעי/פועי 44 47 48 66 69–70
 פעי/פועי 44–47 48 66 69 70
 215–221
 פעי 46
 פעיל (פעילים) 179 188 215–221
 פעיל/פעיל/פעיל 180 184 186–188
 פעיל 179 217
 פעיל 179 216 217
 פעילה 26 159 161 233
 פעית 216 218 221
 פעל 52
 פעל/פעל 171 173–174
 פעל/פעיל (פעלים) 46 159–160 161
 179 188–189 202 216 233
 פעל 52
 פעל/פעל 52 56–57 66 70 202 233
 פעל/פעל 64 66 67 70

הטעמים בכ"י פר 28 35
 הטעמת מלעיל 31 35 62 68–69 70
 הטעמת מלרע 30 35 53 61
 זקף 29 30 33 34 36 50 54 57 78 80
 חריגות פיסוק בכ"י פר 50–52
 טיפחא 29 30 46 51 54 61
 טעמים מחברים 28–70
 טעמים מפסיקים 28–70
 כללי הטעמה מקובלים / הטעמה
 טברנית 31
 מהפך מפסיק 29 30
 מירכא כפולה 29 30 32
 מפסיק / הפסק משני 30 32 38
 מפסיק / הפסק ראשי 30 32 38
 מקום הטעם במילה 30–31
 מקף 29 30 33 34 37 46 50 51 54
 מתג 29–30
 סוף משנה (סמ"ש, סילוק) 29 30 34
 51 54 56 57 58 61 62
 סטיות מכללי הפיסוק 32–34
 פיסוק הטעמים 32–35
 פיסוק מדומה 32 34–35
 שגיאה בציון מקום הטעם 31
 שלשלת 29 30 32

משקלים
 הפעל 26
 הפעלה 26
 התיאור המשולב של משקלים 167–
 168 234–244 246
 חילופי משקלים 234–244 245–267
 285–286 308–309
 מפעל 139
 משקל סגולי 202
 משקלי השמות 157–177 198–204
 משקלי פעל (בקמץ מתקיים ולא
 מתקיים) 159 161 168–176 232
 משקלים מתחרים 260
 מתפעל 139

מושא פנימי 281	פֶּעַל/פִּעֵל 64 168
מעמד הקשר 70–30	פֶּעַל/פִּעֵל 172–173
מעמד הפסק 70–30	פֶּעַל 66 70 202
מצב וסטטיות 168	פֶּעַל/פִּעֵל 66
משפטי קל וחומר 29	פֶּעַל 216
נושא 79 297	פֶּעַל/פִּעֵל (נסמך) 212
נשוא 79	פֶּעַל 167 178–179 233–244
נשוא במשפט שמני 169	פֶּעַל/פִּעֵל 191
נשוא מורחב 169	פֶּעַל (פועל) 161 202–203
סביל (פסיבי) 116	פֶּעַל/פועל/פִּעֵל 174
סביל פרפקטי 15	פֶּעַל 227–232
סבילות/פסיביות 11 18	פעלה 26
פיסוק של רשימת מילים 54	פעלה 26
פיסוק תחבירי 30	פֶּעַל/פועל/פִּעֵל 159 160 161 233
פסוק/משפט תנאי 80 88 92 134	פֶּעַל/פִּעֵל/פִּעֵל 199 202 269–277
פסוק זיקה 89	שמות שמשקלם אינו מוכרע 45
שימוש כבניין חוזר 5	
שימוש סביל 5	תחביר ושימוש הצורות
שימוש סטטי פרפקטי 8 116	בינוני / שם עצם 116
שימוש פֶּעַל / הוראה פעילה 5	בינוני אקטיבי 7
שימוש פעלי 116 122 137–139	בינוני דינמי 6 116
שימוש שמני 116 122 139–143	בינוני כמציין הווה ועתיד 8
של פרודה 45 46	בינוני סביל 8
שם הפועל (agent) 139–143 172	בינוני סטטי 116
שם פעולה / פרי (תוצאת) פעולה 159	בינוני פעיל 8 18
275 263 262 189–188 160	בניין המציין שינוי מצב 7
תופעות ועניינים שונים בלשון,	הוראה פעלית 12
בסגנון ובנוסח	הוראה שמנית 12
אוגד 101	הפסק/הקשר תחבירי 28–70 83–86
אוטומטיות ראה ממילאות	101–99
אטימולוגיה 119	הפסק ראשי / הפסק משני בכ"י ק 80
אלטרננטות פונטיות 262	92 88 84
אמת היסטורית / אמת טקסטואלית	יחידה תחבירית גדולה (ארוכה) או
287	קטנה (קצרה) 32 34
אסימילציה 282	יחידה תחבירית רצופה 35
בידול מורפולוגי 224	מבנה סמיכות 175
בידול סמנטי 123 290	מבנים מקבילים 33–34
	מושא 79

לשון התפילה 210
 לשון חז"ל ולשון המקרא 161–160
 לשון למדנית 198
 מטבע של ברכה 200 89
 ממילאות (אוטומטיות) / ממילאי
 (אוטומטי) 161 159
 מסורות איטליה 299 213 181 154–153
 מסורות אשכנז 299 277 169 152 23
 מסורות בבל וארם צובה 208 138
 מסורות הספרדים/המזרח 181 154 67
 213 184
 מסורות חלוקות 289 276 192–191
 מסורות צפון אפריקה (ג'רבה, מרוקו
 [מכנאס, מראכש, תאפילאלת ועוד],
 אלג'יריה [קונסטנטיין, תלמסאן]) 21
 241–235 181 180 123 122 114 23
 מסורות תימן 114 68 67 59 23 17
 122 123 162 184 207 208 235–
 241 247
 מעמד אינקליטי/פרוקליטי 101
 מעתיקי טקסטים 185
 מקצב וחריזה פנימית 75–74 50–49
 100 98 87
 משמעויות של שמות 221–219
 משנה ראשונה / משנה קדומה 88 87
 93
 משניות חוזרות/מקבילות 34–33
 משקל ומשמעות 169–168 160–159
 171 175–176 263–262 275 279
 286 307–306
 נדיר/תדיר 274 273 215 170 137–136
 נטיעות זרות 185
 נפרד/נסמך 255 169 165
 סופלציה ראה תפוצה משלימה
 סטיות וחריגות מן הכלל 99 52–48
 102 100
 סינכרוניה או דיאכרוניה 181–267
 282 287–286 308–307
 סמיכות ההפלגה 224–222 213–206

ביטוי (צירוף) טאטולוגי / סמיכות
 טאטולוגית 224 223 222 211
 גיוון לשוני / גיוון במסורות 194 123
 גיזרונים 221–219
 גרסות חלופיות 209 208–207 163
 215–213
 גרר 50–49 48 45 25 22 19 16
 87–86 92–95 98 100
 דיאכרוניה ראה סינכרוניה
 דיאלקטים בל"ח 123
 דיבור חי 78
 דיטוגרפיה 84
 דסימילציה 213–207 181 167 125
 224 223
 הבדלי גרסה 111
 הטקסט העיצורי 183
 היקש 70 69 50–49 48 41 13–12 5
 78 87–86 92–95 102 105 106 131
 168 196 255
 המשנה שבדפוסים מנוקדים 125–123
 293 241–235 208 170 152 138
 305 304 301
 העברית ולשונות אחרות 267–264
 העתקה משובשת 99
 הפולוגיה 214
 זיווג של שמות 14
 הָרוּחַ / שאינו רוח 107
 השפעת ל"ח על לשון המקרא 196–
 197
 התפצלות מילונית 96 79–78
 חילופי זכר/נקבה 231
 חיקוי של הניקוד הטברני 95
 חלופות חופשיות 115
 חריגים מהכלל ראה סטיות וחריגות מהכלל
 טיפוס מזרחי/מערבי של ל"ח 122 59–
 123
 ייחודים בתצורה 167–165
 יסוד מקורי / יסוד מאוחר 204
 ל"ח כלשון דיבור / כלשון חיה 198 168

שמות מופשטים 207–206
 שמות משותפים למקרא ולל"ח 201–
 203
 שמות עצם שבמקרא ושאינם במקרא
 262–258 204–198 172 165–162
 264 275–274 306
 תהליך המסירה של ל"ח בימי הביניים
 197 123
 תיקוני מעתיקים ונקדנים 84–83 20 5
 305
 תפוצה משלימה / סופלציה 147 106
 253
 תקופת הדיבור העברי 123
 תקלה במסירה / תקלת העתקה 93 87
 117 99 95

ספירה/שקילה של גרסאות 77
 עירובי מסורות 181 122 78 59
 פעלים גזורי שם 25 21 19 16
 שאילה או מובאה מן המקרא / חיקוי
 של לשון המקרא / זיקה ללשון
 המקרא / פסוקי מקרא מצוטטים או
 משפיעים 95 93 88–87 61 57 56 5
 250 208 203–198 197 150 148 99
 298 297 294 285 273 271 264 256
 306 305
 שגגת העתקה 99 8
 שורש תנייני 287–286
 שיבוש במסירה 100 83
 שם יחידאי 192–191
 שם פרטי 281 279 181 174

מפתח האישים והחיבורים

סטנוב י' 211	א. חכמי הדורות ואחרים וחיבורים
סידור ר' אליה 211	בזמנים קדומים ⁹
סידור ר' עזריאל 211	אבן-גבירול ש' (רשב"ג) 140
סידור ר' שבתי סופר 211	אבן ג'נאח י' 19 128 130 297 299
סידורי פראג 211 212	אבן עזרא / ראב"ע 113 121 128 175
עמדין י' 211	206
קראנוז' א' בן ברוך 211	אבן פרחון ש' 128
רב האיי גאון 220 300	אלחריזי י' 237
רב עמרם גאון 210 211	אפרים יהושע מפרעמישלא 152
רבנו הלל 218	אשכנזי ר' בצלאל 207 270 273
רד"ק 166	אשכנזי ר' יהוסף 207 270 273 303
רלב"ג 166	בן-צקבל ש' 237
רמב"ם 6 114 123 151 162 164 174	בר בהלול 257
207 208 209 210 211 218 219 220	די פומיס ד' 207
270 271 279 283 284 289 290 291	היידנהיים ר' 211
293 294 297 299 300 303 305	הענא ש"ז 211
רס"ג 121 210 211 290 299	הערוך 162 164 174 219 220 270
רשב"ם 128 166	271 273 290 291 297 299 303
רש"י 128 166 171 206 213 219	הר"ח 219
תוספות יו"ט 294	הרע"ב (ר' עובדיה מברטנורא) 207
ב. חוקרים וחכמים בדורות האחרונים	הר"ש 163
אבינרי י' 128 228	זרקו י' 237
אבן-שושן א' 105 152 190 196 240	מהרי"ץ מתימן (פירוש עץ חיים) 240
אלבק ח' 143 164 191 206 207 209	מחזורו של א"י פריד (באיון, צרפת)
270 273 289	211
אלדר א' 6 9 10 18 27 254	מחזור ויטרי 210 211
אלוני נ' 158	מלאכת שלמה 207 208 231 270 271
אלטבאואר מ' 251	273 297 300 303
	מנחת שי 281

9 הרשימה ערוכה כמובן לפי סדר א"ב, אבל לא תמיד הוזכרו המחברים אלא הובאו חיבוריהם כדרך שצוטטו בספר.

הורוביץ ח"ש 132 109
הנמן ג' 82 71 67 28 22 20 19 9 8 4
116 114 103 100 99 97 93 87 84
162 148-147 135 133 131 120
198
הר־זהב צ' 131 27
ווייס א"ה 23
זוסמן י' 283
ז'ואון פ' 137 113
חכם ע' 209 16
טור־סיני נ"ה 300 255
טל א' 306 282 261 190
יאסטרוב מ' 282 152
ידין י' 230
ייבין י' 61 59 51 29 21 16 15 14 10
130 122 113 112 102 100 97 71
236 228 209 181 173 157 150 132
254 253 251 250 248 241 239 237
293 291 290 275 273 261 258 255
302 300 299
ילון ח' 25 24 23 20 11 9 8 7 6 5
180 166 163 151 149 144 137 129
254 238 231 227 207 199 197 188
300 299 291 290 285 284 283 273
303
ילין ד' 228 137
כהן ח"א 253 211 175 169 157
298
כהנא א' 138 121
כהנא מ' 142
כנעני י' 152
כץ א"י 134 252 132 86
כ"ץ ק' 117 114 21
ל'ו ע' 281
ליברמן ש' 224 149 144 135 131 82
300 298 287 283
ליונשטם א' 14
מורג ש' 24 21 20 19 18 17 16 15 14
67

אליצור י' 263
אפעל י' 228
אפשטיין י"נ 128 127 126 124 93
217 164 163 162 158 144 135 131
271 270 257 250 241 231 219 218
303 300 299 294 290
באואר ולאנדר (ב"ל) 264 228 190
271
בד"ב 298
בהט ש' 237
בלאו י' 213 143 105 101 67
בן־דוד י' 65 64 52 28
בן־חיים ז' 66 31 17 14 12 7 5
159 140 139 136 130 113-112
306 303 212 195 190 183 170
בן־טולילה י' 19 16
בן־יהודה א' 251 197 152 130 128
300 284 282 255
בער י' 211
ברבי נ' 138
ברגריין נ' 11
ברוורמן נ' 125 99
ברויאר י' 201 10
ברויאר מ' 297 281 240 228 106
ברוקלמן ק' 252 203 138
גבאי א' 200
גולדברג א' 208 207 205 140 85 28
294
גולדשמידט א 211
גורדון ק"ו 265 263
גזניוס פ"ו 113
גינזברג ח"א 196
גלוסקא י' 267 179 157 82 24
גרוס ב"צ 233 160 157
דודי ע' 254
דותן א' 240
דלמן ג' 139
דמרי א' 180 157
דראור א"ס - ר' מאצוך 203

קארה י' 180	מורשת מ' 179 153 11 10
קב"ש (קהלר, באומגרטנר, שטאם)	מימון י"ל 151
190 259 265 271 281 283 298 306	מישור מ' 153 152 124 116 53 16
קדרי מ"צ 298	249 187
קהתי פ' 165	מלמד א' 267 240 180
קוטשר י' 140 138 128 102 101 68 5	נאה ש' 122 102 101 99 97 71 68 10
142 144 157 161 179 185 186 212	296
261 262 264 265 266 295	נלדקה ת' 12
קוסובסקי ח"י 166 149 104 82 81	נתן ח' 5
170 174 186 188 207 231 238 241	סגל מ"צ 197 138 137 128 96 24 4
252 253 254 273 279 280 282 283	סוודלונד ל' 140
284 285 290 291 300 301 303 304	סוקולוף מ' 251 203 184 183 181 72
קימרון א' 11	287
קיסר צ' 240 239 237 236 180 157	עובדיה ד' 104
249 252 254 255 256	עוקשי צ' 239
קרויס ש' 138	עמר הלוי י' 240 151
רוזנטל ד' 283 280 183 82 81	פוקס מ"צ 86
ריז"ק מ' 241 239 207	פורת א' 97-96
רצהבי י' 240 237	פלמן ק' 228 208 207
שבטיאל י' 122 114 24 14	צורבל ת' 114 97 89 85 82 71 67
שולטהס פ' 267	123 148 157
שטיינר ר' 213	קאהוט ח"י (בעל ערוך השלם) 152
שפרבר א' 121	קאופמן ס' 287
שפרה'ס נ' 303	קאלה פ' 5
שרביט ש' 224 183 157 27 22	קאפח י' 209 207 174 164 162 121
	270 271 279 283 284 289 291 293
	294 303 305

Copyeditor: Avraham Ben-Amitay

ISBN: 978-965-342-992-5

©

Copyright by the Bialik Institute • Jerusalem 2009

www.bialik-publishing.co.il

Set by The Academy of the Hebrew Language

Printed in Israel

Moshe Bar-Asher

Studies in Mishnaic Hebrew

Vol. II

Grammatical Topics

THE BIALIK INSTITUTE • JERUSALEM

באסופה הזאת כונסו שלושים ואחד פרקי מחקר בלשון חכמים, שנתפרסמו במשך כארבעים שנה. רבים מהם הם עיבודים של הרצאות שנישאו בכינוסים, בימי עיון, בסמינרים ובמעמדים אחרים. בין השאר כלולים כאן פרקי מבוא ותיאורים של מצב המחקר של המקצוע בפרקי זמן נבדלים; עיונים בשאלות כוללות ובסוגיות עקרוניות, כגון היחס בין לשון חכמים ללשון המקרא וסוגיית הטיפוסים של לשון המשנה; עיונים במסורותיהם של כתבי יד של המשנה ושל חיבורים אחרים של ספרות התנאים - התוספתא ומדרשי ההלכה. גם פרקי לשון רבים מובאים כאן, ובכללם תיאורים של דרכי כתיב וניקודים, בירורים בתורת ההגה, ופרקים מקיפים בתצורת הפועל ובתצורת השם. כאן וכאן נידונו גם ענייני תחביר ובירורים של פרטים וכוללות שנוגעים לאוצר המילים ולמשמעיו.

משה בר־אשר הוא פרופ' אמריטוס של החוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית לאחר הוראה של ארבעים ושלוש שנים במוסד. באוניברסיטה העברית מילא תפקידים רבים, היה ראש החוג ללשון העברית וראש המכון למדעי היהדות. פרופ' בר־אשר הוא נשיא האקדמיה ללשון העברית וחתן פרס ישראל בחקר הלשון העברית ולשונות היהודים (תשנ"ג). על הישגיו המדעיים זכה גם בפרסים על שם נ' גאון (תשנ"ט), י' בן צבי (תשס"ב) וח' זעפרני (תשס"ט) לחקר מורשת יהודי המזרח, ובפרס רוטשילד במדעי היהדות (תשס"ח). עד כה התפרסמו כחמישה עשר ספרים ומאות מאמרים פרי עטו, וספרים רבים בעריכתו.

עיצוב העטיפה: דיקלה יובל
לוחות והדפסה: דפוס איילון, ירושלים

ISBN 978-965-342-991-8

9 789653 429918

מחיר מומלץ לכרכים א+ב: 222 ש"ח